کشف الباری
عما فی
صحیح البخاری
جلد ۱۵
تصنیف
حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

کتاب الاستیذان، کتاب الدعوات، کتاب الرّقاق

مؤلف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان مدظله العالی
شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی

ترتیب وتحقیق ← مولانا ابن الحسن عباسی (مؤلف درس مقامات)

ترجمه ← مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

جلد ۱۵

① داحادیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ دگرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
⑥ د شرحې د هرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ د حدیث اطراف بیانول چه په بخاری کښې دا حدیث په کوم کوم ځائې کښې دي

خورونکی فیض الله کتب خانه محله جنګی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

فهرست مضامين

شميره	مضمون	صفحه

۸۲- كتاب الاستيذان

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شميره	مضمون	صفحه

۸۳: كتاب الدعوات (الاحاديث: ۵۹۴۵-۲۰۴۸)

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

۸۴: كتاب الرقاق

شمیره	مضمون	صفحه

۸۴: کتاب الرقاق

شمیره	مضمون	صفحه

شميره	مضمون	صفحه

شميره	مضمون	صفحه

شميره	مضمون	صفحه

شميره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

صفحه	مضمون	شمیره

بسم الله الرحمٰن الرّحیم

۸۲: کتاب الاستیذان

① باب بدء السلام

د کتاب الاستیذان او کتاب الادب ترمینځه مناسبت : امام بخاری رحمه الله فرمائی چه د کتاب الادب نه بغیر کتاب الاستیذان ذکر فرمائیلي دي. چاته تلو سره د هغه نه د دننه داخلیدو اجازت اخستلو استئذان وائی. او دا هم د آداب معاشرت نه یو اهم اسلامی ادب دې. خو د دې په احکاماتو کښې چونکه تفصیل دې په دې وجه امام بخاری رحمه الله د دې دپاره د مستقل کتاب عنوان اوتړلو.

د استئذان معنی : د استئذان معنی ده ﴿ طلب الاذن فی الدخول لمحل لا یملکه المستاذن ﴾ (۱) یعنی کوم ځائې چه د انسان ملکیت نه وی هلته د داخلیدو نه مخکښې اجازت طلب کولو ته استئذان وئیلي شی.

د ترجمة الباب مقصد : امام بخاری رحمه الله په دې کتاب کښې د ټولو نه مخکښې ترجمة الباب "باب بدء السلام" په الفاظو سره قائم کړې دې. بداء (د باء په فتحې او د دال په سکون سره) د ابتداء په معنی کښې دې (۲) په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د سلام د ابتداء واقعه بیان کړې ده.

استئذان متصل سلام ذکر کولو سره ئې دې طرف ته اشاره اوکړه چه کوم سړې سلام نه کوی هغه ته دې دداخلیدو اجازت ورنکړې شی (۳) ددې تفصیل وړاندې په باب کښې راروان دې.

۵۸۷۳ : حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: «خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ، طُولُهُ سِتُّونَ ذِرَاعًا، فَلَمَّا خَلَقَهُ قَالَ اذْهَبْ فَسَلِّمْ عَلَى أُولَئِكَ النَّفَرِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ جُلُوسٌ، فَاسْتَمِعْ مَا يُحَيُّونَكَ، فَإِنَّهَا تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ. فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ. فَقَالُوا السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ. فَزَادُوهُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ، فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ، فَلَمْ يَزَلِ الْخَلْقُ يَنْقُصُ بَعْدُ حَتَّى الْآنَ» [ر: ۳۱۴۸]

ترجمه : د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل الله پاک سیدنا ادم علیه السلام په خپل صورت باندې پیدا کړو. د هغوی اوږد والې شپیته ګزه وو. چه کله الله پاک هغه پیدا کړو نو وې وئیل لاړه شه او د ناستو ملائکو دې جماعت ته سلام اوکړه او واوره

---

(۱) فتح الباری ۳/۱۱، ارشاد الساری ۲۲۸/۱۳، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

(۲) فتح الباری ۳/۱۱، ارشاد الساری ۲۲۸/۱۳، عمدة القاری ۱۱۶/۲۲

(۳) فتح الباری ۳/۱۱، ارشاد الساری ۲۲۸/۱۳، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

چه هغوی ځه جواب درکوی هم هغه به ستا او ستا د اولاد سلام وی، نو هغوی ملو سره ﴿السلام علیکم﴾ اووې. ملائکو اووې ﴿السلام علیك ورحمة الله﴾ ملائکو د ﴿ورحمة الله﴾ ضافه اوکړه پس هر هغه سړې کوم چه به جنت ته داخلیږی هغه به د سیدنا آدم علیه السلام په صورت پیدا کیږی د سیدنا ادم علیه السلام نه روستو د خلقو په قد کښې کمې شروع شو کوم چه تر اوسه پورې جاری دې

د خلق الله ادم علی صورته تشریح : ﴿ خَلَقَ اللهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ طُولُهُ سِتُّونَ ذِرَاعًا ﴾ د دې جملې په تشریح کښې د حضرات محدثینو مختلف اقوال دی:

① یو قول دا دې چه په ﴿علی صورته﴾ کښې ضمیر لفظ ادم طرف ته راجع دې او مطلب دا دې چه الله پاک سیدنا ادم علیه السلام لره د تخلیق د ابتداء نه هم د هغوی په صورت او شکل باندې بیدا کړو او د نورو انسانانو په شان د هغوی تخلیق په هغه تدریجی مراحلو باندې نه دې شوې چه په هغې کښې انسان اول یو نطفه، بیا مضغه، بیا جنین، بیا طفل، بیا صبی او بیا ځوانیدو سره د خلقت مراحل پوره کوی، بلکه هغه د شروع نه د ټولو اندامونو او کامل شکل و صورت سره د شپیتو ګزو پوره انسان جوړ کړې شوې وو.[1]

د صحیح بخاری شارح علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چه په دې حدیث کښې د دهریه په عقیده باندې رد دې چه د انسان خلقت د اولې ورځې نه د نطفه او مضغه تدریجی مراحلو سره راروان دې. انسان د نطفې او نطفه د انسان پیداوار دې، په دې حدیث کښې صراحت راغلو چه د سیدنا آدم علیه السلام خلقت د نطفې نه نهٔ دې شوې بلکه هغه د خاورې نه په شروع کښې په خپل اصل صورت باندې پیدا کړې شوې وو.[2]

② دویم قول دا دې چه په ﴿علی صورته﴾ کښې ضمیر د لفظ الله طرف ته راجع دې، او د ﴿صورة﴾ نه مراد صفت دې، مطلب دا دې چه الله پاک سیدنا ادم علیه السلام لره په خپل صفت باندې پیدا کړو، یعنی هغه ئې د هغه صفاتو سره موصوف کړو کوم چه د الله پاک د صفاتو سورې او نظاره ده. پس الله پاک هغوی حی، عالم، قادر، مربد، متکلم، سمیع او بصیر جوړ کړو.[3]

③ دریم قول دا دې چه ضمیر د لفظ الله طرف راجع دې او د ﴿صورة﴾ نه صفت نه دې مراد بلکه صورت او هیئت مراد دې، خو د الله پاک طرف ته اضافت د تشریف او تکریم دپاره دې[4] لکه "روح الله" او "بیت الله" کښې د روح او بیت اضافت د الله پاک طرف ته د شرف او عظمت د ظاهرولو دپاره دې، په دې صورت کښې د سیدنا آدم علیه السلام د شکل او صورت

---

[1] فتح الباری ۳/۱۱، ارشاد الساری ۲۲۸/۱۳، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

[2] شرح صحیح البخاری لابن بطال ۶/۹، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

[3] ارشادالساری ۲۲۹/۱۳، فتح الباری ٤/۱۱، شرح صحیح البخاری لابن بطال ۷/۹، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

[4] ارشاد الساری ۲۲۹/۹، مرقاة المفاتیح، کتاب الدیات، باب ما لا یضمن من الجنایات: ۸۵/۷، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲_

وجاهت او لطافت او د هغوی حسن او ښکلا طرف ته اشاره کول مقصود دی چه الله پاک سیدنا ادم علیه السلام په داسې لطیف او جمیل صورت باندې پیدا کړو کوم چه په اسرار او لطائف باندې مشتمل دې او که چه هغه د خپل قدرت کامله په ذریعه د خپل طرف نه ورکړې دې.[1]

قوله: ﴿فَاسْتَمِعْ مَا يُحَيُّونَكَ فَإِنَّهَا تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ﴾: یعنی تاسو د سلام کولو نه پس واورئ چه څنګه په جواب کښې تحیة پیش کوی، هم هغه به ستاسو او ستاسو د امت تحیة وی. د ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې ﴿یجیبونك﴾ دې، یعنی هغه څنګه جواب درکوی.[2]

طوله ستون ذراعا: یعنی د سیدنا آدم علیه السلام اوږدوالي دهغوی د پیدائش په وخت شپیتهٔ ذراع وو

د ذراع نه څه مراد دې، د سیدنا ادم علیه السلام ذراع یا موجوده ذراع؟: زیات صحیح خبره دا ده چه د موجوده خلقو ذراع مراد دې.[3] د سیدنا آدم علیه السلام ذراع نه دې مراد.[4] او مطلب دا دې چه د سیدنا آدم علیه السلام قد په اوږد والی کښې د دې دور د خلقو د شپیتو ګزو په اندازه وو. یعنی شپیتهٔ ګزه وو. ځکه چه که د آدم علیه السلام ذراع مراد کړې شی نو د دې مطلب به دا وی چه د هغوی ذراع د هغوی د قد د شپیتمې حصې برابر وو، کوم چه د هغوی د قد د اوږد والی او تناسب اعضاء اعتبار سره بالکل بې جوړه معلومیږی. ځکه چه ذراع عموما د انسان د ربع او څلورمې حصې برابر وی او مناسب او ښکلې هم هغه وخت لګی چه کله هغه د ربع په اندازه وی. د شپیتهٔ ګزه انسان صرف یو ګز لاسونه به بالکل هم دغه شان بې جوړه معلومیږی لکه د دې دور د شپږ فټه انسان د څلور انچو لاس به نامناسب معلومیږی. په دې وجه د ذراع نه د دې دور د عام خلقو ذراع مراد دې.[5]

سلام د امت محمدیه خصوصیت: ﴿ ذریة ﴾ نه د سیدنا آدم علیه السلام عام ذریة نه دې مراد. بلکه صرف د امت محمدیه صلی الله علیه وسلم مسلمان ذریة مراد دې.[6]

وجه دا ده چه د نورو څو روایاتو نه معلومیږی چه د سلام مشروعیت د امت محمدیه صلی الله علیه وسلم خصوصیت دې

پس امام بخاری رحمه الله په الادب المفرد کښې او ابن ماجه په سنن کښې د سیده عائشه رضی الله عنها نه مرفوع روایت نقل کړې دې چه په هغې کښې دی ﴿ مَاحَسَدَتْكُمُ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ مَاحَسَدُوكُمْ عَلَى

---

[1]) ارشاد الساری ۲۲۹/۱۳، شرح صحیح البخاری لابن بطال ۸/۹، مرقاة المفاتیح، کتاب الدیات، باب ما لا یضمن من الجنایات: ۹۷/۷

[2]) ارشاد الساری ۲۲۹/۱۳، فتح الباری ٤/۱۱، عمدة القاری ۲۲ ۲۲۹

[3]) عمدة القاری ۲۸۷/۱۵، فتح الباری ٤٤۲/٦، تحفة الباری ٥٦/٤، الابواب والتراجم للکاندهلوی ۲۱۲/۱، مرقاة شرح مشکاة ۷۳۰/۹.

[4]) ایضا

[5]) حواله سابقه، د زیات تفصیل دپاره اوګورئ: مظاهر حق جدید (رقم الحدیث : ۵۷۳۶)

[6]) ارشاد الساری ۲۲۹/۱۳، فتح الباری ٥/۱۱

السَّلَامِ وَالتَّأْمِينِ ﴾[1] يعنى يهوديان چه ښنګه په سلام او آمين وئيلو باندې تاسو سره حسد کوی. په بل څه څيز باندې داسې حسد نه کوی
هم دغه شان د سيدنا ابوذر غفاری رضی الله عنه يو اوږد مرفوع روايت امام مسلم رحمه الله نقل کړې دې.
په دې کښې دی ﴿ اول من جاء بتحية السلام ﴾[2]
يعنى د ټولو نه اول ماته د سلام ډالئ راکړې شوه.
امام بيهقی رحمه الله په شعب الايمان کښې د سيدنا ابوامامه رضی الله عنه نه مرفوعا روايت نقل کړې دې.
﴿إِنَّ اللهَ جَعَلَ السَّلَامَ تَحِيَّةً لِأُمَّتِنَا، وَأَمَانًا لِأَهْلِ ذِمَّتِنَا ﴾[3] يعنى سلام زمونږ د امت دپاره ډالئ او د اهل ذمه دپاره امان دې

په سنن ابی داود کښې د سيدنا عمران بن حصين رضی الله عنه نه په يو روايت کښې دی ﴿ كُنَّا نَقُولُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْعَمَ اللهُ بِكَ عَيْنًا وَأَنْعِمْ صَبَاحًا فَلَمَّا كَانَ الْإِسْلَامُ نُهِينَا عَنْ ذَلِكَ ﴾[4] يعنى مونږ به د جاهليت په زمانه کښې ﴿ انعم بك عينا ﴾ ستا په ذريعه دې سترګې يخې وی او ﴿ انعم صباحا ﴾ ستا سحر دې په خير وی (ښه چارې) الفاظ وئيل. د اسلام د راتلو نه پس مونږ د دې الفاظو نه منع کړې شو

د مقاتل بن حيان رحمه الله په روايت کښې دی ﴿ كانوا فى الجاهلية يقولون : حييت مساء، حييت صباحا، فغير الله ذلك السلام ﴾[5] يعنى د جاهليت په زمانه کښې به خلقو ﴿ حييت مساء او حييت صباحا ﴾ الفاظ د سترې مشى په طور وئيل چه د هغې معنى ده سحر او ماښام ژوندې اوسې. الله پاک هغه په سلام باندې بدل کړو.

قوله: فقال : السلام عليكم: سيدنا آدم عليه السلام ته ﴿ سلم ﴾ وئيلو شوې وو. د ﴿ السلام عليكم ﴾ الفاظ يا خو هغوی د امر د صيغې نه پخپله فهم کړل او يا الله پاک د الهام په ذريعه هغوی ته دا الفاظ اوښودل[6]

---

[1] اخرجه الامام البخاری فی الادب المفرد (مع فضل الله الصمد). باب فضل السلام. رقم الحديث: ۹۸۸. ۴۴۹/۲. واخرجه ابن ماجة فی كتاب اقامة الصلاة والسنة فيها. باب الجهر بآمين. رقم الحديث : ۷۸۶. ۲۸۷/۱.

[2] اخرجه مسلم. بتغيير فی كتاب فضائل الصحابة. باب من فضائل ابی ذر رضی الله تعالى عنه. رقم الحديث ۲۴۷۳. ۱۹۲۱/۴

[3] اخرجه البيهقی فی شعب الايمان. باب فی مقاربة وموادة اهل الدين. رقم الحديث ۸۷۹۸. ۴۳۶/۶.

[4] اخرجه ابوداود فی الادب. باب فی الرجل يقول : انعم الله بک عينا. رقم الحديث : ۵۲۲۷

[5] فتح البارى ۵/۱۱

[6] فتح البارى ۵/۱۱.

﴿السلام عليكم﴾ په الف لام سره غوره او افضل دي. كه څوک بغير د الف لام نه ﴿سلام عليكم﴾ اوائى نو هم صحيح دي [١] په قرآن كريم كښې دى ﴿فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾ [٢] په يو بل آيت كريمه كښې دى ﴿سَلَامٌ عَلَىٰ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ﴾ [٣] په دواړو آيتونو كښې سلام بغير د الف لام نه دي

د عليكم السلام وئيلو مطلب كه يو سړي ﴿عليكم السلام﴾ اوائى نو د راجح قول مطابق دا هم د سلام صيغه ده او په دې سره به سلام ادا شى. خو قاضى عياض او امام غزالى رحمهما الله دې ته مكروه وئيلې دي [٤] خو امام نووى رحمه الله فرمائى چه ﴿والمختار لا يكره، ويجب الجواب، لانه سلام﴾ [٥] يعنى مختار قول دا دې چه دا مكروه نه ده او د دې جواب وركول واجب دى ځكه چه دا سلام دې.

په سنن ابى داؤد او سنن ترمذى كښې د ابو جرى جابر بن سليم الهجيمى رضى الله عنه نه روايت دې چه ﴿أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَقُلْتُ عَلَيْكَ السَّلَامُ يَا رَسُولَ اللهِ. قَالَ «لَا تَقُلْ عَلَيْكَ السَّلَامُ فَإِنَّ عَلَيْكَ السَّلَامُ تَحِيَّةُ الْمَوْتَىٰ»﴾ [٦] زه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضر شوم او اومې وئيل ﴿عليك السلام يا رسول الله﴾ نو رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: ﴿عليك السلام﴾ مه وايه. ځكه چه دا د مړو تحية ده. د دې روايت نه د ﴿عليك السلام﴾ كراهت معلوميږى.

قوله: ﴿فَقَالُوا السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللهِ فَزَادُوهُ وَرَحْمَةُ اللهِ﴾: يعنى ملائكو په جواب كښې د ﴿ورحمة الله﴾ اضافه اوكړه. دا اضافه كول بالاتفاق مستحب ده. كه سلام كونكى ﴿ورحمة الله﴾ اووې نو په جواب ﴿وبركاته﴾ اضافه مستحب ده.

د ومغفرته ورضوانه د اضافې حكم د ﴿وبركاته﴾ نه په سلام او د هغې په جواب كښې د ﴿ومغفرته، ورضوانه﴾ اضافه مشروع ده يا نه؟ په دې سلسله كښې روايات مختلف دى

امام مالک رحمه الله په موطاء كښې د سيدنا ابن عباس رضى الله عنهما روايت نقل كړې دې. په هغې كښې

---

[١] فتح البارى ١١/٥، ارشاد السارى ١٣/٢٣٠

[٢] سورة الانعام الاية: ٥٤

[٣] سورة الصافات، الاية ٧٩

[٤] ارشاد السارى ١٣/٢٣٠، فتح البارى ١١/٥

[٥] فتح البارى ١١/٥، شرح مسلم للنووى كتاب السلام ٢/٢١٢

[٦] اخرجه ابوداؤد فى ابواب السلام، باب كراهية ان يقول: عليک السلام ٢/٣٥١، والترمذى فى ابواب الاستيذان والادب، باب ما جاء فى كراهية ان يقول: عليک السلام مبتداء ٢/١٠١.

دى ﴿ انتهى السلام الى البركة ﴾ يعني په ﴿ وبركاته ﴾ باندې سلام پوره كيږي. [1]
خو د سيدنا انس، سيدنا ابن عمر او سيدنا زيد بن أرقم رضي الله عنهم نه داسې روايات منقول دى چه په هغې كښې د ﴿ وبركاته ﴾ نه پس اضافه منقول ده. [2]
دا روايات اګر چه ضعيف دى، خو د ټولو د يوځائې كولو نه د ﴿ وبركاته ﴾ د اضافې مشروعيت ثابتيږي. پس حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى!
﴿ وهذه الاحاديث الضعيفة، اذا انضمت قوى ما اجتمعت عليه من مشروعية الزيادة على "وبركاته" ﴾. [3]
دلته په روايت كښې دى چه سيدنا آدم عليه السلام ﴿ السلام عليكم ﴾ اووې او ملائكو په جواب كښې ﴿ السلام عليك ﴾ اووې. د دې نه معلومه شوه چه د سلام په جواب هم هغه صيغه استعمالولې شي كومه چه د سلام د پاره خاص ده. د كشميهنى په روايت كښې ﴿ وعليك السلام ﴾ دې. [4]
په جواب كښې كه چا صرف ﴿ وعليكم ﴾ اووې نو هم كافى ده خو كه ﴿ عليكم ﴾ ئې بغير د واؤ نه اووې نو د جواب د پاره به كافى نه وى. [5]
د سلام او د هغې د جواب متعلق نور احكام: سلام كول مسنون او جواب وركول واجب على الكفاية دى. كه په جماعت كښې يو كس جواب وركړو نو د ټولو د طرف نه به كافى شى. [6]
سلام كولو او د هغې په جواب وركولو كښې ضرورى ده چه په دومره اوچت آواز سره وى چه نزدې كس ئې واورى. كه د دې نه ئې رو اووې نو هغه شرعا كافى نه دې. [7]
د سلام جواب فورا وركول واجب دى. كه په دې كښې تاخير اوكړې شو نو ګناهګار به وى. [8]

---

[1]) اخرجه الامام مالک فى الموطاء، كتاب السلام، باب العمل فى السلام، رقم الحديث : ۲. ۲ /۹۵۹. واخرجه البيهقى فى شعب الايمان، باب رد السلام، رقم الحديث : ۹۰۹۶. ۶/ ۵۱۰
[2]) فتح البارى ۱۱/ ۷. عَنْ يَحْيَى بْن سَعِيد ، أَنَّ رَجُلاً سَلَّمَ عَلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ ، فَقَالَ : السَّلاَمُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ ، وَالْغَادِيَاتُ وَالرَّائِحَاتُ . فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ : وَعَلَيْكَ أَلْفًا . ثُمَّ كَأَنَّهُ كَرِهَ ذَلِكَ. اخرجه الامام مالک فى الموطاء، كتاب السلام ۲/ ۹۶۶.
" عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَلَّمَ عَلَيْنَا، فَرَدَدْنَا عَلَيْهِ السَّلاَمَ قُلْنَا: " وَعَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ وَمَغْفِرَتُهُ" اخرجه البيهقى فى شعب الايمان، فصل فى كيفية السلام وكيفية الرد، رقم الحديث : ۸۸۸۱. (۶/ ۴۵۶)
[3]) فتح البارى ۱۱/ ۷
[4]) فتح البارى ۱۱/ ۶، ارشاد السارى ۱۳/ ۲۳۰، عمدة القارى ۲/ ۲۳۰
[5]) شرح صحيح مسلم للنووى كتاب السلام ۲/ ۲۰۲
[6]) شرح صحيح مسلم للنووى كتاب السلام ۲/ ۲۱۲، فتاوى هندية كتاب الكراهية، الباب التاسع : ۵/ ۳۲۵، رد المختار، فصل فى البيع ۵/ ۲۹۳
[7]) شرح مسلم للنووى، كتاب السلام ۲/ ۲۱۳، رد المختار ۵/ ۲۹۳، فتاوى هندية كتاب الكراهية ۵/ ۳۳۲۶.
[8]) رد المختار فصل فى البيع ۵/ ۲۹۳

د غائب جواب كه څوک راورسوی نو د هغه په جواب كښې ﴿ وعليك وعليه السلام ﴾ الفاظ وئيل يكار دى. (١)

قوله: فلم يزل الخلق ينقص حتى الآن: دلته ﴿ حتى ﴾ په معنى د ﴿ الى ﴾ دې او مطلب دا دې چه د شپيتو ذراع نه د انسان قامت په مزه مزه ښكته كيدلو. او تقريبا شپږو فټو ته راكوز شو. د نقص او كمى دا سلسله په هره صدئ كښې جارى وه. تردې چه د رسول الله ﷺ په زمانه باندې راتلو سره اودريده. (٢)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه ماته په دې مقام كښې دا اشكال دې چه د هغې صحيح جواب مانه اوسه پورې اونشو. هغه دا چه دا نقص دا سلسله په هره صدئ كښې وه. د سيدنا آدم عليه السلام نه واخله تر قوم ثمود پورې، په هغې كښې هيڅ خاص كمې نشته. ځكه چه د قوم ثمود چه كوم آثار ملاؤ شوې دې چه دا كمې انتهائى كمه شوې ده. هغه خلق د انتهائى اوچت قد او قامت مالكان وو او د قوم ثمود نه پس چه تر نن پورې په انسانى قامت كښې كوم كمې راغلې دې. هغه ډير زيات دې. ځكه چه د قوم ثمود او د آدم عليه السلام په زمانه كښې ډيره فاصله ده. او د قوم ثمود نه د رسول الله ﷺ د زمانې پورې فاصله نسبتا كمه ده پس حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى:

﴿ ويشكل على هذا ما يوجد الآن من آثار الأمم السالفة كديار ثمود فإن مساكنهم تدل على أن قاماتهم لم تكن مفرطة الطول على حسب ما يقتضيه الترتيب السابق ولا شك أن عهدهم قديم وأن الزمان الذى بينهم وبين آدم دون الزمان الذى بينهم وبين أول هذه الأمة ولم يظهرلى إلى الآن ما يزيل هذا الاشكال ﴾

د دې جواب دا كيدې شى چه په حديث كښې د ﴿ نقص ﴾ ذكر مطلق دې. د زمانې د څه مخصوص مقدار او په څه خاص تناسب سره د نقص ذكر نه دې. لهذا كه د قوم ثمود پورې نقص زيات نه شو نو دا هيڅ د اشكال خبره نه ده كه روستو زيادت شوې وى نو هيڅ د اشكال خبره نه ده

(۲) باب

قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰى أَهْلِهَا ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ * فَإِنْ لَّمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكٰى لَكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ * لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَّكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ).(۲) وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ لِلْحَسَنِ إِنَّ نِسَاءَ الْعَجَمِ يَكْشِفْنَ صُدُورَهُنَّ

---

١) رد المختار فصل فى البيع ٢٩٤/٥

٢) فتح البارى ٤٤٣/٦، عمدة القارى ٢٨٧/١٥، تحفة البارى ٥٦/٤، مرقاة ٧٣٠/٩

وَرُءُوسَهُنَّ قَالَ اصْرِفْ بَصَرَكَ عَنْهُنَّ . قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ (قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ) . وَقَالَ قَتَادَةُ عَمَّا لَا يَحِلُّ لَهُمْ (وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ) (خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ) مِنَ النَّظَرِ إِلَى مَا نُهِيَ عَنْهُ. وَقَالَ الزُّهْرِي فِي النَّظَرِ إِلَى الَّتِي لَمْ تَحِضْ مِنَ النِّسَاءِ لَا يَصْلُحُ النَّظَرُ إِلَى شَيْءٍ مِنْهُنَّ مِمَّنْ يُشْتَهَى النَّظَرُ إِلَيْهِ، وَإِنْ كَانَتْ صَغِيرَةً. وَكَرِهَ عَطَاءٌ النَّظَرَ إِلَى الْجَوَارِي يُبَعْنَ بِمَكَّةَ، إِلَّا أَنْ يُرِيدَ أَنْ يَشْتَرِيَ.

امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب کښې د ټولو نه اول د سورة النور درې آيتونه ذکر کړې دى چه د هغې ترجمه دا ده :

اې ايمان والو! تاسو د خپلو کورونو نه علاوه نورو کورونو ته مه داخليږئ. چه ترڅو پورې مو اجازت نه وى حاصل کړې او د هغې اوسيدونکو ته مو سلام نه وى کړې. هم دا ستاسو دپاره غوره ده چه تاسو نصيحت حاصل کړئ بيا که تاسو په هغه کورونو کښې څوک بيا نه مومئ نو هغې ته مه ځئ چه ترڅو پورې تاسوته اجازت درنکړې شى او که تاسو ته جواب ملاؤ شى چه واپس شئ نو واپس شئ. هم دا خبره ستاسو دپاره غوره ده او الله پاک ته ستاسو د ټولو اعمالو خبر دې.

مولانا شبير احمد عثمانى رحمه الله د دې آيتونو په تفسير کښې ليکى :

يعنى خاص د خپل اوسيدو چه ئې کوم کور دې د هغې نه سوا دې بل کور ته بغير د خبر کولو نه داخل نه شى. معلومه نه ده چه هغوى به په څه حال کښې وى او هغه وخت د چا دننه راتلل خوښوى او که نه، لهذا دننه تلو نه مخکښې آواز ورکولو سره دې اجازت حاصل کړى او د ټولو نه غوره آواز د سلام دې. په حديث کښې دى چه درې کرته دې سلام اوکړى او د داخليدو اجازت دې واخلى. که درې کرته سلام کولو نه پس هم اجازت ملاؤ نه شى نو واپس دې لاړ شى. په حقيقت کښې دا داسې حکيمانه تعليم دې چه که د دې پابندى اوکړې شى نو د کور والا او ملاقات کونکى دواړو دپاره غوره ده. خو افسوس چه نن مسلمانان دا مفيد تعليمات پريږدى کوم چه نور قومونه هم د هغوى نه زده کولو سره ترقى کوى. (۱)

د استيذان طريقه او حکم : د سورة النور د دې آيات مباركه نه د استيذان طريقه او حکم نسبتا په تفصيل سره بيان کړې شوې دې، چه د هغې حاصل دا دې چه انسان کله د بل سړى په کور کښې داخليدل غواړى نو هغه دې اجازت طلب کړى او د اجازت ملاويدو نه پس بيا داخل شى.

د اجازت طلب کولو په کيفيت کښې لږ شان اختلاف دې.

① د بعض علماء کرامو په نزد د استيذان صحيح صورت دا دې چه اول دې اجازت طلب کړې شى او د اجازت ملاويدو نه پس دې سلام اوکړې شى يعنى په استيذان کښې سلام مقدم دې. (۲)

---

(۱) تفسير عثمانى : ۴۷۱، سورة النور آيت نمبر ۲۷

(۲) تکملة فتح الملهم ۲۲۹/۴، شرح صحيح مسلم ۲۱۰/۲، لامع الدرارى ۴۸/۱۰

دا حضرات یو خو د قرآن کریم د ذکر شوې آیت کریمه نه استدلال کوی چه په هغې کښې ﴿ یَآاَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُیُوتًا غَیْرَ بُیُوتِکُمْ حَتّٰی تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰی أَهْلِهَا ﴾ په دې آیت کریمه کښې د ﴿ تستانسوا ﴾ ترجمه مفسرین حضرات په ﴿ تستاذنوا ﴾ سره کړې ده. [1] مطلب دا دې چه د چا په کور کښې د داخلیدو نه مخکښې دوه کارونه کول پکار دی یو استیناس یعنی استیذان او دویم سلام. په آیت کریمه کښې استیذان په سلام باندې مقدم کړې شوې دې.

دویم دا چه دا حضرات د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه د روایت نه استدلال کوی کوم چه ابن ماجة په خپل سنن کښې نقل کړې دې. په هغې کښې دی ﴿ قُلْنَا : یَا رَسُولَ اللهِ، هٰذَا السَّلَامُ، فَمَا الِاسْتِئْذَانُ ؟ قَالَ : یَتَکَلَّمُ الرَّجُلُ تَسْبِیحَةً، وَتَکْبِیرَةً، وَتَحْمِیدَةً، وَیَتَنَحْنَحُ، وَیُؤْذِنُ أَهْلَ الْبَیْتِ ﴾ [2] یعنی یا رسول الله! دا خو سلام شو، د استیذان څه طریقه ده؟ نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل : داسې انسان لره تسبیح او تکبیر او مرئ تازه کولو سره د خپل راتلو خبر ورکول پکار دی. په دې کښې دی چه د سلام نه مخکښې تسبیح وغیره لوستل، او مرئ تازه کول استیذان دې.

۲: خو د جمهور علماء کرامو په نزد د استیذان مسنون طریقه دا ده چه سلام دې په استیذان باندې مقدم کړې شی، یعنی اول دې سلام اوکړی او بیا دې کور ته د داخلیدو اجازت طلب کړې شی. [3] مثلا اول دې دا اووئیلې شی ﴿ السلام علیکم ﴾ د دې نه پس دې اووئیلې شی چه: زه دننه راتلې شم؟

دا حضرات یو خو په سنن ابی داؤد کښې د ربعی د روایت نه استدلال کوی چه رسول الله ﷺ په کور کښې وو. د بنو عامر یو سړی کور ته د دننه داخلیدو اجازت طلب کړو او وې وئیل ﴿ أألج ﴾ (آیا زه دننه داخلیدې شم) رسول الله ﷺ خپل خادم ته اوفرمائیل ﴿ اخْرُجْ إِلٰی هٰذَا فَعَلِّمْهُ الِاسْتِئْذَانَ فَقُلْ لَهُ قُلِ السَّلَامُ عَلَیْکُمْ أَأَدْخُلُ ﴾ یعنی دې سړی ته ور اوځه او ورته د استیذان طریقه اوښایه او اووایه چه په داسې وئیلو سره دې اجازت طلب کړی : السلام علیکم آیا زه داخلیدې شم؟ هغه صاحب دا هدایت اوریدلو، پس هغوی اووې ﴿ السلام علیکم أأدخل ﴾ رسول الله ﷺ هغوی ته اجازت ورکړو. [4]

امام بیهقی رحمه الله هم په شعب الایمان کښې د سیدنا جابر رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې، په هغې کښې دی : ﴿ لَا تَأْذَنُوا لِمَنْ لَمْ یَبْدَأْ بِالسَّلَامِ ﴾ [5]

---

[1] سورة النور آیت ۲۷، تفسیر القرطبی ۲۱۳/۱۲، ورح المعانی ۱۳۳/۱۰، ابن کثیر ۲۷۸/۳

[2] اخرجه ابن ماجة فی سننه فی کتاب الادب باب الاستیذان ۲۶۳ (اسناده ضعیف)

[3] اوګورئ : تکملة صحیح مسلم ۲۲۹/٤، شرح مسلم للنووی ۲۱۰/۲، لامع الدراری ٤۸/۱۰

[4] الحدیث اخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب، باب الاستیذان ٤۳۷/۲، (اسناده صحیح)

[5] الحدیث اخرجه البیهقی فی شعب الأیمان باب فی مقاربة وموادة اهل الدین، رقم الحدیث ۸۸۱۶، ٤٤۱/٦ (اسناده ضعیف)

یعنې څوک چه په سلام سره ابتداء نه کوی هغه ته اجازت مه ورکوئ.
امام بخاری رحمه الله هم په الادب المفرد کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه دغه شان روایت نقل کړې دې.[1]
د دې روایاتو نه معلومیږی چه سلام په استیذان باندې مقدم دې، هر چه تعلق دې د قرآن کریم د آیت نو د هغې دا جواب کیدې شی چه هلته واؤ د جمع دپاره دې د ترتیب دپاره نه دې لکه چه په اصول فقه کښې قاعده مشهوره ده.[2]
او د سیدنا ابوایوب انصاری رضی الله عنه روایت ته حافظ ابن حجر رحمه الله ضعیف وئیلې دې[3] په دې وجه هغه د ذکر کړې شوې هغه روایاتو په مقابله کښې حجت نه دې.
بهر حال د جمهور علماء کرامو په نزد د اجازت طلب کولو مسنون طریقه هم دا ده چه اول سلام اوکړې شی، د دې نه پس دې خپل نوم اخستلو سره اجازت طلب کړې شی، خو داسې ځایونه، کورونه او ځایونه چه هلته هر سړی ته عام د ورتول اجازت وی. مثلا مسافر خانې. اسپتال وغیره نو هلته به د استیذان ذکر شوې حکم نه وی. په آیت کریمه کښې د ﴿بیوتاغیر مسکونة﴾ نه هم داسې مقامات مراد دی.[4]

قوله: وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ لِلْحَسَنِ إِنَّ نِسَاءَ الْعَجَمِ يَكْشِفْنَ صُدُورَهُنَّ وَرُؤُوسَهُنَّ قَالَ اصْرِفْ بَصَرَكَ عَنْهُنَّ: سعید بن ابی الحسن رحمه الله، د امام حسن بصری رحمه الله رور دې، هغوی د خپل رور حسن بصری رحمه الله نه تپوس اوکړو چه عجمی زنانه خپله سینه او سر ښکاره ساتی؟ امام حسن بصری رحمه الله اوفرمائیل: تاسو خپل نظر د هغوی نه بچ ساتئ او په دلیل کښې هغوی د قرآن کریم دا آیت کریمه: ﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ﴾ پیش کړو، په دې آیت کریمه کښې مومنانو ته د سترګو د ښکته کولو حکم کړې شوې دې.

قول الله عزوجل: په ترکیب کښې مرفوع هم کیدې شی، په دې صورت کښې به دا د مبتداء محذوف دپاره خبر وی او د ﴿اقراء﴾ فعل محذوف کیدو د وجې نه منصوب هم کیدې شی.[5]
کشمیهنی نه علاوه په نورو نسخو کښې ﴿وقول الله﴾ په واؤ سره دې، په دې صورت کښې به دا آیت کریمه د مستقل ترجمة الباب په حیثیت سره وی، د امام حسن بصری رحمه الله د قول

---

[1]) الحدیث اخرجه الامام البخاری فی الادب المفرد مع شرحه فضل الله الصمد ۵۰۵/۲ (صحیح الاسناد)
[2]) کشف الاسرار ۱۰۹/۲
[3]) فتح الباری ۹/۱۱ قال الحافظ: واخرج ابن ابی حاتم بسند ضعیف من حدیث ابی ایوب.
[4]) عمدة القاری ۲۳۱/۲۲. ارشاد الساری ۲۳۲/۱۳. د تفصیل دپاره اوګورئ: تفسیر القرطبی ۲۲۱/۱۲ وروح المعانی ۱۳۷/۱۰.
[5]) عمدة القاری ۲۳۱/۲۲

حصه به نه وی.[1]

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ عَمَّا لَا يَحِلُّ لَهُمْ: د ﴿وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ﴾ تفسیر امام قتاده رحمه الله کړي دي چه هغه مومنین د خپلو شرمګاهونو حفاظت کوی د هغه څیزونو نه کوم چه د هغوی دپاره جائز نه دی. ابن ابی حاتم د قتاده رحمه الله دا تعلیق موصولا نقل کړي دي.[2]

په سورة غافر کښې دی ﴿يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ﴾ خائنة الاعین د ﴿نظرة﴾ صفت دي[3] او د دي نه ممنوعه څیزونو طرف ته کتل مراد دی، یعنی چه د کومو څیزونو طرف ته کتل شرعا جائز نه دی. د هغي طرف ته سترګي اوچتول ﴿خائنة الاعین﴾ (د سترګو خیانت) دي.

قوله: ﴿وَقَالَ الزُّهْرِيُّ فِي النَّظَرِ إِلَى الَّتِي لَمْ تَحِضْ مِنَ النِّسَاءِ لَا يَصْلُحُ النَّظَرُ إِلَى شَيْءٍ مِنْهُنَّ مِمَّنْ يُشْتَهَى النَّظَرُ إِلَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ صَغِيرَةً﴾: امام محمد بن شهاب الزهری رحمه الله فرمائی چه کومو زنانو باندې د کم عمرئ یا بوډا نوب د وجې نه حیض نه راځی. هغوی ته د شهوت په نظر کتل صحیح نه دی.

دا تعلیق چا موصولا نقل کړي دي دا معلومه نه شوه.[4]

قوله: ﴿وَكَرِهَ عَطَاءٌ النَّظَرَ إِلَى الْجَوَارِي يُبَعْنَ بِمَكَّةَ إِلَّا أَنْ يُرِيدَ أَنْ يَشْتَرِيَ﴾: امام عطاء بن ابی رباح رحمه الله به په مکه مکرمه کښې خرڅیدونکو وینځو طرف ته کتل مکروه ګڼړل. خو چه چا به اخستل غوښتل هغه به ئې د دې حکم نه مستثنی ګڼړلو.

ابن ابی شیبة رحمه الله د عطاء دا تعلیق موصولا نقل کړي دي.[5]

د ایات استیذان نه پس د تعلیقات ذکر کولو مقصد: د امام حسن بصری، امام زهری او امام عطاء رحمهم الله دا تعلیقات د آیات استیذان نه پس ذکر کولو کښې دې خبرې طرف ته اشاره کول مقصود دی چه د استیذان د مشروعیت غرض او غایة دا دې چه بغیر د اجازت نه د داخلیدو په صورت کښې چه کور والا د کومو څیزونو طرف د چا کتل نه خوښوی، هغه د کتلو نه بچ کړې شی. او په دې ټولو کښې خطرناک امر پردو زنانو ته کتل دی،

پس شارحین د بخاری لیکی:

﴿وجه ذکر هذا عقیب ذکر الآیات الثلاث المذکورة الإشارة إلی أن أصل مشروعیة الاستئذان الاحتراز من وقوع النظر إلی ما لا یرید صاحب المنزل النظر إلیه لو دخل بلا إذن، واعظم ذلك النظر الی النساء الاجنبیات﴾[6]

---

[1]) عمدة القاری ٢٣١/٢٢، فتح الباری ١٠/١١.

[2]) عمدة القاری ٢٣١/٢٢، فتح الباری ١٠/١١

[3]) روح المعانی، سورة غافر ٥٩/١٣، عمدة القاری ٢٣١/٢٢

[4]) تعلیق التعلیق کښې هم د ﴿اما قول الزهری﴾ نه پس علامة الحذف دی. ١٢٠/٥

[5]) عمدة القاری ٢٣٢/٢٢

[6]) ارشاد الساری ٢٣٢/١٣، فتح الباری ١٠/١١، عمدة القاری ٢٣١/٢٢

۵۸۷۴ : حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ - رضی الله عنهما - قَالَ
أَرْدَفَ رَسُولُ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - الْفَضْلَ بْنَ عَبَّاسٍ يَوْمَ النَّحْرِ خَلْفَهُ عَلَى عَجُزِ رَاحِلَتِهِ، وَكَانَ الْفَضْلُ رَجُلاً وَضِيئًا، فَوَقَفَ النَّبِيُّ - صلی الله علیه وسلم - لِلنَّاسِ يُفْتِيهِمْ، وَأَقْبَلَتِ امْرَأَةٌ مِنْ خَثْعَمَ وَضِيئَةٌ تَسْتَفْتِي رَسُولَ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - فَطَفِقَ الْفَضْلُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا، وَأَعْجَبَهُ حُسْنُهَا، فَالْتَفَتَ النَّبِيُّ - صلی الله علیه وسلم - يَنْظُرُ إِلَيْهَا، فَأَخْلَفَ بِيَدِهِ فَأَخَذَ بِذَقَنِ الْفَضْلِ، فَعَدَلَ وَجْهَهُ عَنِ النَّظَرِ إِلَيْهَا، فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ فَرِيضَةَ اللَّهِ فِي الْحَجِّ عَلَى عِبَادِهِ أَدْرَكَتْ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا، لاَ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَسْتَوِيَ عَلَى الرَّاحِلَةِ، فَهَلْ يَقْضِي عَنْهُ أَنْ أَحُجَّ عَنْهُ قَالَ: نَعَمْ.» [ر: ۱۴۴۲]

دا روایت په کتاب الحج کښې تیر شوې دې، په دې کښې د سیدنا فضل بن عباس رضی الله عنهما قصه ذکر کړې شوې ده، د حجة الوداع په موقع باندې هغه رسول الله صلی الله علیه وسلم سره په سورلئ باندې شاته ناست وو. یو زنانه د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه د یوې مسئلې د تپوس کولو دپاره راغله چه ډیره ښکلې وه، سیدنا فضل رضی الله عنه هغې ته کتل. رسول الله صلی الله علیه وسلم چه کله اولیدل چه سیدنا فضل رضی الله عنه هغې ته مسلسل ګوری نو رسول الله صلی الله علیه وسلم خپل لاس شاته بوتلو سره د فضل رضی الله عنه زنانه اونیوله او د هغه زنانه ئې د هغوی مخ واړولو.

قوله: ﴿عَجُزِرَاحِلَتِهِ﴾: عجز (د عین فتحې او د جیم د ضمې سره) د سورلئ شاته حصه

د حدیث الباب نه مستفاد څو احکام : ددې حدیث نه څو خبرې معلومې شوې!

① یو دا چه په حالت د احرام کښې د زنانو دپاره د مخ داسې پرده نشته چه کپړه ئې د مخ سره اولګی. [۱] خو که کپړه د مخ نه لرې کولو سره داسې زوړنده کړې شی چه مخ د خلقو نه پټ هم وی او کپړه هم د مخ سره نه لګی نو دا جائز دې بلکه هم په دې کښې احتیاط دې [۲]

پردئ زنانه ته د کتلو حکم : ۲: دویمه خبره ترې دا معلومه شوه چه پردئ زنانه ته په غور سره کتل جائز نه دی، سیدنا فضل بن عباس رضی الله عنهما رسول الله صلی الله علیه وسلم د داسې کتلو نه منع کړو.

د حنابله او شوافع حضراتو په نزد پردئ زنانه ته کتل مطلقا ناجائز او حرام دی که د فتنې ویره وی او که نه وی [۳]

---

[۱] فتح الباری ۴۰۶/۳ (کتاب الحج، باب ما یلبس المحرم من الثیاب والاردیة والازر) عمدة القاری ۱۶۶/۹ (کتاب الحج باب ما یلبس المحرم من الثیابت والاردیة والازر) رد المختار، کتاب الحج، فصل فی الاحرام، مطلب فیما یحرم بالاحرام وما لا یحرم ۱۷۶/۲، وبدائع الصنائع، کتاب الحج، فصل : واما بیان ما یحظره الاحرام ومالا یحظره ۱۸۶/۲.

[۲] فتح الباری ۴۰۶/۳ (کتاب الحج، باب ما یلبس المحرم من الثیاب والاردیة والازر)

[۳] المغنی لابن قدامة ۴۰۶/۳، ما نصه : فاما نظر الرجل الی الاجنبیة من غیر سبب، فانه محرم الی جمیعها فی ظاهر کلام احمد، واما مذهب الشافعیة : فما نقله النووی فی المنهاج ما نصه : ...بقیه برصفحه آئنده...

د احنافو او مالكيانو حضراتو په نزد د پردئ ښځې مخ ته كتل جائز دى، په دې شرط چه د فتنې ويره نه وى.[١]
كه د فتنې ويره وى نو بيا بالاتفاق كتل ناجائز دى او چونكه په غالب احوالو كښې د فتنې ويره وى، په دې وجه متاخرين احناف هم مطلقا د عدم جواز فتوى وركړې دې.[٢]
خو د ضرورت مواقع د دې نه مستثنى دى، مثلا ډاكټر ته د علاج په وخت يا قاضى ته د

...بقيه ازحاشيه گذشته] ويحرم نظر فحل بالغ الى عورة حرة كبيرة اجنبية، وكذا وجهها وكفيها عند خوف فتنة، وكذا عند الامن على الصحيح، (وانظر تكملة الفتح ٢٦٩/٤، والفتاوى هندية ٣٣٩/٥ ما نصه : وَأَمَّا النَّظَرُ إلَى الْأَجْنَبِيَّاتِ فَنَقُولُ : يَجُوزُ النَّظَرُ إلَى مَوَاضِعِ الزِّينَةِ الظَّاهِرَةِ مِنْهُنَّ وَذَلِكَ الْوَجْهُ وَالْكَفُّ فِي ظَاهِرِ الرِّوَايَةِ ... واما المالكية : فمذهبهم ما ذكره الخرشى فى حاشيته على مختصر الخليل ٣٤٧/١ : وعورة الحرة مع الرجل الاجنبى جميع بدنها حتى دلاليها؟ وقصتها، وما عدا الوجه والكفين ظاهرهما وباطنهما فيجوز النظر لهما بلا لذة ولا خشية فتنة من غير عذر، ولو شابة.

[١]) وفى الدر المختار ٢٦١/٥، فحل النظر مقيد بعدم الشهوة، والا فحرام، وهذا فى زمانهم، واما فى زماننا فمنع من الشابة، وانظر احكام القرآن للجصاص ٤٥٦/٣، سورة احزاب.

[٢]) لاندې د څو اردو فتاوى نه د دې مسئلې متعلق عبارتونه نقل كولې شى:

١: مفتى اعظم هند، مفتى كفايت الله رحمه الله فرمائى : د پردې او حجاب د حكم مدار د فتنې په ويره باندې دې او دا ظاهره ده چه په مخ باندې نظر پريوتل د فتنې په باره كښې زيات موثر دې. په دې وجه فقهاء كرامو د مومنه حره (آزادې مسلمانې ښځې) دپاره د پردو سرو مخكښې مخ ښكاره كول ناجائز كړې دى. د ارشادات او دلالات نصوص نه د مخ د پټولو تائيد كيږى او هم دا احوط او اسلم ده. پس برقع اچولو سره وتل اوفق بالشرع والحكمة دى. (كفاية المفتى ٣٩٢/٥، كتاب الحجاب)

٢: او يو دې حجاب يعنى ټولو پردو زنانو نه پرده كوم چه صرف په زنانو باندې لازم ده، په سرو باندې نه. په دې كښې د سر نه واخله تر خپو پورې سره د مخ نه ټوله حصه پټول ضرورى دى. (فتاوى حقانيه ٤٨٥/٢)

٣: مولانا حكيم الامت رحمه الله فرمائى : د احاديث و آيات او روايات فقهيه نه صفا معلوميږى چه د زنانه دپاره حكم اصلى حجاب او استتار بجميع اعضائها واركانها ثابت دې، خو چه چرته سخت ضرورت وى يا د بودئ كيدو د وجې نه مطلق احتمال د فتنې او اشتهاء باقى نه وى هلته د مخ او لاسونو كشف جائز دې. او هم دا مطلب دې د هغې د نه ستر كيدو. (امداد الفتاوى ١٨١/٤)

۴: صاحب د احسن الفتاوى ليكى : د پردې په ثبوت كښې اوس څه امور بالاختصار بيانولې شى. ١: زنانه دپاره بغير د ضرورت نه په برقع كښې وتل هم حرام دى. ٢: د څه اهم ضرورت دپاره په پرده كښې وتل ورله جائز دى. په دې شرط چه برقع وغيره دولى نه وى. څه قسم خوشبوئى ئې نه وى لګولې. خبرې او چال ئې ښكلې نه وى د فتنې ويره ئې نه وى ٣: بغير د پردې نه بهر وتل او د غير محرم مخكښې مخ ښكاره كول بغير د سخت ضرورت نه حرام دى. (احسن الفتاوى ٢٢٩/٩)

۵: مولانا مفتى محمود الحسن گنگوهى رحمه الله ليكى : معلومه شوه چه زنانو ته اصالة په كورونو كښې د اوسيدو حكم دې، كه د څه حاجت د وجې نه اوځى نو مخ او سر لره پټولو سره وتل پكار دى، د لارې كتلو دپاره ورته د يوې سترګې ښكاره كولو گنجائش دې. (فتاوى محموديه ٤٠/١٢)

او په يو بل مقام باندې ليكى : د پردى سرى نه د مخ پټول بغير د فساد د ويرې نه هم سوا د مستثنى مواقع نه په هر حال كښې ضرورى دى. (فتاوى محموديه ١٩٩/٥)

ګواهۍ ورکولو په وخت که ضرورت وی نو د کشف وجه ګنجائش دې ﴿ لان الضرورة تبيح المحظورة ﴾[1] يعنې د ضرورت د وجې نه ممنوع څيزونه جائز کيږی.
امام بخاری رحمه الله د آيات استيذان نه پس، د غض بصر آياتونه او روايات ذکر کړې دی. په دې کښې دې طرف ته اشاره ده چه د استيذان يو مصلحت دا هم دې چه د نظر ممنوعه ارتکاب اونشی څکه چه پردئ زنانه ته کتل جائز نه دی. او په کور کښې زنانه اکثر بې پردې وی، په دې وجه که داجازت طلب کولو نه بغير څوک داخل شی نو دستر ګو حفاظت به اونه شی.

٥٨٧٥ : حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا أَبُو عَامِرٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ بِالطُّرُقَاتِ ». فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَنَا مِنْ مَجَالِسِنَا بُدٌّ نَتَحَدَّثُ فِيهَا. فَقَالَ « إِذَا أَبَيْتُمْ إِلاَّ الْمَجْلِسَ فَأَعْطُوا الطَّرِيقَ حَقَّهُ ». قَالُوا وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ « غَضُّ الْبَصَرِ، وَكَفُّ الأَذَى، وَرَدُّ السَّلاَمِ، وَالأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْىُ عَنِ الْمُنْكَرِ » [ر: ٢٣٣٣]

ترجمه: د سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل: تاسو په لارو کښې د کيناستلو نه ځان ساتئ! خلقو عرض اوکړو يا رسول الله صلی الله عليه وسلم! زمونږ دپاره يو بل سره په لارو کښې د خبرو کولو نه خلاصې نشته. رسول الله صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل: چه هر کله ستاسو خبرې کول ضروری دی نو لارې ته د هغې حق ورکوئ. خلقو تپوس اوکړو: يا رسول الله صلی الله عليه وسلم! د لارې څه حق دې؟ رسول الله صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل: سترګې ښکته ساتل، د تکليف ورکونکو امورو نه بنديدل، د سلام جواب ورکول، د ښه خبرو حکم کول او د بدو خبرو نه منع کول.
د حديث مناسبت د ترجمة الباب نه واضح دې.

⑶ باب السَّلاَمُ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ تَعَالَى: وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا

حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي شَقِيقٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قُلْنَا السَّلاَمُ عَلَى اللَّهِ قَبْلَ عِبَادِهِ، السَّلاَمُ عَلَى جِبْرِيلَ، السَّلاَمُ عَلَى مِيكَائِيلَ، السَّلاَمُ عَلَى فُلاَنٍ، فَلَمَّا انْصَرَفَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ فَقَالَ « إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلاَمُ، فَإِذَا جَلَسَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلاَةِ فَلْيَقُلِ التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ، وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ السَّلاَمُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلاَمُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ. فَإِنَّهُ إِذَا قَالَ ذَلِكَ أَصَابَ كُلَّ عَبْدٍ صَالِحٍ فِي السَّمَاءِ

---

[1]) الاشباه والنظائر، القاعدة الخامسة، ص ٩٤، وقواعد الفقه ص: ٨٩

وَالْأَرْضِ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. ثُمَّ يَتَخَيَّرُ بَعْدُ مِنَ الْكَلَامِ مَا شَاءَ». [ر: ۷۹۷]

لفظ ﴿السلام﴾ د الله پاک په اسماء حسنی کښې دې. د دې معنی سلامتی ده، دلته د دې نه مراد ﴿ذوالسلامة﴾ دې، یعنی الله پاک د ټولو نقصاناتو او عیوبو نه منزه دې [۱] حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن قیق العید نه نقل کوی

﴿السلام يطلق بإزاء معان منها السلامة ومنها التحية ومنها أنه اسم من أسماء الله تعالى وقد يأتي بمعنى التحية محضا وقد يأتي بمعنى السلامة محضا وقد يأتي مترددا بين المعنيين كقوله تعالى ولا تقولوا لمن ألقى إليكم السلام لست مؤمنا فإنه يحتمل التحية والسلامة﴾ [۲]

یعنی د سلام اطلاق په ډیرو معنی باندې کیږی: سلامتی، تحیه، او د الله پاک د نوم په طور استعمالیږی. کله دا صرف د سالم کیدو په معنی باندې راځی او کله صرف د تحیة په معنی باندې راځی. او کله په دې کښې د دواړو معنو احتمال وی. لکه چه د قرآن کریم په آیت کښې دی ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَىٰ إِلَيْكُمُ السَّلَامَ﴾ دلته سلام د تحیة او سلامتئ دواړو معنی لری

قوله: ﴿وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله په دې آیت کریمه سره اشاره فرمائیلې ده چه د تحیة چه کوم عام حکم کړې شوې دې. د دې نه لفظ د سلام مراد دې. د علماء کرامو په دې باندې اتفاق دې چه په آیت کریمه کښې د تحیة نه مراد سلام دې. [۳] خو ابن التین د بعض مالکیانو علماء کرامو نه نقل کړی دی چه د تحیة نه هدیه مراد ده. [۴] علامه قرطبی رحمه الله احنافو ته هم د دې قول نسبت کړې دې [۵] خو علامه عینی رحمه الله د دې تردید کړې دې او فرمائیلې ئې دی چه: نسبة هذا الى الحنفية غير صحيحة [۶] یعنی د احنافو طرف ته د دې نسبت کول صحیح نه دی. خو علامه جصاص رحمه الله په احکام القرآن کښې دا په هدیه باندې محمول کړې دې. [۷]

---

[۱]) عمدة القاری: ۲۳۳/۲۲، فتح الباری ۱۵/۱۱، ارشاد الساری ۲۳۵/۱۳، لسان العرب، فصل السین المهملة ۲۹۰/۱۲، وتاج العروس، باب المیم، فصل السین ۳۳۸/۸

[۲]) فتح الباری ۱۸/۱۱، عمدة القاری ۲۳۳/۱۱

[۳]) عمدة القاری ۲۳۳/۲

[۴]) عمدة القاری ۲۳۳/۲، فتح الباری ۱۶/۱۱

[۵]) سورة النساء/۸۶، تفسیر القرطبی ۲۹۸/۵، (سورة النساء) عمدة القاری ۲۳۳/۲۲، فتح الباری ۱۶/۱۱.

[۶]) عمدة القاری ۲۳۳/۲۲

[۷]) احکام القرآن للجصاص ۲۰۷/۲، سورة النساء/۸۶، علامه جصاص د هدیة تصریح خو نه ده کړې خو هم د دې آیت کریمه نه په رجوع فی الهبة باندې استدلال کوی او ظاهره ده چه دا استدلال به هله صحیح وی چه کله تحیة نه هدیة مراد کړې شی. پس هغوی لیکی: فإذا حملنا...[بقیه بر صفحه آئنده...

حاصل دا چه که يو سړي سلام کولو سره د ﴿ السلام عليكم ﴾ الفاظ اوائي چه د جواب ورکونکی دپاره مستحب دی چه د ﴿ وعليكم السلام ورحمة الله ﴾ د اضافي سره جواب ورکړی فالزيادة مندوبة والمماثلة مفروضة. (۱)

د علامه ګنګوهی توجیه : مولانا رشید احمد ګنګوهی رحمه الله په لامع الدراري کښې په ترجمة الباب کښې د آیت کریمه د ذکر کولو یوه بله وجه لیکلې ده. پس هغوی فرمائی:

﴿ ولعل الوجه فی ایراد الاية فی هذا الباب ان المامور به من التحية ما فيه حسن، سواكان الحسن قليلا او كثيرا، كمايدل عليه قوله تعالى ﴿ باحسن منها ﴾ فان صيغة التفضيل مشعرة بزيادة الحسن فی هذا الرد، فكان دليلا على اصل الحسن فی التحية، وليس فی قولهم : السلام على الله حسن، لانقلاب المعنى، فلم يكن قائله اتيا بالماموز به لان المامور به انما يتادى اذا تضمن الحسن ولو اقل مما فی ردها ﴾ (۲)

یعنی په دې باب کښې د آیت کریمه د راوړلو وجه دا کیدې شی چه مامور به هغه تحیه ده چه په هغې کښې حسن او ښکلا وی، که هغه حسن او ښکلا لږه وی او که ډیره. لکه چه د الله پاک د دې ارشاد ﴿ باحسن منها ﴾ نه هم دا فهمیږی، په دې کښې ﴿ احسن ﴾ د اسم تفضیل صیغه ده. کوم چه په جواب کښې د حسن په زیادت باندې دلالت کوی نو دا په دې آیت د تحیه کښې په اصل حسن او خوبئ باندې دلیل شو او په ﴿ السلام على الله ﴾ وئیلو کښې هیڅ حسن نشته. ځکه چه معنی بدله شوې ده نو په دې باندې عمل کونکې به په مامور به باندې عمل کونکې نه وی. ځکه چه مامور به هغه وخت ادا کیږی چه کله هغه حسن او خوبیانو لره متضمن وی. اګر چه هغه د هغه حسن نه کم تر وی کوم چه د هغې په جواب کښې دې.

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله په الابواب والتراجم کښې دې توجیه ته لطیف او قوی وئیلې ده. (۳)

حدیث په باب کتاب الصلاة کښې تیر شوې دې. (۴) په هغې کښې دی ﴿ ان الله هو السلام ﴾ په قرآن کریم کښې هم د الله پاک په اسماء حسنی کښې دا لفظ راغلې دې. سورة حشر کښې دی ﴿ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ ﴾

امام بخاری رحمه الله په الادب المفرد کښې د سیدنا انس رضی الله عنه په حسن سند سره یو روایت نقل کړې

...بقيه ازحاشيه گذشته] قوله تعالى وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا على حقيقته أفاد أن من ملك غيره شيئا بغير بدل فله الرجوعَ فيه ما لم يَثبتْ منه فهذا يدلّ على صحة قول أصحابنا فيمن وهب لغيرى ذى رحم أن له الرجوع فيها ما لم يثبت منها.

(۱) تفسير ابن كثير ۵۳۱/۱، عمدة القارى ۲۳۳/۲۲

(۲) لامع الدرارى ۴۹/۱۰، ۵۰

(۳) الابواب والتراجم لصحيح البخارى، كتاب الاستيذان، باب السلام اسم من اسماء الله ص ۱۲۱.

(۴) الصحيح للبخارى، كتاب الصلاة، باب التشهد فى الآخرة، رقم الحديث ۸۳۱.

دي په هغې کښې دی ﴿ إِنَّ السَّلَامَ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللهِ تَعَالَى، وَضَعَهُ اللهُ فِي الْأَرْضِ، فَأَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ﴾ (١) يعنى سلام د الله پاک يو نوم دې کوم چه الله پاک په زمکه کښې کيخودلې دې، لهذا دا خپل مينځ کښې خور کړئ.

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه هم يو روايت موقوفا منقول دې په هغې کښې دی ﴿ السلام اسم الله، وهو تحية اهل الجنة ﴾ (٢) يعنى سلام د الله پاک نوم دې او د جنت والو تحيه ده.

④ باب تَسْلِيمِ الْقَلِيلِ عَلَى الْكَثِيرِ

[٥٨٧٧] (٣) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ، وَالْمَارُّ عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ». [٥٨٧٨ - ٥٨٨٠]

د ترجمة الباب مقصد : د دې ځائې نه وړاندې په څلورو واړو بابونو کښې امام بخارى رحمه الله دا بيان کړې دی چه سلام چاته کول پکار دی، پس په باب کښې ئې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه روايت نقل کړې دې، رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائى وړوکې دې په مشر باندې، تيريدونکې دې په ناست باندې او کم خلق دې په زياتو باندې سلام کوی.

﴿ يسلم ﴾ اګر چه د مضارع صيغه ده او خبر دې خو دلته د امر په معنې کښې دې، پس د مسند احمد په روايت کښې ﴿ ليسلم ﴾ د امر په صيغې سره راغلې دې. (٤)

⑤ باب تَسْلِيمِ الرَّاكِبِ عَلَى الْمَاشِي

حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا مَخْلَدٌ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي زِيَادٌ أَنَّهُ سَمِعَ ثَابِتًا مَوْلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللهِ - صلى الله عليه وسلم - «يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي، وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ». [ر: ٥٨٧٧]

---

(١) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) باب السلام من اسماء الله عزوجل، رقم الحديث. ٩٨٩. (٤٤٩/٢)

(٢) شعب الايمان للبيهقى، فصل فى سلام من دخل بيته او بيتا ليس فيه احد، رقم الحديث : ٨٨٣٥ (٤٤٦/٦)

(٣) الحديث، اخرجه البخارى ايضا فى كتاب الاستئذان، باب يسلم الراكب على الماشى (رقم الحديث ٥٨٧٨)، وكذا فى باب يسلم الصغير على الكبير، (رقم الحديث ٥٨٨٠) واخرجه مسلم فى كتاب السلام، باب يسلم الراكب على الماشى والقليل على الكثير ١٧٠٣/٤ (رقم الحديث ٢١٦٠) واخرجه الترمذى فى كتاب الاستئذان، باب ما جاء فى تسليم الراكب على الماشى، ٦٢/٥، (رقم الحديث : ٢٧٠٤) واخرجه ابو داؤد فى ابواب الاستئذان، باب من اولى بالسلام : ٣٥١/٤ (رقم الحديث : ٥١٩٨)

(٤) مسند الامام احمد بن حنبل مرويات ابى هريره رضى الله عنه ٣١٤/٢

سورلئ باندې سور سړې دې په پیدل تلونکی باندې سلام اوکړی، سلام په اصل کښې د تواضع هم علامت دې او د سور حالت د تواضع زیات محتاج دې ځکه چه د سورلئ د وجې نه په زړه کښې تکبر راتلې شی. (١)

⑥ باب تَسْلِيمِ الْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ

[٥٨٧٩] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي زِيَادٌ أَنَّ ثَابِتًا أَخْبَرَهُ - وَهُوَ مَوْلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ قَالَ «يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ».

روان سړې به په ناست باندې سلام کوی، ګویا سلام کول د تلونکی سړی وظیفه ده که تلونکی زیات وی او ناست کم وی نو په دې صورت کښې به څه کولې شی؟ د مشی په اعتبار سره سلام ماشی له کول پکار دی خو د قلة په حیثیت سره که اوکتلې شی نو سلام قاعد له کول پکار دی.

د دې جواب علامه کرمانی رحمه الله دا کړې دې چه په داسې صورت کښې دواړه برابر دی. چه څوک هم ابتداء بالسلام اوکړی، هم هغه به غوره وی. (٢)

په دې کښې دې د دومره خبرې لحاظ اوساتلې شی چه په یو جماعت باندې سلام اوکړې شو نو د ټول جماعت جواب ورکول ضروری نه دی. که په جماعت کښې یو هم جواب ورکړو نو د ټولو د طرف نه به کافی شی.

⑦ باب تَسْلِيمِ الصَّغِيرِ عَلَى الْكَبِيرِ.

[٥٨٨٠] وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ، وَالْمَارُّ عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ» [ر: ٥٨٧٧]

په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دا ادب بیانول غواړی چه ماشوم دې مشر ته سلام کوی ګویا په سلام کښې ماشوم له ابتداء کول پکار دی.

⑧ باب إِفْشَاءِ السَّلاَمِ

[٥٨٨١] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ أَشْعَثَ بْنِ أَبِي الشَّعْثَاءِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ سُوَيْدِ بْنِ مُقَرِّنٍ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ - رضى الله عنهما - قَالَ أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى

---

(١) ارشاد الساری ١٣/٢٨، فتح الباری باب یسلم الصغیر علی الکبیر ١١/١٨

(٢) شرح الکرمانی : ٢٢/٧٨، ارشاد الساری : ١٣/٢٣٨، ٢٣٩-

اللّٰه عليه وسلم - بِسَبْعٍ بِعِيَادَةِ الْمَرِيضِ، وَاتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ، وَتَشْمِيتِ الْعَاطِسِ، وَنَصْرِ الضَّعِيفِ، وَعَوْنِ الْمَظْلُومِ، وَإِفْشَاءِ السَّلَامِ، وَإِبْرَارِ الْمُقْسِمِ، وَنَهَى عَنِ الشُّرْبِ فِي الْفِضَّةِ، وَنَهَانَا عَنْ تَخَتُّمِ الذَّهَبِ، وَعَنْ رُكُوبِ الْمَيَاثِرِ، وَعَنْ لُبْسِ الْحَرِيرِ، وَالدِّيبَاجِ، وَالْقَسِّيِّ، وَالْإِسْتَبْرَقِ. [ر: ۱۱۸۲]

د ترجمة الباب مقصد په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د سلام خورولو فضيلت او اهميت بيانول غواړی.

حديث الباب د دې ځائې نه مخکښې په څو مقاماتو باندې تير شوې دې (۱) په دې کښې رسول الله ﷺ چه د کومو اووه څيزونو حکم کړې دې، په هغې کښې يود سلام خورول هم دی. سلام خپل مينځ کښې د محبت پيدا کولو ذريعه ده او د اسلامی معاشرې يو امتيازی وصف دې د سلام په فضيلت باندې ډير احاديث راغلی دی. (۲)

---

۱) الحديث اخرجه البخارى فى كتاب الجنائز، باب الامر باتباع الجنائز، رقم الحديث، ۱۲۳۹، واخرجه ايضا فى كتاب النكاح، باب حق اجابة الوليمة والدعوة ومن اولم سبعة ايام ونحوه رقم الحديث ۵۱۷۵، ثم اخرجه فى كتاب الاشربة، باب انية الذهب والفضة، رقم الحديث ۵۶۳۵، وايضا اخرجه فى كتاب المرضى، باب وجوب عيادة المريض رقم الحديث ۵۶۴۹، وفى كتاب اللباس باب الميثرة الحمراء رقم الحديث ۵۸۴۹، وباب خواتيم الذهب رقم الحديث ۵۸۶۳، وفى كتاب الادب باب تشميت العاطس اذا حمد الله، رقم الحديث ۶۳۲۲، وفى كتاب المظالم والغصب، باب نصر المظلوم، رقم الحديث ۲۴۴۵، وفى كتاب اللباس، باب لبس القسى رقم الحديث ۵۸۳۸.

۲) چه د هغې نه بعض دلته نقل کولې شی؛

۱ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَ رَجُلٌ، فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، فَرَدَّ عَلَيْهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: " عَشْرٌ "، ثُمَّ جَاءَ آخَرُ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ، فَرَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ: " عِشْرُونَ "، ثُمَّ جَاءَ آخَرُ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ، فَرَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ: "ثَلَاثُونَ" (شعب الايمان للبيهقى ۶/ ۴۵۴، باب فى موادة ومقاربة اهل الدين)

۲ وَقَالَ عَمَّارٌ ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الإِيمَانَ الإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِكَ وَبَذْلُ السَّلَامِ لِلْعَالَمِ وَالإِنْفَاقُ مِنَ الإِقْتَارِ. (صحيح البخارى ۹/۱ كتاب الايمان، باب افشاء السلام من الاسلام فوق رقم الحديث : ۲۸)

۳ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا، وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا، أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى أَمْرٍ إِذَا أَنْتُمْ فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ؟ أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ. (الجامع الصحيح للترمذى ۵۳/۵ كتاب الاستئذان، باب ما جاء فى افشاء السلام، رقم الحديث ۲۶۸۸)

۴ عَنْ مَالِكٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، أَنَّ الطُّفَيْلَ بْنَ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّهُ كَانَ يَأْتِي عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ فَيَغْدُو مَعَهُ إِلَى السُّوقِ، قَالَ: فَإِذَا غَدَوْنَا إِلَى السُّوقِ، لَمْ يَمُرَّ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ عَلَى سَقَّاطٍ، وَلَا صَاحِبِ بَيْعَةٍ، وَلَا مِسْكِينٍ، وَلَا أَحَدٍ إِلَّا سَلَّمَ عَلَيْهِ، قَالَ الطُّفَيْلُ: فَجِئْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ يَوْمًا فَاسْتَتْبَعَنِي إِلَى السُّوقِ، فَقُلْتُ لَهُ: وَمَا تَصْنَعُ فِي السُّوقِ؟ وَأَنْتَ لَا تَقِفُ عَلَى الْبَيْعِ، وَلَا تَسْأَلُ عَنِ السِّلَعِ، وَلَا تَسُومُ بِهَا، وَلَا تَجْلِسُ فِي مَجَالِسِ السُّوقِ؟ قَالَ: وَأَقُولُ اجْلِسْ بِنَا هَاهُنَا نَتَحَدَّثْ، قَالَ فَقَالَ لِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ: يَا أَبَا بَطْنٍ وَكَانَ الطُّفَيْلُ ذَا بَطْنٍ - إِنَّمَا نَغْدُو مِنْ أَجْلِ السَّلَامِ، نُسَلِّمُ عَلَى مَنْ لَقِينَا. (الموطاء للامام محمد ۳۸۴، ۳۸۵ باب رد السلام)

...[بقيه برصفحه آئنده...

⑨ باب السَّلاَمِ لِلْمَعْرِفَةِ وَغَيْرِ الْمَعْرِفَةِ.

|۵۸۸۲| حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَجُلاً سَأَلَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَيُّ الإِسْلاَمِ خَيْرٌ قَالَ « تُطْعِمُ الطَّعَامَ، وَتَقْرَأُ السَّلاَمَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ، وَعَلَى مَنْ لَمْ تَعْرِفْ». [ر: ۱۲]

|۵۸۸۳| حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « لاَ يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلاَثٍ، يَلْتَقِيَانِ فَيَصُدُّ هَذَا، وَيَصُدُّ هَذَا، وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلاَمِ». وَذَكَرَ سُفْيَانُ أَنَّهُ سَمِعَهُ مِنْهُ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ. [ر: ۵۷۲۷]

د سلام متعلق څو امور د سلام متعلق دې د څو امورو لحاظ اوساتلي شي:

① راتلونكى كه زيات وى او په هغوى كښې يو كس سلام اوكړو نو هغه به د ټولو د طرف نه كافي شي. ګينې ټول به ګناهګار وى. هم دا حكم د جواب وركونكو هم دې (۱)

② سلام كول سنت او د هغې جواب وركول واجب دى. علامه ابن عبدالبر په دې باندې اجماع نقل كړې ده (۲)

③ د سلام كولو كم از كم درجه دا ده چه د سلام كونكى او جواب وركونكى آواز واورى. د آواز نه بغير صرف په لاس يا سر خوزولو سره به د سلام سنت نه ادا كيږى (۳) هم دغه شان جواب فورا وركول واجب دى. كه فورا ئې جواب ورنكړو او د نورو اعمالو نه فارغ كيدو نه پس ئې جواب وركړو نو واجب به نه ادا كيږى. (۴)

④ په كافر باندې سلام كول جائز نه دى، كه يو كافر په مسلمان باندې سلام اوكړو نو په جواب كښې به صرف ﴿وعليكم﴾ وئيلې شى. ﴿وعليكم السلام﴾ دې نه وائى (۵)

...بقيه ازحاشيه گذشته]

۵ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: إِنَّ السَّلاَمَ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ. وَضَعَهُ اللَّهُ فِي الأَرْضِ. فَأَفْشُوهُ بَيْنَكُمْ. (الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) ۴۸۷/۲)

۶ عن ابن عمر عن النبى صلّى الله عليه وسلّم قال إن سركم أن يخرج الغل من صدور كم فافشوا السلام بينكم. (احكام القرآن للجصاص: ۴۵۳/۳، سورة النور/۲۷)

(۱) شرح مسلم للنووى، كتاب الاستئذان ۲۱۲/۲

(۲) شرح مسلم للنووى . كتاب الاستئذان ۲۱۲/۲ ورد المختار: كتاب الحظر والاباحة ۲۹۳/۵

(۳) شرح مسلم للنووى، كتاب الاستئذان ۲۱۳/۲ وردالمختار، كتاب الحظر والاباحة ۲۹۳/۵ فتح البارى ۱۶/۱۱

(۴) شرح مسلم للنووى، كتاب الاستئذان ۲۱۳/۲ وردالمختار، كتاب الحظر والاباحة ۲۹۳/۵، فتح البارى ۱۶/۱۱

(۵) شرح مسلم للنووى . باب النهى عن ابتداء اهل الكتاب بالسلام وكيف يرد عليهم ۲۱۳/۲ ورد المختار، كتاب الحظر والاباحة ۲۹۲/۵

د جمهور علماء کرامو هم دا مسلک دې چه په کافر او ذمی باندې دې سلام اونکړې شی. د بعض علماء کرامو په نزد په ذمیانو باندې سلام کول جائز دی (۱)

⑤ سړي دې په پردئ زنانه باندې سلام نه کوی، هم دغه شان دې ښځه په پردی سړی سلام نه کوی. (۲) په بعض فاسقانو باندې هم د سلام نه احتراز کولو باره کښې فقهاء کرامو تصریح کړې ده مثلا شرابی او لوفر انسان ته سلام نه کول افضل دی. (۳) د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما قول دې ﴿لا تسلموا علی شرابة الخمر﴾ (۴)

په ماشومانو باندې سلام کول جائز دی ځکه چه دغه شان به د هغوی تربیت کیږی. خو که یو ماشوم داسې حالت کښې دې چه په هغه باندې سلام کولو سره په فتنه کښې د اخته کیدو ویره ده نو بیا سلام ترک کول پکار دی. (۵)

⑥ په بعض صورتونو کښې د سلام حکم نه لاګو کیږی، مثلا څوک خوراک کوی یا اوبه څکی یا په بیت الخلاء او غسل خانه کښې دې، یا اودهٔ دې یا په مانځه کښې مصروف دې یا په مطالعه کښې مشغول دې نو په دې صورتونو کښې سلام نه دی کول پکار (۶)

خو که څوک خوراک څکاک ته ناست دې خو نمړئ ئې لا په خوله کښې نه ده نو په داسې صورت کښې سلام کیدلې شی. (۷)

په حمام کښې دننه که ئې لنګ په بدن باندې دې نو په هغه باندې سلام کیدلې شی خو که د لنګ نه بغیر دې نو بیا پرې سلام کول جائز نه دی. (۸)

---

۱) رد المختار. کتاب الحظر والاباحة ۲۹۲/۵

۲) رد المختار. کتاب الحظر والاباحة ۲۶۱/۵. شرح مسلم للنووی. باب استحباب السلام علی الصبیان ۲۱۵/۲. مرقاة شرح مشکاة کتاب الادب ۵۰/۹

۳) رد المختار. کتاب الحظر والاباحة ۲۹٤/۵

۴) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) ۴۷۲/۲

۵) عمدة القاری ۲۴۳/۲۲. فتح الباری. کتاب الاستئذان. باب التسلیم علی الصبیان: ۳۹/۱۱

۶) رد المختار کتاب الحظر والاباحة ۲۹۵/۵. کتاب الصلاة باب ما یفسد الصلاة وما یکره ۴۵۶/۱.

۷) رد المختار کتاب الحظر والاباحة ۲۹۵/۵. رد المختار کتاب الصلاة باب ما یفسد الصلاة وما یکره ۴۵۶/۱........ پس علامه ابن عابدین رحمه الله په اشعارو کښې دننه په کومو خلقو چه سلام نه دی کول پکار هغوی ذکر کړې دی:

رد السلام واجب إلا علی	من فی الصلاة أو بأکل شغلا
أو شرب أو قراءة أو أدعیه	أو ذکر أو فی خطبة أو تلبیه
أو فی قضاء حاجة الإنسان	أو فی إقامة أو الأذان
أو سلم الطفل أو السکران	أو شابة یخشی بها افتتان
أو فاسق أو ناعس أو نائم	أو حالة الجماع أو تحاکم
أو کان فی الحمام أو مجنونا	فواحد من بعدها عشرونا

(رد المختار. کتاب الصلاة، باب ما یفسد الصلاة وما یکره فیها ۴۵۷/۱)

۸) عمدة القاری ۲۳۶/۲۲

⑦ سلام يقينا د خپل مينځ كښې محبت او مودت ذريعه او وسيله ده. خاص كر هغه وخت چه كله سلام د زړه نه اوكړې شي او د هغې د معنى طرف ته خيال اوساتلې شي. چه تاسو په دنيا او آخرت كښې زما د شر او هر قسم شر نه سالم او محفوظ شئ؛ او د الله پاک سلامتى دې تاسره شامل وى. چه كله د دې نيت او جذبې سره سلام اوكړې شى نو د هغې بركات به مخې ته راځى (1)

⑧ په ټيلى فون وغيره باندې چه كله رنګ راشى نو خلق ريسور اوچتولو سره "هيلو" (Hello) وائى دا اسلامى طريقه نه ده. صحيح اسلامى طريقه دا ده چه د "هيلو" په ځائې ﴿السلام عليكم﴾ اووئيلې شى.

⑨ د سلام دپاره ضرورى نه ده چه د مخكښې نه دې پيژندګلو وى. سلام د اسلامى معاشرې يو عام تحيه ده، امام بيهقى رحمه الله د سيدنا عبدالله بن مسعود رضى الله عنه مرفوع روايت نقل كړې دې، د هغې الفاظ دى ﴿إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ، أَنْ يَمُرَّ الرَّجُلُ فِي الْمَسْجِدِ، لَا يُصَلِّي فِيهِ رَكْعَتَيْنِ، وَأَنْ لَا يُسَلِّمَ الرَّجُلُ إِلَّا عَلَى مَنْ يَعْرِفُ﴾ (2) يعنى د قيامت يو علامت دا دې چه انسان به په مسجد باندې تيريږى او په هغې كښې به هغه چرته دوه ركعته هم نه وى كړې او دا چه هغه به صرف په پيژندګلو كس باندې سلام كوى. امام طحاوى رحمه الله دا روايت په دې الفاظو سره نقل كړې دې ﴿ان من اشراط الساعة السلام للمعرفة﴾ (3) يعنى د قيامت يو علامت دا دې چه په پيژندګلو كس باندې به سلام كولې شى.

پس امام بخارى رحمه الله دلته باب السلام للمعرفة وغيره المعرفة هم په دې سلسله كښې قائم كړې دې. چه په هغې كښې هغوى د سيدنا عبدالله بن عمر رضى الله عنهما مرفوع حديث نقل كړې دې په هغې كښې دى ﴿وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ، وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ﴾

⑩ باب آيَةِ الْحِجَابِ

[۵۸۸۴|۵۸۸۵] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّهُ كَانَ ابْنَ عَشْرِ سِنِينَ مَقْدَمَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - الْمَدِينَةَ، فَخَدَمْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَشْرًا حَيَاتَهُ، وَكُنْتُ أَعْلَمَ النَّاسِ بِشَأْنِ الْحِجَابِ حِينَ أُنْزِلَ، وَقَدْ كَانَ أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ يَسْأَلُنِي عَنْهُ، وَكَانَ أَوَّلَ مَا نَزَلَ فِي مُبْتَنَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِزَيْنَبَ ابْنَةِ جَحْشٍ، أَصْبَحَ النَّبِيُّ -

---

1) عمدة القارى ۲۲/۲۳۶، فتح البارى، كتاب الصلاة، باب التهشد فى الاخرة: ۲/۲۱۲، شرح مسلم للنووى: ۲/۲۱۳

2) شعب الايمان للبيهقى، باب فى مقاربة وموادة اهل الدين ۶/۴۳۱، رقم الحديث ۸۷۷۸) فتح البارى ۱۱/۲۵، عمدة القارى ۲۲/۲۳۷

3) فتح البارى ۱۱/۲۵، عمدة القارى ۲۲/۲۳۷

صلى الله عليه وسلم - بِهَا عَرُوسًا فَدَعَا الْقَوْمَ، فَأَصَابُوا مِنَ الطَّعَامِ ثُمَّ خَرَجُوا، وَبَقِيَ مِنْهُمْ رَهْطٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَطَالُوا الْمُكْثَ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَخَرَجَ وَخَرَجْتُ مَعَهُ كَيْ يَخْرُجُوا، فَمَشَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَمَشَيْتُ مَعَهُ حَتَّى جَاءَ عَتَبَةَ حُجْرَةِ عَائِشَةَ، ثُمَّ ظَنَّ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُمْ خَرَجُوا فَرَجَعَ وَرَجَعْتُ مَعَهُ، حَتَّى دَخَلَ عَلَى زَيْنَبَ فَإِذَا هُمْ جُلُوسٌ لَمْ يَتَفَرَّقُوا، فَرَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَرَجَعْتُ مَعَهُ، حَتَّى بَلَغَ عَتَبَةَ حُجْرَةِ عَائِشَةَ، فَظَنَّ أَنْ قَدْ خَرَجُوا، فَرَجَعَ وَرَجَعْتُ مَعَهُ، فَإِذَا هُمْ قَدْ خَرَجُوا، فَأُنْزِلَ آيَةُ الْحِجَابِ، فَضَرَبَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ سِتْرًا.

په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله د سورة احزاب د آيت حجاب د نزول والا روايت ذكر كړې دې سيدنا انس رضي الله عنه فرمائى چه زه د رسول الله صلى الله عليه وسلم مدينې منورې ته د تشريف راوړلو په وخت د لسو كالو اوم. د هغوى په خدمت كښې لسو كالو پورې پاتې شوې يم. زه د پردې د حكم متعلق د خلقو نه زيات خبر يم چه كله هغه نازل شو. د سيدنا ابى بن كعب رضي الله عنه (په شان د قرآن قارى) به زما نه د دې متعلق تپوس كولو. د حجاب آيت د ټولو نه مخكښې چه كوم وخت رسول الله صلى الله عليه وسلم سيده زينب بنت جحش رضي الله عنها سره واده كړې وو هغه وخت نازل شو. خو څه خلق رسول الله صلى الله عليه وسلم سره پاتې شو او د ډير وخته پورې ناست وو نو رسول الله صلى الله عليه وسلم اودريدلو او بهر لاړو. چه دا خلق لاړ شى. رسول الله صلى الله عليه وسلم روان شو زه هم هغوى سره روان شوم. تردې چه د عائشې رضي الله عنها د دروازې درشل ته اورسيدل. بيا د هغوى خيال راغلو چه خلق به تلې وى نو رسول الله صلى الله عليه وسلم واپس شو. زه هغوى سره واپس شوم تردې چه د سيده زينب رضي الله عنها كور ته داخل شو نو وې كتل چه لا تراوسه پورې هغه خلق ناست دى. لا تلې نه دى. رسول الله صلى الله عليه وسلم واپس شو. زه هم هغوى سره واپس شوم. تردې چه د عائشې رضي الله عنها دروازې ته اورسيدل. بيا نې خيال اوكړو چه هغه خلق به تلې وى بيا راواپس شو. زه هم هغوى سره راواپس شوم نو وې كتل چه خلق تلې دى. بيا آيت حجاب (د پردې آيت) نازل شو نو رسول الله صلى الله عليه وسلم زما او خپل مينځ كښې پرده راوستله.

۵۸۸۵: حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ أَبِي حَدَّثَنَا أَبُو مِجْلَزٍ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه قَالَ لَمَّا تَزَوَّجَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - زَيْنَبَ دَخَلَ الْقَوْمُ فَطَعِمُوا، ثُمَّ جَلَسُوا يَتَحَدَّثُونَ فَأَخَذَ كَأَنَّهُ يَتَهَيَّأُ لِلْقِيَامِ فَلَمْ يَقُومُوا، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ قَامَ، فَلَمَّا قَامَ قَامَ مَنْ قَامَ مِنَ الْقَوْمِ وَقَعَدَ بَقِيَّةُ الْقَوْمِ، وَإِنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - جَاءَ لِيَدْخُلَ، فَإِذَا الْقَوْمُ جُلُوسٌ، ثُمَّ إِنَّهُمْ قَامُوا فَانْطَلَقُوا فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَجَاءَ حَتَّى دَخَلَ، فَذَهَبْتُ أَدْخُلُ فَأَلْقَى الْحِجَابَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ، وَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ) الْآيَةَ.

قَالَ: أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: فِيهِ مِنَ الْفِقْهِ: أَنَّهُ لَمْ يَسْتَأْذِنْهُمْ حِينَ قَامَ وَخَرَجَ، وَفِيهِ: أَنَّهُ تَهَيَّأَ لِلْقِيَامِ وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَقُومُوا. [ر: ۴۵۱۳]

سيدنا انس رضي الله عنه فرمائي. رسول الله ﷺ چه كله د زينب رضي الله عنها سره نكاح اوكړه نو خلق راغلل او خوراک ئي اوكړو او ناست وو خبري ئي كولې نو رسول الله ﷺ داسې ظاهره كړه گويا پاسيدل غواړی خو خلق پانسيدل. چه كله رسول الله ﷺ دا صورت حال اوليدو نو پاسيدل. چه كله هغوی پاسيدل نو په هغوی كښې څه خلق خو لاړل خو څه ناست وو. رسول الله ﷺ زينب رضي الله عنها ته ورتلل غوښتل خو او ئي ليدل چه خلق ناست دی. بيا هغه خلق پاسيدل او لاړل نو ما رسول الله ﷺ ته خبر وركړو (چه خلق تلي دی) هغوی تشريف راوړلو او دننه داخل شو. زه هم دننه لاړم چه هغوی زما او خپل مينځ كښې پرده زوړنده كړه او الله پاک د حجاب آيت ﴿يا ايها الذين امنوا لا تدخلوا بيوت النبى﴾ نازل اوفرمائيلو

د سورة احزاب دا آيت كريمه د حجاب د حكم متعلق د ټولو نه اول نازليدونكي آيت دي. دا آيت كريمه په ۳ يا ۵ هجرى كښې نازل شوې دې [1] حافظ ابن كثير رحمه الله د ۵ هجرى قول ته ترجيح وركړې ده. [2]

په قرآن كريم كښې د زنانو د پردې متعلق اووه آيتونه نازل شوې دی. شپږ په سورة احزاب كښې او درې په سورة نور كښې. [3]

د پردې مراتب: مولانا محمد شفيع رحمه الله په احكام القرآن كښې د پردې درې مراتب ليكلي دی

① **حجاب الاشخاص البيوت:** يعنى په كورونو كښې اوسيدل وی او زنانه بغير د ضرورت نه بهر لاړې نه شی. د قرآن كريم آيت ﴿وقرن فى بيوتكن﴾ كښې د دې حكم بيان كړې شوې دې [4]

② **حجاب بالبرقع:** د ضرورت په مواقع باندې كه يو زنانه بهر اوځی نو د بلې خپې پورې دې په برقع يا اوږد څادر كښې پټه وی او د بدن يو حصه دې هم ښكاره نه وی [5]

③ دريمه درجه دا ده چه د سر نه والا خپو پورې ټول بدن ئې پټ وی خو مخ او لاسونه ئې ښكاره وی. كومو حضراتو چه د سورة النور د آيت ﴿الا ما ظهر منها﴾ تفسير په مخ او لاسونه سره كړې دې د هغوی په نزد لاسونه او مخ عورت نه دې. د احناف حضراتو اصل مسلک هم دا دې. لكه چه مخكښې نقل كړې شوې دی. په دې شرط چه د فتنې ويره او د خوند اختسلو قصد نه وی او چونكه په غالب احوالو كښې د فتنې ويره وی. په دې وجه متاخرين

---

[1]) الاصابة فى تميز الصحابة، حرف الزائى، القسم الاول ۳۱۳/٤، ترجمة زينب بنت جحش. والاستيعاب لابن عبدالبر (على هامش الاصابة) ۳۱٤/٤، ترجمة زينب بنت جحش. والادب المفرد (مع فضل الله الصمد). باب كيف نزلت آية الحجاب ٤۹۵/۲.

[2]) التفسير للحافظ بن كثير رحمه الله ۵۰۳/۳، (سورة الاحزاب)

[3]) په سورة احزاب كښې آيت نمبر ۳۳، ۵۳، ۵۵، ۵۹، او په سورة نور كښې آيت نمبر ۳۰، ۳۱ او ٦۰ نازل شوي دي

[4]) احكام القرآن ٤۵٤/۳، سورة الاحزاب

[5]) احكام القرآن ٤۵٤/۳، سورة الاحزاب

احنافو مطلقا د عدم جواز فتوى وركړې ده.[1]

د امام بخارى رحمه الله مقصد: د شارحينو د كلام نه معلوميږى چه د امام بخارى رحمه الله مقصد د آيت حجاب شان نزول بيانول دى.[2] شيخ الحديث مولانا محمد زكريا رحمه الله فرمائى چه زما په نزد وجه دا ده چه امام بخارى رحمه الله د آية حجاب مصداق بيانول غواړى.[3]

چونكه د استيذان ابواب شروع دى او د استيذان يو مقصد او مصلحت د بې پردګۍ نه بچ كيدل هم دى. په دې وجه د پردې او حجاب آيت باندې امام بخارى رحمه الله باب قائم كړې دې.[4]

۵۸۸۲: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ رضي الله عنها زَوْجَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَتْ كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَقُولُ لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم احْجُبْ نِسَاءَكَ. قَالَتْ فَلَمْ يَفْعَلْ، وَكَانَ أَزْوَاجُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- يَخْرُجْنَ لَيْلاً إِلَى لَيْلٍ قِبَلَ الْمَنَاصِعِ، خَرَجَتْ سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ، وَكَانَتِ امْرَأَةً طَوِيلَةً فَرَآهَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَهُوَ فِي الْمَجْلِسِ فَقَالَ عَرَفْتُكِ يَا سَوْدَةُ. حِرْصًا عَلَى أَنْ يُنْزَلَ الْحِجَابُ. قَالَتْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ آيَةَ الْحِجَابِ. [ر: ۱۴۶]

ترجمه: سيده عائشه رضي الله عنها فرمائى چه سيدنا عمر رضي الله عنه به رسول الله صلى الله عليه وسلم ته عرض كولو چه خپلې بيبيانې په پرده كښې ساتئ، د عائشې رضي الله عنها بيان دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم داسې اونكړل، د رسول الله صلى الله عليه وسلم بيبيانې به د حاجت پوره كولو دپاره د شپې وتلې، پس سيده سودة بنت زمعه رضي الله عنها بهر اوتله، او هغه يوه لوړه زنانه وه. سيدنا عمر رضي الله عنه هغه وخت په يو مجلس كښې ناست وو، هغوى اوليده او وې وئيل: اې سودة! ته ما اوپيژندلې! صرف په دې شوق ئې داسې اووې چه د حجاب حكم نازل شى، د عائشې رضي الله عنها بيان دې چه د دې نه پس الله پاک د حجاب آيت نازل اوفرمائيلو

قوله: «قَالَ أبو عبد الله: فيه من الفقه انه لم يستأذنهم حين قام وخرج»: امام بخارى رحمه الله فرمائى چه د آيت حجاب د شان نزول والا آيت كريمه يو خو دا خبره معلومه شوه چه كوربه ته د بهر تلو او مجلس نه پاسيدو كښې د ميلمنو نه د اجازت اخستلو ضرورت نشته لكه چه رسول الله صلى الله عليه وسلم بهر لاړو او دويمه دا چه ميلمنو ته په خپل څه عمل يا حركت سره د تلو اجازت وركول جائز دى. لكه چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اودريدلو سره بهر لاړو خو مقصود ئې ميلمنو ته خبردارې وركول وو چه هغوى لاړ شى، د امام بخارى رحمه الله دا قول د ابوذر او

---

[1] احكام القرآن ۴۶۰/۳، سورة الاحزاب

[2] الابواب والتراجم باب اية الحجاب ۱۲۲/۲

[3] الابواب والتراجم باب اية الحجاب ۱۲۲/۲

[4] ايضا

ابو الوقت د نسخو نه علاوه په باقی نسخو کښې نشته (۱)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دلته ئې نه کیدل غوره دی ځکه چه امام په دې باندې مستقل باب قائم کړې دې
په باب کښې امام بخاری رحمه الله د آیت حجاب د شان نزول په طور د سیده زینب رضی الله عنها او سیده سودة رضی الله عنها دواړو واقعات ذکر کړې دی، داسې چه اول د سیده سودة رضی الله عنها واقعه پېښه شوې وی او د هغې نه پس د سیده زینب رضی الله عنها د ولیمې واقعه پېښه شوې وی. (۲)

⑪ باب الِاسْتِئْذَانُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ.

[۵۸۸۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِيُّ حَفِظْتُهُ كَمَا أَنَّكَ هَا هُنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ اطَّلَعَ رَجُلٌ مِنْ جُحْرٍ فِي حُجَرِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَمَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - مِدْرًى يَحُكُّ بِهِ رَأْسَهُ فَقَالَ «لَوْ أَعْلَمُ أَنَّكَ تَنْظُرُ لَطَعَنْتُ بِهِ فِي عَيْنِكَ إِنَّمَا جُعِلَ الِاسْتِئْذَانُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ». [ر: ۵۵۸۰]

یعنی د استیذان حکم د نظر پریوتلو د وجې نه دې، مقصد دا دې چه د اجازت طلب کولو نه بغیر که یو سړې د چا په کور کښې داخل شی نو د کور په زنانو باندې ئې نظر پریوتلې شی. د دې حکمت په وجه باندې د استیذان حکم مشروع کړې شوې دې.
په روایت کښې دی چه یو سړی په سوری کښې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د کورونو نه یو کور کښې اوکتل او د رسول الله صلی الله علیه وسلم په لاس کښې د سر ګرولو آله وه چه په هغې باندې ئې خپل سر ګرولو. رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: که ماته معلومه وې چه ته به داسې ګورې نو په دې به ما ستا سترګه ویشتلې وې، د اجازت حکم خو د کتلو د وجې نه مقرر کړې شوې دې.
مدری: د سر ګرولو آله ته وائی، دا روایت په کتاب اللباس کښې د باب الامتشاط د لاندې تیر شوې دې.

۵۸۸۸: (۳) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَجُلاً اطَّلَعَ مِنْ بَعْضِ حُجَرِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - فَقَامَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم بِمِشْقَصٍ أَوْ بِمَشَاقِصَ - فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ يَخْتِلُ الرَّجُلَ لِيَطْعُنَهُ. [۶۴۹۴، ۶۵۰۴]

---

[۱]) ارشاد الساری ۱۳/ ۲۴۴، فتح الباری ۱۱/ ۲۷، عمدة القاری ۲۶/ ۲۳۸
[۲]) ارشاد الساری ۱۳/ ۲۴۴، ۲۴۵، فتح الباری ۱۱/ ۲۸
[۳]) الحدیث اخرجه البخاری ایضا فی کتاب الدیات، باب من اخذ حقه، او اقتص دون السلطان (رقم الحدیث: ۶۸۸۹) وفی باب من اطلع فی بیت قوم ففقؤا عینه، فلا دیة له (رقم الحدیث ۶۹۰۰) واخرجه مسلم فی کتاب الادب، باب تحریم النظر فی بیت غیره (رقم الحدیث ۲۱۵۷) واخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب، باب کم مرة یسلم الرجل فی الاستئذان ۴/ ۳۴۳ (رقم الحدیث: ۵۱۷۱) واخرجه الترمذی فی کتاب الاستئذان، باب من اطلع فی دار قوم بغیر اذنهم (رقم الحدیث: ۲۷۰۸)

د باب په دې دويم روايت كښې سيدنا انس رضي الله عنه فرمائى چه يو سړى د رسول الله ﷺ د حجرو نه په يو حجره كښې په پټه باندې اوكتل. رسول الله ﷺ د غشى څوكه اخستلو سره او دريدلو. هغه منظر زما د سترګو وړاندې دې چه رسول الله ﷺ هغه سړې د غشى په دې سوكه باندې وهلو د پاره لټولو.

مشقص: (د ميم په كسرې. د شين سكون او د قاف فتحې سره) د غشى سوكې ته وائى يعنى پلك

يختل الرجل: ﴿ياتيه من حيث لا يشعر﴾ سړى ته د داسې طرف نه راتلل چه د هغه خيال نه وى ﴿ليطعنه﴾ د طعن معنى د نيزې يا سوكې وړالا څيز باندې د وهلو هم راځى. دلته هم دا معنى مراد ده

⑫ باب زِنَا الْجَوَارِحِ دُونَ الْفَرْجِ

[۵۸۸۹] (١) حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- قَالَ لَمْ أَرَ شَيْئًا أَشْبَهَ بِاللَّمَمِ مِنْ قَوْلِ أَبِي هُرَيْرَةَ. حَدَّثَنِي مَحْمُودٌ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ مَا رَأَيْتُ شَيْئًا أَشْبَهَ بِاللَّمَمِ مِمَّا قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ عَلَى ابْنِ آدَمَ حَظَّهُ مِنَ الزِّنَا، أَدْرَكَ ذَلِكَ لاَ مَحَالَةَ، فَزِنَا الْعَيْنِ النَّظَرُ، وَزِنَا اللِّسَانِ الْمَنْطِقُ، وَالنَّفْسُ تَمَنَّى وَتَشْتَهِي، وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذَلِكَ كُلَّهُ وَيُكَذِّبُهُ». [۶۲۳۸]

د ترجمة الباب مقصد د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه د شرم ګاه نه علاوه د بدن د نورو اندامونو نه هم د زنا ارتكاب كيږدې شى، خود هغې نوعيت مختلف وى. مثلا په شهوت سره كتل د سترګو زنا ده. د شهوت خبرې كول د ژبې زنا ده، په شهوت سره ښكلول د شونډو زنا ده. په شهوت سره رانيول د لاسونو زنا ده، د زنا په اراده باندې تلل د خپو زنا ده. پس د ابن جرير په يو روايت كښې دى : ﴿زنا العين النظر، وزنا الشفتين التقبيل، وزنا اليدين البطش، وزنا الرجلين المشى﴾ (٢)

په باب كښې چه امام بخارى رحمه الله كوم روايت نقل كړې دې. هغه ئې اول د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه موقوفا نقل كړې دې او دا ناقص دې. د دې نه پس ئې د معمّر په طريق سره مرفوعا نقل كړو او هغه كامل دې.

---

(١) الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب القدر ۹/۹ باب : (وحرام على قرية اهلكنها انهم لا يرجعون) الانبياء ۹۵. (رقم الحديث : ۶۶۱۲) واخرجه مسلم فى كتاب القدر. باب : قدر على ابن ادم حظه من الزنا وغيره. (رقم الحديث ۶۲۴۳) واخرجه ابوداؤد فى كتاب النكاح. باب ما يؤمر به من غض البصر : ۲۴۷/۲ (رقم الحديث : ۲۱۵۳)

(٢) ارشاد السارى ۲۴۷/۱۳

سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی ﴿لَمْ أَرَ شَيْئًا أَشْبَهَ بِاللَّمَمِ مِنْ قَوْلِ أَبِي هُرَيْرَةَ﴾ سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما په دې حال کښې د قرآن کریم په آیت کښې د واقع لفظ ﴿اللمم﴾ تشریح کول غواړی. په آیت کریمه کښې دی ﴿الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ﴾ [1] سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی: چه د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه یو قول چه څومره د ﴿اللمم﴾ مشابه او موافق دې، دغه شان یو څیز هم ما نه دې لیدلې یعنی سیدنا ابوهریره رضی الله عنه چه په خپل یو روایت کښې کوم څیزونه بیان کړی دی. ماته هم هغه د ﴿اللمم﴾ مصداق معلومیږی. سیدنا ابوهریره رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه مرفوعا نقل کوی چه الله پاک د ابن ادم علیه السلام دپاره د زنا یو حصه لیکلې ده کومه چه به هغه ته ضرور ملاویږی. پس د سترګو زنا کتل دی، د ژبې زنا وئیل دی او د نفس خواهش او تمنا کول دی او شرمګاه د هغې تصدیق یا تکذیب کوی

﴿اللمم﴾ نفسانی خواهشاتو او وړو ګناهونو ته وائی [2] مولانا انور شاه کشمیری رحمه الله په فیض الباري کښې فرمائی:

﴿يريدُ ابنُ عبّاسٍ أن يستفيدَ من حديث أبي هريرة هذا تفسيرَ قوله تعالى: {إِلَّا اللَّمَمَ} (النجم: ٣٢)، فجعل دواعي الزِّنَا، وما يقعُ من الرجل في سلسلة الزِّنَا من المعاصي كلّها صغائرَ ولمماً، فإن غشي الزنا تُحْسَبُ كلُّها من الزنا، وتنقلب كبائرَ، وإلَّا فهي صغائرُ تَصلُحُ أن تُغْفَرَ له، ويُعْفَى عنها. فاستفاد منه بعضُهم تعريفَ الصغيرة، وقال: إنَّ المعاصي على نحوين: منها ما تقعُ تمهيداً، ومنها ما تكون مَقْصَداً. فالتي تقعُ في السلسلة، وتكون وسيلةً لتحصيل منتهاها، هي الصغائرُ، وذلك المنتهى هو الكبيرةُ. قلتُ: ولا بُدَّ فيه من تنبيهٍ، وهو أن السمعَ، والبصرَ، والنظرَ قد تَصِيرُ مقصودةً أيضاً، وذلك حين يَعْجَزُ عن المنتهى - أعني الزنا - فيرضى بتلك الأمور، ويجعلها مقصورةً لحظِّ نفسه، وحينئذٍ لا ريب في كونها كبيرةً. نعم إن أتى بها في سلسلة الزنا، ثم امتنع عنه مخافةَ ربِّه جلَّ وعلا، فَيَنْزِلُ امتناعُه عن الزنا منزلةَ التوبة، ويُرْجَى له أن تُغْفَرَ له تلك السلسلة بأسرها، إذا أَتْبَعَهَا بحسنةٍ، فإنَّ الحسناتِ يُذْهِبْنَ السيئاتِ﴾ [3]

ترجمه: یعنی سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه د حدیث نه څوخبرې مستنبط کوی! د الله پاک د قول ﴿الا اللمم﴾ تفسیر، پس هغوی د زنا اسباب او د زنا په سلسله کښې چه سړې په کومو ګناهونو کښې واقع کیږی، هغې ټولو ته ئې صغائر او لمم وئیلې دی. پس که هغه سړې په زنا کښې اونیولې شو نو دا ټول ګناهونه به ئې زنا شمارلې شی او دغه شان به کبائر اوګرځی. ګینې وی خو به دا صغائر چه د هغې معافی او مغفرت کیدې شی. بعض

---

[1]) سورة النجم آية ٣٢

[2]) ارشاد الساری ١٣/٢٤٦، عمدة القاری ٢٢/٢٤٠، فتح الباری ١١/٦١٦

[3]) فيض البارى ٤/٤١٠

حضراتو د دې نه د صغیره تعریف هم مستنبط کړې دې. پس هغوی وئیلې دی چه ګناهونه په دوه قسمه دی. یو هغه دی کوم چه د تمهید په طور وی، دویم هغه کوم چه مقصد وی. پس کومه ګناه چه د خپل منتهی د حصول ذریعه وی هغه صغائر دی او هغه منتهی کبیره ده. خو په دې کښې یو تنبیه ضروری ده او هغه دا چه غوربونه، سترګې او نظر هم کله مقصود جوړ شی، او دا هغه وخت چه کله سړې د منتهی یعنی زنا نه عاجز شی نو هغه هم په دې امور باندې قانع او تیار وی او د خپل نفس د حصې دپاره هم دا مقصود ګرځوی. په داسې صورت کښې د دې په کبیره کیدو کښې هیڅ شک نشته. خو که هغه دا ګناه د زنا دپاره اوکړې. بیا هغه د الله پاک د ویرې نه هغه د ګناه نه اوېریدلو نو د هغه د زنا بندیدل به د توبې قائم مقام شی او د الله پاک د رحمت نه امید دې چه دا ټول ذرائع به الله پاک معاف کړی. ځکه چه د الله پاک د ویرې نه د زنا نه ځان ساتل د توبې قائم مقام دی، او توبه نیکی ده او نیکئ ګناهونو لره ختموی.

قوله: ﴿وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذَلِكَ كُلَّهُ وَيُكَذِّبُهُ﴾: یعنی د سترګو زنا کتل دی او د ژبې زنا خبرې کول دی، نفس خواهش او تمنا کوی او شرمګاه د هغې تصدیق یا تکذیب کوی یعنی که هغه واقعتا په زنا کښې اخته کیږی نو د شرمګاه د طرف نه د دې خواهش تصدیق کیږی او که اخته نه شی نو د هغې تکذیب کیږی. (۱)

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله یو بله معنی هم بیان کړې ده هغوی لیکی: ﴿معنی تصدیق الفرج وتکذیبه ان الفرج ان کان یتاثر بزنا العین کالقبلة، وبزنا الید کاللمس ونحوهما بان یحصل فی الفرج شئ من الحس والحرکة والانتشار، تکون هذه الامور ای: زنی الجوارح المذکور فی الحدیث فی حکم الزنا، وان لم یتاثر الفرج، ولم ینتشر الالة، فلا تکون هذه الامور فی حکم الزنا بل ادنی منه جریمة، والله اعلم﴾(۲)

یعنی د شرمګاه د طرف نه د تصدیق او تکذیب کیدو مطلب دا دې چه شرمګاه د سترګو زنا مثلا کتلو سره یا د لاس په زنا مس کولو وغیره سره متاثر شو، په داسې طریقه چه په شرمګاه کښې حرکت او انتشار وغیره محسوس شی نو دا ټول امور یعنی په حدیث کښې مذکور د جوارح زنا به د زنا په حکم کښې وی، او که شرمګاه متاثره نه شوه او آله منتشر نه شوه نو دا امور به د زنا په حکم کښې نه وی، بلکه دا به د هغې نه کم درجې والا جرم او ګناهونه وی.

•••

(۱) لامع الدراری ۵۲/۱۰، فتح الباری ۶۱۶/۱۱

(۲) الابواب والتراجم ۱۲۲/۲، کتاب الاستئذان باب زنی الجوارح دون الفرج او لامع الدراری ۵۲/۱۰ باندې هم دا عبارت د معمولی تغیر سره موجود ده.

⑬ باب التَّسْلِيمِ وَالاِسْتِئْذَانِ ثَلاَثًا

[۵۸۹۰] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ إِذَا سَلَّمَ سَلَّمَ ثَلاَثًا، وَإِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلاَثًا. [ر: ۹۴]

[۵۸۹۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ خُصَيْفَةَ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: كُنْتُ فِي مَجْلِسٍ مِنْ مَجَالِسِ الأَنْصَارِ إِذْ جَاءَ أَبُو مُوسَى كَأَنَّهُ مَذْعُورٌ فَقَالَ اسْتَأْذَنْتُ عَلَى عُمَرَ ثَلاَثًا، فَلَمْ يُؤْذَنْ لِي فَرَجَعْتُ فَقَالَ مَا مَنَعَكَ قُلْتُ اسْتَأْذَنْتُ ثَلاَثًا، فَلَمْ يُؤْذَنْ لِي فَرَجَعْتُ، وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا اسْتَأْذَنَ أَحَدُكُمْ ثَلاَثًا فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ، فَلْيَرْجِعْ». فَقَالَ وَاللَّهِ لَتُقِيمَنَّ عَلَيْهِ بِبَيِّنَةٍ. أَمِنْكُمْ أَحَدٌ سَمِعَهُ مِنَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ وَاللَّهِ لاَ يَقُومُ مَعَكَ إِلاَّ أَصْغَرُ الْقَوْمِ، فَكُنْتُ أَصْغَرَ الْقَوْمِ، فَقُمْتُ مَعَهُ فَأَخْبَرْتُ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ ذَلِكَ. وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنِي ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ بُسْرٍ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ بِهَذَا. [ر: ۱۹۵۶]

د ترجمة الباب مقصد: استيذان او سلام درې کرته مشروع دي. د سلام نه مراد سلام د استيذان دې. عام سلام يو کرت وی. په هغې کښې تکرار نشته. خو که مجمع لويه وی او يو کرت د سلام رسيدل ګران وی نو په داسې صورت کښې مکرر سلام کيدلې شی. هم دغه شان که مخاطب سلام نه وی اوريدلې نو بيا هم هغه ته د اورولو دپاره دوباره سلام کيدلې شی. (۱)

د باب اول حديث په کتاب العلم کښې په باب اعاد الحديث ثلاثا ليفهم د لاندې تير شوې دې. (۲)

د باب دويم حديث کښې سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه فرمائی چه زه د انصارو په يو مجلس کښې ناست اوم چه سيدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه راغلو او هغوی په ويره کښې وو، وې وئيل ما د فاروق اعظم رضی الله عنه نه درې کرته اجازت طلب کړو، هغوی اجازت رانکړو نو زه واپس شوم. هغوی تپوس اوکړو ته د دننه راتلو نه چا منع کړې، ما اووې چه ما درې کرته اجازت طلب کړو. خو ماته اجازت ملاؤ نه شو. په دې وجه زه واپس شوم. ځکه چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی: ﴿إِذَا اسْتَأْذَنَ أَحَدُكُمْ ثَلاَثًا فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ فَلْيَرْجِعْ﴾ يعنی په تاسو کښې که يو کس درې کرته اجازت طلب کړی او هغه ته اجازت اونکړې شو نو واپس دې شی. سيدنا عمر فاروق رضی الله عنه اوفرمائيل قسم په الله ته به په دې باندې ګواه پيش کوې. سيدنا ابوموسی رضی الله عنه تپوس اوکړو په تاسو کښې د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه چا دا حديث اوريدلې دې؟ سيدنا ابی بن کعب رضی الله عنه اوفرمائيل: قسم په الله! ستا د ګواهئ دپاره به د قوم نه کم عمره ماشوم اودريږی!

---

(۱) فتح الباری ۳۲/۱۱، ارشاد الساری: ۲۴۸/۱۳

(۲) صحيح البخاری، کتاب العلم، باب من اعاد الحديث ثلاثا ليفهم عنه، رقم الحديث ۹۴

سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه فرمائی چه زه هغه وخت دټولونه وړوکې ووم. زه د ابوموسی رضی الله عنه سره اودریدم او سیدنا عمر رضی الله عنه ته مې اووئیل چه رسول الله ﷺ دا ارشاد فرمائیلې دې.

قوله: ﴿وَاللَّهِ لَتُقِيمَنَّ عَلَيْهِ بِبَيِّنَةٍ﴾: د صحیح مسلم په روایت کښې دا اضافه هم ده ﴿والا اوجعتك﴾[1] او د بکیر بن الاشج په روایت کښې دی ﴿فَوَاللهِ لأُوجِعَنَّ ظَهْرَكَ وَبَطْنَكَ. أَوْ لَتَأْتِيَنَّ بِمَنْ يَشْهَدُ لَكَ عَلَى هَذَا﴾[2] (یعنی ګواهان پیش کړئ ګینې تاسو ته سزا درکوم)

قوله: ﴿فَأَخْبَرْتُ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: ذَلِكَ﴾: د سیدنا عمر فاروق رضی الله عنه په خدمت کښې د سیدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه دپاره ګواهی ورکونکې سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه وو کوم چه د ټولو نه زیات کم عمره وو

په صحیح مسلم کښې د سیدنا ابوبرده رضی الله عنه یو روایت دې چه دا ګواهی سیدنا ابی بن کعب رضی الله عنه ورکړې وه[3] خو په دې دواړو کښې داسې تطبیق کیدلې شي چه د سیدنا ابوسعید رضی الله عنه د ګواهئ نه پس سیدنا ابی بن کعب رضی الله عنه هم ګواهی ورکړې وی[4]

قوله: ﴿وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ، أَخْبَرَنِي ابْنُ عُيَيْنَةَ، حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ بُسْرٍ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ بِهَذَا﴾: پورته په روایت موصوله کښې عنعنه ده. ﴿بسر عن ابی سعید﴾ دې. په دې تعلیق کښې د سماع تصریح ده. د دې تصریح د وجې نه امام بخاری رحمه الله دا تعلیق دلته ذکر اوفرمائیلو[5] ابو نعیم دا تعلیق موصولا نقل کړې دې.[6]

سیدنا فاروق اعظم رضی الله عنه چه کله سیدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه ته د ګواه پیش کولو دپاره اووې. حال دا چه هغه یو عادل او ثقه صحابی وو، د دې یوه وجه په یو روایت کښې په دې الفاظو باندې راغلې ده: ﴿أما انى لم أتهمك، ولكنى أردت ألا يتجرأ الناس على الحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم﴾[7]

او د موطاء په روایت کښې دی ﴿أَمَا إِنِّي لَمْ أَتَّهِمْكَ، وَلَكِنْ خَشِيتُ أَنْ يَتَقَوَّلَ النَّاسُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم﴾[8] یعنی زه تا متهم (تهمتی) نه ګڼړم، (ستاسو په صداقت کښې زما شک نشته) خو زما مقصد دا دې چه خلق په رسول الله ﷺ باندې د ځان نه حدیث جوړ نه کړی

---

[1] صحیح مسلم. کتاب الاداب. باب الاستئذان ۲/۲۱۰
[2] صحیح مسلم. کتاب الاداب. باب الاستئذان ۲/۲۱۱
[3] صحیح مسلم. کتاب الاداب. باب الاستئذان ۲/۲۱۱
[4] فتح الباری ۱۱/۳٤
[5] عمدة القاری ۲۲/۲٤۲، فتح الباری ۱۱/۳٤، ارشاد الساری ۱۳/۲٤۹
[6] عمدة القاری ۲۲/۲٤۲، فتح الباری ۱۱/۳٤، ارشاد الساری ۱۳/۲٤۹
[7] شرح صحیح البخاری لابن بطال ۹/۲۵
[8] الموطاء للامام مالک ۲/۹٦۳، کتاب الاستئذان

د دې حدیث نه یو خبره معلومه شوه چه صاحب منزل ته دا اختیار حاصل دې چه که هغه په څه کار کښې مشغول دې نو د سلام استیذان جواب دې نه ورکوی دویمه خبره ترې نه دا معلومه شوه چه ډیر کرته یو لوئې عالم او لوئې سړی ته یو مسئله معلومه نه وی او ورو کی ته معلومه وی. لکه چه فاروق اعظم رضی الله عنه ته دا حکم معلوم نه وو (۱)

فائده: دلته د باب په اول حدیث کښې یو راوی عبدالله بن مثنی دې. کوم چه مختلف فیه دې. عجلی د هغه توثیق کړې دې (۲) او ابوزرعه او ابن معین هغه ته ﴿لیس بشئ﴾ وئیلې دې (۳) امام نسائی رحمه الله فرمائی ﴿لیس بالقوی﴾ (۴) حافظ ابن حجر رحمه الله په الهدی الساري کښې د هغوی دفاع کړې ده (۵)

ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې د هغوی ذکر کړې دې او فرمائیلې ئې دی چه دوی په هغه روایاتو کښې غلطی کوی کوم چه ئې د خپل تره ثمامه بن عبدالله نه علاوه نورو خلقو نه نقل کړې وی. د ثمامه نه د هغوی روایات صحیح دی (۶) او دلته د بخاری روایت د ثمامه نه دې

⑭ باب إِذَا دُعِيَ الرَّجُلُ فَجَاءَ هَلْ يَسْتَأْذِنُ

قَالَ سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي رَافِعٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ: هُوَ إِذْنُهُ.

[۵۸۹۲] (۷) حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ. وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ أَخْبَرَنَا مُجَاهِدٌ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ دَخَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى

---

۱) فتح الباری کتاب الاستئذان ۳۷/۱۱

۲) تهذیب التهذیب ۳۸۸/۵، الترجمة ۶۵۹، الرفع والتکمیل فی الجرح والتعدیل ۲۱٤.

۳) ارشاد الساری ۲۳۷/۱۳، خو په: تهذیب التهذیب ۳۸۸/۵، او تعلیقات الرفع والتکمیل لعبد الفتاح ابی غدة ص ۲۱٤ باندې د ﴿لیس بشئ﴾ قول صرف د ابن معین طرف ته منسوب دې اګر چه په ارشاد الساری کښې ابن معین او ابوزرعه دواړو طرف ته نسبت کړې شوې دې. خو په صالح وئیلو کښې ابوزرعه د ابن معین سره دې

۴) تهذیب التهذیب ۳۸۸/۵، الترجمة: ۶۵۹، تهذیب الکمال: ۲۷/۱۷، الرفع والتکمیل فی الجرح والتعدیل ۲۱٤، الترجمة: ۵۳۲۱

۵) هدی الساری مقدمة فتح الباری: ٤۱۶، الفصل التاسع، تهذیب التهذیب ۳۸۸/۵، کښې هم د ابن معین او ابوزرعة توثیق منقول دې

۶) ارشاد الساری ۲٤۷/۱۳، او امام بخاری رحمه الله هم د عبدالله بن مثنی د هغه روایتونو نه استدلال کوی کوم چه هغوی د ثمامه نه نقل کړې وی. پس حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی قلت: لم ار البخاری احتج به الا فی روایته عن عمه ثمامة فعنده عنه احادیث. (هدی الساری مقدمة فتح الباری ٤۱۶)

۷) الحدیث اخرجه البخاری ایضا فی کتاب الرقاق، باب کیف کان عیش النبی صلی الله علیه وسلم واصحابه وتخلیهم من الدنیا (رقم الحدیث ۶۰۸۷) ۲۳۷۰/۵. وکذا اخرجه الترمذی فی کتاب الزهد والنسائی فی الرقاق.

الله علیه وسلم - فَوَجَدَ لَبَنًا فِي قَدَحٍ فَقَالَ «أَبَا هِرٍّ الْحَقْ أَهْلَ الصُّفَّةِ فَادْعُهُمْ إِلَيَّ». قَالَ فَأَتَيْتُهُمْ فَدَعَوْتُهُمْ، فَأَقْبَلُوا فَاسْتَأْذَنُوا فَأُذِنَ لَهُمْ، فَدَخَلُوا. [۶۰۸۷]

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دی چه چا یو بل سړی ته دعوت اوکړو او هغه راغلو نو آیا هغه ته به د اجازت اخستلو ضرورت وی؟ د دې نه پس ئې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه په ذریعه حدیث نقل کړې دې چه ﴿ هو اذنه ﴾ یعنی د نوې اجازت اخستلو ضرورت نشته. دعوت ورکول او راغوښتل اجازت دې. دا تعلیق امام بخاری رحمه الله په الادب المفرد کښې او امام ابوداؤد رحمه الله په سنن کښې موصولا نقل کړې دې. (۱)

په حدیث الباب کښې رسول الله صلی الله علیه وسلم سیدنا ابوهریره رضی الله عنه ته اُوفرمائیل چه اهل صفه راطلب کړه، پس هغوی راغوښتل، هغوی راغلل او اجازت ئې طلب کړو نو رسول الله صلی الله علیه وسلم اجازت ورکړو.

په دې باندې اشکال کیدې شی چه د دې نه مخکښې په تعلیق کښې ﴿ هو اذنه ﴾ وئیلې شوې دې چه دعوت ورکول اجازت دې او دلته په حدیث کښې اجازت طلب کړې شوې دې په ظاهره دواړو کښې تعارض دې. علامه قسطلانی رحمه الله د دې په جواب کښې لیکی:

﴿ واجیب: بانه یختلف بطول العهد وقصره فان طال العهد بین الطلب والمجیء احتاج الی استئناف الاذن، والا فلا... والاستئذان علی کل حال احوط ﴾ (۲)

یعنی د دې جواب دا دې: چه د استیذان حکم د وخت د اوږدوالی او کم والی په اعتبار سره مختلف دې، که د دعوت ورکولو او حاضریدلو ترمینځه وخت اوږد وی نو د نوی سره نه به اجازت اخلی. احتیاط هم په دې کښې دې چه اجازت واخستلې شی.

⑮ بَابُ التَّسْلِيمِ عَلَى الصِّبْيَانِ

[۵۸۹۳] (۳) - ۶۲۴۷ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَيَّارٍ عَنْ ثَابِتٍ الْبُنَانِيِّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضی الله عنه أَنَّهُ مَرَّ عَلَى صِبْيَانٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ وَقَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صلی الله علیه وسلم - يَفْعَلُهُ.

---

[1]) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) ۵۱۱/۲، رقم الحدیث ۱۰۸۶، باب دعا الرجل اذنه. وسنن ابی داؤد ۳۴۹/۲، کتاب الادب، باب فی الرجل یدعی ان یکون ذکل اذنه.

[2]) ارشاد الساری ۲۵۰/۱۳

[3]) الحدیث اخرجه مسلم فی کتاب السلام، باب استحباب السلام علی الصبیان عن انس بن مالک ۱۷۹۸/۴، وکذا اخرجه الترمذی فی کتاب الاستئذان، باب ما جاء فی التسلیم علی الصبیان ۵۷/۵. (رقم الحدیث: ۲۶۹۶) واخرجه فی السنن الکبری فی کتاب عمل الیوم واللیلة، باب التسلیم علی الصبیان ومما زحتهم ۹۰/۶، (رقم الحدیث ۱۰۱۶۲) واخرجه ابوداؤد فی کتاب الاستئذان، باب فی السلام علی الصبیان: ۳۵۲/۴، (رقم الحدیث: ۵۲۰۲)

لکه چه مخکښې تیر شوې دی چه په ماشومانو باندې سلام کول جائز دی، رسول الله ﷺ به هم دغه شان کول، خو که یو ماشوم داسې دې چه په سلام کولو سره ئې د فتنې ویره وی نو سلام نه دی کول پکار.

⑯ باب تَسْلِيمِ الرِّجَالِ عَلَى النِّسَاءِ، وَالنِّسَاءِ عَلَى الرِّجَالِ

[٥٨٩٤] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلٍ قَالَ كُنَّا نَفْرَحُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ. قُلْتُ وَلِمَ قَالَ كَانَتْ لَنَا عَجُوزٌ تُرْسِلُ إِلَى بُضَاعَةَ - قَالَ ابْنُ مَسْلَمَةَ نَخْلٍ بِالْمَدِينَةِ - فَتَأْخُذُ مِنْ أُصُولِ السِّلْقِ فَتَطْرَحُهُ فِي قِدْرٍ، وَتُكَرْكِرُ حَبَّاتٍ مِنْ شَعِيرٍ، فَإِذَا صَلَّيْنَا الْجُمُعَةَ انْصَرَفْنَا وَنُسَلِّمُ عَلَيْهَا فَتُقَدِّمُهُ إِلَيْنَا، فَنَفْرَحُ مِنْ أَجْلِهِ، وَمَا كُنَّا نَقِيلُ وَلاَ نَتَغَدَّى إِلاَّ بَعْدَ الْجُمُعَةِ.

[٥٨٩٥] حَدَّثَنَا ابْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَا عَائِشَةُ هَذَا جِبْرِيلُ يَقْرَأُ عَلَيْكِ السَّلاَمَ». قَالَتْ قُلْتُ وَعَلَيْهِ السَّلاَمُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ، تَرَى مَا لاَ نَرَى. تُرِيدُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم تَابَعَهُ شُعَيْبٌ وَقَالَ يُونُسُ وَالنُّعْمَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ وَبَرَكَاتُهُ

د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه سړی په زنانو او زنانه په سړو باندې سلام کولې شی. په دې شرط چه د فتنې ویره نه وی.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمې سره د هغه روایت تردید کول غواړی چه په هغې کښې د سړو په زنانو او د زنانو په سړو باندې سلام کولو ته مکروه وئیلې شوې دی.

د اسماء بنت یزید رضي الله عنها په روایت کښې د دې تصریح ده چه په هغې کښې دی ﴿مَرَّ عَلَيْنَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فِي نِسْوَةٍ فَسَلَّمَ عَلَيْنَا﴾ یعنی رسول الله ﷺ په مونږ زنانو باندې راتیر شو نو هغوی په مونږ باندې سلام اوکړو. امام ترمذی رحمه الله دې روایت ته حسن وئیلې دې.[1] خو چونکه دا روایت د امام بخاری رحمه الله په شرط باندې نه وو، په دې وجه ئې نه دې ذکر کړې.

د احناف حضراتو او جمهور فقهاء کرامو په نزد په غیر محرم او پردئ ځوانې زنانه باندې سلام کول جائز نه دی. هم دغه شان په بوډئ مشتهاة باندې هم سلام کول صحیح نه دی، خو که یو بوډئ مشتهاة ده نو په هغې باندې سلام کیدلې شی.[2]

---

[1]) الجامع للترمذی، کتاب الادب ٩٩/٢، باب ما جاء فی التسلیم علی النساء. (قلت : لم اجده فی الترمذی بهذا اللفظ بل هو فی ابی داؤد)

[2]) اوجز المسالک ١٠٥/١٥، جامع السلام، العمل فی السلام، وشرح صحیح مسلم للنووی: ٢١٥/٢، کتاب السلام، باب استحباب السلام علی الصبیان.

د باب په دویم روایت کښې د سیدنا جبریل علیه السلام په سیده عائشه رضی الله عنها باندې د سلام ذکر دې.
علامه قسطلانی رحمه الله لیکی : ﴿ وقد کان جبریل علیه السلام یاتی النبی صلی الله علیه وسلم فی صورة دحیة، وحینئذ فتحصل المطابقة بین الترجمة والحدیث، ویزول الاشکال ﴾ [1]
یعنی سیدنا جبریل علیه السلام به د رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې د سیدنا دحیة الکلبی رضی الله عنه په شکل کښې راتلو. دغه شان په ترجمه اوحدیث کښې مطابقت حاصلیږی او اشکال ختمیږی.
د باب په آخر کښې د معمر متابعت لره امام بخاری رحمه الله په کتاب الرقاق کښې. د یونس تعلیق په مناقب کښې موصولا نقل کړې دې. د نعمان بن راشد تعلیق طبرانی موصولا نقل کړې دې. [2]

⑰ باب إذا قال من ذا فقال أنا

[٥٨٩٦] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ قَالَ سَمِعْتُ جَابِرًا - رضي الله عنه - يَقُولُ أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فِي دَيْنٍ كَانَ عَلَى أَبِي فَدَقَقْتُ الْبَابَ فَقَالَ «مَنْ ذَا». فَقُلْتُ أَنَا. فَقَالَ «أَنَا أَنَا». كَأَنَّهُ كَرِهَهَا.
په دې روایت کښې سیدنا جابر رضی الله عنه فرمائی چه زه د خپل پلار د قرض په سلسله کښې د رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې حاضر شوم. ما دروازه اوټکوله نو رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل څوک ئې؟ ما اووې: زه! رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: زه زه! ګویا هغوی دا خبره ناخوښه کړه.
پس ادب هم دا دې چه د استیذان په وخت خپل نوم واخستلې شی. امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې هم دا ادب بیان کړې دې.

⑱ باب من ردّ فقال عليك السلام

قَالَ سعید عن قتادة، عن ابی رافع، عن ابی هریرة، عَنِ النبی صلی الله علیه وسلم قَالَ: هُوَاذنه.
وَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - «رَدَّ الْمَلاَئِكَةُ عَلَى آدَمَ السَّلاَمُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ».
[٥٨٩٧] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه أَنَّ رَجُلاً دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَرَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - جَالِسٌ فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ فَصَلَّى، ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « وَعَلَيْكَ السَّلاَمُ ارْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ ». فَرَجَعَ فَصَلَّى، ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ. فَقَالَ «وَعَلَيْكَ السَّلاَمُ فَارْجِعْ فَصَلِّ، فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ». فَقَالَ فِي الثَّانِيَةِ أَوْ فِي الَّتِي

[1]) ارشاد الساری ۱۳/۲۵۲
[2]) ارشاد الساری ۱۳/۲۵۲، عمدة القاری ۲۲/۲۴۲، فتح الباری ۱۱/۱۴۱

بَعْدَهَا عَلِّمْنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ «إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَأَسْبِغِ الْوُضُوءَ، ثُمَّ اسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ فَكَبِّرْ، ثُمَّ اقْرَأْ بِمَا تَيَسَّرَ مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ ارْكَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ رَاكِعًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَسْتَوِيَ قَائِمًا، ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ سَاجِدًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا، ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ سَاجِدًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا، ثُمَّ افْعَلْ ذَلِكَ فِي صَلَاتِكَ كُلِّهَا». وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ فِي الأَخِيرِ «حَتَّى تَسْتَوِيَ قَائِمًا».

حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا». [ر ۷۲۴]

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاري رحمه الله په ترجمة الباب سره مقصد دا دې چه د سلام جواب ورکولو سره ﴿عليك السلام﴾ هم وئيلې شي او ﴿السلام عليك﴾ هم وئيلې شي. لفظ على مقدم کولې هم شي او موخر کولې هم او دې طرف ته هم اشاره کيدې شي چه د واؤ نه بغير جواب ورکړې کيدې شي، د مفرد صيغه استعمالولې شي.[1]

افضل هم دا ده چه په جواب کښې ﴿وعليکم السلام﴾ د جمع په صيغې سره جواب ورکړې شي. اګر چه مخاطب يو وی.[2]

قوله: ﴿وَقَالَتْ عَائِشَةُ: وَعَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ﴾: دا حديث اوس موصولا تير شوې دې. په دې کښې ﴿عليه﴾ جار مجرور په ﴿السلام﴾ باندې مقدم دې ﴿وَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم رَدَّ الْمَلَائِكَةُ عَلَى آدَمَ السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللهِ﴾ يعنى ملائکو سيدنا آدم عليه السلام ته په جواب کښې وئيلې وو: ﴿السلام عليك ورحمة الله﴾ په دې کښې السلام مقدم دې. دا تعليق هم د کتاب الاستيذان په شروع کښې موصولا تير شوې دې.

په حديث الباب کښې د ﴿وعليك السلام﴾ الفاظ راغلى دى، په دې کښې هم ﴿عليك﴾ مقدم دې. دا حديث په کتاب الصلاة کښې په تفصيل سره تير شوې دې.[3]

د ابو اسامة تعليق په کتاب الايمان والنذور کښې موصولا ذکر کړې شوې دې.[4]

---

[1] عمدة القارى ۲۲/۲۴۵، ارشاد السارى ۱۳/۲۵۴، فتح البارى ۱۱/۴۴

[2] وفى رد المختار: ۵/۲۹۳: والافضل للمسلم ان يقول: السلام عليكم ورحمة الله وبركاته والمجيب كذلک يرد. وارشاد السارى ۱۳/۲۵۶، وكما اخرج البخارى من طريق معاوية بن قرة قال: قَالَ لِي أَبِي: يَا بُنَيَّ، إِذَا مَرَّ بِكَ الرَّجُلُ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ. فَلَا تَقُلْ: وَعَلَيْكَ. كَأَنَّكَ تَخُصُّهُ بِذَلِكَ وَحْدَهُ. فَإِنَّهُ لَيْسَ وَحْدَهُ، وَلَكِنْ قُلْ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ ... الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) ۲/۴۸۵، ۴۸۶. (رقم الحديث ۱۰۳۷) باب كيف رد السلام.

[3] صحيح البخارى ۱/۱۶۷، كتاب الصلاة، باب وجوب القراءة للامام والماموم فى الصلاة كلها فى الحضر والسفر، رقم الحديث ۷۵۷.

[4] صحيح البخارى، كتاب الايمان والنذور، باب اذا حنث ناسيا فى الايمان، رقم الحديث ۶۶۶۷.

⑲ باب إذا قال فلان يقرئك السلام

[٥٨٩٨] حدثنا أبو نعيم حدثنا زكرياء قال سمعت عامرا يقول حدثني أبو سلمة بن عبد الرحمن أن عائشة - رضى الله عنها - حدثته أن النبي - صلى الله عليه وسلم - قال لها «إن جبريل يقرئك السلام». قالت وعليه السلام ورحمة الله. [ر: ٣٠٤٥]

د ترجمة الباب غرض: شيخ الحديث مولانا محمد زكريا رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله كيدې شى د رواياتو د اختلاف طرف ته اشاره كوى، امام ابوداؤد رحمه الله هم بعينه هم دا ترجمه قائم كړې ده [١] او د هغې د لاندې ئې دوه احاديث ذكر كړې دى، يو حديث كوم چه د بنو تميم د يو سړى نه روايت كړې شوې دې، چه د هغه نوم نه دې ذكر كړې شوې، هغوى وائى چه ماته زما پلار او هغوى ته زما نيكۀ دا حديث بيان كړو چه زما پلار زه رسول الله ﷺ ته اوليږلم چه هغوى ته سلام اووايه: ﴿فأتيته فقلت إن أبي يقرئك السلام. فقال «عليك وعلى أبيك السلام»﴾ يعنى زه د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شوم او عرض مې اوكړو چه زما والد صاحب تاسو ته سلام كولو نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ﴿عليك وعلى أبيك السلام﴾.

د دې نه پس امام ابوداؤد رحمه الله د عائشه رضي الله عنها مذكوره حديث ذكر كړې دې، په دې كښې صرف ﴿وعليه السلام﴾ دې. په مبلغ باندې يعنى سلام رارسونكى باندې سلام نشته. [٢]

مولانا خليل احمد سهارنپورى رحمه الله فرمائى چه په دواړو طريقو سره جواب وركول جائز دې. [٣] د امام بخارى رحمه الله مقصد كيدې شى چه دې طرف ته اشاره كول وى چه په رواياتو كښې دواړه طريقې راغلى دى. [٤] امام نووى رحمه الله فرمائى:

﴿فى هذا الحديث مشروعية ارسال السلام، ويجب على الرسول تبليغه، لانه امانة، وتعقب بانه بالوديعة اشبه، والتحقيق: ان الرسول ان التزمه اشبه بالامانة والا فوديعة، والودائع اذا لم تقبل لم يلزمه شئ﴾ [٥]

يعنى په دې حديث كښې د سلام ليږلو د مشروعيت ذكر دې او په قاصد باندې د هغه رسول واجب دى ځكه چه دا امانت دې، بعض د دې تعاقب كولو سره ليكلې دى چه دا د وديعة زيات مشابه دې، تحقيقى خبره دا ده چه كه قاصد د دې زيات التزام اوكړو نو دا به د امانت سره زيات مشابه وى ګينې بيا به وديعة وى او د ودائع حكم دا دې چه كه هغه قبوله نه كړې شوه نو په هغه باندې هيڅ هم لازم نه دى.

---

[١] سنن ابى داؤد ٣٥٨/٤، كتاب الادب، باب فى الرجل يقول: فلان يقرئک السلام.

[٢] سنن ابى داؤد، كتاب الادب، باب فى الرجل يقول: فلان يقرئک السلام: ٣٥٩/٤، رقم الحديث ٥٢٣٢

[٣] بذل المجهود، باب فى الرجل يقول للرجل فلان يقرئک السلام فكيف يرد؟ ١٧١/٢

[٤] فتح البارى ٣٨/١١.

[٥] ارشاد السارى ٢٥٧/١٣، لامع الدرارى، كتاب الاستيذان، باب اذا قال: فلان يقرئک السلام ٥٥/١٠

⑳ باب التَّسْلِيمِ فِي مَجْلِسٍ فِيهِ أَخْلَاطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ

[۵۸۹۹] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ أَخْبَرَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم رَكِبَ حِمَارًا عَلَيْهِ إِكَافٌ، تَحْتَهُ قَطِيفَةٌ فَدَكِيَّةٌ، وَأَرْدَفَ وَرَاءَهُ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ وَهُوَ يَعُودُ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ فِي بَنِي الْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ، وَذَلِكَ قَبْلَ وَقْعَةِ بَدْرٍ حَتَّى مَرَّ فِي مَجْلِسٍ فِيهِ أَخْلَاطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ عَبَدَةِ الْأَوْثَانِ وَالْيَهُودِ، وَفِيهِمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ، وَفِي الْمَجْلِسِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ، فَلَمَّا غَشِيَتِ الْمَجْلِسَ عَجَاجَةُ الدَّابَّةِ خَمَّرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ أَنْفَهُ بِرِدَائِهِ ثُمَّ قَالَ لَا تُغَبِّرُوا عَلَيْنَا. فَسَلَّمَ عَلَيْهِمُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم ثُمَّ وَقَفَ فَنَزَلَ، فَدَعَاهُمْ إِلَى اللَّهِ وَقَرَأَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ أَيُّهَا الْمَرْءُ لَا أَحْسَنَ مِنْ هَذَا، إِنْ كَانَ مَا تَقُولُ حَقًّا، فَلَا تُؤْذِنَا فِي مَجَالِسِنَا، وَارْجِعْ إِلَى رَحْلِكَ، فَمَنْ جَاءَكَ مِنَّا فَاقْصُصْ عَلَيْهِ. قَالَ ابْنُ رَوَاحَةَ اغْشَنَا فِي مَجَالِسِنَا، فَإِنَّا نُحِبُّ ذَلِكَ. فَاسْتَبَّ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْيَهُودُ حَتَّى هَمُّوا أَنْ يَتَوَاثَبُوا، فَلَمْ يَزَلِ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يُخَفِّضُهُمْ، ثُمَّ رَكِبَ دَابَّتَهُ حَتَّى دَخَلَ عَلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ فَقَالَ «أَيْ سَعْدُ أَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالَ أَبُو حُبَابٍ». يُرِيدُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ قَالَ كَذَا وَكَذَا قَالَ اعْفُ عَنْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَاصْفَحْ فَوَاللَّهِ لَقَدْ أَعْطَاكَ اللَّهُ الَّذِي أَعْطَاكَ، وَلَقَدِ اصْطَلَحَ أَهْلُ هَذِهِ الْبَحْرَةِ عَلَى أَنْ يُتَوِّجُوهُ فَيُعَصِّبُونَهُ بِالْعِصَابَةِ، فَلَمَّا رَدَّ اللَّهُ ذَلِكَ بِالْحَقِّ الَّذِي أَعْطَاكَ شَرِقَ بِذَلِكَ، فَذَلِكَ فَعَلَ بِهِ مَا رَأَيْتَ، فَعَفَا عَنْهُ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- [ر: ۲۸۲۵]

د مسلمانانو او كفارو په مخلوط مجلس باندې د سلام حكم: چه په يو داسې مجلس باندې ورتير شي چه په هغې كښې مسلمانان او كفار دواړه وى، هلته سلام كول پكار دى. امام نووى رحمه الله فرمائى چه دا سنت ده چه كله په يو داسې مجلس باندې ورتير شى نو سلام على العموم كول پكار دى او قصد د مسلمانانو كول پكار دى. [۱] ابن العربى رحمه الله فرمائى چه هم دا حكم د داسې مجلس دې چه په هغې كښې اهل سنت او اهل بدعت وى، عادل او ظالم وى، نيك او فاجر وى، نو سلام كول پكار دى خو اراده د نيكانو خلقو كول پكار دى. [۲]

په حديث الباب كښې دى: «حَتَّى مَرَّ فِي مَجْلِسٍ فِيهِ أَخْلَاطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ عَبَدَةِ الْأَوْثَانِ

---

[۱] فتح البارى ۴۷/۱۱، والابواب والتراجم، كتاب الاستئذان، باب التسليم فى مجلس فيه اخلاط من المسلمين والمشركين.

[۲] فتح البارى ۴۷/۱۱، شرح سنن الترمذى للامام ابى بكر ابن العربى المالكى ۱۷۳/۱۰، ابواب الاستئذان باب ما جاء فى السلام قبل الكلام

وَالْيَهُودِ ... فَسَلَّمَ عَلَيْهِمُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم ﴾ يعنى رسول الله ﷺ په دا سې مجلس باندې ورتير شو چه په هغې کښې د مسلمانانو نه علاوه بت پرست او يهوديان هم وو نو رسول الله ﷺ په هغوى باندې سلام اوکړو.

٢١: بَاب مَنْ لَمْ يُسَلِّمْ عَلَى مَنِ اقْتَرَفَ ذَنْبًا، وَلَمْ يَرُدَّ سَلَامَهُ حَتَّى تَتَبَيَّنَ تَوْبَتُهُ، وَإِلَى مَتَى تَتَبَيَّنُ تَوْبَةُ الْعَاصِي

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو لَا تُسَلِّمُوا عَلَى شَرَبَةِ الْخَمْرِ.

[٥٩٠٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبٍ قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ يُحَدِّثُ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ تَبُوكَ وَنَهَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَنْ كَلَامِنَا، وَآتِي رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأُسَلِّمُ عَلَيْهِ، فَأَقُولُ فِي نَفْسِي هَلْ حَرَّكَ شَفَتَيْهِ بِرَدِّ السَّلَامِ أَمْ لَا حَتَّى كَمَلَتْ خَمْسُونَ لَيْلَةً، وَآذَنَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِتَوْبَةِ اللَّهِ عَلَيْنَا حِينَ صَلَّى الْفَجْرَ. [ر: ٢٢٠٩]

د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب دوه اجزاء دى.

① اول جزء دا دې چه په فاسق او گناهگار باندې سلام نه دى کول پکار تردې چه هغه توبه اوکړى. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله د دې مسئلې په حکم کښې د اختلاف طرف ته اشاره فرمائيلې ده.[1]

په فاسق او مبتدع باندې د سلام کولو حکم: پس د جمهور علماء کرامو په نزد په فساق او مبتدعين باندې سلام نه دى کول پکار. خو که د هغه د طرف نه د سلام نه کولو په صورت کښې د نقصان رسولو ويره وى نو بيا د سلام گنجائش شته.[2] امام نووى رحمه الله د دې تصريح کړې ده.[3]

امام ابن العربى رحمه الله په دې باندې دومره اضافه کړې ده چه په دې صورت کښې دې د سلام کولو په وخت دا نيت اوکړې شى چه سلام د الله پاک په نومونو کښې يو نوم دې نو گويا د ﴿السلام عليكم﴾ معنى ده ﴿الله رقيب عليكم﴾.[4]

خو د بعض علماء کرامو په نزد په فاسق او بدعتى باندې سلام کول جائز دى، ابن وهب فرمائى چه په کافر باندې هم سلام کيدلې شى.[5]

---

[1]) فتح البارى ٤٨/١١

[2]) فتح البارى ٤٨/١١، ارشاد السارى ٢٦٠/١٣، عمدة القارى: ٢٤٧/٢٢

[3]) شرح صحيح مسلم للنووى ٢١٤/٢، كتاب السلام، باب النهى عن ابتداء اهل الكتاب بالسلام وكيف يرد عليهم.

[4]) شرح سنن الترمذى للامام ابى بكر ابن العربى المالكى ١٧٤/١٠، ابواب الاستئذان

[5]) فتح البارى ٤٨/١١، عمدة القارى ٢٤٧/٢٢

په درمختار کښې دی چه په فاسق باندې سلام کول مکروه دی. په دې شرط چه هغه د خپل فسق اعلان کونکې وی. خو که څوک ښکاره فسق کونکې نه وی نو بیا سلام بغیر د کراهت نه جائز دې.[1]

د ترجمة الباب دویم جزء دې ﴿الى متى تتبين توبة العاص﴾ یعنی د ګناه کونکی د توبې صحت به کله معلومیږی. یعنی د داسې قرائن دپاره څومره موده پکار ده چه په هغې کښې د هغه د توبې صحت معلوم شی، په هغې کښې یو کال، شپږ میاشتې او پنځوس ورځو موده ذکر کړې شوې ده چه په دومره موده کښې د هغه حالت واضح کیږی.[2]

ابن بطال رحمه الله فرمائی چه په دې کښې هیڅ موده نه شی متعین کیدې.[3]

د حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمهما الله د کلام نه معلومیږی چه امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې دوه اجزاء ذکر کړې دی. یو سلام او د هغې جواب. دویم د توبې د صحت موده.

د شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله رائې: شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله فرمائی چه د فقهاء احناف د کتابونو تفصیلات که اوکتلې شی نو د دوو په ځائې ترجمة الباب په درې اجزاء باندې مشتمل دې، یو سلام، دویم د هغې جواب او دریم د توبې د صحت موده. سلام او جواب دواړه بیل بیل حکم لری، چرته چه سلام کول شرعا جائز نه وی. هلته جواب هم مشروع نه دې. خو که فاسق سلام کړې وی نو د هغې جواب ورکول واجب کیږی.[4] صاحب د بحر الرائق د دې طرف ته اشاره کړې ده.[5]

قوله: ﴿وَقَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو لَا تُسَلِّمُوا عَلَى شَرَبَةِ الْخَمْرِ﴾:

شربة: د شارب جمع ده، سیدنا عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما فرمائی: په شراب څکونکو باندې سلام مه کوئ. دا اثر امام بخاری رحمه الله د په الادب المفرد کښې موصولا نقل کړې دې.[6] د دې نه پس په باب کښې امام بخاری رحمه الله د سیدنا کعب بن مالک رضی الله عنه حدیث نقل کړې دې.

---

[1]) رد المختار ٢٩٤/٥

[2]) فتح البارى ٤٨/١١، الابواب والتراجم، كتاب الاستئذان، باب من لم يسلم على من اقترف ذنبا ولم يرد سلامه حتى تتبين توبته. ١٢٣/٢

[3]) شرح صحيح البخارى لابن بطال ٣٦/٩

[4]) الابواب والتراجم. كتاب الاستئذان باب من لم يسلم على من اقترف ذنبا ولم يرد سلام حتى تتبين توبته. ١٢٣/٢

[5]) ثُمَّ اعْلَمْ أَنَّهُ يُكْرَهُ السَّلَامُ عَلَى الْمُصَلِّى وَالْقَارِئِ وَالْجَالِسِ لِلْقَضَاءِ أَوْ الْبَحْثِ فِى الْفِقْهِ أَوْ التَّخَلِّى وَلَوْ سَلَّمَ عَلَيْهِمْ لَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ الرَّدُّ لِأَنَّهُ فِى غَيْرِ مَحَلِّهِ. باب ما يفسد الصلاة وما يكره فيها: البحر الرائق ٩/٢، وقال فى رد المختار: وينبغى وجوب الرد على الفاسق لأن كراهة السلام عليه للزجر فلا تنافى الوجوب عليه، باب ما يفسد الصلاة وما يكره ٤٥٧/١.

[6]) الادب المفرد مع فضل الله الصمد ٤٧٢/٢، باب لا يسلم على فاسق. خو په الادب المفرد کښې د ﴿شربة الخمر﴾ په ځائې ﴿شُرَّابِ الْخَمْرِ﴾ دې.

په هغې كښې د رسول الله ﷺ هغوى سره د ترک سلام و كلام قصه ذكر كړې شوې ده. معلومه شوه چه د ګناه د وجې نه ترک سلام كيدلې شى.

۲۲: باب كَيْفَ يُرَدُّ عَلَى أَهْلِ الذِّمَّةِ السَّلَامُ

[۵۹۰۱] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ دَخَلَ رَهْطٌ مِنَ الْيَهُودِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالُوا السَّامُ عَلَيْكَ. فَفَهِمْتُهَا فَقُلْتُ عَلَيْكُمُ السَّامُ وَاللَّعْنَةُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَهْلاً يَا عَائِشَةُ، فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي الأَمْرِ كُلِّهِ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالُوا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «فَقَدْ قُلْتُ وَعَلَيْكُمْ». [ر: ۲۷۷۷]

سيده عائشه رضي الله عنها روايت كوى چه د يهودو يو جماعت د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او وې وئيل ﴿السام عليك﴾ (يعنى په تا دې لعنت وى) زه پرې پوهه شوم نو ما اووې ﴿عليكم السام واللعنة﴾ (هم په تاسو دې هلاكت او لعنت وى) رسول الله ﷺ اوفرمائيل: اې عائشې پرېږده! الله پاک په ټولو معاملاتو كښې نرمى خوښوى. ما عرض اوكړو: يا رسول الله ﷺ! آيا تاسو وانوريدل چه دې خلقو څه اووې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ما هم ﴿وعليكم﴾ اووې.

[۵۹۰۲] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ:
«إِذَا سَلَّمَ عَلَيْكُمُ الْيَهُودُ فَإِنَّمَا يَقُولُ أَحَدُهُمُ السَّامُ عَلَيْكَ. فَقُلْ وَعَلَيْكَ». [۶۵۲۹]

د سيدنا عبد الله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه كله يهود تاسو ته سلام اوكړى او په هغوى كښې يو كس ﴿السام عليك﴾ اوائى نو تاسو ﴿وعليك﴾ وايئ.

[۵۹۰۳] (۲) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَنَسٍ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم -

---

(۱) الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب استتابة المرتدين والمعاندين وقتالهم، باب اذا عرض الذمى وغيره بسب النبى ﷺ ولم يصرح نحو قوله: السام عليک (رقم الحديث ۶۹۲۸) واخرجه مسلم فى كتاب السلام، باب النهى عن ابتداء اهل الكتاب بالسلام وكيف يرد عليهم (رقم الحديث ۲۱۶۳) واخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب، باب فى السلام على اهل الذمة (رقم الحديث ۵۲۰۶) واخرجه الترمذى فى كتاب الاستئذان، باب ما جاء فى التسليم على اهل الذمة (رقم الحديث ۲۷۰۱) واخرجه ابن ماجة فى كتاب الادب باب رد السلام على اهل الذمة (رقم الحديث ۳۶۹۸)

(۲) الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب استتابة المرتدين والمعاندين وقتالهم، باب اذا عرض الذمى وغيره بسب النبى ﷺ ولم يصرح نحو قوله: السام عليک (رقم الحديث ۶۹۲۶) ... [بقيه برصفحه آئنده...

«إِذَاسَلَّمَ عَلَيْكُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ فَقُولُوا وَعَلَيْكُمْ».
د سیدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه کله تاسو ته اهل کتاب سلام اوکړی نو تاسو ﴿ وعلیك ﴾ وایئ.

د ترجمة الباب غرض : ذمیانو که سلام اوکړو نو څنګه به جواب ورکولې شی؟ ﴿ کیف یرد ﴾ وئیلو سره امام بخاری رحمه الله دې خبرې ته اشاره اوکړه چه د سلام جواب ورکولو ممنوع نه دی، خو د جواب کیفیت په دې کښې مختلف دې.
د بعض علماء کرامو په نزد پوره جواب ورکول فرض دی، د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دی چه ﴿من سلم علیك فرده، ولوکان مجوسیا ﴾ یعنی څوک چه سلام کوی د هغه جواب ورکوئ اګر چه هغه مجوسی وی، د امام قتادة او امام شعبی رحمهما الله هم دا مسلک دې.[1]
د جمهور علماء کرامو په نزد به د هغوی د سلام په جواب کښې صرف ﴿ وعلیکم ﴾ وئیلې شی، د لفظ سلام سره به جواب نه شی ورکولې.[2]
په درمختار کښې دی ﴿ ولو سلم یهودی أو نصرانی أو مجوسی علی مسلم فلا بأس بالرد ولکن لا یزید علی قوله وعلیك ﴾[3] یعنی که یو یهودی، نصرانی یا مجوسی په مسلمانانو باندې سلام اوکړو نو په جواب ورکولو کښې څه باک نشته، خو په جواب کښې به صرف ﴿ وعلیك ﴾ وئیلې شی د دې نه زیات نه.
د باب نه لاندې چه امام بخاری رحمه الله کوم حدیث ذکر کړې دې، د هغې مناسبت د باب سره ښکاره دې.

....

...بقیه ازحاشیه گذشته] واخرجه مسلم فی کتاب السلام، باب النهی عن ابتداء اهل الکتاب بالسلام وکیف یرد علیهم (رقم الحدیث ٢١٦٣) وفی روایة ابی داؤد : أَنَّ أَصْحَابَ النَّبِيِّ -صلی الله علیه وسلم- قَالُوا لِلنَّبِيِّ -صلی الله علیه وسلم- إِنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ يُسَلِّمُونَ عَلَيْنَا فَكَيْفَ نَرُدُّ عَلَيْهِمْ قَالَ : قُولُوا وَعَلَيْكُمْ. کتاب الأدب، باب فی السلام علی اهل الذمة (رقم الحدیث : ٥٢٠٦) واخرجه ابن ماجة فی کتاب الادب، باب رد السلام علی اهل الذمة (رقم الحدیث ٣٦٩٧)

[1]) فتح الباری ٥٠/١١، عمدة القاری ٢٤٨/٢٢

[2]) شرح صحیح مسلم للنووی ٢١٣/٢، کتاب السلام، باب النهی عن البداء اهل الکتاب، بالسلام وکیف یرد علیهم، وفتح الباری ٥٣/١١

[3]) الدر المختار ٢٩٢/٥

٢٣: باب من نظر في كتاب من يحذر على المسلمين ليستبين أمره

[٥٩٠٤] حدثنا يوسف بن بهلول حدثنا ابن إدريس قال حدثني حصين بن عبد الرحمن عن سعد بن عبيدة عن أبي عبد الرحمن السلمي عن علي رضى الله عنه قال بعثني رسول الله صلى الله عليه وسلم والزبير بن العوام وأبا مرثد الغنوي وكلنا فارس فقال «انطلقوا حتى تأتوا روضة خاخ، فإن بها امرأة من المشركين معها صحيفة من حاطب بن أبي بلتعة إلى المشركين». قال فأدركناها تسير على جمل لها حيث قال لنا رسول الله -صلى الله عليه وسلم- قال قلنا أين الكتاب الذي معك قالت ما معي كتاب. فأنخنا بها، فابتغينا في رحلها فما وجدنا شيئا، قال صاحباى ما نرى كتابا. قال قلت لقد علمت ما كذب رسول الله صلى الله عليه وسلم والذي يحلف به لتخرجن الكتاب أو لأجردنك. قال فلما رأت الجد مني أهوت بيدها إلى حجزتها وهي محتجزة بكساء فأخرجت الكتاب قال فانطلقنا به إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال «ما حملك يا حاطب على ما صنعت» قال ما بي إلا أن أكون مؤمنا بالله ورسوله، وما غيرت ولا بدلت، أردت أن تكون لي عند القوم يد يدفع الله بها عن أهلي ومالي، وليس من أصحابك هناك إلا وله من يدفع الله به عن أهله وماله. قال «صدق فلا تقولوا له إلا خيرا». قال فقال عمر بن الخطاب إنه قد خان الله ورسوله والمؤمنين، فدعني فأضرب عنقه. قال فقال «يا عمر وما يدريك لعل الله قد اطلع على أهل بدر فقال اعملوا ما شئتم فقد وجبت لكم الجنة» قال فدمعت عينا عمر وقال الله ورسوله أعلم. [ر: ٢٨٤٥]

د سيدنا على رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ زه، سيدنا زبير بن عوام او سيدنا ابو مرثد الغنوى رضي الله عنهما اوليږلو او په مونږ كښې هر يو په اس باندې سور وو او حكم ئې راكړو چه روضه خاخ ته لاړ شئ. هلته يو مشركه زنانه ده، هغه سره د حاطب بن ابى بلتعه رضي الله عنه خط دې كوم چه د مشركانو په نوم دې، سيدنا على رضي الله عنه فرمائى چه مونږ هغه هلته په اوښ باندې تلونكې بيا موندله د كوم ځائې چه رسول الله ﷺ خبر راكړې وو مونږ ورته اووې هغه خط كوم چه تا سره دې چرته دې؟ هغې اووې : ما سره خو هيڅ خط نشته؟ مونږ د هغې اوښ چو كړو، او د هغې د كيجاوې وغيره تلاشى مو واخستله خو هغه خط ملاؤ نه شو. زما دواړو ملګرو هم اووې چه خط نشته. بيا ما اووې : ماته معلومه ده چه رسول الله ﷺ دروغ نه دى وئيلى، قسم دې په هغه ذات چه د هغه قسم خوړلې شى خط راوباسه ګينې تا به بربنده كړم، چه كله هغې زمونږ سختى اوليده نو د هغه ځادر نه ئې چه د هغې نه ئې لنګ وهلې وو، خط راويستلو او رائې كړو، مونږ هغه خط اخستلو سره د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر

شو. رسول الله ﷺ اوفرمائیل : حاطب! تا داسې ولې اوکړل؟ حاطب رضي الله عنه عرض اوکړو : یا رسول الله ﷺ! زه په الله او د هغه په رسول ﷺ ایمان لرم، زه بدل شوې نه یم (یعنې مرتد شوې نه یم) ما اوغوښتله چه په هغوی باندې احسان اوکړم چه هغوی زما د اهل وعیال دفاع او نګرانی اوکړی او د نورو صحابه کرامو رضي الله عنهم رشته دار هلته موجود دی کوم چه د هغوی د اهل وعیال نګرانی کوی، رسول الله ﷺ اوفرمائیل : حاطب رشتیا وائی، اوس هغه ته هیڅ مه وایئ، سیدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه عرض اوکړو چه هغه د الله پاک، رسول الله ﷺ او مومنانو سره خیانت کړې دې تاسو ماته اجازت راکړئ چه زه د هغه سټ اووهم. رسول الله ﷺ اوفرمائیل : اې عمر! تاته معلومه نه ده چه الله پاک د اهل بدر متعلق خبر ورکړې دې چه څه مو خوښه وی کوئ؛ ستاسو دپاره جنت واجب شو. د راوی بیان دې چه د سیدنا عمر رضي الله عنه د سترګو نه اوښکې روانې شوې او عرض ئې اوکړو : الله پاک او د هغه رسول ﷺ ښه پوهیږی.

د ترجمة الباب مقصد : بغیر د اجازت نه د چا خط لوستل جائز نه دی، امام ابوداؤد رحمه الله د سیدنا ابن عباس رضي الله عنهما روایت نقل کړې دې په هغې کښې دی ﴿ مَنْ نَظَرَ فِي كِتَابِ أَخِيهِ بِغَيْرِ إِذْنِهِ فَإِنَّمَا يَنْظُرُ فِي النَّارِ ﴾ یعنې چا چه د خپل رور د اجازت نه بغیر د هغه خط اوکتلو ګویا هغه اور وینی. (۱) امام بخاری رحمه الله په دې باب سره دې طرف ته اشاره اوفرمائیله چه د عدم اجازت حکم هغه وخت دې چه کله هغه خط د مسلمانانو دپاره مضر او نقصان ورکونکې نه وی، که یو مشکوک خط وی یا د یو متهم سړی خط دې نو هغې لره پرانستلو سره بغیر د اجازت نه لوستلې کیدې شی، پس د سنن ابی داؤد د حدیث متعلق علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی ﴿انما هو في حق من لم يكن متهما على المسلمين، واما من كان متهما فلا حرمة له﴾ (۲) بغیر د اجازت نه د چا خط لوستل اګر چه په عام حالاتو کښې صحیح نه دی خو په مشکوک خط کښې چونکه د زیاتې خطرې او فساد ویره وی په دې وجه د هغې د لوستلو ګنجائش شته.

په حدیث الباب کښې د سیدنا حاطب بن ابی بلتعه (البدری) رضي الله عنه د خط واقعه ذکر شوې ده، کومه چه په کتاب التفسیر کښې د سورة ممتحنة د لاندې تیره شوې ده او په کتاب المغازی کښې ﴿ باب فضل من شهد بدرا ﴾ د لاندې هم دا حدیث تیر شوې دې، هم هلته په کشف الباری کښې د دې تفصیل راغلې دې. (۳)

---

(۱) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة باب الدعاء، ۷۸/۲ (رقم الحدیث ۱۴۸۵) (ضعفه ابوداؤد)

(۲) ارشاد الساری ۲۶۵/۱۳

(۳) کشف الباری، کتاب المغازی باب فضل من شهد بدرا : ۱۲۹، ۱۳۶

۲۴: باب كَيفَ يُكتَبُ الكِتَابُ إِلَى أَهلِ الكِتَابِ

[۵۹۰۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الحَسَنِ أَخبَرَنَا عَبدُ اللَّهِ أَخبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهرِيِّ قَالَ أَخبَرَنِي عُبَيدُ اللَّهِ بنُ عَبدِ اللَّهِ بنِ عُتبَةَ أَنَّ ابنَ عَبَّاسٍ أَخبَرَهُ أَنَّ أَبَا سُفيَانَ بنَ حَربٍ أَخبَرَهُ أَنَّ هِرَقلَ أَرسَلَ إِلَيهِ فِي نَفَرٍ مِن قُرَيشٍ وَكَانُوا تِجَارًا بِالشَّامِ، فَأَتَوهُ فَذَكَرَ الحَدِيثَ قَالَ ثُمَّ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقُرِءَ فَإِذَا فِيهِ «بِسمِ اللَّهِ الرَّحمَنِ الرَّحِيمِ، مِن مُحَمَّدٍ عَبدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى هِرَقلَ عَظِيمِ الرُّومِ، السَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الهُدَى، أَمَّا بَعدُ». [ر: ۷]

د ترجمة الباب مقصد : اهل کتابو ته به خط څنګه لیکلې شي؟ امام بخاري رحمه الله په باب کښې حدیث هرقل ذکر کولو سره بیان کړی دی چه د هغې طریقه څنګه کیدل پکار دی، شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله لیکي:

﴿ والاوجه عندی ان الامام البخاری اشار بهذه الترجمة الی هذا، بان یکتب علیهم : السلام علی من اتبع الهدی، لا بلفظه المعروف، بلفظ الخطاب : السلام علیکم ﴾ [۱]

یعنی زما په نزد زیاته مناسب دا ده چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمې سره دا بیانول غواړي. چه اهل کتاب ته د خط لیکلو په وخت سلام داسې لیکل پکار دی ﴿ السلام علی من اتبع الهدی ﴾ معروف لفظ یعنی لفظ خطاب ﴿ السلام علیکم ﴾ نه دی لیکل پکار.

حدیث هرقل او د هغې نه د اخذ شوې فوائدو او آدابو مکمل تفصیل په کشف الباری، اول جلد کښې تیر شوې دې. [۲]

۲۵: باب بِمَن يُبدَأُ فِي الكِتَابِ

[۵۹۰۶] وَقَالَ اللَّيثُ حَدَّثَنِي جَعفَرُ بنُ رَبِيعَةَ عَن عَبدِ الرَّحمَنِ بنِ هُرمُزَ عَن أَبِي هُرَيرَةَ - رضي الله عنه - عَن رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ ذَكَرَ رَجُلًا مِن بَنِي إِسرَائِيلَ أَخَذَ خَشَبَةً فَنَقَرَهَا، فَأَدخَلَ فِيهَا أَلفَ دِينَارٍ وَصَحِيفَةً مِنهُ إِلَى صَاحِبِهِ. وَقَالَ عُمَرُ بنُ أَبِي سَلَمَةَ عَن أَبِيهِ سَمِعَ أَبَا هُرَيرَةَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «نَجَرَ خَشَبَةً، فَجَعَلَ المَالَ فِي جَوفِهَا، وَكَتَبَ إِلَيهِ صَحِيفَةً مِن فُلَانٍ إِلَى فُلَانٍ». [ر: ۱۴۲۷]

د ترجمة الباب مقصد : د دې باب د لاندې امام بخاری رحمه الله د خط لیکلو یو بل ادب طرف ته اشاره کړې ده چه د خط په ابتداء کښې به د چا نوم لیکلې شي، د خط لیکونکی یا که د مکتوب الیه؟ په عام حالاتو کښې خو مناسب دا ده چه کاتب خپل نوم مخکښې اولیکی او

---

[۱] الابواب والتراجم : کتاب الاستیذان، باب کیف یکتب الکتاب الی اهل الکتاب ۱۲۳/۲

[۲] کشف الباری، باب کیف کان بدء الوحی : ۵۵۵/۱

د هغې نه روستو د مكتوب اليه نوم وی، د رسول الله ﷺ په خطونو كښې به د هغوی اسم مبارک رومبې وو، په سنن ابی داؤد كښې د سيدنا علاء خضرمی رضی الله عنه په باره كښې دی چه كله به هغوی رسول الله ﷺ ته خط ليكلو نو اول به ئې خپل نوم ليكلو. (١) چونكه د رسول الله ﷺ دا معمول وو، په دې وجه به ئې په اتباع سنت كښې داسې كول.

مولانا خليل احمد سهارنپوری رحمه الله فرمائی چه كه يو وړوكې چا غټ ته خط ليكی، مثلا مريد خپل شيخ يا شاگرد خپل استاذ ته نو په دې صورت كښې د ادب تقاضه دا ده چه كاتب خپل نوم د مكتوب اليه نه روستو اوليكی. (٢) امام نووی رحمه الله هم د دې تصريح كړې ده. (٣)

امام بخاری رحمه الله ته چونكه د خپل شرط مطابق څه حديث ملاؤ نه شو، په دې وجه ئې د ليث رحمه الله تعليق دلته ذكر كړو چه په هغې كښې دی چه د بنی اسرائيل يو سړی لرګې د دننه نه خالی كولو سره په هغې كښې دولس زره ديناره كيخودل او خپل ملګری ته ئې خط اوليكو ﴿من فلان الی فلان﴾ په دې خط كښې د كاتب نوم مقدم وو.

دا اګر چه د بنی اسرائيل واقعه ده خو امام بخاری رحمه الله د ماقبل شريعتونو د غير منسوخ واقعاتو نه هم استدلال كوی. (٤)

د ليث دا تعليق امام بخاری رحمه الله په الادب المفرد كښې موصولا نقل كړېدې. (٥)

٢٦: باب قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «قُومُوا إِلَى سَيِّدِكُمْ»

[٥٩٠٧] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّ أَهْلَ قُرَيْظَةَ نَزَلُوا عَلَى حُكْمِ سَعْدٍ فَأَرْسَلَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - إِلَيْهِ فَجَاءَ فَقَالَ «قُومُوا إِلَى سَيِّدِكُمْ». أَوْ قَالَ «خَيْرِكُمْ». فَقَعَدَ عِنْدَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «هَؤُلاَءِ نَزَلُوا عَلَى حُكْمِكَ». قَالَ فَإِنِّي أَحْكُمُ أَنْ تُقْتَلَ مُقَاتِلَتُهُمْ، وَتُسْبَى ذَرَارِيُّهُمْ. فَقَالَ «لَقَدْ حَكَمْتَ بِمَا حَكَمَ بِهِ الْمَلِكُ». قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ أَفْهَمَنِي بَعْضُ أَصْحَابِي عَنْ أَبِي الْوَلِيدِ مِنْ قَوْلِ أَبِي سَعِيدٍ إِلَى حُكْمِكَ. [ر: ٢٨٧٨]

سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه روايت كوی چه اهل قريظه (يهوديان) د سيدنا سعد رضی الله عنه په حكم باندې راكوز شو (يعنی وې وئيل چه د سعد فيصله به مونږ ته منظور وی) نو رسول الله ﷺ سيدنا سعد رضی الله عنه راطلب كړو، چه هغوی راغلل نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل د خپل سردار دپاره اودريږئ (د راوی شک دې چه رسول الله ﷺ ﴿قوموا الی سيدكم اوفرمائيل يا قوموا الی

---

(١) سنن ابی داؤد، كتاب الادب، باب فيمن يبداء بنفسه فی فی الكتاب، ٣٣٥/٤، (رقم الحديث: ٥١٣٤)
(٢) بذل المجهود، كتاب الادب باب كيف يكتب الی الذمی، ٧١/٢٠
(٣) شرح مسلم للنووی، باب كتب النبی صلی الله عليه وسلم الی هرقل ملک الشام يدعوه الی الاسلام ٩٨/٢
(٤) فتح الباری ٤٨/١١
(٥) الادب المفرد مع فضل الله الصمد ٥٤٥/٢، باب بمن يبداء فی الكتاب، (رقم الحديث ١١٢٨)

خیرکم﴾ سیدنا سعد رضی الله عنه د رسول الله ﷺ سره کیناستلو. رسول الله ﷺ اوفرمائیل : دوی ستا په فیصله باندې راضی شوې دی، سیدنا سعد رضی الله عنه اوفرمائیل : زه فیصله کوم چه په دوی کښې دې چه په دوی کښې دې جنګ کونکی قتل کړې شی. او د هغوی اولاد دې قید کړې شی. رسول الله ﷺ اوفرمائیل : تا هم هغه فیصله کړې ده کومه چه د الله پاک حکم دې
ابو عبدالله (بخاری) فرمائی : چه ما ته زما بعض ملګرو د ابو الولید په واسطه د ابوسعید قول (په ځائې د نزلوا علی حکمك) ﴿نزلوا الی حکمك﴾ نقل کړې دې.

د ترجمة الباب مقصد : علامه عینی رحمه الله لیکی :

﴿وغرضه من هذه الترجمة بیان حکم قیام القاعد للداخل، ولکن لم یجزم بالحکم لمکان الاختلاف فیه﴾ [1]

د دې ترجمې مقصد د داخلیدونکی دپاره د ناست کس د پاسیدو حکم بیانول دی. خو چونکه په دې کښې اختلاف دې په دې وجه امام بخاری رحمه الله په دې باندې جزم اونکړو.

د قیام مختلف صورتونه او د هغې حکم : د چا دپاره د قیام مختلف صورتونه کیدې شی. په هغې کښې اکثر صورتونه متفق علیه دی، او د هغې حکم واضح دې، سردار ناست او حاضرین مسلسل په تعظیم او تکریم کښې مسلسل ناست دی. دا صورت بالاتفاق ناجائز دې. یا د راتلونکی په زړه کښې تکبر او لوئې والې وی او هغه غواړی چه خلق دې هغه ته اودریږی، دا صورت هم بالاتفاق ناجائز دې، که د راتلونکی په زړه کښې د تکبر پیدا کیدو ویره وی نو د هغه دپاره قیام مکروه دې، د چا په راتلو باندې د خوشحالئ د وجې نه د استقبال دپاره اودریدل بالاتفاق مستحب دی، د مبارکئ ورکولو دپاره اودریدل هم مستحب دی، یو مصیبت زده ته د تسلئ ورکولو دپاره اودریدل هم بالاتفاق مستحب دی. د دې تولو صورتونو په حکم کښې اختلاف دې. [2]

د قیام تعظیمی په حکم کښې اختلاف : صرف یو صورت د قیام تعظیمی په حکم کښې اختلاف دې او هغه دا دې چه د راتلونکی په اکرام کښې یو سړې اودریږی او د راتلونکی په زړه کښې نه خو د خپل ځان دپاره د دې قیام تعظیمی خواهش دې او نه تمنا، په دې صورت کښې د علماء کرامو اختلاف دې. د جمهور علماء کرامو په نزد دا جائز ده خو دا اجازت په دوه شرطونو سره مشروط دې. یو دا چه د چا دپاره اودریږی د هغه په زړه کښې دې دا طلب نه وی چه خلق دې د هغه دپاره اودریږی.
دویم شرط دا دې چه د اودریدونکی په زړه کښې دې د دې قیام داعیه وی، که په زړه کښې ئې د هغه د اکرام داعیه نه وی، صرف د ریاء او تملق د وجې نه اودریږی نو جائز نه ده. [3]

---

[1]) عمدة القاری، الابواب والتراجم، کتاب الاستئذان، باب قول النبی ﷺ قوموا الی سیدکم : ۱۲۳/۱، ۲۵۱/۲۲.

[2]) فتح الباری ۵۲/۱۱، عمدة القاری ۲۵۲/۲۲

[3]) کشف الباری، کتاب المغازی، باب مرجع النبی ﷺ من الاحزاب ومخرجه الی بنی قریظة ومحاصرته ایاهم : ۳۰۵

بعض حضرات دې قيام ته ناجائز وائی او هغوی د لاندې ذکر کيدونکی حديث نه استدلال کوی په طبرانی کښې د سيدنا انس رضي الله عنه حديث دې ﴿إنما هلك من كان قبلكم بأنهم عظموا ملوكهم: بأن قاموا وقعدوا﴾ [1] يعنی ستاسو نه مخکښې خلق صرف په دې وجه هلاک شو چه هغوی به د خپلو بادشاهانو داسې تعظيم کولو چه خلق به ولاړ وو او بادشاهان به ناست وو

په سنن ابی داؤد کښې د سيدنا معاويه رضي الله عنه حديث دې ﴿سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ـصلى الله عليه وسلم ـ يَقُولُ «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَمْثُلَ لَهُ الرِّجَالُ قِيَامًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»﴾ [2] يعنی ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل هغوی اوفرمائيل: څوک چه دا خوښوی چه خلق دې هغه ته ولاړ وی نو هغه دې خپله استوګنه په جهنم کښې جوړه کړی

د سيدنا ابو امامه رضي الله عنه حديث دې ﴿خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ ـصلى الله عليه وسلم ـ مُتَوَكِّئًا عَلَى عَصًا فَقُمْنَا إِلَيْهِ فَقَالَ «لاَ تَقُومُوا كَمَا تَقُومُ الأَعَاجِمُ يُعَظِّمُ بَعْضُهَا بَعْضًا»﴾ [3] يعنی رسول الله ﷺ په همسا باندې تکيه لګونکې زمونږ طرف ته بهر راوتلو نو مونږ د هغوی دپاره اودريدلو نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل: تاسو مه اودريږئ څنګه چه عجميان د يو بل دپاره اودريږی.

خو جمهور وائی چه د دې احاديثو نه د قيام تعظيمی د جواز والا صورت مراد نه دې. نورصورتونه مراد دی. په حديث الباب کښې د رسول الله ﷺ قول دې ﴿قوموا الى سيدكم﴾ د دې نه صفا جواز معلوميږی.

مانعين د دې حديث په باره کښې وائی چه د قيام دا حکم د تعظيم او اکرام دپاره نه وو بلکه د اعانت دپاره وو. چونکه سيدنا سعد رضي الله عنه زخمی وو نو هغوی لره د سورلئ نه په کوزولو کښې د مدد ورکولو دپاره رسول الله ﷺ د قيام حکم ورکړو. پس په مسند احمد کښې د سيده عائشه رضي الله عنها په روايت کښې د دې صراحت دې. په هغې کښې دی ﴿قوموا الى سيدكم فانزلوه﴾ [4] علامه قسطلانی رحمه الله ليکی:

﴿وعن أبي الوليد بن رشد: أن القيام على أربعة أوجه الأول محظور لمن يريد أن يقام له تكبرا وتعظيما على القائمين له والثاني مكروه لمن لا يتكبر ولا يتعاظم ولكن يخشى أن يدخل نفسه بسبب ذلك ما يحذر ولما فيه من التشبه بالجبابرة وجائز على سبيل الاحترام والاكرام لمن لا يريد ذلك ويؤمن معه التشبه بالجبابرة،

---

[1] مجمع الزوائد منبع الفرائد. كتاب الادب. باب ما جاء فى القيام ۷۰/۸. (قلت: ضعفه الهيثمى هناک)

[2] سنن ابى داؤد. كتاب الادب. باب فى قيام الرجل للرجل. ۳۵۸/۴. (رقم الحديث: ۵۲۲۹)

[3] وفى معناه. روى مسلم فى صحيحه إنْ كدتُمْ آنفًا لَتفعَلُونَ فعْلَ فَارسَ وَالرومِ يَقُومُونَ عَلَى مُلُوكهِمْ وَهُمْ قُعُودٌ فَلاَ تَفعَلُوا: ۳۰۹/۱. (رقم الحديث ۴۱۳) وَابوداؤد فى كتاب الادب. باب فى قيام الرجل للرجل: ۳۵۸/۴ (رقم الحديث ۵۲۳)

[4] مسند الامام احمد ۱۴۲/۶

ومندوب لمن قدم من سفره فرحا بقدومه ليسلم عليه أولى من تجددت له نعمة فيهنيه بحصولها أو مصيبة فيعزيه بسببها، او الحاكم فى محل ولايته، كما دل عليه قصة سعد فانه لما استقدمه النبى ﷺ حاكمافى بنى قريظة، فرآه مقبلا، قال: قوموا الى سيدكم، وما ذاك الا ليكون انفذ لحكمه، فاما اتخاذه ديدنا فمن شعار العجم، وقد جاء فى السنن انه لم يكن احب اليهم من رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكان اذا جاء لايقومون له، لمايعلمون من كراهيته لذلك﴾ [1]

يعني: ابو الوليد بن رشد رحمه الله فرمائى چه قيام په څلور قسمه دي!

① ممنوع: هغه متکبر سړي چه دا وائى چه خلق د هغه د تعظيم دپاره اودريږى، د هغه دپاره اودريدل ممنوع دى.

② مکروه: هغه سړي چه متکبر خو نه دې خو د هغه دا ويره وى چه په دې سره به د هغه په زړه کښې د تکبر وغيره بدى پيدا شى نو د هغه دپاره اودريدل مکروه دى، بله دا هغه وخت هم مکروه ده چه کله د متکبرينو سره د مشابهت ويره وى.

③ جائز: کوم سړي چه د تعظيم او اکرام غوښتونکې نه وى، بله دا چه د متکبرينو سره ئې د مشابهت ويره هم نه وى نو د هغه دپاره اودريدل جائز دى.

④ مستحب: لکه څوک د سفر نه راشى نو د هغه د راتلو په خوشحالئ کښې اودريدل چه هغه ته سلام اوکړې شى يا چه چا ته يو نعمت حاصل شوې وى نو د هغه په حصول باندې هغه ته د مبارکئ ورکولو دپاره اودريدل، يا په يو مصيبت او آفت باندې د تعزيت کولو دپاره اودريدل يا د حاکم دپاره د هغه په محل د ولايت کښې اودريدل. دا مستحب دى، لکه چه د سيدنا سعد رضی الله عنه د قصې نه معلوميږى چه رسول الله ﷺ هغوى لره په بنو قريظه کښې حاکم مقرر کړو او راطلب ئې کړو چه کله رسول الله ﷺ هغوى په راتلو باندې اوليدل نو وې فرمائيل: د خپل سردار دپاره اودريږئ: او رسول الله ﷺ داسې صرف دې دپاره اوکړل چه د هغوى حاکميت نافذ شى. پاتې شوه دا چه د دې نه عادت او طور طريقه جوړه کړې شى نو دا د عجميانو شعار دې. د سنن حديث دې چه صحابه کرامو ته د رسول الله ﷺ نه زيات محبوب بل څوک نه وو او رسول الله ﷺ چه به کله تشريف راوړلو نو صحابه کرام رضی الله عنهم به د هغوى دپاره نه اودريدل ځکه چه هغوى ته معلومه وه چه رسول الله ﷺ دا کار نه خوښوى. ددې مسئلې څه تفصيل په کتاب المغازى کښې د غزوه بنى قريظه د لاندې تيرشوې دې. [2]

قوله: قال ابو عبدالله: افهمنى بعض اصحابى: دا د امام بخارى رحمه الله قول دې، علامه کرمانى رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله دا وئيل غواړى چه ما د ابو الوليد نه د ﴿على

---

[1]) ارشاد السارى ۲٦٨/١٣

[2]) کشف البارى، کتاب المغازى، باب مرجع النبى صلى الله عليه وسلم من الاحزاب ومخرجه الى بنى قريظة ومحاصرته اياهم ص ۲۹٦.

حكمك ﴾ الفاظ اوريدلې دى، او حال دا چه زما بعض شيوخ د هغوى نه د ﴿ الى حكمك ﴾ الفاظ نقل كړى دى، يعنى هغوى ﴿ على ﴾ حرف استعلاء ﴿ الى ﴾ استعمال كړې دې. [1] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى د ﴿ بعض اصحابى ﴾ نه يا خو امام محمد بن سعد رحمه الله مراد دې چا چه په خپل طبقات كښې دا حديث د ابوالوليد نه هم په دې سند سره ذكر كړې دې، او يا د ترې مراد ابن ضريس دې. [2]

۲۷: بَابُ الْمُصَافَحَةِ

وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ عَلَّمَنِي النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم التَّشَهُّدَ وَكَفِّي بَيْنَ كَفَّيْهِ. [ر: ۵۹۱۰]

سيدنا ابن مسعود رضي الله عنه بيان كړې دې چه ماته رسول الله صلى الله عليه وسلم تشهد اوښودلو او زما لاس د هغوى د دواړو لاسونو ترمينځه وو.

وَقَالَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ، فَإِذَا بِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَامَ إِلَىَّ طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ يُهَرْوِلُ، حَتَّى صَافَحَنِي وَهَنَّأَنِي. [ر: ۴۱۵۶]

او سيدنا كعب بن مالك رضي الله عنه فرمائى چه زه مسجد ته داخل شوم نو او مې كتل چه رسول الله صلى الله عليه وسلم تشريف فرما دې، طلحه بن عبيد په تندئ سره زما طرف ته راغلو، تردې چه ما سره ئې مصافحه اوكړه او ماته ئې مباركى راكړه.

[۵۹۰۸] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ قُلْتُ لأَنَسٍ أَكَانَتِ الْمُصَافَحَةُ فِي أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ نَعَمْ.

امام قتاده رحمه الله روايت كوى چه ما د سيدنا انس رضي الله عنه نه تپوس اوكړو : آيا د رسول الله صلى الله عليه وسلم په صحابه كرامو رضي الله عنهم كښې د مصافحې رواج وو؟ هغوى اوفرمائيل : او!

[۵۹۰۹] [3] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي حَيْوَةُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَقِيلٍ زُهْرَةُ بْنُ مَعْبَدٍ سَمِعَ جَدَّهُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ هِشَامٍ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ. [ر: ۳۴۹۱]

او ابو عقيل زهره بن معبد روايت كوى چه هغوى د خپل نيكه عبدالرحمن بن هشام نه واوريدل هغوى اووې چه (يو كرت) مونږ د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره وو، او هغوى د سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه لاس نيولې وو.

د ترجمة الباب مقصد : امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې د مصافحې مشروعيت بيان كړې

---

[1] شرح الكرمانى : ۹۸/۲۲

[2] فتح البارى ۶۰/۱۱

[3] ۵۹۰۸-۵۹۰۹: الحديث اخرجه الترمذى فى كتاب الاستئذان، باب ما جاء فى المصافحة ۸۴/۵ (رقم الحديث ۲۷۲۹)

دي. امام ترمذی رحمه الله په سنن کښې د سیدنا ابو امامة رضي الله عنه حدیث بیان کړې دې ﴿ وَتَمَامُ تَحِيَّتِكُمْ بَيْنَكُمُ الْمُصَافَحَةُ ﴾ یعنی ستاسو دپاره د تحیة تکمله مصافحه ده (۱)
امام بخاری رحمه الله په الادب المفرد کښې صحیح سند سره د سیدنا انس رضي الله عنه مرفوع حدیث بیان کړې دې. ﴿ قَدْ جَاءَكُمْ أَهْلُ الْيَمَنِ وَهُمْ أَوَّلُ مَنْ جَاءَ بِالْمُصَافَحَةِ ﴾ (۲) یعنی اهل یمن راغلل او د ټولو نه اول مصافحه هم هغوی اوکړه.
امام ترمذی رحمه الله هم د سیدنا انس رضي الله عنه یو حدیث نقل کړې دې چه په هغې کښې دی. یو سړی د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه تپوس اوکړو: ﴿ الرَّجُلُ مِنَّا يَلْقَى أَخَاهُ أَوْ صَدِيقَهُ أَيَنْحَنِي لَهُ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: أَفَيَلْتَزِمُهُ وَيُقَبِّلُهُ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: أَفَيَأْخُذُ بِيَدِهِ وَيُصَافِحُهُ؟ قَالَ: نَعَمْ ﴾ (۳) یعنی یا رسول الله صلی الله علیه وسلم! که یو مسلمان د خپل رور سره ملاویږی نو د هغه دپاره ښکته شي؟ نو رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل نه: هغه اووي د هغه لاس نیولو سره هغه سره مصافحه اوکړي؟ نو رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: او:
په سنن ابی داؤد کښې د سیدنا براء بن عازب رضي الله عنه مرفوع روایت دې ﴿ مَا مِنْ مُسْلِمَيْنِ يَلْتَقِيَانِ فَيَتَصَافَحَانِ إِلَّا غُفِرَ لَهُمَا قَبْلَ أَنْ يَفْتَرِقَا ﴾ (۴) یعنی دوه مسلمانان چه کله یو ځائې شی او مصافحه کوی نو د هغوی د جدا کیدو نه مخکښې د هغوی مغفرت اوکړې شی.
د مصافحې حکم او طریقه: د دې احادیثو په بناء امام نووی رحمه الله فرمائی چه د مصافحه په سنت کیدو باندې اجماع ده. (۵)
د امام مالک رحمه الله نه د دې کراهت منقول دې خو هغوی روستو رجوع کړې وه. (۶)
مولانا انور شاه کشمیری رحمه الله په فیض الباری کښې فرمائی چه د مصافحه عام طریقه خو دا ده چه په دواړو لاسونو باندې مصافحه اوکړې شی خو که چا په یو لاس سره مصافحه اوکړه نو هم سنت به ادا شی. (۷)
مولانا رشید احمد گنگوهی رحمه الله په الکوکب الدري کښې فرمائی چه مصافحه په یو لاس سره هم ثابت ده او په دواړو لاسونو سره هم ثابت ده خو په یو لاس سره مصافحه کول چونکه د فرنګیانو شعار جوړ شوې دې، په دې وجه واجب الترک دې. (۸)

---

(۱) الحدیث أخرجه الترمذی فی سننه، کتاب الاستئذان، باب ماجاء فی المصافحة ۸۴/۵ (رقم الحدیث ۲۷۳۱)
(۲) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) باب المصافحة ۴۳۲/۲، رقم الحدیث ۹۶۷
(۳) جامع الترمذی، کتاب الاستیذان، باب ما جاء فی المصافحة ۷۵/۵، رقم الحدیث ۲۷۲۸
(۴) سنن ابی داؤد، کتاب الادب، باب فی المصافحة، ۳۵۴/۴، رقم الحدیث ۵۲۱۲.
(۵) اعلم! انها سنة مجمعة علیها عند التلاقی، الفتوحات الربانیة علی الاذکار النوویة ۳۹۲/۵
(۶) فتح الباری ۵۵/۱۱، الکوکب الدری، کتاب الاستیذان، باب فی المصافحة، ۳۹۳/۳، والمدونة الکبری
(۷) فیض الباری، کتاب الاستیذان، باب المصافحة ۴۱۱/۴
(۸) الکوکب الدری، کتاب الاستیذان، باب فی المصافحة، ۳۹۲/۳، لامع الدراری، کتاب الاستیذان، باب المصافحة ۵۶/۱.

یو غلط رواج: نن صبا بعض غیر مقلدین په یو لاس باندې مصافحه کولو ته سنت وائی او په باب کښې ذکر شوې د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د قول نه استدلال کوی ﴿ عَلَّمَنِی النَّبِیُّ صلی الله علیه وسلم التَّشَهُّدَ وَکَفِّی بَیْنَ کَفَّیْهِ ﴾ یعنی رسول الله ﷺ ماته تشهد اوښودلو او زما لاس د هغوی د دواړو لاسونو ترمینځه وو.

مولانا خلیل احمد سهارنپوری رحمه الله د یو غیر مقلد سره په دواړو لاسونو باندې مصافحه اوکړه. او هغه په یو لاس او په استدلال کښې ئې ﴿ وکفی بین کفیه ﴾ پیش کړو چه سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چه زما یو لاس د رسول الله ﷺ په دواړو لاسونو کښې وو. مولانا اوفرمائیل چه بیا په سنت باندې چا عمل اوکړل؟ ما یا تاسو؟ ځکه چه رسول الله ﷺ دواړه لاسونه ملاؤ کړي وو نو د رسول الله ﷺ په فعل باندې عمل کولو ته سنت وائی. بیا هغه لاجواب کیدو سره خاموش شو.[1]

بیا د ﴿ وکفی بین کفیه ﴾ نه دا نه لازمیږی چه سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دې یو لاس ملاؤ کړې وی. ځکه چه په ظاهر کښې داسې نه شي کیدې چه رسول الله ﷺ خو دې دواړه لاسونه ملاؤ کړې وی او سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه یو لاس

سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه هم په ظاهر کښې دواړه لاسونه ملاؤ کړي وو خو یو لاس چونکه د رسول الله ﷺ د دواړو لاسونو ترمینځه وو، په دې وجه ئې د هغې ذکر اوکړو. بل لاس ئې په مینځ کښې نه وو. بلکه دپاسه وو.

بهر حال په یو لاس یا دواړو لاسونو سره مصافحه کول مستحب او مسنون دی. خو د پردې زنانه او داسې کم عمره هلکانو سره مصافحه کول صحیح نه دی چرته چه دفتنې ویره وی.[2]

د باب سره د دویم حدیث مناسبت بیانولو سره حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی

﴿ وجه ادخال هذا الحدیث فی المصافحة : ان الاخذ بالید یستلزم التقاء صفحة الید بصفحة الید غالبا ﴾[3]

یعنی دې حدیث لره په مصافحه کښې د داخلولو وجه دا ده چه لاس نیول عموما د یو لاس د تلی د بل لاس د تلی یوځائې کولو لره مستلزم وی.

۲۸: بَابُ الْأَخْذِ بِالْيَدَيْنِ

وَصَافَحَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ ابْنَ الْمُبَارَكِ بِيَدَيْهِ.

[۵۹۱۰] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سَيْفٌ قَالَ سَمِعْتُ مُجَاهِدًا يَقُولُ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَخْبَرَةَ أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ يَقُولُ عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَكَفِّي بَيْنَ كَفَّيْهِ التَّشَهُّدَ، كَمَا يُعَلِّمُنِي السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ، السَّلَامُ

---

[1]) تذکرة الخلیل : په دواړو لاسونو سره مصافحه کول ص ۲۹۸

[2]) ویستثنی من عموم الامر بالمصافحة المراءة الاجنبیة والامرد الاحسن. فتح الباری ۲۵/۱۱

[3]) فتح الباری ۲۵/۱۱، ۲۶

عَلَيكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللهِ الصَّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ:
وَهُوَ بَيْنَ ظَهْرَانَيْنَا، فَلَمَّا قُبِضَ قُلْنَا السَّلَامُ. يَعْنِي عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه په دواړو لاسونو سره مصافحه کيدلې شی. په باب کښې ئې دوه روايتونه ذکر فرمائيلې دی، په اول روايت کښې دی چه حماد بن زيد د امام عبدالله بن مبارک رحمه الله سره په دواړو لاسونو مصافحه اوکړه او دويم روايت هم هغه د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه والا دې.

شيخ الحديث مولانا محمد زکريا رحمه الله فرمائی چه په مخکښې ترجمة الباب او په دې ترجمة الباب کښې د تکرار وهم نه دی کيدل پکار. د دواړو ترجمو مقصد بيل بيل دې. د اول ترجمة الباب مقصد د مصافحه مشروعيت لره بيانول دی او په دې ترجمة الباب سره د مصافحې کيفيت لره بيانول مقصود دی. (۱)

قوله: ﴿وَصَافَحَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ ابْنَ الْمُبَارَكِ بِيَدَيْهِ﴾: غنجار په تاريخ بخاری کښې دا د اسحاق بن احمد بن خلف په طريق سره موصولا ذکر کړې دې. (۲)

قوله: وهو بين ظهرانينا: علامه عينی رحمه الله فرمائی: **واصله: ظهرينا: بالتثنية ای ظهری المتقدم والمتاخر، ای: بيننا فزيد الالف والنون للتاکيد.** (۳) يعنی ﴿ظهرانينا﴾ په اصل کښې ﴿ظهرينا﴾ وو. کوم چه د ﴿ظهر﴾ تثنيه ده. يعنی د وړاندې او شاته سړی د شا ترمينځه. يعنی زمونږ ترمينځه. بيا د تاکيد په غرض سره (د راء نه پس) ئې د الف او نون اضافه اوکړه نو ﴿ظهرانينا﴾ شو.

قوله: ﴿فَلَمَّا قُبِضَ قُلْنَا السَّلَامُ يَعْنِي عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم﴾: يعنی ترڅو پورې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ژوندې وو نو مونږ به ﴿السلام عليك ايها النبی﴾ لوستلو. خو چه کله هغوی وفات شو نو بيا مونږ ﴿السلام﴾ يعنی على النبی صلى الله عليه وسلم. د ﴿السلام عليك ايها النبی﴾ وئيلو. دا تشريح امام بخاری رحمه الله کړې ده. دا خبره صرف په دې روايت کښې ده په باقی رواياتو کښې نشته. (۴)

---

(۱) الابواب والتراجم، کتاب الاستيذان، باب الاخذ باليدين وصافح حماد: ۱۲۴/۲
(۲) فتح البارى ۶۷/۱۱
(۳) عمدة القارى ۲۵۳/۲۲، ۲۵۴
(۴) عمدة القارى ۲۵۴/۲۲

۲۹: باب المُعَانَقَةِ وَقَوْلِ الرَّجُلِ كَيْفَ أَصْبَحْتَ

[۵۹۱۱] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا بِشْرُ بْنُ شُعَيْبٍ حَدَّثَنِي أَبِي عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَعْبٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَلِيًّا - يَعْنِي ابْنَ أَبِي طَالِبٍ - خَرَجَ مِنْ عِنْدِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ - رضي الله عنه - خَرَجَ مِنْ عِنْدِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي وَجَعِهِ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيهِ فَقَالَ النَّاسُ يَا أَبَا حَسَنٍ كَيْفَ أَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ أَصْبَحَ بِحَمْدِ اللَّهِ بَارِئًا فَأَخَذَ بِيَدِهِ الْعَبَّاسُ فَقَالَ أَلَا تَرَاهُ أَنْتَ وَاللَّهِ بَعْدَ الثَّلَاثِ عَبْدُ الْعَصَا وَاللَّهِ إِنِّي لَأُرَى رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سَيُتَوَفَّى فِي وَجَعِهِ، وَإِنِّي لَأَعْرِفُ فِي وُجُوهِ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ الْمَوْتَ، فَاذْهَبْ بِنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَنَسْأَلَهُ فِيمَنْ يَكُونُ الْأَمْرُ فَإِنْ كَانَ فِينَا عَلِمْنَا ذَلِكَ، وَإِنْ كَانَ فِي غَيْرِنَا أَمَرْنَاهُ فَأَوْصَى بِنَا. قَالَ عَلِيٌّ وَاللَّهِ لَئِنْ سَأَلْنَاهَا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَيَمْنَعُنَا لَا يُعْطِينَاهَا النَّاسُ أَبَدًا، وَإِنِّي لَا أَسْأَلُهَا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَبَدًا. [ر: ۴۱۸۲]

سيدنا عبد الله بن عباس رضی الله عنهما روايت کوی چه سيدنا علی رضی الله عنه يعنی د ابوطالب خوئي رسول الله ﷺ ته راغلو.

او د احمد بن صالح په روايت کښي دي چه سيدنا علي بن ابی طالب رضی الله عنه چه د رسول الله ﷺ د خوا نه د هغوی د مرض الوفات کښي واپس شو نو خلقو تري تپوس اوکړو. اي ابو الحسن: د رسول الله ﷺ طبيعت سحر څنګه وو؟ هغوی اووي. الحمد لله ښه دي: سيدنا عباس رضی الله عنهما د هغوی لاس اونيولو او وي وئيل قسم په الله پاک: آيا ته نه ګوري دري ورځي پس به ته د ډنډي غلام شي. زما خيال دي چه رسول الله ﷺ به په دي بيمارئ کښي وفات شي. زه د بنو عبد المطلب د مخونو نه د هغوی د مرګ آثار پيژنم. په دي وجه ماسره د رسول الله ﷺ په خدمت کښي حاضر شه چه مونږ د هغوی نه تپوس اوکړو چه خلافت به په کوم خاندان کښي وی. که زمونږ په خاندان کښي وی نو مونږ ته به دا معلومه شی او که زمونږ نه علاوه د بل چا په لاس کښي وی نو مونږ به ورته اووايو چه زمونږ دپاره وصيت اوکړئ. سيدنا علی رضی الله عنه اوفرمائيل: قسم په الله پاک! که مونږ د هغوی نه تپوس اوکړو او هغوی منع کړو نو بيا به ئي خلق مونږ ته کله هم رانکړی. زه به د دي متعلق د رسول الله ﷺ نه کله هم سوال اونکړم.

د ترجمة الباب دوه اجزاء دی. اول جزء **المعانقة** ده. او دويم جزء **کيف اصبحت** دي.

① امام بخاری رحمه الله چه په باب کښي کوم حديث ذکر فرمائيلي دي د هغي په ظاهر کښي د معانقي سره هيڅ تعلق نشته او نه پکښي د معانقي څه ذکر شته.

بعض حضرات وائی چه په اصل كنبې دا مستقل ترجمة الباب وو. امام بخاری رحمه الله د دې نه لاندې هغه حديث ذكر كول غواړى چه په هغې كنبې د سيدنا حسن رضي الله عنه سره د رسول الله ﷺ د معانقې ذكر دې. دا حديث امام بخاری رحمه الله په كتاب البيوع كنبې باب ما ذكر فى الاسواق د لاندې او په كتاب اللباس كنبې د باب السخاب للصبيان د لاندې تير شوې دې [1] امام بخارى رحمه الله د دې حديث دپاره بياض پريخودلې وو. كاتب بياض ختمولو سره دواړه ترجمې ﴿المعانقة﴾ او ﴿كيف اصبحت﴾ رايو ځائې كړې [2]

بعض شارحينو دا هم ليكلې دى چه امام بخارى رحمه الله په يو نوى سند سره د سيدنا حسن رضي الله عنه د رسول الله ﷺ سره د معانقې ذكر كول غوښتل. ځكه چه امام عموما د يو سند اعادة نه كوى خو هغوى ته بل سند ملاؤ نه شو. په دې وجه ئې بياض پريخودلې وو [3]

مولانا رشيد احمد گنگوهى رحمه الله معانقة د حديث الباب نه په طريقه د مقايسه ثابت كړې ده. پس هغوى ليكى.

﴿الجزءان من الترجمة يتوقف اثباتهما على نوع مقايسة، فان المعانقة غاية فى المواجهة، واثر يترتب على المخالة، فاذا جازت المواجهة وكان الخلة باعثة عليها، لربما ادت الى المعانقة﴾ [4]

يعنى د ترجمې د دواړو اجزاء اثبات په يو قسم قياس باندې موقوف دې. په داسې طريقه چه معانقة د انتهائى درجې په مخ سره استقبال كول دى او مواجهه يو اثر دې كوم چه خپل مينځ كنبې په دوستانه باندې مرتب وى. پس هر كله چه مواجهه جائز ده او دوستانه په هغې باندې باعث ده نو دا ډير كرته د معانقې طرف ته بوتلونكې وى.

بهر حال د امام بخارى رحمه الله مقصود د معانقې حكم بيانول دى

د معانقة حكم : د جمهور علماء كرامو په نزد معانقة جائز ده. د امام مالك رحمه الله نه كراهت منقول دې

ابن عساكر رحمه الله په تاريخ دمشق كنبې يو قصه نقل كړې ده چه سفيان بن عيينة رحمه الله امام مالك رحمه الله ته راغلو. چه سلام ئې اوكړو نو امام مالك رحمه الله اوفرمائيل : **لولا انها بدعة لعانقتك**، نو سفيان رحمه الله اوفرمائيل چه رسول الله ﷺ د سيدنا جعفر طيار رضي الله عنه سره معانقه كړې وه. امام مالك رحمه الله اوفرمائيل : دا د هغوى خصوصيت وو. سفيان ثورى رحمه الله اوفرمائيل: د خصوصيت دپاره د دليل ضرورت دې نو امام مالك رحمه الله خاموش شو. [5]

---

[1] (رقم الحديث ۲۱۲۲)، (رقم الحديث ۵۸۸٤)

[2] الابواب والتراجم، كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل : كيف اصبحت؟ : ۱۲٤/۲

[3] الابواب والتراجم، كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل : كيف اصبحت؟ : ۱۲٤/۲

[4] لامع الدرارى، كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل : كيف اصبحت؟ ۵۸/۱۰

[5] شرح صحيح البخارى لابن بطال، كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل : كيف اصبحت؟ ٤۹/۹، فتح البارى ۷۰/۱۱

قاضي عياض رحمه الله فرمائي چه د امام مالک رحمه الله خاموشي د تسليم كيدو دليل دي.[1]
په هدايه كښې معانقة ته مكروه وئيلې شوې ده خو دا په هغه صورت باندې محمول ده چه كله په يوه كپړه كښې دوه كسان معانقة اوكړي.[2] په يو روايت كښې دى ﴿ نهى النبى صلى الله عليه وسلم عن المكامعة وهى المعانقة ﴾[3] يعنى رسول الله ﷺ د مكامعة يعنى معانقة نه منع فرمائيلې ده. دا حديث هم په دې صورت باندې محمول دې.
علامه ابن عابدين رحمه الله د معانقې په جواز باندې اجماع نقل كړې ده.[4]
د ترجمة الباب دويم جزء دې ﴿ كيف اصبحت ﴾ په رواية الباب كښې ﴿ كيف اصبح ﴾ په صيغه د غائب سره دې. مولانا رشيد احمد گنگوهى رحمه الله په لامع الدرارى كښې فرمائي:
﴿ واما قولهم: اصبحت، فان السؤال لما ثبت عن حال الغائب، كان سؤاله عن حال الحاضر المخاطب اظهر فى الجواز، وايضا، فان السوال عن حاله صلى الله عليه وسلم كان يتضمن المسالة عن حال اهل البيت باسرهم، ومنهم: على رضى الله تعالى عنه، وهو المخاطب فى هذا الكلام فثبت بالسؤال عن حاله عليه الصلاة والسلام جواز المسالة عن حال المخاطب، وان كانت دلالته عليه تضمينه ﴾[5]
يعنى: پاتې شو د عربو دا قول ﴿ اصبحت ﴾ نو هر كله چه د غائب د حال متعلق سوال ثابت شو نو حاضر به د مخاطب متعلق د دې سوال د جواز په باره كښې ظاهر تر وى. بله دا چه د رسول الله ﷺ د دې سوال په باره كښې سوال د ټولو اهل بيت د حال په باره كښې سوال لره متضمن دې. چه په هغوى كښې سيدنا على رضى الله عنه هم دې. كوم چه په دې كلام كښې د قائل مخاطب دې. پس د رسول الله ﷺ د حال په باره كښې د سوال نه دا ثابتيږى چه د مخاطب د حال په باره كښې سوال كول جائز دى. اگر چه دلالت تضمنى دې.
د معانقة په باره كښې د سيدنا انس رضى الله عنه يو حديث هم په طبرانى كښې دې. په هغې كښې دى ﴿ كانوا اذا تلاقوا تصافحوا، واذا قدموا من سفر تعانقوا ﴾[6] يعنى حضرات صحابه كرام رضى الله عنهم چه به كله د يو بل سره ملاويدل نو مصافحه به ئې كوله او كله چه به د سفر نه راتلل نو معانقة به ئې كوله.
هم دغه شان د سيدنا زيد بن حارثه رضى الله عنه په باره كښې د سيده عائشه رضى الله عنها په باره كښې راځى

---

[1]) الابواب والتراجم: كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل: كيف اصبحت؟ ۲/۱۲٤
[2]) الهداية: كتاب الكراهية ٤/٤٦٥، الابواب والتراجم، كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل، كيف اصبحت؟ ۲/۱۲٤
[3]) الدراية فى تخريج احاديث الهداية ص ۲۳۲
[4]) رد المختار، كتاب الحظر والاباحة، باب الاستبراء وغيره: ٥/۲٦۹
[5]) لامع الدرارى، كتاب الاستيذان، باب المعانقة وقول الرجل، كيف اصبحت؟ ۱۰/٥۹
[6]) مجمع الزوائد ومنبع الفرائد، كتاب الادب، باب المصافحة والسلام ونحو ذلك: ۸/۳٦

چه کله هغه مديني طبيبې ته راغلو نو د رسول الله ﷺ په در باندې حاضر شو. نو رسول الله ﷺ اودریدلو او هغه ته ئې غاړه ورکړه. (۱)
ابو الهيثم بن التيهان نه هم معانقة ثابت ده چه رسول الله ﷺ سره چه کله هغوی ملاؤ شو نو رسول الله ﷺ هغوی خان ته رانزدې کړو. (۲)
حديث الباب، كتاب المغازی کښې په باب مرض النبی صلی الله علیه وسلم دلاندې تیرشوې دې. (۳)

۳۰: باب مَنْ أَجَابَ بِلَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنْ مُعَاذٍ قَالَ أَنَا رَدِيفُ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «يَا مُعَاذُ». قُلْتُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ. ثُمَّ قَالَ مِثْلَهُ ثَلاَثًا «هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يَعْبُدُوهُ وَلاَ يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا». ثُمَّ سَارَ سَاعَةً فَقَالَ «يَا مُعَاذُ». قُلْتُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ «هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ إِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ أَنْ لاَ يُعَذِّبَهُمْ».

حَدَّثَنَا هُدْبَةُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ عَنْ مُعَاذٍ بِهَذَا. [ر: ۲۷۰۱]

سيدنا انس رضی الله عنه د سيدنا معاذ بن جبل رضی الله عنه نه روايت کوی چه زه په رسول الله ﷺ پسې شاته سور اوم. رسول الله ﷺ اوفرمائيل: اې معاذ! ما اووې ﴿لبيك وسعديك﴾، بيا ئې هم دغه شان درې کرته اوفرمائيل: (بيا ئې اوفرمائيل) آيا تا ته معلومه ده چه د الله پاک په بندګانو باندې څه حق دې؟ (د هغه حق دا دې چه) د هغه بندګی اوکړی او څوک هم دهغه شريک نه کړې شی. بيا لږ ساعت روان وو او وې فرمائيل: اې معاذ! ما عرض اوکړو ﴿لبيك وسعديك﴾ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: آيا تاته معلومه ده چه د بندګانو په الله پاک باندې څه حق دې چه کله بندګان دا کار اوکړو؟ هغه دا دې چه الله پاک به هغوی ته عذاب نه ورکوی.

[۵۹۱۳] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهْبٍ حَدَّثَنَا وَاللَّهِ أَبُو ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ كُنْتُ أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي حَرَّةِ الْمَدِينَةِ عِشَاءً اسْتَقْبَلَنَا أُحُدٌ فَقَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ مَا أُحِبُّ أَنَّ أُحُدًا لِي ذَهَبًا يَأْتِي عَلَىَّ لَيْلَةٌ أَوْ ثَلاَثٌ عِنْدِي مِنْهُ دِينَارٌ، إِلاَّ أُرْصِدُهُ لِدَيْنٍ، إِلاَّ أَنْ أَقُولَ بِهِ فِي عِبَادِ اللَّهِ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا». وَأَرَانَا بِيَدِهِ. ثُمَّ قَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ». قُلْتُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «الأَكْثَرُونَ هُمُ الأَقَلُّونَ إِلاَّ مَنْ قَالَ هَكَذَا وَهَكَذَا». ثُمَّ قَالَ لِي «مَكَانَكَ لاَ تَبْرَحْ يَا أَبَا ذَرٍّ حَتَّى أَرْجِعَ». فَانْطَلَقَ حَتَّى

---

(۱) ارشاد الساری ۲۷۳/۱۳، وفتح الباری ۶۲/۱۱
(۲) فتح الباری ۷۲/۱۱، شرح صحيح البخاری لابن بطال، كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل: كيف اصبحت؟ ۴۹/۹
(۳) كشف الباری، كتاب المغازی، باب مرض النبی صلی الله عليه وسلم، ص ۶۸، رقم الحديث: ۴۱۸۲

غَابَ عَنِّي، فَسَمِعْتُ صَوْتًا فَخَشِيتُ أَنْ يَكُونَ عُرِضَ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَرَدْتُ أَنْ أَذْهَبَ، ثُمَّ ذَكَرْتُ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لاَ تَبْرَحْ». فَمَكَثْتُ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ سَمِعْتُ صَوْتًا خَشِيتُ أَنْ يَكُونَ عُرِضَ لَكَ، ثُمَّ ذَكَرْتُ قَوْلَكَ فَقُمْتُ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «ذَاكَ جِبْرِيلُ أَتَانِي، فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِي لاَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ. قَالَ «وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ». قُلْتُ لِزَيْدٍ إِنَّهُ بَلَغَنِي أَنَّهُ أَبُو الدَّرْدَاءِ. فَقَالَ أَشْهَدُ لَحَدَّثَنِيهِ أَبُو ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ.
قَالَ الأَعْمَشُ وَحَدَّثَنِي أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ نَحْوَهُ. وَقَالَ أَبُو شِهَابٍ عَنِ الأَعْمَشِ «يَمْكُثُ عِنْدِي فَوْقَ ثَلاَثٍ». [ر: ۲۲۵۸]

زید بن وهب فرمائی: قسم په الله پاک! چه ابوذر رضی الله عنه په ربذه کښې مونږ ته بیان اوکړو چه چه زه د رسول الله ﷺ سره د ماسخوتن په وخت کښې په حره باندې تیریدم. زمونږ مخې ته د احد غر راغلو نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل: اې ابوذر! زما دا خوښه نه ده چه ما سره دې د احد د غر برابر سره زر وی او په ما باندې یوه ورځ یا یوه شپه تیره شی په داسې حال کښې چه ما سره د هغې نه د قرض نه علاوه یو دینار هم وی مگر دا چه هغه د الله پاک په بندګانو باندې داسې او داسې خرچ کړم اوپه خپل لاسونو مبارکو سره ئې اشاره اوفرمائیله. او وې فرمائیل اې ابوذر! ما اووې ﴿لبیك وسعدیك یا رسول الله﴾ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: (په دنیا کښې) زیاتو مالونو والا به (په آخرت کښې) غریبانان وی خو هغه خلق چه داسې او داسې خرچه کوی. بیا ئې ماته اوفرمائیل چه اې ابوذر رضی الله عنه ته په دې ځائې اودریږه ترڅو پورې چه زه نه یم راغلې. ته هم په دې ځائې کښې اوسیږه. پس هغوی روان شو. تردې چه زما د نظر نه غائب شو. ما یو آواز واوریدلو زما ویره پیدا شوه چه رسول الله ﷺ ته چرته څه حادثه نه وی پیښه شوې، په دې وجه ما تلل اوغوښتل بیا ماته د رسول الله ﷺ قول رایاد شو چه هم دلته اودریده پس زه اودریدم (چه کله هغوی تشریف راوړلو) نو ما عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ ما یو آواز واوریدلو. په دې وجه زما ویره پیدا شوه چه چرته تاسو ته څه حادثه نه وی پیښه شوې (ما راتلل اوغوښتل) بیا ماته ستاسو حکم رایاد شو چه هم دلته اودریږه پس زه ولاړ اوم.
رسول الله ﷺ اوفرمائیل: هغه جبرائیل وو. هغوی ماته خبر راکړو چه زما په امت کښې چه څوک د الله پاک سره څوک شریک نه کړی او هغه مړ شی نو جنت ته به داخلیږی ما عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ! اګر چه هغه زنا او غلا کوی. رسول الله ﷺ اوفرمائیل. اګر چه هغه زنا او غلا کوی. د راوی بیان دې چه ما د زید نه تپوس اوکړو چه ماته معلومه شوې ده چه هغه ابوالدرداء رضی الله عنه وو هغوی اووې چه زه ګواهی ورکوم چه ماته ابوذر رضی الله عنه په ربذه کښې بیان کړې دې. ماته اعمش وئیلې دی چه ماته ابو صالح او هغوی د ابو الدرداء رضی الله عنه نه هم دغه شان حدیث نقل کړو او ابو شهاب د اعمش نه ﴿یمکث عند فوق ثلاث﴾ الفاظ نقل کړې دی.
د لبیک وسعدیک لغوی تحققة: علامه عینی رحمه الله لیکی!

«أی هذا باب فی بیان من أجاب لمن یسأله بقوله لبیك ومعناه أنا مقیم علی طاعتك من قولهم لب فلان بالمكان إذا أقام به وقیل معناه إجابة بعد إجابة وهذا من المصادر التی حذف فعلها لكونه وقع مثنی وذلك یوجب حذف فعله قیاسا لأنهم لما ثنوه صار كأنهم ذكروه مرتین فكأنه قال لبالبا ولا یستعمل إلا مضافا ومعنی لبیك الدوام والملازمة فكأنه إذا قال لبیك قال أدوم علی طاعتك وأقیمها مرة بعد أخری أی شأنی الإقامة والملازمة وأما سعدیك فمعناه فی العبادة أنا متبع أمرك غیر مخالف لك فأسعدنی علی متابعتك إسعادا وأما فی إجابة المخلوق فمعناه أسعدك إسعادا بعد إسعاد أی مرة بعد أخری»[1]

یعنی: دا باب د هغه سړی په بیان کښې دې کوم چه د چا په طلب کولو باندې په جواب کښې «لبیك» اوائی. د دې معنی ده: زه ستا په طاعت باندې قائم او برقرار یم. دا د «لب فلان بالمكان» نه اخستلې شوې دې، چه د هغې معنی ده په یو ځائې کښې مقیم کیدل. بعض د دې معنی په «اجابة بعد اجابة» سره کړې ده. یعنی زه مسلسل ستاسو آواز اورم. دا د هغه مصادر نه دې چه د هغې فعل په دې وجه حذف کړې شوې دې چه هغه تثنیه واقع شوې دی. او د مصدر تثنیه واقع کیدل قیاس حذف فعل لره واجب کوی. ځکه چه عربو کله دا تثنیه جوړه کړه نو ګویا هغوی دا دوباره ذکر کړه نو ګویا هغوی داسې اووې: لبالبا. او دا لفظ صرف مضاف استعمالیږی. او د «لبیك» په معنی کښې دوام او ملازمت دې. ګویا «لبیك» وئیلو سره قائل داسې اووې چه زه به ستا په اطاعت کښې مسلسل یم او هغه به بار بار قائموم. یعنی زما حالت اقامت او ملازمت دې. پاتې شو «سعدیك» نو د عبادت په باب کښې د دې معنی دا ده اې الله! زه به ستا حکم منم او ستا مخالفت به نه کوم. پس ته ما په خپله اتباع باندې بار بار سعادتمند کړه، او د مخلوق په اجابت کښې د دې معنی دا ده چه زه به تا بار بار خوشحالوم.

د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب مقصد بیانولو سره شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله لیکی:

«ولعل الغرض منه الرد لما حكی عن مالك من كراهة ذلك، كما فی "الشرح الكبیر"، واوله بان مراده استعمال تلبیة الحج، لا مطلق لبیك، وترجم الامام ابوداؤد فی سننه علی هذا المعنی بقوله: باب الرجل ینادی الرجل: فیقول لبیك»[2]

یعنی: د ترجمة الباب مقصد په امام مالک رحمه الله باندې رد کیدې شی، د چانه چه د دې

---

[1]) عمدة القاری ۲۵۵/۲۲

[2]) الابواب والتراجم، کتاب الاستئذان، باب من اجاب لبیک وسعدیک: ۱۲۳/۲، وسنن ابی داؤد کتاب الادب، باب فی الرجل ینادی الرجل فیقول: لبیک: ۳۵۹/٤

الفاظو وئيلو كراهت منقول دي لكه چه په الشرح الكبير كښې دى. صاحب د شرح كبير د امام مالک رحمه الله د دې قول دا تاويل كړې دې چه د هغوى مراد مطلقا لبيک نه دې. بلكه د حج د تلبية استعمال دې. امام ابو داؤد رحمه الله په سنن كښې په دې معنى باندې د دې الفاظو د ترجمې سره ترجمة الباب قائم كړې دې: ﴿باب الرجل ينادى الرجل، فيقول: لبيك﴾ يعنى دا باب د دې په بيان كښې دې چه يو سړې بل ته آواز اوكړى نو بل په جواب كښې ﴿لبيك﴾ اوائى.

د باب د لاندې چه امام بخارى رحمه الله كوم احاديث ذكر كړې دى. په هغې كښې د ﴿لبيك وسعديك﴾ الفاظ دى. په اول روايت كښې د رسول الله ﷺ په رابللو باندې سيدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه او په دويم روايت كښې سيدنا ابوذر رضي الله عنه دا الفاظ وئيلې دى.

د باب دويم روايت په كتاب الجنائز او كتاب اللباس وغيره كښې تير شوې دې (۱)

قوله: ﴿قال الاعمش: وحدثنى ابو صالح عن ابى الدرداء نحوه وقال ابو شهاب عن الاعمش: يمكث عندى فوق ثلاث﴾: امام بخارى رحمه الله دا فرمائيل غواړى چه اعمش دا حديث د ابو صالح عن ابى الدرداء په طريق هم په دې الفاظو سره روايت كړې دې. او حال دا چه ابو شهاب د ﴿اعمش عن زيد بن وهب عن ابى ذر﴾ په طريق سره نقل كړې دې. خو د دې حديث الباب الفاظ ﴿يأتى على ليلة او ثلاث عندى منه دينار﴾ په ځائې دا الفاظ دى ﴿يمكث عندى فوق ثلاث﴾ او حال دا چه باقى حديث يو شان دې. خو د حديث الباب په آخر كښې د اعمش او ابوذر ترمينځه د سوال او جواب چه كومه تبادله شوې ده. هغه په دې كښې نشته. (۲)

۳۱: باب لَا يُقِيمُ الرَّجُلُ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ

[۵۹۱۴] (۳) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لَا يُقِيمُ الرَّجُلُ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ، ثُمَّ يَجْلِسُ فِيهِ». [ر: ۸۶۹]

چا لره د خپل ځائې نه د پاسولو حكم: يو سړې كه د مخكښې نه په يو ځائې كښې ناست دې

---

(۱) كتاب فى الاستقراض واداء الديون والحجر والتفليس، باب اداء الديون، رقم الحديث: ۲۳۸۸

(۲) فتح البارى ۱۱/۷٤

(۳) (۵۹۱٤) الحديث اخرجه مسلم فى كتاب السلام، باب تحريم اقامة الانسان من موضعه المباح (رقم الحديث ۲۱۷۷) واخرجه الترمذى فى كتاب الادب، باب ما جاء فى كراهية ان يقام الرجل من مجلسه ثم يجلس فيه (رقم الحديث ۲۷٤۹، ۲۷۵۰) واخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب، باب فى الرجل يقوم للرجل من مجلسه (رقم الحديث: ٤۸۲۸)

نو هغه لره د خپل ځائې نه پاسول صحيح نه دی. ﴿لايقيم﴾ اګر چه مضارع په صيغه د خبر دې خو معنی اعتبارسره دا نهی ده.[1] په بعض روايتونو کښې ﴿لايقم﴾ په صيغه د نهی سره هم راغلې دې او د صحيح مسلم په روايت کښې ﴿لايقيمن﴾ نهی په نون د تاکيد سره ده.[2] دا نهی د بعض علماء کرامو په نزد د تحريم دپاره ده او د بعض په نزد د تنزيه دپاره ده. علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه نهی په ظاهر کښې د تحريم دپاره راځی او د دليل نه بغير دا د بل څه معنې دپاره نه شی اخستلې کيدې.[3]

د حديث الفاظ اګر چه عام دی خو عموم مراد نه دې بلکه په حديث کښې بيان کړې شوې حکم د هغه مجالسو متعلق دې کوم چه د هر يو دپاره عام او مباح وی لکه مسجد. پارک وغيره، او که يو ځائې د چا ملکيت دې نو ظاهره ده چه هلته د هغه د اجازت نه بغير کيناستل جائز نه دی.[4]

۳۲: باب (إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا) الآيَةَ [المجادلة: ۱۱]

[۵۹۱۵] حَدَّثَنَا خَلَّادُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم أَنَّهُ نَهَى أَنْ يُقَامَ الرَّجُلُ مِنْ مَجْلِسِهِ وَيَجْلِسَ فِيهِ آخَرُ وَلَكِنْ تَفَسَّحُوا وَتَوَسَّعُوا. وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَكْرَهُ أَنْ يَقُومَ الرَّجُلُ مِنْ مَجْلِسِهِ، ثُمَّ يَجْلِسَ مَكَانَهُ [ر: ۸۶۹]

سيدنا ابن عمر رضی الله عنهما د رسول الله صلی الله عليه وسلم نه روايت نقل کوی چه رسول الله صلی الله عليه وسلم د دې خبرې نه منع فرمائيلې ده چه يو سړې د هغه د ځائې نه پاسولې شی او د هغه په ځائې دويم سړې کينی پس ګنجائش راوباسئ او فراخی پيدا کړئ. سيدنا ابن عمر رضی الله عنهما به دا خبره مکروه ګڼړله چه يو سړې د هغه د ځائې نه پاسولې شی بيا د هغه په ځائې خپله کينی.

د ترجمة الباب مقصد: د کرمانی رحمه الله د نسخې نه علاوه په باقی نسخو کښې ﴿المجلس﴾ مفرد دې، د کرمانی په نسخه کښې ﴿المجالس﴾ په صيغه د جمع سره دې. په آيت کريمه کښې دواړه قراءتونه دی، د عاصم قراءت د جمع دې.[5]

---

[1] وهو خبر معناه النهی. عمدة القاری ۲۵۶/۲۲، فتح البارى ۷۳/۱۱۱

[2] صحيح مسلم، كتاب السلام، باب تحريم اقامة الانسان من موضعه المباح الذى سبق اليه : ۱۷۱۴/۴، رقم الحديث (۲۱۷۷)

[3] ارشاد السارى ۲۸۶/۱۳

[4] ارشاد السارى ۲۸۶/۱۳

[5] صحيح البخارى بشرح الكرمانى، كتاب الاستيذان، باب اذا قيل لكم تفسحوا فی المجلس : ۱۰۴/۲۲، ارشاد السارى ۲۸۶/۱۳

د مجلس نه د رسول الله ﷺ مجلس هم مراد کړې شوې دې خو د هغوی د مجلس سره خاص نه دې بلکه د طاعت هر مجلس د دې نه مراد كيدلې شی او په دې كښې دا ادب بيان كړې شوې دې چه د مجلس نه د چا د اوچتولو په ځائې، په دې كښې راټوليدو سره فراخی پيدا كړې شی. [۱]

د سيدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه يو روايت هم منقول دې چه د دې نه د قتال مجالس مراد دی. د شهادت په شوق كښې د حضرات صحابه كرامو رضی الله عنهم د قتال په صف اول كښې د ځائې موندلو دپاره په خپل مينځ د يو بل نه مخكښې كيدل. د دې په باره كښې په آيت كريمه كښې حكم بيان كړې شو. [۲]

قوله: ﴿يفسح الله لكم اى: توسعوا يوسع الله عليكم منازلكم فى الجنة﴾: [۳] الله پاک به ستاسو دپاره فراخی پيدا كړى يعنى فراخى پيدا كړئ. الله پاک به ستاسو د جنت په كورونو كښې فراخی پيدا كړى.

د روايت الباب په آخر كښې د سيدنا ابن عمر رضی الله عنهما په باره كښې دى چه هغوى به دا خبره ناخوښه گڼړله چه يو سړې د خپل مجلس نه پاسى او بل سړې راشى او د هغه په ځائې باندې قبضه اوكړى.

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائی: ﴿إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ مِنْ مَجْلِسِهِ ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْهِ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ﴾ [۴] يعنى كه په تاسو كښې يو سړې د خپل ځائې نه پاسى بيا هغه خپل ځائې ته راواپس شى نو هغه د دې ځائې زيات حقدار دې.

د سيدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه يو روايت دې، په دې كښې دى ﴿جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَامَ لَهُ رَجُلٌ مِنْ مَجْلِسِهِ فَذَهَبَ لِيَجْلِسَ فِيهِ فَنَهَاهُ رَسُولُ اللهِ - صلى الله عليه وسلم﴾ [۵] يعنى يو سړې د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شو، يو سړې د هغه دپاره د خپل ځائې نه پاسيدو، چه په هغې باندې هغه د هغه په ځائې كيناستل اوغوښتل نو رسول الله ﷺ هغه منع كړو.

حاصل دا چه يو سړې چه كله مخكښې په يو ځائې كښې كيناستلو او د څه عارض د وجې نه هغه پاسيدو نو د هغه د حق جلوس به نه زائل كيږى، بل سړى لره دهغه په ځائې نه دې كيناستل پكار. [۶]

---

[۱] وذهب الجمهور الى انها عامة فى كل مجلس من مجالس الخير. فتح البارى ۷۴/۱۱

[۲] ارشاد السارى ۲۷۷/۱۳

[۳] عمدة القارى ۲۵۷/۲۲

[۴] اخرجه مسلم فى كتاب السلام، باب اذا قام من مجلسه ثم عاد فهو احق به : ۱۷۱۵/۴۰، رقم الحديث ۲۱۷۹، واخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب، باب اذا قام من مجلسه ثم رجع : ۲۶۴/۴، رقم الحديث : ۴۸۵۳

[۵] اخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب، باب فى الرجل يقوم للرجل من مجلسه ۲۵۸/۴، رقم الحديث : ۴۸۲۸

[۶] فصار كانه ملك منفعة فلا يزاحمه غيره عليه. فتح البارى ۷۵/۱۱

هم دا حكم په هغه صورت كښې هم دې چه كله يو عالم يا مفتى په مسجد وغيره كښې درس
وركوى او د هغه ځائې متعين وى نو په هغه متعين ځائې باندې د درس په وخت كښې بل
چا لره كيناستل نه دى پكار. بعض د عدم جلوس دې حكم ته واجب وئيلې دې خو د
جمهورو په نزد مستحب دې (۱)

۳۳: بَابُ مَنْ قَامَ مِنْ مَجْلِسِهِ أَوْ بَيْتِهِ، وَلَمْ يَسْتَأْذِنْ أَصْحَابَهُ، أَوْ تَهَيَّأَ لِلْقِيَامِ لِيَقُومَ النَّاسُ

[۵۹۱۶] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ سَمِعْتُ أَبِي يَذْكُرُ عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه - قَالَ لَمَّا تَزَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - زَيْنَبَ ابْنَةَ جَحْشٍ دَعَا النَّاسَ طَعِمُوا ثُمَّ جَلَسُوا يَتَحَدَّثُونَ - قَالَ - فَأَخَذَ كَأَنَّهُ يَتَهَيَّأُ لِلْقِيَامِ فَلَمْ يَقُومُوا، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ قَامَ، فَلَمَّا قَامَ قَامَ مَنْ قَامَ مَعَهُ مِنَ النَّاسِ، وَبَقِيَ ثَلاَثَةٌ، وَإِنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - جَاءَ لِيَدْخُلَ فَإِذَا الْقَوْمُ جُلُوسٌ، ثُمَّ إِنَّهُمْ قَامُوا فَانْطَلَقُوا - قَالَ - فَجِئْتُ فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُمْ قَدِ انْطَلَقُوا، فَجَاءَ حَتَّى دَخَلَ فَذَهَبْتُ أَدْخُلُ، فَأَرْخَى الْحِجَابَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ، وَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلاَّ أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ) إِلَى قَوْلِهِ (إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا). [ر: ۴۵۱۳]

د سيدنا انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دې چه كله رسول الله ﷺ د زينب بنت جحش رضي الله عنها سره نكاح اوكړه نو خلقو ته ئې دعوت اوكړو. د خوراك كولو نه پس هغوى ناست وو خبرې ئې كولې. د راوى بيان دې چه رسول الله ﷺ دا ظاهر كړه چه ګويا اودريدل پكار دى، خو خلق اوندريدل چه كله رسول الله ﷺ دا اوليدل نو اودريدل چه كله هغوى اودريدل نو هغوى سره چه كوم خلق وو هغوى هم اودريدل او درې سړى پاتې شو. رسول الله ﷺ چه راغلو نو وې كتل چه خلق ناست دى. بيا هغه خلق هم پاسيدل او لاړل. سيدنا انس رضي الله عنه فرمائى چه زه راغلم او رسول الله ﷺ ته مې خبر وركړو چه هغوى تلى دى په دې اوريدلو باندې رسول الله ﷺ راغلو. تردې چه كور ته داخل شو. ما هم داخليدل اوغوښتل نو رسول الله ﷺ زما او خپل مينځ كښې پرده واچوله او الله پاك دا آيت كريمه نازل اوفرمائيلو: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ...﴾ اې ايمان والو! د رسول الله ﷺ كورونو ته مه داخليږئ مګر دا چه تاسو ته اجازت اوكړې شى. د ﴿إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمًا﴾ پورې

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخارى رحمه الله مقصد د دې ترجمة الباب نه دا دې چه كه يو ميلمه د زيات وخته پورې ايساريږى كوم چه د كوربه دپاره د تكليف باعث وى نو كوربه د خپل عمل د هرې اندازې نه هغه ته د تلو پيغام وركولې شى او دا تنبيه كول د د ميلمه د اكرام

---

۱) فتح البارى ۷۵/۱۱

خلاف نه دہ (۱)

وجه دا ده چه میلمه لره د کوربه رعایت کولو سره دومره ایسار یدل پکار دی چه په هغې سره هغه ته تکلیف نه رسیږی. او که د میلمه رعایت نه کوی نو کوربه دې هم د هغه د اجازت نه بغیر د مجلس نه د پاسیدو خبرداری کولې شی. (۲)

۳۴- باب الاحتباء باليد وهو القرفصاء

۵۹۱۷- (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي غَالِبٍ أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ الْحِزَامِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ- رضى الله عنهما- قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- بِفِنَاءِ الْكَعْبَةِ مُحْتَبِيًا بِيَدِهِ هَكَذَا.

احتباء خیې د سینې طرف ته راټولو سره کیناستلو ته وائی. چه د هغې تفصیل په کشف الباری، کتاب اللباس کښې باب اشتمال الصماء د لاندې تیر شوې دی (۴)

﴿ قرفصاء ﴾ په لاسونو باندې تکیه لګولو سره کیناستلو ته وائی. او احتباء عام ده. که په لاسو سره وی او که په څادر وغیره سره وی. (۵)

۳۵- باب من اتكأ بين يدى أصحابه

قَالَ خَبَّابٌ أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - وَهْوَ مُتَوَسِّدٌ بُرْدَةً قُلْتُ أَلاَ تَدْعُو اللَّهَ فَقَعَدَ. [ر: ۳۴۱۶]

سیدنا خباب ﷺ فرمائی چه زه رسول الله ﷺ ته راغلم او هغوی په څادر باندې تکیه لګونکې ناست وو. ما عرض اوکړو: آیا تاسو به د الله پاک نه دعا نه غواړئ؟ په دې اوریدلو باندې، رسول الله ﷺ کیناستلو

۵۹۱۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ حَدَّثَنَا الْجُرَيْرِيُّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- «أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ». قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «الإِشْرَاكُ بِاللَّهِ، وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ».

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا بِشْرٌ مِثْلَهُ، وَكَانَ مُتَّكِئًا فَجَلَسَ فَقَالَ « أَلاَ وَقَوْلُ الزُّورِ». فَمَا زَالَ يُكَرِّرُهَا حَتَّى قُلْنَا لَيْتَهُ سَكَتَ. [ر: ۲۵۱۱]

---

(۱) الابواب والتراجم، کتاب الاستیذان، باب من قام من مجلسه او بیته : ۲/۱۲٤

(۲) فتح الباری : ۱۱/۷۶

(۳) (۵۹۱۷) الحدیث اخرجه البخاری فی کتاب التوحید، والحدیث من افراده، عمدة القاری ۲۲/۲۵۹

(٤) کشف الباری، کتاب اللباس، باب اشتمال الصماء ص ۱۸۲

(٥) الابواب والتراجم، کتاب الاستیذان، باب الاحتباء بالید وهو القرفصاء : ۲/۱۲٤

عبدالرحمن بن ابى بکره د خپل والد ﷺ نه روايت کوى چه هغوى بيان اوکړو چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: آيا زه تاسو ته د ټولو نه لوئي گناه بيان نه کړم؟ خلقو عرض اوکړو: ولې نه يارسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ اوفرمائيل: دالله پاک سره شرک اودوالدينونافرمانى کول مسدد په واسطه د بشر هم دا حديث داسې بيان کړو چه رسول الله ﷺ تکيه لګولې وه بيا کيناستلو او وې فرمائيل: واورئ د دروغو نه بچ شئ، او دا ئې بار بار فرمائيل تردې چه مونږ په زړه کښې اووې چه کاش! رسول الله ﷺ خاموش شى.

د ترجمة الباب مقصد: ﴿ اتکا ﴾ معنى اضطجاع يعنى د سملاستو هم راځى او مشهوره معنى ئې د تکيه لګولو ده.[1] مطلب دا دې چه که يو سړې د خپلو ملګرو په محفل کښې ډډه وهى. يا په اړخ باندې سملې نو په سنت کښې د دې اصل موجود دې.[2]

حديث الباب امام بخارى رحمه الله په دوه طريقو سره ذکر کړې دې، په دويم طريق کښې تصريح ده چه رسول الله ﷺ تکيه لګونکې ارشاد فرمائيلو او د لويو ګناهونو ذکر ئې کولو. خو د ﴿قول الزور﴾ ذکر کولو سره کيناستلو.

٣٦: بَابُ مَنْ أَسْرَعَ فِي مَشْيِهِ لِحَاجَةٍ أَوْ قَصْدٍ

[۵۹۱۹] حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عُقْبَةَ بْنَ الْحَارِثِ حَدَّثَهُ قَالَ صَلَّى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- الْعَصْرَ، فَأَسْرَعَ، ثُمَّ دَخَلَ الْبَيْتَ. [ر: ۸۱۳]

د ترجمة الباب مقصد: د څه ضرورت د وجې نه که يو سړې خپل عام چال پريخودلو سره په تيز رفتار سره ځى نو دا د وقار خلاف نه ده، لکه چه په حديث الباب کښې دى چه رسول الله ﷺ د مازيګر مونځ ورکړو او په تيزئ سره کور ته لاړو، د کتاب الصلاة او کتاب الزکاة په روايت کښې تصريح ده چه د صدقې څه مال په کور کښې پاتې شوې وو، رسول الله ﷺ د هغې د تقسيمولو دپاره په تيزئ سره لاړو چه هغه چرته د شپې پورې پاتې نه شى.[3]

دا د معمول د رفتار نه لرې کيدو سره په تيز رفتارئ سره د تلو خبره ده، باقى عام رفتار تيز کيدل پکار دى يا نه؟ سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما به تيز تلو او فرمائيل به ئې: تيز تلل د تکبر نه د لرې والى او ضرورت لره د زر پوره کولو ذريعه ده.[4]

---

[1]) فتح البارى ۸۰/۱۱، عمدة القارى ۲۵۹/۲۲، تحفة البارى ۱۵۷/۶، ارشاد السارى ۲۷۹/۱۳

[2]) قال المهلب: انه يجوز للعالم والامام الاتکاء فى مجلسه بحضرة جلسائه لاستراحة اوالم فى بعض أعضائه، ارشاد السارى ۲۸۰/۱۳

[3]) صحيح البخارى، کتاب الزکاة، باب من احب تعجيل الصدقة من يومها: ۳۰۲، رقم الحديث: ۱۴۳۰.

[4]) فتح البارى ۸۱/۱۱، ارشاد السارى ۲۸۱/۱۳، عمدة القارى ۲۶۰/۲۲

۳۷: باب السَّرِيرِ

[۵۹۲۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِى الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يُصَلِّى وَسْطَ السَّرِيرِ، وَأَنَا مُضْطَجِعَةٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ تَكُونُ لِى الْحَاجَةُ، فَأَكْرَهُ أَنْ أَقُومَ فَأَسْتَقْبِلَهُ فَأَنْسَلُّ انْسِلاَلاً. [ر: ۴۸۶]

د ترجمة الباب غرض: ﴿سرير﴾ كټ ته وائی. د ترجمة الباب مقصد دا دې چه تخت وغیره استعمالول د زهد خلاف نه دی [۱] په حدیث الباب کښې سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی چه رسول الله ﷺ به د تخت مینځ ته اودریدلو سره مونځ کولو او زه به د هغوی او د قبلې ترمینځه ناسته اوم. که زما به څه ضرورت وو نو ما به دا ناخوښه ګڼړله چه پاسم او د هغوی مخې ته راشم، په دې وجه به زه په مزه مزه (په ملاسته ملاسته) اوخوئیدم

۳۸: باب مَنْ أُلْقِىَ لَهُ وِسَادَةٌ

[۵۹۲۱] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا خَالِدٌ. وَحَدَّثَنِى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ خَالِدٍ عَنْ أَبِى قِلاَبَةَ قَالَ أَخْبَرَنِى أَبُو الْمَلِيحِ قَالَ دَخَلْتُ مَعَ أَبِيكَ زَيْدٍ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو فَحَدَّثَنَا أَنَّ النَّبِىَّ -صلى الله عليه وسلم- ذُكِرَ لَهُ صَوْمِى، فَدَخَلَ عَلَىَّ، فَأَلْقَيْتُ لَهُ وِسَادَةً مِنْ أَدَمٍ حَشْوُهَا لِيفٌ، فَجَلَسَ عَلَى الأَرْضِ، وَصَارَتِ الْوِسَادَةُ بَيْنِى وَبَيْنَهُ، فَقَالَ لِى «أَمَا يَكْفِيكَ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «خَمْسًا». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «سَبْعًا». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «تِسْعًا». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «إِحْدَى عَشْرَةَ». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «لاَ صَوْمَ فَوْقَ صَوْمِ دَاوُدَ، شَطْرَ الدَّهْرِ، صِيَامُ يَوْمٍ وَإِفْطَارُ يَوْمٍ». [ر: ۱۰۷۹]

ابو قلابه، د ابو المليح نه روايت کوی چه زه ستا د والد صاحب سره سيدنا عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما ته لاړم هغوی ماته بيان اوکړو چه د رسول الله ﷺ مخکښې زما د روژې تذکره اوشوه نو هغوی ماته تشريف راوړلو ما د هغوی ته يو تکيه واچوله چه د کجهورو د پوستکو نه ډک کړې شوې وو، هغوی په زمکه باندې کيناستل او تکيه زما او د هغوی ترمينځه وه، بيا هغوی ماته اوفرمائيل چه آيا ستا په مياشت کښې درې روژې کافی نه دی؟ ما اووې يا رسول الله ﷺ (زما د دې نه د زياتو طاقت دې) رسول الله ﷺ اوفرمائيل نو پنځه؟ يا رسول الله ﷺ (زما د دې نه زيات طاقت دې) هغوی اوفرمائيل: نو اووه؟ ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ (زما د دې نه زيات طاقت دې) رسول الله ﷺ اوفرمائيل نو نهه؟ ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ (زما د دې نه زيات طاقت دې) رسول الله ﷺ اوفرمائيل نو

---

[۱] الابواب والتراجم، كتاب الاستيذان، باب السرير: ۱۲۵/۲

یولس؟ ما عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ (زما د دې نه زیات طاقت دې) رسول الله ﷺ اوفرمائیل د داؤد علیه السلام د روژو نه لویه هیڅ روژه نشته په دې طریقه چه یوه ورځ روژه وی او یوه ورځ بوزه وی.

[۵۹۲۲] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ أَنَّهُ قَدِمَ الشَّأْمَ. وَحَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ ذَهَبَ عَلْقَمَةُ إِلَى الشَّأْمِ، فَأَتَى الْمَسْجِدَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ فَقَالَ اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي جَلِيسًا. فَقَعَدَ إِلَى أَبِي الدَّرْدَاءِ فَقَالَ مِمَّنْ أَنْتَ قَالَ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ. قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ السِّرِّ الَّذِي كَانَ لَا يَعْلَمُهُ غَيْرُهُ - يَعْنِي حُذَيْفَةَ - أَلَيْسَ فِيكُمْ - أَوْكَانَ فِيكُمْ - الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنَ الشَّيْطَانِ - يَعْنِي عَمَّارًا - أَوَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ السِّوَاكِ وَالْوِسَادِ - يَعْنِي ابْنَ مَسْعُودٍ - كَيْفَ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَقْرَأُ (وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى) . قَالَ (وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى). فَقَالَ مَا زَالَ هَؤُلَاءِ حَتَّى كَادُوا يُشَكِّكُونِي ، وَقَدْ سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - [ر: ۳۱۱۳]

ابراهیم د علقمة نه روایت کوی چه هغوی شام ته اورسیدل نو یو مسجد ته راغلل او دعائې اوکړه یا الله! ماته یو ملګرې راکړه، بیا سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه سره کیناستل او تپوس ئې ترې اوکړو چه ته د کوم ځائې اوسیدونکې ئې؟ هغوی اووې د کوفې اوسیدونکې یم. علقمة اووې چه آیا په تاسو کښې سړې نه دې کوم چه په دې راز باندې پوهیږی کوم چه د هغه نه علاوه بل چاته نه دې معلوم یعنی حذیفه رضی الله عنه. آیا په تاسو کښې هغه سړې نشته او یا ئې دا اووې چه آیا په تاسو کښې هغه سړې نه وو چاته چه الله پاک د خپل رسول ﷺ په خولهٔ باندې د شیطان نه پناه ورکړې وه، یعنی عمار رضی الله عنه او آیا په تاسو کښې د تکیه او مسواک والا یعنی ابن مسعود رضی الله عنه نه دې. عبدالله رضی الله عنه به ﴿ والیل اذا یغشی ﴾ څنګه لوستلو؟ وې وئیل ﴿والذکر والانثی﴾ به ئې لوستلو. سیدنا ابوالدرداء اوفرمائیل : خلقو به زه په شک کښې اچولم، حال دا چه ما د رسول الله ﷺ نه هم داسې اوریدلې دی.

د ترجمة الباب مقصد : په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله چاته د تکیه ورکولو ذکر کړې دې. په یو حدیث کښې د درې څیزونو په باره کښې راغلې دی چه که هغه پیش کړې شی نو رد کول نه دی پکار، په هغه دریو کښې یو تکیه هم ده.[1]

د باب په اول روایت کښې دی چه سیدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما د رسول الله ﷺ په خدمت کښې تکیه پیش کړه، رسول الله ﷺ تواضعا په زمکه باندې کیناستلو او تکیه د دواړو ترمینځه وه، رسول الله ﷺ د هغوی نه تپوس اوکړو چه آیا په میاشت کښې درې

---

[1]) رواه الترمذی فی الشمائل، باب ما جاء فی تعطر رسول الله صلی الله علیه وسلم ولفظه : ثلاث لا ترد : الوسائد، والدهن، والطیب، واللبن. ص ۱٤.

روژې ستا دپاره کافي نه دی؟ ﴿قلت یا رسول الله﴾ سیدنا عبد الله بن عمرو رضی الله عنهما اووې یا رسول الله! وړاندې جمله محذوف ده یعنی زه د دې نه د زیاتو طاقت لرم. رسول الله ﷺ اوفرمائیل ﴿خمسا﴾ یعنی ﴿صم خمسا﴾ پنځه ورځې روژې اونیسه.

په آخر کښې رسول الله ﷺ اوفرمائیل ﴿لَا صَوْمَ فَوْقَ صَوْمِ دَاوُدَ شَطْرَ الدَّهْرِ صِيَامُ يَوْمٍ وَإِفْطَارُ يَوْمٍ﴾ یعنی د صوم داؤدی نه زیاته هیڅ روژه نه ده، نیمه زمانه دې روژه اونیولې شی. داسې چه یوه ورځ ئې روژه وی او یوه ورځ افطار.

﴿شطر الدهر﴾ منصوب علی الاختصاص دې او ﴿صیام یوم﴾ منصوب علی الاختصاص هم کیدې شی او د ﴿هو﴾ مخذوف دپاره خبر هم کیدې شی. په دې صورت کښې به دا مرفوع وی.[1]

دویم حدیث په مناقب کښې تیر شوې دې[2] په دې کښې د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه په باره کښې دی چه هغوی به د رسول الله ﷺ مسواک او تکیه سنبهالوله. هم د دې جملې په مناسبت سره دا حدیث دلته ذکر کړې دې.

فائده: د باب په دواړو احادیثو کښې امام بخاری رحمه الله دوه دوه سندونه ذکر کړې دی. کوم چه د نکتې نه خالی نه دی. په اول حدیث کښې چه امام بخاری رحمه الله کوم دوه سندونه ذکر کړې دی. په هغې کښې په اول سند کښې د هغوی او د خالد بن عبد الله طحان ترمینځه د یو راوی اسحاق بن شاهین واسطه ده. او په دویم سند کښې دوه دوه واسطې دی. یو د عبد الله بن محمد او دویم د عمرو بن عون. ګویا دویم سند د یوې واسطې د زیاتیدو د وجې نه نازل شوې دې. چونکه سند عالی چه په هغې کښې اسحاق بن شاهین مذکور دې د الفاظو سره دا حدیث په کتاب الصلاة کښې تیر شوې دې په دې وجه دلته سند نازل عمرو بن عون مذکور دې په الفاظو سره دا حدیث ذکر کړې شو. او د سند نازل په راوړلو کښې هم دا نکته ده چه صرف په یو سند سره او په یو طریق باندې د حدیث اعادة لازم نه شی. د څو مقاماتو نه علاوه په باقی پوره صحیح کښې د امام بخاری رحمه الله هم دا طریقه ده.[3]

د دویم حدیث په شروع کښې هم امام بخاری رحمه الله دوه سندونه ذکر کړې دی. اول سند کښې د هغوی او د شعبه ترمینځه د دوه راویانو یحیی بن جعفر بکیندی او د یزید بن هارون واسطه ده. او په دویم سند کښې واسطه یوه ده یعنی د ابو الولید. ګویا اول سند نازل شو، کیدې شی چه دوه سندونه راوړلو سره امام بخاری رحمه الله په دې خبره باندې تنبیه فرمائی چه د دې یو سند نازل دې او یو عالی.

---

[1] ارشاد الساری ۲۸۲/۱۳، عمدة القاری ۲۶۲/۲۲

[2] صحیح البخاری، کتاب الاستئذان، باب من القی له وسادة ۱۳۴۱/، رقم الحدیث: ۶۲۷۸

[3] فتح الباری: ۸۲/۱۱

او یو نکته دا هم کیدې شی چه په اول سند کښې د شعبه نه راویت کونکی راوی یزید عنعنه کړې ده او په دویم سند کښې د شعبه نه روایت کونکی راوی ابوالولید د تحدیث تصریح کړې ده

۳۹: بَاب الْقَائِلَةِ بَعْدَ الْجُمُعَةِ

[۵۹۲۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ كُنَّا نَقِيلُ وَنَتَغَدَّى بَعْدَ الْجُمُعَةِ. [ر: ۸۹۶]

﴿قائلة او قيلولة﴾ د غرمې په وخت آرام کولو ته وائی.(۱) امام ابن ماجة د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما نه یو مرفوع روایت نقل کړې دې، د هغې الفاظ دا دی: ﴿اسْتَعِينُوا بِطَعَامِ السَّحَرِ عَلَى صِيَامِ النَّهَارِ، وَبِالْقَيْلُولَةِ عَلَى قِيَامِ اللَّيْلِ﴾(۲) یعنی: د ورځې د روژې دپاره په پیشمنی کولو سره او د تهجد د دپاره په قیلوله باندې مدد حاصلوئ.

هم دغه شان طبرانی د سیدنا انس رضی الله عنه مرفوع روایت نقل کړې دې په دې کښې دی ﴿قِيلُوا فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَا تَقِيلُ﴾(۳) یعنی قیلوله کوئ، ځکه چه شیطانان قیلوله نه کوی.

د سیدنا خوات بن جبیر رضی الله عنه نه هم یو روایت موقوفا مروی دې هغوی فرمائی: نوم اول النهار حرق، واوسطه خلق، وآخره حمق ﴾(۴) یعنی د ورځې په شروع کښې خوب اور دې. د مینځ په حصه کښې د فطرت موافق دې او په آخری حصه کښې حماقت دې.

۴۰: بَاب الْقَائِلَةِ فِي الْمَسْجِدِ

[۵۹۲۴] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ مَا كَانَ لِعَلِيٍّ اسْمٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ أَبِي تُرَابٍ، وَإِنْ كَانَ لَيَفْرَحُ بِهِ إِذَا دُعِيَ بِهَا، جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَيْتَ فَاطِمَةَ - عَلَيْهَا السَّلاَمُ - فَلَمْ يَجِدْ عَلِيًّا فِي الْبَيْتِ فَقَالَ «أَيْنَ ابْنُ عَمِّكِ». فَقَالَتْ كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ شَىْءٌ، فَغَاضَبَنِي فَخَرَجَ فَلَمْ يَقِلْ عِنْدِي. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - لإِنْسَانٍ «انْظُرْ أَيْنَ هُوَ» فَجَاءَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هُوَ فِي الْمَسْجِدِ رَاقِدٌ. فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَهْوَ مُضْطَجِعٌ، قَدْ سَقَطَ

---

۱) فتح الباری ۸۳/۱۱، عمدة القاری ۲۶۳/۲۲، تحفة الباری ۱۵۸/۶، ارشاد الساری ۲۸۳/۱۳

۲) سنن ابن ماجة، کتاب الصیام، باب ما جآء فی السحور : ۵۴۰/۱، رقم الحدیث

۳) احکام القرآن ۲۳/۱۳، ومجمع الزوائد، کتاب الادب، باب القیلولة ۱۱۲/۸، قال الهیثمی : فیه کثیر بن مروان وهو کذاب.

۴) المستدرک للحاکم، کتاب الادب، ادب العطاس : ۲۹۳/۴، وفی تنزیه الشریعة المرفوعة للکنانی : ۱۹۸/۲، النوم اول النهار حرق، والنوم فی وسط النهار خلق، والنوم بعد المغرب یقطع الرزق.

رِدَاؤُهُ عَنْ شِقِّهِ، فَأَصَابَهُ تُرَابٌ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَمْسَحُهُ عَنْهُ -وَهُوَ يَقُولُ «قُمْ أَبَا تُرَابٍ، قُمْ أَبَا تُرَابٍ». [ر: ۴۳۰]

سيدنا سهل بن سعد رضي الله عنه روايت كوي چه سيدنا علي رضي الله عنه ته د ابوتراب نه زيات خوښ بل نوم نه وو او كله چه به ورته په دې نوم آواز كولې شو نو ډير په خوشحاليدو. رسول الله صلى الله عليه وسلم د فاطمې رضي الله عنها كور ته تشريف راوړلو، سيدنا علي رضي الله عنه ئې په كور كښې بيا نه موندلو نو تپوس ئې اوكړو چه ستا د تره ځوئې چرته دې؟ سيده فاطمه رضي الله عنها اوفرمائيل : چه زما او د هغوى ترمينځه څه خبره راغله. په دې وجه هغه خفه كيدو سره بهر لاړو او كور ئې قيلولة اونكړه. رسول الله صلى الله عليه وسلم يو سړى ته اوفرمائيل چه ته اوګوره هغه چرته دې. هغه سړې واپس راغلو او عرض ئې اوكړو : يا رسول الله صلى الله عليه وسلم هغوى په مسجد كښې دى. رسول الله صلى الله عليه وسلم هغوى ته تشريف راوړلو. هغه وخت هغوى ملاست وو او څادر د هغوى د شانه خوئيدلې وو په دې وجه خاوره د هغوى په بدن باندې لګيدلې وه. رسول الله صلى الله عليه وسلم د هغوى د بدن نه خاوره پاكوله او فرمائيل ئې : اې ابو تراب پاسه! اى ابو تراب پاسه!

په مسجد كښې د اودۀ كيدو حكم : په مسجد كښې اودۀ كيدل جائز دى يا نه په دې كښې تفصيل دې.

د امام شافعي رحمه الله په نزد مطلقا جائز دى. (۱)

د امام مالك رحمه الله په نزد د مسافر دپاره جائز دى او د مقامي سړى دپاره نه. (۲)

د امام احمد رحمه الله مسلک هم د امام مالك رحمه الله په شان دې. (۳)

د احناف حضراتو رحمهم الله په نزد د معتكف او مسافر دپاره جائز دى او د عام خلقو دپاره مكروه. (۴)

د حديث الباب نه جواز معلوميږي، د احنافو د طرف نه دا جواب وركړې كيدې شى چه ممكنه دد سيدنا علي رضي الله عنه د اعتكاف نيت كړې وى.

مولانا انور شاه كشميرى رحمه الله فرمائى چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم او سيدنا علي رضي الله عنه دپاره د مسجد بعض احكام خاص وو، مثلا هغوى دواړو په جنبى حالت كښې په مسجد باندې تيريدلې شو خو د نورو خلقو دپاره د دې اجازت نه وو، د دې حاصل دا دې چه په مسجد كښې د سيدنا علي رضي الله عنه اودۀ كيدل د هغوى خصوصيت دې. د عام امت دپاره ترې نه استدلال كول صحيح نه دى. (۵)

---

(۱) عمدة القارى، كتاب الصلاة، باب نوم الرجال فى المسجد : ۱۹۸/۴

(۲) فتح البارى، كتاب الصلاة، باب نوم الرجال فى المسجد ۶۹۳/۱

(۳) عمدة القارى، كتاب الصلاة، باب نوم الرجال فى المسجد ۱۹۸/۴

(۴) رد المختار، مطلب فى الغرس فى المسجد، ۴۸۹/۱

(۵) فيض البارى، كتاب الصلاة، باب نوم الرجال ۴۹/۲

۴۱: باب من زار قوما فقال عندهم

[۵۹۲۵] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ أُمَّ سُلَيْمٍ كَانَتْ تَبْسُطُ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - نِطَعًا فَيَقِيلُ عِنْدَهَا عَلَى ذَلِكَ النِّطَعِ - قَالَ - فَإِذَا نَامَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَخَذَتْ مِنْ عَرَقِهِ وَشَعَرِهِ، فَجَمَعَتْهُ فِي قَارُورَةٍ، ثُمَّ جَمَعَتْهُ فِي سُكٍّ - قَالَ - فَلَمَّا حَضَرَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ الْوَفَاةُ أَوْصَى أَنْ يُجْعَلَ فِي حَنُوطِهِ مِنْ ذَلِكَ السُّكِّ - قَالَ - فَجُعِلَ فِي حَنُوطِهِ.

د ترجمة الباب مقصد: علامه سندهی رحمه الله د ترجمة الباب مقصد بیانولو سره فرمائی چه د قرآن کریم آیت کریمه ﴿إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا﴾ (۱) اګر چه په ظاهره کښې مطلق دې چه د خوراک کولو نه پس تلل پکار دی خو معنی اعتبار سره دا مقید دې او د وتلو حکم صرف په هغه صورت کښې دې چه کله څه داعی نه وی. (۲) خو که په کور کښې د اوسیدو ضرورت دې او د کور والو د طرف نه د دې اجازت هم دې نو په داسې صورت کښې د ﴿فانتشروا﴾ د حکم نه مستثنی ده. (۳)

د باب اول حدیث د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې هغوی فرمائی چه ام سلیم رضی الله عنها به د رسول الله ﷺ دپاره د څرمنې درئ خوروله، رسول الله ﷺ به په هغې باندې قیلولة فرمائیله، چه رسول الله ﷺ به اوده شو نو هغې به د رسول الله ﷺ خوله او ویښتهٔ مبارک په یوه شیشه کښې جمع کول. بیا به ئې هغه په خوشبوئی کښې جمع کول. د راوی بیان دې، چه کله د سیدنا انس رضی الله عنه د وفات وخت رانزدې شو نو هغوی وصیت اوکړو چه هغه خوشبوئی دې زما په حنوط کښې ګډه کړې شی، پس د هغوی په حنوط کښې هغه ګډه کړې شوه.

﴿نطع﴾ (د نون د کسرې او د طاء په فتحې سره) د څرمنې دستر خوان او درئ ته وائی.

﴿سك﴾ (د سین په ضمې سره) علامه ابن الاثیر رحمه الله په النهایة کښې لیکی: ﴿هو طیب معروف یضاف الی غیره من الطیب، ویستعمل﴾ (۴) یعنی سک یو معروف خوشبوئی ده کومه چه د یو بل خیز سره ګډولو باندې استعمالولې شی، علامه پټنی د دې ترجمه په "تار" سره هم کړې ده. (۵)

﴿حنوط﴾ (د حاء په فتحې سره) مړی ته چه کومه خوشبوئی، د تجهیز او تکفین په وخت لګولې شی، هغې ته حنوط وئیلې شی. (۶)

---

۱) سورة الاحزاب آیة: ۵۳
۲) حاشیة صحیح البخاری للسندی: ۹۲۹/۲
۳) روح المعانی، المجلد الثانی عشر، الجز الاول: ۷۰
۴) النهایة لابن الاثیر ۳۸۴/۲، عمدة القاری ۲۶۴/۲۲
۵) مجمع بحار الانوار ۹۳/۳
۶) عمدة القاری ۲۶۴/۲۲

قوله: اخذت من عرقه وشعره: د دې نه په ظاهر کښې معلوميږی چه ام سليم رضي الله عنها به د اودهٔ کيدو په وخت د رسول الله ﷺ د قيلولې په موقع باندې خوله او ويښته جمع کول. حال دا چه حقيقت داسې نه دې، د اودهٔ کيدو په وخت به ئې صرف خوله مبارکه راجمع کړه، ويښته مبارک هغوی سره د مخکښې نه موجود وو، پس امام ابن سعد رحمه الله د سيدنا انس رضي الله عنه روايت په صحيح سند سره نقل کړې دې، په هغې کښې تصريح ده چه رسول الله ﷺ چه کله په منى کښې ويښتهٔ مبارک حلق کړل نو سيدنا ابوطلحه رضي الله عنه هغه محفوظ کړل او سيده ام سليم رضي الله عنها ته ئې راوړل (١) د رسول الله ﷺ هغه ويښته مبارک هغوی په يو شيشه کښې کيخودل او خوله مبارکه ئې هم په هغه شيشه کښې جمع کړه او هغه ئې د يو سفوف نما خوشبويئ سره ګډه کړه. علامه عينى رحمه الله ليکلې دی چه سک يعنى د سفوف والا خوشبويئ سره ئې خوله مبارکه په دې وجه يوځائې کړه چه چرته هغه اوچيدو سره ختمه نه شى. (٢)

د دې حديث نه د تبرک بآثار الصالحين جواز معلوميږی.

[۵۹۲۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه - أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِذَا ذَهَبَ إِلَى قُبَاءٍ يَدْخُلُ عَلَى أُمِّ حَرَامٍ بِنْتِ مِلْحَانَ فَتُطْعِمُهُ، وَكَانَتْ تَحْتَ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، فَدَخَلَ يَوْمًا فَأَطْعَمَتْهُ، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ اسْتَيْقَظَ يَضْحَكُ. قَالَتْ فَقُلْتُ مَا يُضْحِكُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ «نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عُرِضُوا عَلَىَّ غُزَاةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَرْكَبُونَ ثَبَجَ هَذَا الْبَحْرِ، مُلُوكًا عَلَى الأَسِرَّةِ». - أَوْ قَالَ «مِثْلَ الْمُلُوكِ عَلَى الأَسِرَّةِ». شَكَّ إِسْحَاقُ - قُلْتُ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. فَدَعَا ثُمَّ وَضَعَ رَأْسَهُ فَنَامَ، ثُمَّ اسْتَيْقَظَ يَضْحَكُ فَقُلْتُ مَا يُضْحِكُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عُرِضُوا عَلَىَّ، غُزَاةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَرْكَبُونَ ثَبَجَ هَذَا الْبَحْرِ، مُلُوكًا عَلَى الأَسِرَّةِ». أَوْ «مِثْلَ الْمُلُوكِ عَلَى الأَسِرَّةِ». فَقُلْتُ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. قَالَ «أَنْتِ مِنَ الأَوَّلِينَ». فَرَكِبَتِ الْبَحْرَ زَمَانَ مُعَاوِيَةَ، فَصُرِعَتْ عَنْ دَابَّتِهَا حِينَ خَرَجَتْ مِنَ الْبَحْرِ، فَهَلَكَتْ. [ر: ۲۶۳۶]

سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه روايت کوی چه رسول الله ﷺ به چه کله د قباء طرف ته تشريف يوړلو نو د ام حرام بنت ملحان رضي الله عنها کور ته به تلو. هغې به په رسول الله ﷺ ډوډئ خوړله، ام حرام رضي الله عنها د سيدنا عبادة بن الصامت رضي الله عنه بى بى وه، يوه ورځ هغوی تشريف راوړلو نو ام حرام رضي الله عنها په هغوی باندې ډوډئ اوخوړله او رسول الله ﷺ هم هلته اودهٔ شو بيا په خندا باندې بيدار شو، ام حرام رضي الله عنها تپوس اوکړو: يا رسول الله ﷺ تاسو څه څيز اوخندولئ؟

---

(١) طبقات ابن سعد. ابو طلحة: ۵۰۶،۵۰۵/۳

(٢) عمدة القارى ۲۶۴/۲۲

رسول الله ﷺ اوفرمائیل زما په امت کښې څه خلق د الله پاک په لاره جهاد کونکی زما مخکښې داسې پیش کړې شو چه د دریاب په مینځ کښې د بادشاه په شان هغوی په خپل تخت باندې سوارهٔ دی، د راوی شک دې چه ملوکا علی الاسرة دې او که مثل الملوك على الاسرة نې اوفرمائیل، ما عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ د الله پاک نه اوغواړئ چه ما هم د هغوی نه اوګرځوی. پس رسول الله ﷺ دعا اوفرمائیله بیا رسول الله ﷺ سر کیخودلو سره اودهٔ شو او په خندا باندې بیدار شو. ما عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ: تاسو ولې خاندئ؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل زما د امت غازیان زما مخې ته پیش کړې شو چه د دریاب په مینځ کښې سوارهٔ دی. د بادشاهانو په شان تخت باندې دی. ما عرض اوکړو چه دعا اوکړئ چه زه هم د هغوی نه شم. رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه ته د ړومبنو نه ئې. پس ام حرام رضی الله عنها د امیر معاویه رضی الله عنه په زمانه کښې په دریاب باندې سوره شوه. چه کله د دریاب نه راوتله نو د سورلئ نه پریوتله او وفات شوه

دا حدیث په کتاب الجهاد کښې تیرشوې دې.[1] «ثبج هذا البحر» ثبج د شا او ظهر په معنی دې

علامه قسطلانی رحمه الله لیکی : «وفی الحدیث جواز رکوب البحر الملح ومشروعیة القائلة، وفیه علم من اعلام نبوته، وهو الاخبار بما سیقع، فوقع کما قال»[2]

یعنی په دې حدیث کښې په مالګین سمندر کښې د سفر کولو جواز او د قیلولة مشروعیت معلومیږی. بله دا چه په دې کښې د رسول الله ﷺ د نبوت د علاماتو نه یو دلیل او علامت هم دې او هغه دا چه رسول الله ﷺ په راروانه زمانه کښې د واقع کیدونکې یوې واقعې خبر ورکړې دې کومه چه روسته هم دغه شان واقع شوه څنګه چه رسول الله ﷺ خبر ورکړې وو

۴۲: بَابُ الْجُلُوسِ كَيْفَمَا تَيَسَّرَ

[۵۹۲۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضی الله عنه - قَالَ نَهَى النَّبِيُّ - صلی الله علیه وسلم - عَنْ لِبْسَتَيْنِ، وَعَنْ بَيْعَتَيْنِ اشْتِمَالِ الصَّمَّاءِ، وَالِاحْتِبَاءِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، لَيْسَ عَلَى فَرْجِ الْإِنْسَانِ مِنْهُ شَيْءٌ، وَالْمُلَامَسَةِ، وَالْمُنَابَذَةِ. تَابَعَهُ مَعْمَرٌ وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُدَيْلٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ. [ر: ۳۶۰]

سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت کوی چه رسول الله ﷺ د دوه قسم جامې او دوه قسمه بیع نه منع فرمائیلې ده. (یعنی) اشتمال صماء او په یو کپړه کښې د داسې کیناستلو نه چه په شرمګاه باندې هیڅ هم نه وی او د ملامسة او منابذة نه ئې منع فرمائیلې ده.

د ترجمة الباب مقصد : د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه انسان څنګه غواړی د خپل

---

[1] کشف الباری، کتاب الجهاد، باب الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء : ۷۱

[2] ارشاد الساری ۲۸۷/۱۳

سهولت مطابق كيناستلي شي. د دي حديث د لاندي چه كوم حديث امام بخاري رحمه الله ذكر كړي دي د هغې سره مطابقت بيانولو سره علامه قسطلاني رحمه الله ليكي.

﴿ومطابقة الحديث لما ترجم من حيث انه خص النهي بحالتين، فيفهم منه ان ما عداهما ليس منهيا عنه، لان الاصل عدم النهي، فالاصل الجواز﴾ (۱)

يعنى د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت ښكاره دي چه رسول الله ﷺ په حديث كښې نهى د دوه حالتونو سره خاص فرمائيلي ده نو د دې نه معلومه شوه چه د دې نه علاوه باقى حالتونه ممنوع نه دى. ځكه چه عدم نهي او جواز اصل دى.

علامه سندهى په دې مطابقت باندې اعتراض كړې دې او فرمائيلي ئې دى چه په حديث كښې د جامې ذكر دې د ناستې نه دې. (۲)

ابن بطال رحمه الله په شرح بخارى كښې د ابن طاؤس نه تربعا يعنى چوكور كيناستل مكروه نقل كړى دى (۳)

خو امام مسلم او امام ابوداؤد رحمهما الله د سيدنا جابر بن سمرة رضي الله عنه نه روايت نقل كړې دې چه رسول الله ﷺ د سحر د مانځه نه پس د نمر د ختلو پورې په خپل ځائې باندې تربعا تشريف فرما وو (۴)

قوله: ﴿تَابَعَهُ مَعْمَرٌ وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ وَعَبْدُ اللهِ بْنُ بُدَيْلٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ﴾:

يعنى د سفيان بن عيينة متابعت دې درې راويانو كړې دې. د معمر بن راشد متابعت امام بخاري رحمه الله په كتاب البيوع كښې. د محمد متابعت ابن عدى او د عبدالله متابعت امام ذهلى رحمه الله موصولا نقل كړې دې (۵)

۴۳: بَابُ مَنْ نَاجَى بَيْنَ يَدَيِ النَّاسِ، وَمَنْ لَمْ يُخْبِرْ بِسِرِّ صَاحِبِهِ، فَإِذَا مَاتَ أَخْبَرَ بِهِ

[۵۹۲۸] حَدَّثَنَا مُوسَى عَنْ أَبِي عَوَانَةَ حَدَّثَنَا فِرَاسٌ عَنْ عَامِرٍ عَنْ مَسْرُوقٍ حَدَّثَتْنِي عَائِشَةُ أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ قَالَتْ إِنَّا كُنَّا أَزْوَاجَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - عِنْدَهُ جَمِيعًا، لَمْ تُغَادَرْ مِنَّا وَاحِدَةٌ، فَأَقْبَلَتْ فَاطِمَةُ - عَلَيْهَا السَّلاَمُ - تَمْشِي، لاَ وَاللَّهِ مَا تَخْفَى مِشْيَتُهَا مِنْ مِشْيَةِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَلَمَّا رَآهَا رَحَّبَ قَالَ «مَرْحَبًا بِابْنَتِي». ثُمَّ أَجْلَسَهَا عَنْ يَمِينِهِ أَوْ عَنْ شِمَالِهِ، ثُمَّ سَارَّهَا فَبَكَتْ بُكَاءً شَدِيدًا، فَلَمَّا رَأَى حُزْنَهَا سَارَّهَا الثَّانِيَةَ إِذَا هِيَ تَضْحَكُ. فَقُلْتُ

---

(۱) ارشاد السارى ۲۸۸/۱۳
(۲) حاشية صحيح البخارى ۹۳۰/۲
(۳) شرح صحيح البخارى لابن بطال ۵۹/۹
(۴) سنن ابى داؤد. كتاب الادب. باب فى الرجل يجلس متربعا ۲۶۳/۴. رقم الحديث: ۴۸۵۰
(۵) فتح البارى ۹۵/۱۱. ارشاد السارى ۲۸۸/۱۳

لَهَا أَنَا مِنْ بَيْنِ نِسَائِهِ خَصَّكِ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِالسِّرِّ مِنْ بَيْنِنَا ، ثُمَّ أَنْتِ تَبْكِينَ ، فَلَمَّا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سَأَلْتُهَا عَمَّا سَارَّكِ
قَالَتْ مَا كُنْتُ لأُفْشِي عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سِرَّهُ . فَلَمَّا تُوُفِّيَ قُلْتُ لَهَا عَزَمْتُ عَلَيْكِ بِمَا لِي عَلَيْكِ مِنَ الْحَقِّ لَمَّا أَخْبَرْتِنِي . قَالَتْ أَمَّا الآنَ فَنَعَمْ . فَأَخْبَرَتْنِي قَالَتْ أَمَّا حِينَ سَارَّنِي فِي الأَمْرِ الأَوَّلِ ، فَإِنَّهُ أَخْبَرَنِي أَنَّ جِبْرِيلَ كَانَ يُعَارِضُهُ بِالْقُرْآنِ كُلَّ سَنَةٍ مَرَّةً « وَإِنَّهُ قَدْ عَارَضَنِي بِهِ الْعَامَ مَرَّتَيْنِ ، وَلاَ أَرَى الأَجَلَ إِلاَّ قَدِ اقْتَرَبَ ، فَاتَّقِي اللَّهَ وَاصْبِرِي ، فَإِنِّي نِعْمَ السَّلَفُ أَنَا لَكِ » . قَالَتْ فَبَكَيْتُ بُكَائِي الَّذِي رَأَيْتِ ، فَلَمَّا رَأَى جَزَعِي سَارَّنِي الثَّانِيَةَ قَالَ « يَا فَاطِمَةُ أَلاَ تَرْضَيْنَ أَنْ تَكُونِي سَيِّدَةَ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ - أَوْ - سَيِّدَةَ نِسَاءِ هَذِهِ الأُمَّةِ » . [ر: ۳۴۲۶]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه مونږ ټولې د رسول الله ﷺ بيبيانې هغوى سره جمع وې. په مونږ كښې يوه هم غائبه نه وه. سيده فاطمه رضي الله عنها راغله او د هغې چال د رسول الله ﷺ د چال سره ډير مشابه وو. رسول الله ﷺ د هغې په ليدو باندې هركلې اووې او وې فرمائيل ستړې مه شې! بيا ئې خپل ښي يا ګس طرف ته هغه كينوله. بيا ئې هغې سره پټې خبرې اوكړې نو هغې په زوره په ژړا شوه. چه كله رسول الله ﷺ هغه غمژنه كيدو سره اوليده نو دوباره ئې ورته پټه خبره اوكړه نو هغه په خندا شوه. ما هغې ته اووې چه رسول الله ﷺ په مونږ ټولو كښې خاص تاسره د راز خبره اوكړه او بيا هم ته ژاړې. چه كله رسول الله ﷺ لاړو نو ما د هغوى نه تپوس اوكړو څه خبره ئې اوكړه؟ فاطمه (رضي الله عنها) اووې چه زه د رسول الله ﷺ راز نه ښكاره كوم. چه كله د رسول الله ﷺ وفات اوشو نو ما هغې ته اووې چه زه تاته قسم دركوم د هغه حق په عوض كوم چه زما په تا باندې دې، ته ماته دا خبره اوكړه. فاطمه رضي الله عنها اوفرمائيل چه او اوس به ئې درته بيان كړم پس هغې اووې چه اول چه ئې په پټه باندې كومه خبره اوكړه (هغه دا وه) چه رسول الله ﷺ ماته اوفرمائيل چه جبرائيل عليه السلام به ماته هر كال د قرآن يو دور كولو او دې كال ئې دوه كرته دور اوكړو. اوس مرګ ماته نزدې ښكاره كيږى په دې وجه د الله پاک نه اويريږه او صبر كوه زه ستاسو دپاره ښه وړاندې تلونكې يم پس زه په ژړا شوم لكه چه تاسو اوليدل. چه كله هغوى زما ويره اوليده نو په دويم كرت ئې په پټه اوفرمائيل چه اې فاطمه! آيا ته ـ ا نه خوښيږې چه د مومنانو د زنانو سرداره شې يا ئې اوفرمائيل چه د دې امت د زنانو سرداره شې.

د ترجمة الباب مقصد : د ترجمة الباب دوه اجزاء دى، د اول جزء حاصل دا دې چه د دريو كسانو نه د زياتو جماعت وى نو په هغوى كښې د چا سره پټې خبرې كول جائز دى، په حديث كښې چه كوم ممانعت راغلې دې، هغه د دې صورت سره خاص دى، چه كله صرف درې كسان وى، ځكه چه په داسې صورت كښې كه دوه كسان پټې خبرې اوكړى نو د دريم به شک پيدا شى خو د خلقو د كثرت په صورت كښې ددې جواز دې ځكه چه د كثرت په صورت كښې د دوه كسانو پټې خبرې عموما د شک باعث نه وى.

د ترجمة الباب د دويم جزء نه د امام بخاري رحمه الله مقصد دا دې چه که په راز افشاء کولو کښې څه نقصان نه وی، نو هغه دصاحب راز د مرګ نه پس افشاء کولې شی. اکثر شارحين بخاری د ترجمة الباب هم دا مقصد بيان کړې دې. (۱)

د شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله رائې: خو شيخ الحديث مولانا محمد زکريا رحمه الله فرمائی چه زما په نزد د اول جزء مقصد دا دې چه د ډيرو خلقو په موجودګئ کښې که د يو کس سره پټې خبرې اوکړې شی نو دا د مجلس او د خلقو د آداب او اکرام خلاف نه ده. (۲) چونکه عام شارحينو چه کوم غرض ترجمه بيان کړې وو په هغې باندې وړاندې تلو سره امام بخاری رحمه الله مستقل ترجمة الباب ﴿باب اذا كانوا اكثر من ثلاثة، فلا باس بالمسارة والمناجاة﴾ قائم کړې دې نو که د دې ترجمة الباب هم هغه مقصد واخستلې شی په کوم باندې چه وړاندې مستقل باب راروان دې نو تکرار به لازم شی. (۳)

٤٤: باب الاِسْتِلْقَاءِ

[۵۹۲۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبَّادُ بْنُ تَمِيمٍ عَنْ عَمِّهِ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْمَسْجِدِ مُسْتَلْقِيًا، وَاضِعًا إِحْدَى رِجْلَيْهِ عَلَى الأُخْرَى.

د حديث مناسبت د باب سره واضح دې.

د تکرار ترجمة وهم او د هغې دفع کول: بعينه هم دا ترجمة او حديث په کتاب اللباس کښې تير شوې دې. (۴) په ظاهر کښې تکرار دې، شيخ الحديث مولانا محمد زکريا رحمه الله فرمائی!

﴿وعندي يمكن ان يقال في وجه الفرق بينهما: ان المصنف ذكره سابقا لمناسبة اللباس، لاحتمال الكشف في هذه الصورة، وههنا ذكره لبيان الجواز، لورود النهي عنه ..... ويمكن ايضا ان يقال: ان المقصود في الترجمة السابقة هو الجزء الثاني من الترجمة، وهو وضع الرجل على الاخرى والمقصود ههنا نفس الاستلقاء﴾ (۵)

يعنی: زما په نزد په دواړو ترجمو کښې فرق داسې بيانيدلې شی چه امام بخاری رحمه الله اول دا د کتاب اللباس سره د مناسبت د وجې نه ذکر کړې دې، ځکه چه د استلقاء صورت کښې د کشف عورت احتمال وی. او دلته د استلقاء د جواز د بيانولو دپاره ذکر کړې شوې دې ځکه چه د دې متعلق نهی راغلې ده. او دا هم وئيلې کيدې شی چه په مخکښې ترجمة کښې د ترجمة جزء ثانی مقصود وو يعنی يوې خپې لره په بله خپله باندې کيخودل، او حال دا چه دلته د نفس استلقاء بيان مقصود دې.

---

(۱) عمدة القاری ۲۶۵/۲۲، فتح الباری ۹۷/۱۱

(۲) الابواب والتراجم، کتاب الاستيذان، باب من ناجی بئن يدی الناس: ۱۲۵/۲

(۳) ارشاد الساری ۲۹۳/۱۳، فتح الباری ۹۹/۱۱، عمدة القاری ۲۶۸/۲۲

(۴) صحيح البخاری، کتاب اللباس، باب الاستلقاء ووضع الرجل على الاخرى: ۱۲۷۱، رقم الحديث ۵۹۶۹

(۵) الابواب والتراجم، کتاب الاستيذان، باب من ناجی بئن يدی الناس: ۱۲۵/۲

۴۵: باب لَا يَتَنَاجَى اثْنَانِ دُونَ الثَّالِثِ

وَقَوْلُهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَى). إِلَى قَوْلِهِ (وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ) المجادلة: ۹، ۱۰

وَقَوْلُهُ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) إِلَى قَوْلِهِ (وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ) المجادلة: ۱۲، ۱۳

[۵۹۳۰] [1] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ. وَحَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِذَا كَانُوا ثَلَاثَةً فَلَا يَتَنَاجَى اثْنَانِ دُونَ الثَّالِثِ»

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې يو ادب بيان کړې شوې دې چه که درې سړي په يو مجلس کښې دي نو په هغوی کښې دوه کسانو له خپل مينځ کښې پټې خبرې نه دی کول پکار.
امام بخاری رحمه الله د قرآن کريم د سورة مجادلة دوه آيتونه نقل فرمائيلي دی. اول آيت کريمه نمبر ۹ دې. چه د هغې ترجمه دا ده:

اې ايمان والو! چه کله تاسو خپل مينځ کښې پټې خبرې کوئ نو د ګناه. ظلم او د رسول الله ﷺ د نافرمانئ خبرې مه کوئ، بلکه د نيکئ او تقوی خبرې کوئ.

يعنی رشتينی مسلمان له د منافقانو د خوئی نه ځان ساتل پکار دی. د هغوی پټې خبرې د ظلم. زياتی او د رسول الله ﷺ د نافرمانئ دپاره نه. بلکه د نيکئ تقوی او د معقول خبرو د اشاعت دپاره کيدل پکار دی.

دويم آيت کريمه نمبر ۱۱ ده. چه په هغې کښې مومنانو ته حکم کړې شوې وو چه رسول الله ﷺ سره د خبرو کولو نه مخکښې صدقه کوئ. مولانا شبير احمد عثمانی رحمه الله د دې آيت کريمه په تفسير کښې ليکلي دی:

" منافقانو به بې فائدې خبرې د رسول الله ﷺ په غوږونو مبارکو کښې کولې چه په خلقو کښې خپل لوئې والې بيان کړی او بعض مسلمانانو به غير مبهم خبرې پټې کولې او دومره وخت به ئې اخستلو چه نورو خلقو ته به د رسول الله ﷺ نه د مستفيد کيدو موقع نه ملاويده. يا به يو وخت هغوی خلوت غوښتلو نو په هغې کښې به هم تنګی وه خو د مروت او اخلاقو په وجه باندې به ئې څوک نه منع کولو. هغه وخت دا حکم اوشو چه کوم قدرت والا سړې د رسول الله ﷺ سره پټه خبره کول غواړی هغه دې د دې نه مخکښې خيرات کولو سره راځی. په دې کښې ډير فائدې دی، د غريبانانو خدمت. د صدقه کونکی د نفس تزکيه.

[1] (۵۹۳۰) اخرجه مسلم فی السلام، باب تحريم مناجاة الاثنين دون الثالث بغير رضاه: ۱۷۱۷/۴ (رقم الحديث ۲۱۸۳)، وابوداؤد فی الادب، باب فی التناجی: ۲۶۳/۴، (رقم الحديث: ۴۸۵۱)، وابن ماجة فی الادب باب لا يتناجی اثنان دون الثالث ۱۲۴۱/۲، (رقم الحديث: ۳۷۷۵) واخرجه الترمذی فی کتاب الادب، باب ما جاء لا يتناجی اثنان دون الثالث (رقم الحديث ۲۸۲۵)

د مخلص او د منافق تمیز. د پټو خبرو کونکو تقلیل وغیره. او چا سره چه د خیرات کولو دپاره هیڅ نه وی د هغه نه دا قید معاف دې. چه کله دا حکم نازل شو نو منافقانو د بخل د وجې نه هغه عادت پریخودلو او مسلمانان هم پوهه شو چه زیاتې پټې خبرې کول د الله پاک ناخوښې دی. په دې وجه ئې دا قید اولګولو. آخر ئې دا حکم په ورپسې آیت کریمه کښې منسوخ اوفرمائیلو (۱)

مفسرین فرمائی چه په دې آیت کریمه باندې صرف علی رضی الله عنه عمل کړې وو (۲)

د دواړو ایتونو د ترجمة الباب سره مناسبت د اول دوه آیتونو د ترجمة الباب سره مناسبت اکثر شارحینو لیکلې دې او هغه دا چه د دریم سړی په موجودګۍ کښې د دوه سړو په مینځ کښې پټې خبرې کول جائز نه دی، خو که د دریو نه زیاتې وی نو بیا جائز ده. خو جواز هغه وخت دې چه کله هغه پټې خبرې په ګناه، ظلم او د الله او د هغه د رسول ﷺ په نافرمانئ باندې مشتمل وی.

او تاسو داسې هم وئیلې شئ چه د درې کسانو په موجودګئ کښې د دوه کسانو پټې خبرې کول ګناه ده. چه د هغې نه په آیت کریمه کښې منع فرمائیلې شوې ده.

خو په ترجمة الباب کښې د ذکر شوی دریم آیت مناسبت شارحینو نه دې بیان کړې، علامه ګنګوهی رحمه الله دا مناسبت بیان کړې دې. هغوی فرمائی:

《 ومناسبته الآيتين بالترجمة خفية، الا ان يقال: ان تناجى اثنين اذا كان سببا لمساءة الثالث، كان ذلك تناجيا بالاثم والعدوان، وهو منهى عنه، فكان ايراد الاية تعميما لها حتى يدخل فيه تلك الجزئية، وان التناجى لا بد وان يكون على حسب قواعد المقررة وآدابه المعلومة، دل عليه الاية الثانية، فان خصوص تقديم الصدقة، وان كان منسوخا، غيران ما تضمنه هذه الاية من كون النجوى على حسب الادب غير منسوخ، سواء كان النجوى بالرسول صلى الله عليه وسلم، اوغيره 》(۳)

یعنی د دواړو آیتونو د ترجمة الباب سره مناسبت کښې څه خفاء ده. خو داسې مناسبت پیدا کیدلې شی چه د دوه سړو پټې خبرې که د دریم کس د زړه د خفه کولو سبب وی نو دا به د ګناه او عدوان پټې خبرې وی چه د هغې نه په آیت کریمه کښې ممانعت راغلې دې. نو د آیت ذکر کولو مقصد د دې ممنوعه صورت د شامل کولو دپاره دې. چه دا مخصوص جزئیه (د دریو په موجودګئ کښې د دوه کسانو پټې خبرې) هم په دې کښې داخله شی او دویم د دې خبرې طرف ته اشاره کول دی چه پټې خبرې د مقرر کړې شوې قاعدو او معروف آداب سره کیدل پکار دی. په دې مقصد باندې بل آیت دلالت کوی ځکه چه د پټو خبرو کولو نه

---

(۱) تفسیر عثمانی، سورة المجادلة: ۷۲۱

(۲) الجامع لاحكام القرآن ۳۰۲/۱۷، والتفسير الكبير ۲۷۱/۲۹، وروح المعانی، المجلد الرابع عشر، الجزء الثانی: ۳۱.

(۳) لامع الدراری، کتاب الاستئذان، باب: لا يتناجى اثنان ... ۶۱/۱۰، الابواب والتراجم کتاب الاستئذان، باب: لا يتناجى اثنان دون الثالث، ۱۲۵/۲

مخکښې د صدقې کولو نص اګر چه منسوخ دې، خو د آیت کریمه مضمون چه پټې خبرې د آدابو مطابق کیدل پکاردی، منسوخ نه دی. که پټې خبرې د رسول الله ﷺ سره یا بل چا سره.

۴۶: باب حِفْظِ السِّرِّ

[۵۹۳۱] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ أَسَرَّ إِلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- سِرًّا فَمَا أَخْبَرْتُ بِهِ أَحَدًا بَعْدَهُ، وَلَقَدْ سَأَلَتْنِي أُمُّ سُلَيْمٍ فَمَا أَخْبَرْتُهَا بِهِ.

د ترجمة الباب غرض: د راز افشاء کول جائز نه دی، د سیدنا جابر رضی الله عنه روایت ابن ابی شیبة نقل کړې دې، رسول الله ﷺ فرمائی: «إِذَا حَدَّثَ الرَّجُلُ بِالْحَدِيثِ ثُمَّ الْتَفَتَ فَهِيَ أَمَانَةٌ» (۲) یعنی که یو سړی یو خبره اوکړه او د خبرې د کولو په وخت هغه یو خوا بل خوا اوکتل چه څوک خو اوری نه، نو هغه خبره امانت دې.

هم دغه شان په مصنف د عبدالرزاق کښې یو مرسل روایت دې: «إِنَّمَا يَتَجَالَسُ الْمُتَجَالِسَانِ بِالْأَمَانَةِ فَلَا يَحِلُّ لِأَحَدٍ أَنْ يُفْشِيَ عَلَى صَاحِبِهِ مَا يَكْرَهُ» (۳) یعنی چه دوه ملګری د امانت د رعایت سره کینی، پس د چا دپاره جائز نه دی چه هغه د خپل ملګری د یو داسې خبرې افشاء اوکړی چه د هغې افشاء هغه ته بده لګی.

حدیث الباب د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې، هغوی فرمائی چه رسول الله ﷺ ماته د راز یو خبره اوکړه کومه چه ما چاته هم نه ده کړې.

د مسلم شریف په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ زه د څه کار دپاره اولیږلم، په هغې کښې وخت اولګیدو، چه کله زه کور ته راغلم نو زما مور ام سلیم رضی الله عنها زما نه د تاخیر وجه اوتپوسله، ما اووې چه رسول الله ﷺ زه په څه کار پسې لیږلې اوم، هغې اووې: څه کار وو؟ ما اووې: هغه راز دې. هغوې اووې: بیا خو د رسول الله ﷺ راز چاته هم مه بیانوه (۴)

بعض حضراتو فرمائیلې دی چه دا راز کیدې شی چه د رسول الله ﷺ د ازواج مطهرات متعلق وو، د علم او عمل متعلق څه خبره نه وه، ګینې انس رضی الله عنه به هغه څنګه پټوله. (۵)

راز ښکاره کول هغه وخت ناجائز دی چه د هغې په افشاء کولو کښې صاحب راز یا یو بل سړی ته څه نقصان رسیدلې شی. (۶)

---

(۱) اخرجه مسلم فی فضائل الصحابة، باب: من فضائل انس بن مالک رضی الله تعالی عنه: ۱۹۲۸/۴، (رقم الحدیث: ۲۴۸۲)

(۲) ارشاد الساری ۲۹۲/۱۳، فتح الباری ۹۹/۱۱

(۳) فتح الباری ۹۹/۱۱

(۴) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب: من فضائل انس بن مالک رضی الله تعالی عنه: ۱۹۲۹/۴، رقم الحدیث ۲۴۸۲

(۵) فتح الباری ۹۹/۱۱، عمدة القاری ۲۶۸/۲۲

(۶) فتح الباری ۹۹/۱۱، عمدة القاری ۲۶۸/۲۲، شرح صحیح البخاری لابن بطال ۶۴/۹

٤٧: باب إذا كانوا أكثر من ثلاثة فلا بأس بالمسارة والمناجاة

[٥٩٣٢] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنه - قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا كُنْتُمْ ثَلاَثَةً فَلاَ يَتَنَاجَى رَجُلاَنِ دُونَ الآخَرِ، حَتَّى تَخْتَلِطُوا بِالنَّاسِ، أَجْلَ أَنْ يُحْزِنَهُ».

سیدنا عبدالله بن مسعود ﷛ روایت کوی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه کله تاسو دري کسان يئ نو دوه کسان دې دريم لره پريخودلو سره پټې خبرې نه کوی. چه ترڅو پورې ډير کسان نه وی. ځکه چه دا خبره به غه لره خفه کوی.

[٥٩٣٣] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَسَمَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَوْمًا قِسْمَةً فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ إِنَّ هَذِهِ لَقِسْمَةٌ مَا أُرِيدَ بِهَا وَجْهُ اللَّهِ. قُلْتُ أَمَا وَاللَّهِ لآتِيَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَأَتَيْتُهُ وَهْوَ فِي مَلأٍ، فَسَارَرْتُهُ فَغَضِبَ حَتَّى احْمَرَّ وَجْهُهُ ثُمَّ قَالَ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَى مُوسَى أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ. [ر: ٢٩٨١]

سیدنا عبدالله بن مسعود ﷛ روایت کوی چه رسول الله ﷺ يوه ورځ څه مال تقسیم کړو نو يو انصاری اووې چه دا هغه تقسیم دې په کوم باندې چه د الله پاک د رضا اراده نه ده کړې شوې. ما اووې قسم په الله پاک! زه به رسول الله ﷺ ته ځم او هغوی ته به بیان کوم، پس زه د هغوی په خدمت کښې حاضر شوم هغه وخت هغوی د جماعت سره وو. ما په پټه رسول الله ﷺ ته خبره اوکړه نو هغوی غصه شو. تردې چه د هغوی د مخ مبارک رنګ سور شو. بیا رسول الله ﷺ اوفرمائیل : الله پاک دې په موسی ﷤ باندې رحم اوکړی، هغوی ته ډير تکلیف ورکړې شو. خو هغوی صبر اوکړو.

چه کله په مجلس کښې د درې کسانو نه زیات وی نو د دوه کسانو خپل مینځ کښې پټې خبرې جائزدی. په باب کښې د ذکرشوې دواړو احادیثو مناسبت د ترجمة الباب سره ظاهر دې.

د باب په اول حدیث کښې ﴿ اجل ﴾ د مفعول له کیدو د وجې نه منصوب دې، او دا د خپل مابعد ﴿ ان يحزنه ﴾ طرف ته مضاف دې.

٤٨: باب طُولِ النَّجْوَى

وقوله: (وَإِذْ هُمْ نَجْوَى) الاسراء: ٤٧ مَصْدَرٌ مِنْ نَاجَيْتُ، فَوَصَفَهُمْ بِهَا، وَالْمَعْنَى يَتَنَاجَوْنَ.

[٥٩٣٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ أُقِيمَتِ الصَّلاَةُ وَرَجُلٌ يُنَاجِي رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَمَا زَالَ يُنَاجِيهِ حَتَّى نَامَ أَصْحَابُهُ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى. [ر: ٦١٢]

د ترجمة الباب مقصد : د ترجمة الباب مقصد دا دې چه د ضرورت په وخت په پټه باندې ډير وخت خبرې هم کیدې شی، د قرآن کریم په سورة مجادلة کښې دی ﴿ واذ هم نجوی ﴾ نجوی

مصدر دي. د مصدر حمل په ذات باندې مبالغة كيدې شي. مقصد دا دې چه هغوی خپل مينځ كښې په كثرت سره پټې خبرې كوی.
په روايت كښې دی چه يو سړی د رسول اللهﷺ سره ډير وخته پورې پټې خبرې كولې. شارحينو ليكلې دی چه د دې سړی نوم معلوم نه شو.[1]

٤٩: باب لَا تُتْرَكُ النَّارُ فِي الْبَيْتِ عِنْدَ النَّوْمِ

[٥٩٣٥] [2] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لَا تَتْرُكُوا النَّارَ فِي بُيُوتِكُمْ حِينَ تَنَامُونَ».
سالم د خپل پلار (عبدالله بن عمرؓ) نه او هغوی د رسول اللهﷺ نه روايت كوی چه رسول اللهﷺ اوفرمائيل: چه كله تاسو اوده كيږئ نو په خپلو كورونو كښې اور مه پريږدئ.

[٥٩٣٦] [3] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى - رضى الله عنه - قَالَ احْتَرَقَ بَيْتٌ بِالْمَدِينَةِ عَلَى أَهْلِهِ مِنَ اللَّيْلِ، فَحُدِّثَ بِشَأْنِهِمُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « إِنَّ هَذِهِ النَّارَ إِنَّمَا هِيَ عَدُوٌّ لَكُمْ، فَإِذَا نِمْتُمْ فَأَطْفِئُوهَا عَنْكُمْ».
د سيدنا ابوموسى اشعرىؓ نه روايت دې چه په مدينه منوره كښې يو كور. د شپې د تول كور د خلقو سره اوسوزيدل. د هغه خلقو واقعه چه د رسول اللهﷺ مخكښې بيان كړې شوه نو هغوی اوفرمائيل: دا اور ستاسو دشمن دې په دې وجه چه كله تاسو اوده كيږئ نو دا مړ كوئ

[٥٩٣٧] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ كَثِيرٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « خَمِّرُوا الآنِيَةَ وَأَجِيفُوا الأَبْوَابَ، وَأَطْفِئُوا الْمَصَابِيحَ، فَإِنَّ الْفُوَيْسِقَةَ رُبَّمَا جَرَّتِ الْفَتِيلَةَ فَأَحْرَقَتْ أَهْلَ الْبَيْتِ». [ر: ٣١٠٦]
په دې باب كښې دا خبره بيان كړې شوې ده چه د اوده كيدو په وخت په كور كښې اور نه دی پريښودل پكار ځكه چه ډير كرته هغه خور شي او نقصان پيدا شي. په باب كښې په دويم حديث كښې دی چه دا اور ستاسو دشمن دې، امام ابن العربیؒ په شرح د ترمذی كښې فرمائی: «معنى كون النار عدوا لنا انها تنافى ابداننا واموالنا منافاة العدو، وان كانت لنا بها منفعة لكن لا

---

[1] فتح البارى فى الاذان، باب الامام تعرض له الحاجة بعد الاقامة ١٦٣/٢

[2] الحديث اخرجه مسلم فى كتاب الاشربة، باب الامر بتغطية الاناء، وايكاء السقاء (رقم الحديث : ٢٠١٥) واخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب، باب فى اطفاء النار بالليل ٣٦٣/٤، (رقم الحديث : ٥٢٤٦)، واخرجه الترمذى فى كتاب الاطعمة، باب ما جاء فى تخمير الاناء، واطفاء السراج والنار عند المنام ٢٦٣/٤، (رقم الحديث: ١٨١٣) واخرجه ابن ماجة فى كتاب الادب، باب اطفاء النار عند المبيت (رقم الحديث ٣٧٦٩)

[3] (٥٩٣٦) الحديث اخرجه مسلم فى كتاب الاشربة، باب الامر بتغطية الاناء، وايكاء السقاء (رقم الحديث : ٢١٠٦) واخرجه ابن ماجة فى كتاب الادب، باب اطفاء النار عند المبيت ١٢٣٩/٢ (رقم الحديث ١٧٧٠)

يحصل لنا منها الا بواسطة ﴾ يعنى په اور كښې اګر چه فائده هم ده خو براه راست چونكه هغه د انسان مال او بدن لره سيزى. په دې وجه باندې په هغه د دشمن اطلاق اوكړې شو (۱)
د باب په دريم حديث كښې دى «د اوده كيدو نه مخكښې، لوښى پټ كړئ. دروازې بندې كړئ. ډيوې مړې كړئ. خكه چه ډير كرته مږه باتئ په راښكلو يوسى او د كور خلق اوسيزى
﴿ اجيفوا ﴾: بند كړئ:

د فويسقة مصداق او وجه تسمية : د ﴿ فويسقة ﴾ نه مراد مږه ده. د طحاوى په روايت كښې دى چه د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه د دې د وجې تپوس اوكړې شو چه مږې ته ﴿ فويسقة ﴾ ولې وئيلې شى؟ هغوى اوفرمائيل : رسول الله ﷺ يوه شپه ويخ وو. مږه راغله او باتئ ئې راښكله چه كور لره اوسيزى. رسول الله ﷺ اودريدلو او هغه ئې قتل كړه او د هغې وژل ئې د محرم او غير محرم ټولو دپاره جائز كړل (۲)

فائده : په اور كښې دننه الله پاک حركت، حرارت، خشكى، لطافت او رڼړا پنځه صفتونه پيدا فرمائيلې دى. د حركت د وجې نه هغه ايشول كوى. د حرارت د وجې نه ګرمول كوى. د خشكئ د وجې نه اوچول كوى. د لطافت د وجې نه په انسانى بدن كښې داخليږى او د رڼړا د وجې نه خوا كښې څيزونه روښانه كوى. دا د انسان دپاره مضر هم دې او مفيد هم (۳)

۵۰: باب إغلاق الأبواب بالليل

[۵۹۳۸] حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ أَبِي عَبَّادٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ جَابِرٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «أَطْفِئُوا الْمَصَابِيحَ بِاللَّيْلِ إِذَا رَقَدْتُمْ، وَغَلِّقُوا الأَبْوَابَ، وَأَوْكُوا الأَسْقِيَةَ، وَخَمِّرُوا الطَّعَامَ وَالشَّرَابَ». -قَالَ هَمَّامٌ وَأَحْسِبُهُ قَالَ- (وَلَوْ بِعُودٍ يعرضه) [ر: ۳۱۰۶]
د سيدنا جابر رضي الله عنه نه روايت دې، رسول الله ﷺ فرمائى چه د شپې كله تاسو اوده كيږئ نو ډيوې مړې كوئ، دروازې بندوئ، د مشكو خولهٔ تړئ او د څكلو څيزونه پټوئ.

او د همام بيان دې چه زما خيال دې، چه رسول الله ﷺ دا هم اوفرمائيل ﴿ ولوبعود ﴾ يعنى اګر كه په يو لرګى سره ولې نه وى.
د شپې دروازې بندولو سره اوده كيدل پكار دى.
﴿ وَأَوْكُوا الأَسْقِيَةَ ﴾: يعنى مشكونه په څه اوتړئ.

قوله: ﴿ قَالَ هَمَّامٌ وَأَحْسِبُهُ قَالَ وَلَوْ بِعُودٍ ﴾: همام بن يحيى رحمه الله فرمائى چه زما شيخ امام عطاء رحمه الله د ﴿ ولوبعود ﴾ اضافه هم كړې وه. يعنى د خوراک څكاک څيزونه پټ كړئ اګر

---

(۱) فتح البارى ۱۰۳/۱۱، عمدة القارى ۲۷۰/۲۲
(۲) شرح معانى الآثار، كتاب مناسک الحج، باب ما يقتل المحرم من الدواب ۴۱۱/۱
(۳) ارشاد السارى ۲۹۶/۱۳، ۲۹۷

چه په يو لرګی سره وی

۵۱: باب الْخِتَانِ بَعْدَ الْكِبَرِ وَنَتْفِ الإِبْطِ

[۵۹۳۹] (۱) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «الْفِطْرَةُ خَمْسٌ الْخِتَانُ، وَالاِسْتِحْدَادُ، وَنَتْفُ الإِبْطِ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمُ الأَظْفَارِ». [ر: ۵۵۵۲]

[۵۹۴۰] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِى حَمْزَةَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « اخْتَتَنَ إِبْرَاهِيمُ بَعْدَ ثَمَانِينَ سَنَةً، وَاخْتَتَنَ بِالْقَدُومِ». مُخَفَّفَةً.

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ عَنْ أَبِى الزِّنَادِ وَقَالَ «بِالْقَدُّومِ».

[۵۹۴۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ أَخْبَرَنَا عَبَّادُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِى إِسْحَاقَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ سُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِثْلُ مَنْ أَنْتَ حِينَ قُبِضَ النَّبِىُّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ أَنَا يَوْمَئِذٍ مَخْتُونٌ. قَالَ وَكَانُوا لاَ يَخْتِنُونَ الرَّجُلَ حَتَّى يُدْرِكَ.

د ترجمة الباب مقصد : امام بخارى رحمه الله په دې باب کښې د ختنه اهميت لره بيانول غواړي. مقصد دا دې چه سنت په ابتدائی عمر کښې کول پکار دی. خو که د چا سنت نه وی شوې نو د غتيدو نه پس هم کول پکار دی، د څه نه چه د دې اهميت معلوميږی لکه چه په روايت الباب کښې دی چه سيدنا ابراهيم عليه السلام د اتيا کالو نه پس ختنه کړې وه.

د ختنې (سنت کولو) حکم : ختنه د امام شافعی او امام احمد رحمهما الله په نزد واجب ده. (۲) د بعض مالکيانو هم دا مسلک دې. (۳) او د امام ابوحنيفه رحمه الله نه هم يو روايت د وجوب منقول دې. (۴)

دامام مالک رحمه الله دمشهور روايت اوداحناف حضراتو رحمهم الله په نزد ختنه (سنت) مسنون دې. (۵)

ونتف الابط : د ترخونو په ويښتو کښې سنت طريقه دا ده چه هغه د ويخ نه ويستلې شی او خرئيل ئې هم جائز دی، که په لاس باندې راويستلو سره چاته تکليف وی نو هغه حلق هم

---

۱) (۵۹۴۱) الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب الاستئذان فى هذا الباب (رقم الحديث : ۶۳۰۰) والحديث من افراده : انظر : (عمدة القارى ۲۲/۴۲۳

۲) ردالمختار، كتاب الختنى، مسائل شتى: ۵/۵۳۰، والمغنى لابن قدامة، باب ما تكون الطهارة من الماء: ۱/۶۳

۳) اوجز المسالک ۱۶/۲۶۹

۴) فتح البارى ۱۰/۴۱۹

۵) رد المختار، كتاب الختنى، مسائل شتى: ۵/۵۳۰، والمنتقى للباجى كتاب : ۷/۲۳۲

كولې شي .[1]

قوله: اختتن ابراهيم بعد ثمانين سنة : په موطاء كښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه يو موقوف روايت موجود دې. په هغې كښې دى چه سيدنا ابراهيم عليه السلام د ټولو نه اول ختنه كړې وه. هغه وخت د هغوى عمر شپږ شلې كاله وو .[2]

خو اكثر او مشهور روايات د اتيا كالو دى، حافظ ابن حجر رحمه الله په دواړه قسم رواياتو كښې تطبيق كړې دې چه اتيا كاله د خپل قوم نه د جدا كيدو د وخت نه او شپږ شلې كاله د ولادت د مودې د وخت نه .[3]

قوله: واختتن بالقدوم: ﴿قدوم﴾ د دال په تخفيف سره د آله نوم هم دې او د يو كلى نوم هم دې. كوم چه د شام ښهر حلب ته نزدې واقع دې.

او يو روايت ﴿قدوم﴾ د دال د تشديد سره دې. مهلب فرمائى چه په تشدي سره د ځائې نوم دې او د دال په تخفيف سره د آلې نوم دې .[4]

يعنى سيدنا ابراهيم عليه السلام په قدوم مقام كښې ختنه اوكړه يا قدوم آله استعمالول سره ئې ختنه اوكړه.

په يو روايت كښې د ﴿قدوم﴾ تفسير په تبر سره كړې شوې دې .[5]

د باب په آخرى روايت كښې دى چه د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه تپوس اوكړې شو چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم د وفات په وخت هغه د كوم عمر د سړى په شان وو؟ (د ابن عباس رضي الله عنهما څه عمر وو) هغوى جواب وركړو چه هغه وخت زما ختنه شوې وه. راوى وائى چه خلقو به د بلوغ نه مخكښې ختنه نه كوله ګويا د رسول الله صلى الله عليه وسلم د وفات په وخت سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما بالغ وو.

د ختنه (سنت) كولو عمر : ختنه په كوم عمر كښې كول پكار دى. په دې كښې اختلاف دې.

په در مختار كښې دى ﴿وقته غير معلوم﴾ يعنى د دې هيڅ وخت نه دې معلوم .[6] د امام ابوحنيفه او حضرات صاحبين رحمهم الله نه هم هيڅ وخت نه دې نقل شوې. امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائى ﴿لاعلم لى بوقته﴾ يعنى ماته د دې وخت نه دې معلوم .[7]

---

[1]) المغنى لابن قدامة، باب ما تكون الطهارة من الماء ۶۴/۱

[2]) وتعقبه الشيخ محمد زكريا الكاندهلوى فى اوجز المسالک بان ما حكى الحفاظ من رواية الموطاء ليست ههنا فى النسخ المصرية، ولا الهندية، كتاب صفة النبى صلى الله عليه وسلم، باب ما جاء فى السنة فى الفطرة : ۲۸۳/۱۶

[3]) فتح البارى : ۱۰۷/۱۱

[4]) فتح البارى : ۱۰۷/۱۱

[5]) فتح البارى : ۱۰۷/۱۱، ارشاد السارى ۲۹۸/۱۳

[6]) الدر المختار، كتاب الختنى، مسائل شتى، ۵۳۰/۵

[7]) قال فى الدر المختار : وقته غير معلوم، وقيل : سبع سنين. كذا فى الملتقى، وقيل: عشر، وقيل: اقصاه اثنا عشر سنة، وقيل: العبرة بطاقته. وهو الاشبه. كتاب الختنى، مسائل شتى، ۵۳۰/۵، والبحر الرائق، مسائل شتى: ۴۵۸/۸.

په البحر الرائق کښې دی چه د یو قول مطابق د دې اول وخت اووۀ کاله او انتهائی وخت دولس کاله دې او په یو قول کښې انتهائی وخت لس کاله دې.[1]
یو قول دا هم دې چه د ولادة په اووۀ ورځ باندې ختنه کول مستحب دی، خو ابن المنذر رحمه الله د امام مالک رحمه الله نه د دې کراهت نقل کړې دې، هغوی فرمائی دا د یهودو فعل دې.[2]
د باب د کتاب الاستیذان سره مناسبت : د ختان مناسبت بیانولو سره علامه کرمانی رحمه الله لیکی: ﴿ان الختان یستدعی الاجتماع فی المنازل غالبا﴾
یعنی د ختنې په وخت چونکه عموما خلق په کورونو کښې جمع وی، د دې مناسبت د وجې نه ئې دا په کتاب الاستیذان کښې ذکر کړو. چونکه چرته خلق جمع کیږی هلته به د اجازت اخستلو ضرورت وی.[3]

۵۲: باب كُلُّ لَهْوٍ بَاطِلٌ إِذَا شَغَلَهُ عَنْ طَاعَةِ اللَّهِ. وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ.

وَقَوْلُهُ تَعَالَى: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ. لقمان: ٦
[۵۹۴۲] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ حَلَفَ مِنْكُمْ فَقَالَ فِي حَلِفِهِ بِاللاَّتِ وَالْعُزَّى. فَلْيَقُلْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ. فَلْيَتَصَدَّقْ». [ر: ۴۵۷۹]

د ترجمة الباب مقصد : امام ابوداؤد او امام احمد رحمهما الله د سیدنا عقبة بن عامر رضی الله عنه نه یو مرفوع روایت نقل کړې دې، د هغې الفاظ دی: ﴿كُلُّ مَا يَلْهُو بِهِ الْمَرْءُ الْمُسْلِمُ بَاطِلٌ إِلَّا رَمْيَهُ بِقَوْسِهِ، وَتَأْدِيبَهُ فَرَسَهُ، وَمُلَاعَبَتَهُ أَهْلَهُ﴾[4] چونکه دا روایت د امام بخاری رحمه الله په شرط نه وو، په دې وجه ئې هغه په ترجمة الباب کښې ذکر کړو، حاصل دا دې چه هر هغه لوبه کومه چه انسان د الله پاک د طاعت او د نورو ذمه داریانو نه غافل کړی، هغه جائز نه ده.
دترجمة الباب دویم جزء دې ﴿وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ﴾ داهم دحدیث مرفوع حصه ده کوم چه په کتاب الادب کښې تیرشوې دې، په دې کښې دی ﴿وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ. فَلْيَتَصَدَّقْ﴾

---
[1]) البحر الرائق، مسائل شتی: ۴۵۸/۸.
[2]) اوجز المسالک، کتاب صفة النبی صلی الله علیه وسلم، باب ما جاء فی السنة فی الفطرة ۲۷۳/۱۶
[3]) ارشاد الساری ۳۰/۱۳، هم دغه شان اوګورئ: شرح الکرمانی: ۱۲۰/۲۲
[4]) سنن الترمذی، کتاب فضائل الجهاد، باب ما جاء فی فضل الرمی فی سبیل الله: ۱۷۴/۴، رقم الحدیث: ۱۶۳۸، ورواه ابوداؤد فی سننه بلفظ: لیس من اللهو الا ثلاث: تادیب الرجل فرسه، وملاعبته اهله، ورمیه بقوسه ونبله، کتاب الجهاد، باب الرمی: ۱۳/۳، رقم الحدیث ۲۵۱۳

د دې تشريح په كشف البارى، كتاب التفسير كښې تيره شوې ده.[1]

د ترجمة الباب دريم جزء د قرآن كريم آيت كريمه دې ﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِى لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللهِ ﴾

په دې آيت كريمه كښې د ﴿ لهو الحديث ﴾ تفسير امام حسن بصرى رحمه الله كړې دې ﴿ كل ما شغلك عن عبادة الله وذكره من السمر والاضاحيك والخرافات والغناء ونحوها ﴾ يعنى د لهو الحديث نه هر هغه څيز مراد دې، چه د الله پاک د فرمانبردائ نه لرې كونكې وى، مثلا فضول قصې بيانول، توقې ټقالې كول، واهيات مشغلې او سندرې وغيره.

د حديث د باب او د باب د كتاب سره مناسبت : د حديث د باب سره مناسبت او د ترجمة الباب د كتاب الاستيذان سره مناسبت بيانولو باندې علامه قسطلانى رحمه الله ليكى:

﴿ ان الداعى الى القمار لا ينبغى ان يؤذن له فى دخول المنزل، ثم لكونه يتضمن اجتماع الناس، ومناسبة بقية حديث الباب للترجمة ان الحلف باللات لهو يشغل عن الحق بالخلق فهو باطل ﴾ [2]

يعنى جوارئ ته دعوت وركونكى لره كور ته د داخليدو اجازت نه دى وركول پكار، بيا جوارى د خلقو اجتماع لره هم متضمن ده. او د حديث الباب د ترجمة الباب سره مناسبت دا دې چه د لات قسم خوړل داسې لهو ده چه د الله پاک نه غافل كولو سره د مخلوق طرف ته متوجه كونكې ده. لهذا دا باطل ده.

۵۳: بَاب مَا جَاءَ فِي الْبِنَاءِ

وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - « مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ إِذَا تَطَاوَلَ رِعَاءُ الْبَهْمِ فِي الْبُنْيَانِ ». [ر: ۵۰]

د ترجمة الباب غرض : په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله د تعميراتو متعلق حكم بيان كړې دې چه بغير د ضرورت نه پورته او لوئې كورونه جوړول غوره او جائز نه دى.

په استدلال كښې ئې د ابوهريره رضى الله عنه د حديث يو حصه دلته تعليقا ذكر كړې ده ﴿ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ إِذَا تَطَاوَلَ رِعَاءُ الْبَهْمِ فِي الْبُنْيَانِ ﴾ يعنى د قيامت د علاماتو يو علامت به دا وى چه شپونكيان به لوئې تعميرات كولو سره خپل مينځ كښې فخر كوى، مقصد دا دې چه د ذليل او رذيل خلقو په لاسونو كښې به دولت راډير شى، او بغير د ضرورت نه به لوئې لوئې كورونه جوړولو سره فخر او تقابل كوى.

﴿ رعاء ﴾ (د راء په كسرې سره) د راعى جمع ده په معنى د شپونكى. ﴿ البهم ﴾ (د باء په فتحې او د هاء په سكون سره) د ﴿ بهيمة ﴾ جمع ده، د ګډو بيزو بچى ته وائى او يا دا د ﴿ بهم ﴾ (د باء

[1] كشف البارى، كتاب التفسير، باب: افرايتم اللات والعزى ۶۳۹.
[2] ارشاد السارى ۱۳/۳۱

په ضمې او د هاء په سکون سره، د ﴿ ابهم ﴾ جمع ده. علامه عینی رحمه الله د دې په تشریح کښې فرمائی ﴿ الابهم : هو الذی یخلط لونه شئ سوی لونه ﴾ [۱] یعنی : هغه څیز چه د هغه د رنګ سره بل څیز ګډ شوې وی او د هغه رنګ د دهٔ د رنګ نه مختلف وی. بهر حال د ﴿ رعاة البهم ﴾ نه مراد د ګډو بیزو شپونکیان دی

د بې فائدې اوچتو تعمیراتو مذمت : امام بخاری رحمه الله د حدیث دا حصه د اوچت او پورته بې فائدې تعمیراتو په مذمت کښې پیش کړې ده چه داسې کول د قیامت علامت دې. د دې په مذمت کښې بل یو صریح حدیث هم راغلې دې

د سیدنا خباب رضی الله عنه مرفوع روایت دې : ﴿ يُؤْجَرُ الرَّجُلُ فِي نَفَقَتِهِ كُلِّهَا إِلَّا التُّرَابَ ﴾ یعنی انسان ته د هغه په پوره نفقه او خرچ باندې اجر ورکولې شی. سوا د خاورې نه، (تعمیرات کولو نه) [۲]

په یو روایت کښې دی ﴿ إِذَا أَرَادَ بِعَبْدٍ هَوَانًا أَنْفَقَ مَالَهُ فِي الْبُنْيَانِ ﴾ [۳]

یعنی الله پاک چه کله د یو انسان سره د بدئ معامله کول غواړی نو هغه خپل مال په تعمیراتو کښې خرچ کول شروع کړی

هم دغه شان ابن ابی الدنیا د عماره بن عامر نه یو موقوف روایت نقل کړې دې. ﴿واذا رفع الرجل بناء، فوق سبعة اذرع، نودی، یا فاسق الی این ﴾ [۴] یعنی کله چه څوک د اووهٔ ذراع نه اوچت کور جوړوی نو هغه ته آواز کولې شی چه اې فاسقه! ته چرته روان ئې؟

۵۹۴۳ | [۵] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ - هُوَ ابْنُ سَعِيدٍ - عَنْ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ رَأَيْتُنِي مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - بَنَيْتُ بِيَدِي بَيْتًا، يُكِنُّنِي مِنَ الْمَطَرِ، وَيُظِلُّنِي مِنَ الشَّمْسِ، مَا أَعَانَنِي عَلَيْهِ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ.

---

[۱]) عمدة القاری ۲۲/۲۷۱

[۲]) قال الامام انور شاه الکاشمیری رحمه الله تعالی : واعلم أنّک لا تجدُ الشرعَ إلاّ وهو يَذُمُّ البناءَ. حتّى أنه ذمَّ تزخرفَ المساجد أيضاً، وجعل التباهي فيها من أمارات الساعة. وذلک هو منصبُه. فإنه لا يقولُ لنا إلاّ نُصْحاً نصيحاً. ولا يبيِّنُ لنا إلاّ حقّاً حقيقاً. فسدَّ علينا سُبُلَ الشياطين من كل جانب. فلو كان وسَّع فيه من أوّل الأمر، لبلغ اليوم حالهم إلى حدّ لا يُقاس. فإنَّهم إذا فعلوا بعد هذا التضييق ما فعلوا. فلو كان الأمرُ موسّعاً مصرّحاً، لرأيتَ الحالَ ما كان. فلذا لم يَردْ الشرعُ فيه بالتوسيع. إلاّ أنه يجب علينا أن لا نَهْدرَ المصالحَ الشرعيةَ. فقد رأينا اليومَ أن المساجدَ لو كانت على حالها في السلف، ونحن في دار الكفر. لانهدمت ألوفٌ منها. ولَمّا وجدتَ لها اليومَ رَسْماً ولا اسماً. فالأنسبُ لنا اليومَ أن نُجَصِّصَ المساجدَ. لتكونَ شعائر الله هي العليا. ولا تندرسُ بمرور الأيام. فَيَغْصِبها الكفّارُ. ويَجْعَلُوها نَسْياً مَنْسِياً. والله تعالى أعلم. فيض الباري. كتاب الاستئذان. باب ما جاء في البناء : ۴/۴۱۴.

[۳]) فتح الباری ۱۱/۱۱۱... (اخرجناه من الاوسط لان ابن حجر قد اخطاء فی نقله عنه)

[۴]) فتح الباری ۱۱/۱۱۱

[۵]) الحدیث اخرجه ابن ماجة فی کتاب الزهد. باب فی البناء والخراب : ۲/۱۶۹۳ (رقم الحدیث : ۴۱۶۲)

سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما فرمائى چه ما د رسول الله ﷺ په زمانه کښې خپله په خپل لاس باندې يو کور جوړ کړې وو چه ماته به ئې د باران نه پناه راکوله او د ګرمئ نه به ئې سورې راکولو. د هغې په جوړولو کښې د الله پاک په مخلوق کښې چا هم زما مدد نه دې کړې. په دې کښې اشاره وه چه هغه کور معمولى او وړوکې شان وو

[۵۹۴۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ عَمْرٌو قَالَ ابْنُ عُمَرَ وَاللَّهِ مَا وَضَعْتُ لَبِنَةً عَلَى لَبِنَةٍ، وَلاَ غَرَسْتُ نَخْلَةً، مُنْذُ قُبِضَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم قَالَ سُفْيَانُ فَذَكَرْتُهُ لِبَعْضِ أَهْلِهِ قَالَ وَاللَّهِ لَقَدْ بَنَى بَيْتًا. قَالَ سُفْيَانُ قُلْتُ فَلَعَلَّهُ قَالَ قَبْلَ أَنْ يَبْنِيَ.

سيدنا عبد الله بن عمر رضي الله عنهما فرمائى چه د رسول الله ﷺ د وفات نه پس نه خو ما يوه ښخته په بلې ښخته ايښې ده او نه مې يو بوټې لګولې دې.

سفيان رحمه الله فرمائى چه ما دا حديث د هغوى بعض د کور خلقو ته بيان کړو نو هغوى اووې چه عبد الله بن عمر رضي الله عنهما خو کور جوړ کړې دې .... سفيان فرمائى چه جواب ورکړو چه کيدې شى د کور د جوړولو نه مخکښې ئې داسې وئيلې وى.

◈◈◈◈◈◈◈

د کتاب الاستيذان په ابوابو باندې يو نظر: امام بخارى رحمه الله په کتاب الاستيذان کښې لاندې ذکر شوې درې پنځوس (۵۳) ابواب قائم فرمائيلې دى!

۱: باب بدء السلام ۲: باب سورة النور (الايات ۲۷-۲۹)

۳: باب السلام اسم من اسماء الله تعالى ۴: باب تسليم القليل على الكثير

۵: باب تسليم الراكب على الماشى ۶: باب تسليم الماشى على القاعد

۷: باب تسليم الصغير على الكبير ۸: باب افشاء السلام

۹: باب السلام للمعرفة وغير المعرفة ۱۰: باب اية الحجاب

۱۱: باب الاستئذان من اجل البصر ۱۲: باب زنا الجوارح دون الفرج

۱۳: باب التسليم والاستئذان ثلاثا ۱۴: باب اذا دعى الرجل فجاء هل يستاذن؟

۱۵: باب التسليم على الصبيان ۱۶: باب تسليم الرجال على النساء والنساء على الرجال

۱۷: باب اذا قال: من ذا؟ فقال: انا ۱۸: باب من رد فقال: عليك السلام

۱۹: باب اذا قال فلان يقرئك السلام

۲۰: باب التسليم فى مجلس فيه اخلاط من المسلمين والمشركين

****

په دې کښې بعض ابواب خو داسې دی چه د هغوی د استئذان سره تعلق واضح نه دې، لکه چه د امام بخاری رحمه الله صنیع دې چه هغوی په معمولی مناسبتونو سره هم ابواب او احادیث راوړی او ډیر کرته هغه نسبت ډیر خفی او دقیق وی. مثلاً آخر باب د تعمیراتو متعلق دې، د دې باب په ظاهر کښې د استئذان سره هیڅ تعلق نشته ځکه چه په دې باب کښې د بې فائدې اوچتو کړې شوو اباداو کراهت بیان کړې شوې دې خو چونکه استئذان، چاته د تلو او د داخلیدو اجازت طلب کولو ته وائی او د سړی د ملاقات دپاره یو کور یا آبادئ ته تلل وی. په دې مناسبت سره ئې د آبادئ متعلق باب هم امام بخاری رحمه الله په کتاب الاستئذان کښې ذکر اوفرمائیلو.

د دې نه مخکښې یو باب د شپې د دروازو د بندولو سره متعلق دې او په هغې کښې دا بیان کړې شوې دی چه د شپې، دروازې بندول پکار دی.... چونکه په استئذان کښې انسان د

دروازې خوا له ورځی، په دې مناسبت سره امام د ﴿ خلق الابواب ﴾ باب د کتاب الاستئذان د لاندې ذکر اوفرمائیلو

هم دغه شان **باب اية الحجاب** امام بخاری رحمه الله قائم فرمائیلې دې، د استئذان د مشروعیت ډیر زیات مصالح دی، په هغې کښې یو مصلحت دا هم دې چه بې پردګی نه وی او په یو پردی سړی او غیر محرم باندې نظر پرې نه اوځی، په دې مناسبت سره د حجاب په آیت باندې مستقل باب قائمولو سره امام بخاری رحمه الله د کتاب الاستئذان د لاندې ذکر فرمائیلې دې.

هم دغه شان په کتاب الاستئذان کښې امام بخاری رحمه الله باب قائم کړې دې **باب الختان بعد الكبر ونتف الابط**، په ظاهر کښې د ختنان مناسبت د استئذان سره نشته، خو چونکه د ختنة په موقع باندې عموما خلق په کورونو کښې جمع کیږی او د استئذان ضرورت وی. په دې وجه امام بخاری رحمه الله په کتاب الاستئذن کښې ذکر اوفرمائیلو. والله اعلم

۸۳: کتاب الدعوات

(الاحادیث : ۵۹۴۵-۶۰۴۸)

کتاب الدعوات په ۶۹...... ابواب او ۱۴۵ ..... احادیثو مرفوعه باندې مشتمل دې، چه په هغې کښې ثوارلس احادیث معلق دی..... او باقی ۱۰۴ .... احادیث موصول دی، چه په هغې کښې ۱۲۱..... احادیث مکرره دی او باقی ۲۴ ..... احادیث غیر مکرر دی، یعنی کتاب الدعوات یا د دې نه مخکښې امام بخاری رحمه الله هغه مکرر نه دی ذکر کړې، په دې کښې د اتهٔ (۸) احادیثو نه علاوه د باقی احادیثو تخریج امام مسلم رحمه الله هم کړې دې او هغه متفق علیه دی... په کتاب الدعوات کښې امام بخاری د حضرات صحابه کرامو او تابعینو رضی الله عنهم نهه آثار ذکر فرمائیلې دی.

دعا او د هغې اداب

دعا د مومن وسله. د عبادت او بندګۍ نچوړ. د درمند زړه علاج او د بې قرار زړه اسره ده. چه کله ټولې ظاهری أسرې بیکاره شی. د توقعاتو او امیدونو دروازې بندې شی. د خواهش شین ښاخ. د ارمان د بې رنګه ازغی صورت خپل کړی. هر طرف ته تیارهٔ خوره شی. د ناامیدئ په حالت کښې د مومن بنده سره صرف یو د دعا ډیوه پاتې کیږی. هغه لاس اوچتوی. د رب دربار ته څی په عاجزئ سره فریادونه کوی... د اسمان نه د رحم راوړلو او د ورکړې موندلو دپاره د هغه د محبت ژړاګانې شروع شی. د هغه اهونه اوچت شی. او د هغه اوښکې روانې او د هغه فریادی آوازونه اوچتیږی... د هغه په زړه کښې د خپلو بدعملو. د شیطان د دهوکو. او د نفس د زخمونو درد تازه شی. د هغه په زړه کښې د دروغژنو خدایانو نه د امیدونو کم عقل توب. د زمانې بې وفائی. د لارې تکلیفونه. د منزل د مشکلاتو او د ژوند د شکایتونو درد راویخ شی. د جذباتو په سیلاب کښې د هغه اینختونکې ژبه ﴿ ربِ، ربِ ﴾ (اې زما ربه! اې زما ربه) نه مخکښې نه څی. د احساساتو بیړه د الفاظو د شکال اختیارولو په ځائې د سلګو رخ اختیار کړی او د سرکشئ تیزې چپې. د پښیمانتیا د ساحل سره لګیدو باندې فناء شی. هغه ویریږی هم او غواړی هم، رپیږی هم او آواز هم کوی. هغه ته ویره هم وی او امید هم چه د ویرې او امید دا یوځائې کیفیت د ایمان نخښه ده. د هغه یقین پیدا شی چه د دې در په سوالګر جوړیدو کښې د قسمت مالداری او د بې نوایئ نه خلاصی ده. د ذلت هم دا ادا د بندګۍ معراج. د بنده او خالق ترمینځه عجز ونیاز او د نصرت خداوندې د وصول کولو موثر ذریعه ده. حدیث قدسی دې الله پاک وائی: زه د ماتو زړونو سره یم.[1] زړه ماتیږی، خواهش شکست خوری او د تمنا آئینه زره زره کیدو سره خوریږی نو د عجز او بندګۍ جوهر پړقیږی:

تو بچا بچا کے نہ رکھ اسے تیرا آئینہ ہے وہ آئینہ
کہ شکستہ ہو تو عزیز تر ہے نگاہِ آئینہ ساز میں

هسې خو هر سړې په خپله ژبه کښې د خپل فهم او ضرورت مطابق د الله پاک د ذات نه دعاګانې غواړی خو د احادیث مبارکه د ذخیرې نه چه کومې دعاګانې منقول دی. د هغې فصاحت او بلاغت. د هغې سلاست او روانی. د هغې جامعیت او شیرنی او د هغې برابروالی او روغ والی ته کتلو سره بیشکه دا وئیلې کیدې شی چه د آسمانی کتابونو او صحیفو نه علاوه د دې دومره ښکلی کلام هیڅ مثال نشته. د دنیا هیڅ خیر داسې نه دې

---

[1] ولفظه ﴿ انا عند المنكسرة قلوبهم من اجلى ﴾ ذكره السخاوى فى المقاصد الحسنة ص ۱۰۶.قال العجلونى : قال فى المقاصد ذكره فى البداية للغزالى . وقال القارى عقبه : ولا يخفى أن الكلام فى هذا المقام لم يبلغ الغاية . قلت وتمامه " وأنا عند المندرسة قلوبهم لأجلى " . ولا أصل لهما فى المرفوع . انتهى. كشف الخفاء: (۲۰۳/۱)، رقم ۶۱۴

کوم چه په هغې کښې نه وی غوښتلې شوې. هيڅ شر داسې نشته چه د هغې نه پکښې پناه نه وی غوښتلې شوې. په هغه دعاګانو کښې د هر ضرورت او قسم خير احاطه کړې شوې ده. د هر قسم پريشانئ نه د نجات دپاره وظيفه ښودلې شوې ده. د هر مقام مناسبت سره د ذکر تلقين کړې شوې دې. دا دومره موثر او بابرکته دعاګانې دی چه که انسان د هغې اهتمام کوی نو د هغوی د شپې او ورځې ټول ساعتونه د الله پاک د ذکر او مناجات نه معطر معطر شی. په قول د مولانا ابوالحسن ندوی رحمه الله:

دا دعاګانې مستقل معجزات او د نبوت دلائل دی. د دې الفاظ شهادت ورکوی چه صرف د يو پيغمبر د ژبې مبارکې نه راوتلې دی. په هغې کښې د نبوت نور دې. د پيغمبر يقين دې. د عهد کامل نياز دې. د محبوب رب العالمين اعتماد او ناز دې. د فطرت نبوت معصوميت او سادګی ده. د دردمند او پريشانه زړه بې تکلفی او بې قراری ده. د صاحب عرض او حاجت مند اصرار او اضطرار هم دې او د بارګاه الوهيت ادب شناس احتياط هم. د زړه زخم او د درد سرېکه هم ده او کارساز کارسازی او د زړه د آبادئ يقين او سرور هم. لږ اوګورئ! د زبان رسالت نه په رپيد رپيدو ادا شوې دا بليغ دعاګانې په کوم عالم کښې وئيلې شوې دی او د رحمت په درياب کښې هغې څومره بدلون پيدا کړې دې:

《اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَسْمَعُ كَلَامِي وَتَرَى مَكَانِي وَتَعْلَمُ سِرِّي وَعَلَانِيَتِي لَا يَخْفَى عَلَيْكَ شَيْءٌ مِنْ أَمْرِي أَنَا الْبَائِسُ الْفَقِيرُ الْمُسْتَغِيثُ الْمُسْتَجِيرُ الْوَجِلُ الْمُشْفِقُ الْمُقِرُّ الْمُعْتَرِفُ بِذَنْبِهِ أَسْأَلُكَ مَسْأَلَةَ الْمِسْكِينِ وَأَبْتَهِلُ إِلَيْكَ ابْتِهَالَ الْمُذْنِبِ الذَّلِيلِ وَأَدْعُوكَ دُعَاءَ الْخَائِفِ الضَّرِيرِ مَنْ خَشَعَتْ لَكَ رَقَبَتُهُ وَفَاضَتْ لَكَ عَيْنَاهُ وَذَلَّ لَكَ جَسَدُهُ وَرَغِمَ أَنْفُهُ لَكَ اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْنِي بِدُعَائِكَ شَقِيًّا وَكُنْ بِي رَءُوفًا رَحِيمًا، يا ارحم الراحمين، يا ارحم الراحمين، يا ارحم الراحمين》(۱)

اې الله! ته زما آواز اورې! او زما مقام وينې. زما په باطن او ظاهر باندې عالم ئې. زما هيڅ معامله ستا نه پټه نه ده. زه مصيبت زده. محتاج. فريادی. پناه طلب کونکې. په ويره او رپيدو سره د خپلو ګناهونو اعتراف کونکې او اقراری، د مسکين په شان ستا نه غوښتنه کوم او د ګناه ګار عاجز په شان ستا نه دعا غوارم، د هغه غمژن، په لړزان سړی په شان دعا چه د هغه سټ ستا مخکښې ښکته شو. چه د هغه اوښکې ستا دپاره اوبهيدلې، چه د هغه بدن ستا دپاره ښکته شو او د چا پوزه چه ستا دپاره په خاورو ککړه شوه..... اې زما ربه! زما الله! ما د دې دعا نه مه محروم کوه ما سره د شفقت او کرم معامله اوکړه. اې ارحم الراحمين. اې ارحم الراحمين

چه کله د ايمان دا کيفيت. د عجز او بندګئ دې احساس او بې اعتداليانو باندې د ندامت د دې جذباتو سره مومن بنده دعا کوی، د رب نه غواړی او د هغه په حضور کښې لاسونه حوروی. نو بيا د رحمت وريځ وريږی. د برکتونو تالې پرانستلې شی او د نصرت دروازې

---

(۱) اخرجه الطبرانی فی المعجم الصغير ص ۱٤٤، اورده الهيثمی فی مجمع الزوائد ۱۵۲/۳. وفی المجمع: يا خَيْرَ الْمَسْئُولِينَ وَيَا خَيْرَ الْمُعْطِينَ مکان يا ارحم الراحمين.

آزاديږى، د زړه بوجهه سپكيږى او د باطن غبار په لرې كيدو محسوسيږى... بعض ناپوهو ته شكايت وى چه په دعاګانو باندې سترې شو، او قبليږى نه... دا غلط فهمى ده، حقيقت دا دې چه په دې دربار كښې يو آواز هم فضول نه ځى، كه د څه مصلحت د وجې نه په دنيا كښې يو دعا قبوله نه شى نو د آخرت دپاره ذخيره كولې شى يا د هغې په عوض كښې راتلونكې يو آفت ختم كړې شى او يا قبوله خو شى خو مصلحتا پكښې تاخير اوكړې شى. [1]

دعا صرف د لويو حاجتونو د حل كولو دپاره نسخه نه ده، بلكه د وړو وړو ضرورتونو، او لږو پريشانو دپاره هم، هم د دې رب د بارګاه طرف ته د رجوع كولو حكم وركړې شوې دې، په حديث كښې دى چه كه د چا د پيزار تسمه ماته شى، د هغې دپاره هم د الله پاک نه دعا كول پكار دى. [2]

آداب دعا: د قرآن او حديث نه ماخوذ، د دعا څه آداب دى، چه د هغې رعايت اوكړې شى نو د دعا قبوليت يقينى شى او د هغې زر د قبليدو امكانات روښانه شى، امام بخارى رحمه الله هم د كتاب الدعوات په مختلف بابونو كښې د هغه آدابو طرف ته اشاره فرمائيلې ده، دلته د هغه آدابو مختصر ذكر كولې شى.

① په اودس كښې دعا كول د دعا د آدابو نه دى، سيدنا ابو موسى اشعرى رضى الله عنه د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه د دعا درخواست اوكړو نو رسول الله صلى الله عليه وسلم اوبه راطلب كړې، اودس ئې اوكړو. او بيا ئې دواړه لاسونه اوچتولو سره دعا اوفرمائيله. [3] د دې روايت نه يو ادب د دعا معلوم شو خو ظاهره ده چه دا هم هغه وخت ممكن دې چه كله د اودس دپاره وخت وى، چرته چه د اودس دپاره موقع ملاؤ نه شى، د هغې نه بغير هم دعا كيدلې شى.

② قبلې ته مخ كولو سره دعا كول هم د دعا د آدابو نه دى، امام بخارى رحمه الله وړاندې مستقل باب قائم كړې دې، **باب الدعاء مستقبل القبلة**، په دې باب سره ئې هم دې طرف ته اشاره فرمائيلې ده. د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه په ډيرو احاديثو كښې د قبلې طرف ته مخ كولو سره د دعا ثبوت ملاويږى، د صحيح بخارى او صحيح مسلم په روايت كښې دى:

﴿ اسْتَقْبَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم الْكَعْبَةَ فَدَعَا عَلَى نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ ﴾ [4] يعنى: رسول الله صلى الله عليه وسلم قبلې طرف ته مخ مبارک اوګرځولو او د قريشو د يو جماعت خلاف ئې بددعا اوكړه.

---

[1] لما رواه ابو سعيد الخدرى رضى الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَدْعُو بِدَعْوَةٍ لَيْسَ فِيهَا إِثْمٌ، وَلاَ قَطِيعَةُ رَحِمٍ، إِلاَّ أَعْطَاهُ اللَّهُ بِهَا إِحْدَى ثَلاَثٍ: إِمَّا أَنْ تُعَجَّلَ لَهُ دَعْوَتُهُ، وَإِمَّا أَنْ يَدَّخِرَهَا لَهُ فِي الآخِرَةِ، وَإِمَّا أَنْ يَصْرِفَ عَنْهُ مِنَ السُّوءِ مِثْلَهَا قَالُوا: إِذًا نُكْثِرُ، قَالَ: اللَّهُ أَكْثَرُ. (الجامع لأحكام القرآن: ۳۲۰/۲) (اسناده جيد)

[2] لفظه عن انس رضى الله تعالى عنه: لِيَسْأَلْ أَحَدُكُمْ رَبَّهُ حَاجَتَهُ كُلَّهَا حَتَّى يَسْأَلَ شِسْعَ نَعْلِهِ إِذَا انْقَطَعَ. (سنن الترمذى، كتاب الدعوات، باب يسال الحاجة وان صغرت)

[3] صحيح البخارى، كتاب الدعوات باب الدعاء عند الوضوء رقم الحديث ۱۳۸۳

[4] صحيح البخارى كتاب المغازى،باب دعاء النبى صلى الله عليه وسلم على كفارقريش،رقم الحديث: ۳۹۶۰

④ په دعا کښې دننه لاس اوچتول هم د آداب نه دی، د صحیح بخاری روایت دې:

﴿رَفَعَ النَّبِيُّ صلی الله علیه وسلم يَدَيْهِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ﴾ (۱)

یعنی: رسول الله ﷺ دواړه لاسونه مبارک اوچت کړل او دعا ئې اوکړه: اې الله! زه د خالد بن ولید رضی الله عنه د عمل نه براءت کوم.

او په سنن ترمذی او سنن ابی داؤد کښې د سیدنا سلمان فارسی رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل:

﴿إِنَّ اللهَ حَيِيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحِي أَنْ يَرْفَعَ الْعَبْدُ يَدَيْهِ فَيَرُدَّهُمَا صِفْرًا﴾ (۲)

یعنی: د الله پاک ذات ډیر حیاء والا او سخی دې، چه کله بنده خپل دواړه لاسونه د هغه په دربار کښې اوچت کړی نو د هغې په خالی او محروم واپس کولو باندې هغه له حیاء ورځی.

امام بخاری رحمه الله په کتاب الدعوات کښې ﴿باب رفع الایدی فی الدعا﴾ قائم کولو سره، هم دا ادب ثابت کړې دې.

د لاس اوچتولو مسنون طریقه دا ده چه د دواړو لاسونو تلی پورته طرف ته وی. د سنن ابی داؤد په روایت کښې دی: ﴿إِذَا سَأَلْتُمُ اللهَ فَاسْأَلُوهُ بِبُطُونِ أَكُفِّكُمْ، وَلَا تَسْأَلُوهُ بِظُهُورِهَا﴾ (۳)

چه کله تاسو د الله پاک نه غواړئ نو د تلو دننه حصې مخامخ کولو سره غواړئ. لاسونو البته کولو سره ترې مه غواړئ.

لاسونه دې د اوږو د برابرئ پورې اوچت کړې شی، د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما روایت، امام ابوداؤد رحمه الله نقل فرمائیلې دې ﴿الْمَسْأَلَةُ أَنْ تَرْفَعَ يَدَيْكَ حَذْوَ مَنْكِبَيْكَ أَوْ نَحْوَهُمَا﴾ (۴) (د دعا کولو په وخت دې لاسونه د اوږو برابر یا هغې ته نزدې اوچت کړې شی)

او په صحیح بخاری کښې د سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه نه روایت دې هغوی فرمائی ﴿ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ وَقَالَ: رَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ﴾ (۵) (رسول الله ﷺ دعا اوفرمائیله نو هغوی خپل دواړه لاسونه اوچت کړل او ما د هغوی د ترخونو سپین والې اولیدو)

سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی: لاسونه دې ښه خوارهٔ کړې شی ﴿وَالِابْتِهَالُ أَنْ تَمُدَّ يَدَيْكَ جَمِيعًا﴾ (۶) یعنی عاجزی او زاری دا ده چه ته خپل دواړه لاسونه خوارهٔ کړې.

---

(۱) صحيح البخاري، كتاب المغازي، باب بعث النبی صلی الله علیه وسلم خالد بن الولید الی بنی جذیمة، رقم الحدیث ۴۳۳۹

(۲) سنن الترمذی، کتاب الدعوات، باب بلاعنوان، (رقم الحدیث: ۳۵۵۶) ۵/۵۵۶، ۵۵۷، وسنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء، (رقم الحدیث: ۱۴۸۸)، ۲/۷۸، واللفظ للترمذی.

(۳) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحدیث ۱۴۸۶) ۲/۷۸

(۴) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحدیث ۱۴۸۹) ۲/۷۸

(۵) صحيح البخاري، كتاب الدعوات، باب رفع الایدی فی الدعاء: ص ۱۶۰۲

(۶) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحدیث ۱۴۸۹) ۲/۷۹

④ د دعا نه مخکښې او د دعا په آخر کښې د الله پاک حمد او ثناء او درود شریف لوستل هم د دعاء د آدابو یو اهم ادب دې. په سنن ترمذی کښې، د سیدنا فضالة بن عبید رضی الله عنه نه روایت دې. چه رسول الله ﷺ تشریف فرما وو، یو سړې داخل شو، مونځ ئې اوکړو او په دې الفاظو سره ئې دعا کوله ﴿اللهم اغفرلی وارحمنی﴾ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: اې مونځ کونکیه! تا تندی اوکړه چه کله تاسو د مونځ کولو نه پس کینئ نو د الله پاک شایان شان حمد کوئ. درود شریف لولئ او بیا د الله پاک نه دعا کوئ. د دې نه پس یو بل صاحب راغلو. هغوی د مونځ کولو نه پس د الله پاک حمد او ثناء بیان کړه، درود ئې اولوستلو نو رسول الله ﷺ هغه ته خطاب کولو سره اوفرمائیل ﴿ایها المصلی ادع تجب﴾ (اې مونځ کونکیه! دعا کوه ستاسو دعا به قبلولې شی) [1]

د الله پاک حمد و ثناء او په رسول الله ﷺ باندې درود لیږل د الله پاک په دربار کښې نه رد کیږی او د خبره د الله پاک د شان کریمی نه بعید دې چه د دعا اول او آخر حصه قبوله کړی او په مینځ کښې د خپل بنده غوښتلې شوې حاجت دې رد کړی، په دې وچه د دعا په اول او آخر کښې د الله پاک حمد او ثناء او په رسول الله ﷺ باندې درود د دعا قبولیت لره یقینی کوی. [2]

⑤ د دعا نه مخکښې، خپل عجز، خپلې کوتاهیانې او د خپلو ګناهونو اعتراف هم. د دعا د آدابو نه دې. رسول الله ﷺ فرمائی:

﴿إِنَّ اللهَ لَيَعْجَبُ مِنَ الْعَبْدِ إِذَا قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، إِنِّي قَدْ ظَلَمْتُ نَفْسِي، فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ، قَالَ: عَبْدِي عَرَفَ أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ وَيُعَاقِبُ﴾ [3]

یعنی: الله پاک ته د خپل بنده دا ادا ډیره خوښه ده، چه کله هغه ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، إِنِّي قَدْ ظَلَمْتُ نَفْسِي، فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ﴾ وائی نو الله پاک فرمائی: زما بنده ته معلومه ده چه د هغه یو رب دې، چه هغه بخښنه کوی او سزا ورکوی.

⑥ دعا د زړه په دې یقین سره کول پکار دی چه هغه به د الله پاک په دربار کښې قبلیږی او نه به شی رد کولې، سیدنا ابوهریره رضی الله عنه د رسول الله ﷺ ارشاد نقل کړې دې

---

[1] سنن الترمذی، (رقم الحدیث ٣٤٨٦، ٢٨٢/٥، وسنن النسائی (رقم الحدیث ١٢٨٤) : ٤٤/٣، ومسند الامام احمد ١٨/٦

[2] قال السیوطی رحمه الله فی جلاء الافهام:

قال ابن القیم رحمه الله: فمفتاح الدعاء الصلاة علی النبی کما أن مفتاح الصلاة الطهور.... ثم نقل عن احمد بن ابی الحوراء قال سمعت أبا سلیمان الدارانی یقول من اراد أن یسأل الله حاجته فلیبدأ بالصلاة علی النبی ولیسأل حاجته ولیختم بالصلاة علی النبی فإن الصلاة علی النبی مقبولة والله اکرم أن یرد ما بینهما. (جلاء الافهام: ٢٦٢)

[3] اخرجه احمد فی مسنده ٩٧/١، ١١٥، ١٢٨، من حدیث علی رضی الله تعالی عنه.

﴿ ادْعُوا اللهَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالإِجَابَةِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ لَا يَسْتَجِيبُ دُعَاءً مِنْ قَلْبٍ غَافِلٍ لَاهٍ ﴾ (۱)
دعا کوئ. په دې یقین سره چه ستاسو دعا به قبلیږی او په دې خبره خان پوهه کړئ چه الله پاک د بې پرواه زړه دعا نه قبلوی،
هم دغه شان دعا د پوره عزم او کلک والی او صفا الفاظو سره کول پکار دی. په شک او تردد سره نه شی قبلیدې. امام بخاری رحمه الله په کتاب الدعوات کښې په دې باندې مستقل باب قائم کړې دې ﴿باب لیعزم المسالة، فانه لا مکره﴾ او د هغې د لاندې ئې د رسول الله ﷺ ارشاد نقل کړې دې چه په تاسو کښې دې څوک داسې دعا نه کوی چه اې الله که ته غواړې نو ماته بخښنه اوکړه. بلکه په پوره عزم او کلک والی سره دې دعا کوی
⑥ : د دعا الفاظ درې کرته یا بار بار مکرر کول هم د دعا د آدابو نه ده: پس په صحیح بخاری او صحیح مسلم کښې د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه روایت دې. هغوی فرمائی ﴿ كَانَ إِذَا دَعَا دَعَا ثَلَاثًا. وَإِذَا سَأَلَ سَأَلَ ثَلَاثًا ﴾ (۲) یعنی رسول الله ﷺ به چه کله دعا کوله او د الله پاک نه به ئې څه غوښتل نو درې کرته به ئې دعا کوله او درې کرته به ئې غوښتل،
په سنن ابن ماجة کښې د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه روایت دې. رسول الله ﷺ اوفرمائیل کوم سړې چه د الله پاک نه درې کرته جنت اوغواړی نو جنت وائی. اې الله ! دې جنت ته داخل کړه. او کوم سړې چه درې کرته د جهنم نه پناه اوغواړی نو جهنم وائی اې الله دې د جهنم نه بچ کړه (۳)
⑧ دعا به په زارئ سره کول پکار دی. په قرآن کریم کښې هم د دې حکم کړې شوې دې.
﴿ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً﴾ (۴) تاسو د الله پاک نه په زارئ او رو آواز دعاګانې غواړئ.
خپله به رسول الله ﷺ. د الله پاک په دربار کښې په زارئ سره دعا فرمائیله چه هم دا شان عبدیت دې. سیدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما فرمائی
﴿ أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ يُصَلِّي، وَلِجَوْفِهِ أَزِيزٌ كَأَزِيزِ الْمِرْجَلِ ﴾ (۵)
یعنی زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې راغلم. هغوی په مانځه کښې مشغول وو. او د هغوی د سینې مبارکې نه داسې آواز راوتلو لکه چه د کټوئ د خوټکیدو په وخت آواز راوځی

---

(۱) صحیح مسلم. کتاب الجهاد والسیر. باب ما لقی النبی صلی الله علیه وسلم من اذی المشرکین والمنافقین. رقم الحدیث ۴۶۴۹
(۲) صحیح مسلم. کتاب الجهاد والسیر. باب ما لقی النبی صلی الله علیه وسلم من اذی المشرکین والمنافقین. رقم الحدیث ۴۶۴۹
(۳) سنن ابن ماجة. ابواب الزهد. باب صفة الجنة. رقم الحدیث : ۴۳۴۰
(۴) سورة الاعراف : ۵۵
(۵) سنن النسائی. ابواب السهو. باب البکاء فی الصلاة. رقم الحدیث : ۱۲۱۵

امام مسلم رحمه الله په صحیح مسلم کښې د عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما روایت نقل کړې دې. هغوی فرمائی:

﴿ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- تَلاَ قَوْلَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِى إِبْرَاهِيمَ ﴿رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِى فَإِنَّهُ مِنِّى﴾ الآيَةَ، وَقَالَ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلاَمُ ﴿إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ فَرَفَعَ يَدَيْهِ وَقَالَ « اللَّهُمَّ أُمَّتِى أُمَّتِى ». وَبَكَى فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَا جِبْرِيلُ اذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ فَسَلْهُ مَا يُبْكِيكَ فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ -عَلَيْهِ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَمُ- فَسَأَلَهُ فَأَخْبَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِمَا قَالَ. وَهُوَ أَعْلَمُ. فَقَالَ اللَّهُ يَا جِبْرِيلُ اذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ فَقُلْ إِنَّا سَنُرْضِيكَ فِى أُمَّتِكَ وَلاَ نَسُوءُكَ ﴾[1]

رسول الله ﷺ د سیدنا ابراهیم علیه السلام په سلسله کښې د الله پاک دا قول ﴿ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا ﴾ اولوستلو. یعنی اې زما ربه! بیشکه دې بتانو ډیر زیات خلق گمراه کړی دی. پس چا چه زما اتباع اوکړه هغه زما نه دې او څوک چه زما نافرمانی اوکړی نو ته بیشکه زیات معاف کونکې او ډیر رحم کونکې دې. او د سیدنا عیسی علیه السلام دا قول ﴿ ان تعذبهم فانهم عبادك ﴾ یعنی اې الله! که ته هغوی ته عذاب ورکړې نو دا ستا بندگان دی او که ته هغوی معاف کړې نو ته غالب او حکمت والا ئې، بیا رسول الله ﷺ خپل دواړه لاسونه اوچت کړل او وې فرمائیل: اې الله! زما امت زما امت! او په ژړا شو. الله پاک اوفرمائیل: اې جبرائیل علیه السلام! محمد (ﷺ) ته لاړ شه. د هغوی نه تپوس اوکړه چه کوم څیز ته اوژړولې؟ حال دا چه الله پاک ته حقیقت معلوم وو. جبرائیل علیه السلام رسول الله ﷺ ته راغلو او سوال ئې اوکړو. رسول الله ﷺ هغوی ته حقیقت بیان کړو. بیا الله پاک ارشاد اوفرمائیلو: اې جبرائیل! محمد (ﷺ) ته لاړ شه او ورته اووایه چه مونږ به تاسو ستاسو د امت په باره کښې خوشحاله کړو. تاسو به نه ناراضه کوو.

د دې نه علاوه په نورو ډیرو احادیثو کښې هم د رسول الله ﷺ د ژړا، زارئ او فریاد او خپل رب ته سوال او زاری کولو سره د خپلې دعا او د خپل مراد پوره کولو ذکر ملاویږی. بهر حال په دعا کښې ژړل او د رب په حضور کښې اوښکې بهیول، دعا لره قبولیت ته نزدې کوی او د رحمت دریاب لره متحرک او عنایت الهی لره د متوجه کولو سبب دې.

⑨ دعاء په مزه او رو آواز کښې کول پکار دی، په چغو او شور او هنگامې سره دعا کول، د دعا د آدابو خلاف دی. د الله پاک ارشاد دې ﴿ ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ﴾ په دې آیت کریمه کښې په مزه مزه د دعا غوښتلو حکم کړې شوې دې.

⑩ د دعا یو اهم ادب دا دې چه دعا کولو سره انسان تنگ او بې صبره نه شی، د قبولیت دعا په سلسله کښې جلد بازی، بې صبری او تنگیدلو اظهار کول، د دعا د غیر مقبول جوړیدو سبب جوړیدې شی، دعا په تسلسل، استقامت، او دوام سره کول پکار دی او په

[1]) صحیح مسلم، کتاب الایمان، باب دعاء النبی صلی الله علیه وسلم لامته، رقم: ٤٩٩

يو موقع باندې هم دا نه دی وئيل پكار چه زه دعا خو كوم خو قبليږی نه، پس په صحيح مسلم او سنن ترمذی كښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه روايت دی چه بنده تر څو پورې د جلد بازئ نه كار وانخلی، د هغه دعا قبلولې شی، د جلد بازئ مطلب چه كله د رسول الله ﷺ نه اوتپوسلې شو نو هغوی اوفرمائيل چه سړې دې داسې اوائی چه ما ډيرې دعاګانې اوكړې خو زما خيال دې چه زما دعاګانې نه قبليږی. (١)

⑪ دعا لره د قبلولو دپاره، د هغې په آخر كښې لفظ د ﴿آمين﴾ وئيل مؤثر دی، امام حاكم په مستدرک كښې د رسول الله ﷺ ارشاد نقل كړې دې چه په كوم مجلس كښې يو سړې دعا كوی او نور خلق په هغې باندې ﴿آمين﴾ وائی نو الله پاک د هغوی دعا قبلوی. (٢)

او د سنن ابی داؤد په يو روايت كښې دی چه رسول الله ﷺ په دعا كښې د زاری او فرياد كونكی يو سړی په خوا كښې اودريدلو ﴿اوجب ان ختم﴾ يعنی هغه دعا قبوليت ته اورسوله، كه دې دعا ختم كړی؟ تپوس اوشو په كوم څيز باندې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : په ﴿امين﴾ باندې، پس د رسول الله ﷺ نه هغه تپوس كونكې صحابی دعا كونكی ته راغلو او ورته ئې اووې چه د دعا په آخر كښې ﴿آمين﴾ اووايه او زيرې واخله. (٣)

بهر حال د دعا اختتام په دې مباركې كلمې سره كول پكار دی او هم دا د اسلافو او مشرانو معمول هم دی.

⑫ د دعا آخری ادب دا دې چه د دعا نه د فراغت نه پس دواړه لاسونه په مخ باندې راښكلې شی. سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د رسول الله ﷺ ارشاد نقل اوفرمائيلو :

﴿سَلُوا اللهَ عَزَّ وَجَلَّ بِبُطُونِ أَكُفِّكُمْ، وَلَا تَسْأَلُوهُ بِظُهُورِهَا، فَإِذَا فَرَغْتُمْ فَامْسَحُوا بِهَا وُجُوهَكُمْ﴾ (٤)

يعنی د لاس دننه حصه غوړولو سره د الله پاک نه غواړئ او كله چه فارغ شئ نو دواړه لاسونه په مخ باندې راكاږئ.

هم دغه شان د سيدنا عمر رضي الله عنه روايت، امام ترمذی رحمه الله نقل كړې دې!

﴿كَانَ رَسُولُ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ فِي الدُّعَاءِ لَمْ يَحُطَّهُمَا حَتَّى يَمْسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ﴾ (٥)

رسول الله ﷺ به چه كله په دعا كښې لاس اوچت كړل نو لاندې كول به ئې نه چه ترڅو پورې به ئې په مخ مبارک نه وو راښكلې.

---

(١) صحيح مسلم، كتاب الذكر والدعاء، باب بيان انه يستجاب للداعی ما لم يعجل رقم الحديث ۲۷۳۵، وسنن الترمذی، كتاب الدعوات، باب ما جاء فی من يستعجل فی دعائه : رقم الحديث ۳۳۸۷.

(٢) المستدرک : كتاب معرفة الصحابة ۳۴۷/۳

(٣) سنن ابی داؤد، كتاب الصلاة، باب التامين وراء الامام : ۲۴۷/۱، رقم الحديث ۹۳۸

(٤) سنن ابی داؤد، كتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحديث ۱۴۸۵) : ۷۸/۲. (اسناده ضعيف)

(٥) سنن الترمذی، كتاب الدعاء، باب ما جاء فی رفع الايدی عند الدعاء، (رقم الحديث : ۳۳۸۶) ۴۸/۵، ۴۹ (ضعيف جدا)

د دې آدابو رعایت کولو سره که دعا اوکړې شي نو انشاء الله د الله پاک د دربار نه به نه شي رد کولې
خو دې خبرې ته دې پکښې اوکتلې شي چه د دې آدابو سره سره دې د دعا د قبولیت د دې شرط هم خیال ساتلې شوې وی چه دعا کونکې حرام خور نه وی. د کوم سړې غذا. جامه او د معاش ذریعه چه حرام وی، د هغه دعا نه قبلیږی. د رسول الله ﷺ حدیث دې:

﴿ الرَّجُلَ يُطِيلُ السَّفَرَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ يَمُدُّ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ يَا رَبِّ يَا رَبِّ وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ وَغُذِيَ بِالْحَرَامِ فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ ﴾ [1]

یعنی یو سړې اوږد سفر کولو سره د خورو او متغیر ویښتو او پریشانه حالت او هیئت سره د آسمان طرف ته لاس اوچتولو سره ﴿ یا رب یا رب ﴾ وئیلو سره دعا غواړی، (چه د هغې تقاضه دا ده چه الله پاک هغه قبول اوفرمائی)، خو د هغه خوراک، د هغه څکاک او د هغه اغوستل د حرامو وی، په حرام مال سره هغه لوئې شوې وی، په داسې صورت کښې به د هغه دعا څنګه قبوله شی.؟

د ابراهیم بن ادهم رحمه الله یو قول: او په آخر کښې د مشهور بزرګ حضرت ابراهیم بن ادهم رحمه الله یو قول نقل کولې شی. د هغوی نه چا تپوس اوکړو چه مونږ دعا کوو، خو زمونږ دعاګانې نه قبلیږی. هغوی اوفرمائیل:

﴿ لأنكم عرفتم الله فلم تطيعوه، وعرفتم الرسول فلم تتبعوا سنته، وعرفتم القرآن فلم تعملوا به، وأكلتم نعم الله فلم تؤدوا شكرها، وعرفتم الجنة فلم تطلبوها، وعرفتم النار فلم تهربوا منها، وعرفتم الشيطان فلم تحاربوه ووافقتموه، وعرفتم الموت فلم تستعدوا له، ودفنتم الأموات فلم تعتبروا، وتركتم عيوبكم واشتغلتم بعيوب الناس ﴾ [2]

یعنی تاسو ته د الله پاک معرفت حاصل دې خو د هغه اطاعت نه کوئ. د الله پاک د رسول پیژندګلو درته حاصل ده خو د هغوی د سنت اتباع نه کوئ، په قرآن کریم باندې سره د پوهې عمل نه کوئ. د الله پاک نعمتونه خورئ خو شکر نه ادا کوئ، د جنت نه خبر یئ خو د هغې طلب نه کوئ. جهنم پیژنئ خو د هغې نه تیخته نه کوئ. د شیطان د دشمنئ معلومیدو باوجود د هغه سره جنګ نه کوئ بلکه هم د هغه موافقت کوئ. د مرګ د حقیقت معلومیدو باوجود د هغې دپاره تیاری نه کوئ او د مړو د ښخولو باوجود عبرت نه حاصلوئ. خپل عیبونه ستاسو د سترګو نه ورک دی او د خلقو په عیبونو کښې تاسو خپل ځان مشغول کړې دې!

---

[1] الصحيح لمسلم، كتاب الزكاة، باب قبول الصدقة من الكسب الطيب وتربيتها، رقم ۲۳۴۶، وسنن الترمذي، ابواب تفسير القرآن، رقم ۲۹۸۹، وسنن الدارمي، كتاب الرقاق، باب في اكل الطيب ۳۸۹/۲، رقم : ۲۷۱۷، مسند الامام احمد بن حنبل : ۳۲۸/۲

[2] الجامع لاحكام القرآن للقرطبي : ۳۱۲/۲

﴿بسم الله الرحمٰن الرحيم﴾

۸۳: کتاب الدعوات

وَقَوْلِ اللهِ تَعَالٰی: ادْعُونِیْ أَسْتَجِبْ لَكُمْ ۚ إِنَّ الَّذِیْنَ یَسْتَكْبِرُوْنَ عَنْ عِبَادَتِیْ سَیَدْخُلُوْنَ جَهَنَّمَ دَاخِرِیْنَ ﴿﴾، غافر: ۶۰ ـ

د کتاب الاستیذان سره مناسبت دعوات د دال او عین په زبر سره، د دعوة جمع ده. دعوة. د دعا په معنی ده.[۱] امام بخاری رحمه الله په دې کتاب کښې دعاګانې او د هغې متعلقات ذکر فرمائیلي دی. د دعا معنی د حاجت طلب کولو هم راځی او د آواز کولو هم راځی.[۲]

حافظ ابن حجر رحمه الله وغیره فرمائی چه استیذان د بندو دروازو د پرانستلو دپاره وی. دعا هم د پورته دروازو د پرانستلو دپاره کولې شی.

د دعا اهمیت او فضیلت په ترجمة الباب کښې امام بخاری رحمه الله د قرآن کریم آیت ذکر فرمائیلي دې. د الله پاک ارشاد دې: ما رابلئ، زه به ستاسو دعا قبلوم. بیشکه کوم خلق چه زما د بندګئ نه تکبر کوی هغوی به نزدې جهنم ته ذلیله داخل شی.

په دعا باندې په حدیث کښې د عبادت اطلاق هم کړې شوې دې. د سیدنا نعمان بن بشیر رضی الله عنه روایت امام ترمذی او امام احمد رحمهما الله مرفوع نقل فرمائیلي دې ﴿الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ﴾[۳] یعنی دعا سراسر عبادت دې.

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه امام احمد رحمه الله یو مرفوع روایت په دې الفاظو نقل کړې دې ﴿مَنْ لَمْ یَدْعُ اللهَ، غَضِبَ اللهُ عَلَیْهِ﴾[۴] یعنی څوک د الله پاک نه دعا نه غواړی الله پاک په هغه باندې غضبناک کیږی.

هم دغه شان امام ترمذی رحمه الله د سیدنا انس رضی الله عنه یو مرفوع حدیث نقل فرمائیلي دې ﴿الدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ﴾[۵] یعنی: دعا د عبادت مغز دې.

د امام ترمذی او امام ابن ماجه د یو مرفوع روایت الفاظ دی: ﴿لَیْسَ شَیْءٌ أَكْرَمَ عَلَی اللهِ سُبْحَانَهُ مِنَ الدُّعَاءِ﴾[۱] یعنی د الله پاک په نزد د دعا نه عزت مند بل یو څیز هم نشته.

---

[۱]) عمدة القاری ۲۸۶/۲۲، فتح الباری ۱۱۳/۱۱، ارشاد الساری ۳۰۳/۱۳

[۲]) عمدة القاری ۲۸۶/۲۲، فتح الباری ۱۱۳/۱۱

[۳]) مسند الامام احمد: ۲۶۷/۴، واخرجه الترمذی فی کتاب التفسیر، باب سورة المؤمن ۳۷۴/۵، رقم الحدیث ۳۲۴۷

[۴]) مسند الامام احمد ۴۴۳/۲ (حسن الاسناد)

[۵]) اخرجه الترمذی، فی کتاب الدعوات، باب ما جاء فی فضل الدعاء: ۴۵۶/۵، رقم الحدیث ۳۳۷۱ (سند: ضعیف)

د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه یو مرفوع حدیث دې. د هغې الفاظ دی: ﴿ سَلُوا اللهَ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنَّ اللهَ عَزَّوَجَلَّ يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ ﴾ (٢) یعنی د الله پاک نه د هغه د فضل سوال کوئ. ځکه چه د الله پاک نه غوښتل د هغه خوښ دی. هم دغه شان د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما یو حدیث امام ترمذی رحمه الله نقل کړې دې د هغې په سند کښې اګر چه ضعف دې خو امام حاکم په مستدرک کښې هغه ته صحیح وئیلې دې (٣) د هغې الفاظ دا دی:

﴿ ان الدُّعاءَ يَنْفَعُ مِمَّا نَزَلَ وِمِمَّا لَمْ يَنْزِلْ فَعَلَيْكُمْ عِبادَ اللهِ بِالدُّعاءِ ﴾ (٤)

یعنی دعا په ټولو آفتونو کښې نافع ده. که هغه نازل شوې وی یا تر اوسه پورې نه دی نازل شوی. نو د الله پاک بندګانو! د دعا ضرور اهتمام کوئ.

د سیده عائشه رضی الله عنها یو مرفوع روایت طبرانی نقل کړې دې. د هغې الفاظ دی ﴿ إِنَّ اللهَ عَزَّوَجَلَّ يُحِبُّ الْمُلِحِّينَ فِي الدُّعَاءِ ﴾ (٥) یعنی الله پاک هغه خلق خوښوی چه په زاریٔ سره دعاګانې کوی. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی اګر چه د دې حدیث راویان ثقه دی خو په یو ځائې کښې عنعنه ده. (٦)

په ایت کریمه کښې د دعا مصداق: د قرآن کریم ذکر کړې شوې آیت کښې ﴿ ادعونی ﴾ نه مراد د اکثر حضراتو په نزد دعا ده. بعضو وئیلې دی چه د دې نه عبادت مراد دې ځکه چه وړاندې په وعید ﴿ یستکبرون عن عبادتی ﴾ کښې د عبادت لفظ ذکر شوې دې. (٧) خو جمهور فرمائی چه دعا هم چونکه عبادت دې. په دې اول خاص او د هغې نه پس عام ذکر کړې شوه. ځکه چه څوک د عام عبادت نه اعراض کوی هغه به د دعا نه هم اعراض کوی. (٨)

---

١) اخرجه الترمذی، فی کتاب الدعوات، باب ما جاء فی فضل الدعاء: ٤٥٥/٥، رقم الحدیث ٣٣٧٠، واخرجه الامام ابن ماجة فی کتاب الدعاء، باب فضل الدعاء: ١٢٥٨/٢، رقم الحدیث ٣٨٢٩ (اسناده حسن)

٢) اخرجه الترمذی، فی کتاب الدعوات، باب فی انتظار الفرج وغیر ذلک، ٥٦٥/٥، رقم الحدیث: ٣٥٧١ (اسناده ضعیف)

٣) المستدرک للحاکم، کتاب الدعاء، باب الدعاء مما نزل ومما لم ینزل: ٤٩٣/١

٤) سنن الترمذی، فی کتاب الدعوات، باب فی دعاء النبی صلی الله علیه وسلم: ٢٥٢/٥، رقم الحدیث ٣٥٤٨، وقال الترمذی: هذا حدیث غریب لا نعرفه الا من حدیث عبدالرحمن بن ابی بکر القرشی، هو ضعیف فی الحدیث، ضعفه بعض اهل العلم من قبل حفظه، وقال المنذی فی الترغیب والترهیب، وقد طعن فی عبدالرحمن بن ابی بکر الملیکی فقال: وهو ذاهب الحدیث، کتاب الدعوات، باب: ان الدعاء ینفع مما لم نزل ومما لم ینزل: ٤٨٠/٢

٥) فتح الباری: ١١٤/١١

٦) فتح الباری: ١١٤/١١

٧) روح المعانی، المجلد الثالث عشر، الجزء الاول: ٨١

٨) تفسیر القرطبی: ٣٢٦/١٥، ٣٢٧، روح المعانی، المجلد الثالث عشر، الجزء الاول: ٨١

د قبولیت دعا معنی د قرآن کریم په دې آیت کښې دی چه الله پاک به د دعا غوښتلو نه پس قبول فرمائی. ډېر کرته دعا غوښتلې شی خو قبلیږی نه. په دې سلسله کښې دا خبره یاد ساتل پکار دی چه د دعا د قبولیت مختلف صورتونه دی. کله بعینه هم هغه څیز ورکولې شی. چه د کوم بنده سوال کوی او کله هغه څیز چونکه د مصلحت خلاف وی په دې وجه هغه دعا د هغه دپاره د آخرت ذخیره کړې شی او که د هغې په عوض کښې څه بل آفت ختم کړې شی پس امام احمد بن حنبل رحمه الله د سیدنا ابوسعید رضی الله عنه یو مرفوع حدیث نقل کړې دې.

﴿ مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَدْعُو بِدَعْوَةٍ لَيْسَ فِيهَا إِثْمٌ ، وَلاَ قَطِيعَةُ رَحِمٍ ، إِلاَّ أَعْطَاهُ اللهُ بِهَا إِحْدَى ثَلاَثٍ : إِمَّا أَنْ تُعَجَّلَ لَهُ دَعْوَتُهُ ، وَإِمَّا أَنْ يَدَّخِرَهَا لَهُ فِي الآخِرَةِ ، وَإِمَّا أَنْ يَصْرِفَ عَنْهُ مِنَ السُّوءِ مِثْلَهَا ﴾

یعنی هر مسلمان چه داسې دعا اوغواړی چه د گناه او قطع رحمی سره متعلق نه وی نو الله پاک د هغې په بدل کښې د دریو څیزونو نه یو ضرور ورکوی یا خو فورا هغه ته مطلوب څیز ورکړی. یا هغه دعا د هغه دپاره د آخرت ذخیره اوگرځوی. یا د هغې په مثل د هغه نه څه آفت لرې کړی [1] امام حاکم رحمه الله په مستدرک کښې دې حدیث ته صحیح ونیلې دې [2]

① باب وَلِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ

[۵۹۴۵] [3] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ يَدْعُو بِهَا ، وَأُرِيدُ أَنْ أَخْتَبِئَ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لأُمَّتِي فِي الآخِرَةِ ». [۷۰۳۲]

[۵۹۴۶] وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ قَالَ مُعْتَمِرٌ سَمِعْتُ أَبِي عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « كُلُّ نَبِيٍّ سَأَلَ سُؤْلاً - أَوْ قَالَ لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ قَدْ دَعَا بِهَا - فَاسْتُجِيبَ ، فَجَعَلْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ ».

د رسول الله صلی الله علیه وسلم مخصوص دعا رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی چه د هر نبی یو خاص دعا وی کومه چه هغه کوی ،او هغه مقبول وی، او زه غواړم چه زه خپله دعا په آخرت کښې د خپل امت د شفاعت دپاره محفوظ کړم

دویم روایت د سیدنا انس رضی الله عنه نه دې. فرمائی. چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل هر نبی خپل مطلوب غوښتلې دې یا ئې اوفرمائیل : د هر یو نبی یو دعا قبلیږی. پس هغوی دعا هم اوکړه او قبوله هم شوه خو ما خپله دعا د قیامت په ورځ باندې د خپل امت د شفاعت دپاره

---

[1]) مسند الامام احمد : ۱۸/۳

[2]) المستدرک للامام حاکم، کتاب الدعوات ۴۹۳/۱ (قال حسین سلیم اسد فی تعلیق مسند ابی یعلی : اسناده جید)

[3]) الحدیث اخرجه مسلم فی کتاب الایمان، باب احتباء النبی صلی الله علیه وسلم دعوة الشفاعة لامته (رقم الحدیث : ۲۰۰)

محفوظ کړې ده
يو اشكال او د هغې جواب: په دې باندې په ظاهر كښې اشكال واردېږي چه د هر نبي خو د يو په زمانې دعاګانې قبليږي. دلته د يو تحديد څنګه اوکړې شو؟
د دې جواب دا دې چه د يوې دعا قبوليت يقيني دې. مطلب دا دې چه د هر نبي يوه دعا يقيني قبليږي. د باقي دعاګانو د قبوليت په باره كښې په يقين سره نه شي وئيلې كيدې چه هغه به قبليږي. اګر چه په هغې كښې هم د قبوليت اميد دې
پس حافظ ابن حجر رحمة الله عليه ليکي: ﴿ والجواب ان المراد بالاجابة فى الدعوة المذكورة القطع بها، وما سوا ذلك من دعائهم فهو على رجاء الاجابة ﴾ (١)
د معتمر روايت امام مسلم رحمة الله عليه موصولاً نقل کړې دې. (٢) په اکثر نسخو کښې ﴿ وقال معتمر ﴾ دې خو د اصيلي په نسخه کښې ﴿ وقال لى خليفة : حدثنا معتمر ﴾ دې. د دې نسخې مطابق دا تعليق نه دې. بلکه موصول دې. (٣)

② بَابُ أَفْضَلِ الِاسْتِغْفَارِ

وَقَوْلِهِ تَعَالَى (اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا * يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا * وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَل لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَل لَكُمْ أَنْهَارًا) نوح: ١٠ - ١٢
(وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ). آل عمران ١٣٥

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمة الله عليه په دې باب كښې د استغفار افضل كلمات نقل فرمائيلې دی. په حديث كښې هغې ته ﴿ سيد الاستغفار ﴾ وئيلې شوې دې. په 'فضل الاستغفار' سره ترجمه قائم كولو باندې ئې اشاره اوفرمائيله چه په حديث كښې ﴿ سيد ﴾ په معنى د افضل دې. د سيادت نه فضيلت مراد دې (٤)
په ترجمة الباب كښې امام د سورة النور درې آيتونه او د سورة آل عمران يو آيت كريمه نقل فرمائيلې دې. په دې آيتونو كښې د استغفار ذكر دې. د سورة نوح د آيتونو حاصل دا دې چه تاسو استغفار كوئ. الله پاک بخښنه كونكې ذات دې. د استغفار په نتيجه كښې به الله پاک په تاسو باندې په شيبو باران اوكړی. مال او دولت او ځامن دركولو سره به ستاسو مدد اوكړی. باغونه او نهرونه به تاسو ته دركړی
ځلور مرضونه، يو علاج: امام حسن بصری رحمة الله عليه ته يو سړی د قحط سالئ شكايت اوكړو. يو

---

(١) فتح الباری ١١/١١٦
(٢) صحيح مسلم. كتاب الايمان. باب احتباء النبى صلى الله عليه وسلم. دعوة الشفاعة لامته ١/١٩٠
(٣) فتح الباری : ١١/١١٧
(٤) عمدة القاری ٢٢/٢٧٧. ٢٧٨. فتح الباری ١١/١١٨

ورته : فقر او غربت. یو ورته د باغونو د اوچیدلو او یو ورته د خوئی د نه کیدو شکایت اوکړو. هغوی ټولو واړو ته د استغفار وئیلو اووې او د قرآن کریم د دې آیتونو نه ئې استدلا ل اوکړو چه د استغفار په نتیجه کښې الله پاک د دې نعمتونو د ورکړې ذکر فرمائیلې دې [1]

د سورة آل عمران د آیت کریمه مفهوم دې. هغه خلق چه هغوی د بې حیایئ ارتکاب کړې دې یا ئې په خپل ځان باندې (د الله پاک احکام ماتولو سره) ظلم کړې دې. بیا هغوی ته الله پاک رایاد شو او د خپلو ګناهونو معافی ئې طلب کړه. په داسې حال کښې چه دا خلق په خپله ګناه باندې اصرار هم نه کوی

قوله: اذا فعلوا فاحشة او ظلموا انفسهم: د فاحشه نه زنا او بې حیائی مراد ده او د ظلم نه عام ګناه مراد ده [2]

﴿ذکروا الله﴾ د الله پاک یاد راغلو چه د الله پاک د وعدې او وعید دواړو خیال ورته راغلو.

﴿وهم یعلمون﴾ یعنی هغوی ته معلومه شوه چه هغوی چه کوم کار کړې دې هغه حرام دې. ځکه چه د عدم علم په صورت کښې هغوی معذور حساب کیدلې شو [3]

[۵۹۴۷] [4] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ عَنْ بُشَيْرِ بْنِ كَعْبٍ الْعَدَوِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي شَدَّادُ بْنُ أَوْسٍ -رضى الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «سَيِّدُ الاِسْتِغْفَارِ أَنْ تَقُولَ اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ، أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأَبُوءُ بِذَنْبِي ، اغْفِرْ لِي ، فَإِنَّهُ لاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ» . قَالَ «وَمَنْ قَالَهَا مِنَ النَّهَارِ مُوقِنًا بِهَا، فَمَاتَ مِنْ يَوْمِهِ قَبْلَ أَنْ يُمْسِيَ ، فَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَمَنْ قَالَهَا مِنَ اللَّيْلِ وَهُوَ مُوقِنٌ بِهَا، فَمَاتَ قَبْلَ أَنْ يُصْبِحَ، فَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ». [۵۹۲۴]

سید الاستغفار او د هغې فضیلت : سیدنا شداد بن اوس رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه روایت نقل کړې دې چه سید الاستغفار دا دې چه ته داسې اوائې : ﴿اللهم انت ربی الخ﴾ یعنی اې الله ! ته

---

[1]) عمدة القاری ۲۲/۲۷۷، ۲۷۸. فتح الباری ۱۱/۱۱۸. ارشاد الساری ۱۳/۳۰۶

[2]) تفسیر القرطبی. سورة آل عمران. رقم الایة : ۱۳۵: ۴/ ۲۱۰. التفسیر الکبیر. سورة آل عمران رقم الایة ۱۳۵ : ۹/ ۱۰. ۱۱

[3]) تفسیر القرطبی. سورة آل عمران. رقم الایة : ۱۳۵: ۴/ ۲۱۰. التفسیر الکبیر. سورة آل عمران رقم الایة ۱۳۵ : ۹/ ۹. ۱۰

[4]) الحدیث اخرجه الترمذی فی کتاب الدعوات. باب منه : ۵/ ۴۶۸. (رقم الحدیث : ۳۳۹۳) واخرجه بوداؤد فی کتاب الادب. باب ما یقول اذا اصبح (رقم الحدیث : ۵۰۷۰) واخرجه ابن ماجة فی کتاب الدعاء باب ما یدعو به الرجل اذا اصبح واذا امسی (رقم الحدیث : ۳۸۷۲)

زما رب تې: ستا نه سوا بل څوک معبود نشته. هم تا زه پیدا کړې یم او زه صرف هم ستا بنده یم او زه د خپل استطاعت مطابق ستا په عهد او ستا په وعده قائم یم، زه د خپلو بدعملونو د بدئ نه ستا پناه غوارم. تا چه کوم نعمتونه ماته راکړې دی. د هغې اقرار او د خپلو ګناهونو اعتراف کوم. ماته بخښنه اوکړه بیشکه ستا نه سوا هیڅ څوک د ګناهونو بخښلو والا نشته

رسول اللهﷺ فرمائی چا چه دا کلمات د زړه د صدق نه سحر اووې او د ماښام کیدو نه مخکښې هم په دې ورځ باندې مړ شو نو هغه جنتی دې او چا چه دا کلمات د زړه د صدق نه ماښام اووې او د سحر کیدو نه مخکښې مړ شو نو هغه هم جنتی دې

دې کلماتو ته د سید الاستغفار وئیلو وجه: دې کلماتو ته سید الاستغفار وئیلې شوې دې. صاحب د بهجة النفوس لیکی:

﴿ وقد جمع صلى الله عليه و سلم فى هذا الحديث من بديع المعانى وحسن الألفاظ ما يحق له انه يسمى سيد الاستغفار ففيه الإقرار لله وحده بالالهية والعبودية والاعتراف بأنه الخالق والاقرار بالعهد الذى اخذه عليه والرجاء بما وعده به والاستعاذة من شر ما جنى العبد على نفسه واضافة النعماء إلى موجدها واضافة الذنب إلى نفسه ورغبته فى المغفرة واعترافه بأنه لا يقدر أحد على ذلك الا هو وفى كل ذلك الإشارة إلى الجمع بين الشريعة والحقيقة فإن تكاليف الشريعة لا تحصل الا إذا كان فى ذلك عون من الله تعالى ﴾[1]

یعنی: دا حدیث چه په کومو بهترین الفاظو او شاندار معانی باندې مشتمل دې. د هغې په وجه دا د دې خبرې انتهائی مستحق دې چه دې ته ﴿ سید الاستغفار ﴾ اووئیلې شی. پس په دې کښې د الله پاک الوهیت او عبودیت او د هغه د خالق کیدو اعتراف دې او د هغه عهد او وعدې اقرار دې کومه چه هُغه د خپل بنده نه په دې باندې اخستلې وه او په دې کښې د هغه وعدې هم اظهار دې کومه چه الله پاک د بنده سره کړې ده. او دغه شان په دې کښې پناه غوښتلې شوې ده د هغه ګناهونو د شر نه کومې چه بندګانو کړې دی. هم دغه شان په دې کښې د نعمتونو نسبت د هغې موجد او د ګناه او تقصیر نسبت خپله د بنده طرف ته کړې شوې دې. د دې نه علاوه په دې کښې د مغفرت ربانی د شوق او رغبت د اظهار سره د دې خبرې هم اعتراف دې چه په مغفرت باندې صرف الله پاک قادر دې. هم دغه شان په دې کښې د شریعت او د حقیقت د جمع کیدو طرف ته هم اشاره ده او د دې خبرې طرف ته هم چه د احکام شرعیه پابندی د الله پاک د مدد نه بغیر ممکن نه ده.

د استغفار برکات: د استغفار ډیر برکتونه او فضائل دی: انسان د الله پاک حقوق د هغه شایان شان نه شی ادا کولې. کمې ته ضرور کیږی. ګناهونه ترې کیږی هغه کمې پوره کول. صرف د الله پاک نه د معافئ غوښتلو په صورت کښې کیدې شی. په سنن ابی داؤد او سنن ترمذی کښې د سیدنا صدیق اکبر رضی الله عنه مرفوع روایت دې: ﴿ مَا أَصَرَّ مَنِ اسْتَغْفَرَ وَإِنْ عَادَ فِي الْيَوْمِ

[1] فتح الباری ۱۱/ ۱۲۰، ۱۲۱

سَبْعِينَ مَرَّةً ﴾ [۱] يعنی استغفار کونکې په ګناه باندې اصرار کونکې نه شمارلې کيږي. اګر چه هغه په ورځ کښې اويا کرته ګناه کوی.
خو د دې دپاره شرط دا دې چه ګناه ئې پريخودلې وی. دا نه چه په ګناه کښې مشغول هم دې او په ژبه باندې استغفار هم کوی. [۲]

د عهد او وعدې مصداق : ﴿ وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ ﴾ د عهد نه يا خو عام عهد مراد دې يعنی د ايمان عهد او الله پاک سره د چا نه شريکولو عهد.

شارح بخاری علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چه د عهد نه ﴿ عهد الست ﴾ مراد دې او د وعدې نه مراد د الله پاک هغه وعده ده چه د هغې ذکر په يو حديث کښې دې ﴿ ان من مات لا يشرك بالله شيئا وادی ما افترض عليه ان يدخله الجنة ﴾ [۳] يعنی کوم سړې چه په داسې حال کښې فوت شو چه هغه د الله پاک سره څوک شريک کړې نه وی او ټول فرائض او واجبات ئې ادا کړې وی نو (وعده ده چه) الله پاک به هغه جنت ته داخل کړی.

③ باب اسْتِغْفَارِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ

[۵۹۴۸] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «وَاللَّهِ إِنِّي لأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ أَكْثَرَ مِنْ سَبْعِينَ مَرَّةً».

په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د رسول الله ﷺ نه د استغفار وقوع او د دې د مقدار بيان فرمائی.
په روايت کښې دی : رسول الله ﷺ فرمائی چه په ورځ او شپه کښې اويا کرته نه زيات استغفار غواړم. ﴿ سبعين ﴾ عدد د کثرت دپاره هم راځی او د عدد معين دپاره هم: دلته دواړه کيدې شی. [۴]

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه په روايت کښې دی ﴿ انی استغفر الله فی اليوم مائة مرة ﴾ الفاظ دی.
په دې باندې اشکال راځی چه رسول الله ﷺ خو معصوم دې نو هغوی ته د استغفار کولو څه ضرورت دې؟
① د دې جواب دا دې چه انبياء علیهم السلام د صغائر او کبائر نه خو معصوم وی. خو د صغائر نه

---

[۱] سنن ابی داؤد، ابواب الوتر، باب فی الاستغفار ۸۴/۲، (رقم الحديث : ۱۵۱۴) سنن الترمذی، کتاب الدعوات : باب ۱۰۷ : ۵۵۸/۵ (رقم الحديث : ۳۵۵۹)
[۲] فتح الباری ۱۱۸/۱۱، التفسير الکبير، سورة آل عمران رقم الاية : ۱۳۵، ۱۰/۹
[۳] حديث عبدالله بن مسعود رضی الله عنه، فتح الباری ۱۲۰/۱۱
[۴] فتح الباری، ۱۲۱/۱۱، عمدة القاری ۲۷۹/۲۲، هم دغه شان اوګورئ : ارشاد الساری ۳۰۹/۱۳

معصوم نه وى. استغفار د صغائر د وجې نه كوى [1]

② د بعض علماء كرامو په نزد انبياء ﷺ د كبائرو او صغائرو نه معصوم وى. د هغوى په نزد جواب دا دې چه ډير كرته خلاف اولى كارونه د انبياء ﷺ نه صادريږى هغه اګر چه د ګناه په شمير كښې داخل نه وى خو د انبياء ﷺ د اوچت شان او رفع مقام وجې نه ﴿حسنات الابرار سيئات المقربين﴾ د قاعدې په بناء باندې انبياء ﷺ هغه هم په خپل حق كښې ګناه ګڼړى او استغفار كوى [2]

④ باب التَّوْبَةِ

قَالَ قَتَادَةُ (تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا) التحريم: ٨ | _ الصَّادِقَةُ النَّاصِحَةُ.

د استغفار او توبې ابواب په شروع كښې د ذكر كولو وجه: امام بخارى رحمه الله د باقى دعاګانو نه مخكښې. د كتاب الدعوات په ابتداء كښې د استغفار او توبې په ابواب ذكر كولو سره د دې خبرې طرف ته اشاره اوكړه چه د دعاګانو د قبوليت امكانات هغه وخت زيات وى. چه كله دعا كونكې د معاصى نه پاك وى او لرې وى. په دې وجه د دعا نه مخكښې د خپلو ګناهونو معافى او توبه كول پكار دى دې دپاره چه كومه دعا اوكړې شى. هغه زر قبوله شى [3]

استغفار د توبې يو جزء دې د توبې لفظى معنى د واپس كيدو او رجوع كولو ده. مراد د ګناد نه واپس كيدل او رجوع كول دى. توبه د درې څيزونو نوم دې. اول: په كړې ګناه باندې پښيمانه كيدل. دويم: د الله پاك نه د هغه د بخښنې دعا كول. دريم: د بيا دپاره د دغه ګناه نه كولو عزم [4]

د توبه نصوح تفسير قوله: ﴿قَالَ قَتَادَةُ: تَوْبَةً نَصُوحًا: الصَّادِقَةُ النَّاصِحَةُ﴾: د قرآن كريم په سورة تحريم كښې دى ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا ﴾ امام قرطبى رحمه الله فرمائى چه په د ﴿توبة نصوح﴾ په تفسير كښې د اهل علم ديرويشت (٢٣) اقوال دى. [5]

امام قتادة د توبة نصوح تشريح په ريشتينې توبې سره كړې ده [6] نصوح كه د نصح او نصيحت نه واخستلې شى نو د دې معنى د خالص كولو راځى. توبة نصوح يعنى ريا او نمود نه خالص او رشتينې توبه.

---

[1]) فتح البارى ١٢٢/١١، وعمدة القارى ٢٧٩/٢٢

[2]) فتح البارى ١٢٢/١١، وعمدة القارى ٢٧٩/٢٢

[3]) فتح البارى : ١٢٣/١١

[4]) فتح البارى ١٢٤/١١، عمدة القارى ٢٧٩/٢٢

[5]) تفسير القرطبى : ١٩٧/١٨

[6]) تفسير القرطبى : ١٩٧/١٨

او که دا د نصاحت نه مشتق اومنلې شي نو د دې معنی د کپړې ګنډلو او جوړ لګولو راځي توبه نصوح يعنی پيوند کونکې توبه. مطلب دا شو چه د ګناهونو د وجې نه د تقوی په لباس کښې چه کوم سورې پيدا شوې دې. دا توبه هغې لره يوځائې کونکې دې [1].

امام حسن بصری رحمه الله فرمائی چه توبه نصوح دا ده چه سړې په خپلو تيرو ګناهونو باندې نادم کيدو سره د بيا دپاره د نه کيدو کلك اراده اوکړی [2]، توبه که په حقوق العباد کښې د کوتاهئ سره متعلق ده نو په دې صورت کښې. متعلقه حق لره ادا کول ضروری دی. مثلاً د چا مال که غصب کړې شي نو په دې کښې صرف استغفار کول کافی نه دی. بلکه هغه مال واپس کول ضروری دی [3].

[٥٩٤٩] [4] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو شِهَابٍ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدِيثَيْنِ أَحَدُهُمَا عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَالآخَرُ عَنْ نَفْسِهِ قَالَ «إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَرَى ذُنُوبَهُ كَأَنَّهُ قَاعِدٌ تَحْتَ جَبَلٍ يَخَافُ أَنْ يَقَعَ عَلَيْهِ، وَإِنَّ الْفَاجِرَ يَرَى ذُنُوبَهُ كَذُبَابٍ مَرَّ عَلَى أَنْفِهِ». فَقَالَ بِهِ هَكَذَا قَالَ أَبُو شِهَابٍ بِيَدِهِ فَوْقَ أَنْفِهِ. ثُمَّ قَالَ «لَلَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ رَجُلٍ نَزَلَ مَنْزِلاً، وَبِهِ مَهْلَكَةٌ، وَمَعَهُ رَاحِلَتُهُ عَلَيْهَا طَعَامُهُ وَشَرَابُهُ، فَوَضَعَ رَأْسَهُ فَنَامَ نَوْمَةً، فَاسْتَيْقَظَ وَقَدْ ذَهَبَتْ رَاحِلَتُهُ، حَتَّى اشْتَدَّ عَلَيْهِ الْحَرُّ وَالْعَطَشُ أَوْ مَا شَاءَ اللَّهُ، قَالَ أَرْجِعُ إِلَى مَكَانِي. فَرَجَعَ فَنَامَ نَوْمَةً، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، فَإِذَا رَاحِلَتُهُ عِنْدَهُ». تَابَعَهُ أَبُو عَوَانَةَ وَجَرِيرٌ عَنِ الأَعْمَشِ.

وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ سَمِعْتُ الْحَارِثَ.

وَقَالَ شُعْبَةُ وَأَبُو مُسْلِمٍ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ. وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ عَنْ عُمَارَةَ عَنِ الأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ.

حارث بن سويد فرمائی چه زمونږ نه سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دوه احاديث بيان کړل. يو خو د رسول الله صلی الله عليه وسلم نه او دويم خپله نقل کوی. هغوی وائی چه مومن خپل ګناهونه داسې محسوس کوی لکه د يو غر نه لاندې ناست او ويريږی چه چرته دا په هغه باندې راګزار نه شی او فاسق خپل ګناهونه د هغه مچ په شان معمولی ګڼړی کوم چه د هغه په پوزه باندې

---

[1] روح المعانی، المجلد الرابع عشر، الجزء الثانی : ١٥٧

[2] روح المعانی، المجلد الرابع عشر، الجزء الثانی : ١٥٧

[3] تفسير القرطبی : ١٨/١٩٧، ١٩٨

[4] الحديث اخرجه مسلم فی كتاب التوبة، باب فی الخص على التوبة والصرح بها (رقم الحديث : ٢٧٤٤)، واخرجه الترمذی فی كتاب الزهد فی ابواب صفة القيامة، باب ما جاء فی استعظام المؤمن ذنوبه (رقم الحديث : ٢٤٩٧، ٢٤٩٨) واخرجه النسائی فی كتاب النعوت، باب قوله : ﴿ ولتصنع على عينی ﴾ ٤/٤١٥، (رقم الحديث : ٧٧٤١)

تیریږی ‹راوی ابو شهاب په خپله پوزه باندې لاس راښکلو سره د دې منظر طرف ته اشاره اوکړه›

بیا هغوی اووې چه الله پاک د خپل بنده په توبه باندې د هغه سړی نه هم زیات خوشحالیږی چه په یو مهلک او خطرناک ځائې کښې دمه کوی. هغه سره د هغه سورلی وی چه په هغې باندې د هغه خوراک او اوبه وی. هغه سر کیخودلو سره اوده شو او چه کله بیدار شو نووې کتل چه د هغه سورلی غائبه ده. هغه سمدستی د هغې په لټون کښې اوتلو. تردې چه د ګرمئ او تندې شدت پیدا شونو هغه اووې زه خپل ځائې ته دوباره ځم. هلته تلو سره هغه لږ ساعت اوده شو. چه بیا ئې سر راوچت کړو نو وې کتل چه د هغه سورلی. د هغه خوا کښې ده ‹نو د سورلئ په خپله خوا کښې لیدو باندې چه دا سړی څومره خوشحالیږی. الله پاک د بنده په توبه باندې هم دغه شان خوشحالیږی›

قوله: احدهما عن النبی صلی الله علیه وسلم والاخر عن نفسه: یعنی سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دوه احادیث بیان فرمائیلې دی. یو د رسول الله ﷺ د طرف نه او دویم د خپل طرف نه. یعنی یو حدیث مرفوع وو. او دویم حدیث موقوف. ﴿إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَرَى ذُنُوبَهُ﴾ دا حدیث موقوف دې. او ﴿لَلَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ﴾ دا حدیث مرفوع دې.[1]

قوله: ان المؤمن یری ذنوبه کانه قاعد تحت جبل: په ﴿یری ذنوبه﴾ کښې د ﴿یری﴾ مفعول ثانی حذف دې ﴿ای یری ذنوبه کالجبال﴾[2] یعنی مومن خپل ګناهونه دغرپه شان درانه ګڼړی.

فقال هکذا: د ﴿به﴾ ضمیر د باب طرف ته راجع دې یعنی هغوی په لاس سره اشاره کولو باندې بیان اوکړو چه داسې.

وبه مهلکة: مهلکة د میم او لام په فتحې سره د هلاکت ځائې ته وائی او ﴿مهلکة﴾ د میم په ضمې او د لام په کسرې سره د اسم فاعل مؤنث صیغه ده په معنی هلاکونکې.[3]

په دې روایت کښې د بنده په توبه باندې د الله پاک د راضی کیدو او خوشحالیدو یو مثال بیان فرمائیلې شوې دې. یو سړې په صحرا کښې دې او د هغه د ژوند د ضرورت رضی الله عنه او خوراک څکاک څیزونه د هغه په سورلئ باندې بار دی. د سړی سترګې ورشی او هغه سورلئ غائبه شی. د سترګو غړیدو نه پس هغه ته لوږه تنده محسوس شی. د سورلئ په لټون کښې یو خوا بل خوا اوځی. خو هغه په نظر نه راځی. ظاهره ده، ځنګل بیابان دې او د چرته نه هم خوراک څکاک نه ملاویږی، هغه مرګ لره مخامخ لیدو سره واپس خپل ځائې ته لاړ شی چه د هغه دوباره سترګې ورشی اوچه کله ئې سترګې اوغړیږی نو د هغه سورلی د هغه د خوراک او څکاک د څیزونو سره موجود وی. اوس ظاهره ده چه د هغې په لیدو باندې هغه ته کومه

---

[1]) فتح الباری ۱۲۸/۱۱، عمدة القاری : ۲۸۰/۲۲، ارشاد الساری : ۳۱۳/۱۳

[2]) ارشاد الساری ۳۱۱/۱۳

[3]) فتح الباری ۱۲۸/۱۱، عمدة القاری : ۲۸۱/۲۲، ارشاد الساری : ۲۱۲/۱۳

خوشحالي ملاويږي. د هغې اندازه نه شي كيدلې د صحيح مسلم په روايت كښې دومره اضافه هم ده

﴿ فَبَيْنَا هُوَ كَذَلِكَ إِذَا هُوَ بِهَا قَائِمَةً عِنْدَهُ فَأَخَذَ بِخِطَامِهَا ثُمَّ قَالَ مِنْ شِدَّةِ الْفَرَحِ اللَّهُمَّ أَنْتَ عَبْدِي وَأَنَا رَبُّكَ، أَخْطَأَ مِنْ شِدَّةِ الْفَرَحِ ﴾ [1]

يعنې هغه هم د دې پريشانئ په حالت كښې وى چه د هغه سورلئ ناڅاپه د هغه په خوا كښې وى نو هغه د هغې واږې اونيسى، بيا بې د خوشحالئ نه بې اختياره دا الفاظ د خولې نه اوځى اې الله ' ته زما بنده ئې او زه دې رب يم د ډيرې خوشحالئ د وجې نه د هغه نه غلطى اوشى الله پاک هم د بنده په توبه باندې دومره خوشحاليږى او راضى كيږى

قوله: حتى اشتد عليه الحر والعطش اوماشاء الله: راوى ابو شباب ته دلته شک دې چه ﴿ اشْتَدَّ عَلَيْهِ الْحَرُّ وَالْعَطَشُ ﴾ ئې اوفرمائيل يا كه ﴿ اشْتَدَّ عَلَيْهِ مَا شَاءَ اللَّهُ ﴾ ئې اووې

د حديث نه مستنبط اداب : حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن ابى جمره په حوالې سره د دې حديث فوائد بيانولو سره ليكى :

﴿ وفى حديث بن مسعود من الفوائد جواز سفر المرء وحده لأنه لا يضرب الشارع المثل الا بما يجوز... وفيه ان من ركن إلى ما سوى الله يقطع به أحوج ما يكون إليه لان الرجل ما نام فى الفلاة وحده الا ركونا إلى ما معه من الزاد فلما اعتمد على ذلك خانه ... وفيه بركة الاستسلام لامر الله لان المذكور لما ايس من وجدان راحلته استسلم للموت فمن الله عليه برد ضالته وفيه ضرب المثل بما يصل إلى الإفهام من الأمور المحسوسة والارشاد إلى الحض على محاسبة النفس واعتبار العلامات الدالة على بقاء نعمة الإيمان ﴾ [2]

يعنې د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په حديث كښې ډير فوائد دى

① د سړى دپاره ځانله سفر كول جائز دى. ځكه چه شارع صرف د هغه څيزونو سره مثال بيانوى كوم چه جائز وى. او حديث د نهى په كراهت باندې محمول دى او د دې حديث نه د نهى حكمت هم ښكاره كيږى.

② كوم سړى چه په غير الله باندې اعتماد اوكړو نو الله پاک د هغه نه د هغه د ټولو نه اهم او ضرورى څيز منقطع كوى. ځكه چه هغه سړې په صحرا كښې يواځې په دې وجه اوده شوې وو چه د هغه په خپله توښه باندې اعتماد وو چه كله هغه په توښه باندې اعتماد اوكړو نو ې هغې هغه سره خيانت اوكړو

③ د الله پاک حكم ته سر ښكته كولو كښې بركت دې. ځكه چه دا سړې چه د خپلې سورلئ د ملاويدو نه مايوس شو نو د مرګ مخكښې تسليم شو، نو الله پاک په هغه باندې احسان كولو سره د هغه ورک شوې څيز راواپس كړو

---

[1] صحيح مسلم، كتاب التوبة، باب فى الحض على التوبة والفرح بها : ۴/ ۲۱۰۴

[2] فتح البارى ۱۱/ ۱۰۸ (المكتبة الشاملة)

④ مثال: هغه امور محسوسه سره بيانول پکار دي چه د هغې په فهم کښې آساني وي
⑤ د نفس د محاسبه کولو ترغيب پکښې ورکړې شوي دي او د هغه علاماتو د اظهار حکم ورکړې شوي دې کوم چه د نعمت په باقي کيدو باندې دلالت کوي

قوله: تابعه ابوعوانة وجرير عن الاعمش: پوره په سند کښې ترتيب دا دې ﴿ ابوشهاب عن الاعمش عن عمارة عن الحارث ﴾ ... د ابوشهاب متابعت ابو عوانة وضاح بن عبدالله يشکري رحمه الله او جرير بن عبد الحميد رحمه الله کړې دې. د ابوعوانة متابعت اسماعيلي او د جرير متابعت بزار موصولا نقل کړې دې.[1]

قوله: ﴿ وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا عُمَارَةُ سَمِعْتُ الْحَارِثَ ﴾: ابو اسامة حماد بن اسامة هم د اعمش نه دا روايت نقل کړې دې. خو په هغې کښې د عنعنه په ځائې د سماع تصريح ده. دا تعليق امام مسلم رحمه الله موصولا نقل کړې دې[2]

قوله: ﴿ وَقَالَ شُعْبَةُ، وَأَبُو مُسْلِمٍ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ ﴾: شعبه بن الحجاج او ابو مسلم عبيد الله هم دا روايت د اعمش نه نقل کړې دې خو په دې طريق کښې د اعمش شيخ عمارة نه دې بلکه ابراهيم تيمی دې. د دې نه مخکښې چه کوم طرق تير شوې دي په هغې کښې د اعمش شيخ عمارة دې.

قوله: ﴿ وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ عَنْ عُمَارَةَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ ﴾: د ابو معاوية بن حازم دا طريق نور هم مختلف دې. هغه د اعمش په واسطه باندې او ابراهيم دواړو نه نقل کوي خو د عماره د شيخ په ځائې اسود دې، او په ما قبل ټولو طرق کښې د هغوی شيخ حارث دې او د ابراهيم په طريق کښې د هغوی شيخ حارث بن سويد دې او په اول طريق کښې هغه د عماره شيخ دې

دغه شان دا څو طرق راجمع شو او په دې کښې د دې جزوی اختلاف نشاندهی هم امام بخاری رحمه الله اوکړه. خو امام مسلم رحمه الله چونکه صرف د ابو شهاب طريق ذکر کړې دې[3] اماء بخاری رحمه الله هم موصولا هم هغه طريق ذکر کړې دې، په دې وجه هم هغه قابل ترجيح دې. شارحينو ليکلي دي چه دغه شان اختلاف قادح او مضر نه وي.[4]

---

[1]) عمدة القاری ۲۸۱/۲۲، ارشاد الساری ۳۱۲/۱۳

[2]) فتح الباری ۱۲۹/۱۱

[3]) فتح الباری ۱۲۹/۱۱، عمدة القاری : ۲۸۲/۲۲، ارشاد الساری : ۳۱۳/۱۳

[4]) فتح الباری ۱۲۹/۱۱، عمدة القاری : ۲۸۲/۲۲، ارشاد الساری : ۳۱۳/۱۳

۵۹۵۰ [۱]: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا حَبَّانُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -. وَحَدَّثَنَا هُدْبَةُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «اللَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ أَحَدِكُمْ سَقَطَ عَلَى بَعِيرِهِ، وَقَدْ أَضَلَّهُ فِي أَرْضِ فَلاَةٍ»

سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه روایت کوی. رسول الله ﷺ فرمائی الله پاک د خپل بنده په توبه باندې د هغه سړي نه هم زیات خوشحالیږی. چه هغه ته په ځنګل کښې د هغه ورک شوي اوښ دوباره ملاؤ شي

امام بخاری رحمه الله دا روایت په دوه طریق سره نقل کړې دې. اول طریق کښې د هغوی شیخ اسحاق بن حبان دې او په دویم طریق کښې د هدبه بن خالد نه دې

امام مسلم رحمه الله هم په کتاب التوبة کښې دا حدیث ذکر کړې دې. هغوی د هدبة په طریق سره نقل کړي دي. [۲]

⑤ باب الضَّجْعِ عَلَى الشِّقِّ الأَيْمَنِ

۵۹۵۱: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، فَإِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ اضْطَجَعَ عَلَى شِقِّهِ الأَيْمَنِ، حَتَّى يَجِيءَ الْمُؤَذِّنُ فَيُؤْذِنَهُ. [ر: ۹۴۹]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې هغوی بیان اوکړو چه رسول الله ﷺ به د شپې یولس رکعته کول. بیا چه به کله صبا راوختلو. نو دوه سپک سپک رکعتونه به ئې اوکړه. بیا به په خپل ښی طرف باندې سملاستلو. ترڅو چه مؤذن به راغلو او هغوی ته به ئې خبر ورکړو

د ترجمة الباب مقصد په ښی طرف باندې سملاستل مستحب دی. امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې ددې استحباب بیانول غواړی. په کتاب الدعوات کښې د دې مناسبت بیان کړې شوې دې چه رسول الله ﷺ به په ملاستہ باندې دعاګانې لوستلې. لکه چه وړاندې راځی. [۳]

بعض حضراتو وئیلي دی چه دا ئې د وړاندې بابونو دپاره په طور د تمهید او توطئه ذکر فرمائیلې دې [۴]

---

[۱]) الحدیث اخرجه مسلم فی کتاب التوبة. باب فی الحض علی التوبة والفرح بها. (رقم الحدیث : ۲۷۴۷) واخرجه الترمذی فی کتاب الدعوات. باب فی فضل التوبة والاستغفار وما ذکر من رحمة الله لعباده.(رقم الحدیث : ۳۵۳۸). واخرجه ابن ماجة فی کتاب الزهد. باب ذکر التوبة (رقم الحدیث : ۴۲۴۷).

[۲]) صحیح مسلم. کتاب التوبة. باب فی الحض علی التوبة والفرح بها : ۲۱۰۵/۴. رقم الحدیث : ۱۷۴۷

[۳]) عمدة القاری : ۲۸۲/۲۲. ارشاد الساری : ۳۱۴/۱۳

[۴]) فتح الباری ۱۳۱/۱۱. ارشاد الساری : ۳۱۴/۱۳

په ښی طرف باندې د سملاستلو فوائد: په ښی طرف باندې د سملاستلو ډیرې فائدې دی. زړه عموما چونکې کس طرف ته وی. په دې وجه په ښی طرف باندې سملاستلو کښې په هغه باندې بوجهه نه راځی. خوب هم ډیر زیات ژور نه وی چه د انسان نه مونځ فوت شی. د زړه حرکت هم په مناسب رفتار سره وی نور هم ډیر فوائد بیان کړې شوې دی.[1]

⑥ باب إِذَا بَاتَ طَاهِرًا

[۵۹۵۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ سَمِعْتُ مَنْصُورًا عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ قَالَ حَدَّثَنِي الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ رضى الله عنهما قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «إِذَا أَتَيْتَ مَضْجَعَكَ فَتَوَضَّأْ وُضُوءَكَ لِلصَّلاَةِ، ثُمَّ اضْطَجِعْ عَلَى شِقِّكَ الأَيْمَنِ، وَقُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، رَهْبَةً وَرَغْبَةً إِلَيْكَ، لاَ مَلْجَأَ وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ إِلاَّ إِلَيْكَ، آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ. فَإِنْ مُتَّ مُتَّ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَاجْعَلْهُنَّ آخِرَ مَا تَقُولُ» فَقُلْتُ أَسْتَذْكِرُهُنَّ وَبِرَسُولِكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ قَالَ «لاَ، وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ» [ر ۲۴۴]

د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب مقصد دا دې چه انسان په اودس کښې اوده شی. د دې فضیلت دې. په سنن ابی داؤد کښې د سیدنا معاذ بن جبل رضی الله عنه مرفوع روایت دې

﴿مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَبِيتُ عَلَى ذِكْرٍ طَاهِرًا فَيَتَعَارُّ مِنَ اللَّيْلِ فَيَسْأَلُ اللهَ خَيْرًا مِنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ﴾[2]

یعنی کوم مسلمان چه اودس کولو سره ذکر کولو سره اوده شی او د شپې د هغه سترګې اوغړیږی او هغه د الله پاک نه د دنیا او آخرت د څه خیر سوال اوکړی نو الله پاک ئې ورته ضرور ورکوی.

د باب د کتاب سره مناسبت: د کتاب الدعوات سره د دې باب د مناسبت په باره کښې علامه عینی رحمه الله لیکی: هو ان فیه دعاء عظیما[3] یعنی د کتاب الدعوات سره د دې باب مناسبت دا دې چه په دې کښې د یوې عظیم الشان دعا ذکر دی.

په روایت الباب کښې دی. رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه کله تاسو د اوده کیدو اراده اوکړئ نو اودس اوکړئ. څنګه چه د مانځه دپاره اودس کولې شی او دا دعا اولوله:

﴿قُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لَا مَلْجَأَ، وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ﴾

یعنی اې الله! زما خپل نفس ستا اطاعت کونکې جوړ کړو. ما خپله معامله تاته اوسپارله. ما خپل ذات ستا طرف ته متوجه کړو او ما ته د خپلې شا اسره جوړه کړې ستا طرف ته د رغبت او شوق او ستا د ویرې د وجې نه. (ځکه چه) ستا نه علاوه ستا نه د تیختې او پناه

---

[1] الابواب والتراجم ۲/۱۲۷، فیض الباری ۴/۴۱۶

[2] سنن ابی داؤد، ابواب النوم، باب فی النوم علی طهارة ۴/۳۱۰، رقم الحدیث: ۵۰۴۲

[3] عمدة القاری: ۵۰۴۲

اخستلو ځائې نشته. ما ایمان راوړې دې ستا په کتاب کوم چه تا نازل کړې دې او ستا په نبی ﷺ کوم چه تا رالیږلې دې

که د دې دعا لوستلو سره تاسو اوده شئ او مړه شئ نو ستاسو مرګ به په فطرت باندې وی، دا کلمات د ټولو خبرو په آخره کښې لولئ چه د هغې نه پس بیا هیڅ خبره نه وی.

یو اشکال او د هغې جواب

قوله: ﴿فَإِنْ مُتَّ مُتَّ عَلَى الْفِطْرَةِ﴾: په دې باندې اشکال کړې شوې دې چه کله دا کلمات او نه لولی او په اوده کیدو سره د هغه وفات اوشی نو د هغه مرګ به بیا هم په فطرت وی نو بیا د دې کلماتو د لوستلو څه خصوصیت او فائده ده؟ علامه قسطلانی رحمه الله په جواب کښې لیکی:

﴿اجيب بتنويع الفطرة، فطرة القائلين فطرة المقربين الصالحين، وفطرة الاخرين فطرة عامة المؤمنين﴾ (۱)

یعنی د فطرت څو قسمونه دی، یو د عام مومنانو فطرت دې او یو د مقربین او صالحینو فطرت دې. د دې کلماتو د لوستونکو مرګ به د صالحینو په فطرت باندې وی. او د هغوی نه علاوه د نورو خلقو مرګ به د عام مومنانو په فطرت باندې وی او دغه شان د دې دعا امتیاز واضح کیږی.

په ماثور دعاګانو کښې د روایت بالمعنی حکم:

قوله: ﴿فقلت: استذکرهن: وبرسولك الذی ارسلت﴾: سعد بن عبیده رحمه الله د سیدنا براء بن عازب رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چه په دې دعا کښې د ﴿وبرسولك الذی ارسلت﴾ الفاظ تاسو ته یاد دی؟ هغوی اوفرمائیل نه! بلکه ﴿وبنبیك الذی ارسلت﴾ الفاظ ماته یاد دی.

روایت بالمعنی اګر چه جائز دې او د رسول په ځائې د نبی وئیلو او لوستلو ګنجائش دې خو په ماثور دعاګانو کښې روایت باللفظ کیدل پکار دی، ځکه چه د اذکار او دعاګانو الفاظ توقیفی وی، پس حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

﴿ان الفاظ الاذكار توقيفية، ولها خصائص واسرار لا يدخلها القياس، فتجب المحافظة على اللفظ الذی وردت به﴾ (۲)

یعنی: د اذکار او دعاګانو الفاظ توقیفی وی او د دې خپل اسرار او خصوصیات وی، په قیاس او عقل سره د دې ادراک نه شی کیدلې، لهذا په کومو الفاظو سره چه دا د اذکار او دعاګانې وارد دی د هغې رعایت ضروری دې.

سیدنا براء بن عازب رضی الله عنه د رسول الله ﷺ مخکښې دا دعا مکرر کړې وه او ﴿وبرسولك الذی ارسلت﴾ ئې لوستلې وو نو رسول الله ﷺ ئې اصلاح اوفرمائیله او د ﴿برسولك﴾ په ځائې ئې

---

(۱) ارشاد الساری: ۳۱۵/۱۳

(۲) فتح الباری ۱۳۵/۱۱

﴿ وبنبيك ﴾ لوستلو حكم او کړو

د اودهٔ کیدو درې سنت امام نووی رحمه الله فرمائی چه په دې حدیث کښې درې سنن دی. یو د اودهٔ کیدو په وخت اودس، که د مخکښې نه ئې اودس وی نو د نوی اودس ضرورت نشته ځکه چه مقصود نوم علی الطهارت دې کوم چه د مخکښې نه حاصل دې. دویم په ښی طرف باندې سملاستل او دریم ختم بذکر الله. (۱)

د اودهٔ کیدو یو بل ادب د اودهٔ کیدو په آدابو کښې یو ادب خو په ښی طرف باندې اودس او د طهارت په حالت کښې اودهٔ کیدل دی او په وړاندې ابوابو کښې د هغه دعاګانو ذکر دې کومې چه د اودهٔ کیدو په وخت د رسول الله ﷺ نه منقول دی. خو قبلې ته د مخ کولو سره د اودهٔ کیدو ذکر نه دې کړې شوې، امام ابوداؤد رحمه الله په سنن کښې باب قائم کړې دې ﴿ باب کیف یتوجه الرجل عند النوم ﴾ او د هغې د لاندې ئې د سیدنا ابوقلابة رضی الله عنه روایت نقل کړې دې. چه د هغې الفاظ دا دی.

﴿ كَانَ فِرَاشُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- نَحْوًا مِمَّا يُوضَعُ الإِنْسَانُ فِي قَبْرِهِ وَكَانَ الْمَسْجِدُ عِنْدَ رَأْسِهِ ﴾ (۲)

یعنی د رسول الله ﷺ بستره به داسې وه څنګه چه انسان د هغه په قبر کښې کیخودلې شی او مسجد (په کوم کښې چه به رسول الله ﷺ مونځ کولو) به د هغوی د سر سره وو

د دې حدیث نه د رسول الله ﷺ د اودهٔ کیدو هیئت معلوم شو چه د هغوی مخ به د قبلې طرف ته وو ځکه چه په قبر کښې مړی لره د قبلې طرف ته مخ کولو سره سملولې شی.

⑦ باب مَا يَقُولُ إِذَا نَامَ

[۵۹۵۳] (۳) حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ قَالَ «بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا». وَإِذَا قَامَ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ». [۵۹۵۵، ۵۹۶۵، ۶۹۵۹]

---

۱) شرح صحیح مسلم للنووی، کتاب الذکر والدعاء والتوبة والاستغفار، باب الدعاء عند النوم ۳٤۸/۲

۲) سنن ابی داؤد، کتاب الادب، ابواب النوم، باب کیف یتوجه: ۳۱۰/٤، رقم الحدیث: ۵۰٤٤ (اسناده ضعیف)

۳) (۵۹۵۳) : الحدیث اخرجه البخاری ایضا فی کتاب الدعوات، باب وضع الید الیمنی تحت الخد الایمن (رقم الحدیث : ۶۳۱٤)، واخرجه ایضا فی باب ما یقول اذا صح (رقم الحدیث : ۶۳۲٤)، واخرجه ایضا فی کتاب التوحید، باب السوال باسماء الله تعالی والاستعاذة بها (رقم الحدیث : ۷۳۹٤)، واخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب، باب : ما یقال عند النوم ۳۱۱/٤ (رقم الحدیث : ۵۰٤۹) واخرجه الترمذی فی کتاب الدعوات، باب منه : ٤۸۱/۵، (رقم الحدیث : ۳٤۱۷) واخرجه النسائی فی کتاب عمل الیوم واللیلة، باب ما یقول من یفزع فی منامه : ۱۹۲/۶ (رقم الحدیث : ۱۰۶۰۸)، واخرجه ابن ماجة فی کتاب الدعاء، باب ما یدعو به اذا انتبه من اللیل ۱۲۷۷/۲ (رقم الحدیث : ۳۸۸۰) واخرجه مسلم فی کتاب الذکر والدعاء والاستغفار، باب : ما یقول عند النوم واخذ المضجع (رقم الحدیث : ۲۷۱۱)

«ننشزها» البقرة: ٢٥٩: نخرجها

د اوده کيدو دعا د اوده کيدو په وخت ماثور دعا په دې باندې کښې امام بخاري رحمه الله بيان فرمائيلې ده. په روايت کښې دي چه رسول الله ﷺ به کله د بسترې طرف ته د آرام فرمائيلو دپاره تلو نو ﴿اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا﴾ به لوستل (يعنى اې الله! زه هم ستا په نوم باندې مرم او ژوندې کيږم) او چه کله به پاسيدو نو ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ﴾ (يعنى ټول د کمال صفات د الله پاک دپاره دي چه هغه مونږ ته د مرګ راکولو نه پس دوباره ژوند راکړو او هم د هغه طرف ته د مرګ نه پس واپس کيدل دي).

د ﴿النشور﴾ معنى بعث بعد الموت او د مرګ نه پس د الله پاک طرف ته د واپس کيدو ده (١)

[٥٩٥٤] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ قَالَا حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَمِعَ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- أَمَرَ رَجُلاً.

وَحَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيُّ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- أَوْصَى رَجُلاً فَقَالَ «إِذَا أَرَدْتَ مَضْجَعَكَ فَقُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَوَجَّهْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ، لاَ مَلْجَأَ وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ إِلاَّ إِلَيْكَ، آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ. فَإِنْ مُتَّ مُتَّ عَلَى الْفِطْرَةِ».

د سيدنا براء بن عازب رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ يو سړي ته حکم اوکړو او په بل سند کښې دي چه رسول الله ﷺ يو سړي ته وصيت اوکړو او وې فرمائيل چه کله ته بسترې ته د تلو اراده اوکړې نو دا دعا لوله

﴿اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لاَ مَلْجَأَ، وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ إِلاَّ إِلَيْكَ اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ﴾ پس که ته د دې دعا د لوستلو نه پس مړ شې نو په فطرت به مړ شې

⑧ بَاب وَضْعِ الْيَدِ الْيُمْنَى تَحْتَ الْخَدِّ الأَيْمَنِ

[٥٩٥٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ رِبْعِيٍّ عَنْ حُذَيْفَةَ - رضى الله عنه قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ مِنَ اللَّيْلِ وَضَعَ يَدَهُ تَحْتَ خَدِّهِ ثُمَّ يَقُولُ «اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا». وَإِذَا اسْتَيْقَظَ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ». [ر ٥٩٥٣]

د سيدنا حذيفه رضي الله عنه نه روايت دې هغوى بيان کوى چه رسول الله ﷺ به چه کله د شپې بسترې ته راتلو نو خپلې لاس به ئې د خپل انګى د لاندې کيخودلو. بيا به ئې فرمائيل

---

(١) النهاية لابن الاثير، مادة : نشر : ٥٤/٥

﴿اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا﴾ او چه کله به د خوب نه بیدار شو نو فرمائیل به ئې ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُور﴾.

رسول الله ﷺ به د اوده کیدو په وخت ښي لاس د اننگې مبارک نه لاندې کیخودلو. په روایت الباب کښې لاس د اننگې نه د لاندې کیخودلو ذکر دې. د ښی رخسار تصریح پکښې نشته

امام ترمذی رحمه الله د سیدنا براء بن عازب رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې. په هغې کښې دا تصریح ده. په هغې کښې دی ﴿كَانَ رَسُولُ اللهِ-صلى الله عليه وسلم-يَتَوَسَّدُ يَمِينَهُ عِنْدَ الْمَنَامِ ثُمَّ يَقُولُ: رَبِّ قِنِي عَذَابَكَ يَوْمَ تَبْعَثُ عِبَادَكَ﴾[1] یعنی: رسول الله ﷺ به د اوده کیدو په وخت خپل ښي لاس د سر د لاندې د تکیه په شان کیخودلو بیا به ئې دا دعا لوستله. اې زما ربه! ته ما د خپل عذاب نه محفوظ اوساته چه په کومه ورځ به ته خپل بندګان اوچتوې

چونکه دا روایت د امام بخاری رحمه الله په شرط باندې نه وو. په دې وجه هغوی د خپل عادت مطابق په ترجمة الباب کښې ﴿الخد الیمنی﴾ ذکر کولو سره د دې روایت طرف ته اشاره اوفرمائیله.

⑨ بَابُ النَّوْمِ عَلَى الشِّقِّ الْأَيْمَنِ

[۵۹۵۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ حَدَّثَنَا الْعَلَاءُ بْنُ الْمُسَيَّبِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ نَامَ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ ثُمَّ قَالَ «اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ، وَوَجَّهْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ، لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ، آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ. وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ قَالَهُنَّ ثُمَّ مَاتَ تَحْتَ لَيْلَتِهِ مَاتَ عَلَى الْفِطْرَةِ».

د سیدنا براء بن عازب رضی الله عنه نه روایت دې هغوی بیان اوکړو چه رسول الله ﷺ به کله خپلې بسترې ته تللو نو په خپل ښی طرف به اوده کیدو. بیا به ئې فرمائیل:

﴿قُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لَا مَلْجَأَ، وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ﴾

رسول الله ﷺ اوفرمائیل: چا چه دا کلمات اووئیل، او بیا هم په دغه شپه باندې وفات شی نو هغه به په فطرت یعنی دین اسلام باندې وفات شی.

---

[1]) اخرجه الترمذی فی کتاب الترمذی فی کتاب الدعوات، باب ما جاء فی فی الدعاء اذا اوی الی فراشه ٤٧١/٥، رقم الحدیث: ٣٣٩٩، قال الترمذی: هذا حدیث غریب من هذا الوجه، ورواه ابوداؤد فی ابواب النوم، باب ما یقال عند النوم: ٣١٠/٤، ٣١١، رقم الحدیث: ٥٠٤٥

د ترجمة الباب مقصد د دې نه مخکښې د ﴿ ضجع على الشق الايمن ﴾ ذکر وو او په دې باب کښې د ﴿ نوم على الشق الايمن ﴾ ذکر دې. په ضجع او نوم دواړو کښې د عموم خصوص من وجه نسبت دې. ډېر کرته انسان سملې خو خوب نه کيږي. او خوب ډېر کرته د سملاستلو نه بغير په ناسته ناسته هم راشي [۱]

د امام بخاري رحمه الله مقصد دا دې چه سملاستل او اوده کيدل دواړه په ښې طرف باندې کول پکار دی. پس په روايت کښې د ﴿ نَامَ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ ﴾ الفاظ دی.

(اسْتَرْهَبُوهُمْ) الاعراف: ۱۱۶: مِنَ الرَّهْبَةِ، مَلَكُوتٌ الانعام: ۷۵: مُلْكٌ مَثَلُ رَهَبُوتٌ خَيْرٌ مِنْ رَحَمُوتٍ، تَقُولُ تَرْهَبُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرْحَمَ.

امام بخاري رحمه الله فرمائی چه د سورة اعراف په آيت کريمه ﴿ فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴾ کښې ﴿ اسْتَرْهَبُوهُمْ ﴾ د ﴿ رهبة ﴾ نه مشتق دې. چونکه په حديث الباب کښې ﴿ رهبة ﴾ لفظ راغلې وو. په دې وجه امام بخاري رحمه الله د خپل عادت مطابق د معمولی مناسبت د وجې نه د ﴿ استرهبوهم ﴾ طرف ته لاړو. د ﴿ رهبة ﴾ نه يو لفظ ﴿ رهبوت ﴾ راځی. وئيلې شی ﴿ رهبوت خير من رحموت ﴾ يعنی چه ته اويرولې شې. دا د دې نه غوره ده چه په تا باندې رحم اوکړې شی. د ﴿ رهبوت ﴾ په وزن باندې يو لفظ ﴿ ملكوت ﴾ دې. کوم چه په سورة انعام آيت ۷۵ کښې واقع دې. ﴿ وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ﴾ په دې کښې ﴿ ملكوت ﴾ د ملک په معنی کښې دې. په بعض نسخو کښې دا کلمات نشته. علامه عينی رحمه الله فرمائی ﴿ هذا لم يقع في بعض النسخ، وليس لذكره مناسبة هنا ﴾ [۲].

(۱۰) باب الدُّعَاءِ إِذَا انْتَبَهَ بِاللَّيْلِ

[۵۹۵۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ سَلَمَةَ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - قَالَ بِتُّ عِنْدَ مَيْمُونَةَ فَقَامَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَأَتَى حَاجَتَهُ، غَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، ثُمَّ نَامَ، ثُمَّ قَامَ فَأَتَى الْقِرْبَةَ فَأَطْلَقَ شِنَاقَهَا، ثُمَّ تَوَضَّأَ وُضُوءًا بَيْنَ وُضُوءَيْنِ لَمْ يُكْثِرْ، وَقَدْ أَبْلَغَ، فَصَلَّى، فَقُمْتُ فَتَمَطَّيْتُ كَرَاهِيَةَ أَنْ يَرَى أَنِّي كُنْتُ أَتَّقِيهِ، فَتَوَضَّأْتُ، فَقَامَ يُصَلِّي، فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ، فَأَخَذَ بِأُذُنِي فَأَدَارَنِي عَنْ يَمِينِهِ، فَتَتَامَّتْ صَلَاتُهُ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رَكْعَةً ثُمَّ اضْطَجَعَ فَنَامَ حَتَّى نَفَخَ - وَكَانَ إِذَا نَامَ نَفَخَ - فَآذَنَهُ بِلَالٌ بِالصَّلَاةِ، فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ، وَكَانَ يَقُولُ فِي دُعَائِهِ «اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا، وَفِي بَصَرِي نُورًا،

---

[۱] الابواب والتراجم ۲/ ۱۲۷

[۲] ارشاد الساری ۱۳/ ۳۲۰، عمدة القاری: ۲۲/ ٤٤٤

وَفِي سَمْعِي نُورًا، وَعَنْ يَمِينِي نُورًا، وَعَنْ يَسَارِي نُورًا، وَفَوْقِي نُورًا، وَتَحْتِي نُورًا، وَأَمَامِي نُورًا، وَخَلْفِي نُورًا، وَاجْعَلْ لِي نُورًا».

قَالَ كُرَيْبٌ وَسَبْعٌ فِي التَّابُوتِ. فَلَقِيتُ رَجُلاً مِنْ وَلَدِ الْعَبَّاسِ فَحَدَّثَنِي بِهِنَّ، فَذَكَرَ عَصَبِي وَلَحْمِي وَدَمِي وَشَعَرِي وَبَشَرِي، وَذَكَرَ خَصْلَتَيْنِ. [ر: ١١٧]

د شپې د پاسيدو دعا په دې باب كښې د شپې د پاسيدو سره د دعا لوستلو بيان دې. د باب په دې اول روايت كښې سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه زه يوه شپه د سيده ميمونه رضي الله عنها سره اوم نو رسول الله ﷺ پاسيدو، د خپل ضرورت نه چه فارغ شو نو خپل مخ مبارک او لاسونه ئې وينځل. بيا اوده شو او بيا ئې پاسيدو سره د مشک طرف ته تشريف راوړلو. د هغې خولهٔ ئې پرانستله بيا ئې د مينځنئ درجې اودس اوكړو. داسې چه زياتى اوبه ئې استعمال نه كړې خو اوبه ئې خپلو ټولو اندامونو ته اورسولې. بيا رسول الله ﷺ مونځ اولوستلو.

د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما بيان دې چه زه اوس پاسيدم. خو ما په پاسيدو كښې ناوخته كړو. په دې وجه چه ما دا خبره ناخوښه ګڼړله چه رسول الله ﷺ دا اوګڼړى چه زه هغوى ته ګورم. پس ما اودس اوكړو. رسول الله ﷺ اودريدلو او مونځ ئې شروع كړو نو زه د هغوى ګس طرف ته اودريدم. هغوى زما غوږ اونيولو او ښى طرف ته ئې راوستلم. رسول الله ﷺ پوره ديارلس ركعته مونځ اوكړو، بيا سملاستلو او اوده شو. ترديې چه د هغوى د اودهٔ كيدو آوازونه راتلل. چه كله به رسول الله ﷺ اودهٔ كيدو نو د خړارى آواز به راتلو. د دې نه پس سيدنا بلال رضي الله عنه هغوى ته د مانځه خبر وركړو نو هغوى مونځ اوكړو خو اودس ئې اونكړو او په خپله دعا كښې به ئې دا فرمائيل:

﴿ اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي بَصَرِي نُورًا وَفِي سَمْعِي نُورًا وَعَنْ يَمِينِي نُورًا وَعَنْ يَسَارِي نُورًا وَفَوْقِي نُورًا وَتَحْتِي نُورًا وَأَمَامِي نُورًا وَخَلْفِي نُورًا وَاجْعَلْ لِي نُورًا ﴾

يعنى اې الله! زما په زړه كښې نور پيدا كړه، زما په ستركو كښې نور پيدا كړه. زما په غوږونو كښې نور پيدا كړه، زما ښى طرف ته نور پيدا كړه، زما ګس طرف ته نور پيدا كړه. زما دپاسه نور پيدا كړه. زما نه لاندې نور پيدا كړه، زما مخې ته نور پيدا كړه. زما نه شاته نور پيدا كړه. او ته ما ته د ټولو انواراتو جامع عظيم نور راكړه

قوله: فاطلق شناقها: ﴿ شناق ﴾ نه هغه رسئ مراد ده چه په هغې سره د مشک خولهٔ تړلې شى

﴿ وَقَدْ أَبْلَغَ اى اوصل الماء الى مايجب ايصاله اليه ﴾ يعنى چرته چه اوبه رسول ضرورى وو. هلته ئې اوبه اورسولې.

﴿ فَتَمَطَّيْتُ ﴾: يعنى ما ناوخته كړو، تاخير مې اوكړو

﴿ انى كنت ارقبه ﴾: ﴿ ارقب ﴾ معنى ئې د نګرانئ كولو ده، په يو رايت كښې د ﴿ اتقبه ﴾ دې، د

تنقیب معنی د تفتیش دہ (۱)

قوله: (فتتامت صلاته): تتامت لازم استعمالیږی په معنی د (تکاملت) مکمل کیدل د جهات ستة او اندامونو دپاره د نور دعا غوښتلو وجه رسول الله ﷺ د خپل بدن د اندامونو دپاره اود خپل جهات ستة دپاره د نور دعا اوغوښتله. علامه قسطلانی رحمه الله د شیخ اکمل الدین په حوالې سره د دې تشریح لیکی!

(اما النور الذی عن یمینه، فهو المؤید له والمعین علی مایطلبه من النور الذی بین یدیه، والذی عن یساره، نور الوقایة، والذی خلفه فهو النور الذی یسعی بین یدی من یقتدی به ویتبعه، فهو لهم من بین ایدیهم، وهو له صلی الله علیه وسلم من خلفه، فیتبعونه علی بصیرة، کما ان المتبع علی بصیرة، قال الله تعالی (قل هذه سبیلی ادعوا الی الله علی بصیرة انا ومن اتبعنِ) واما النور الذی فوقه فهو تنزل نور الٰهی قدسی بعلم غریب لم یتقدمه خبر، ولا یعطیه نظر، وهو الذی یعطی من العلم بالله ماترده الادلة العقلیة، اذا لم یکن لها ایمان، فاذا کان لها ایمان نورانی قبلته بتاویل لتجمع بین الامرین، وقوله: واجعل لی نورا: یجوز انه اداً نورا عظیما جامعا للانوار کلها یعنی التی ذکرها هنا، والتی لم یذکرها کانوار السماء الالٰهیة، وانوار الارواح وغیره ذلک) (۲)

یعنی: هر چه هغه نور دې کوم چه د رسول الله ﷺ ښی طرف ته دې نو هغه د هغه نور په طلب کښې د رسول الله ﷺ موئد او مددګار دې کوم چه د رسول الله ﷺ مخې ته دې او هغه نور کوم چه د رسول الله ﷺ ګس طرف ته دې نو هغه حفاظتی نور دې او هغه نور کوم چه د رسول الله ﷺ نه شاته دې هغه داسې نور دې کوم چه د رسول الله ﷺ د منونکو او تابعدارو مخې ته روان وی. نو دا داسې نور دې کوم چه د رسول الله ﷺ د تابعدارو دپاره دې کوم چه د هغوی نه وړاندې وړاندې وی او هم دا نور د رسول الله ﷺ دپاره دې کوم چه د رسول الله ﷺ نه شاته شاته وی. چه د هغې د وجې نه صحابه کرام رضی الله عنهم په بصیرت او فهم سره د رسول الله ﷺ اتباع کوی پس د الله پاک فرمان دې: تاسو اوفرمایئ: دا زما لاره ده چه زه د الله پاک طرف ته رابللې کوم په بصیرت باندې زه هم او زما تابعدار هم

او پاتې شو هغه نور کوم په رسول الله ﷺ دپاسه دې نو د هغې نه مراد هغه قدسی او الٰهی نور دې کوم چه د داسې عجیب او ناآشنا علم راوړلو سره راکوزیږی چه د هغې مخکښې نه څه خبر ورکړې شوې دې او نه چاته عقل او نظر هغه ورکوی دا هغه نور دې کوم چه د الله پاک سره متعلق داسې علم ورکوی چه د هغې ادلة عقلیة تردید کوی کله چه هغه د نور ایمان نه خالی وی او که هغه ادلة عقلیه په نور ایمان باندې کامل وی نو هغه ئې قبلوی

لهذا هغه عقل او نقل دواړو لره جامع وی د (واجعل لی نورا) دا معنی کیدې شی چه رسول الله ﷺ هغه عظیم نور مراد کړې دې کوم چه دې ټولو انواراتو لره جامع دې. هغه انوراتو ته

---

(۱) النهایة لابن الاثیر. مادة: نقب: ۱۰۱/۵

(۲) ارشاد الساری: ۳۲۱/۱۳

هم کوم چه په دعا کښې مذکور دی. او هغې ته هم د کومو ذکر چه رسول الله ﷺ نه دې کړې. مثلا اسمانی. الهی انوارات. د ارواح انورات

قوله: ﴿قَالَ كُرَيْبٌ وَسَبْعٌ فِي التَّابُوتِ فَلَقِيتُ رَجُلاً مِنْ وَلَدِ الْعَبَّاسِ فَحَدَّثَنِي بِهِنَّ فَذَكَرَ عَصَبِي وَلَحْمِي وَدَمِي وَشَعَرِي وَبَشَرِي وَذَكَرَ خَصْلَتَيْنِ﴾:

د تابوت تشریح : کریب وائی چه اووۀ کلمات په تابوت کښې دی. دلته د تابوت په باره کښې درې اقوال مشهور دی:

① د تابوت نه سینه مراد ده. د کریب مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ چه د مختلفو څیزونو دپاره د نور کومه دعا غوښتلې ده. په هغې کښې د اووۀ نورو څیزونو دپاره هم دعا کړې شوې دۀ. هغه زما په سینه کښې خو دی خو ماته یاد نه دی پاتې. پس زۀ د دې نه پس د عباس رضی الله عنهما په اولاد کښې د یو سړی سره ملاؤ شوم نو هغوی هغه اووۀ څیزونه ماته بیان کړل. پس هغوی عصب. لحم. دم. شعر او بشر ذکر اوکړو،چه رسول الله ﷺ اللهم اجعل فی عصبی نورا، وفی لحمی نورا، وفی دمی نورا، وفی شعری نورا وفی بشری نورا ﴾هم فرمائیلې وو، او د دوه نورو خصلتونو ذکر ئې اوکړو (۱) د دې خصلتونو یا عظم او مخ (هډوکې او مغز) مراد دې. یا شحم او عظم (وازګه او هډوکې) مراد دې دغه شان دا ټول اووۀ څیزونه جوړیږی (۲)

② دویم قول د علامه ابن الجوزی رحمه الله دې. هغه دا چه د تابوت نه صندوق مراد دې او مطلب دا دې چه پاتې اووۀ ماته یاد نه دی. بلکه په صندوق کښې دننه لیکلې شوې محفوظ دی (۳)

③ دریم قول دا دې چه د تابوت نه بدن مراد دې او د کریب مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ د خپلو جهات ستة دپاره د نور دعا غوښتلې ده او د اووۀ داسې څیزونو دپاره نې هم دعا اوغوښتله چه د هغې تعلق د جهات او معانی سره نه دې بلکه د انسانی بدن سره دې، پس د سیدنا عباس رضی الله عنه په اولاد کښې یو سړی د هغې وضاحت په عصبی، لحمی ... وغیره زما په تپوس کولو باندې اوکړو. (۴)

قوله: ﴿فَلَقِيتُ رَجُلاً مِنْ وَلَدِ الْعَبَّاسِ﴾:شارحینو لیکلې دی چه د رجل نه مراد علی بن عبدالله بن عباس دې (۵)

په بعض روایاتو کښې د ﴿اللّٰهُمَّ أَعْظِمْ لِي نُورًا وَأَعْطِنِي نُورًا﴾ اضافه هم ده (۶)

---

(۱) عمدة القاری ۲۸۷/۲۲. فتح الباری : ۱۴۱/۱۱. ارشاد الساری : ۳۲۲/۱۳
(۲) عمدة القاری ۲۸۷/۲۲. فتح الباری : ۱۴۲/۱۱. ارشاد الساری : ۳۲۲/۱۳
(۳) عمدة القاری ۲۸۷/۲۲. فتح الباری : ۱۴۱/۱۱. ارشاد الساری : ۳۲۲/۱۳
(۴) فتح الباری : ۱۴۲/۱۱، ارشاد الساری : ۳۲۲/۱۳
(۵) فتح الباری : ۱۴۲/۱۱، ارشاد الساری : ۳۲۲/۱۳
(۶) الحدیث اخرجه الامام مسلم فی کتاب صلاة المسافرین وقصرها، باب الدعاء ... [بقیه برصفحه آئنده...

حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی

﴿ ويجتمع من اختلاف الروايات كما قال ابن العربي خمس وعشرون خصلة ﴾[1] يعني چه په مختلف رواياتو کښې دا ذکر شوې خصلتونه راجمع کړې شي نو تعداد ئې پنځويشتو (۲۵) ته رسيږي لکه چه ابن العربي رحمه الله فرمائيلې دي

علامه طيبي رحمه الله فرمايي:

﴿ معنى طلب النور للأعضاء عضواً عضواً أن يتحلى بأنوار المعرفة والطاعة ويتعرى عن الظلمة الجهالة والمعصية لأن الإنسان ذو سهو وطغيان رأى أنه قد أحاطت به خطيئة ظلمات الحيلة معتورة عليه من فرقه إلى قدمه والأدخنة الثائرة من ميزان الشهوات من جوانبه ورأى الشيطان يأتيه من الجهات الست بوساوسه وشبهاته ظلمات بعضها فوق بعض لم ير للتخليص منها مساغاً إلا بأنوار سادة لتلك الجهات.... وكل هذه الأنوار راجعة إلى هداية وبيان وضياء للحق وإلى مطالع هذه الأنوار قوله {الله نور السماوات والأرض - إلى قوله - نور على نور يهدي الله لنوره من يشاء} ﴾[2]

يعنى: د يو اندام دپاره د نور د دعا غوښتلو مطلب دا دې چه دا اندامونه د الله پاک په معرفت او طاعت سره منور او روښانه شي او د جهالت او ګناهونو تيرې د هغوى نه ختمې شي. ځکه چه انسان د سرکشئ او خطاء کالبوت دې. رسول الله ﷺ اوکتله چه د فطرت او جبلت تيرو انسان د تندى نه تر خپو پورې مسلسل ګير کړې دې. د شهوات نفسانيه د اور نه اوچتيدونکو لوړو هغه د هر طرف نه راګير کړې دې. رسول الله ﷺ اوکتل چه شيطان انسان ته د شپږو طرفونو نه د خپلو وسوسو او شبهاتو سره راځي. غرض دا چه انسان ښکته پورته په سختو تيرو کښې ډوب دې، نو رسول الله ﷺ د دې نه د خلاصي دپاره صرف يوه ذريعه اوموندله. يعنى دا عظيم انوارات کوم چه د شپږو وارو طرفونو دپاره محافظ او پرده ده. دا ټول انوارات د هدايت او حق د رڼا او بيان طرف ته راجع دى او د دې انواراتو د مطالع طرف ته دالله پاک دا فرمان رهنمائى کوى ﴿ الله نور السموات والارض ﴾ الله پاک نور دې د اسمانونو او د زمکو. ﴿ نور على نور ﴾ رڼا دپاسه رڼا. الله پاک چه په خپله رڼا سره چاته غواړى هدايت کوى.

[۵۹۵۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ أَبِي مُسْلِمٍ عَنْ طَاوُسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ يَتَهَجَّدُ قَالَ « اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ ، أَنْتَ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ ، وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ قَيِّمُ السَّمَوَاتِ

...بقيه ازحاشيه ګذشته] فى صلاة الليل وقيامه: ۵۳۰/۱. رقم الحديث: ۱۸۹. ۱۹۰. والحاكم فى مستدركه. كتاب معرفة الصحابة. ذكر عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب رضى الله تعالى عنهما: ۵۳۶/۳. ۵۳۵.

[1] فتح البارى: ۱۴۲/۱۱

[2] شرح الطيبى، كتاب الصلاة ، باب الليل: ۹۸/۳

وَالأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ، وَلَكَ الْحَمْدُ، أَنْتَ الْحَقُّ وَوَعْدُكَ حَقٌّ، وَقَوْلُكَ حَقٌّ، وَلِقَاؤُكَ حَقٌّ، وَالْجَنَّةُ حَقٌّ، وَالنَّارُ حَقٌّ، وَالسَّاعَةُ حَقٌّ، وَالنَّبِيُّونَ حَقٌّ، وَمُحَمَّدٌ حَقٌّ، اللَّهُمَّ لَكَ أَسْلَمْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَبِكَ آمَنْتُ، وَإِلَيْكَ أَنَبْتُ، وَبِكَ خَاصَمْتُ، وَإِلَيْكَ حَاكَمْتُ، فَاغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ، وَمَا أَسْرَرْتُ، وَمَا أَعْلَنْتُ، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ - أَوْ - لَا إِلَهَ غَيْرُكَ». [ر: ۱۰۶۹]

د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې، هغوی فرمائی چه رسول الله ﷺ به کله د شپې پاسیدو نو تهجد به ئې کول او فرمائیل به ئې ﴿اللهم لك الحمد﴾ اې الله! ستا دپاره ټول تعریفونه دی. ته د آسمانونو او د زمکو. او کوم کائنات چه د دې دواړو ترمینځه دې. د هغې نور ئې، ټول تعریفونه ستا دپاره دی، ته د اسمانونو او د زمکې او څه چه د دې دواړو ترمینځه دی، د هغې نګران ئې، او ټول تعریفونه ستا دپاره دی، ستا ذات، ستا وعده، ستا قول او ستا ملاقات حق دې، جنت، جهنم، قیامت، انبیاء علیهم السلام او محمد رسول الله ﷺ حق دی. اې الله! ما ستا اطاعت اوکړو، په تا باندې مې ځان اوسپارلو، په تا باندې مې ایمان راولو، هم ستا طرف ته زما واپس کیدل دی او هم ستا په توفیق باندې ما جهګړا اوکړه، هم په تا باندې زما فیصله کول دی، د وړاندې، روستو، پټ او ښکاره ګناهونو راته بخښنه اوکړه، هم ته وړاندې کونکې او هم ته روستو کونکې ئې، او ستا نه سوا بل څوک د عبادت حقدار نشته

دا دویمه دعا ده کومه چه به رسول الله ﷺ د شپې د تهجد په وخت پاسیدلو سره کوله. د مختلف مواقع دپاره د رسول الله ﷺ نه دعاګانې منقول دی. په یو موقع باندې د یو نه زیاتې دعاګانې هم منقول دی. پس د شپې پاسیدو سره به رسول الله ﷺ دا دعاګانې هم کولې، او د دې نه په مخکښې روایت کښې مذکور دعا به ئې هم لوستله. دا حدیث د کتاب الصلاة په آخر کښې د تهجد په ابوابو کښې تیر شوې دې (۱)

⑪ بَابُ التَّكْبِيرِ وَالتَّسْبِيحِ عِنْدَ الْمَنَامِ

۵۹۵۹ | حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ عَلِيٍّ أَنَّ فَاطِمَةَ - عَلَيْهِمَا السَّلَامُ - شَكَتْ مَا تَلْقَى فِي يَدِهَا مِنَ الرَّحَى، فَأَتَتِ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - تَسْأَلُهُ خَادِمًا، فَلَمْ تَجِدْهُ، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَلَمَّا جَاءَ أَخْبَرَتْهُ. قَالَ فَجَاءَنَا وَقَدْ أَخَذْنَا مَضَاجِعَنَا، فَذَهَبْتُ أَقُومُ فَقَالَ «مَكَانَكِ». فَجَلَسَ بَيْنَنَا حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ قَدَمَيْهِ عَلَى صَدْرِي فَقَالَ «أَلَا أَدُلُّكُمَا عَلَى مَا هُوَ خَيْرٌ لَكُمَا مِنْ خَادِمٍ، إِذَا أَوَيْتُمَا إِلَى فِرَاشِكُمَا، أَوْ أَخَذْتُمَا مَضَاجِعَكُمَا، فَكَبِّرَا ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، وَسَبِّحَا ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، وَاحْمَدَا ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، فَهَذَا خَيْرٌ لَكُمَا مِنْ خَادِمٍ».

---

۱) اخرجه الامام البخاری فی کتاب الصلاة، باب التهجد باللیل: ۲۳۸، رقم الحدیث: ۱۱۲۰

وعَنْ شُعْبَةَ عَنْ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ سِيرِينَ قَالَ التَّسْبِيحُ أَرْبَعٌ وَثَلَاثُونَ. [ر: ۲۹۴۵]

د اودهٔ کیدو په وخت د تسبیح فضیلت د اودهٔ کیدو نه مخکښې د ﴿ سبحان الله، الحمد الله او الله اکبر ﴾ فضیلت بیان کړې شوې دې، روایت الباب مشهور دې چه سیده فاطمه رضی الله عنها د رسول الله ﷺ نه خادم او غوښتلو ځکه چه خپله میچن کولو کولو سره د هغوی لاسونه پولې شوې وو. رسول الله ﷺ د هغې د راتلو په وخت کور کښې نه وو. سیده عائشه رضی الله عنها خبر ورکړو نو رسول الله ﷺ د هغې کور ته لاړو. هغوی ښځه خاوند اودهٔ کیدل. د رسول الله ﷺ په لیدو باندې سیده فاطمه رضی الله عنها پاسیدله نو رسول الله ﷺ منع کړه او په بې تکلفئ سره د دواړو ښځه او خاوند ترمینځه تشریف فرما شو او هغوی ته ئې اوفرمائیل چه تاسو دواړو ته د خادم نه زیات غوره څیز نه ښائم؟ چه کله تاسو اودهٔ کیږئ نو درې دیرش کرته الله اکبر. درې دیرش کرته سبحان الله او درې دیرش کرته الحمد الله وایئ. دا ستاسو دپاره د خادم نه غوره دی.

د شعبه په روایت کښې ۳۴ کرته سبحان الله دې، په بعض روایاتو کښې الحمد لله ۳۴ کرته ده. او په اکثر روایاتو کښې الله اکبر ۳۴ کرته راغلې دې (۱)

په روایت کښې بیان کړې شوې دې ذکر ته تسبیحات فاطمه وئیلې شي. په ډیرو احادیثو کښې د هر فرض مانځه نه پس د تسبیحات فاطمه فضیلت راغلې دې. (۲) دلته د اودهٔ کیدو په وخت د دې د لوستلو فضیلت راغلې دې.

رسول الله ﷺ دا د خادم نه غوره کړل، چونکه دې وخت کښې هغوی سره د ورکولو دپاره خادم موجود نه وو. په دې وجه رسول الله ﷺ د هغې په بدل کښې هغوی ته یو داسې ذکر بیان کړو کوم چه د هغوی دپاره اخروی اعتبار سره فائده مند وو. (۳)

د رسول الله ﷺ دې دواړو ته ورتلل او د هغوی ترمینځه داسې کیناستل بې تکلفی او د ډیر محبت د وجې نه وو. حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی:

﴿ وفیه جواز دخول الرجل علی ابنته وزوجها وجلوسه بینهما فی فراشهما ومباشرة قدمیه بعض جسدهما....

ودفع بعضهم الاستدلال المذکور لعصمته صلی الله علیه وسلم فلا یلحق به غیره ممن لیس بمعصوم ﴾ (۴)

یعنی د دې حدیث نه معلومیږی چه انسان خپلې لور او د هغې خاوند ته ورتلې شی. د هغوی ترمینځه کیناستلې شی او خپلې خپې د هغوی د بدن سره لګولې شی... بعض حضراتو دا مذکوره استدلال په دې وئیلو سره مسترد کړې دې چه رسول الله ﷺ معصوم

---

۱) اخرجه مسلم فی کتاب الذکر والدعاء والتوبة والاستغفار، باب التسبیح اول النهار وعند النوم: ۲۰۹۱/۴، ۲۰۹۲، رقم الحدیث ۲۷۲۷، ۲۷۲۸، والترمذی فی کتاب الدعوات، باب ما جاء فی التسبیح والتکبیر والتحمید عند المنام: ۴۷۷/۵، ۴۷۹، رقم الحدیث: ۳۴۱۲، ۳۴۱۳، ۳۴۰۸

۲) سنن الترمذی، کتاب الدعوات، باب ما جاء فی التسبیح والتکبیر والتحمید عند المنام: ۴۷۹/۵، رقم الحدیث: ۳۴۱۲، ۳۴۱۳

۳) فتح الباری ۱۴۹/۱۱

۴) فتح الباری ۱۴۹/۱۱

دي. لهذا يو غير معصوم لره په رسول الله ﷺ باندې نه شي قياس كيدلې.
د سيدنا على رضي الله عنه نه منقول دي چه د رسول الله ﷺ د دې اذكار ښودلو نه پس دا وظيفه كله په ژوند كښې هم نه ده پاتې شوې. چه كله د هغوى نه تپوس اوكړې شو چه د جنګ صفين په موقع باندې هم نه دې پاتې شوې؟ نو هغوى اووې: او د صفين په شپه هم نه دې پاتې شوې (١)

⑫ باب التَّعَوُّذِ وَالْقِرَاءَةِ عِنْدَ الْمَنَامِ

۵۹۶۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ عَنْ عَائِشَةَ -رضي الله عنها أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ نَفَثَ فِي يَدَيْهِ، وَقَرَأَ بِالْمُعَوِّذَاتِ، وَمَسَحَ بِهِمَا جَسَدَهُ. [ر: ۴۱۷۵]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به كله خپلې بسترې ته تشريف يوړلو نو په خپلو دواړو لاسونو باندې به ئې پو كړل او معوذات (سورة اخلاص. سورة فلق. سورة ناس) لوستلو سره په خپل بدن باندې دواړه لاسونه راښكل.

د اودهٔ كيدو په وخت نور ذكرونه: رسول الله ﷺ به د اودهٔ كيدو په وخت سورة اخلاص. سورة فلق او سورة الناس لوستلو. په حديث كښې درې واړو ته تغليبا معوذات وئيلې شوې دي (٢).
رسول الله ﷺ نه د دې درې سورتونو نه علاوه د اودهٔ كيدو په وخت آية الكرسى. د سورة بقرة آخرى آيتونه. سورة كافرون. سورة ملك. سورة الم تنزيل لوستل هم ثابت دى (٣)

هم دغه شان د (اعوذ بكلمات الله التامة من شر ما خلق) وئيلې هم راغلى دى چه د هغې ترجمه دا ده: زه د الله پاک د كامل كلماتو سره د هغه د مخلوق د شر نه پناه غواړم (٤)
امام ابو داؤد رحمه الله د سيدنا على رضي الله عنه په حوالې سره دا دعا هم نقل كړې ده!
(اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِوَجْهِكَ الْكَرِيمِ وَكَلِمَاتِكَ التَّامَّةِ مِنْ شَرِّ مَا أَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهِ) (٥) يعنى اې الله! زه ستا د كريم ذات او ستا د كامل كلماتو سره د هر هغه څيز د شر نه پناه نيسم، چه د هغه تندې ستا په قبضه كښې دې.

---

(١) صحيح مسلم، كتاب الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار، باب التسبيح اول النهار وعند النوم. ۲۰۹۱/۴، ۲۰۹۲، رقم الحديث: ۲۷۲۷

(٢) عمدة القارى ۲۸۹/۲۲، ارشاد السارى ۳۲۵/۱۳

(٣) سنن الترمذى، كتاب الدعوات، باب ما جاء فيمن يقراء القرآن عند المنام، ۴۷۴/۵، ۴۷۵. (رقم الحديث: ۳۴۰۳، ۳۴۰۴، ۳۴۰۵)

(٤) فتح البارى ۱۵۱/۱۱، سنن ابى داؤد، ابواب النوم، باب ما يقال عند النوم: ۳۱۲/۴

(٥) سنن ابى داؤد، ابواب النوم، باب ما يقال عند النوم ۳۱۲/۴، رقم الحديث ۵۰۵۲ (وتمامه: اللَّهُمَّ أَنْتَ تَكْشِفُ الْمَغْرَمَ وَالْمَأْثَمَ اللَّهُمَّ لاَ يُهْزَمُ جُنْدُكَ وَلاَ يُخْلَفُ وَعْدُكَ وَلاَ يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ. واسناده ضعيف)

باب:

[۵۹۶۱] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «إِذَا أَوَى أَحَدُكُمْ إِلَى فِرَاشِهِ فَلْيَنْفُضْ فِرَاشَهُ بِدَاخِلَةِ إِزَارِهِ، فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي مَا خَلَفَهُ عَلَيْهِ، ثُمَّ يَقُولُ بِاسْمِكَ رَبِّي وَضَعْتُ جَنْبِي، وَبِكَ أَرْفَعُهُ، إِنْ أَمْسَكْتَ نَفْسِي فَارْحَمْهَا، وَإِنْ أَرْسَلْتَهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ».

تَابَعَهُ أَبُو ضَمْرَةَ وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ. وَقَالَ يَحْيَى وَبِشْرٌ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. وَرَوَاهُ مَالِكٌ وَابْنُ عَجْلَانَ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- [۲۹۵۸]

د اودهٔ کیدو د یو بل ادب بیان: دا باب بغیر د ترجمې نه دې. په بعض نسخو کښې دا باب نشته. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه باب دلته کیدل پکار دی. هم دا راجح ده (۲)

په دې باب کښې یو بل ادب د اودهٔ کیدو متعلق بیان کړې شوې دې او هغه دا چه د اودهٔ کیدو نه مخکښې بسترې لره څنډل پکار دی. پس په روایت کښې د رسول الله ﷺ ارشاد دې چه کله په تاسو کښې څوک د خپلې بسترې طرف ته د اودهٔ کیدو دپاره راشی نو هغه دې د خپل لنګ په دننه حصه باندې بستره او څنډی ځکه چه هغه ته معلومه نه ده چه د هغه نه شاته په بستره کښې څه ورداخل شوې دې. او بیا دې دا دعا اولولی:

﴿ بِاسْمِكَ رَبِّ وَضَعْتُ جَنْبِي وَبِكَ أَرْفَعُهُ إِنْ أَمْسَكْتَ نَفْسِي فَارْحَمْهَا وَإِنْ أَرْسَلْتَهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ الصَّالِحِينَ ﴾

یعنی اې زما ربه: ما ستا په نوم باندې خپل اړخ کیخودلو او هم ستا په نوم باندې به دا اوچتوم. که تا زما روح منع کړو (ماته دې مرګ راکړو)، نو ته په دې باندې رحم اوکړه او که تا راواپس کولو سره پریخودلو نو د دهٔ حفاظت اوکړه په هغه څیز سره چه په کوم سره ته د صالحینو حفاظت کوې.

---

(۱) (۵۹۶۱): الحديث اخرجه البخاري ايضا في كتاب التوحيد، باب السؤال باسماء الله تعالى والاستعاذة بها (رقم الحديث ۷۳۹۴). واخرجه مسلم في كتاب الذكر والدعاء، باب: ما يقول عند النوم واخذ المضجع ۲۰۸۴/۴. (رقم الحديث: (۲۷۱۴). واخرجه ابوداؤد في كتاب الادب، باب: ما يقال عند النوم: ۳۱۱/۴. (رقم الحديث: ۵۰۵۰). واخرجه النسائي في كتاب عمل اليوم والليلة، باب: ما يقول من يفزع من منامه: ۹۸/۶. (رقم الحديث: ۱۰۶۲۷). واخرجه الترمذي في كتاب الدعوات، باب منه (دعا: باسمك ربي وضعت جنبي) رقم الحديث: ۳۴۰۱). واخرجه ابن ماجة في كتاب الدعاء، باب: ما يدعو به اذا اوى الى فراشه (رقم الحديث: ۳۸۷۴)

(۲) فتح الباري: ۱۵۱/۱۱

امام بخاری رحمه الله د روایت په آخر کښې متابعات ذکر کړې دی، د ابو ضمره انس بن عیاض متابعت امام بخاری رحمه الله په الادب المفرد کښې او امام مسلم رحمه الله په صحیح کښې موصولا نقل کړې دی [۱] د اسماعیل بن زکریا متابعت حارث بن ابی سلمة په خپل مسند کښې موصولا نقل کړې دی [۲] د یحیی بن سعید تعلیق امام نسائی رحمه الله او د بشیر بن المفضل تعلیق مسدد موصولا نقل کړې دی [۳]

قوله: ﴿وَرَوَاهُ مَالِكٌ، وَابْنُ عَجْلَانَ، عَنْ سَعِيدٍ﴾: امام مالک او محمد بن عجلان هم دا ذکر شوې حدیث د سعید مقبری نه نقل کړې دې. د امام مالک رحمه الله روایت وړاندې په کتاب التوحید کښې موصولا راروان دې [۴] او د ابن عجلان روایت امام احمد رحمه الله په مسند کښې موصولا نقل کړې دې [۵]

د لنګ په دننه حصه باندې د بسترې څنډلو حکمت : ﴿فَلْيَنْفُضْ فِرَاشَهُ بِدَاخِلَةِ إِزَارِهِ﴾ خپله بستره د لنګ په دننه حصه باندې څنډل پکار دی، مطلب دا دې چه بسترې ته د تلو نه مخکښې دې لنګ پرانیزی او دې هغې په دننه غاړه باندې دې بستره او څنډی، د دننه غاړې نه هغه طرف مراد دې کوم چه د بدن سره لګیدلې وی، په دې حصې سره د څنډلو حکمت بیانولو سره علامه قسطلانی رحمه الله لیکی:

﴿وحکمة ذلك لعله لسر طبی یمنع من قرب بعض الحیوانات استاثر الشارع بعلمه﴾ [۶]

یعنی : د دې حکمت کیدې شی چه یو طبی راز وی، چه د دې د وجې نه بعض حیوانات بسترې ته نزدې نه شی راتلې، شارع د دې علم صرف خپل ځان پورې محدود ساتلې دې. او علامه کرمانی رحمه الله لیکی:

﴿ولینفض ویده مستورة بطرف ازاره لئلا یحصل فی یده مکروه، ان کان شیئ هناك﴾ [۷]

یعنی : د څنډلو په وخت انسان له خپل لاس د لنګ په طرف باندې پټول پکار دی چه د هغه لاس ته څه تکلیف او نه رسیږی که په بستره کښې داسې څه څیز وی.

او علامه بیضاوی رحمه الله فرمائی: ﴿انما امر بالنفض بها، لان الذی یرید النوم یحل بیمینه خارج الازار وتبقی الداخلة معلقة، فینفض بها﴾ [۸]

---

[۱] فتح الباری ۱۱/ ۱۵٤. عمدة القاری ۲۲/ ۲۹۰. ارشاد الساری ۱۳/ ۳۲۶

[۲] فتح الباری ۱۱/ ۱۵٤. عمدة القاری ۲۲/ ۲۹۰. ارشاد الساری ۱۳/ ۳۲۶

[۳] فتح الباری ۱۱/ ۱۵٤. عمدة القاری ۲۲/ ۲۹۰. ارشاد الساری ۱۳/ ۳۲۶

[۴] صحیح البخاری، کتاب التوحید، باب السؤال باسماء الله تعالی والاستعاذة بها (رقم الحدیث ۷۳۹۳)

[۵] مسند احمد : ۲/ ۲۹۵. مرویات ابی هریرة رضی الله تعالی عنه

[۶] ارشاد الساری ۱۳/ ۳۲۶

[۷] شرح الکرمانی ۲۲/ ۱۳۵

[۸] فتح الباری ۱۱/ ۱۵۲. عمدة القاری ۲۲/ ۲۸۹. ارشاد الساری ۱۳/ ۳۲۶

یعنی د لنګ په دننه غاړه باندې د څنډلو حکم په دې وجه ورکړې شوې دې چه اوده کیدونکې انسان په خپل ښی لاس باندې چه کله د لنګ دننه حصه پرانیزی نو دننه غاړه به معلق پاتې شی. لهذا هغه به هم په دې غاړې سره بستره اوڅنډی

فائده : د روایت الباب په سند کښې درې راویان تابعی دی او درې واړه مدنی دی. عبیدالله بن عمر. د هغوی شیخ سعید بن ابی سعید المقبری او د هغوی شیخ او والد ابوسعید کیسان درې واړه تابعین دی.[1]

د روایت الباب د دعا په شان. یوه دعا امام احمد رحمه الله د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه نقل فرمائیلې ده چه رسول الله ﷺ یو سړی ته اوفرمائیل چه هغه دې د اوده کیدو نه مخکښې دا دعا لولی:

﴿اللَّهُمَّ إِنَّكَ خَلَقْتَ نَفْسِي، وَأَنْتَ تَوَفَّاهَا، لَكَ مَمَاتُهَا وَمَحْيَاهَا، إِنْ أَحْيَيْتَهَا فَاحْفَظْهَا، وَإِنْ أَمَتَّهَا فَاغْفِرْ لَهَا﴾[2]

یعنی اې الله ! هم تا زما نفس پیدا کړې دې او هم ته به ئې وفات کوې. د ده مرګ او ژوند ستا دپاره دې. که تا دا ژوندې اوساتلو نو حفاظت ئې اوکړه او که مرګ دې پرې راوستلو نو بخښنه ورته اوکړه

⑬ باب الدُّعَاءِ نِصْفَ اللَّيْلِ

[۵۹۶۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الأَغَرِّ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَتَنَزَّلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الآخِرُ يَقُولُ مَنْ يَدْعُونِى فَأَسْتَجِيبَ لَهُ، مَنْ يَسْأَلُنِى فَأُعْطِيَهُ، وَمَنْ يَسْتَغْفِرُنِى فَأَغْفِرَ لَهُ». [ر ۱۰۹۴]

د سیدنا ابوهریرة رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : زمونږ رب تبارک وتعالی هر شپه د دنیا آسمان ته راکوزیږی. چه کله د شپې آخری دریمه حصه باقی شی نو فرمائی څوک دې؟ چه زما نه دعا اوغواړی چه زه ورله دعا قبوله کړم. څوک دې؟ چه زما نه سوال اوکړی او زه ئې هغه ته ورکړم. او څوک دې چه زما نه بخښنه اوغواړی او زه ورته بخښنه اوکړم

د ترجمة الباب مقصد : د الله پاک په دربار کښې د ښکته کیدو، د خپلو ګناهونو د معافئ غوښتلو او د خپلو مرادونو دپاره د دعاګانو غوښتلو دپاره د شپې د آخری حصې نه زیاته یوه موقع هم موزون او اهم نه ده. په احادیث کښې د دې ډیر فضیلت راغلې دې، امام بخاری رحمه الله هم په دې باب کښې د دې وخت د دعا ذکر کړې دې، په روایت کښې د شپې د

---

[1] فتح الباری ۱۵۱/۱۱. عمدة القاری ۲۸۹/۲۲. ارشاد الساری ۳۲۶/۱۳

[2] مسند احمد ۷۹/۲. مرویات ابن عمر رضی الله عنهما (وتمامه : اللهم أسألک العافیه. ورواه مسلم والبزار وابن حبان وهو حدیث صحیح)

آخری ثلث ذکر دي. امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې د ﴿نصف الليل﴾ ذکر کړې دې کيدې شي چه هغوی د هغه روايت طرف ته اشاره فرمائی کوم چه امام احمد رحمه الله په مسند کښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه نقل کړې دې.

قوله: ﴿يَنْزِلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا﴾: [1] يعنی زمونږ رب هره شپه چه کله د شپې آخری دريمه حصه باقی پاتې شی. د دنيا د اسمان طرف ته نزول فرمائی.

د دارقطنی په روايت کښې د ﴿شطر الليل﴾ الفاظ بغير د تردد نه دی. [2]

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی ﴿فان قلت: في الترجمة نصف الليل، وفي الحديث الثلث، قلت: حين يبقى الثلاث، يكون قبل الثلث، وهو المقصود من النصف﴾ [3]

يعنی که تاسو دا اعتراض اوکړئ چه په ترجمة الباب کښې د **نصف الليل** ذکر دې. او په حديث کښې **ثلث** راغلې دې زه به په جواب کښې وايم چه د ثلث بقاء به د ثلث نه مخکښې وی او د نصف نه هم دا مقصود دې.

په روايت الباب کښې دی ﴿يَتَنَزَّلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى﴾

د اسمان دنيا طرف ته د نزول مطلب د آسمان دنيا طرف ته د الله پاک د نزول نه. د الله پاک رحمت. د الله پاک متوجه کيدل يا د الله پاک په حکم باندې د رحمت د فرشتو نزول مراد دې. يا دا په خپله حقيقی معنی باندې دې. الله پاک د جسم نه پاک دې. د نزول کيفيت او حقيقت د انسان د محدود عقل د دائرې نه وړاندې خيز دې [4] د دې **تفصيل به وړاندې** په کتاب التوحيد کښې راځی. ان شاء الله.

حديث الباب په کتاب الصلاة کښې د **باب التهجد** لاندې تير شوې دې. [5]

⑭ بَابُ الدُّعَاءِ عِنْدَ الْخَلَاءِ

[۵۹۲۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ -رضي الله عنه- قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ قَالَ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخَبَائِثِ». [ر: ۱۴۲]

---

[1] مسند احمد: ۲/۲۶۴، مرويات ابی هريرة رضی الله تعالی عنه.
[2] فتح الباری ۱۱/۱۵۵، عمدة القاری ۲۲/۲۹۱، ارشاد الساری ۱۳/۳۲۷
[3] شرح الکرمانی: ۲۲/۱۳۶
[4] ارشاد الساری ۳۲۷، فتح الباری ۱۱/۱۵۵
[5] الصحيح للبخاری، کتاب التهجد، باب الدعاء والصلاة من اخر الليل: ۲۲۵، رقم الحديث ۱۱۴۵

د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ به کله بیت الخلاء ته تشریف اوړولو نو فرمائیل به ئې ﴿ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخَبَائِثِ ﴾ (اې الله! زه ستا پناه غواړم د خبث او خبائث نه)

د خبث او خبائث تشریح : ﴿ خبث ﴾ د خبیث جمع ده. د باء په ضمې سره دې. خو کله د تخفیف دپاره په باء باندې سکون لوستل هم جائز دی. (۱) او ﴿ خبائث ﴾ جمع د خبیثة ده. د خبث نه نر شیاطین او د خبائث نه مؤنث شیاطین مراد دی. (۲)
یو قول دا دې چه د خبث نه شیاطین او د خبائث نه بول وبراز او گنده څیزونه مراد دی. (۳) بهر حال دا ټول مراد کیدلې شی او مطلب دا دې چه هر هغه څیز چه په هغې کښې دننه د انسان د دنیوی یا اخروی ژوند دپاره د خباثت اړخ موندلې شی، د هغې نه په دې مبارکه دعا کښې پناه غوښتلې شوې ده.
دا دعا بیت الخلاء ته د تلو نه مخکښې لوستل پکار دی. (۴)

⑮ باب مَا يَقُولُ إِذَا أَصْبَحَ

[۵۹۶۴] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ عَنْ بُشَيْرِ بْنِ كَعْبٍ عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ:
«سَيِّدُ الاِسْتِغْفَارِ اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ، أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ، وَأَبُوءُ لَكَ بِذَنْبِي، فَاغْفِرْ لِي، فَإِنَّهُ لاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ. إِذَا قَالَ حِينَ يُمْسِي فَمَاتَ دَخَلَ الْجَنَّةَ- أَوْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ- وَإِذَا قَالَ حِينَ يُصْبِحُ فَمَاتَ مِنْ يَوْمِهِ». مِثْلَهُ. [ر: ۵۹۴۷]

سیدنا شداد بن اوس رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه روایت کوی، رسول الله ﷺ اوفرمائیل : سید الاستغفار یعنی د استغفار د ټولو صیغو سردار او په هغه ټولو کښې افضل دا لاندې کلمات دی :

﴿ اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ وَأَبُوءُ لَكَ بِذَنْبِي فَاغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ ﴾
(اې الله! ته زما رب ئې! ستا نه سوا بل څوک معبود نشته. هم تا زه پیدا کړې یم او زه صرف هم ستا بنده یم او زه د خپل استطاعت مطابق ستا په عهد او ستا په وعده قائم یم، تا چه

---
(۱) ارشاد الساری: ۳۲۸/۱۳
(۲) عمدة القاری : ۲۹۱/۲۲
(۳) ارشاد الساری : ۳۲۸/۱۳
(۴) فتح الباری ۳۲۱/۱، ارشاد الساری : ۳۲۸/۱۳

کوم نعمتونه ماته راکړې دی. د هغې اقرار او د خپلو ګناهونو اعتراف کوم. ماته بخښنه اوکړه بیشکه ستا نه سوا هیڅ څوک د ګناهونو بخښلو والا نشته. زه د خپلو بدعملونو د بدئ نه ستا پناه غواړم)
رسول الله ﷺ فرمائی: چه کله یو سړې دا دعا د ماښام په وخت اولولی او مړ شی نو جنت ته به داخلیږی یا (وې فرمائیل) د جنت والو نه به وی او کله چه ئې د سحر په وخت اولولی او هم په هغه ورځ باندې مړ شی نو هم دغه شان (هغه به هم جنت ته داخلیږی)

[۵۹۲۵] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا أَرَادَ أَنْ يَنَامَ قَالَ «بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ أَمُوتُ وَأَحْيَا» . وَإِذَا اسْتَيْقَظَ مِنْ مَنَامِهِ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا، وَإِلَيْهِ النُّشُورُ».[ر ۵۹۵۳]

سیدنا حذیفه رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ به کله د اوده کیدو اراده اوفرمائیله نو فرمائیل به ئې ﴿ بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ أَمُوتُ وَأَحْيَا ﴾ او چه کله به د خوب نه بیدار شو نو فرمائیل به ئې ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُور﴾.

[۵۹۲۶] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ عَنْ خَرَشَةَ بْنِ الْحُرِّ عَنْ أَبِي ذَرٍّ -رضى الله عنه- قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ مِنَ اللَّيْلِ قَالَ «اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا» . فَإِذَا اسْتَيْقَظَ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ».[۶۹۶۰]

د سیدنا ابوذر رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ به کله بسترې ته تشریف راوړلو نو فرمائیل به ئې: ﴿ اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا ﴾ او چه کله به بیدار نو بیا به ئې فرمائیل ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُور ﴾.

د سحر په وخت سید الاستغفار لوستل پکار دی چه د هغې تفصیل تیر شوې دې. د خوب نه د پاسیدو نه پس دعا والا حدیث هم امام بخاری رحمه الله ذکر کړو ځکه چه عموما انسان د شپې اوده کیدو سره سحرپاسی. په دې وجه هغه د سحر په دعاګانو کښې شمار کیدلې شی

⑯ بَابُ الدُّعَاءِ فِي الصَّلَاةِ

[۵۹۲۷] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ -رضى الله عنه- أَنَّهُ قَالَ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- عَلِّمْنِي دُعَاءً أَدْعُو بِهِ فِي صَلاَتِي . قَالَ «قُلِ اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا، وَلاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ، فَاغْفِرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ، وَارْحَمْنِي، إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ».

وَقَالَ عَمْرٌو عَنْ يَزِيدَ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ إِنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو قَالَ أَبُو بَكْرٍ -رضى الله عنه- لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- ار: ۱۷۹۹

: سيدنا ابوبكرصديق رضي الله عنه نه روايت دې چه هغوى رسول الله ﷺ ته عرض اوكړو چه ماته يو داسې دعا اوښايئ، چه زه ئې په خپل مونځ كښې لولم. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه دا دعا لوله: ﴿ اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا ، وَلاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ فَاغْفِرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ وَارْحَمْنِي إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴾ اې الله! ما په خپل ځان باندې ډير ظلم كړې دې. او هم ته ګناهونه معاف كوې. پس د خپل طرف نه ماته بخښنه اوكړه. او په ما باندې رحم اوكړه. بيشكه ته ډير بخښنه كونكې او مهربان ئې.

په مانځه كښې دننه د دعا ذكر دې. د باب په دې اول روايت كښې چه كومه دعا نقل كړې شوې ده. په مانځه كښې د دې محل متعين نه كړې شو. بعض وئيلې دى چه دا دعا په سجده كښې كول پكار دى، ځكه چه په يو بل حديث كښې دى ﴿ وَأَمَّا السُّجُودُ فَاجْتَهِدُوا فِي الدُّعَاءِ ﴾ (۱) بعض وئيلې دى چه د تشهد نه پس لوستل پكار دى (۲)

د دعا د حسن ترتيب بيان: علامه قسطلانى رحمه الله د دې دعا د حسن ترتيب په باره كښې ليكى.

﴿ وهذا الدعاء من احسن الادعية لا سيما فى ترتيبه، فان فيه تقديم نداء الرب واستغاثته بقوله : اللهم، ثم الاعتراف بالذنب فى قوله : ظلمت نفسى، ثم الاعتراف بالتوحيد الى غير ذلك مما لا يخفى مع ما اشتمل عليه من التاكيد بقوله: انك انت الغفور الرحيم بلكمة: ان، وضمير الفصل، وتعريف الخبر باللام، وبصيغة المبالغة ﴾ (۳) يعنې دا په غوره او عمده دعاګانو كښې يوه ده خصوصا د خپل ترتيب په لحاظ سره. ځكه چه په دې كښې د ټولو نه مخكښې ﴿ اللهم ﴾ وئيلو سره الله پاک ته آواز او د هغه نه مدد غوښتلې شوې دې. بيا ﴿ ظلمت نفسى ﴾ وئيلو سره د خپلو ګناهونو اعتراف او د دې نه پس د الله پاک د توحيد اقرار كړې شوې دې. غرض دا حديث په ډيرو بهترينو امورو باندې مشتمل دې، ددې نه علاوه ﴿ انك انت الغفور الرحيم ﴾ كښې لفظ د ﴿ ان ﴾، ضمير فصل او خبر لره په لام تعريف سره معرفه كولو او د مبالغې د صيغې په استعمال سره تاكيد كړې شوې دې

۵۹۲۸ حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ سُعَيْرٍ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ ﴿ وَلاَ تَجْهَرْ بِصَلاَتِكَ وَلاَ تُخَافِتْ بِهَا ﴾ أُنْزِلَتْ فِي الدُّعَاءِ. [۴۴۴۲]

---

(۱) صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب النهى عن قراءة القرآن فى الركوع والسجود : ۳۴۸/۱، رقم الحديث : ۳۴۹

(۲) فتح البارى : كتاب الآذان، باب الدعاء قبل السلام : ۴۱۴/۲، عمدة القارى، كتاب الآذان باب الدعاء قبل السلام ۱۱۹/۶

(۳) ارشاد السارى ۳۳۱/۱۳

په ایت کریمه کښې د دعا مصداق: د باب دا دویم روایت د قرآن کریم د آیت ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا﴾ په باره کښې دې، سیده عائشه رضي الله عنها فرمائی چه دا دعا په باره کښې نازل شوې دې، د هغوی په نزد د صلاة نه مراد دعا ده او مطلب دا دې چه دعا نه په ډیر زور غوښتل پکار دی او نه ډیره رو. خو د ډیرو مفسرینو په نزد دا آیت کریمه د دعا په باره کښې نه دې، بلکه په مانځه کښې دننه د قرآن کریم د تلاوت په باره کښې دې، ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ أی بقراءة صَلَاتِكَ﴾ مضاف محذوف دې. (۱)

[۵۹۶۹] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ -رضي الله عنه- قَالَ كُنَّا نَقُولُ فِي الصَّلَاةِ السَّلَامُ عَلَى اللَّهِ، السَّلَامُ عَلَى فُلَانٍ. فَقَالَ لَنَا النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- ذَاتَ يَوْمٍ «إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلَامُ، فَإِذَا قَعَدَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ فَلْيَقُلِ التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ إِلَى قَوْلِهِ الصَّالِحِينَ. فَإِذَا قَالَهَا أَصَابَ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ صَالِحٍ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. ثُمَّ يَتَخَيَّرُ مِنَ الثَّنَاءِ مَا شَاءَ». [ر: ۷۹۷]

د سیدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روایت دې چه مونږ به په مانځه کښې لوستل ﴿السَّلَامُ عَلَى اللهِ السَّلَامُ عَلَى فُلَانٍ﴾ نو مونږ ته یوه ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه الله پاک خو خپله سلام دې، نو څوک چه په تاسو کښې په مانځه کښې کیني نو هغه دې ﴿التَّحِيَّاتُ لِلّٰهِ.... الصَّالِحِينَ﴾ پورې اوائی، چه کله هغه دا کلمات اوائی نو د آسمان او زمکې هر هغه بنده ته به دا اورسیږی چه صالح وی (بیا دې په دې الفاظو سره تشهد اوکړی) ﴿أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ﴾ او د دې نه پس چه کومه دعا کول غواړی هغه دې اوکړی.

د ترجمة الباب سره د احادیثو مناسبت: حافظ ابن حجر رحمه الله د ترجمة الباب سره د احادیثو مناسبت بیانولو سره لیکی:

﴿وأخذ الترجمة من هذه الأحاديث الا ان الأول نص فى المطلوب والثانى يستفاد منه صفة من صفات الداعى وهى عدم الجهر والمخافتة فيسمع لنفسه ولا يسمع غيره﴾ (۲)

یعنی: ترجمه د دې احادیثو نه اخستلې شوې ده، خو اول حدیث په مطلوب کښې نص دې او د دویم حدیث نه د داعی یو صفت مستفاد کیږی او هغه دې زیات په زوره نه وئیل او په مزه وئیل، په داسې طریقه چه هغه ئې خپله واوری، بل څوک ئې وانوری.

---

(۱) روح المعانی ۱۹۴/۱۵، سورة الاسراء، رقم الاية ۱۱۰، هم دغه شان اوګورئ الجامع لاحکام القرآن، سورة الاسراء ۳۴۴/۱

(۲) فتح الباری : ۱۵۸/۱۱

قوله: ﴿أَصَابَ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ فِي السَّمَاءِ وَالأَرْضِ صَالِحٍ﴾: په دې کښې د صالح عبد صفت دې، د باب دا اخری حديث په كتاب الصلاة کښې تير شوې دې (۱)

⑰ باب الدُّعَاءِ بَعْدَ الصَّلَاةِ

[۵۹۷۰] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا يَزِيدُ أَخْبَرَنَا وَرْقَاءُ عَنْ سُمَيٍّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ. قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالدَّرَجَاتِ وَالنَّعِيمِ الْمُقِيمِ. قَالَ «كَيْفَ ذَاكَ». قَالَ صَلَّوْا كَمَا صَلَّيْنَا، وَجَاهَدُوا كَمَا جَاهَدْنَا، وَأَنْفَقُوا مِنْ فُضُولِ أَمْوَالِهِمْ، وَلَيْسَتْ لَنَا أَمْوَالٌ. قَالَ «أَفَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَمْرٍ تُدْرِكُونَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، وَتَسْبِقُونَ مَنْ جَاءَ بَعْدَكُمْ، وَلاَ يَأْتِي أَحَدٌ بِمِثْلِ مَا جِئْتُمْ، إِلاَّ مَنْ جَاءَ بِمِثْلِهِ، تُسَبِّحُونَ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلاَةٍ عَشْرًا، وَتَحْمَدُونَ عَشْرًا، وَتُكَبِّرُونَ عَشْرًا».

تَابَعَهُ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ عَنْ سُمَيٍّ.

وَرَوَاهُ ابْنُ عَجْلاَنَ عَنْ سُمَيٍّ وَرَجَاءِ بْنِ حَيْوَةَ.

وَرَوَاهُ جَرِيرٌ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ.

وَرَوَاهُ سُهَيْلٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- [ر:۸۰۷]

د سيدنا ابوهريره ﷛ نه روايت دې چه خلقو عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! دولت مند خلق خو په درجات او نعمتونو کښې مخکښې شو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل (څنګه؟) هغوى اووې کوم خلق چه مونځ کوى، څنګه چه مونږ مونځ کوو او جهاد کوو، څنګه چه مونږ جهاد کوو او خپل بچ شوې مال هم خرچ کوو خو مونږ سره مال نشته، رسول الله ﷺ اوفرمائيل آيا زه تاسو ته داسې څيز او نه ښائم چه د هغې په ذريعه تاسو د هغوى برابر شئ، کوم چه ستاسو نه مخکښې تير شوې دى، او د هغوى نه مخکښې شئ کوم چه ستاسو نه پس راځى او يو سړې به هم ستاسو برابر نه وى مګر هغه سړې کوم چه دا اولولى، د هر مانځه نه پس سبحان الله لس کرته، او الحمد لله لس کرته او لس کرته الله اکبر وايئ.

[۵۹۷۱] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنِ الْمُسَيَّبِ بْنِ رَافِعٍ عَنْ وَرَّادٍ مَوْلَى الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ كَتَبَ الْمُغِيرَةُ إِلَى مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يَقُولُ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلاَةٍ إِذَا سَلَّمَ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، اللَّهُمَّ لاَ مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ، وَلاَ مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ، وَلاَ يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ». وَقَالَ شُعْبَةُ عَنْ مَنْصُورٍ قَالَ سَمِعْتُ الْمُسَيَّبَ. [ر:۸۰۸]

د سيدنا مغيره بن شعبه ﷛ آزاد کړده غلام وراد نه روايت دې هغوى بيان کوى چه سيدنا مغيره ﷛ سيدنا معاويه بن ابى سفيان ﷛ ته اوليکل چه رسول الله ﷺ به د هر مانځه نه

---

(۱) الصحيح للبخارى: كتاب الاذان، باب التشهد فى الاخرة: ۱۸۲، رقم الحديث: ۸۳۱

پس چه کله سلام وارولو نو دا به ئې لوستل : ﴿ لَاۤ إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِيْكَ لَهٗ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ اَللّٰهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ، وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ، وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ ﴾ (د الله پاک وحده لا شریک نه سوا څوک هم معبود برحق نشته. هم د هغه دپاره بادشاهت دې. او هم د هغه دپاره ټول تعریفونه دی. هغه په هر څیز باندې قادر دې، اې الله! هیڅ منع کونکې نشته د هغه څیز دپاره کوم چه تاسو ورکوئ، او هیڅ څوک ورکونکې نشته د هغه څیز کوم چه تاسو منع کړئ او د یو مالدار یو مالداری ستا نه بغیر فائده منده نه شی کیدې)

د فرض مانځه نه پس د دعا حکم : په دې ترجمة الباب سره د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه د فرض مانځه نه پس دعا غوښتل د رسول الله ﷺ نه ثابت دی. امام صاحب په هغه خلقو باندې رد کول غواړی چه وائی د فرض مونځونو نه پس دعا مشروع نه ده. (١)

علامه ابن القیم رحمه الله په زاد المعاد کښې د دې نفی کړې ده او وئیلې ئې دی چه دا د رسول الله ﷺ نه ثابت نه دی (٢)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د هغوی دا مطلقا نفی کول صحیح نه دی ځکه چه په سنن ابی داؤد کښې د سیدنا معاذ رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ هغوی ته اوفرمائیل:

﴿ يَا مُعَاذُ إِنِّي وَاللّٰهِ لَأُحِبُّكَ، فلا تدع دبر كل صلاة ان تقول: اَللّٰهُمَّ أَعِنِّي عَلٰى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ ﴾ (٣)

هم دغه شان د زید بن ارقم روایت په سنن ابی داؤد او سنن نسائی کښې دې:

﴿ سمعت رسول الله ﷺ يدعو في دُبُرِ صَلَاتِهِ «اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ ﴾ (٤)

---

١) فتح الباری ١١/١٥٩

٢) زاد المعاد. فصل فی هدیه صلی الله علیه وسلم فی الصلاة : ١/٢٥٧ (قلت : هذا بعید من الانصاف لان ابن القیم رحمه الله قد ذکر الادعیة الماثورة فی فصل فقال : فصل: فیما کان رسولُ الله صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ یقوله بعد انصرافه من الصلاة، وجلوسه بعدَها، وسرعة الانتقال منها، وما شرعه لأمته من الأذکار والقراءة بعدها ١/٢٩٥، وهذه الاذکار قد اوردَها البخاری ههنا وقد رد ابن القیم الادعیة التی برفع الایدی بعد الفرائض او السنن الرواتب بهیئة الاجتماع کهیئة الدعاء فی هذا الزمان فتدبر! قال : وأما الدعاء بعد السلام من الصلاة مستقبل القبلة أو المأمومین، فلم یکن ذلک من هدیه صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أصلاً، ولا روی عنه باسناد صحیح، ولا حسن. وقال فی اخر البحث : استحبَ له أن یُصلی علی النبیّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بعد ذلک. (ای بعد الاذکار والادعیة الماثورة) ویدعو بما شاء، ویکون دعاؤه عقیبَ هذه العبادة الثانیة. لا لکونه دبر الصلاة...١/٢٥٨، فابن القیم رحمه الله فی واد وهولاء فی واد. والله المستعان)

٣) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب فی الاستغفار : ٢/٨٦، رقم الحدیث : ١٥٢٢، ورواه الامام احمد فی مسنده عن معاذ بن جبل ان النبی صلی الله علیه وسلم اخذ بیده یوما، ثم قال : یا معاذ انی لاحبک. فقال له معاذ : بابِی وامي انت یا رسول الله! وانا احبک. قال یا معاذ : اوصیک یا معاذ لا تدعن فی دبر کل صلاة ان تقول : اَللّٰهُمَّ أعنّی عَلٰی ذکرِکَ وَشُکْرِکَ وَحُسْنِ عبَادَتِکَ. حدیث معاذ بن جبل ٥/٢٤٥

٤) سنن ابی داؤد، کتابَ الصلاة، بابَ ما یقول الرَجل اذا سلم : ٢/٨٢، رقم الحدیث : ١٥٠٨، مسند احمد بن حنبل : حدیث زید بن ارقم : ٤/٣٦٩، رقم الحدیث : ١٩٥٠٨)

يعنى: ما د رسول الله ﷺ نه د هر مانځه نه پس دا دعا اوريدله ده: اې الله! اې زمونږ او د هر يو څيز ربه!
امام احمد رحمه الله د ابوبكره رضي الله عنه يو روايت هم نقل فرمائيلې دې هغوى وائى چه رسول الله ﷺ به د هر مانځه نه پس دا دعا لوستله. «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ، وَالْفَقْرِ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ»(۱) يعنى اې الله! زه د كفر، فقر او عذاب قبر نه ستا پناه غواړم.
په دې وجه د دې رواياتو په موجودګئ دا وئيل چه دعا بعد الصلاة ثابت نه ده، صحيح نه دى. پس علامه انور شاه كشميرى رحمه الله فرمائى:
«لا ريبَ أن الأدعيةَ دُبُرَ الصلوات قد تواترت تواتراً لا يُنكَرُ. أمّا رفعُ الأيدى، فثبت بعد النافلة مرّةً، أو مرّتين، فأُلحق بها الفقهاءُ المكتوبةَ أيضاً. وذهب ابن تَيْمِيَة، وابن القيِّم إلى كونه بدعةً. بقى أن المواظبةَ على أمرٍ لم يَثْبُت عن النبيِّ صلى الله عليه وسلّم إلاّ مرّةً، أو مرّتين، كيف هى؟ فتلك هى الشاكلةُ فى جميع المستحبّات، فإنها تثبُتُ طوراً فطوراً، ثم الأمةُ تواظبُ عليها. نعم نَحْكُمُ بكونها بدعةً إذا أفضى الأمرُ إلى النكيرِ على من تركَهَا»(۲)
يعنى بيشكه د مونځونو نه پس دعا په تواتر سره ثابت ده. چه د هغې انكار نه شى كيدې. او هر چه لاسونه اوچتول دى نو د نفلو نه پس يو كرت دوه كرته ثابت دى. بيا فقهاء كرامو په دې باندې قياس كولو سره فرائض هم د دې سره ملحق كړې دى. پاتې شوه دا خبره چه په داسې امر باندې مواظبت څنګه دې كوم چه د رسول الله ﷺ نه په ټول عمر كښې يو كرت يا دوه كرته ثابت وى نو په ټولو مستحباتو كښې هم دا طريقه پاتې شوې ده څكه چه د رسول الله ﷺ د هغوى ثبوت كله كله شته، بيا روستو امت په دې باندې مواظبت كوى. خو كه څوك د دې په ترك كولو باندې چاته بدې ردې اوائى نو په دې باندې به د بدعت كيدو حكم لګولې شى.
په هيئت اجتماعى باندې د دعا بعد الفرائض حكم: په يو بل مقام باندې هم علامه انور شاه كشميرى رحمه الله فرمائيلې دى چه په موجوده اجتماعى هيئت سره د فرضو نه پس دعا ته سنت نه شى وئيلې كيدې يعنى دا نه شى وئيلې كيدې چه رسول الله ﷺ به په دې هيئت باندې دعا فرمائيله خو دې ته بدعت نه شى وئيلې كيدې چه په دين كښې د دې اصل او بينياد نشته.(۳) حاصل دا چه په دې هيئت سره نه دا سنت ده او نه بدعت ده.
د رواياتو الباب مناسبت د ترجمة الباب سره ښكاره دې.

***

(۱) مسند احمد بن حنبل، حديث ابى بكرة ۳۷/۵، رقم الحديث: ۲۱۶۵۲
(۲) فيض البارى: ۴۱۷/۴
(۳) فيض البارى ۴۱۷/۴

⑱ باب قَوۡلِ اللّٰہِ تَعَالٰی (وَصَلِّ عَلَیۡهِمۡ).
وَمَنۡ خَصَّ أَخَاهُ بِالدُّعَاءِ دُونَ نَفۡسِهِ

د ترجمة الباب مقصد : په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د نورو دپاره د دعا غوښتلو ذکر کول غواړی، په قرآن کریم کښې الله پاک رسول الله ﷺ ته حکم اوفرمائیلو ﴿وَصَلِّ عَلَيۡهِمۡ﴾ یعنی د دوی دپاره دعا کوئ.

صرف د بل دپاره دعا غوښتل : ﴿وَمَنۡ خَصَّ أَخَاهُ بِالدُّعَاءِ دُونَ نَفۡسِهِ﴾ : یعنی چه انسان د بل دپاره دعا کوی او د خپل ځان ذکر په دعا کښې نه کوی، د دې ګنجائش دې، امام بخاری رحمه الله غالبا په هغه خلقو باندې رد کول غواړی چه د هغوی وینا ده چه د نورو دپاره د دعا کولو نه مخکښې د خپل ځان دپاره دعا کول پکار دی، د ابراهیم نخعی رحمه الله وغیره نه دا قول منقول دې.(١)

دا حضرات د ابی بن کعب رضی الله عنه د یو مرفوع حدیث نه استدلال کوی کوم چه امام ترمذی رحمه الله موصولا نقل کړې دې، په دې کښې دی :

﴿أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ـ صلی الله علیه وسلم ـ كَانَ إِذَا ذَكَرَ أَحَدًا فَدَعَا لَهُ بَدَأَ بِنَفۡسِهِ﴾ (٢)

یعنی رسول الله ﷺ به چه د چا ذکر فرمائیلو سره د هغه دپاره د دعا کولو اراده کوله نو اول به ئې د خپل ځان دپاره دعا کوله.

خو د روایات الباب نه د دې تردید کیږی، رسول الله ﷺ د مختلفو حضراتو دپاره دعا اوفرمائیله چه په هغې کښې ئې خپل ذکر نه دې کړې.

بهر حال د دې ګنجائش دې چه انسان د نورو دپاره دعا اوکړی او خپل ذکر نه کوی، خو غوره دا ده او په حصن حصین کښې دا د دعا ګانو په آداب کښې شمار کړې شوې دی چه انسان د ځان دپاره دعا اوکړی، بیا د نورو خلقو دپاره اوکړی.(٣)

مولانا رشید احمد ګنګوهی رحمه الله په الکوکب الدري کښې لیکلي دی چه د نورو خلقو دپاره دعا کول او خپل ځان پریخودل..... په دې کښې یو قسم اعراض او د دعا نه د استغنا وهم راځی او هغه صحیح نه دې.(٤)

او په دې کښې دا تفصیل هم کیدې شی چه که د اهتمام سره د دعا موقع وی نو په هغې کښې انسان له د خپل ځان دپاره دعا کول پکار دی، د هغې نه پس د نورو دپاره!

خو که د چا تذکره راغله یا چا څه احسان اوکړو نو په داسې مواقع باندې د خپل ذکر کولو

---

(١) فتح الباری : ١١/ ١٦٤، عمدة القاری ٢٢/ ٢٩٥

(٢) اخرجه الترمذی فی کتاب الدعوات، باب مَا جَاءَ أَنَّ الدَّاعِيَ يَبۡدَأُ بِنَفۡسِهِ : ٥/ ٤٦٣، (رقم الحدیث : ٣٣٨٥)

(٣) حصن حصین : ٨٢

(٤) الکوکب الدری ٣/ ٣٣٥

نه بغير د متعلقه سړي دپاره دعا کيدلې شي، په روايات الباب کښې اکثر هم دغه شان مواقع دى.

د باب د لاندې امام بخارى رحمه الله اووۀ احاديث ذکر فرمائيلې دى او هغه ټول مخکښې تير شوې دى، په دې ټولو احاديثو کښې رسول الله ﷺ د يو نه يو صحابى دپاره دعا کړې ده. لاندې هغه احاديث د ترجمې سره ذکر کولې شى.

وَقَالَ أَبُومُوسَى قَالَ النَّبِىُّ -صلى الله عليه وسلم- «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعُبَيْدٍ أَبِى عَامِرٍ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ ذَنْبَهُ».

[٥٩٧٢] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِى عُبَيْدٍ مَوْلَى سَلَمَةَ حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الأَكْوَعِ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِىِّ -صلى الله عليه وسلم- إِلَى خَيْبَرَ، قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ أَيَا عَامِرُ لَوْ أَسْمَعْتَنَا مِنْ هُنَيْهَاتِكَ. فَنَزَلَ يَحْدُو بِهِمْ يُذَكِّرُ. تَاللَّهِ لَوْلاَ اللَّهُ مَا اهْتَدَيْنَا. وَذَكَرَ شِعْرًا غَيْرَ هَذَا، وَلَكِنِّى لَمْ أَحْفَظْهُ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ هَذَا السَّائِقُ». قَالُوا عَامِرُ بْنُ الأَكْوَعِ. قَالَ «يَرْحَمُهُ اللَّهُ». وَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْلاَ مَتَّعْتَنَا بِهِ، فَلَمَّا صَافَّ الْقَوْمَ قَاتَلُوهُمْ، فَأُصِيبَ عَامِرٌ بِقَائِمَةِ سَيْفِ نَفْسِهِ فَمَاتَ، فَلَمَّا أَمْسَوْا أَوْقَدُوا نَارًا كَثِيرَةً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَا هَذِهِ النَّارُ عَلَى أَىِّ شَىْءٍ تُوقِدُونَ». قَالُوا عَلَى حُمُرٍ إِنْسِيَّةٍ. فَقَالَ «أَهْرِيقُوا مَا فِيهَا، وَكَسِّرُوهَا». قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلاَ نُهَرِيقُ مَا فِيهَا وَنَغْسِلُهَا قَالَ «أَوْ ذَاكَ». [ر: ٢٣٤٥]

د سيدنا سلمة بن الاکوع رضي الله عنه نه روايت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره د خيبر طرف ته روان شونو په جماعت کښې يو سړي اووې اې عامر! ارمان چه تاسو خپل اشعار اورولې وې؟ هغوى د سورلئ نه راکوز شو، اوپه دې الفاظو سره ئې اشعار زئيل شروع کړل: ﴿تَاللهِ لَوْلَا اللهُ مَا اهْتَدَيْنَا﴾ (قسم په الله پاک! که الله پاک (هدايت کونکې نه وې) نو مونږ به چرې هم هدايت نه وې موندلې) او د دې نه علاوه ئې هم څو اشعار اولوستل خو هغه ماته ياد پاتې نه شو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل، دا راښکونکې څوک دې؟ خلقو اووې عامر بن اکوع رضي الله عنه (دې). رسول الله ﷺ اوفرمائيل: الله پاک دې په هغه باندې رحم اوکړى، يو سړى عرض اوکړو: يا رسول الله ﷺ ارمان چه د هغه (عامر) نه تاسو ته نوره هم فائده رسولې وې (يعنى هغه نور هم ژوندې پاتې شوې وې ځکه چه رسول الله ﷺ به کله د چا په باره کښې د ﴿يرحم الله﴾ يا ﴿رحمه الله﴾ الفاظ اوفرمائيل نو په دې کښې به د دې خبرې طرف ته اشاره وه چه هغه وفات کيدونکې دې، پس چه کله خلقو صفونه برابر کړل او جنګ ئې شروع کړو نو عامر پخپله توره باندې زخمى شو چه د هغې د وجې نه وفات شو، چه کله ماښام شو نو خلقو ډير زيات اوربل کړو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل دا اورڅنګه دې؟کوم څيزباندې تاسواوربل کړو؟ خلقواووې دکورنو خروپه غوښې باندې(يعنى دهغوى غوښه پخوو)رسول الله ﷺ اوفرمائيل

اوغورځوئ هغه خیز کوم چه په دې کښې دې یعنی غوښې لره او لوښې مات کړئ. یو سړی عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ! آیا څه چه په لوښی کښې دی که هغه مونږ اوغورځوو او لوښې وینځو (نو غوره به نه وی؟) رسول الله ﷺ اوفرمائیل: څئ هم دغه شان اوکړئ.

[۵۹۷۳] حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرٍو سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى - رضى الله عنهما كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا أَتَاهُ رَجُلٌ بِصَدَقَةٍ قَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ فُلاَنٍ». فَأَتَاهُ أَبِي فَقَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى». [ر ۱۴۲۶]

د سیدنا ابن ابی اوفی رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ ته به چه کله چا صدقه راوړه. نو هغوی به فرمائیل. ﴿اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ فُلَانٍ﴾، یعنی اې الله د فلانی په آل باندې رحمت نازل کړه. پس زما پلار هغوی ته څه راوړل نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل: اې الله! په آل د ابی اوفی رضی الله عنه باندې رحمت نازل کړه.

[۵۹۷۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ جَرِيرًا قَالَ قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «أَلاَ تُرِيحُنِي مِنْ ذِي الْخَلَصَةِ». وَهُوَ نُصُبٌ كَانُوا يَعْبُدُونَهُ يُسَمَّى الْكَعْبَةَ الْيَمَانِيَةَ. قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَجُلٌ لاَ أَثْبُتُ عَلَى الْخَيْلِ، فَصَكَّ فِي صَدْرِي فَقَالَ «اللَّهُمَّ ثَبِّتْهُ وَاجْعَلْهُ هَادِيًا مَهْدِيًّا». قَالَ فَخَرَجْتُ فِي خَمْسِينَ مِنْ أَحْمَسَ مِنْ قَوْمِي - وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ فَانْطَلَقْتُ فِي عُصْبَةٍ مِنْ قَوْمِي - فَأَتَيْتُهَا فَأَحْرَقْتُهَا، ثُمَّ أَتَيْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَاللَّهِ مَا أَتَيْتُكَ حَتَّى تَرَكْتُهَا مِثْلَ الْجَمَلِ الأَجْرَبِ. فَدَعَا لأَحْمَسَ وَخَيْلِهَا. [ر: ۲۸۵۷]

د قیس رحمه الله نه روایت دې چه ما د سیدنا جریر رضی الله عنه نه واوریدل چه ماته رسول الله ﷺ اوفرمائیل: آیا ته به ماته د ذی الخلصة نه نجات رانکړې؟ دا یو بت وو چه د هغې به خلقو عبادت کولو او د دې نوم کعبه یمانیه وو. ما عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ! زه یو داسې سړې یم چه په اس باندې نیغ نه شم کیناستلې، هغوی زما په سینه باندې لاس راښکلو او وې فرمائیل: اې الله! دې ثابت قدم کړه او هدایت کونکې او هدایت یافته ئې کړه. د سیدنا جریر رضی الله عنه بیان دې چه زه د خپل قوم احمس د پنځوس کسانو سره اوتلم، او سفیان به کله په روایت کښې دا الفاظ وئیل (فَانْطَلَقْتُ فِي عُصْبَةٍ مِنْ قَوْمِي) زه د خپل قوم د یو جماعت سره اوتلم، ما هلته رسیدو سره هغه اوسیزلو. بیا زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شوم او اومې وئیل یا رسول الله ﷺ! قسم په الله پاک! زه تاسو ته تر هغه وخته پورې رانغلم چه ترڅو پورې مې هغه د خارختی اوښ په شان جوړ نه کړلو، نو رسول الله ﷺ د قبیله احمس و د هغې د شهسوارانو دپاره دعا اوفرمائیله.

[٥٩٧٥] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ قَالَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَنَسٌ خَادِمُكَ. قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ». [ر: ١٨٨١]

د امام قتاده رحمه الله نه روايت دې چه ما د سيدنا انس رضي الله عنه نه واوريدل چه (زما مور) سيده ام سليم رضي الله عنها رسول الله ﷺ ته عرض اوكړو : انس رضي الله عنه ستاسو خادم دې ؛ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اې الله ! هغه ته په كثرت سره مال او اولاد وركړه، او څه چه دې ورته وركړې دى په هغې كښې ورته بركت واچوه.

[٥٩٧٦] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- قَالَتْ سَمِعَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- رَجُلاً يَقْرَأُ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ «رَحِمَهُ اللَّهُ، لَقَدْ أَذْكَرَنِي كَذَا وَكَذَا آيَةً أَسْقَطْتُهَا فِي سُورَةِ كَذَا وَكَذَا». [ر: ٢٥١٢]

د سيده عائشه صديقه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ د يو سړى نه په مسجد كښې قرآن كريم واوريدلو نو وې فرمائيل : الله پاک دې په هغه باندې رحم اوكړى. هغه ماته فلانې فلانې آيت رايادكړو. كوم چه زما نه په فلانې فلانى سورة كښې هير شوې وو

[٥٩٧٧] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَسَمَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- قَسْمًا فَقَالَ رَجُلٌ إِنَّ هَذِهِ لَقِسْمَةٌ مَا أُرِيدَ بِهَا وَجْهُ اللَّهِ. فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- فَغَضِبَ حَتَّى رَأَيْتُ الْغَضَبَ فِي وَجْهِهِ وَقَالَ «يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، لَقَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ» [ر: ٢٩٨١]

او د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ مال غنيمت تقسيم كړو، نو يو سړي اووې : په دې تقسيم سره د الله پاک رضا مقصود نه ده، ما چه رسول الله ﷺ ته دا خبره بيان كړه نو هغوى غصه شو، تردې چه د غصې آثار ما د هغوى په مخ مبارک كښې اوليدل او وې فرمائيل : الله پاک دې په موسى (عليه السلام) باندې رحم اوفرمائى؛ چاته چه د دې نه زيات تكليفونه وركړې شوې وو خو هغوى صبر اوكړو

⑲ بَابُ مَا يُكْرَهُ مِنَ السَّجْعِ فِي الدُّعَاءِ

[٥٩٧٨] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ السَّكَنِ حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلاَلٍ أَبُو حَبِيبٍ حَدَّثَنَا هَارُونُ الْمُقْرِئُ حَدَّثَنَا الزُّبَيْرُ بْنُ الْخِرِّيتِ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ حَدِّثِ النَّاسَ كُلَّ جُمُعَةٍ مَرَّةً، فَإِنْ أَبَيْتَ فَمَرَّتَيْنِ، فَإِنْ أَكْثَرْتَ فَثَلاَثَ مِرَارٍ وَلاَ تُمِلَّ النَّاسَ هَذَا الْقُرْآنَ، وَلاَ أُلْفِيَنَّكَ تَأْتِي الْقَوْمَ وَهُمْ فِي حَدِيثٍ مِنْ حَدِيثِهِمْ فَتَقُصُّ عَلَيْهِمْ، فَتَقْطَعُ عَلَيْهِمْ حَدِيثَهُمْ فَتُمِلُّهُمْ، وَلَكِنْ أَنْصِتْ، فَإِذَا أَمَرُوكَ فَحَدِّثْهُمْ وَهُمْ يَشْتَهُونَهُ، فَانْظُرِ السَّجْعَ مِنَ الدُّعَاءِ فَاجْتَنِبْهُ، فَإِنِّي عَهِدْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَأَصْحَابَهُ لاَ يَفْعَلُونَ إِلاَّ ذَلِكَ. يَعْنِي لاَ يَفْعَلُونَ إِلاَّ ذَلِكَ الاِجْتِنَابَ

په دعا کښې د قافيه لګولو حکم: په دعا کښې دننه سجع او تکلف اختيارولو سره مقفى عبارتونو جوړولو سره پيش کول مکروه دی. دعا چونکه د الله پاک نه غوښتل، طلب کول او د خپلې عاجزئ د اظهار نوم دې، په دې وجه په دې موقع باندې قافيه لګول او عقلى عبارتونه لګول مناسب نه دی، خو که بغير د قصد او تکلف نه په الفاظو کښې روانی، سلاست او قافيه بندى راشى نو په دې کښې هيڅ باک نشته، د رسول الله ﷺ نه چه کومې دعاګانې منقول دی، په هغې کښې ډير دعاګانې مسجع دی، خو هغه سجع د څه تکلف او تصنع والا نه ده، بلکه يو صاحب ذوق خپله اندازه لګولې شى چه دا بې ساخت الهامى دعاګانې دی او په دې کښې د څه صنع لړ شان دخل هم نشته. (۱)

د باب په اول روايت کښې د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نصيحت نقل کړې شوې دې، هغوی فرمائى: په هفته کښې يو ځل يا دوه کرته او زيات نه زيات درې کرته وعظ کوئ، خلق د قرآن کريم نه مه ستړى کوئ او زه دې تاسو داسې بيا نه مومم چه تاسو يو جماعت ته راشئ او په خپلو خبرو کښې مشغول شئ او تاسو د هغه خبرې پرې کولو سره وعظ شروع کړئ او دغه شان هغوی تنګ کړئ، بلکه خاموش اوسيږئ چه کله هغوی تاسو ته پخپله د وعظ کولو اوائى او د هغې خواهش ظاهر کړى نو وعظ کوئ خو په دعا کښې د مقفى کلام نه ځان ساتئ، ځکه چه ما رسول الله ﷺ او د هغوی صحابه کرام رضي الله عنهم داسې ليدلې دی، يعنى هغوی به د دې نه ځان ساتلو.

قوله: ﴿فَانْظُرِ السَّجْعَ مِنَ الدُّعَاءِ فَاجْتَنِبْهُ﴾: يعنى په دعا کښې قافيه لګول موخر کړه، د هغې قصد او اراده مه کوه او خپل فکر او سوچ په هغې باندې مه مشغوله کوئ، ځکه چه په دعا کښې خشوع مطلوب ده، او په قافيه لګولو کښې تکلف دې، کوم چه د خشوع نه دې.

⑳ باب لِيَعْزِمِ الْمَسْأَلَةَ، فَإِنَّهُ لَا مُكْرِهَ لَهُ

[۵۹۷۹] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلْيَعْزِمِ الْمَسْأَلَةَ، وَلَا يَقُولَنَّ اللَّهُمَّ إِنْ شِئْتَ فَأَعْطِنِي. فَإِنَّهُ لَا مُسْتَكْرِهَ لَهُ». [۷۰۲۶]

د دعا د يو بل ادب بيان: امام بخارى رحمه الله په دې باب کښې يو بل ادب ذکر کړې دې او هغه دا چه دعا په کامل يقين سره کول پکار دی، ځکه چه په الله پاک باندې هيڅ څوک جبر کونکې نشته، پس د باب دا اول روايت د سيدنا انس رضي الله عنه نه دې، هغوی فرمائى چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه کله په تاسو کښې يو سړى دعا غواړى، نو دا دې نه وائى چه يا الله! که ته غواړې نو ماته راکړه، ځکه چه په الله پاک باندې هيڅ څوک جبر کونکې نشته.

---

۱) فتح البارى ۱۶۷/۱۱، عمدة القارى ۲۹۸/۲۲، ارشاد السارى ۳۴۲/۱۳

[۵۹۸۰] حدَّثنا عَبْدُ اللّٰهِ بنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ: «لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمُ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي، اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي، إِنْ شِئْتَ لِيَعْزِمِ الْمَسْأَلَةَ، فَإِنَّهُ لَا مُكْرِهَ لَهُ». [۷۰۳۹]

د باب دا دويم روايت د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه دې، رسول الله ﷺ فرمائى: چه په تاسو كښې دې يو سړې داسې نه وائى چه يا الله! كه ته غواړې نو ماته بخښنه اوكړه او په ما باندې رحم اوكړه بلكه په يقين سره غوښتل پكار دى ځكه چه الله پاک باندې هيڅ څوک جبر كونكې نشته.

علامه توربشتى رحمه الله ليكى: «اراد ادعوه معتقدين وقوع الاجابة، لان الداعى اذا لم يكن متحققا فى الرجاء لم يكن رجاؤه صادقا، واذا لم يكن الرجاء خالصا، والداعى مخلصا، فان الرجاء هو الباعث على الطلب، ولايتحقق الفرع لا بتحقيق الاصل» [1]

يعنى: د رسول الله ﷺ مطلب دا دې چه د الله پاک نه په دې يقين او اعتقاد سره دعاګانې غواړئ چه الله پاک به دا ضرور قبلوى، ځكه چه دعا كونكى ته به د دعا د قبوليت اميد نه وى نو د هغه اميد به صادق نه وى او چه كله اميد صادق نه دې نو دعا به هم خالص نه وى او داعى به هم مخلص نه وى، ځكه اميد د دعا غوښتلو باعث دې، او فرع د اصل نه بغير نه متحقق كيږى.

قوله: «لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ»: په دې كښې نهى د تحريم دپاره ده يا كه د كراهت تنزيهى دپاره، دواړه اقوال دى، د امام نووى رحمه الله نه كراهت تنزيهى باندې محمول دې. [2]

خلاصه دا چه دعا كونكې دې پوره اميد ساتى چه الله پاک به د هغه دعا قبلوى او هغه به د څه استثناء او تعليق نه بغير مكمل په الحاح او زارئ سره د الله پاک په دربار كښې خپل مراد پيش كړى.

۲۱: باب يُسْتَجَابُ لِلْعَبْدِ مَا لَمْ يَعْجَلْ

[۵۹۸۱] [3] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ مَوْلَى ابْنِ أَزْهَرَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ يَقُولُ دَعَوْتُ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِي».

---

[1] كتاب الميسر فى شرح مصابيح السنة، كتاب الدعوات، ۵۱۶/۲، (رقم الحديث: ۱۵۴۶)

[2] قال الحافظ ابن حجر: وحمل النووى النهى فى ذلک على كراهة التتنزيه، فتح البارى ۱۶۸/۱۱، تقول: لم يصرح النووى به، الا ان فحوى كلامه فى شرح هذا الحديث يدل على ذلک، (شرح مسلم للنووى، كتاب الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار، باب العزم بالدعاء ولا يقل: ان شئت ۳۴۲/۲)

[3] (۵۹۸۱) الحديث اخرجه مسلم فى كتاب الذكر والدعاء، باب بيان انه يستجاب للداعى مالم يعجل (رقم الحديث: ۲۷۳۵) واخرجه ابوداؤد فى كتاب الصلاة، باب الدعاء: ۷۸/۲، ...

[بقيه برصفحه آئنده...

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د دعا يو بل ادب بيان کړې دې. او هغه دا دې چه دعا مسلسل کول پکار دی او په يو موقع باندې هم دا نه دی وئيل پکار چه زه دعا خو کوم خو قبليږی نه. پس په روايت الباب کښې رسول الله ﷺ فرمائی چه د هر سړی دعا قبليږی په دې شرط چه هغه تندی اونکړی چه داسې او نه وائی چه ما دعا اوغوښتله خو قبوله نه شوه.

په دعا کښې ستړې والې د قبوليت نه مانع دې: په صحيح مسلم او سنن ترمذی کښې د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه روايت دې. د هغې الفاظ دی:

﴿ لَا يَزَالُ يُسْتَجَابُ لِلْعَبْدِ مَا لَمْ يَدْعُ بِإِثْمٍ أَوْ قَطِيعَةِ رَحِمٍ مَا لَمْ يَسْتَعْجِلْ. قِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ مَا الِاسْتِعْجَالُ قَالَ: يَقُولُ قَدْ دَعَوْتُ وَقَدْ دَعَوْتُ فَلَمْ أَرَ يَسْتَجِيبُ لِي فَيَسْتَحْسِرُ عِنْدَ ذَلِكَ وَيَدَعُ الدُّعَاءَ ﴾[1]

يعنی د بنده دعا مسلسل قبليږی چه ترڅو پورې هغه د ګناه يا د قطع رحمئ دعا اونکړی او ترڅو پورې چه هغه د جلد بازئ مظاهره اونکړی، چا تپوس اوکړو د تندئ نه د کار اخستلو څه مطلب دې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چه داسې اوائی چه ما بار بار دعا اوغوښتله. خو ماته نه ښکاری چه زما دعا به قبوله شی، نو هغه په دې وخت کښې د ستړی کيدو مظاهره کولو سره دعا پريږدی

مطلب دا دې چه هغه دعا کولو کولو سره تنګ شو او هغه دا جمله اووئيله

علامه قسطلانی رحمه الله د مظهری په حوالې سره ليکلې دی چه په کومه دعا کښې انسان تنګ شی هغه نه قبليږی ځکه چه دعا عبادت دې او د مومن شان دا نه دې چه هغه د خپل رب په عبادت کښې د ستړی والی اظهار اوکړی[2] دعا که هغه وخت سره قبوله شی او که نه شی. خپله د څو رحمتونو او برکتونو ذريعه او باعث وی.

امام ترمذی رحمه الله د سيدنا ابن عمر رضی الله عنهما يو مرفوع حديث نقل فرمائيلې دې، په هغې کښې دی

﴿ مَنْ فُتِحَ لَهُ مِنْكُمْ بَابُ الدُّعَاءِ فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الرَّحْمَةِ ﴾[3]

يعنی: په تاسو کښې چه د چا دپاره د دعا دروازه پرانستلې شوه، د هغه دپاره د رحمت دروازې پرانستلې شوې

...بقيه ازحاشيه گذشته] (رقم الحديث: ۱۴۸۴)، واخرجه الترمذی فی کتاب الدعاء، باب ما جاء فيمن يستعجل فی دعائه: ۴۶۴/۵، (رقم الحديث: ۳۳۸۷) واخرجه ابن ماجة فی کتاب الدعاء، باب يستجاب لاحدکم ما لم يعقل (رقم الحديث: ۳۱۵۳)

[1]) صحيح مسلم، کتاب الذکر والدعاء والتوبة والاستغفار، باب بيان انه يستجاب للداعی مالم يعجل، فيقول: دعوت فلم يستجب لی: ۲۰۹۶/۴، رقم الحديث: ۲۷۳۵، ورواه الترمذی ولفظه: عن أبی هريرة: عن النبی صلی الله عليه و سلم قال يستجاب لأحدکم مالم يعجل يقول دعوت فلم يستجب لی. کتاب الدعوات، باب ما جاء فيمن يستعجل فی دعائه: ۴۶۴/۵، رقم الحديث: ۳۳۸۷

[2]) ارشاد الساری: ۴۳۳/۱۳

[3]) سنن الترمذی، کتاب الدعوات، باب فی دعاء النبی صلی الله عليه وسلم: ۵۵۱/۵، رقم الحديث: ۳۵۴۷

هم دغه شان په يو روايت كښې دى ﴿ مَنْ رُزِقَ الدُّعَاءَ لَمْ يُحْرَمِ الْإِجَابَةَ ﴾ [١]
يعنى چاته چه د دعا توفيق ملاؤ شو هغه د قبوليت نه نۀ محروم كيږى

٢٢: بَاب رَفْعِ الأَيْدِى فِى الدُّعَاءِ

وَقَالَ أَبُو مُوسَى الأَشْعَرِى دَعَا النَّبِى - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ، وَرَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ. [ر ٤٠٦٨] وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَفَعَ النَّبِى - صلى الله عليه وسلم - يَدَيْهِ «اللَّهُمَّ إِنِّى أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ». [٤٠٨٤]

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ الأُوَيْسِى حَدَّثَنِى مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ وَشَرِيكٍ سَمِعَا أَنَسًا عَنِ النَّبِى - صلى الله عليه وسلم - رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى رَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ. [ر ٩٨٤]

په دعا كښې د رفع اليدين ثبوت : د رسول الله ﷺ نه لاسونه اوچتول په ډيرو احاديثو كښې ثابت دى، پس په باب كښې چه امام بخارى رحمه الله كوم درې معلق روايتونه ذكر كړې دى، په هغې كښې د رفع اليدين ذكر دې، د سيدنا ابو موسى اشعرى رضى الله عنه تعليق په كتاب المغازى كښې، د سيدنا ابن عمر رضى الله عنهما تعليق هم په مغازى كښې موصولا ذكر شوې دې او د اويسى تعليق ابو نعيم موصولا نقل كړې دې. [٢] د اويسى نوم عبد العزيز بن عبد الله دې. [٣]
امام بخارى رحمه الله په دې احاديثو سره كيدې شى چه دهغه خلقو رد كول غواړى كوم چه د استسقاء نه علاوه په باقى خايونو كښې د لاس اوچتولو قائل نه دى، هغوى د سيدنا انس رضى الله عنه د حديث نه استدلال كوى چه په هغې كښې دى :

﴿ كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم : لَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِى شَىْءٍ مِنْ دُعَائِهِ إِلَّا فِى الِاسْتِسْقَاءِ ﴾ [٤]
يعنى رسول الله ﷺ د استسقاء نه علاوه كله هم په دعا كښې لاس نه دى اوچت كړې

په حديث استسقاء او احاديث الباب كښې تطبيق : حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دا حديث اګر چه صحيح دې خو په دې حديث او هغه احاديثو كښې په كوم كښې چه رفع اليدين ثابت

---

[١] لم اجد بهذا اللفظ فى كتب الحديث المتوفرة لدى، ووجدت ما يقارب لذلك وهو ما ذكره ابن عساكر. ولفظه عن ابى هريرة، انه كان يقول : ما اخاف ان احرم الاجابة، ولكنى اخاف ان احرم الدعاء (التمهيد لابن عبدالبر : ٢٩٨/١٠) (قلت : وجدت هذا الحديث فى شعب الايمان للبيهقى باسناد ضعيف عن ابن مسعود رضى الله تعالى عنه ٢٩٤/٦ (رقم الحديث : ٤٢١٠) والاحاديث المختارة للضياء المقدسى عن انس بن مالك رضى الله تعالى عنه ٣٤٥/٢ (رقم الحديث : ١٨١٤) وفيه : مَنْ أُعْطِيَ الدُّعَاءَ لَمْ يُحْرَمِ الْإِجَابَةَ، وقال عبد الملك بن عبد الله بن دهيش : إسناده صحيح)

[٢] فتح البارى ١٧٠/١١، ارشاد السارى ٣٤٥/١٣

[٣] عمدة القارى ٣٠٠/٢٢، ارشاد السارى : ٢٤٥/١٣، فتح البارى ١٧٠/١١

[٤] صحيح البخارى، كتاب الاستسقاء، باب رفع الامام يده فى الاستسقاء ص : ٢٢١، (رقم الحديث : ١٠٤١) وصحيح مسلم : كتاب الاستسقاء : باب رفع اليدين بالدعاء فى الاستسقاء ٦١٦/٢، (رقم الحديث : ٧٩٥)

دی تطبیق داسې کیدې شی چه د سیدنا انس رضی الله عنه په حدیث کښې په حقیقت کښې مطلقاً د رفع الیدین نفی نه ده شوې. بلکه په مخصوص صفت سره د رفع الیدین نفی کړې شوې ده او مطلب دا دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به چه څنګه د استسقاء په وخت لاسونه ډیر اوچتول تردې چه لاسونه مبارک به ئې د مخ مبارک برابر شو، په دې وصف سره به ئې داسې په عام دعا کښې لاسونه نه اوچتول، په عام دعاګانو کښې به ئې لاسونه د اوږو برابر اوچتول. پس هغوی لیکی:

﴿ لکن جمع بینه وبین احادیث الباب وما فی معناها بان المنفی صفة خاصة لا اصل الرفع..... وحاصله ان الرفع فی الاستسقاء یخالف غیره اما بالمبالغة إلی ان تصیر الیدان فی حذو الوجه مثلا وفی الدعاء إلی حذو المنکبین... واما ان الکفین فی الاستسقاء یلیان الأرض وفی الدعاء یلیان السماء ﴾ [1]

یعنی په حدیث استسقاء او احادیث الباب کښې داسې تطبیق ورکړې شوې دې چه په حدیث الاستسقاء کښې مطلقاً د رفع الیدین نفی نه ده کړې شوې بلکه په یو خاص صفت سره د هغې نفی کړې شوې ده. د دې تطبیق حاصل دا دې چه په استسقاء کښې رفع الیدین په کوم صفت سره وی، په هغه صفت سره په دعا کښې نه وی یا خو په دې طریقه چه په استسقاء کښې لاس اوچتولو کښې دومره مبالغه کولې شی چه هغه مخ ته مخامخ راشی او حال دا چه په دعا کښې اوږو ته مخامخ اوچتولې شی. یا په داسې طریقه چه په استسقاء کښې د لاسونو رخ د زمکې طرف ته، او په دعا کښې د آسمان طرف ته وی.

امام منذری رحمه الله فرمائی چه د جمع او تطبیق د متعذر کیدو په صورت کښې به د ترجیح طریقه اختیارولې شی او د اثبات روایات د صحت او کثرت په اعتبار سره راجح دی. [2]

خپله امام بخاری رحمه الله د جزء رفع الیدین په نوم سره یو مستقل رسالة لیکلې ده چه په هغې کښې هغوی هغه احادیث راجمع کړې دی چه په هغې کښې د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه په دعا کښې رفع الیدین ثابت دی. د سیده عائشه، عبدالرحمن بن سمرة، ابوهریره، عبدالله بن عمرو بن العاص، عمر فاروق، اسامة بن زید او د قیس بن سعد رضی الله عنهم روایات حافظ ابن حجر رحمه الله ذکر کړې دی چه په هغې کښې د دعا په وخت د لاس اوچتولو ذکر دې. [3]

د سنن ابی داؤد او جامع ترمذی په یو مرفوع روایت کښې دی:

﴿ إِنَّ رَبَّكُمْ تَبَارَكَ وَتَعَالَى حَيِيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحْيِي مِنْ عَبْدِهِ إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَيْهِ أَنْ يَرُدَّهُمَا صِفْرًا ﴾ [4]

یعنی ستاسو رب حیا کونکې او رحم کونکې دې بنده چه کله د دعا دپاره هغه ته لاسونه اوچت کړی نو هغه د هغې په خالی واپس کولو باندې حیاء کوی.

---

[1]) فتح الباری ۱۱/ ۱۷۰. ۱۷۱

[2]) فتح الباری : ۱۱/ ۱۷۱

[3]) فتح الباری ۱۱/۱۷۱

[4]) سنن ابی داؤد. کتاب الصلاة، باب الدعاء: ۲/۷۸، (رقم الحدیث : ۱۴۷۸)

په دعا کښې د لاس اوچتولو حد : لاس د کوم ځائې پورې اوچتول پکار دی، په دې سلسله کښې روایات مختلف دی، د سینې برابر، د اوږو برابر، د مخ برابر او د سر برابر.(۱) د سینې برابر اوچتولو ته ابن عباس رضی الله عنهما د دعا وصل وئیلې دی.(۲)

۲۳: بَاب الدُّعَاءِ غَيْرَ مُسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةِ

[۵۹۸۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَحْبُوبٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ بَيْنَا النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- يَخْطُبُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَامَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَسْقِيَنَا . فَتَغَيَّمَتِ السَّمَاءُ وَمُطِرْنَا، حَتَّى مَا كَادَ الرَّجُلُ يَصِلُ إِلَى مَنْزِلِهِ، فَلَمْ تَزَلْ تُمْطَرُ إِلَى الْجُمُعَةِ الْمُقْبِلَةِ، فَقَامَ ذَلِكَ الرَّجُلُ أَوْ غَيْرُهُ فَقَالَ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَصْرِفَهُ عَنَّا، فَقَدْ غَرِقْنَا . فَقَالَ « اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا وَلاَ عَلَيْنَا » . فَجَعَلَ السَّحَابُ يَتَقَطَّعُ حَوْلَ الْمَدِينَةِ ، وَلاَ يُمْطِرُ أَهْلَ الْمَدِينَةِ.[ر: ۸۹۰]

د سیدنا انس رضی الله عنه روایت دې چه یو کرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د جمعې په ورځ باندې خطبه ورکوله، یو سړې اودریدلو او عرض ئې اوکړو چه یا رسول الله صلی الله علیه وسلم دعا اوکړئ چه په مونږ خلقو باندې باران اوشی، آسمان باندې وریځ راغله او باران شروع شو، تردې چه خلق خپلو کورونو ته نه شی رسیدلې، د بلې جمعې پورې باران وریدلو، نو هم هغه سړې یا بل سړې اودریدلو او عرض ئې اوکړو چه الله پاک نه اوغواړئ چه زمونږ نه باران واړوی مونږ خو ډوب شو، رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل : اې الله ! زمونږ نه چاپیره ئې او وروه او په مونږ ئې مه وروه، پس وریځ د مدینې نه ګیر چاپیره خوره شوه (او باران کیدو) خو په مدینه کښې باران نه کیدلو.

د ترجمة الباب مقصد : د دې باب مقصد دا دې چه د دعا په آدابو کښې یو ادب اګر چه دا دې چه قبلې ته مخ کولو سره دې دعا اوکړې شی خو دا ضروری نه دې، بعض موقعو باندې انسان د قبلې نه مخ اړولو سره هم دعا کولې شی لکه چه په روایت الباب کښې دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د باران دپاره د خطبې دوران کښې دعا اوفرمائیله، په مسجد کښې د خطبې په وخت د خطیب مخ د خلقو طرف ته وی، هغه قبلې ته نه وی مخ کړې. معلومه شوه چه داسې دعا غوښتل ثابت دی.(۳)

---

(۱) عمدة القاری ۳۰۱/۲۲، فتح الباری : ۱۷۲/۱۱

(۲) عمدة القاری ۳۰۱/۲۲، فتح الباری : ۱۷۲/۱۱

(۳) فتح الباری : ۱۷۲/۱۱، عمدة القاری : ۳۰۱/۲۲، ارشاد الساری: ۳۴۶/۳

۲۴: باب الدُّعَاءِ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ

[۵۹۸۳] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى عَنْ عَبَّادِ بْنِ تَمِيمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - إِلَى هَذَا الْمُصَلَّى يَسْتَسْقِي، فَدَعَا وَاسْتَسْقَى ثُمَّ اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ وَقَلَبَ رِدَاءَهُ. [ر: ۹۷۰]

د ترجمة الباب مقصد: په حديث كښې د دعا ذكر نشته. بلكه صرف دومره خبره ده چه رسول الله ﷺ د عيدګاه طرف ته اوتلو، د باران دپاره ئې دعا اوكړه، بيا ئې د قبلې طرف ته مخ كولو سره څادر الټه كړو

اسماعيلي رحمه الله فرمائى چه د قبلې طرف ته مخ كولو په وخت څادر الټه كولو سره رسول الله ﷺ دعا كړې ده د دې صراحتاً اګر چه په روايت الباب كښې نشته، خو د دې حديث په نورو طرقو كښې د هغې ذكر شته، امام بخارى رحمه الله د خپل عادت مطابق په ترجمة الباب سره د هغې طرف ته اشاره كړې ده.(۱)

د دې نه علاوه په نورو ډيرو احاديثو كښې هم دى، چه په هغې كښې قبلې ته مخ كولو سره د رسول الله ﷺ د دعا كولو تذكره ده

په صحيح مسلم كښې د سيدنا عبدالله بن عباس رضى الله عنهما نه روايت دې!

﴿ لَمَّا كَانَ يَوْمُ بَدْرٍ نَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- إِلَى الْمُشْرِكِينَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ ثُمَّ مَدَّ يَدَيْهِ فَجَعَلَ يَهْتِفُ بِرَبِّهِ ﴾(۲)

يعنى: د غزوه بدر په ورځ رسول الله ﷺ د مشركينو طرف ته اوكتل: بيا ئې قبلې طرف ته مخ كولو سره خپل دواړه لاسونه خوارهٔ كړل او خپل رب ئې راوبللو

د سيدنا عبدالله بن مسعود رضى الله عنه روايت دې: ﴿ اسْتَقْبَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم الْكَعْبَةَ فَدَعَا عَلَى نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ ﴾(۳)

يعنى رسول الله ﷺ د خانه كعبې طرف ته مخ كړو، بيا ئې د قريشو يو جماعت ته بددعا اوكړه

....

(۱) فتح البارى: ۱۷۳/۱۱، عمدة القارى: ۳۰۱/۲۲، ارشاد السارى: ۳۴۷/۳

(۲) صحيح مسلم، كتاب الجهاد والسير، باب الإمداد بالملائكة فى غزوة بدر وإباحة الغنائم: ۱۳۷۳/۳، رقم الحديث (۱۷۶۳)

(۳) صحيح بخارى، كتاب المغازى، باب دعاء النبى صلى الله عليه وسلم على كفار قريش ص ۸۳۰، (رقم الحديث: ۳۹۶۰)

۲۵: باب دَعْوَةِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم لِخَادِمِهِ بِطُولِ الْعُمُرِ وَبِكَثْرَةِ مَالِهِ

[۵۹۸۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا حَرَمِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَتْ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ خَادِمُكَ أَنَسٌ ادْعُ اللَّهَ لَهُ. قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ». [ر: ۱۸۸۱]

رسول اللهﷺ د سیدنا انس رضی الله عنه دپاره د کثرت مال او اولاد او اوږد عمر دعا فرمائیلي وه، په روایت الباب کښې اګر چه د طول عمر ذکر نشته. خو د دې روایت په دویم طریق کښې د دې ذکر دې. د هغې الفاظ دا دی «اللَّهُمَّ، أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَأَطِلْ حَيَاتَهُ، وَاغْفِرْ لَهُ» اې الله ! ته هغه ته د مال او اولاد کثرت ورکړه، او د هغه ژوند اوږد کړه او د هغه مغفرت اوکړه. امام بخاری رحمه الله په الادب المفرد کښې د دې تخریج کړې دې. [1]

پس الله پاک هغوی ته د رسول اللهﷺ د دعا په وجه باندې مال او دولت هم ورکړو او هغوی ډیر اوږد عمر هم بیا موندلو، د هغوی په ژوند باندې د هغوی د خامنو او نمسو وغیره تعداد سلو ته رسیدلې وو. [2]

په بصره کښې یو باغ وو چه هغې به په کال کښې دوه کرته میوه ورکوله. په هغې کښې یو ګل وو چه د هغې نه به د مشکو خوشبوئی راتله [3] د هغوی عمر هم یو سل او درې یا یو سل او اووۀ کلونه وو. [4]

۲۶: باب الدُّعَاءِ عِنْدَ الْكَرْبِ

[۵۹۸۵، ۵۹۸۶] [5] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ كَانَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - يَدْعُو عِنْدَ الْكَرْبِ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ».

---

[1]) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) باب من دعا بطول العمر : ۱۰۶/۲، (رقم الحدیث : ۶۵۳) (قلت : اسناده صحیح)

[2]) فتح الباری : ۱۱/ ۱۷۴، عمدة القاری : ۳۰۲/۲۲، ارشاد الساری: ۳۴۷/۳

[3]) فتح الباری : ۱۱/ ۱۸۴، عمدة القاری : ۲۹۷/۲۲

[4]) فتح الباری : ۱۱/ ۱۸۴، عمدة القاری : ۲۹۷/۲۲

[5]) (۵۹۸۵/۵۹۸۶) الحدیث اخرجه البخاری ایضا فی کتاب الدعوات، باب الدعاء عند الکرب (رقم الحدیث : ۶۳۴۶) واخرجه ایضا فی کتاب التوحید، باب قول الله تعالی (تعرج الملائکة والروح الیه) (المعارج : ۴) (رقم الحدیث : ۷۴۳۱)، واخرجه مسلم فی کتاب الذکر والدعاء باب الدعاء للکرب (رقم

[۵۹۸۶] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ هِشَامِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم كَانَ يَقُولُ عِنْدَ الْكَرْبِ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ رَبُّ السَّمَوَاتِ، وَرَبُّ الأَرْضِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ» وَقَالَ وَهْبٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ مِثْلَهُ. [۶۹۹۰، ۶۹۹۴]

د مصیبت د وخت خاص دعاء: رسول اللهﷺ به د سخت غم او پریشانئ په وخت چه کومه دعا لوستله. امام بخاری رحمه الله هغه دلته ذکر فرمائیلي ده. د هغې الفاظ دا دی: ﴿لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيم﴾ یعنی د الله پاک نه سوا بل معبود نشته. کوم چه د آسمانونو او زمکي رب دې (او) د عرش عظیم رب دې

د اول روایت الفاظ د مخکښې روایت نه مختلف دی.

قوله: ﴿حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ﴾: د ابو العالیه نوم رفیع دې. د هغوی نه دا روایت قتادة نقل کړې دې خو په عنعنه سره دې، او قتادة مدلس دې. د مدلس عنعنه قبول نه وی.

پس امام ابوداؤد رحمه الله په سنن ابی داؤد کښې د کتاب الطهارت د لاندې د امام شعبه رحمه الله قول نقل کړې دې چه د ابو العالیه نه قتادة صرف څلور احادیث اوریدلي دی [۱] او په هغه څلورو احادیثو کښې حدیث الباب شامل نه دې

ابن ابی حاتم په مراسیل کښې د څلورو په ځائې د دریو ذکر کړې دې. [۲]

خو د امام بخاری رحمه الله په نزد د څلورو او دریو دا حصه غیر معتبر ده. وجه د دې دا ده چه شعبه د مدلس راویانو عنعنه نه نقل کوی چه تر څو پورې د سماع تصریح نه وی او دا حدیث خپله شعبه هم د قتادة نه نقل کړې دې کوم چه د دې خبرې دلیل دې چه امام قتادة د سماع د تصریح سره هم دا روایت د ابو العالیه نه نقل کړی دې [۳]

کیدې شی چه هم په دې وجه باندې امام بخاری رحمه الله د باب په آخر کښې د وهب تعلیق ذکر فرمائیلي وی. **وقال وهب**: وَقَالَ وَهْبٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ مِثْلَهُ.

د مصیبت د دعاء فضیلت: ابن بطال رحمه الله لیکلي دی چه ابوبکر رازی په اصبهان کښې د علم

الحديث: ۲۷۳) واخرجه الترمذی فی کتاب الدعوات، باب ما جاء ما يقول عند الكرب (رقم الحديث: ۳۴۳۵) واخرجه ابن ماجة فی کتاب الدعاء باب الدعاء عند الكرب: (رقم الحديث: ۳۸۸۳).

[۱]) سنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب فی الوضوء من النوم، تحت رقم الحديث: ۲۰۲، ولفظه: وَقَالَ شُعْبَةُ إِنَّمَا سَمِعَ قَتَادَةُ مِنْ أَبِي الْعَالِيَةِ أَرْبَعَةَ أَحَادِيثَ حَدِيثَ يُونُسَ بْنِ مَتَّى وَحَدِيثَ ابْنِ عُمَرَ فِي الصَّلاَةِ وَحَدِيثَ الْقُضَاةُ ثَلاَثَةٌ وَحَدِيثَ ابْنِ عَبَّاسٍ حَدَّثَنِي رِجَالٌ مَرْضِيُّونَ مِنْهُمْ عُمَرُ وَأَرْضَاهُمْ عِنْدِي عُمَرُ. فتح الباری: ۱۷۴/۱۱، عمدة القاری: ۳۰۲/۲۲، ارشاد الساری: ۳۴۹/۳

[۲]) فتح الباری: ۱۷۵/۱۱

[۳]) فتح الباری: ۱۷۵/۱۱، عمدة القاری: ۳۰۲/۲۲

حدیث په سلسله کښې مقیم وو. هلته د ابوبکر بن علی په نوم یو مفتی عالم دین وو. په څه وجه باندې د هغه خائې امیر د هغوی نه خفه شو او هغوی ئې گرفتار کړل او جیل ته ئې اولیږل. ابوبکر رازی په خوب کښې رسول اللهﷺ اولیدو چه هغوی فرمائی ابوبکر بن علی ته لاړ شه او وایه چه په صحیح بخاری کښې ذکر شوې د مصیبت دعا اولوله. الله پاک به ستا دا مصیبت لرې کړی واپس هغوی لاړل او د دې خوب ذکر ئې هغوی ته اوکړو. هغوی چه څنگه دا دعا لوستل شروع کړل. د ښهر امیر هغوی آزاد کړل (۱)

د پریشانئ او مصیبت په وخت نورې ماثور دعاګانې د پریشانئ او مصیبت په وخت په احادیثو کښې دا دعاګانې هم منقول دی:

① ﴿ اللهُ اللهُ رَبِّي لَا أُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا ﴾، په سنن ابی داؤد کښې د اسماء بنت عمیس رضی الله عنها نه منقول ده (۲) چه د هغې ترجمه دا ده: الله! الله زما رب دې. زه د هغه سره هیڅ نه شریکوم

② ﴿ اللَّهُمَّ رَحْمَتَكَ أَرْجُو فَلَا تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ وَأَصْلِحْ لِي شَأْنِي كُلَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ﴾ په سنن ابی داؤد کښې د سیدنا ابوبکر رضی الله عنه نه منقول ده. (۳) د دې ترجمه دا ده: اې الله! زه ستاسو د رحمت امیدوار یم. پس ته ما سترګې د رپیدلو په قدر هم زما نفس ته مه حواله کوه او ته زما ټول امور برابر کړې. ستا نه سوا بل معبود نشته.

③ ﴿ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴾ په سنن ترمذی او مستدرک حاکم کښې دی ﴿ لَمْ يَدْعُ بِهَا رَجُلٌ مُسْلِمٌ فِي شَيْءٍ قَطُّ إِلَّا اسْتُجِيبَ لَهُ ﴾ (۴) یعنی یو مسلمان چه په څه سلسله کښې هم په دې کلماتو سره دعا کړې ده الله پاک د هغه دعا قبول فرمائیلې ده.

۲۷: بَابُ التَّعَوُّذِ مِنْ جَهْدِ الْبَلَاءِ

[۵۹۸۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي سُمَيٌّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَتَعَوَّذُ مِنْ جَهْدِ الْبَلَاءِ، وَدَرَكِ الشَّقَاءِ، وَسُوءِ الْقَضَاءِ، وَشَمَاتَةِ الْأَعْدَاءِ.

قَالَ سُفْيَانُ الْحَدِيثُ ثَلَاثٌ زِدْتُ أَنَا وَاحِدَةً، لَا أَدْرِي أَيَّتُهُنَّ هِيَ. [۶۹۴۲]

﴿ جَهْد ﴾ د جیم په فتحې او د هاء په سکون سره، مشقت ته وئیلې شی او ﴿ بلاء ﴾ ازمیښت ته وائی.

---

(۱) فتح الباری: ۱۷۵/۱۱ وشرح ابن بطال: ۱۱۳/۱۰

(۲) سنن ابی داؤد، کتاب الادب، باب فی الاستغفار، رقم الحدیث ۱۵۲۵، وسنن ابن ماجة فی کتاب الدعوات، باب الدعاء عند الکرب، رقم الحدیث: ۳۸۸۲، وفتح الباری: ۱۷۶/۱۱

(۳) سنن ابی داؤد، کتاب الادب، فی اخر باب ما یقول اذا اصبح، رقم الحدیث: ۵۰۹۰، وفتح الباری: ۷۶/۱۱

(۴) سنن الترمذی فی کتاب الدعوات، باب، رقم الحدیث: ۳۵۰۵، واخرجه الحاکم فی المستدرک فی کتاب الدعاء والتکبیر والتهلیل والتسبیح والذکر: ۵۰۵/۱، فتح الباری: ۱۷۶/۱۱ (قلت: لم اجده بلفظ صاحب کشف الباری فاخرجته من المستدرک باحدی ثلاثة طرق)

سیدنا ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ به د ازمیښت د مشقت نه، د بدبختئ نه، د بدو فیصلو نه او د دشمنانو د خندا نه پناه غوښتله. د سفیان بیان دې، چه په حدیث کښې درې خبرې وې په هغې باندې ما یوه زیاته کړه ماته یاد نه دی چه هغه کومه خبره ده.

د جهد البلاء تشریح : د ﴿جهد البلاء﴾ تشریح بعض شارحینو په دې الفاظو سره کړې ده.

﴿الحالة التی یمتحن بها الانسان وتشق علیه بحیث یتمنی فیها الموت ویختاره علیها﴾ [1] یعنی هغه حالت چه په هغې سره بنده ازمیښتلې شی او په بنده باندې دومره ګران شی چه بنده په هغې کښې د مرګ غوښتنه کوی او په دې باندې مرګ ته ترجیح ورکوی.

د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما نه د ﴿جهد البلاء﴾ تشریح د مال کم والې او د بال بچ ډیریدل نقل دی [2]

علامه ابن بطال رحمه الله د ﴿جهد البلاء﴾ وضاحت داسې کړې دې!

﴿کل ما اصاب المرء من شدة المشقة والجهد وما لا طاقة له بحمله ولا یقدر علی دفعه من نفسه﴾ [3]

یعنی : د دې نه مراد انسان ته پیښیدونکې هغه سخت تکلیف دې، چه د هغې د برداشت کولو هغه طاقت نه لری او نه د هغې په دفع کولو باندې قادر وی.

قوله: درك الشقاء: ﴿دَرك﴾ (د راء په فتحې او سکون سره) ﴿دَرك﴾ په معنی د ادراک او الحاق. د ﴿شقاء﴾ معنی هلاکت او بدبختی. ﴿سوء القضاء﴾: داسې فیصله چه د انسان په حق کښې بده وی. ﴿شماتة﴾ د دشمن خندا او خوشحالئ ته وائی کومه چه د انسان په مصیبت کښې د اخته کیدو نه پس وی. [4]

قوله: ﴿قَالَ سُفْيَانُ الْحَدِيثُ ثَلَاثٌ زِدْتُ أَنَا وَاحِدَةً﴾: سفیان بن عیینه رحمه الله فرمائی چه په اصل حدیث کښې د درې څیزونو ذکر وو. ما دلته څلور څیزونه، جهد بلاء، درک شقاء، سوء قضاء او شماتة اعداء ذکر کړی دی. په دې کښې د یو اضافه ما د خپل طرف نه کړې ده. خو اوس ماته معلومه نه ده چه هغه کومه یوه ده.

د اسماعیلی په روایت کښې د دې تصریح راغلې ده چه هغه ﴿شماتة الاعداء﴾ دې. [5] سفیان ته اول یاد وو لکه چه د اسماعیلی په روایت کښې دی خو بیا ترې هیر شو او هغوی ته یاد پاتې نه شو لکه چه دلته ذکر شوې دی. [6]

---

[1]) ارشاد الساری ١٣/٣٥٠

[2]) فتح الباری : ١١/١٧٨، عمدة القاری : ٢٢/٣٠٢، ارشاد الساری: ٣/٣٥٠

[3]) شرح ابن بطال : ١٠/١١٣، فتح الباری : ١١/١٧٨، عمدة القاری : ٢٢/٣٠٢

[4]) فتح الباری : ١١/١٧٨، عمدة القاری : ٢٢/٣٠٤، ارشاد الساری: ٣/٣٥٠

[5]) فتح الباری : ١١/١٧٨، ارشاد الساری ١٣/٣٥٠

[6]) فتح الباری : ١١/١٧٨، عمدة القاری : ٢٢/٣٠٤، ارشاد الساری: ٣/٣٥٠

۲۸: باب دُعَاءِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم «اللّٰهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى»

[۵۹۸۸] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنَّ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ وَهُوَ صَحِيحٌ «لَنْ يُقْبَضَ نَبِي قَطُّ حَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ ثُمَّ يُخَيَّرَ» . فَلَمَّا نَزَلَ بِهِ وَرَأْسُهُ عَلَى فَخِذِي، غُشِيَ عَلَيْهِ سَاعَةً، ثُمَّ أَفَاقَ فَأَشْخَصَ بَصَرَهُ إِلَى السَّقْفِ ثُمَّ قَالَ «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى» . قُلْتُ إِذًا لاَ يَخْتَارُنَا، وَعَلِمْتُ أَنَّهُ الْحَدِيثُ الَّذِي كَانَ يُحَدِّثُنَا، وَهُوَ صَحِيحٌ . قَالَتْ فَكَانَتْ تِلْكَ آخِرَ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَ بِهَا «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى» . [ر: ۴۱۷۱]

سيده عائشه رضي الله عنها بيان كوى چه رسول الله ﷺ به د خپل صحت په حالت كښې فرمائيل چه هر نبى ته د وفات نه مخكښې د هغه مقام په جنت كښې ښودلې شى. بيا ورته اختيار وركولې شى پس چه كله د رسول الله ﷺ وفات اوشو نو هغه وخت د هغوى سر مبارک زما په پتون باندې وو. لږ ساعت په هغوى باندې بيهوشى راغله، بيا بيدار شو نو خپلې سترګې مباركې ئې د چهت طرف ته اوچتې كړې بيا ئې ﴿اللّٰهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى﴾ اوفرمائيل. ما اووې چه رسول الله ﷺ به د صحت په حالت كښې څه فرمائيل هغه رشتيا وو. د عائشې رضي الله عنها بيان دې چه د رسول الله ﷺ د خولې مباركې نه چه آخرى كوم الفاظ اووتل هغه هم دا وو ﴿اللّٰهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى﴾.

د ماقبل سره مناسبت : د دې حديث پوره تفصيل په كشف البارى، كتاب المغازى كښې تير شوې دې. (۱) د مخكښې سره ئې مناسبت بيانولو باندې حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى:

﴿وتعلقه بما قبله من جهة ان فيه إشارة إلى حديث عائشة انه كان إذا اشتكى نفث على نفسه بالمعوذات وقضية سياقها هنا انه لم يتعوذ فى مرض موته بذلك بل تقدم فى الوفاة النبوية من طريق بن أبى مليكة عن عائشة فذهبت اعوذه فرفع رأسه إلى السماء وقال فى الرفيق الأعلى﴾ (۲)

يعنى: ماقبل سره ئې مناسبت داسې دې چه په دې كښې د عائشې د حديث طرف ته اشاره ده، چه په هغې كښې دى چه رسول الله ﷺ ته چه به څه تكليف وو نو هغوى به معوذات لوستلو سره په هغې باندې ځان دم كولو. دلته د دې ترجمة الباب د راوړلو وجه دا ده چه رسول الله ﷺ په مرض الموت كښې معوذات نه دى لوستلى، بلكه عائشه رضي الله عنها فرمائى چه زه رسول الله ﷺ ته لاړم او ما معوذات اولوستل نو رسول الله ﷺ د آسمان طرف ته سر اوچت كړو او د ﴿فى الرفيق الاعلى﴾ الفاظ ئې اوفرمائيل.

---

(۱) اوګورئ: كشف البارى، كتاب المغازى صفحة : ۲۸۸، ايضا صفحة : ۶۷۸

(۲) فتح البارى : ۱۷۹/۱۱

۲۹: باب الدُّعَاءِ بِالْمَوْتِ وَالْحَيَاةِ

[۵۹۸۹] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسٍ قَالَ أَتَيْتُ خَبَّابًا وَقَدِ اكْتَوَى سَبْعًا قَالَ لَوْلاَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم نَهَانَا أَنْ نَدْعُوَ بِالْمَوْتِ لَدَعَوْتُ بِهِ.
حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنِي قَيْسٌ قَالَ أَتَيْتُ خَبَّابًا وَقَدِ اكْتَوَى سَبْعًا فِي بَطْنِهِ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ لَوْلاَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - نَهَانَا أَنْ نَدْعُوَ بِالْمَوْتِ لَدَعَوْتُ بِهِ. [ر: ۵۳۴۸]

د قیس رحمه الله نه روایت دې چه زه سیدنا خباب رضی الله عنه ته راغلم. هغوی (په خیټه) اووه داغونه لګولي وو. هغوی اووې چه که رسول الله ﷺ مونږ د مرګ د دعا کولو نه نهٔ وو منع کړې نو ما به ئې دعا کړې وې.

[۵۹۹۰] حَدَّثَنَا ابْنُ سَلاَمٍ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ ابْنُ عُلَيَّةَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لاَ يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدٌ مِنْكُمُ الْمَوْتَ لِضُرٍّ نَزَلَ بِهِ، فَإِنْ كَانَ لاَ بُدَّ مُتَمَنِّيًا لِلْمَوْتِ فَلْيَقُلِ اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَا كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي، وَتَوَفَّنِي إِذَا كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي». [ر: ۵۳۴۷]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه په تاسو کښې دې یو سړې په راتلونکې تکلیف باندې د مرګ دعا نه کوی. او که ضرور د مرګ غوښتنه کوی نو داسې دې اوائی چه اې الله: ما ژوندې اوساته ترڅو پورې چه ژوند زما دپاره غوره وی او ما وفات کړه چه کله مرګ زما دپاره غوره وی.

د ترجمة الباب مقصد: په شارحینو کښې علامه عینی او قسطلانی د دې باب دا مقصد بیان کړې دې چه کله ژوند د چا دپاره د شر باعث وی نو د هغه د ژوند او مرګ دپاره دعا کول مکروه دی یعنی هغه دې د خپل ځان دپاره د ژوند دعا اوکړی چه د هغه ژوند د خیر نه د شر دې او نه دې مرګ غواړی. ځکه چه د مرګ د دعا غوښتلو نه منع کړې شوې ده [۱] سړې د مرګ غوښتنه یا دعا کولې شی یا نه، د دې تفصیل هم د دې حدیث د لاندې په کشف الباري کتاب المرضی کښې تیر شوې دې [۲]

۳۰: باب الدُّعَاءِ لِلصِّبْيَانِ بِالْبَرَكَةِ وَمَسْحِ رُءُوسِهِمْ

وَقَالَ أَبُو مُوسَى وُلِدَ لِي غُلاَمٌ، وَدَعَا لَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِالْبَرَكَةِ. [ر: ۵۱۵۰]

---

[۱] عمدة القاری : ۲۲/۳۰۵، ۳۰۶، ارشاد الساری: ۳۵۲/۳

[۲] کشف الباری، کتاب المرضی، باب : نهی تمنی المریض الموت، ص : ۵۱۱، ۵۱۹

د یتیم په سر باندې د لاس راښکلو فضیلت : د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به د ماشومانو په سرباندې د مهربانۍ لاس راښکلو او دهغوى دپاره به ئې د برکت دعا فرمائیله.

امام احمد رحمه الله په خپل مسند کښې د سیدنا ابو اسامة رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې چه په هغې کښې د یتیم ماشوم په سر باندې په شفقت سره د لاس راښکلو فضیلت بیان کړې شوې دې: ﴿مَنْ مَسَحَ رَأْسَ يَتِيمٍ أَوْيَتِيمَةٍ لَمْ يَمْسَحْهُ إِلَّا لِلهِ كَانَ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ مَرَّتْ عَلَيْهَا يَدُهُ حَسَنَاتٌ﴾ (۱)

یعنې چاچه د یو یتیم په سر باندې خالص د الله پاک د رضا دپاره د شفقت لاس راښکلو، نو د سرپه څومره ویښتو چه ئې لاس راښکلو، د هرویښته په عوض به هغه ته یونیکى ملاویږى.

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د دې روایت سند ضعیف دې. (۲)

امام احمد رحمه الله یو بل روایت په حسن سند سره نقل کړې دې. په هغې کښې دى چه یو سړى رسول الله صلی الله علیه وسلم ته د خپل زړه د سخت والى او قسوة شکایت اوکړو. رسول الله صلی الله علیه وسلم د علاج په طور هغه ته اوفرمائیل: ﴿فَأَطْعِمِ الْمِسْكِينَ، وَامْسَحْ رَأْسَ الْيَتِيمِ﴾ (۳) (په مسکین باندې ډوډۍ خوره او د یتیم په سر باندې د شفقت لاس راکاږه)

د باطنى بیماریانو د علاج یو اوصول : د دې نه علماء کرامو دا اصول مستنبط کړې دې چه بعض باطنى بیمارياني، په ظاهرکښې غیراختیارى وى. خو بعض اختیارى امور اختیارولو سره هغه بیماریانې ختمې شى مثلاً څه خلقوته د حسد بیمارى وى او په ظاهره کښې هغوى ته په دې کښې اختیار او دخل نه وى، صوفیاء لیکلې دى چه د دې علاج دا دې چه حاسد دې د محسود تعریف کوى او دهغه دپاره دې دعا کوى نوحسدبه ئې ختم شى، اګر چه حسد غیر اختیارى طریقې سره راځى خو تعریف او دعا اختیارى عمل دې او د دې په برکت سره دا بیمارى ختمیږى هم دغه شان د زړه سخت والى او قسوة غیر اختیارى دې. خو د یتیم په سر باندې په شفقت سره د لاس راښکلو په اختیارى عمل سره دا بیمارى ختمیږى. (۴)

قوله: ﴿وَقَالَ أَبُو مُوسَى وُلِدَ لِي غُلَامٌ وَدَعَا لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم بِالْبَرَكَةِ﴾: دا تعلیق په کتاب العقیقة کښې موصولا ذکر شوې دې، هلته دا الفاظ دى: ﴿وُلِدَ لِي غُلَامٌ فَأَتَيْتُ بِهِ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم فَسَمَّاهُ إِبْرَاهِيمَ فَحَنَّكَهُ بِتَمْرَةٍ وَدَعَا لَهُ بِالْبَرَكَةِ﴾ (۵)

---

(۱) مسند احمد ۲۵۰/۵، ۲۶۵ (قال شعیب الارنؤوط : اسناده ضعیف جدا فیه علي بن یزید الهانی الدمشقی)

(۲) فتح البارى ۱۵۱/۱۱

(۳) مسند احمد ۲۶۳/۲ (قلت: ضعفه شعیب الارنؤوط لجهالة الراوى عن ابی هریرة ولانقطاعه بین ابی عمران وبین ابی هریرة فی سند اخر وحسنه الالبانی فی کتبه ولکن قوله مبنی علی التکلف. والله اعلم)

(۴) اتحاف السادة، کتاب ذم الغضب والحقد والحسد : ۵۲۶/۹

(۵) صحیح البخاری، کتاب العقیقة، باب تسمیة المولود غداة یولد، لمن لم یعتق عنه، وتحنیکه : ۲۰۸۱/۵، رقم الحدیث ۵۴۶۷

يعنی زما يو ماشوم پيدا شو نو ما هغه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر کړو. رسول الله ﷺ د هغه نوم ابراهيم کيخودلو او په کهجورې سره ئې د هغه تحنيک اوکړو او د برکت دعا ئې ورته اوکړه.

[۵۹۹۱] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنِ الْجَعْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ سَمِعْتُ السَّائِبَ بْنَ يَزِيدَ يَقُولُ ذَهَبَتْ بِي خَالَتِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ ابْنَ أُخْتِي وَجِعٌ. فَمَسَحَ رَأْسِي، وَدَعَا لِي بِالْبَرَكَةِ، ثُمَّ تَوَضَّأَ فَشَرِبْتُ مِنْ وَضُوئِهِ، ثُمَّ قُمْتُ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَنَظَرْتُ إِلَى خَاتَمِهِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ مِثْلَ زِرِّ الْحَجَلَةِ. [ر: ۱۸۷]

د سيدنا سائب بن يزيد رضی الله عنه نه روايت دې چه زما ترور زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر کړم او عرض ئې اوکړو يا رسول الله ﷺ! زما دا خورئې بيمار دې. رسول الله ﷺ زما په سر باندې لاس راښکلو او زما دپاره ئې د برکت دعا اوکړه. بيا ئې اودس اوفرمائيلو نو ما د هغوی د اودس نه باقی پاتې شوې اوبه اوڅکلې. بيا زه د هغوی نه شاته اودريدم نو ما د هغوی په دواړو اوږو کښې مهر نبوت اوليدو کوم چه د ناوې د ډولۍ د تنړې په شان وو.

د سيدنا سائب بن يزيد رضی الله عنه په سر باندې رسول الله ﷺ د شفقت لاس راښکلو. دوی په حجة الوداع کښې شريک شوې دی، هغه وخت د هغوی عمر صرف اووۀ کاله وو او په مدينه منوره کښې د ټولو نه آخری وفات کيدونکې صحابی هم دا دې. د هغوی وفات په ۸۲ هجری کښې اوشو.(۱)

[۵۹۹۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ عَنْ أَبِي عَقِيلٍ أَنَّهُ كَانَ يَخْرُجُ بِهِ جَدُّهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ هِشَامٍ مِنَ السُّوقِ أَوْ إِلَى السُّوقِ فَيَشْتَرِي الطَّعَامَ، فَيَلْقَاهُ ابْنُ الزُّبَيْرِ وَابْنُ عُمَرَ فَيَقُولاَنِ أَشْرِكْنَا فَإِنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَدْ دَعَا لَكَ بِالْبَرَكَةِ. فَرُبَّمَا أَصَابَ الرَّاحِلَةَ كَمَا هِيَ، فَيَبْعَثُ بِهَا إِلَى الْمَنْزِلِ. [ر: ۲۳۲۸]

د ابو عقيل نه روايت دې چه زه به خپل نيکۀ عبدالله بن هشام رضی الله عنه د بازار نه يا بازار ته بوتلم. او د هغه ځائې نه به مو غله اخستله، هغوی سره به ابن زبير او ابن عمر رضی الله عنهما ملاويدل نو هغوی به اووئيل چه مونږ هم شريک کړئ، ځکه چه رسول الله ﷺ ستا دپاره د برکت دعا فرمائيلې ده. (دوی به هغوی شريک کړل) اکثر به داسې کيدل چه په ګټه کښې به هغوی پوره يو اوښ واخستلو او هغه به ئې کور ته اوليږلو.

په سند کښې د ابن وهب نوم عبدالله دې او د ابو عقيل (د عين په زبر او د قاف په زير سره) نوم زهره بن معبد بن عبدالله بن هشام دې، عبدالله بن هشام رضی الله عنه د هغوی نيکۀ دې د چا دپاره چه رسول الله ﷺ د برکت دعا فرمائيلې وه، دوی چه به کله بازار ته د اخستلو خرڅولو

---

(۱) قال ابو نعيم : مات سنة اثنين وثمانين، وقيل بعد التسعين، وقيل سنة احدى، وقيل سنة اربعة، وقال ابن ابی داؤد : هو اخر من مات بالمدينة من الصحابة، ووهم يعقوب بن سفيان فذكره فيمن قتل يوم الحرة. (الاصابة : ۲، الترجمة : ۳۰۷۷)

دپاره اوتل او هغوی سره به د عبدالله بن زبیر او سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهم ملاقات کیدلو نو هغوی ته به ئې درخواست کولو چه په سودا کښې مونږ هم ځان سره شریک کړئ. ځکه چه رسول الله ﷺ ستاسو دپاره د برکت دعا فرمائیلې ده. هغه به دوی ځان سره شریک کړل. فرمائی چه ډیر کرته به هغوی ته د پوره یو اوښ منافع حاصل شوه او هغه به ئې کور ته اولیږلو. دا به د رسول الله ﷺ د دعا ثمره وه.

قوله: ﴿مِنَ السُّوقِ، أَوْإِلَى السُّوقِ﴾: د راوی شک دې چه ﴿من﴾ ئې وئیلې دې او که ﴿الى﴾ لفظ ئې استعمال کړې دې. که من وی نو معنی به دا وی چه ﴿من جهة دخول السوق﴾ یعنی بازار ته په داخلی جهت سره ئې زه بازار ته بوتلم. خو په باب الشرکة کښې ﴿الى﴾ بغیر د شک نه په جزم سره راغلې دې. (۱)

قوله: ﴿فَرُبَّمَا أَصَابَ الرَّاحِلَةَ بِتَمَامِهَا﴾: یعنی ډیر کرته به ابن هشام ته په ګټه کښې پوره یو اوښ ملاؤ شو، ﴿بتمامها﴾ یعنی ﴿بکمالها﴾ دا به د رسول الله ﷺ د دعا د برکت ثمرة وه.

[۵۹۹۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ وَهُوَ الَّذِي مَجَّ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي وَجْهِهِ وَهُوَ غُلَامٌ مِنْ بِئْرِهِمْ. [ر: ۷۷]

د ابن شهاب رحمه الله نه روایت دې چه ماته محمود بن ربیع رضی الله عنه بیان اوکړو دا هم هغه دې چه د هغوی د وړوکوالی په زمانه کښې د هغوی د کوهی نه اوبه اخستلو سره رسول الله ﷺ د هغوی په مخ باندې د خولې مبارکې نه اوبه اچولې وې.

دا روایت په کتاب العلم کښې تیر شوې دې. علامه قسطلانی رحمه الله لیکی

﴿وكان فعله لذلك - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - للتبريك على عادته الشريفة مع أولاد أصحابه والدعابة معهم لطفًا ورحمة وتشريعًا﴾ (۲)

یعنی: د رسول الله ﷺ په طور د تبرک د حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم د اولاد سره دا معمول وو، د ماشومانو سره به رسول الله ﷺ مزاخ کولو، دا د شفقت د وجې نه هم د هغوی عادت وو او شرعی تعلیم هم په دې کښې مقصد وو.

[۵۹۹۴] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يُؤْتَى بِالصِّبْيَانِ فَيَدْعُو لَهُمْ، فَأُتِيَ بِصَبِيٍّ فَبَالَ عَلَى ثَوْبِهِ، فَدَعَا بِمَاءٍ فَأَتْبَعَهُ إِيَّاهُ، وَلَمْ يَغْسِلْهُ. [ر: ۲۲۰]

دسیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه رسول الله ﷺ ته به ماشومان راوستلې شو، اورسول الله ﷺ

---

۱) صحيح البخاری، كتاب الشركة، باب الشركة فى الطعام، وغيره، رقم الحديث: ۲۵۰۲

۲) ارشاد السارى ۱۳/۳۵۴

به د هغوی دپاره دعا فرمائیله. پس یو ماشوم راوستلې شو. نو هغه د رسول الله ﷺ په کېږه باندې متیازې اوکړې. رسول الله ﷺ اوبه راغوښتلو سره په هغې باندې اوبهیولې او هغه ئې او نه وینځلو
په سند کښې د عبدان نه عبدالله بن عثمان بن جبله او د عبدالله نه عبدالله بن المبارک رحمه الله مراد دې. په روایت کښې چه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې د کوم ماشوم د راوستلو ذکر دې. د هغه نه حسن یا حسین رضی الله عنهما مراد دی، کمافی الاوسط للطبرانی.[1]

قوله: ﴿فَأَتْبَعَهُ إِيَّاهُ وَلَمْ يَغْسِلْه﴾: یعنی ماشوم چه د رسول الله ﷺ په جامو باندې کومې متیازې کړې وې، په هغې باندې رسول الله ﷺ اوبه چهرکاؤ کړې. اوبه ئې پرې اوبهیولې او هغه ئې باقاعده او نه وینځلې

[۵۹۹۵] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ ثَعْلَبَةَ بْنِ صُعَيْرٍ - وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ مَسَحَ عَنْهُ - أَنَّهُ رَأَى سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ يُوتِرُ بِرَكْعَةٍ.

امام زهری رحمه الله بیان فرمائی چه ماته عبدالله بن ثعلبة رضی الله عنه د چا په سر چه رسول الله ﷺ لاس راښکلې وو. بیان اوکړو چه هغوی سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه په یو رکعت وتر کولو باندې اولیدو
د امام بخاری رحمه الله د استاذ ابو الیمان نوم حکم بن نافع دې. دلته په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ د عبدالله بن ثعلبة بن صعیر رضی الله عنه په سترګه باندنې لاس راښکلو، امام بخاری رحمه الله په کتاب المغازی کښې په باب غزوة الفتح کښې معلقا دا روایت نقل کړې دې. په هغې کښې ﴿مسح عینه﴾ په ځائې ﴿مسح وجهه﴾ الفاظ دی.[2]
د عبدالله بن ثعلبه رضی الله عنه پیدائش د هجرت نه څلور کاله مخکښې شوې دې او په ۸۹ هجری کښې هغوی وفات شوې دی، هغه وخت د هغوی عمر ۹۳ کاله وو.
او په یو روایت کښې دی چه د رسول الله ﷺ د وفات په وخت د هغوی عمر څلور کاله وو او د هغوی ولادت د هجرت نه پس شوې دې[3]
د هغوی والد صاحب ثعلبة بن صعیر رضی الله عنه هم صحابی دې ویقال له ابن ابی صعیر ایضا.[4]

---

[1]) مجمع الزوائد ۶۳۱/۱، ۶۳۲، رقم الحدیث : ۱۵۶۸، ۱۵۷۰، ۱۴۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۴، وورد اسم الحسن جزما فی الحدیث رقم : ۱۵۷، واسم الحسین فی الحدیث رقم : ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، واما فی الحدیث رقم ۱۵۶۸، ۱۵۷۴، ورد اسم الحسن والحسین بکلمة او یشعر بها التردد، والله اعلم.
[2]) صحیح البخاری، کتاب المغازی، رقم الباب : ۵۴، رقم الحدیث : ۴۳۰۰
[3]) الاستیعاب علی هامش الاصابة ۲۷۱/۲
[4]) لسان العرب ۴۶۴/۱۴، ۴۶۵

۳۱: باب الصَّلاَةِ عَلَی النَّبِی صلی الله علیه وسلم

د صلاة لغوی او اصطلاحی معنی: صلاة یعنی د درود شریف متعلق څو خبرې په ذهن کښې اوساتئ: ① صلاة په لغت کښې دعا، رحمت، استغفار، مغفرت او د مدح او ثناء په معنی کښې استعمالیږی. [1] او د نسبتونو په فرق سره د دې معنی بدلیږی. چه د الله پاک طرف ته د دې نسبت وی نو د دې معنی د الله پاک طرف ته د خپل رحمت او نزول او افاضة وی. د ملائکو طرف ته چه نسبت وی نو د استغفار په معنی راځی. که د بندګانو طرف ته وی نو د دې معنی د رحمت دعا ده. [2]

بعض د دې برعکس وئیلې دی چه د ملائکو طرف ته د نسبت په صورت کښې دعاء رحمت او د عباد طرف ته د نسبت په صورت کښې د دې معنی استغفار ده.

امام بخاری رحمه الله د سورة احزاب په تفسیر کښې د ابو العالیه قول نقل کړې دې:

﴿صَلاَةُ اللهِ ثَنَاؤُهُ عَلَيْهِ عِنْدَ الْمَلاَئِكَةِ وَصَلاَةُ الْمَلاَئِكَةِ الدُّعَاءُ﴾ [3]

یعنی: د الله پاک خپل نبی باندې د درود لیږلو معنی د الله پاک خپلو ملائکو سره د د خپل نبی ذکر خیر او تعریف کول دی او د ملائکو په هغوی باندې د درود لیږلو مطلب د هغوی د پاره دعا کول دی.

علامه زبیدی رحمه الله د احیاء العلوم په شرح اتحاف سادة المتقین کښې لیکی:

﴿معنی الصلاة العطف، وهو بالنسبة الی الله تعالی اما ثناؤه علی العبد عند الملائکة، وهذا هو الالیق فی تفسیر صلاة الله علی انبیائه، واما کمال الرحمة، وبالنسبة الی غیره تعالی الدعاء بخیر﴾ [4]

یعنی: د صلاة اصل معنی خو عطف یعنی د میلان او مهربانئ دې، چه د الله پاک طرف ته نسبت وی نو د دې مطلب یا خو د الله پاک د خپلو ملائکو په نزد د خپل نبی تعریف او ثناء کول دی، د ﴿صلاة الله علی انبیائه﴾ هم دا تفسیر زیات مناسب دې او یا د دې معنی د کمال رحمت ده او که د غیر الله طرف ته د دې نسبت وی نو د دې معنی د دعا راځی.

حقیقت دا دې چه د غیر الله طرف ته چه کله د دې نسبت وی نو د صلاة اصل معنی دعا راځی، د مغفرت دعا کول، د مخصوص رحمت دعا کول او د الله پاک طرف ته که منسوب وی نو مطلب به دا وی چه الله پاک د خپل نبی ذکر په تعظیم او اکرام سره د ملائکو مخکښې کوی او د خپلو نعمتونو او مهربانو په هغوی باندې باران کوی. [5]

---

[1] لسان العرب: ۱۴/۴۶۴-۴۶۵

[2] الصواب ان الصلاة لغة بمعنی واحد وهو العطف، ثم هو بالنسبة الیه تعالی: الرحمة والی الملائکة علیهم السلام الاستغفار والی الادمین الدعاء. روح المعانی: ۱۲/۷۶، ۷۷

[3] صحیح البخاری، کتاب التفسیر، سورة الاحزاب، باب قوله: ﴿ان الله وملائکته یصلون علی النبی﴾

[4] اتحاف السادة، کتاب الاذکار والدعوات، الباب الثانی: ۵/۲۶۹

[5] فتح الباری: ۱۱/۱۵۵، ۱۵۶

په قرآن كريم كښې رسول الله ﷺ ته خطاب دې ﴿ وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ ﴾ دلته صلاة په معنى د دعا ده. لكه چه وړاندې راغې [1]

د درود شريف حكم: ② دويمه خبره د درود شريف د حكم متعلق ده.

د جمهور علماء كرامو دا مسلک دې چه په ژوند كښې يو كرت په رسول الله ﷺ باندې درود ليږل فرض دى لكه چه كلمه توحيد يو كرت نوستل فرض دى، علامه سخاوى په القول البديع كښې او علامه ابن عبدالبر په الاستذكار كښې د دې تصريح فرمائيلې ده.[2] امام ابوبكر جصاص او ملا على قارى رحمه الله هم د دې صراحت فرمائيلې دې.[3] حاصل دا دې چه په پوره عمر كښې يو كرت درود لوستل فرض دى، ځكه چه قرآن كريم د ﴿ صلوا ﴾ په لفظ سره د درود وئيلو حكم كړې دې، دا حكم په شعبان ۲ هجرى كښې نازل شو او د اصول فقه قاعده ده چه امر د تكرار تقاضه نه كوى.[4] خو د رسول الله ﷺ تذكره چه كله هم راشى نو په هغوى باندې درود وئيل واجب او مستحب دى.[5]

په دې كښې لږ شان اختلاف دې، د جمهور علماء كرامو په نزد چه د رسول الله ﷺ ذكر په مجلس كښې اول كرت راشى نو درود وئيل واجب دى او د هغې نه پس بيا مستحب دې. علامه شامى رحمه الله دې ته مفتى به وئيلې دى.[6]

خو امام طحاوى رحمه الله او د بعض شافعى علماء كرامو په نزد چه د رسول الله ﷺ ذكر په مجلس كښې هر څو كرته راشى درود وئيل واجب دى.[7] امام قرطبى رحمه الله او علامه زمحشرى هم دې ته محتاط قول وئيلې دې.[8]

د درود شريف فضائل او بركات: ③ دريمه خبره د درود شريف د فضيلت، اهمت او فوائدو په باره كښې ده:

امام بيهقى رحمه الله د عامر بن ربيعه روايت نقل كړې دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ﴿ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرًا ﴾[9] يعنى: چا چه په ما باندې يو كرت درود اولوستلو نو الله پاک د هغې په بدل كښې په هغه باندې لس رحمتونه نازل اوفرمائى.

---

[1] احكام القرآن للجصاص ۲۲۷/۳

[2] الاستذكار، لابن عبدالبر: ۳۰۸/۲، كتاب قصر الصلاة فى السفر.

[3] احكام القرآن للجصاص ۵۴۴/۳، ومرقاة لملا على قارى، كتاب الصلاة ۳۲۷/۲

[4] كشف الاسرار للبزدوى ۱۲۳/۱، باب موجب الامر.

[5] احكام القرآن للقرطبى: ۲۳۳/۱۴

[6] رد المختار ۳۸۱/۱، ۳۸۲، كتاب الصلاة، باب صفة الصلاة

[7] فتح البارى، ۱۵۳/۱۱، هم دغه شان اوګورئ: جلاء الافهام فى الصلاة والسلام على خير الانام: ۲۱۴، (لابن القيم رحمه الله)

[8] تفسير القرطبى ۱۵۰/۱۴، كشاف للزمحشرى ۵۵۸/۳

[9] ... ۱۵۵۷، ۱۵۵۸

امام ابوداؤد الطيالسى رحمه الله د عامر بن ربيعه رضي الله عنه او امام احمد رحمه الله د سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه روايت نقل كړې دې!

﴿مَا مِنْ عَبْدٍ يُصَلِّي عَلَيَّ إِلَّا صَلَّتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ مَا دَامَ يُصَلِّي عَلَيَّ فَلْيُقِلَّ الْعَبْدُ، أَوْ لِيُكْثِرْ﴾ (١)

يعنى كوم سړې چه په ما باندې درود ليږى نو ملائک د هغه دپاره تر هغه وخته پورې استغفار كوى چه ترڅو پورې هغه په ما باندې درود لولى. پس د بنده مرضى ده كه كم درود لولى او كه زيات لولى.

د درود شريف ډير بركتونه او فوائد دى. په كثرت درود سره د رسول الله ﷺ شفاعت نصيب كيږى. دا د جنت او نجات ذريعه ده. پس طبرانى په معجم كبير كښې د سيدنا رويفع بن ثابت رضي الله عنه نه روايت نقل كړې دې:

﴿مَنْ قَالَ: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَنْزِلْهُ الْمَقْعَدَ الْمُقَرَّبَ عِنْدَكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَجَبَتْ لَهُ شَفَاعَتِي﴾ (٢)

يعنى: څوک چه دا درود اولولى: ﴿اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَنْزِلْهُ الْمَقْعَدَ الْمُقَرَّبَ عِنْدَكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ (اې الله په محمد ﷺ باندې رحمت نازل كړه او د قيامت په ورځ هغه خپل مقرب مقام ته داخل كړه) نو د هغه دپاره زما شفاعت واجب شو.

په يو بل روايت كښې دى:

﴿من صلى على في يوم ألف مرة لم يمت حتى يرى مقعده من الجنة﴾ (٣)

يعنى: څوک په ورځ كښې په ما باندې زر كرته درود اولولى. نو په هغه باندې به تر هغه وخته پورې مرګ نه راځى ترڅو چه هغه په جنت كښې خپله استوګنه او نه وينى. يعنى د مرګ نه به مخكښې هغه په جنت كښې خپل مسكن وينى.

كثرت د درود. فقر او فاقه هم ختموى، ابونعيم د سيدنا جابر بن سمرة رضي الله عنه روايت نقل كړې دې! ﴿كثرة الذكر والصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم تنفى الفقر﴾ (٤)

يعنى: ذكر او په رسول الله ﷺ باندې د درود كثرت فقر او فاقه ختموى.

او د سيدنا جابر رضي الله عنه په يو روايت كښې دى!

---

(١) رواه ابوداود الطيالسى عن عامر بن ربيعة فى مسنده البدرى : ٦٣٩/١، رقم الحديث : ١٢٣٨، ورواه احمد فى مسنده نحوه ولفظه : من صلى على رسول الله صلى الله عليه و سلم صلاة صلى الله عليه وملائكته سبعين صلاة فليقل عبد من ذلك أو ليكثر : ٦١٧/٢، رقم الحديث : ٦٦٠٥ (قلت هذا اسناد ضعيف واما اشار اليه صاحب الكشف فهو هكذا عند احمد : ما صلى على أحد صلاة إلا صلت عليه الملائكة ما دام يصلى على فليقل عبد من ذلك أو ليكثر. اسناده حسن ٤٤٦/٣)

(٢) المعجم الكبير، للطبرانى، رقم الحديث : ٤٤٨٠ (قلت : إسناده ضعيف لضعف ابن لهيعة)

(٣) الترغيب والترهيب للمنذرى ٥٠١/٢ (قلت : هذا حديث منكر)

(٤) اتحاف السادة، كتاب الاذكار والدعوات، الباب الثانى : ٢٧٥/٥ (اخرجه ابونعيم فى معرفة الصحابة ١٤١٣/٣ عن جابر بن سمرة عن ابيه السوائى)

﴿من صلى على مائة صلاة حين يصلى الصبح قبل ان يتكلم، قضى الله له مائة حاجة، عجل منها ثلاثين حاجة، واخر له سبعين﴾ (۱)

یعنی: کوم سړی چه د سحر د مانځه په وخت د خبرو کولو نه مخکښې په ما باندې سل کرته درود اوائی نو الله پاک د هغه سل ضرورتونه پوره کوی. د هغې نه دیرش خو په دې دنیا کښې او اویا به په آخرت کښې پوره کوی.

علامه سخاوی رحمه الله د سیدنا انس رضی الله عنه روایت نقل کړې دې. چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی ﴿اذا نسیتم شیئا، فصلوا علی، تذکروه انشاء الله﴾ (۲) یعنی که ستاسو نه یو څیز هیر شینو په ما باندې درود اولولئ. تاسو ته به رایاد شی انشاء الله.

او په یو روایت کښې دی:

﴿من خاف على نفسه النسيان فليكثر الصلاة على النبي صلى الله تعالى عليه وسلم﴾ (۳)

یعنی د چا چه په ځان باندې د هیرې ویره وی نو هغه دې په نبی علیه السلام باندې په کثرت سره درود لولی.

د درود شریف لیکلو فضیلت: د درود شریف لیکلو ډیر فضیلت دې. امام طبرانی رحمه الله د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې، چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل:

﴿مَنْ صَلَّى عَلَيَّ فِي كِتَابٍ لَمْ تَزَلِ الْمَلَائِكَةُ تَسْتَغْفِرُ لَهُ مَا دَامَ اسْمِي فِي ذَٰلِكَ الْكِتَابِ﴾

یعنی: څوک چه په څه کتاب کښې په ما باندې درود لیکی نو ملائک د هغه دپاره تر هغه وخته پورې دعا کوی. ترڅو پورې چه زما نوم په هغه کتاب کښې موجود وی. (۴)

د جمعې په ورځ د درود فضیلت: د درود شریف په کثرت سره اهتمام خو هر مسلمان هر وخت کول پکار دی، خو د جمعې په ورځ په خاص طور سره د دې اهتمام وی. د سیدنا اسامة رضی الله عنه روایت دې، رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی: ﴿أَكْثِرُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِي كُلِّ يَوْمِ جُمُعَةٍ فَإِنَّ صَلَاةَ أُمَّتِي تُعْرَضُ عَلَيَّ فِي كُلِّ يَوْمِ جُمُعَةٍ، فَمَنْ كَانَ أَكْثَرَهُمْ عَلَيَّ صَلَاةً كَانَ أَقْرَبَهُمْ مِنِّي مَنْزِلَةً﴾ (۵)

---

(۱) اتحاف السادة، کتاب الاذکار والدعوات، الباب الثانی: ۲۷۵/۵

(۲) القول البدیع فی الصلاة علی الحبیب الشفیع، ص: ٤٢٧

(۳) قال السخاوی رحمه الله: اخرجه ابن بشکوال بسند منقطع، القول البدیع فی الصلاة علی الحبیب الشفیع، ص: ٤٢٧

(٤) اتحاف السادة، کتاب الاذکار والدعوات، الباب الثانی: ۲۷۲/۵، قال الزبیدی بعد نقل هذا الحدیث من الاحیاء: قال العراقی: رواه الطبرانی فی الاوسط، وابو الشیخ فی الثواب والمستغفری فی الدعوات من حدیث ابی هریرة بسند ضعیف اهـ قلت: ورواه ایضا ابو القاسم التمیمی فی الترغیب والترهیب والخطیب فی شرف اصحاب الحدیث وابن بشکوال بسند ضعیف، اورده ابن الجوزی فی الموضوعات وقال ابن کثیر: انه لا یصح انتهی.

(۵) السنن الکبری للبیهقی: کتاب الجمعة: باب مَا يُؤْمَرُ بِهِ فِي لَيْلَةِ الْجُمُعَةِ وَيَوْمِهَا... [بقیه برصفحه آئنده...

یعنی: د هرې جمعې په ورځ په ما باندې په کثرت سره درود لولئ. ځکه چه زما د امت درود هره جمعه په ما باندې پیش کولې شي. پس کوم سړې چه په ما باندې زیات درود لوستونکې وی نو د مرتبې په لحاظ به هغه ماته هم هغه هومره نزدې وی.
هم دغه شان د حدیث طالبانو له هم خاص طور سره د درود شریف کثرت کول پکار دی. ځکه چه دا حادیثو تعلق براه راست د رسول الله ﷺ د ذات بابرکت سره دې نو په کثرت درود سره احاذیث لوستلو باندې د رسول الله ﷺ عقیدت، محبت، اوروحانیت محسوس کیږی

د ترجمة الباب وضاحت: امام بخاری رحمه الله چه کوم ترجمة الباب قائم کړې دې: **باب الصلاة علی النبی صلی الله تعالی علیه وسلم**، حافظ ابن حجر رحمه الله د دې متعلق لیکی:

﴿ هذا الإطلاق یحتمل حکمها وفضلها وصفتها ومحلها والاقتصار علی ما أورده فی الباب یدل علی إرادة الثالث وقد یؤخذ منه الثانی ﴾[1]

یعنی: ترجمة الباب مطلق دې او په دې کښې د څلورو امورو د بیان احتمال دې. د درود شریف حکم، د هغې فضیلت، طریقه او کیفیت او د هغې د لوستلو محل او مقام خو په باب کښې په مذکوره احادیثو باندې اکتفاء کول په دې خبره باندې دلالت کوی چه مقصود امر ثالث یعنی د درود شریف طریقې او کیفیت له بیانول دی. او د امر ثانی یعنی د درود شریف د حکم بیان هم مقصود کیدلې شی.
خو علامه عینی رحمه الله فرمائی چه د حدیث الباب د وجې نه ترجمة الباب مطلق پاتې نه شو، په دې سره کیفیت الصلاة بیانول مقصود دی پس هغوی لیکی:

﴿ حدیثا الباب یفیدان هذا الإطلاق لأنهما ینبئان عن الکیفیة والمطابقة بین الترجمة والحدیث مطلوبة ولا تجیء المطابقة إلا بما قلنا هذا باب فی بیان کیفیة الصلاة ﴾

یعنی: ترجمة الباب اګر چه په ظاهره کښې مطلق دې. خو په باب کښې ذکر شوې دواړه احادیثو نه معلومیږی چه دا مقید دی. ځکه چه دواړه احادیث د درود شریف کیفیت بیانوی. د ترجمة الباب او د حدیث ترمینځه مطابقت مطلوب وی او مطابقت زمونږ د دې قول نه کیدې شی چه **﴿ هذا باب فی بیان کیفیة الصلاة ﴾** (یعنی ترجمة الباب له مقید منلو سره مطابقت کیدې شی)

[۵۹۹۶] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا الْحَکَمُ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي لَيْلَى قَالَ لَقِيَنِي کَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ فَقَالَ أَلاَ أُهْدِي لَكَ هَدِيَّةً، إِنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- خَرَجَ عَلَيْنَا فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَلِمْنَا کَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكَ، فَکَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ قَالَ «فَقُولُوا

...بقیه ازحاشیه گذشته] مِنْ كَثْرَةِ الصَّلَاةِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَقِرَاءَةِ سُورَةِ الْكَهْفِ وَغَيْرِهَا. ۳۵۳/۳، رقم الحدیث: ۵۹۹۵

[1]) فتح الباری: ۱۵۲/۱۱

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ. ار ۳۱۹۰]

د عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله نه روایت دي هغوی بیان کوی چه ما سره سیدنا کعب بن عجره رضی الله عنه ملاؤ شو او وې فرمائیل چه آیا زه تاته یو هدیه پیش نه کړم؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ ته تشریف راوړلو. نو مونږ عرض اوکړو یا رسول الله صلی الله علیه وسلم! مونږ څنګه تاسو ته سلام اوکړو؟ او څنګه په تاسو باندې درود اووایو؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه تاسو داسې اووایئ.

﴿اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ﴾

د آدم نه آدم بن ایاس او د حکم نه حکم بن عتیبه دې. عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله په جلیل القدر تابعین کښې دې. د ابولیلی نوم یسار دې. [1]

قوله: ﴿أَلَا أُهْدِي لَكَ هَدِيَّةً﴾: یعنی کعب بن عجره رضی الله عنه عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله ته اوفرمائیل چه زه تاته یو هدیه درنکړم؟ د شعبه په روایت کښې دی چه هغوی اووې ولې نه؟ [2] د هدیه لفظ عموما د اجسام دپاره استعمالیږی. علامه قسطلانی رحمه الله لیکی

﴿واکثر مایستعمل فی الأجسام.... وقد یستعمل فی المعانی کالعلوم والأدعیة مجازاً لما یشترکان فیه من قصد الموادة والتواصل فی ایصال ذلك إلیه﴾

یعنی د هدیه استعمال اکثر په اجسامو کښې کیږی .... خو کله کله مجازا په معانی کښې هم د هدیة لفظ استعمالیږی. لکه علوم او دعاګانې وغیره. وجه دا ده چه په دواړو کښې قدر مشترک دا امر دې چه په دواړو کښې دې لره نورو ته په رسولو کښې خپل مینځ کښې مینه او ملاویدل مقصود وی.

قوله: ﴿إِنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم خَرَجَ عَلَيْنَا﴾: ﴿علینا﴾ ئې د جمع د ضمیر دپاره استعمال فرمائیلې دې. ځکه چه دې وخت کښې نور صحابه کرامو هم موجود وو.

قوله: ﴿قَدْ عَلِمْنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكَ﴾: په دې کښې د سلام نه په تشهد او التحیات کښې سلام مراد دې [3] کوم چه رسول الله صلی الله علیه وسلم صحابه کرامو رضی الله عنهم ته په دې الفاظو باندې ښودلې دې: ﴿السلام علیك ایها النبی ورحمة الله وبرکاته﴾ یعنی د سلام طریقه خو مونږ زده کړه. خو د قرآن کریم په آیت کریمه کښې د دوه څیزونو حکم ورکړې شوې وو: ﴿صلوا علیه وسلموا تسلیما﴾ یو سلام او دویم صلاة، نو د درود لیږلو وصف او طریقه څه ده؟

---

[1] قال المزی فی تهذیب الکمال واسمه یسار، ویقال: بلال، ویقال: داؤد بن بلال بن بلیل.. ۱۷: الترجمة : ۳۹٤۳

[2] فتح الباری : ۱۵۳/۱۱

[3] قال البیهقی : فیه اشارة الی السلام الذی فی التشهد وهو قول : السلام علیک ایها النبی ورحمة الله وبرکاته فیکون المراد بقوله فکیف نصلی علیک، ای بعد التشهد. فتح الباری : ۱۵۵/۱۱

رسول الله ﷺ په دې حديث کښې چه کوم درود شريف ښودلې دې، هغې ته درود ابراهيمي وائي. دلته په روايت کښې ﴿ وعلى آل ابراهيم ﴾ الفاظ نه دى. خو د بخارى په دويم روايت کښې دا الفاظ دى [۱] حافظ ليکى:

﴿ والحق ان ذكر محمد وإبراهيم وذكر آل محمد وآل إبراهيم ثابت فى أصل الخبر وإنما حفظ بعض الرواة ما لم يحفظ الآخر ﴾ [۲]

يعنى حق خبره دا ده چه د محمد رسول الله ﷺ ذکر او د سيدنا ابراهيم عليه السلام ذکر او هم دغه شان د آل محمد او د آل ابراهيم ذکر په اصل حديث کښې ثابت دې په اصل کښې بعض راويانو ته ټول الفاظ ياد پاتې شو او بعضو ته هغه ياد پاتې نه شو

د ﴿ اللهم صلى على محمد ﴾ ترجمه علامه حليمى رحمه الله داسې کړې ده:

﴿ والمراد تعظيمه فى الدنيا بإعلاء ذكره وإظهار دينه وابقاء شريعته وفى الآخرة باجزال مثوبته وتشفيعه فى أمته وابداء فضيلته بالمقام المحمود ﴾ [۳]

يعنى: ته هغوى ته عظمت ورکړه، په دنيا کښې د هغوى ذکر اوچتولو سره. د هغوى دين لره غلبه ورکولو سره. او د هغوى شريعت لره کامل کولو سره او په آخرت کښې هغوى ته بې حسابه ثواب ورکړه، د امت په حق کښې د هغوى شفاعت قبلولو سره او د مقام محمود په ذريعه د هغوى د فضيلت اظهار کولو سره.

قوله: ﴿ انك حميد مجيد ﴾: حميد په معنى د محمود دې ستائيلې شوې، مجيد، د مجد بزرګئ او لويئ خاوند، دا دواړه د مبالغې صيغې دى

[۵۹۹۷] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ وَالدَّرَاوَرْدِيُّ عَنْ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَبَّابٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا السَّلَامُ عَلَيْكَ، فَكَيْفَ نُصَلِّي قَالَ «قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ». [ر: ۴۵۲۰]

د سيدنا ابوسعيد خدرى رضى الله عنه نه روايت دې چه مونږ عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! مونږ تاسو ته سلام خو کول غواړو، خو په تاسو باندې درود څنګه اوليږو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه داسې وايئ: ﴿ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ ﴾

---

[۱]) صحيح البخارى، کتاب احاديث الانبياء، رقم: ۱۰، رقم الحديث: ۳۳۷

[۲]) فتح البارى ۱۱/۱۵۶

[۳]) فتح البارى ۱۱/۱۵۶

د ابن ابی حازم نوم عبدالعزیز دې او د ابوحازم نوم سلمة بن دینار دې. د دراوردی نوم هم عبدالعزیز بن محمد دې (۱)

۳۲: بَاب هَلْ يُصَلَّى عَلَى غَيْرِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم

وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ) [التوبة: ۱۰۳]

[۵۹۹۸] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنِ ابْنِ أَبِي أَوْفَى قَالَ كَانَ إِذَا أَتَى رَجُلٌ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- بِصَدَقَتِهِ قَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِ». فَأَتَاهُ أَبِي بِصَدَقَتِهِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى». [ر: ۱۴۲۲]

د سیدنا ابن ابی اوفی رضی الله عنه نه روایت دې چه کله به یو سړی رسول الله صلی الله علیه وسلم ته صدقه راوړه نو رسول الله صلی الله علیه وسلم به اوفرمائیل: ﴿اللهم صل علیه﴾ پس زما والد صاحب چه کله هغوی ته راغلو نو رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل ﴿اللهم صل علی آل ابی اوفی﴾ یعنی اې الله! د ابی اوفی په آل باندې رحمت نازل کړه

[۵۹۹۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو حُمَيْدٍ السَّاعِدِيُّ أَنَّهُمْ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ قَالَ «قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ». [ر ۳۱۸۹]

د سیدنا ابوحمید الساعدی رضی الله عنه نه روایت دې چه خلقو عرض اوکړو یا رسول الله صلی الله علیه وسلم! مونږ څنګه په تاسو درود اولیږو. رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه داسې لیږئ!

﴿اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ﴾

د سیدنا ابوحمید الساعدی رضی الله عنه نه روایت دې چه خلقو عرض اوکړو یا رسول الله صلی الله علیه وسلم! مونږ څنګه په تاسو باندې درود اولیږو. رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه داسې وایئ:

﴿اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ﴾

په غیر نبی باندې د درود لیږلو حکم: د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه علاوه په انبیاء، ملائکه او عام مومنانو باندې درود لیږلې کیدې شی یا نه؟ په دې کښې اختلاف دې. ﴿هل﴾ کلمه د

---

(۱) ارشاد الساری ۲۵۸/۱۳

استفهام ذکر کولو سره امام بخاری رحمه الله هم د دې اختلاف طرف ته اشاره اوفرمائیله [۱] په دې کښې درې مذاهب مشهور دی:

① اول مذهب دا دې چه د رسول الله ﷺ نه علاوه په نورو انبیاء او ملائکو او مومنانو باندې درود مطلقا لیږلې کیدې شی، مستقلا هم او جامعا هم. امام بخاری رحمه الله هم دا مسلک اختیار کړې دې ځکه چه هغوی کوم آیت کریمه او روایات الباب ذکر فرمائیلې دی، په هغې کښې په غیر نبی باندې د صلاة حکم او ذکر دې. پس د قرآن کریم په آیت کریمه کښې الله پاک رسول الله ﷺ ته خطاب کولو سره فرمائی ﴿ وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ ﴾ یعنی د مومنانو دپاره د رحمت دعا کوئ ځکه چه ستاسو دعا د هغوی دپاره د طمانیت او سکون باعث ده. په دې آیت کریمه کښې په مومنانو باندې د صلاة لیږلو حکم راغلې دې معلومه شوه چه په غیر نبی باندې درود لیږلې کیدې شی.

په باب کښې چه امام بخاری رحمه الله کوم دوه روایتونه ذکر فرمائیلې دی، په هغې کښې په اول روایت کښې رسول الله ﷺ د ابی اوفی په باره کښې فرمائی: اللهم صل علی آل ابی اوفی! چه د هغې نه په غیر نبی باندې مستقلا د صلاة لیږلو جواز معلومیږی

او په دویم روایت کښې ﴿ صلاة علی النبی وعلی غیر النبی ﴾ دواړو ذکر دې. چه په هغې کښې په غیر نبی باندې تبعا د درود لیږلو جواز معلومیږی

② دویم مسلک دا دې چه په غیر نبی باندې مطلقا صلاة لیږل جائز نه دی او تبعا هم مطلقا جائز نه دی. صرف په کومو نصوصو کښې چه تبعا په غیر نبی باندې صلاة لیږلې شوې دې، د هغه ماثور نصوص د حده پورې جائز دې. د امام احمد رحمه الله یو قول هم د دې مطابق دې [۲]

③ دریم مسلک د حضرات احنافو او جمهور علماء کرامو دې چه په غیر نبی باندې مستقلا درود لیږل خو جائز نه دی. خو تبعا جائز دی. [۳] ځکه د درود شریف په ډیرو روایتونو کښې تبعا صلاة علی غیر النبی ﷺ راغلې دې

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه مرفوع حدیث دې: ﴿ صلوا علی انبیاء الله ﴾ [۴] یعنی د الله پاک په انبیاء علیهم السلام باندې درود لیږئ، خو د جمهور په نزد دا حکم مستقلا نه دې بلکه تبعا دې ځکه چه ابن ابی شیبة په سند صحیح سره د ابن عباس رضی الله عنهما روایت نقل فرمائیلې دې ﴿ مَا أَعْلَمُ الصَّلَاةَ تَنْبَغِي مِنْ أَحَدٍ عَلَى أَحَدٍ إِلَّا عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ﴾ [۵] یعنی: که د چا په چا باندې درود

---

[۱] عمدة القاری ۲۲/۳۰۸، فتح الباری ۱۱/۱۶۵

[۲] فتح الباری ۱۱/۱۷۰

[۳] فتح الباری ۱۱/۱۷۰

[۴] عمدة القاری ۲۲/۳۰۹، وفتح الباری: ۱۱/۱۷۰

[۵] اخرجه ابن ابی شیبة: ۶/۴۶، رقم الحدیث: ۸۸۰۸

نیرِل جائز دی نو هغه صرف د رسول الله ﷺ ذات دې. په بل چا باندې د درود لیږلو د جواز ماته علم نشته

او امام بخاری رحمه الله چه کوم استدلال کړې دې، د هغې جواب دا ورکړې شوې دې چه دا حکم د الله پاک د رسول ﷺ سره خاص وو چه هغوی د چا دپاره غواړی د هغه دپاره دې صلاة او دعا اوکړی، خو نورو خلقو ته دا اختیار نشته. هم دا وجه ده چه د سیدنا ابن ابی اوفی رضی الله عنه په حق کښې د رسول الله ﷺ نه علاوه بل چا د صلاة لفظ نه دې استعمال کړې، بلکه د صحابی کیدو د وجې نه د ﴿رضی الله عنه﴾ جمله د هغوی دپاره استعمالیږی. [1]

٣٣: باب قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «مَنْ آذَيْتُهُ فَاجْعَلْهُ لَهُ زَكَاةً وَرَحْمَةً».

[٦٠٠٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «اللَّهُمَّ فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ سَبَبْتُهُ فَاجْعَلْ ذَلِكَ لَهُ قُرْبَةً إِلَيْكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه هغوی بیان کړې دې چه ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل چه کوم ایمان دار ته ما بدې ردې وئیلې وی، نو هغه د قیامت په ورځ د هغه دپاره د قربت ذریعه جوړه کړه.

قوله: ﴿فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ سَبَبْتُهُ﴾: ﴿فایما﴾ کښې فاء جزائیه ده او شرط دلته محذوف دې، چه په هغې باندې د کلام سیاق دلالت کوی، ﴿ان کنت سببت مؤمنا﴾

د رسول الله ﷺ د ارشاد مبارک حاصل دا دې چه په مومنانو کښې چه څوک ما رټلې وی او د طبعی غصې د وجې نه ورته څه بدې ردې وئیلې وی او هغه په حقیقت کښې د هغې مستحق نه وی نو اې الله! نو ته زما دا زورنه او رټنه د هغه دپاره په آخرت کښې باعث تزکیه او باعث اجرو ثواب اوګرځوه. دلته روایت اګر چه مطلق دې چه کوم سړی ته هم ما تکلیف ورکړې وی، خو مراد ترې نه هر سړې نه دې، بلکه هغه سړې دې کوم چه د رټنې او تنبیه مستحق نه وی. لکه د مسلم په روایت کښې د ﴿لیس لها باهل﴾ قید راغلې دې.

په صحیح مسلم کښې د سیدنا انس رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل!

﴿إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أَرْضَى كَمَا يَرْضَى الْبَشَرُ وَأَغْضَبُ كَمَا يَغْضَبُ الْبَشَرُ فَأَيُّمَا أَحَدٍ دَعَوْتُ عَلَيْهِ مِنْ أُمَّتِي بِدَعْوَةٍ لَيْسَ لَهَا بِأَهْلٍ أَنْ تَجْعَلَهَا لَهُ طَهُورًا وَزَكَاةً وَقُرْبَةً يُقَرِّبُهُ بِهَا مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ [2]

---

[1] تاریخ بغداد للخطیب البغدادی: ١٠٥/٨

[2] صحیح مسلم، کتاب البر والصلة والادب، باب من لعنة النبی صلی الله علیه وسلم او سبه امر دعا علیه، ولیس له اهلا لذلک. کان له زکاة واجرا ورحمة، رقم: ٦٦٢٧

او په يو روايت كښې دى ﴿ اللهم انما محمد بشر يغضب كما يغضب البشر ﴾ اې الله ! محمد ﷺ يو بشر دې او د بشر په شان هغه هم غصه كيږي.

حديث الباب، امام مسلم رحمه الله په كتاب البر والصلة كښې نقل فرمائيلې دې. [1]

په حديث كښې د ﴿ ليس لها باهل ﴾ مطلب دا دې چه په ظاهرى حالت كښې خو هغه د تنبيه مستحق وو، خو په حقيقت كښې د هغې مستحق نه وو، د عدم استحقاق يو صورت دا كيدې شى چه هغه بالكليه مستحق نه وو، دويم صورت دا دې چه داستحقاق نه زيات سختى اوكړې شوه، په دواړو صورتونو كښې رسول الله ﷺ د هغه دپاره دعا كړې ده. [2] دا د رسول الله ﷺ په امت باندې د كمال درجې د شفقت كولو دليل دې

۳۴: بَابُ التَّعَوُّذِ مِنَ الْفِتَنِ

[۶۰۰۱] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى أَحْفَوْهُ الْمَسْأَلَةَ فَغَضِبَ فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَقَالَ «لاَ تَسْأَلُونِى الْيَوْمَ عَنْ شَىْءٍ إِلاَّ بَيَّنْتُهُ لَكُمْ». فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ يَمِينًا وَشِمَالاً، فَإِذَا كُلُّ رَجُلٍ لاَفٌّ رَأْسَهُ فِى ثَوْبِهِ يَبْكِى، فَإِذَا رَجُلٌ كَانَ إِذَا لاَحَى الرِّجَالَ يُدْعَى لِغَيْرِ أَبِيهِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَبِى قَالَ «حُذَافَةُ». ثُمَّ أَنْشَأَ عُمَرُ فَقَالَ رَضِينَا بِاللَّهِ رَبًّا، وَبِالإِسْلاَمِ دِينًا، وَبِمُحَمَّدٍ - صلى الله عليه وسلم - رَسُولاً، نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْفِتَنِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَا رَأَيْتُ فِى الْخَيْرِ وَالشَّرِّ كَالْيَوْمِ قَطُّ، إِنَّهُ صُوِّرَتْ لِى الْجَنَّةُ وَالنَّارُ حَتَّى رَأَيْتُهُمَا وَرَاءَ الْحَائِطِ». وَكَانَ قَتَادَةُ يَذْكُرُ عِنْدَ الْحَدِيثِ هَذِهِ الآيَةَ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ). [۶۶۷۸، وانظر: ۴۳۴۵]

سيدنا انس رضى الله عنه روايت كوى چه خلقو د رسول الله ﷺ نه تپوس كول شروع كړل چه كله خلقو ډير زيات تپوس كول شروع كړل نو رسول الله ﷺ غصه شو او په منبر باندې ختلو سره ئې اوفرمائيل: نن چه تاسو زما نه څه تپوس كوئ زه به هغه ښكاره بيان كړم، د راوى بيان دې چه ما ښى او ګس طرف ته كتل شروع كړل، نو په نظر مې راغلل چه هر سړى په خپله كپړه كښې مخ پټ كړې دې او ژاړى، په هغوى كښې يو سړې داسې هم وو كوم چه به خلقو د جنګ په وخت د پلار نه علاوه بل طرف ته منسوب كولو. پس هغه تپوس اوكړو يا رسول الله ﷺ! زما پلار څوک دې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل حذافة! بيا سيدنا عمر رضى الله عنه اوفرمائيل چه : رضينا بالله ربا ... يعنى مونږ د الله پاک د رب كيدو او د اسلام د دين كيدو او د

---

[1] صحيح مسلم، كتاب البر والصلة، باب من لعنه النبى صلى الله عليه وسلم او سبه امر دعا عليه، رقم الحديث ۶۶۲۷.

[2] فتح البارى: ۱۱/۱۷۰

محمد ﷺ د رسول کیدو باندې راضی شو او مونږ د فتنو نه د الله پاک پناه غواړو. نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه ما د نن په شان کله هم خیر او شر نه دې لیدلې. زما مخکښې د جنت او جهنم صورت پیش کړې شو. تردې چه ما دواړه د دې دیوال نه شاته اولیدل او قتادة به د دې حدیث د بیانولو په وخت دا آیت کریمه هم لوستلو

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ﴾

فتن د فتنې جمع ده. فتنة. ازمیښت او امتحان ته وائی.

۳۵: بَاب التَّعَوُّذِ مِنْ غَلَبَةِ الرِّجَالِ

[۶۰۰۲] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو مَوْلَى الْمُطَّلِبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَنْطَبٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - لأَبِي طَلْحَةَ « الْتَمِسْ لَنَا غُلاَمًا مِنْ غِلْمَانِكُمْ يَخْدُمُنِي » . فَخَرَجَ بِي أَبُو طَلْحَةَ يُرْدِفُنِي وَرَاءَهُ، فَكُنْتُ أَخْدُمُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كُلَّمَا نَزَلَ، فَكُنْتُ أَسْمَعُهُ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ « اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْبُخْلِ وَالْجُبْنِ، وَضَلَعِ الدَّيْنِ، وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ » . فَلَمْ أَزَلْ أَخْدُمُهُ حَتَّى أَقْبَلْنَا مِنْ خَيْبَرَ، وَأَقْبَلَ بِصَفِيَّةَ بِنْتِ حُيَيٍّ قَدْ حَازَهَا، فَكُنْتُ أَرَاهُ يُحَوِّي وَرَاءَهُ بِعَبَاءَةٍ أَوْ كِسَاءٍ ثُمَّ يُرْدِفُهَا وَرَاءَهُ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالصَّهْبَاءِ صَنَعَ حَيْسًا فِي نِطَعٍ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَدَعَوْتُ رِجَالاً فَأَكَلُوا، وَكَانَ ذَلِكَ بِنَاءَهُ بِهَا، ثُمَّ أَقْبَلَ حَتَّى بَدَا لَهُ أُحُدٌ قَالَ « هَذَا جُبَيْلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ » . فَلَمَّا أَشْرَفَ عَلَى الْمَدِينَةِ قَالَ « اللَّهُمَّ إِنِّي أُحَرِّمُ مَا بَيْنَ جَبَلَيْهَا مِثْلَ مَا حَرَّمَ بِهِ إِبْرَاهِيمُ مَكَّةَ، اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي مُدِّهِمْ وَصَاعِهِمْ. [ر: ۲۷۳۲]

د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ سیدنا ابوطلحه رضی الله عنه ته اوفرمائیل : د خپلو هلکانو نه یو هلک زما د خدمت دپاره راکړه. پس ابوطلحه رضی الله عنه زه په ځان پسې سور کړم او هلته ئې بوتلم پس ما د رسول الله ﷺ خدمت کولو. چه کله به هم هغوی کوزیدل نو ما به اکثر د هغوی نه اوریدل : ﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْبُخْلِ وَالْجُبْنِ وَضَلَعِ الدَّيْنِ وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ﴾ زه برابر د هغوی په خدمت کښې اوم تردې چه کله مونږ د خیبر نه واپس شو نو رسول الله ﷺ ځان سره صفیه بنت حیی رضی الله عنها بوتله چه د هغوی منکوحه وه. ما هغوی ته کتل. چه د خپل څادر یا کمبل پرده کولو سره په خپل ځان پسې هغه سوره کړه. تردې چه مونږ کله مقام صهبا ته اورسیدلو نو رسول الله ﷺ حیس تیارولو سره هغه په دسترخوان باندې کیخودل، بیا ئې زه اولیږلم نو ما خلق راغوښتل، خلقو خوراک اوکړو. دا د ولیمې دعوت وو. بیا د هغه ځائې نه مخکښې لاړل تردې چه کله د احد غر په نظر راغلو نو وې فرمائیل : دا هغه غر دې چه مونږ سره مینه کوی او مونږ هغه سره مینه کوو. چه کله مدینې منورې ته اورسیدلو نوې وې فرمائیل : یا الله ! زه د دې د

دوارو غرونو ترمینځه زمکه حرم کوم. څنګه چه ابراهیم علیه السلام مکه حرام کړې وه اې الله ! د مدینې خلقو ته د هغوی په مد او د هغوی په صاع کښې برکت ورکړه

قوله: ﴿اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ﴾: رسول الله ﷺ په دې کښې د څو څیزونو نه پناه غوښتلې ده. یو د ﴿الْهَمّ﴾ نه. ﴿الْهَمّ﴾ غم ته وائی او بعضو وئیلې دی چه ﴿الْهَمّ﴾ داسې غم ته وائی چه د هغې وجه معلومه نه وی او په کوم کښې چه زړه مضطرب او پریشانه وی. [۱]

﴿الْحَزَن﴾ د حاء او زا په فتحې سره او د حاء په ضمې او د زاء په سکون سره، په معنی د غم دې. په هم او حزن کښې فرق دا دې چه د حزن تعلق د ماضی سره دې یعنی څه واقعه اوشوه. د هغې د وجې نه چه کوم غم لاحق وی : هغې ته حزن وئیلې شی او د هم تعلق د مستقبل سره دې چه د یو څیز د وقوع یا عدم وقوع ویره وی [۲]

﴿ضَلَع الدَّيْن﴾ د قرض بوجهه. خاص کر چه کله قرض ورکونکې مطالبه کوی او مقروض سره د قرض د ادا کولو دپاره د قرض انتظام نه وی. د هغې د وجې نه چه کوم بوجهه او فکر وی. هغه مراد دې. که د قرض د ادا کولو بندوبست وی نو د داسې قرض نه پناه نه ده غوښتلې شوې. د بعض اسلاف نه منقول دی چه د قرض د ادا کولو انتظام نشته او قرض غوښتونکې مطالبه کوی نو د هغې د وجې نه انسان ته داسې فکر لګیدلې وی کوم عقل او شعور لره لاندې کوی [۳]، الله پاک دې ترې زمونږ د ټولو حفاظت اوفرمائی. رسول الله ﷺ د دې نه پناه غوښتلې ده.

﴿غَلَبَة الرِّجَال﴾ د خلقو په غالب راتلو کښې هم پناه غوښتلې شوې ده چه انسان دومره کمزورې او بې وسه شی چه هر سړی ته پرې د غلبې موقع ملاویږی او د هرچا د ظلم د لاندې نه راځی.

په دې دعا کښې یو لطیف اشاره دې طرف ته هم ده چه د قرض بوجهه په انسان باندې د کسل او سستئ د وجې نه راځی کوم انسان چه په دنیوی معاملاتو کښې په دیانت دارئ او چستئ سره کار کوی، هغه به د قرض د بوجهه لاندې نه راځی، هم دغه شان جبن یعنی بزدلی او قرض. غلبة الرجال یعنی په سړی باندې د خلقو د غلبې سبب جوړ شی او په داسې حالت کښې انسان د هر یو نه مغلوب اوسیږی.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی : ﴿هذا الدعاء من جوامع الکلم لان انواع الرذائل ثلاثة : نفسانية وبدنية وخارجية، فالاولی بحسب القوی التی للانسان، وهی ثلاثة : العقلية والغضبية والشهوانية، فالهم والحزن

---

[۱] وفی مجمع بحار الانوار ۱۷۰/۵ : الهم : حزن یذیب الانسان فهو اخص من الحزن. وقیل : هو بالآتی، والحزن بالماضی.

[۲] ارشاد الساری ۳۶٤/۱۳

[۳] فتح الباری : ۱۷٤/۱۱

يتعلق بالعقلية، والجبن بالغضبية، والبخل بالشهوانية، والعجز والكسل بالبدنية والثاني يكون عند سلامة الاعضاء وتمام الالات والعجز والكسل بالبدنية والثاني يكون عند سلامة الاعضاء وتمام الالات والقوى، والاول عند نقصان عضو ونحوه، والضلع والغلبة بالخارجية، فالاول مالي، والثاني جاهي، والدعاء مشتمل على جميع ذلك ﴾[1]

يعنى دا دعا د رسول الله ﷺ په هغه مبارک کلماتو کښې يوه ده کومې ته چه ﴿ جوامع الکلم﴾ وئيلې شي، کومه چه د مختصر کيدو باوجود په خپل ځان کښې د معانى يو جهان لرى، په حقيقت کښې د رذائل درې قسمونه دى، نفسانيه، بدنيه او خارجيه. بيا نفسانى رذائل د انسانى طاقتونو په اعتبار سره هم په درې قسمونو باندې مشتمل دى، عقليه، غضبيه او شهوانيه، پس د هم او حزن تعلق د قوت عقليه سره دې، د جبن تعلق د قوت عضبيه سره دې او د بخل تعلق قوت شهوانيه دې او د عجز او کسل تعلق بدنيه دې. د عجز په صورت کښې په اندامونو کښې څه نقصان وى او د کسل په صورت کښې اندامونه سالم وى خو چستى ورکيږى او ضلع دين او غلبة الرجال تعلق د قوى خارجيه سره دې، اول د مالى او دويم د جاه او مرتبې سره متعلق دې او ذکر شوې دعا په دې ټولو باندې مشتمل ده.

٣٦: بَابُ التَّعَوُّذِ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ

[٢٠٠٣] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِي حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ قَالَ سَمِعْتُ أُمَّ خَالِدٍ بِنْتَ خَالِدٍ - قَالَ وَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا سَمِعَ مِنَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - غَيْرَهَا - قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- يَتَعَوَّذُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ. [ر: ١٣١٠]

د سيدنا خالد ﷺ نه روايت ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل چه هغوى د قبر د عذاب نه پناه غوښتله. موسى بن عقبه وائى چه د ام خالد نه علاوه ما د چا متعلق هم نه دى اوريدلى چه هغه دا حديث د رسول الله ﷺ نه اوريدلې وى

رسول الله ﷺ د عذاب قبر نه پناه غوښتلې ده، دا حديث په منکرين عذاب قبر باندې حجت دې.[2]

[٢٠٠٤] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ عَنْ مُصْعَبٍ كَانَ سَعْدٌ يَأْمُرُ بِخَمْسٍ وَيَذْكُرُهُنَّ عَنِ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- أَنَّهُ كَانَ يَأْمُرُ بِهِنَّ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا يَعْنِي فِتْنَةَ الدَّجَّالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ». [ر: ٢٦٦٧]

---

[1]) شرح الكرمانى : ١٥٩/٢١

[2]) فتح البارى : ٢١١/٣

د مصعب نه روايت دې چه سعد رضي الله عنه به د پنځو خبرو نه د پناه غوښتلو حکم کولو او د دې پنځو خبرو متعلق به ئې د رسول الله ﷺ نه روايت کولو چه رسول الله ﷺ به د دې پنځه خبرو نه پناه غوښتله «رسول الله ﷺ به فرمائيل چه»

﴿ اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا يَعْنِي فِتْنَةَ الدَّجَّالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ ﴾.

[۲۰۰۵] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ دَخَلَتْ عَلَيَّ عَجُوزَانِ مِنْ عُجُزِ يَهُودِ الْمَدِينَةِ فَقَالَتَا لِي إِنَّ أَهْلَ الْقُبُورِ يُعَذَّبُونَ فِي قُبُورِهِمْ، فَكَذَّبْتُهُمَا، وَلَمْ أُنْعِمْ أَنْ أُصَدِّقَهُمَا، فَخَرَجَتَا وَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم فَقُلْتُ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ عَجُوزَيْنِ وَذَكَرْتُ لَهُ، فَقَالَ «صَدَقَتَا، إِنَّهُمْ يُعَذَّبُونَ عَذَابًا تَسْمَعُهُ الْبَهَائِمُ كُلُّهَا». فَمَا رَأَيْتُهُ بَعْدُ فِي صَلَاةٍ إِلَّا تَعَوَّذَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ. [ر ۱۹۹۷]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه ماته د مدينې د يهودو دوه بوډئ زنانه راغلې هغوی دواړو ماته اووې چه قبر والو ته په قبرونو کښې عذاب ورکولې شی نو ما د هغوی تکذيب اوکړو. او ښه مې او نه ګڼړله چه د هغوی تصديق اوکړم پس هغوی دواړه لاړې. بيا ماته رسول الله ﷺ راغلو ما هغوی ته عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! دوه بوډئ زنانه راغلې وې، او هغوی ته مې ټوله واقعه بيان کړه. رسول الله ﷺ اوفرمائيل هغوی دواړو صحيح وئيلې دی بيشکه (خلقوته) په قبرونو کښې عذاب ورکولې شی. کوم چه ټول حيوانات اوری پس د دې نه روستو ما هغوی په هر مانځه کښې د عذاب قبر نه په پناه غوښتلو باندې ليدلې دی.

صرف د مستملی په نسخه کښې دلته باب دې. حافظ ابن حجر رحمه الله هغې ته د دوه وجو نه غلط وئيلې دې. يو په دې وجه په اول حديث کښې اګر چه د بخل ذکر دې، خو د درې ابواب نه پس بعينه امام بخاری رحمه الله هم دا باب قائم کړې دې، دويم په دې وجه په دويم حديث کښې د سره د بخل ذکر نشته. بلکه په هغې کښې صرف د عذاب قبر ذکر دې، په دې وجه دا دواړه احاديث د باب التعوذ من عذاب القبر حصه ده (۱)

۳۷ بَابُ التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ

[۲۰۰۶] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رضى الله عنه - يَقُولُ كَانَ نَبِيُّ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ:

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ». [ر ۲۲۶۸]

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به فرمائيل: ﴿ اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ

---

(۱) فتح البارى ۱۱/ ۱۷٤

الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ ﴾ (زه ستا پناه غوارم د عجز، سستئ، بزدلئ او ډیر زیات بوډاتوب نه او زه ستا پناه غوارم د عذاب قبر نه او ستا پناه غوارم د ژوند او مرګ د فتنې نه).

د فتنة محيا وممات مطلب : ﴿ محيااو ممات ﴾ د مفعل په وزن باندې دواړه مصادر دی. د ژوند او مرګ په معنی دی د فتنة محيانه مراد هغه فتنې دی کومې چه انسان ته په ژوند باندې پيښيدلې شی. کومې چه د هغه د دين او دنيا دپاره مضر او د نقصان سبب جوړيدې شی او د فتنه ممات نه د قبر فتنه يعنی د قبر دننه ازميښت مراد کيدې شی او د دې نه مرګ ته نزدې انسان ته پيښيدونکې فتنه هم مراد کيدلې شی. مثلا بده خاتمه او په بد حالت باندې مرګ. (۱)

حديث الباب هم په دې سند او متن سره په کتاب الجهاد کښې تير شوې دې. (۲)

۳۸: باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ

د ماثم معنی ګناه او د مغرم معنی قرض راځی.

[۲۰۰۷] حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم كَانَ يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْهَرَمِ، وَالْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ النَّارِ، وَمِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ، اللَّهُمَّ اغْسِلْ عَنِّي خَطَايَايَ بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ، وَنَقِّ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا، كَمَا نَقَّيْتَ الثَّوْبَ الأَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ، وَبَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ» [۲۰۱۲ - ۲۰۱۴]

د سيده عائشه رضی الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به دعا فرمائيله : اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ ... يعنی اې الله ! زه ستا پناه غوارم د سست والی او بوډاتوب او د ګناه او د قرض او د قبر د ازميښت او د اور د ازميښت او د اور د عذاب نه او مالدارئ د فتنې د شر نه او ستا پناه غوارم د فقر د فتنې نه. او ستا پناه غوارم د مسيح دجال د فتنې نه. يا الله ! ته زما نه زما ګناهونه د واورې او ږلئ په اوبو سره اووينځه او زما زړه د ګناهونو نه پاک کړه څنګه چه تا سپينه کپړه د ګندګئ نه پاکه کړې ده او زما او زما د ګناهونو ترمينځه هم هغه شان لرې

---

(۱) قال القسطلانی : فتنة المحيا هو ما يعرض للإنسان فی مدة حياته من الافتتان بالدنيا وشهواتها وجهالاتها وأعظمها والعياذ بالله تعالى سوء الخاتمة عند الموت وفتنة الممات قيل : فتنة القبر كسؤال الملكين. والمراد من شر ذلک وإلا فأصل السؤال واقع لا محالة فلا يدعى برفعه فيكون عذاب القبر مسببًا عن ذلک. والسبب غير المسبب. وقيل: المراد الفتنة قبل الموت وأضيفت إليه لقربها منه. وحينئذ تكون فتنة المحيا قبل ذلک. وقيل : غير ذلک. والمحيا والممات مصدران بالاضافة على وزن مفعل. ارشاد السارى : ۳۶۷/۱۳

(۲) صحيح البخارى، كتاب الجهاد، باب ما يتعوذ من الجبن، رقم الحديث : ۲۸۳۳

والي راوله. څنګه چه تا د مشرق او مغرب ترمينځه راوستلې دې

په حديث کښې د ﴿ مِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى ﴾ او ﴿ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ ﴾ الفاظ دی. يعنی د غنی سره د شر لفظ راغلې دې او د فقر سره نه

بعض شارحينو وئيلې دی چه په غنی سره د شر لفظ ذکر کولو سره ئې د هغې د بدئ طرف ته اشاره کړې ده او دا ئې بيان کړې ده چه د مالدارئ د فتنې شر ډير خطرناک او تباه کن دې (١)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د شر لفظ په دواړو ځايونو کښې دې. اګر چه په دې روايت کښې نشته. خو وړاندې روايت راروان دې. په هغې کښې د ﴿ من شر فتنة الفقر ﴾ الفاظ دی. په دې وجه د دې نکتې حاجت نه پاتې کيږی. (٢)

قوله: ﴿ اَللّٰهُمَّ اغْسِلْ عَنِّي خَطَايَايَ بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ ﴾: علامه توريشتی رحمه الله ليکی:

﴿ ذكر انواع المطهرات المنزلة من السماء التى لا يمكن حصول الطهارة الكاملة الا بها، تبيانا لانواع المغفرة التى لا تخلص من الذنوب الا بها، اى: طهرنى من الخطايا بانواع مغفرتك التى هى فى تمحيص الذنوب بمثابة هذه الانواع الثلاثة فى ازالة الارجاس والاوضار ورفع الجنابة والاحداث ﴾ (٣)

يعنی: رسول الله ﷺ په دې دعا کښې د تطهير هغه ټول ذرائع ذکر فرمائيلې دی کوم چه د آسمان نه نازل شوې دی او د هغې نه بغير د کاملې پاکې حصول ممکن نه دې. په دې سره د هغوی غرض د مغفرت هغه ټول انواع بيانول دی چه د هغې نه بغير د ګناهونو نه پاکی او خلاصی ممکن نه ده. يعنی اې الله! ته ما د خپل مغفرت د هغه ټولو انواع په ذريعه د ګناهونو نه پاک کړه کوم چه د ګناهونو په ختمولو کښې داسې دی څنګه د پاکئ دا ذرائع ګندګئ. جنابت او ناپاکئ ختموی.

او علامه طيبی رحمه الله فرمائی: ﴿ ويمكن ان يقال: ان ذكر الثلج والبرد بعد الماء شمول أنواع الرحمة والمغفرة بعد العفو لإطفاء حرارة عذاب النار التى هى فى غاية الحرارة.... لان عذاب النار تقابله الرحمة ...... اى: اغسل خطاياى بالماء، اى: اغفرها وزد على الغفران شمول الرحمة ﴾ (٤)

يعنی: دا هم وئيلې کيدې شی چه د اوبو نه پس د واورې او ګلئ په ذکر کولو سره مقصود د مغفرت نه پس د هر انواع د رحمت احاطه ده. بله دا چه د دواړو ذکر د اوبو نه پس په دې وجه هم کړې شوې دې چه د عذاب جهنم انتهائی درجې حرارت مړ او ختم کړې شی. نو مطلب دا شو چه اې الله! ته په اوبو سره زما ګناهونه اووينځه يعنی ته دا ګناه معاف کړه او د معافئ سره ما په خپل رحمت سره پټ کړه.

---

(١) شرح الكرمانی ٢٢/١٦٢، ١٦٣

(٢) فتح البارى: ١١/١٧٧

(٣) كتاب الميسر، كتاب الصلاة، باب ما يقرء بعد التكبير ١/٢٣٣

(٤) شرح الطيبى، كتاب الصلاة، باب ما يقرء بعد التكبير ٢/٢٩٦

یو اشکال او د هغې جواب:

قوله: ﴿بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ﴾: په دې باندې دا اشکال کړې شوې دې چه عموما چه کله په تطهیر او صفائۍ او وینځلو کښې مبالغه مقصود وی نو ګرمې اوبه استعمالیږی، یخې اوبه نه شی استعمالولې نو دلته ﴿مَاءُ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ﴾ د مبالغه فی التطهیر دپاره څنګه استعمال کړې شو؟

علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه په اصل کښې د ثلج او برد یعنی د واورې او ګلئ اوبه ته لاس نه وی لګیدلې او هغه بالکل شفاف او غیر مستعمل وی په دې وجه په هغې کښې تطهیر زیات دې.[1]

۳۹: باب الاِسْتِعَاذَةِ مِنَ الْجُبْنِ وَالْكَسَلِ

كُسَالَى» [النساء: ۱۴۲] وَكَسَالَى وَاحِدٌ

[۲۰۰۸] حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ أَبِي عَمْرٍو قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ وَالْبُخْلِ، وَضَلَعِ الدَّيْنِ، وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ». [ر: ۲۷۲۸]

د سیدنا انس رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به په دعا کښې داسې وئیل: ﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ﴾ یعنی اې الله! زه ستا پناه غواړم د غم او حزن او د عجز او ستستئ او بزدلئ او بخل او د قرض د درنیدو او د خلقو د غلبې نه.

قوله: ﴿كسالى وكسالى واحد﴾: دا د قرآن کریم په آیت کښې واقع دې ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا﴾[2] فرمائی ﴿کُسالی﴾ د کاف په ضمې سره او ﴿کَسالی﴾ د کاف په فتحې سره دواړه یو دی.

۴۰: باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْبُخْلِ

الْبُخْلُ وَالْبَخَلُ وَاحِدٌ، مِثْلُ الْحُزْنِ وَالْحَزَنِ.

[۲۰۰۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنِي غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رضى الله عنه - كَانَ يَأْمُرُ بِهَؤُلَاءِ الْخَمْسِ، وَيُحَدِّثُهُنَّ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ

---

[1]) اعلام الحدیث، کتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم: ۲۲٤/٤

[2]) سورة النساء ۱٤۲

الْجُبْنِ ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ». [ر ۲۶۶۷]

د سيدنا سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ به د پنځو څيزونو (نه د پناه غوښتلو) حكم كولو. او هغه به ئې د رسول الله ﷺ نه روايت كول. (هغه دا دی) اې الله زه ستا پناه غواړم د بخل نه، او ستا پناه غواړم د بزدلئ نه، او ستا پناه غواړم د دې خبرې نه چه زه د ارذل العمر طرف ته راواپس كړې شم او ستا پناه غواړم د دنيا د فتنې نه او ستا پناه غواړم د عذاب قبر نه.

امام بخاري رحمه الله فرمائى چه ﴿بُخْل﴾ (د باء په ضمې او د خاء په سكون سره) او ﴿بَخَل﴾ (د باء او خا په فتحې سره) دا دواړه يوه معنى لرى، څنګه چه د ﴿حَزَن﴾ ا ﴿حُزْن﴾ دواړويوه معنى ده.

۴۱: بَاب التَّعَوُّذِ مِنْ أَرْذَلِ الْعُمُرِ

(أَرَاذِلُنَا) هود: ۲۷| أَسْقَاطُنَا.

[۶۰۱۰] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضى الله عنه قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَتَعَوَّذُ يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَرَمِ ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ». [ر ۲۶۶۸]

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به پناه غوښتله او داسې به ئې فرمائيل چه اې الله! زه ستا پناه غواړم د سستئ او بزدلئ، او ستا پناه غواړم د ډير بوډاوالى او بخل نه.

قوله: ﴿ارذل العمر﴾: نه د عمر هغه ضعيف ترين او كمزورې حصه مراد ده چه په هغې كښې انسان خپل ذاتى او بدنى ضرورتونو لره پوره كولو دپاره د نورو محتاج شى او تول زده كړې ترې نه هير شى [۱] رسول الله ﷺ د دې نه پناه غوښتلې ده.

د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه د كوم سړى مشغله قرآن كريم وى هغه به د ارذل العمر نه محفوظ وى. [۲]

---

[۱]) قال الزبيدى فى اتحاف سادة المتقين : والارذل من كل شئ الردى منه، والمراد بارذل العمر حال الهرم والخوف، والعجز، والضعف، وذهاب العقل. (كتاب الاذكار والدعوات، الباب الرابع : ۵/۳۳۴)

قال العلامة الآلوسى : وارذل العمر اخسه واحقره وهو وقت الهرم الذى تنقص فيه القوى، وتفسد الحواس ويكون حال الشخص فيه كحاله وقت الطفولية من ضعف العقل والقوة. (روح المعانى: ۱۸۷/۸، سورة هود:۷)

[۲]) قيل : إنه مخصوص بالكافر والمسلم لا يرد إلى أرذل العمر لقوله تعالى : ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ [التين : ۵، ۶] وأخرج ابن المنذر، وغيره عن عكرمة أنه قال : من قرأ القرآن لم يرد إلى أرذل العمر، والمشاهدة تكذب كلا القولين فكم رأينا مسلما قارئ القرآن... [بقيه برصفحه آئنده...

قوله: ﴿اراذلنا: اسقاطنا﴾: دا د سورة هود په آيت کريمه کښې واقع دي ﴿وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا﴾ (۱) امام بخاري رحمه الله فرمائي چه په آيت کريمه کښې د ﴿اراذلنا﴾ نه غورخيدلي او بيکاره خلق مرا دي. د کشميهني او مستملي په نسخو کښې ﴿سقاطنا﴾ (د سين په ضمې او د قاف په تشديد سره) دې کومه چه د ساقط جمع ده غورخيدلې. اللئيم في حسبه ونسبه (۲)

امام بخاري رحمه الله چه په باب کښې کوم حديث ذکر فرمائيلې دې. په دې کښې د ﴿ارذل العمر﴾ ذکر نشته. امام دخپل عادت مطابق په ترجمة الباب کښې دهغه روايت طرفته اشاره کړې ده په کوم کښې چه دا الفاظ راغلي دي. پس د سيدنا سعد بن ابي وقاص رضي الله عنه روايت. ددې نه په مخکښې باب کښې تيرشوې دې په هغې کښې ﴿وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ﴾ الفاظ دي. (۳)

۴۲: باب الدُّعَاءِ بِرَفْعِ الْوَبَاءِ وَالْوَجَعِ

د وباء نه مرض مراد دې. بعض مرضونه او بيمارئ د وبا په شکل کښې عام شي. رسول الله ﷺ د هغې د اوچتيدو او ختميدو دپاره دعاګاني فرمائيلې دي. وباء يو عام لفظ دې. د هرې بيمارئ دپاره استعماليږي. مديني منورې ته طاعون نه شي داخليدې. خونورې بيمارئ د وباء په صورت کښې راتلې شي. د دې څه تفصيل په کتاب الطب کښې تير شوې دې. (۴)

﴿الوجع﴾: نه هر قسم مرض مراد دې. دا د عطف العام على الخاص د قبيلې نه دې. (۵)

[۲۰۱۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها - قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْمَدِينَةَ، كَمَا حَبَّبْتَ إِلَيْنَا مَكَّةَ أَوْ أَشَدَّ، وَانْقُلْ حُمَّاهَا إِلَى الْجُحْفَةِ، اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي مُدِّنَا وَصَاعِنَا». [ر: ۱۷۹۰]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اې الله ! مدينه زمونږ دپاره هم دغه شان محبوبه کړه لکه څنګه چه تا زمونږ دپاره مکه محبوبه کړې ده. بلکه د هغې نه هم زياته. او د هغې تبه د جحفې طرف ته منتقل کړه. اې الله زمونږ په مد او صاع کښې برکت واچوه.

قوله: ﴿وَانْقُلْ حُمَّاهَا إِلَى الْجُحْفَةِ﴾: جحفة : د جيم په ضمې او د حاء په سکون سره د

...بقيه ازحاشيه گذشته] قد رد إلى ذلک ، والاستدلال بالآية على خلافه فيه نظر. روح المعاني ۱۸۸/۸.

(۱) سورة هود آيت ۲۷

(۲) فتح الباري : ۱۷۹/۱۱

(۳) صحيح البخاري، کتاب الدعوات، باب التعوذ من البخل رقم : ۶۰۰۹

(۴) کشف الباري، کتاب الطب ص ۵۵، ۵۶

(۵) ...

يو ځائي نوم دې چرته چه يهود آباد وو او دا د اهل مصر ميقات هم دې [1]

[۶۰۱۲] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّ أَبَاهُ قَالَ عَادَنِي رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ مِنْ شَكْوَى، أَشْفَيْتُ مِنْهَا عَلَى الْمَوْتِ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ بَلَغَ بِي مَا تَرَى مِنَ الْوَجَعِ، وَأَنَا ذُو مَالٍ، وَلاَ يَرِثُنِي إِلاَّ ابْنَةٌ لِي وَاحِدَةٌ، أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثَيْ مَالِي قَالَ «لاَ». قُلْتُ فَبِشَطْرِهِ قَالَ «الثُّلُثُ كَثِيرٌ، إِنَّكَ أَنْ تَذَرَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ، خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ، وَإِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ، إِلاَّ أُجِرْتَ، حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِي فِي امْرَأَتِكَ». قُلْتُ أَأُخَلَّفُ بَعْدَ أَصْحَابِي قَالَ «إِنَّكَ لَنْ تُخَلَّفَ فَتَعْمَلَ عَمَلاً تَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ، إِلاَّ ازْدَدْتَ دَرَجَةً وَرِفْعَةً وَلَعَلَّكَ تُخَلَّفُ حَتَّى يَنْتَفِعَ بِكَ أَقْوَامٌ، وَيُضَرَّ بِكَ آخَرُونَ، اللَّهُمَّ أَمْضِ لأَصْحَابِي هِجْرَتَهُمْ، وَلاَ تَرُدَّهُمْ عَلَى أَعْقَابِهِمْ، لَكِنِ الْبَائِسُ سَعْدُ ابْنُ خَوْلَةَ». قَالَ سَعْدٌ رَثَى لَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ أَنْ تُوُفِّيَ بِمَكَّةَ. [ر: ۵۶]

د عامر بن سعيد رحمه الله نه روايت دې چه د هغوی والد (سعد رضي الله عنه) بيان اوکړو چه رسول الله ﷺ زما په هغه بيمارئ کښې چه په هغې کښې زه مرګ ته نزدې اوم. د حجة الوداع په موقع باندې زما تپوس له تشريف راوړلو. ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! ماته چه کوم تکليف دې. هغه تاسو وينئ او زه مالدار يم خو د يوې لور نه سوا زما څوک هم وارث نشته. نو آيا زه خپل دوه حصې مال صدقه کړم؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: نه! نو ما تپوس اوکړو نيم مال (خيرات کړم)؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: دريمه حصه مال ډير زيات دې، وارثانو لره مالدار پريخودل ستا دپاره د دې نه غوره دی چه ته هغوی محتاج پريږدې چه د خلقو نه سوالونه کوی او ته چه د الله پاک د رضا دپاره هر څه خرچ کوې الله پاک به تاته د هغې اجر درکوی، تردې چه د هغې نمړئ هم کومه چه ته د خپلې ښځې په خوله کښې ورکړې، ما اووې آيا زه به د خپلو ملګرو نه روستو پاتې شم؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: که ته روستو پاتې کړې شې او بيا څه داسې عمل اوکړې چه په هغې باندې مقصود د الله پاک رضا وی نو ستا په درجه او اوچت والي کښې به اضافه کيږی، اميد دې چه ته به لا ژوندې اوسيږې، او څه قومونه يعنی مسلمانان به ستا نه فائدې اوچتوی او نورو يعنی کفارو ته به ستا نه نقصان رسيږی، اې الله! زما د صحابه کرامو رضي الله عنهم هجرت پوره کړې او هغوی په خپلو پوندو مه واپس کوه، خو افسوس دې په سعد بن خوله (چه هغوی خپل هجرت پوره نه کړې شو) سعد رضي الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ د هغوی په مکه مکرمه کښې د وفات کيدو په سبب افسوس اوکړو (چه هغوی هجرت اونکړې شو).

قوله: ﴿أَشْفَيْتُ مِنْهَا عَلَى الْمَوْتِ﴾: ﴿اشفيت﴾ په معنی د ﴿اشرفت﴾ دې، يعنی د دې

[1]) وفي عمدة القاری: والجحفة بضم الجيم وسكون الحاء المهملة وبالفاء ميقات أهل مصر والشام فی القديم والآن أهل الشام يحرمون من ميقات أهل المدينة وكان سكانها فی ذلک الوقت يهود. ۸/۲۳

بیمارئ د وجي نه ما د مرګ نزدې والي محسوس کړو، د امام زهري رحمه الله ټول شاګردان په دې باندې متفق دی چه دا واقعه د حجة الوداع ده، سوا د سفیان بن عیینة نه. هغوی فرمائی چه دا د فتح مکة واقعه ده.

بعض محدثین فرمائی چه د سفیان بن عیینة نه وهم واقع شوې دې. او صحیح خبره د حجة الوداع والا ده. خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا په تعدد د واقعاتو باندې هم محمول کیدلې شی. دغه شان به په دواړو روایاتو کښې تطبیق پیدا شی [1].

قوله: ﴿یَتَکَفَّفُونَ النَّاسَ﴾: یعنی ﴿یسالون الناس باکفهم او یسالون ما یکف عنهم الجوع﴾ (یعنی هغوی د خلقو مخکښې خپل لاسونه خورولو سره سوال کوی یا د خلقو نه داسې څیز غواړی کوم چه د هغوی لوږه ختمه کړه).

د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د باب په دې دویم حدیث کښې سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه دخپل درد او وجع ذکر کړې ده او په ترجمة الباب کښې د وجع ذکر دې. په دې طریقه د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت پیدا کیږی [2].

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په ترجمة الباب کښې: ﴿دعا برفع الوجع﴾ دې. او په حدیث کښې ﴿دعا برفع الوجع﴾ نشته. خو په حدیث په آخر کښې ﴿اللهم امض لاصحابی هجرتهم ولا تردهم علی اعقابهم﴾ (اې الله! ته زما د صحابه کرامو رضی الله عنهم هجرت پوره کړه او هغوی واپس مه کړه) نه په حدیث او ترجمه کښې مناسبت کیدې شی! ﴿فان فیه اشارة لسعد بالعافیة لیرجع الی دار هجرة وهی المدینة﴾ [3] یعنی: په دې کښې د سیدنا سعد رضی الله عنه عافیت طرف ته اشاره ده چه هغه د دار هجرت طرف ته واپس شی او دار هجرت مدینه منوره ده.

۴۳: باب الإِسْتِعَاذَةِ مِنْ أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الدُّنْیَا وَفِتْنَةِ النَّارِ

د (تعوذ من ارذل العمر) باب مخکښې هم تیر شوې دې، خو هلته صرف یو امر یعنی د (ارذل العمر) ذکر وو او دلته د فتنة الدنیا او فتنة النار هم اضافه ده، په دې وجه په ترجمة الباب کښې تکرار نشته. شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله فرمائی:

﴿مغایرة هذه الترجمة بالترجمة باعتبار زیادة الجزء الاخیر ومن عادته انه ربما یذکر مجموع الامور التی اراد

---

[1] فتح الباری: ۵/۳۶۶، ۳۶۴: وقال الحافظ: ویمکن الجمع بین الروایتین بأن یکون ذلک وقع له مرتین مرة عام الفتح ومرة عام حجة الوداع ففی الأولی لم یکن له وارث من الأولاد أصلا وفی الثانیة کانت له ابنة فقط فالله أعلم. انتهی

[2] فتح الباری: ۵/۳۶۶

[3] عمدة القاری: ۲۳/۸

ذكرها فى باب واحد، ثم يذكر واحدا منها فى باب باب ، فيعقد لكل منها بابا مستانفا، ليكون كل منهما مستقلا بالافادة ﴾[1]

يعنى د ترجمة الباب تكرار نشته، بلكه دا ترجمه د سابقه ترجمې نه په دې طريقې مختلف ده چه په دې كښې آخرى جزء د ﴿من فتنة الدنيا﴾ اضافه ده.

اصل كښې د امام بخارى رحمه الله عادت دې چه هغه كله كله په يو باب كښې ټول امور ذكر كړى. بيا ذهغې نه د هر يو امر دپاره هغه ځانله ځانله مستقل بابونه قائموى. چه دا واضحه شى چه د هر امر مستقل فائده ده.

[۶۰۱۳] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا الْحُسَيْنُ عَنْ زَائِدَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ مُصْعَبٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ تَعَوَّذُوا بِكَلِمَاتٍ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَتَعَوَّذُ بِهِنَّ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا، وَعَذَابِ الْقَبْرِ». [ر: ۲۶۶۷]

مصعب د خپل پلار نه روايت كوى چه هغوى بيان اوكړو چه د دې كلماتو په ذريعه پناه غواړئ د كومو په ذريعه چه به رسول الله صلى الله عليه وسلم پناه غوښتله. هغه كلمات دا دى. ﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا يَعْنِى فِتْنَةَ الدَّجَّالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ﴾

په سند كښې د حسين نه حسين بن على جعفى، د هغوى شيخ زائده بن قدامة دې او هغه د عبد الملك بن عمير نه نقل كوى.

[۶۰۱۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْهَرَمِ وَالْمَغْرَمِ وَالْمَأْثَمِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ النَّارِ وَفِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَشَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى، وَشَرِّ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، وَمِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ، اللَّهُمَّ اغْسِلْ خَطَايَايَ بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ، وَنَقِّ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا، كَمَا يُنَقَّى الثَّوْبُ الأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ، وَبَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ». [ر: ۶۰۰۷]

د سيده عائشه رضى الله عنها نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم به دا دعا كوله :

﴿اللهم انى اعوذبك من الكسل والهرم ...﴾

مغرم او ماثم دواړه مصدر ميمى دى، د مغرم نه د ګناهونو او مصيبتونو بوجهـ مراد دې او يا ترې دقرض بوج مراددې د قرض بوج هم په حقيقت كښې د معصيت ذريعه جوړه شى.[2] د

[1] الابواب والتراجم لصحيح البخارى : ۱۲۹/۲

[2] وفى فتح البارى: والمراد الاثم والغرامة، وهى ما يلزم الشخص اداءه كالدين، باب التعوذ من المائم والمغرم.

سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه نقل دی چه مقروض چه کله د قرض په ادا کولو باندې قادر نه وی نو هغه د خبرې کولو په وخت دروغ وائی او د وعدې کولو په وخت خلاف ورزی کوی.

۴۴: بَاب الاِسْتِعَاذَةِ مِنْ فِتْنَةِ الْغِنَی

[۶۰۱۵] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا سَلَّامُ بْنُ أَبِي مُطِيعٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ خَالَتِهِ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يَتَعَوَّذُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَمِنْ عَذَابِ النَّارِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْغِنَى، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ». [ر: ۶۰۰۷]

سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به داسې پناه غوښتله : ﴿ اللهم انی اعوذبك من فتنة النار...... ﴾

د غنی او مالدارئ فتنه دا ده چه انسان خپل مال او دولت د الله پاک په نافرمانئ او سرکشئ کښې استعمال کړی. (۱)

۴۵: بَاب التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ

[۶۰۱۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ النَّارِ، وَفِتْنَةِ الْقَبْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَشَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى، وَشَرِّ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ، اللَّهُمَّ اغْسِلْ قَلْبِي بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ، وَنَقِّ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا، كَمَا نَقَّيْتَ الثَّوْبَ الأَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ، وَبَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ». [ر: ۶۰۰۷]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به فرمائیل : اې الله زه ستا پناه نیسم، د اور د فتنې نه، او د اور د عذاب نه، او د قبر د فتنې او د قبر د عذاب نه، او د مالدارئ د فتنې د شر نه. او د فقر د فتنې د شر نه، اې الله ! زه ستا پناه نیسم ! د مسیح دجال د فتنې د شر نه، اې الله ! زما زړه د واورې او ګلئ په اوبو وینځې او زما زړه د ګناهونو نه پاک کړې لکه تا چه سپین کپړه د ګندګئ نه صفا کړه، او زما او زما د ګناهونو ترمینځه هم دغه شان لرې والې راوله څنګه چه تا د مشرق او مغرب ترمینځه راوستلې دې، یا الله زه ستا پناه غواړم د سستئ نه او د ګناه او د قرض نه.

---

(۱) كما فى عمدة القارى كتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم ۵/۲۳، ما نصه : قوله ومن شر فتنة الغنى هى نحو الطغيان والبطر وعدم تأدية الزكاة، وكذا فى فتح البارى، كتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم ۱۱/۱۷۷ ما نصه : قال الغزالى فتنة الغنى الحرص على جمع المال وحبه حتى يكسبه من غير حله ومنعه من واجبات إنفاقه وحقوقه.

د فقر د فتنې مطلب : رسول الله ﷺ د فقر د فتنې هم پناه غوښتلې ده، د فقر فتنه دا ده چه د انسان دپاره د هغه فقر د ګناهونو او د الله پاک د نافرمانو ذریعه جوړه شي، د رسول الله ﷺ ارشاد دې «کاد الفقر ان یکون کفرا» (۱) یعنې نږدې ده چه فقر د کفر باعث جوړ شي، د فقر د وجې نه که په زړه کښې د مالدار حسد راشي، د الله پاک د طرف نه په زړه کښې د ګلې او شکایت جذبه پیدا کیږي، مال ګټلو او مالدار جوړیدو جائز او ناجائز طریقې په هوس پیدا کیږي، دغه ټولې خبرې د فقر په فتنه کښې داخل دي. (۲)

۴۶: باب الدُّعَاءِ بِكَثْرَةِ الْمَالِ مَعَ الْبَرَكَةِ

[۲۰۱۷] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أُمِّ سُلَيْمٍ أَنَّهَا قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَسٌ خَادِمُكَ ادْعُ اللَّهَ لَهُ قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ». وَعَنْ هِشَامِ بْنِ زَيْدٍ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ مِثْلَهُ. [ر ۱۸۸۱]

سیدنا انس رضي الله عنه د ام سلیم رضي الله عنها نه روایت کوي چه ام سلیم رضي الله عنها عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ! انس رضي الله عنه ستاسو خادم دې! تاسو د الله پاک نه د هغه په حق کښې دعا اوکړئ. رسول الله ﷺ اوفرمائیل : اې الله! د هغه په مال او اولاد کښې زیادت اوکړه او څه چه تا هغه ورکړې دي په هغې کښې ورته برکت ورکړه! او د هشام به زید نه روایت دې : چه ما د سیدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه هم دغه شان بیان اوریدلې دي.

کثرت مال او اولاد بغیر د برکت نه فتنه ده : په دې باب کښې د مال د کثرت دعا غوښتلې شوې ده خو په برکت سره او په وړاندې باب کښې د کثر ولد مع البرکة دعا غوښتلې شوې ده، په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه د مال او اولاد کثرت که د برکت سره وي نو بیا خو خیر او نیکي ده خو که بغیر د برکت نه وي نو بیا فتنه ده. (۳)

د سیدنا انس رضي الله عنه رسول الله ﷺ د برکت دعا غوښتلې ده، پس الله پاک د هغوي په مال او دولت او اولاد کښې ډیر برکت کیخودلو، چه د هغې تفصیل تیر شوې دې. (۴)

امام ابن قتیبة رحمه الله په معارف کښې لیکلې دي چه په بصره کښې دننه درې کسان داسې وو چه هغوي په خپل ژوند کښې د خپلو ځامنو او نمسو وغیره نه سلو پورې کسان اولیدل، یو سیدنا انس رضي الله عنه، دویم سیدنا ابوبکره رضي الله عنه، دریم خلیفه بن بدر رضي الله عنه او بعضو ورسره مهلب بن ابی صفره رضي الله عنه هم شامل کړې دي. (۵)

---

(۱) حلیة الاولیاء للحافظ ابی نعیم الاصفهانی:۳/۶۲، ۱۳۰،رقم الحدیث : ۳۱۶۹، ۳۴۳۱، واتحاف السادة ۴۸۱/۹

(۲) فتح الباری، کتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم ۷۸/۱۱، وعمدة القاری، کتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم : ۵/۲۳، واتحاف السادة، کتاب ذم الغضب والحقد والحسد: ۴۸۱/۹

(۳) الابواب والتراجم : ۱۲۹/۲

(۴) فتح الباری : ۱۴۵/۱۱

(۵) وزاد علی قول ابن قتیبة الحافظ فی فتح الباری: وزاد غیره —ای غیر ابن قتیبة...[بقیه برصفحه آئنده...

په سند کښې د امام بخاری رحمه الله شیخ الشیخ غندر دې، د هغه نوم محمد بن جعفر دې.

۴۷: باب: الدعاء بكثرة الولد مع البركة

[۶۰۱۸] حَدَّثَنَا أَبُو زَيْدٍ سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا - رضى الله عنه - قَالَ قَالَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ أَنَسٌ خَادِمُكَ. قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ». [ر: ۱۸۸۱]

د سیدنا قتادة رضی الله عنه نه روایت دې چه ما د انس رضی الله عنه نه واوریدل چه ام سلیم رضی الله عنها عرض اوکړو انس رضی الله عنه ستاسو خادم دې رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: یا الله! د هغه په مال او اولاد کښې زیادت اوکړه او څه چه تا هغه ته ورکړې دی په هغې کښې برکت واچوه.

۴۸: باب الدُّعَاءِ عِنْدَ الِاسْتِخَارَةِ

د استخاره لغوی او اصطلاحی معنی: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د استخارې دعا کړې ده. د استخاره لغوی معنی ده خیر طلب کول، او د شرع په اصطلاح کښې معنی ده په دوه کارونو کښې د یو کار په سلسله کښې د ا لله پاک نه خیر طلب کول چه په دې کښې کوم د هغه دپاره غوره وی. هغه هم هغې لره اختیار کړی. [1]

د استخارې اهمیت او فضیلت: دلته د بخاری په روایت کښې دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به مونږ ته په ټولو کارونو کښې د استخارې تعلیم راکولو.

امام احمد رحمه الله د سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه روایت په حسن سند سره نقل کړې دې، په دې کښې دی ﴿من سعادة ابن ادم استخارته الله﴾ [2] یعنی د ابن ادم په سعادت کښې یوه خبره دا ده چه هغه د الله پاک نه استخاره اوکړی.

امام ترمذی رحمه الله د صدیق اکبر رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې چه: ﴿أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَرَادَ أَمْرًا قَالَ: اللَّهُمَّ خِرْ لِي وَاخْتَرْ لِي﴾ [3] یعنی: رسول الله صلی الله علیه وسلم به چه کله د څه کار کولو اراده فرمائیله نو داسې دعا به ئې فرمائیله: ﴿اللَّهُمَّ خِرْ لِي وَاخْتَرْ لِي﴾ اې الله! ته زما دپاره د خیر والا کار انتخاب اوکړه.

هم دغه شان طبرانی د سیدنا انس رضی الله عنه روایت نقل کړې دې: ﴿ماخاب من استخار﴾ [4]

...بقیه ازحاشیه گذشته]- رابعا هو: المهلب بن ابی صفرة، کتاب الدعوات، باب دعوة النبی صلی الله علیه وسلم لخادمه بطول العمر وبكثرة ماله ۱۱/۱۴۵

[1]) فتح الباری: ۱۱/۱۷۳

[2]) نص الحدیث تماما: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ اسْتِخَارَتُهُ اللَّهَ، وَمِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ رِضَاهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ، وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ تَرْكُهُ اسْتِخَارَةَ اللهِ، وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ سَخَطُهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ. (مسند احمد ۱/۴۵۹-۴۶۰) رقم الحدیث: ۱۴۴۴) (قلت: اسناده ضعیف)

[3]) سنن الترمذی، کتاب الدعوات، باب دعا: اللهم خر لی واخترلی، رقم الحدیث: ۳۵۱۶ (قلت: اسناده ضعیف)

[4]) فتح الباری: ۱۱/۱۸۴، (قلت: هذا حدیث ضعیف جدا بل موضوع)

یعنی هغه سړې چه استخاره اوکړی هغه نه دې نامراد شوې.
ددې دواړو احادیثو سند اگر چه ضعیف دې. (۱) خو ددې نه د استخارة فضیلت معلومیږی

[۶۰۱۹] حَدَّثَنَا مُطَرِّفُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَبُو مُصْعَبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الْمَوَالِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرٍ رضی الله عنه - قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صلی الله علیه وسلم - يُعَلِّمُنَا الإِسْتِخَارَةَ فِي الأُمُورِ كُلِّهَا كَالسُّورَةِ مِنَ الْقُرْآنِ «إِذَا هَمَّ بِالأَمْرِ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ، وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ، وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ، فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلاَ أَقْدِرُ، وَتَعْلَمُ وَلاَ أَعْلَمُ، وَأَنْتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ، اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي - أَوْ قَالَ عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ - فَاقْدُرْهُ لِي، وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي - أَوْ قَالَ فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ - فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ، وَاقْدُرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ، ثُمَّ رَضِّنِي بِهِ. وَيُسَمِّي حَاجَتَهُ». [ر ۱۱۰۹]

د سیدنا جابر رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به مونږ ته په ټولو کارونو کښې د استخارة تعلیم راکولو. څنگه چه به ئې د قرآن کریم سورة ښودلو. کله چه په تاسو کښې یو سړې د څه کار اراده اوکړی، نو دوه رکعته مونځ دې اوکړی. بیا اووائی : اې الله! زه ستا نه ستا د علم په په ذریعه خیر طلب کوم، او ستا د قُدرت د وجې نه قدرت طلب کوم او ستا نه ستا د فضل سوال کوم ځکه چه هم ته قادر ئې، زه قادر نه یم. ته پوهیږې. زه نه پوهیږم. ته ټولو پټو څیزونو لره ښه پیژندونکې ئې، اې الله ! که تاته معلومه وی چه دا کار زما دپاره. زما د دین. زما د معاش او د انجام په اعتبار سره غوره دې نو ته دا کار زما دپاره مقرر او مقدر کړه او که ته پوهیږې چه دا کار زما دپاره، زما د دین، زما د دنیا او زما د کار د انجام په اعتبار سره بد دې نو ته دا زما نه واړوه او ما د دې نه واړوه او ماته خیر مقدر کړه چرته چه هم وی او بیا ما په هغې باندې راضی او مطمئن کړه.

عبدالرحمن بن ابی الموال : عبدالرحمن بن ابی الموال : د مولی جمع ده. د ابوالموال نوم زید دې او بعضو وئیلې دی چه زید د عبدالرحمن نیکهٔ دې او د هغوی د پلار ابو الموال نوم معلوم نه شو. (۲) ائمه د جرح او تعدیل د هغوی توثیق کړې دې. پس امام نسائی، امام ترمذی، امام ابوداؤد او امام ابن معین رحمهم الله هغوی ته ثقة وئیلې دې (۳) ابن عدی چه په الکامل کښې د هغوی تذکره کړې ده کوم چه په ضعیف راویانو باندې مشتمل کتاب دې خو هغوی وائی : چه حدیث د استخاره د هغوی نه علاوه نورو راویانو هم نقل کړې دې او د دې

---

(۱) فتح الباری : ۱۱/۱۷۴ قال الحافظ : ومن حدیث أبی بکر الصدیق رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه و سلم کان إذا أراد أمرا قال اللهم خر لی واختر لی وأخرجه الترمذی وسنده ضعیف وفی حدیث أنس رفعه ما خاب من استخار والحدیث أخرجه الطبرانی فی الصغیر بسند واه جدا.

(۲) فتح الباری: ۱۱/۱۷۳

(۳) تهذیب الکمال : ۱۷/ الترجمة : ۱۶۷/۱۱۳٤

ډير شواهد دی [۱] امام ترمذی رحمه الله هم دا حديث ذکر فرمائيلې دې او فرمائی ﴿وفي الباب عن ابن مسعود وابي ايوب﴾ [۲]

استخاره په کومو امورو کښې جائز ده؟ رسول الله ﷺ به مونږ ته په ټولو امورو کښې د استخارې تعليم راکولو څنګه چه به ئې د قرآن سورتونه ښودل. هم دغه شان به ئې د استخارې دعا ښودله. د ټولو امور نه مباح امور مراد دی. ځکه چه په واجب او مستحب امورو کښې د استخارې ضرورت نشته او کوم امور چه شرعا ممنوع دی په هغې کښې هم استخاره نه شی کیدې ځکه چه هغه شرعا متروک دی. خو دوه کارونه مباح دی او په هغې کښې يو لره اختيارول دی يا دوه مستحب کښې يو لره اختيارول دی نو په هغې کښې به استخاره کولې شی. [۳]

د استخاره طريقه:

قوله: ﴿فليركع ركعتين من غير الفريضة ثم ليقل﴾: يعنی د استخارې طريقه دا ده چه دوه رکعتونه اولوستلې شی. ﴿من غير الفريضة﴾ قيد لګولو سره ئې دا بيان اوکړو چه دا دوه رکعتونه دې نفل وی. مثلا د سحر دوه رکعته فرض مونځ دې نه وی او بيا دې دعا اولوستلې شی کومه چه په روايت کښې مذکور ده، دا دعا به د مانځه نه پس لوستلې شی او که په مانځه کښې دننه د سجدې نه پس اولوستلې شي او که په مانځه کښې دننه په سجده کښې يا قعده د تشهد کښې اولولی نو هم کافی ده [۴] بهر حال دعا دې يا د مانځه نه پس وی يا د مانځه په آخر کښې. پس ابن ابی جمرة ليکی:

﴿حكمة في تقديم الصلاة على الدعاء ان المراد بالاستخارة حصول الجمع بين خيري الدنيا والآخرة فيحتاج الى قرع باب الملك ولا شيء لذلك انجع ولا انجح من الصلاة لما فيها من تعظيم الله والثناء عليه والافتقار اليه مآلا وحالا﴾ [۵]

يعنی: مانځه لره د استخارې په دعا باندې د مقدم کولو حکمت دا دې چه په استخارې سره مقصود د دنيا او د آخرت د خيرونو حصول دې نو د هغې دپاره به د الله پاک د رحمت دروازې ټکولو ته ضرورت راځی او د هغې دپاره د مانځه نه علاوه يو څيز هم مفيد نشته، ځکه چه مونځ د الله پاک په تعظيم او د هغه په تحميد او ثناء باندې مشتمل دې، بله دا چه په هغې کښې د الله پاک مخکښې د عجز او انکسارئ اظهار دې، د نتيجې په لحاظ او هم او د حال په لحاظ هم

---

[۱] الکامل لابن عدی: ٥/ الترجمة: ١١٣٤/١٦٧

[۲] جامع الترمذی، کتاب الوتر، باب ما جاء فی صلاة الاستخارة، رقم الحديث: ٤٨٠

[۳] فتح الباری: ١١/١٧٤

[۴] فتح الباری: ١١/١٧٥-١٧٦

[۵] فتح الباری: ١١/١٧٦

یو بل اشکال او د هغې جواب:

قوله: ﴿اللهم ان کنت تعلم...﴾: علامه کرمانی رحمه الله اشکال کړې دې چه ﴿ان﴾ حرف شک دې او د الله پاک په علم کښې شک کول جائز نه دی

د دې جواب کولو سره ئې فرمائیلې دی چه د الله پاک په علم کښې شک نشته بلکه په دې کښې شک دې چه د الله پاک علم په خیر او شرک کښې د څه سره متعلق دې، د خیر سره یا د شر سره. (۱)

قوله: ﴿فاقدره لی﴾: دا دال په زیر او د دال په پیش دواړو سره صحیح دې. په اول صورت کښې به د باب ضرب نه اوی او په دویم صورت کښې به د باب نصر نه وی. (۲)

د استخارې کولو نه پس چه د زړه میلان کوم طرف ته پیدا شی. هم هغه دې اختیار کړې شی او که میلان یو طرفته هم نه وی نو دوباره دې استخاره اختیار کړې شی. بلکه ابن السنی د سیدنا انس رضی الله عنه یو روایت نقل کړې دې، په هغې کښې اووۀ کرته د استخاره ذکر دې. (۳) اگر چه محدثینو د دې سند ته انتهائی ضعیف وئیلې دې (۴)

﴿ویسمی حاجته﴾: یعنی استخاره کونکې دې د خپل حاجت نوم واخلی. ﴿اللهم ان کان هذا الامر﴾ په دې کښې دې د ﴿هذا الامر﴾ په ځائې خپل حاجت ذکر کړې مثلا څوک د وادۀ یا نکاح دپاره استخاره کوی نو وائی به ﴿اللهم ان کان التزوج بفلانة﴾...

۳۹: بَابُ الدُّعَاءِ عِنْدَ الْوُضُوءِ

د ترجمة الباب غرض: په اکثر نسخو کښې باب په دې الفاظو سره دې او مقصد د اودس په وخت د دعا ثبوت بیانول دی. خو په هندوستانی نسخو کښې ﴿باب الوضوء عند الدعاء﴾ دې.

علامه عینی رحمه الله ﴿باب الدعاء عند الوضوء﴾ ته زیات مناسب وئیلې دې. (۵)

خو شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله هندوستانی نسخې ته راجح وئیلې ده، هغوی لیکی ﴿والاوجه عندی ما فی النسخ الهندیة، ای: الوضوء عند الدعاء، والفرق بین اللفظین ظاهر، والدلیل علی مااخترته سیاق الحدیث، فقد تقدم الحدیث فی الباب المذکور بلفظ: قال (ای: ابوعامر) قام له (صلی الله علیه وسلم): استغفر لی، فدعا بماء فتوضاء، ثم رفع یدیه.... فهذا یدل علی ان الوضوء انما کان لقصد الدعاء،

---

(۱) شرح الکرمانی: ۱۶۹/۲۲

(۲) فتح الباری: ۷۶/۱۱، ونصه: قال ابو الحسن القابسی: اهل بلدنا یکسرون الدال واهل المشرق یضمونها.

(۳) ونصه الحدیث: کما فی فتح الباری: ۱۷۷/۱۱: اذا هممت بامر فاستخر ربک سبعا ثم انظر الی الذی یسبق فی قلبک فان الخیر فیه. (ضعیف جدا)

(۴) فتح الباری: ۲۲۳/۱۱

(۵) عمدة القاری ۱۲/۲۳

فالغرض من الترجمة، بيان ادب من آداب الدعاء ﴾ (۱)

بعنی : زما په نزد په هندوستانی نسخو کښې مذکور باب الوضوء عند الدعاء زيات اوجه دې. د دواړو ترجمو ترمينځه فرق بالکل واضح دې. زما د رائې تائيد د حديث د سياق نه هم کيږی. پس د دې باب حديث مخکښې په دې الفاظو سره تير شوې دې : ابو عامر وائی : تاسو رسول الله ﷺ ته درخواست اوکړئ چه هغوی زما دپاره استغفار اوکړی. پس رسول الله ﷺ اوبه راوغوښتلې او په هغې سره ئې اودس کولو نه پس د دعا دپاره لاس اوچت کړل.
نو دا حديث په دې باندې دلالت کوی چه د رسول الله ﷺ اودس کول د دعا په ارادې سره وو. د دې نه معلومه شوه چه د ترجمة الباب غرض د دعا د آدابو نه يو ادب بيانول دی

[۲۰۲۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ دَعَا النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعُبَيْدٍ أَبِي عَامِرٍ». وَرَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَوْقَ كَثِيرٍ مِنْ خَلْقِكَ مِنَ النَّاسِ». [ر: ۲۷۲۸]

د سيدنا ابوموسی رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوبه طلب کړې او اودس ئې اوکړو. بيا ئې دواړه لاسونه اوچت کړل او دعا ئې اوکړه چه اې الله! عبيد ابی عامر ته بخښنه اوکړه او ما د هغوی د ترخونو سپين والې اوليدو، بيا ئې اوفرمائيل : اې الله! په قيامت کښې په خپل مخلوق کښې د ډيرو خلقو نه د هغه مرتبه اوچته کړه.
په سند کښې د ابو اسامة نوم حماد بن سلمه، د ابو برده نوم عامر او د سيدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه نوم عبد الله بن قيس دې. (۲)
دا روايت په غزوه اوطاس کښې په تفصيل سره تير شوې دې.د سيدنا ابوموسی رضی الله عنه ترۀ سيدنا عبيد رضی الله عنه په غشی باندې اولګيدو. هغوی په زخمی حالت کښې سيدنا ابو موسی رضی الله عنه ته اووې : ورارهٔ! رسول الله ﷺ ته زما سلام اوکړه او د هغوی نه زما دپاره د استغفار درخواست اوکړه. د هغې نه پس هغوی وفات شو. رسول الله ﷺ ته چه کله د هغوی پيغام ملاؤ شو نو رسول الله ﷺ اوبه راطلب کولو سره اودس اوکړو او بيا ئې د هغوی دپاره دعا اوفرمائيله

۵۰: باب الدُّعَاءِ إِذَا عَلَا عَقَبَةً

﴿ عقبَة ﴾ د عين او قاف په زبر سره، درې ته وائی، په دې باب کښې په دره او لوړه باندې ختلو سره د دعا کولو بيان دې

۱) الابواب والتراجم : ۱۲۹/۲
۲) عمدة القاری : ۱۲/۲۳

[٦٠٢١] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنْ أَبِي مُوسَى -رضى الله عنه- قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي سَفَرٍ فَكُنَّا إِذَا عَلَوْنَا كَبَّرْنَا فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «أَيُّهَا النَّاسُ ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ، فَإِنَّكُمْ لاَ تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلاَ غَائِبًا، وَلَكِنْ تَدْعُونَ سَمِيعًا بَصِيرًا». ثُمَّ أَتَى عَلَيَّ وَأَنَا أَقُولُ فِي نَفْسِي لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ. فَقَالَ «يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ قَيْسٍ قُلْ لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ فَإِنَّهَا كَنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ». أَوْ قَالَ «أَلاَ أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ هِيَ كَنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ، لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ». [ر: ٢٨٣٠]

د سيدنا ابوموسى رضي الله عنه نه روايت دي چه مونږ به لوړې باندې ختلو نو تكبير به مو وئيلو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اې خلقو په خپل ځان باندې نرمى كوئ ځكه چه تاسو يو كونړ او غائب ذات نه رابلئ بلكه تاسو هغه څوک رابلئ چه أوريدونكې او ليدونكې دې، بيا ئې ماته تشريف راوړلو (ما په خپل زړه كښې لاحول ولا قوة الا بالله وئيل) نو وې فرمائيل : اې عبدالله بن قيس! ﴿لاحول ولا قوة الا بالله﴾ وايه ځكه چه هغه د جنت د خزانو نه يوه خزانه ده يا (د راوى شک دې چه) رسول الله ﷺ اوفرمائيل : زه تاته يو داسې كلمه او نهٔ ښائم كومه چه د جنت د خزانو نه يوه خزانه ده، ﴿لاحول ولا قوة الا بالله﴾ ده.

په حديث كښې د دعا ذكر نشته، بلكه د تكبير ذكر دې، خو په ﴿فَإِنَّكُمْ لاَ تَدْعُونَ أَصَمَّ، وَلاَ غَائِبًا﴾ كښې د دعا تذكره ده. او د ترجمة الباب سره د حديث د مناسبت دپاره د امام بخارى رحمه الله په نزد دومره خبره كافى ده. [١]

قوله: ﴿ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ اى: ارفقوا بها، ولا تبالغوا فى الجهر...﴾: يعنى په خپل ځان باندې رحم اوكړئ او په جهر كښې دومره مبالغه مه كوئ. ﴿اربعوا﴾ د باب سمع نه د امر حاضر جمع صيغه ده.

دا چرته د سفر واقعه ده، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ﴿لم اقف على تعينه﴾ [٢] يعنى ماته متعين طريقې سره د دې معلومات اونشو.

٥١: بَابُ الدُّعَاءِ إِذَا هَبَطَ وَادِيًا

فِيهِ حَدِيثُ جَابِرٍ. [ر: ٢٨٣١]

---

[١] فتح البارى: ١١/١٨٨

[٢] فتح البارى: ١١/١٨٨

څنګه چه په لوړه باندې ختلو سره دعا ثابت ده، هم دغه شان يوې کندې ته کوزيدو سره هم دعا او ذکر ثابت دې، امام بخاری رحمه الله فرمائی : فیه حدیث جابر رضی الله تعالی عنه، د جابر رضی الله عنه حدیث په کتاب الجهاد کښې تیر شوې دې، هلته دا الفاظ دی ﴿ كُنَّا إِذَا صَعِدْنَا كَبَّرْنَا ، وَإِذَا نَزَلْنَا سَبَّحْنَا ﴾[1] (په لوړه باندې د ختلو په وخت به مونږ تکبیر وئیلو او د کوزيدو په وخت به مو تسبیح وئیلو)

د مستملی او د کشمیهنی نه علاوه په باقی نسخو کښې دا باب نشته [2]

۵۲: باب الدُّعَاءِ إِذَا أَرَادَ سَفَرًا أَوْ رَجَعَ

فِيهِ يحي بن ابى اسحٰق، عن انس۔ [ر: ۲۹۱۹]

د سفر نه د واپس کیدو په وخت هم دعا او ذکر ثابت دې، امام بخاری رحمه الله فرمائی : ﴿ فیه یحیی بن ابی اسحاق عن انس ﴾ د سیدنا انس رضی الله عنه روایت په کتاب الجهاد کښې موصولا تیر شوې دې. [3]

[۶۰۲۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضی الله عنهما - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ إِذَا قَفَلَ مِنْ غَزْوٍ أَوْ حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ يُكَبِّرُ عَلَى كُلِّ شَرَفٍ مِنَ الأَرْضِ ثَلاَثَ تَكْبِيرَاتٍ، ثُمَّ يَقُولُ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، آيِبُونَ تَائِبُونَ، عَابِدُونَ لِرَبِّنَا، حَامِدُونَ، صَدَقَ اللَّهُ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الأَحْزَابَ وَحْدَهُ». [ر: ۱۷۰۳]

د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به کله د جهاد یا عمرې نه واپس کیدلو نو په هره لوړه زمکه باندې به ئې درې کرته تکبیر وئیلو بیا به ئې فرمائیل ﴿ لا اله الا الله وحده لا شریك له ﴾ .... یعنی د الله پاک واحد نه سوا بل معبود نشته، د هغه هیڅ څوک شریک نشته هم د هغه دپاره بادشاهی ده او هم د هغه دپاره تعریف دې، او هغه په هر څیز باندې قادر دې، مونږ رجوع کونکی، توبه کونکی، عبادت کونکی، د خپل رب حمد بیانونکی یو، الله پاک خپله وعده رشتینې کړه، هغه د خپل بنده مدد اوکړو، او یواځې ئې ټولو لښکرو ته شکست ورکړو

د حدیث مناسبت د باب سره بالکل واضح دې

---

[1] صحیح البخاری، کتاب الجهاد، باب التسبیح اذا هبط وادیا، رقم الحدیث : ۲۹۹۳
[2] فتح الباری، ۱۸۸/۱۱
[3] صحیح البخاری، کتاب الجهاد، باب ما یقول اذا رجع من الغزو، رقم الحدیث : ۳۰۸۵، ۳۰۸۶

۵۳: باب الدعاء للمتزوج

[۶۰۲۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه قَالَ رَأَى النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم عَلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَثَرَ صُفْرَةٍ فَقَالَ «مَهْيَمْ» أَوْ «مَهْ» قَالَ تَزَوَّجْتُ امْرَأَةً عَلَى وَزْنِ نَوَاةٍ مِنْ ذَهَبٍ. فَقَالَ «بَارَكَ اللَّهُ لَكَ أَوْلِمْ وَلَوْ بِشَاةٍ». [ر: ۱۹۴۴]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ په سیدنا عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه باندي زيړه نخښه اوليده نو وي فرمائيل: څه خبره ده. هغوی جواب ورکړو چه ما د يوې زنانه سره د کهجورې د هډوکی برابر سرو زرو په عوض نکاح کړې ده، رسول الله ﷺ اوفرمائيل: الله پاک دې تاته برکت درکړي، د وليمې دعوت اوکړه، اګر چه يو بيزه ولې نه وی

چه د چا نوې نوې واده شوي وی نو د هغه دپاره دعا کول د حديث نه ثابت ده، لکه چه د باب په اول روايت کښې رسول الله ﷺ د سیدنا عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه دپاره دعا اوفرمائيله، د سیدنا ابوهريره رضی الله عنه روايت په سنن ابی داؤد او سنن ترمذی کښې دې چه کله به چا واده اوکړو نو رسول الله ﷺ به د هغه دپاره په دې الفاظو باندې دعا فرمائيله: ﴿بَارَكَ اللهُ لَكَ وَبَارَكَ عَلَيْكَ وَجَمَعَ بَيْنَكُمَا فِي خَيْرٍ﴾ [۱] (يعنى الله پاک دې ستا دپاره او په تا باندې برکت نازل کړي او تاسو دواړه دې په خير او عافيت سره يوځائې اوساتی)

[۶۰۲۴] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ عَمْرٍو عَنْ جَابِرٍ -رضى الله عنه- قَالَ هَلَكَ أَبِي وَتَرَكَ سَبْعَ - أَوْ تِسْعَ - بَنَاتٍ، فَتَزَوَّجْتُ امْرَأَةً فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «تَزَوَّجْتَ يَا جَابِرُ». قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ «بِكْرًا أَمْ ثَيِّبًا». قُلْتُ ثَيِّبًا. قَالَ «هَلاَّ جَارِيَةً تُلاَعِبُهَا وَتُلاَعِبُكَ، أَوْ تُضَاحِكُهَا وَتُضَاحِكُكَ». قُلْتُ هَلَكَ أَبِي فَتَرَكَ سَبْعَ - أَوْ تِسْعَ - بَنَاتٍ، فَكَرِهْتُ أَنْ أَجِيئَهُنَّ بِمِثْلِهِنَّ، فَتَزَوَّجْتُ امْرَأَةً تَقُومُ عَلَيْهِنَّ. قَالَ «فَبَارَكَ اللَّهُ عَلَيْكَ». لَمْ يَقُلِ ابْنُ عُيَيْنَةَ وَمُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ عَمْرٍو «بَارَكَ اللَّهُ عَلَيْكَ». [ر: ۴۳۲]

د سیدنا جابر رضی الله عنه نه روايت دې چه زما والد صاحب وفات شو، او اووۀ يا نهه لونړه ئې پريخودلې، ما د يوې زنانه سره نکاح اوکړه نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل: آيا تا نکاح اوکړه؟ ما عرض اوکړو: او جی! رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د پيغلې سره که د کونډې سره؟ ما اووې د کونډې سره! رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د پيغلې سره دې نکاح ولې نه کوله چه هغې به تاسره لوبې کولې او تا به هغې سره لوبې کولې؟ يا ئې اوفرمائيل چه تا به هغه خندوله او ته به هغې خندولې؟ ما عرض اوکړو چه زما والد صاحب وفات شو، او هغوی اووۀ يا نهه لونړه پريخودلې دی، په دې وجه ماته ښه ښکاره نه شوه چه هم د هغوی په شان جينۍ راولم، پس

[۱]) سنن ابی داؤد، کتاب النکاح، باب ما يقال للمتزوج، رقم الحديث: ۲۱۳۰، وانظر جامع الترمذی، ابواب النکاح، باب ما جاء فيما يقال للمتزوج، رقم الحديث: ۱۰۹۱

ما د يوې داسې زنانه سره نكاح اوكړه چه د هغوى خيال ساتى، رسول الله ﷺ اوفرمائيل الله پاک دې تاته برکت درکړى، ابن عيينة او محمد بن مسلم د عمرو نه د ﴿ بَارَكَ اللهُ عَلَيْكَ ﴾ الفاظ نه دى نقل کړى.

يعنى حماد بن زيد نه علاوه عمرو بن دينار دا روايت د دوه نورو راويانو نه هم نقل کړې دې. يو سفيان بن عيينة او دويم محمد بن مسلم طايفى. د هغوى دواړو روايتونه په کتاب المغازى کښې تير شوې دى. په هغې کښې د ﴿ بَارَكَ اللهُ عَلَيْكَ ﴾ الفاظ نشته [1]

۵۴: باب مَا يَقُولُ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ

[۲۰۲۵] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَالِمٍ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَأْتِيَ أَهْلَهُ قَالَ بِاسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ، وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا، فَإِنَّهُ إِنْ يُقَدَّرْ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ فِي ذَلِكَ، لَمْ يَضُرَّهُ شَيْطَانٌ أَبَدًا». [ر: ۱۴۱]

د سيدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه که د هغوى نه يو سړې خپلې ښځې ته ورځى (يعنى د صحبت کولو) اراده کوى او اولولى : ﴿ بِسْمِ اللهِ اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا ﴾ (بيا) که د دې صحبت نه څه اولاد مقدر وى، نو هغه ته به شيطان کله هم ضرر او نه رسوى.

د مباشرت دعا : په دې باب کښې امام بخارى رحمه الله ښځې سره د مباشرت دعا ذکر فرمائيلې ده. حاصل دا دې چه جنسى تقاضې په جائز طريقه سره پوره کولو کښې هم د الله پاک نه دعا کول پکار دى او غافل نه دى اوسيدل پکار، کينې عموما دا حالت د د مستئ او بې خيالئ وى خو د يو مومن د ژوند په ټولو لمحاتو کښې يوه لمحه هم د الله پاک د ذکر او د خپل فکر نه خالى نه دى کيدل پکار، او په دې حالت کښې رسول الله ﷺ خپل امت ته د ډيرې ښکلې دعا تعليم ورکړې دې، الله اکبر!

۵۵: باب قَوْلِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً»

[۲۰۲۶] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ قَالَ كَانَ أَكْثَرُ دُعَاءِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً، وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً، وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ». [ر: ۴۲۵۰]

د سيدنا انس رضی الله عنه نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ اکثريه دعا دا وه : ﴿ اللهم ربنا اتنا... ﴾

---

[1] صحيح البخارى، كتاب المغازى، باب اذا همت طائفتان منكم او تفشلا والله وليهما، رقم الحديث : ۴۰۵۲

یعني اي الله ! مونږ ته په دنیا کښې خیر راکړه (او په آخرت کښې هم خیر راکړه) او مونږ د دوزخ د عذاب نه بچ کړه.

یو جامع قرانی دعا : په دې باب کښې امام بخاري رحمه الله یو جامع قرآنی دعا ذکر فرمائیلې ده چه د هغې ورد به رسول الله ﷺ په کثرت سره کولو، په دې دعا کښې په دنیا او آخرت کښې د الله پاک نه حسنة طلب کړې شوې ده او د جهنم نه پناه طلب کړې شوې ده، په دنیا کښې دننه د حسنه نه مراد په ایمان او اسلام سره عافیت، نیکه ښځه او اولاد دې او د آخرت حسنة جنت او نجات ابدی دې. (۱)

٥٦: باب التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا

[۲۰۲۷] حَدَّثَنَا فَرْوَةُ بْنُ أَبِي الْمَغْرَاءِ حَدَّثَنَا عَبِيدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ أَبِيهِ - رضي الله عنه - قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يُعَلِّمُنَا هَؤُلاَءِ الْكَلِمَاتِ كَمَا تُعَلَّمُ الْكِتَابَةُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ نُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا، وَعَذَابِ الْقَبْرِ». [ر: ۲۶۶۷]

حضرت مصعب بن سعد بن ابی وقاص د خپل پلار (سیدنا سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه) نه روایت کوی چه هغوی بیان اوکړو چه مونږ ته به رسول الله ﷺ دا کلمات داسې ښودل، څنګه چه لیکلې ښودلې شی، ﴿ اللهم انی اعوذبك ... ﴾ یعنی اي الله ! زه ستا پناه غواړم د بخل نه. او ستا پناه غواړم د بزدلئ نه، او ستا پناه غواړم د دې خبرې نه چه د عمر ذلیل ترین مرحلې طرف ته واپس کړې شم او ستا پناه غواړم د دنیا د فتنې او د عذاب قبر نه.

٥٧: باب تَكْرِيرِ الدُّعَاءِ

[۲۰۲۸] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُنْذِرٍ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - طُبَّ حَتَّى إِنَّهُ لَيُخَيَّلُ إِلَيْهِ قَدْ صَنَعَ الشَّيْءَ وَمَا صَنَعَهُ، وَإِنَّهُ دَعَا رَبَّهُ ثُمَّ قَالَ «أَشَعَرْتِ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَفْتَانِي فِيمَا اسْتَفْتَيْتُهُ فِيهِ». فَقَالَتْ عَائِشَةُ فَمَا ذَاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «جَاءَنِي رَجُلاَنِ فَجَلَسَ أَحَدُهُمَا عِنْدَ رَأْسِي، وَالآخَرُ عِنْدَ رِجْلَيَّ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ مَا وَجَعُ الرَّجُلِ قَالَ مَطْبُوبٌ. قَالَ مَنْ طَبَّهُ قَالَ لَبِيدُ بْنُ الأَعْصَمِ. قَالَ فِيمَا ذَا قَالَ فِي مُشُطٍ وَمُشَاطَةٍ وَجُفِّ طَلْعَةٍ. قَالَ فَأَيْنَ هُوَ قَالَ فِي ذَرْوَانَ، وَذَرْوَانُ بِئْرٌ فِي بَنِي زُرَيْقٍ». قَالَتْ فَأَتَاهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ رَجَعَ إِلَى عَائِشَةَ فَقَالَ «وَاللَّهِ لَكَأَنَّ مَاءَهَا نُقَاعَةُ الْحِنَّاءِ، وَلَكَأَنَّ نَخْلَهَا رُءُوسُ

---

(۱) فتح الباری : ۱۹۲/۱۱

الشَّيَاطِينِ». قَالَتْ فَأَتَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَخْبَرَهَا عَنِ الْبِئْرِ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَهَلَّا أَخْرَجْتَهُ قَالَ «أَمَّا أَنَا فَقَدْ شَفَانِي اللَّهُ، وَكَرِهْتُ أَنْ أُثِيرَ عَلَى النَّاسِ شَرًّا».
زَادَ عِيسَى بْنُ يُونُسَ وَاللَّيْثُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ سُحِرَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَدَعَا وَدَعَا وَسَاقَ الْحَدِيثَ. [ر: ۳۰۰۴]

د سيده عائشه صديقه رضی الله عنها نه روايت دې چه په رسول الله ﷺ باندې جادو اوکړې شو، تردې چه د هغوی به خيال راغلو چه يو کار ئې کړې دې، حال دا چه هغه به ئې نه وو کړې. پس رسول الله ﷺ د خپل رب نه دعا اوکړه، بيا ئې اوفرمائيل (اې عائشه) آيا تاته پته شته چه الله پاک ماته هغه خبره بيان کړه کومه چه ترې ما تپوسله. عائشې رضی الله عنها تپوس اوکړو هغه څه خبره وه يا رسول الله ﷺ! هغوی اوفرمائيل: ماته دوه کسان راغلل. د هغوی نه يو زما د سر طرف ته او دويم زما د خپو طرف ته کيناستلو، د هغوی نه يو د خپل ملګري نه تپوس اوکړو، دې سړي ته څه تکليف دې؟ دويم اووې: په دوی باندې جادو کړې شوې دې (اولنی) تپوس اوکړو چا جادو کړې دې؟ هغه اووې لبيد بن اعصم (يهودی)، تپوس ئې اوکړو په څه څيز کښې؟ جواب ئې ورکړو: په ګومنځ کښې او د ګومنځ نه په راختلې شوې ويښتو کښې او د کهجورې په غلاف کښې، (اولنی) تپوس اوکړو: هغه چرته دی (دويم اووې) په ذروان کښې، ذروان په بنو رزيق کښې يو کوهې دې، د عائشې رضی الله عنها بيان دې چه رسول الله ﷺ هغه کوهی ته تشريف يوړلو بيا عائشې رضی الله عنها ته واپس شو، نو وې فرمائيل: قسم په الله د هغې اوبه د نچوړ شوې نکريزو په شان سرې دی، او د هغې په خوا کښې د کهجورو اونې ګويا د شيطانانو سرونه دی، د عائشې رضی الله عنها بيان دې چه رسول الله ﷺ واپس راغلو او د کوهی حالت ئې بيان کړو نو ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! تاسو هغه ولې او نه ويستلو؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: الله پاک ماته شفاء راکړه او ما بنه او نه ګڼړله چه په خلقو باندې شر رابيدار کړم، عيسی بن يونس او ليث د هشام نه په واسطه د عروه عن عائشه نقل کړې دې چه په رسول الله ﷺ باندې چا جادو اوکړو، نو رسول الله ﷺ دعا اوفرمائيله، بيا ئې حديث بيان کړو.

بار بار دعا ګول مستحب دی: رسول الله ﷺ به بار بار دعا فرمائيله، په دعا کښې تکرار رسول الله ﷺ ته خوښ وو، په سنن ابی داؤد او سنن نسائی کښې د سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه روايت دې چه د رسول الله ﷺ درې کرته دعا کول او درې کرته استعمال کول خوښ وو. (۱)

په باب کښې چه امام بخاری رحمه الله کوم روايت ذکر کړې دې هغه د دې نه مخکښې په کتاب الطب کښې تير شوې دې، په روايت الباب کښې د دعا تکرار نشته. بلکه ﴿دعا ربه﴾ الفاظ دی، خو د کتاب الطب په روايت کښې ﴿دعا الله ودعاه﴾ مکرر راغلي دې، (۲)

---

(۱) سنن ابی داؤد، کتاب الوتر، باب الاستغفار، رقم الحديث: ۱۵۲۴
(۲) فتح الباری، ۱۹۳/۱۱، هد نمه شان اوګوری کشف الباری کتاب الطب: ۱۰۴

هم دغه شان د امام مسلم رحمه الله په روایت کښې دی ﴿ فلما اثم دعا ﴾... امام بخاری رحمه الله هم د دې روایت طرف ته اشاره فرمائیلې ده او د دې مناسبت د ترجمة الباب سره واضح دې.

۵۸: بَابُ الدُّعَاءِ عَلَى الْمُشْرِكِينَ

وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ». [ر: ۹۶۲]

وَقَالَ «اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِأَبِي جَهْلٍ». [ر: ۲۳۷]

وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ دَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فِي الصَّلَاةِ «اللَّهُمَّ الْعَنْ فُلَانًا وَفُلَانًا». حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ) ال عمران: ۱۲۸_ [ر: ۳۸۴۲]

رسول الله صلی الله علیه وسلم د مشرکانو او کفاردو دپاره بددعا فرمائیلې ده، په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله هغه روایتونه جمع کړې دی چه په هغې کښې رسول الله صلی الله علیه وسلم د یو کافر او مشرک دپاره بددعا کړې وی.

په ترجمة الباب کښې ئې درې تعليقات ذکر فرمائیلې دی، اول تعلیق د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دې ﴿ اللهم اعنی علیهم ﴾ (اې الله! ته د هغوی په مقابله کښې زما مدد اوکړه)، دا تعلیق امام بخاری رحمه الله په استسقاء کښې موصولا ذکر کړې دې. [1]

دویم تعلیق هم د هغوی دې ﴿ اللهم علیک بابی جهل ﴾ (اې الله! ته ابوجهل راونیسه!) امام بخاری رحمه الله په کتاب الطهارة کښې دا تعلیق هم موصولا نقل کړې دې. [2]

او دریم تعلیق، د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دې، دا هم امام بخاری رحمه الله په کتاب التفسیر کښې موصولا نقل کړې دې. [3]

[۲۰۲۹] حَدَّثَنَا ابْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ عَنِ ابْنِ أَبِي خَالِدٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى - رضى الله عنهما - قَالَ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى الْأَحْزَابِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ، سَرِيعَ الْحِسَابِ، اهْزِمِ الْأَحْزَابَ، اهْزِمْهُمْ وَزَلْزِلْهُمْ». [ر: ۲۷۷۵]

د سیدنا ابن ابی اوفی رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د کفارو د مختلف جماعتونو او احزاب دپاره بددعا کړې ده او فرمائی چه اې الله! کوم چه کتاب لره نازلونکې ئې، او زر حساب اخستونکې ئې، لښکرو ته شکست ورکړه، هغوی ته شکست ورکړه، هغوی متزلزل

---

[1] صحیح البخاری، کتاب الاستسقاء، باب دعاء النبی: اجعلها علیهم سنین کسنی یوسف، رقم الحدیث: ۱۰۰۷

[2] صحیح البخاری، کتاب الطهارة، باب القی علی ظهر المصلی قذر او جیفة لم تفسد علیه صلاته، رقم الحدیث: ۲۴۰

[3] صحیح البخاری، کتاب التفسیر، باب ﴿ لیس لک من الامر شئ ﴾، رقم الحدیث: ۴۵۵۹

کړه، (خپې ئې اوخويوه).
د امام بخاری رحمه الله د شيخ نوم محمد بن سلام (د لام په تخفيف سره) دې، د ابن ابی خالد نه اسماعيل بن ابی خالد مراد دې، د ابو خالد نوم سعيد يا هرمز دې، د ابن ابی اوفی نوم عبدالله دې، او د ابو اوفی نوم علقمه دې، يعنی عبدالله بن علقمة، دا دواړه صحابه دی.[1]

[۲۰۳۰] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ فَضَالَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ إِذَا قَالَ «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ». فِي الرَّكْعَةِ الآخِرَةِ مِنْ صَلاَةِ الْعِشَاءِ قَنَتَ «اللَّهُمَّ أَنْجِ عَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، اللَّهُمَّ أَنْجِ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ». [ر: ۹۶۱]

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې هغوی بيان اوکړو چه رسول الله صلی الله عليه وسلم به چه کله د ماسخوتن په آخری رکعت کښې ﴿سمع الله لمن حمده﴾ اووې نو قنوت به ئې لوستل. اې الله! عياش بن ربيعه ته نجات ورکړه، يا الله وليد بن وليد ته خلاصې ورکړه، اې الله! سلمه بن هشام ته نجات ورکړه، اې الله! کمزورو مسلمانانو ته خلاصې ورکړه، يا الله! قبيله مضر سخت راونيسه! اې الله! دا (کافران) د يوسف عليه السلام (قحط سالئ) په شان په قحط سالئ کښې اخته کړه.

[۲۰۳۱] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ عَنْ عَاصِمٍ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - سَرِيَّةً يُقَالُ لَهُمُ الْقُرَّاءُ فَأُصِيبُوا، فَمَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - وَجَدَ عَلَى شَيْءٍ مَا وَجَدَ عَلَيْهِمْ، فَقَنَتَ شَهْرًا فِي صَلاَةِ الْفَجْرِ وَيَقُولُ «إِنَّ عُصَيَّةَ عَصَوُا اللَّهَ وَرَسُولَهُ». [ر: ۹۵۷]

د سيدنا انس رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله عليه وسلم يو وړوکې شان دسته اوليږله، هغه خلقو ته به قاريان وئيلې کيدل هغوی قتل کړې شو، نو رسول الله صلی الله عليه وسلم دومره غمژن شو چه ما په يوه واقعه باندې هم رسول الله صلی الله عليه وسلم دومره غمژن نه دې ليدلې، پس په مانځه کښې ئې تر يوې مياشتې پورې قنوت لوستلو اوې فرمائيل به ئې: قبيله عصيه د الله او د هغه د رسول نافرمانی اوکړه.
د ابو الاحوص نوم سلام (بتشديد اللام) بن سليم دې. او عاصم نه عاصم بن سليمان احول مراد دې.[2]

﴿عصية﴾ دا د عصا تصغير دې او د عزبو مشهوره قبيله ده.[3]

---
[1] عمدة القاری، ۱۷/۲۳. وفتح الباری
[2] عمدة القاری : ۱۸/۲۳
[3] عمدة القاری : ۱۸/۲۲

[۲۰۳۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هِشَامٌ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ -رضي الله عنها- قَالَتْ كَانَ الْيَهُودُ يُسَلِّمُونَ عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُونَ السَّامُ عَلَيْكَ. فَفَطِنَتْ عَائِشَةُ إِلَى قَوْلِهِمْ فَقَالَتْ عَلَيْكُمُ السَّامُ وَاللَّعْنَةُ. فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «مَهْلاً يَا عَائِشَةُ، إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي الأَمْرِ كُلِّهِ». فَقَالَتْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَوَلَمْ تَسْمَعْ مَا يَقُولُونَ قَالَ «أَوَلَمْ تَسْمَعِي أَنِّي أَرُدُّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ فَأَقُولُ وَعَلَيْكُمْ». [ر: ۲۷۷۷]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه يهودو به رسول الله ﷺ ته سلام كولو نو ونيل به ئې ﴿السام عليكَ﴾ سيده عائشه رضي الله عنها د هغوى په خبره باندې پوهه شوه. نو هغې اوفرمائيل هم په تاسو باندې دې لعنت او هلاكت وى. رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اې عائشه پريږده! الله پاک په ټولو امورو كښې نرمى خوښوى. عائشې رضي الله عنها عرض اوكړو : يا رسول الله ﷺ : تاسو واونريدل كومه خبره چه دې خلقو اوكړه؛ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : آيا تا واونريدل څه چه ما دې خلقو ته اووې. ما اووې : ﴿وعليكم﴾ يعنى هم په تاسو دې وى.

دا حديث په كتاب الاستيذان كښې تير شوې دې. په سند كښې د هشام نه هشام بن يوسف مراد دې.

[۲۰۳۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا الأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ حَدَّثَنَا عَبِيدَةُ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ -رضي الله عنه- قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- يَوْمَ الْخَنْدَقِ، فَقَالَ «مَلأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ نَارًا، كَمَا شَغَلُونَا عَنْ صَلاَةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ». وَهْىَ صَلاَةُ الْعَصْرِ. [ر: ۲۷۷۳]

د سيدنا على بن ابى طالب رضي الله عنه نه روايت دې چه مونږ د غزوه خندق په ورځ د رسول الله ﷺ سره وو. نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل : چه الله پاک دې د هغوى قبرونه او د هغوى كورونه د اور نه ډک كړى. څنګه چه دې خلقو مونږ د صلاة الوسطى نه د نمر پريوتلو پورې منع كړو، د مينځنى مونځ نه مراد صلاة عصر دې.

په سند كښې د امام بخارى رحمه الله شيخ الشيخ انصارى دې. د دې نه مراد محمد بن عبدالله دې. كوم چه د بصرې قاضى وو. دا د امام بخارى رحمه الله د استاذانو نه وو. خو دا روايت امام بخارى رحمه الله د هغوى نه بالواسطه نقل كړې دې او عبيده (د عين په زبر او د باء په زير سره) عبيده بن عمرو يا عبيده بن قيس مراد دې. (۱) دا حديث په غزوه خندق كښې تير شوې دې.

د احاديث الباب مناسبت د ترجمة اللباب سره بالكل ظاهر دې چه رسول الله ﷺ په هر روايت كښې د يو مشرک. يا د مشركانو د يو جماعت دپاره بددعا فرمائيلې ده.

---

(۱) عمدة القارى: ۱۹/۲۲

۵۹: بَابُ الدُّعَاءِ لِلْمُشْرِكِينَ

[۶۰۳۴] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- قَدِمَ الطُّفَيْلُ بْنُ عَمْرٍو عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ دَوْسًا قَدْ عَصَتْ وَأَبَتْ، فَادْعُ اللَّهَ عَلَيْهَا. فَظَنَّ النَّاسُ أَنَّهُ يَدْعُو عَلَيْهِمْ، فَقَالَ «اللَّهُمَّ اهْدِ دَوْسًا وَأْتِ بِهِمْ». [ر: ۲۷۷۹]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه طفیل بن عمر الدوسی رضی الله عنه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئې اوکړو یا رسول الله ﷺ! دوس نافرمانی اوکړه او انکار ئې اوکړو په دې وجه تاسو د هغوی په حق کښې بد دعا اوکړئ. د خلقو خیال وو چه رسول الله ﷺ به د هغوی دپاره بد دعا کوی (خو) رسول الله ﷺ اوفرمائیل یا الله! دوس ته هدایت ورکړه او هغوی (ماته) راوله.

د ترجمة الباب غرض: د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه د مشرکانو او کفارو دپاره که د هدایت او ایمان سوال اوکړې شی نو جائز ده او د رسول الله ﷺ نه ثابت ده. په سند کښې د ابو الزناد نوم عبدالله بن ذکوان دې. روایت الباب په کتاب المغازی کښې تیر شوې دې.[1]

په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د رسول الله ﷺ یو دعا نقل فرمائیلې ده.

۶۰: بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ»

چه په هغې کښې رسول الله ﷺ د الله پاک نه د ځان دپاره د مغفرت دعا کړې ده.

یو اشکال او د هغې جواب: په دې باندې اشکال کیدې شی چه رسول الله ﷺ خو د ګناهونو نه معصوم دې. نو د هغوی په حق کښې د دعا څه معنی ده؟

① د دې یو جواب خو دا کړې شوې دې چه دا استغفار او دعا کول په طور د شکر او تواضع وه او د عبدیت د اظهار په طور وه. یعنی اګر چه الله پاک د رسول الله ﷺ د ټولو ګناهونو نه د حفاظت او مغفرت فیصله فرمائیلې ده خو د الله پاک هم د دې خصوصی کرم او فضل د تقاضې په بناء به رسول الله ﷺ د مغفرت دعا فرمائیله او الله پاک هم رسول الله ﷺ ته په سورة النصر کښې د استغفار کولو حکم ورکړو: ﴿فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ﴾، بلکه دا چه دعا کول پخپله یو عبادت دې، بلکه په حدیث کښې خو دې ته ﴿مخ العبادة﴾ وئیلې شوې ده.[2]

② دویم جواب دا ورکړې شوې دې چه رسول الله ﷺ اګر چه د ګناهونو نه معصوم وو. خو

---

[1]) کشف الباری، کتاب المغازی: ۶۱۳

[2]) فتح الباری ۲۳۷/۱۱، وارشاد الساری ۳۹۴/۱۳، وقال العینی: هذا ارشاد لامته وتعلیم لهم، وهو معصوم عن الذنوب جمیعها قبل النبوة وبعدها. عمدة القاری: ۲۹/۲۳

پير کړنه خلاف افضل او خلاف اولی امور به د رسول اللهﷺ نه اوشو. مثلا فاضل ته به ئې په افضل باندې ترجيح ورکړه. او اګر چه داسې د يو امر صادرېدل د معصيت په شمير کښې نه راځي. خو د ﴿حسنات الابرار سيئات المقربين﴾ د قاعدې مطابق به ئې دا په خپل حق کښې سيئة ګڼړله او استغفار به ئې کولو.(١)

[٦٠٣٥. ٦٠٣٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَنَّهُ كَانَ يَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ «رَبِّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي كُلِّهِ، وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطَايَايَ وَعَمْدِي وَجَهْلِي وَهَزْلِي، وَكُلُّ ذَلِكَ عِنْدِي، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ، وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ، وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ».

وَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ وَحَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ بْنِ أَبِي مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-

ابو اسحاق بن موسی د خپل پلار نه روايت کوی چه هغوی د رسول اللهﷺ نه روايت کوی چه رسول اللهﷺ به دا دعا لوستله ﴿رب اغفرلی...﴾

يعنی اې زما ربه! زما غلطی، ناپوهی. او په ټولو معاملاتو کښې د حد نه تجاوز کول او څه چه تاته زما متعلق معلوم دی، په هغې کښې زما مغفرت اوکړه. اې الله! زما مغفرت اوکړه. زما د غلطيانو. زما بالقصد او په ناپوهئ سره کيدونکې کوتاهيانې. زما د خندا. مزاح د کارونو چه دا ټول ما سره دی. يعنی زه په دې خطاګانو سره متصف يم. اې الله: زما مخکښې روستو او پټې او ښکاره ګناهونو مغفرت اوفرمايه. هم ته وړاندې کونکې او روستو کونکې ئې او ته په هر څيز باندې قادر ئې.

د عبدالملک بن صباح درجه ثقاهت: د عبدالملک بن صباح په صحيح بخاری کښې صرف يو روايت دی.(٢) امام ابوحاتم رازی د هغوی دپاره د صالح لفظ استعمال کړې دې. دا اګر چه د توثيق الفاظ دی خودا لفظ د آخری او بالکل سپکې درجې د توثيق دپاره استعماليږی.(٣) خو د امام بخاری رحمه الله نه علاوه امام مسلم رحمه الله هم د هغوی روايت ذکر کړې دې.(٤) او د شيخين د يو راوی روايت لره ذکر کول د دې خبرې دليل دې چه په ثقاهت کښې د هغه درجه معمولی او آخری نه ده.

قوله: ﴿كَانَ يَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ﴾: دا دعا به رسول اللهﷺ کوم وخت کوله. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د روايت په هيڅ طريق کښې د دې محل متعين نه شو خو په بعض نورو

(١) روح المعانی: ٩١/١٦ (تفسير سورة الفتح)
(٢) فتح الباری: ١٩٧/١١
(٣) فتح الباری: ١٩٧/١١
(٤) فتح الباری: ١٩٧/١١

روایاتو کښې دی چه دا دعا به رسول اللهﷺ د مانځه په آخر کښې لوستله، د سلام نه مخکښې او د تشهد نه پس یا د سلام او د مانځه نه د فارغ کیدو نه پس. دواړو طریقو سره ثابت ده.(۱)

قوله: ﴿وَقَالَ عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُعَاذٍ﴾: عبيدالله بن معاذ د امام بخاری رحمه الله شيخ دې.؟ امام بخاری رحمه الله دا دلته تعليقا ذکر کړې دې، امام مسلم رحمه الله دا موصولا د حديث د تصريح سره ذکر کړې دې.(۲)

[۶۰۳۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدِ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَبِي مُوسَى وَأَبِي بُرْدَةَ - أَحْسِبُهُ - عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ كَانَ يَدْعُو «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي، وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي هَزْلِي وَجِدِّي وَخَطَايَ وَعَمْدِي وَكُلُّ ذَلِكَ عِنْدِي»

سیدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه د رسول اللهﷺ نه روایت کوی چه رسول اللهﷺ به دا دعا فرمائیله: اې الله: زما غلطی، زما ناپوهی، په معاملاتو کښې زما د حد نه تیریدل او کومه کوتاهی چه تاته زما متعلق معلومه ده. د هغې ټولو مغفرت اوکړه. اې الله: زما مزاح او بالقصد غلطی او بالقصد ګناه مغفرت اوکړه چه زه د دې ټولو سره متصف یم.

د حديث الباب درې طريق: امام بخاری رحمه الله په حديث الباب کښې درې طريق ذکر کړې دی:

① اول طريق محمد بن بشار دې، په دې کښې ابن ابی موسی دې.
② دويم طريق عبيد الله بن معاذ دې، په دې کښې ابی بردة عن ابی موسی دې
③ دريم طريق د محمد بن المثنى دې، په دې کښې ابی بکر بن ابی موسی او ابی بردة عن ابی موسی دواړه دی. دريم طريق کښې د سيدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه نه دا حديث د هغوی دواړو ځامنو ابوبکر او ابو بردة نقل کوی.

۶۱: بَابُ الدُّعَاءِ فِي السَّاعَةِ الَّتِي فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ

د جمعې په ورځ د قبوليت ساعت: د جمعې په ورځ الله پاک يو ساعت داسې مقرر کړې دې چه په هغې کښې هره دعا اوکړې شی، هغه قبليږی. هغې ته ﴿ساعة اجابة﴾ وئيلې شی. امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې هم هغه بيان کړې دې، اوس دا ساعت په کوم وخت کښې وی؟ په دې سلسله کښې د ځلويښتو نه زيات اقوال دی.(۳) رسول اللهﷺ د دې په باره کښې فرمائی: ﴿إِنِّي كُنْتُ أَعْلَمُهَا ثُمَّ أُنْسِيتُهَا كَمَا أُنْسِيتُ لَيْلَةَ الْقَدْرِ﴾(۴)

---

(۱) فتح الباری: ۱۱/۱۹۷
(۲) فتح الباری: ۱۱/۱۹۷
(۳) فتح الباری: ۱۱/۱۹۹
(۴) فتح الباری: ۱۱/۱۹۹

يعنى ماته ددې علم وو، خو بيا مانه دا د ليلة القدر په شان هير كړې شو
سحر د مانځه نه مخكښې، د سحر مانځه نه پس، د زوال په وخت، د دواړو خطبو ترمينځه په وقفه كښې او د مازيګر د مانځه نه تر ماښام پورې اوقاتو كښې د قبوليت د دې ساعت امكانات زيات ښودلې شوې دى. (۱)
د دې ساعت په پټ ساتلو كښې راز هم دا دې چه خلق ټوله ورځ اهم اوګڼړى او په اطاعت او عبادت كښې اخته وى. (۲)

[۲۰۳۷] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ أَبُو الْقَاسِمِ - صلى الله عليه وسلم - «فِي الْجُمُعَةِ سَاعَةٌ لاَ يُوَافِقُهَا مُسْلِمٌ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي يَسْأَلُ خَيْرًا إِلاَّ أَعْطَاهُ». وَقَالَ بِيَدِهِ قُلْنَا يُقَلِّلُهَا يُزَهِّدُهَا. [ر ۸۹۳]

د سيدنا ابوهريره ﷺ نه روايت دې چه ابو القاسم ﷺ اوفرمائيل: د جمعې په ورځ يو داسې ساعت دې، كوم مسلمان چه هغه په داسې حال كښې بيا مومى چه هغه ولاړ مونځ كوى نو چه كوم خير هغه اوغواړى، الله پاک به ئې ورته وركړى. او په خپل لاس سره ئې اشاره اوكړه او مونږ په دې اشارې سره دومره پوهه شو چه رسول الله ﷺ د دې ساعت مختصر والى ته اشاره فرمائى.

قوله: ﴿قُلْنَا يُقَلِّلُهَا يُزَهِّدُهَا﴾: يعنى مونږ په زړه كښې اووې چه رسول الله ﷺ د دې ساعت كم والى ته اشاره فرمائى، ﴿يُزَهِّدُهَا﴾ د ﴿يُقَلِّلُهَا﴾ تفسير دې.

۶۲: باب قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «يُسْتَجَابُ لَنَا فِي الْيَهُودِ، وَلاَ يُسْتَجَابُ لَهُمْ فِينَا»

د يهود متعلق د دعا قبوليت: يعنى د يهودو په باره كښې چه مونږ كومه دعا كوو، هغه قبليږى ځكه چه هغه حق دعا وى، خو د يهودى دعا زمونږ په باره كښې نه قبليږى ځكه چه هغه دعا حق نه وى، په دې كښې ئې دې طرف ته اشاره اوكړه چه الله پاک دعاګانې قبلوى كومې چه صحيح او حق وى او كومه دعا چه شرعى لحاظ سره صحيح نه وى او د ظلم وى، هغه نه قبليږى.

[۲۰۳۸] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها أَنَّ الْيَهُودَ أَتَوُا النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالُوا السَّامُ عَلَيْكَ. قَالَ «وَعَلَيْكُمْ». فَقَالَتْ عَائِشَةُ السَّامُ عَلَيْكُمْ، وَلَعَنَكُمُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْكُمْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَهْلاً يَا عَائِشَةُ، عَلَيْكِ بِالرِّفْقِ، وَإِيَّاكِ وَالْعُنْفَ أَوِ الْفُحْشَ». قَالَتْ

---

(۱) عمدة القارى ۶/۲۴۳
(۲) فتح البارى: ۱۱/۴۱۷، وعمدة القارى: ۶/۲۴۳

أَوَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالُوا قَالَ «أَوَلَمْ تَسْمَعِي مَا قُلْتُ رَدَدْتُ عَلَيْهِمْ، فَيُسْتَجَابُ لِي فِيهِمْ، وَلَا يُسْتَجَابُ لَهُمْ فِيَّ» [ر: ۲۷۷۷]

د سیده عائشه رضي الله عنها نه روایت دې چه یهود د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او وې وئیل ﴿السَّامُ عَلَيْكُمْ﴾ رسول الله ﷺ اوفرمائیل ﴿وعلیکم﴾، عائشې رضي الله عنها اوفرمائیل: ﴿السَّامُ عَلَيْكُمْ وَلَعَنَكُمُ اللهُ وَغَضِبَ عَلَيْكُمْ﴾ (په تاسو دې هلاکت وی، او الله پاک دې په تاسو لعنت اوکړی او په تاسو دې خپل غضب نازل کړی) رسول الله ﷺ اوفرمائیل: اې عائشه! پریږده' نرمی اختیار کړه او د سختئ نه ځان ساته، یا ئې اوفرمائیل: د بدو خبرو نه بچ شه. عائشې رضي الله عنها عرض اوکړو: آیا تاسو وانوریدل چه دې یهودیانو څه اووې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: تا وانوریدل چه ما څه جواب ورکړو پس ما د هغوی خبره هم په هغوی باندې واپس کړه. زما دعا د هغوی په حق کښې قبلیږی. خو د هغوی دعا زما په حق کښې نه قبلیږی.

په سند کښې د ایوب سختیانی شیخ ابن ابی ملیکة دې. د هغوی نوم عبد الله بن عبد الرحمن بن ابی ملیکة دې.

۶۳: بَاب التَّأْمِين

[۶۰۳۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِي حَدَّثَنَاهُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِذَا أَمَّنَ الْقَارِئُ فَأَمِّنُوا، فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ تُؤَمِّنُ، فَمَنْ وَافَقَ تَأْمِينُهُ تَأْمِينَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ». [ر: ۷۳۷]

د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: چه کله لوستونکې (یعنی امام) آمین اوائی نو تاسو هم آمین وایئ، ځکه چه ملائک هم امین وائی. نو د کوم سړی آمین وئیل چه د ملائکو د امین وئیلو سره موافق شی نو د هغه به مخکښې ټول ګناهونه معاف کړې شی.

د لفظ امین تحقیق: د آمین په باره کښې بعضو وئیلې دی چه دا غیر عربی، سریانی یا د عبرانئ ژبې کلمه ده، خو د اکثرو حضراتو رائې دا ده چه دا! غیر عربی لفظ دې او د دې معنی ده: ﴿اللهم استجب﴾ (اې الله! قبول کړه) د سیدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه دا معنی منقول ده.[1] دا اسم فعل دې

بعض وئیلې دی چه دا د الله پاک د اسمی حسنی نه دې خو دا قول ضعیف دې. ځکه چه د الله پاک اسماء توقیفی دی او په هغې کښې د دې ذکر نشته.[2]

امام حاکم په مستدرک کښې د حبیب بن مسلمه نه روایت نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ

---

[1]) ارشاد الساری: ۳۹۵/۱۳

[2]) ارشاد الساری: ۳۹۵/۱۳

اوفرمائيل : ﴿لَايَجْتَمِعُ مَلَأٌ فَيَدْعُو بَعْضُهُمْ، وَيُؤَمِّنُ الْبَعْضُ، إِلَّا أَجَابَهُمُ الله تعالى﴾ [1] يعنى چه په كوم مجلس كښې يو سړې دعا اوكړى او نور پرې آمين وائى نو الله پاک هغه دعا قبلوى او د يو بزرگ قول دې ﴿آمين كنزمن كنوز الجنة﴾ [2] يعنى آمين د جنت د خزانو نه يو خزانه ده.

۶۴: باب فَضْلِ التَّهْلِيلِ

د تهليل فضيلت : د تهليل معنى ﴿لا اله الا الله﴾ وئيل. په دې باب كښې د ﴿لا اله الا الله﴾ فضيلت بيان كړې شوې دې. علامه قسطلانى رحمه الله فرمائى :

﴿وهى الكلمة العليا التى يدور عليها رحى الإسلام والقاعدة التى تبنى عليها أركان الدين وانظر إلى العارفين وأرباب القلوب كيف يستأثرونها على سائر الأذكار وما ذاك إلا لما رأوا فيها من الخواص التى لم يجدوها فى غيرها﴾ [3]

يعنى : ﴿لا اله الا الله﴾ دا سې عاليشان كلمه ده، چه په هغې باندې د اسلام جرنده تاويږى. او دا د دين د اركانو بنياد دې. عارفين او ارباب قلوب اوګورئ! څنګه دا حضرات دې ته په نورو اذكارو باندې ترجيح وركوى او د دې خبرې بله هيڅ وجه نشته مگر هم دا چه په دې كښې كوم خواص دى هغه په نورو اذكارو كښې هغوى ته ملاؤ نه شو.
بعض حضراتو تسبيح ته د تهليل په مقابله كښې ترجيح وركړې ده. خو صحيح قول دا دې چه تهليل افضل دې. ځكه ﴿لا اله الا الله﴾ ته په حديث كښې افضل وئيلې شوې دې. [4]

۲۰۴۰ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ سُمَيٍّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ، كَانَتْ لَهُ عَدْلَ عَشْرِ رِقَابٍ، وَكُتِبَ لَهُ مِائَةُ حَسَنَةٍ، وَمُحِيَتْ عَنْهُ مِائَةُ سَيِّئَةٍ، وَكَانَتْ لَهُ حِرْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذَلِكَ، حَتَّى يُمْسِيَ، وَلَمْ يَأْتِ أَحَدٌ بِأَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ بِهِ إِلَّا رَجُلٌ عَمِلَ أَكْثَرَ مِنْهُ» [۳۱۱۹، ۲۰۴۱]

د سيدنا ابوهريره رضى الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : چا چه ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ په يوه ورځ كښې سل كرته اووې نو هغه ته به د لسو غلامانو (د آزادولو) ثواب ملاؤ شى او سل گناهونه به ئې معاف كړې شى. او په هغه

---

[1] المستدرک للحاكم : كتاب معرفة الصحابة، مناقب حبيب بن مسلمة الفهرى : ۳۴۷/۳ (اسناده صحيح فان ابن لهيعة ثقة فى رواية العبادلة عنه)
[2] ارشاد السارى : ۳۹۶/۱۳
[3] ارشاد السارى : ۳۹۷/۱۳
[4] فتح البارى : ۱۴۸/۱۱

ورځ به تر ماښام پورې د شیطان نه محفوظ وی او د هغه نه به یو انسان هم افضل نه وی مګر هغه سړې چه د دې نه زیات ئې اولولی.

[۶۰۴۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ قَالَ مَنْ قَالَ عَشْرًا كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ.

قَالَ عُمَرُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ وَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي السَّفَرِ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ رَبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ مِثْلَهُ. فَقُلْتُ لِلرَّبِيعِ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ. فَأَتَيْتُ عَمْرَو بْنَ مَيْمُونٍ فَقُلْتُ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى. فَأَتَيْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى فَقُلْتُ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنْ أَبِي أَيُّوبَ الأَنْصَارِيِّ يُحَدِّثُهُ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَوْلَهُ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-

وَقَالَ مُوسَى حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ دَاوُدَ عَنْ عَامِرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ أَبِي أَيُّوبَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنِ الرَّبِيعِ قَوْلَهُ.

وَقَالَ آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَيْسَرَةَ سَمِعْتُ هِلاَلَ بْنَ يَسَافٍ عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ وَعَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَوْلَهُ.

وَقَالَ الأَعْمَشُ وَحُصَيْنٌ عَنْ هِلاَلٍ عَنِ الرَّبِيعِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَوْلَهُ.

وَرَوَاهُ أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَضْرَمِيُّ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. [ر: ۶۰۴۰]

قوله: ﴿مَنْ قَالَ عَشْرًا كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ﴾: یعنی: چا چه دا کلمه لس کرته اولوستله نو د هغه اجر دومره دې. څومره چه د اسماعیل علیه السلام په اولاد کښې د غلام آزادولو دې

د حدیث د مختلف طرق وضاحت: امام بخاری رحمه الله د حدیث مختلف طرق موصولا او تعلیقا بیان کړل

① اول طرق دا دې: عبدالله بن محمد، عبدالملک بن عمرو، عمربن ابی زائدة، ابواسحاق، عمرو بن میمون، (د عمر بن ابی زائده نوم خالد یا میسره دې او دا د مشهور محدث زکریا بن ابی زائده رور دې، او د ابو اسحاق نه عمرو بن عبدالله السبیعی مرا دې. دا په صغار تابعینو کښې دې او د هغوی شیخ عمرو بن میمون، په کبار تابعینو کښې دې. (۱)

② دویم طریق دا دې ﴿عبدالله بن محمد، عبدالملک بن عمرو، عمربن ابی زائدة، عبدالله بن ابی السفر، شعبی، ربیع بن خثیم﴾

---

(۱) عمدة القاری ۲۳/ ۳۴، ۳۵

حاصل دا دې چه د عمر بن ابى زائده دوه شيوخ دى. يو ابو اسحاق. د هغوى نه اول طريق دې او هغه موقوف دې. دويم عبدالله بن ابى السفر. د هغوى دويم طريق دې او هغه مرفوع دې. چونکه په دې طريق کښې وړاندې دى: ﴿ فَقُلْتُ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ يُحَدِّثُهُ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَوْلَهُ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ﴾

په دې کښې د ربيع بن خثيم شاګرد شعبى عامر بن شراحيل د خپل استاذ نه حديث اوريدلو نه پس تحقيق اوکړو چه تاسو دا حديث د چا نه اوريدلې دې. نو هغوى د عمرو بن ميمون حواله ورکړه. ..... چه هغوى ته لاړو نو هغوى د عبدالرحمن بن ابى ليلى حواله ورکړه نو دوى هلته اورسيدل. پس هغوى د سيدنا ابو ايوب انصارى رضي الله عنه مرفوعا دا حديث بيان کړو. دغه شان په تحقيق کولو باندې ئې دا حديث د عبدالرحمن بن ابى ليلى په واسطه د ابو ايوب انصارى رضي الله عنه نه مرفوعا حاصل کړو.

③ ﴿ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَوْلَهُ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ﴾

دا دريم طريق دې او دا هم مرفوع دې. اول طريق موقوف وو. په هغې کښې ﴿ ابى اسحاق عن عمرو بن ميمون ﴾ عنعنه وه او په دې دريم طريق کښې ﴿ حدثنى عمرو بن ميمون ﴾ په الفاظو سره د تحديث تصريح ده.[1]

④ ﴿ وَقَالَ مُوسَى، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ دَاوُدَ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ﴾

دا څلورم طريق هم مرفوع دې. موسى بن اسماعيل. د امام بخارى رحمه الله شيخ دې. د وهيب بن خالد شيخ داؤد بن ابى هند دې. او د هغوى شيخ عامر شعبى رحمه الله دې. دا امام بخارى رحمه الله په طور د تعليق ذکر کړې دې. دا تعليق ابوبکر بن ابى خيثمه په خپل تاريخ کښې ذکر کړې دې.[2] په دې طريق کښې د عامر شعبى او د عبدالرحمن بن ابى ليلى ترمينځه د باقى واسطو ذکر نشته. لکه چه په بل طريق کښې دى.

⑤ ﴿ وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنِ الرَّبِيعِ ﴾

دا پنځم طريق هم موقوف دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د ابن المبارک په زيادات الزهد کښې دا طريق موصولا او مرفوعا واقع دې، د امام بخارى رحمه الله مقصد هم دې طريق طرف ته اشاره کول دى.[3]

---

[1]) فتح البارى : ۲۴۳/۱۱

[2]) عمدة القارى : ۳۶/۲۳

[3]) فتح البارى : ۲۴۳/۱۱، ۲۴۴

⑥ ﴿ وَقَالَ آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَيْسَرَةَ سَمِعْتُ هِلَالَ بْنَ يَسَافٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ وَعَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَوْلَهُ ﴾
دا شپږ طريق دی. آدم بن اياس، د امام بخاری رحمه الله شيخ دی، خو دلته ئې دا تعليقا ذکر کړې دی. په سنن دارقطنی کښې دا موصولا واقع دی (۱). په دې طريق کښې دا حديث د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه موقوفا روايت شوې دی، او د ربيع او عمر دواړو شيخ سيدنا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه دی.

⑦ ﴿ وَقَالَ الأَعْمَشُ وَحُصَيْنٌ عَنْ هِلَالٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ قَوْلَهُ ﴾
د اعمش نوم سليمان بن مهران دی. امام نسائی رحمه الله دا تعليق موصولا نقل کړې دی (۲) او په دې طريق کښې دا حديث مرفوع نه دی، بلکه موقوف دی، يعنی د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه د قول په طور دا پيش کړې شو او د رسول الله صلی الله علیه وسلم طرف ته د دې نسبت اونکړې شو.

⑧ ﴿ وَرَوَاهُ أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَضْرَمِيُّ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ ﴾
ابو محمد خضرمی. د سيدنا ابو ايوب انصاری رضی الله عنه خادم خاص وو. د هغوی نوم نه دی معلوم شوې. علامه مزی د هغوی نوم افلح ليکلې دی (۳) په صحيح بخاری کښې د دې تعليق نه علاوه د هغوی بل روايت نشته (۴).
امام احمد رحمه الله دا تعليق موصولا نقل کړې دی (۵).

﴿ قال ابوعبد الله : والصحيح قول عمرو، قال الحافظ ابوذر الهروی : صوابه عمر، وهو ابن ابی زائدة، قلت : وعلی الصواب ذكره ابوعبد الله فی الاصل كما تراه، لاعمرو ﴾
امام بخاری رحمه الله فرمائی : ﴿ والصحيح قول عمرو ﴾ يعنی د عمرو قول او د هغوی روايت صحيح دی. حافظ ابوذر تصحيح کولو سره اوفرمائيل چه د عمرو په ځائې عمر لفظ صحيح دې او د هغه نه مراد عمر بن ابی زائده دی. پس امام بخاری رحمه الله په اصل نسخه کښې خپله روستو تصحيح کړې ده. پس : ﴿ والصحيح قول عمر ﴾ الفاظ کيدل پکار دی، د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه د ابن ابی زائده روايت صحيح دې.
عمر بن ابی زائده. د ابو اسحاق السبيعی شاګرد دی، د ابو اسحاق نه نور هم ډير حضرات دا روايت نقل کوی او د هغوی نور هم ډير شاګردان دی، امام بخاری رحمه الله په هغوی کښې د عمر

---

(۱) فتح الباری : ۱۱/۲٤٤
(۲) ارشاد الساری : ۱۳/٤۰۰
(۳) فتح الباری : ۱۱/۲٤۵
(۴) فتح الباری : ۱۱/۲٤۵
(۵) ارشاد الساری : ۱۳/٤۰۱

بن ابی زائدة روایت ته ترجیح ورکول غواړي. کوم چه امام بخاري رحمه الله دلته په اول طریق کښې ذکر کړې دې.

۶۵: باب فَضْلِ التَّسْبِيحِ

[۶۰۴۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ سُمَيٍّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ. فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ حُطَّتْ خَطَايَاهُ، وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ».

د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: کوم سړې چه ﴿ سبحان الله وبحمده ﴾ سل کرته اوائی نو د هغه ګناهونه معاف کولې شی. اګر چه هغه د سمندر د زګ برابر وی.

د تسبیح معنی: د تسبیح معنی ده: د الله پاک پاکی بیانول. یعنی کوم څیزونه چه د الله پاک شایان شان نه دی د هغې نه د الله پاک تنزیه او پاکی بیانولو ته تسبیح وائی.

تسبیح افضل دې یا تهلیل؟: دلته د باب په اول روایت کښې دی چه ﴿ سبحان الله وبحمده ﴾ کوم انسان د ورځې سل کرت اوائی نو د هغه به ټول ګناهونه معاف کولې شی. اګر چه د سمندر د خګ برابر وی، د دې نه معلومیږی چه د تهلیل په مقابله کښې تسبیح افضل ده.

خو حقیقت دا دې چه تهلیل یعنی ﴿ لا اله الا الله ﴾ وئیل زیات افضل دی. یو خو په دې وجه چه په حدیث کښې ورته ﴿ افضل الذکر ﴾ وئیلې شوې دې، دویم دا هغه په عقیده د توحید کښې صریح دې (۱) بله دا چه په تهلیل کښې د ﴿ عتق رقاب ﴾ اجر دې او په حدیث کښې راغلی چه چا رقبة ازاد کړو د هغه د هر اندام په عوض کښې به د آزادونکی هر اندام د جهنم نه آزادولې شی. نو دا د جهنم نه د مکمل خلاصئ او آزادئ ذریعه ده. نور فضائل او اجرئې د دې نه علاوه دی. (۲)

[۶۰۴۳] حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ عَنْ عُمَارَةَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ «كَلِمَتَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ، ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ، حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ، سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ، سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ» [۶۴۰۴، ۷۱۲۴]

سیدنا ابوهریره رضي الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی چه هغوی اوفرمائیل: دوه کلمې داسې دی چه په ژبه باندې سپکې دی خو په میزان کښې وزنی دی. او الله پاک ته محبوبې دی. هغه دا دی: ﴿ سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ ﴾

---

۱) ارشاد الساری ۴۰۲/۱۳

۲) فتح الباری: ۲۴۸/۱۱

امام بخاری رحمه الله دا متن په صحیح بخاری کښې درې ځایه ذکر کړې دې. یو دلته. بله دراندې په کتاب الایمان والنذور کښې او دریم دریم د صحیح بخاری د ټولو نه د آخری حدیث په طور. هم هلته به د دې تفصیلی بحث راځی انشاء الله!

۶۶: باب فَضْلِ ذِكْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ

د ذکر فضیلت: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د ذکر فضیلت بیان فرمائیلې دې. په ذکر کښې هغه ټولې دعاګانې او مناجات داخل دی کوم چه د الله پاک په مبارکو نومونو باندې مشتمل دی. استغفار، تعوذ، علمی مذاکره او د قرآن کریم تلاوت په ذکر الله کښې داخل دی. بلکه د قرآن کریم تلاوت خو د عام اذکار او وظائف په مقابله کښې ډیر اعلی او افضل دې. (۱)

د ذکر غوره صورت: د ذکر د ټولو نه غوره او کامل صورت دا دې چه انسان د کومو دعاګانو او اذکارو الفاظ لولی. په زړه اودماغ کښې ئې دهغې د معانی استحضار وی. د استحضار قلبی نه بغیرپه ذکرلسانی باندې هم اجر اوثواب دې. خو غوره داده چه زړه ئې هم د ذکر سره مشغول وی.

علامه قرطبی رحمه الله فرمائی:

《والصل الذکر التذکر بالقلب ..... ثم یطلق علی الذکر اللسانی من باب تسمیة الدال باسم المدلول، ثم کثراستعماله فیه، حتی صار هو السابق للفهم، واصله مع الحضور والمشاهدة》(۲)

یعنی: اصل ذکر خو په زړه سره یادولو ته وائی خو بیا د ژبې په ذکر باندې هم د دې اطلاق شروع شو. دا د تسمیة الدال باسم المدلول د قبیلې نه دې او هم په دې دویمه معنی کښې د دې استعمال په کثرت سره شروع شو، تردې چه اوس د ذکر نه هم دا معنی فهم ته راځی، خو اصل ذکر د زړه په حضور او مشاهدې سره وی.

حافظ ابن حجر رحمه الله د بعض عارفینو په حوالې سره د ذکر اووه قسمونه لیکلې دی:

《ذکر العینین بالبکاء وذکر الأذنین بالاصغاء وذکر اللسان بالثناء وذکر الیدین بالعطاء وذکر البدن بالوفاء وذکر القلب بالخوف والرجاء وذکر الروح بالتسلیم والرضاء》(۳)

یعنی: د سترګو ذکر په ژړا سره. د غوږونو ذکر په توجه سره د حق خبرې اوریدل. د ژبې په حمد او ثناء سره. د لاسو د الله پاک په لاره کښې ورکړې سره. د بدن د الله پاک د احکامو په پوره کولو سره، د زړه په خوف او رجاء سره او د روح په تسلیم او رضاء سره.

---

۱) ارشاد الساری: ۴۰۳/۱۳

۲) شرح الابی علی صحیح مسلم ۱۱۱/۷

۳) فتح الباری: ۲۵۱/۱۱

[۶۰۴۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى -رضي الله عنه- قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «مَثَلُ الَّذِي يَذْكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لَا يَذْكُرُ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ».

د سيدنا ابوموسى اشعري رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل کوم سړې چه خپل رب لره يادوى او کوم چه ئې نه يادوى د هغوى مثال د ژوندى او د مړى دې (يعنى يادونکى ژوندې او نه يادونکې مړ دې)

په سند کښې د ابواسامه نوم حماد بن سلمه دې. او د ابوبرده نوم عامر بن عبدالله بن قيس دې. په حديث کښې ئې د ذاکر تشبيه د ژوندى سره او د محروم عن الذکر تشبيه د مړى سره ورکړې ده. علامه قسطلانى رحمه الله ليکى

﴿ شبه الذاکر بالحى الذى يزين ظاهره بنور الحياة وإشراقها فيه وبالتصرف التام فيما يريده وباطنه بنور العلم والفهم والإدراك کذلك الذاکر مزين ظاهره بنور العلم والطاعة وباطنه بنور العلم والمعرفة فقلبه مستقر فى حظيرة القدس وسره فى مخدع الوصل وغير الذاکر عاطل ظاهره وباطل باطنه ﴾ [۱]

يعنى: په حديث کښې ذکر کونکى ته د ژوندى سره تشبيه ورکړې شوې ده. په داسې طريقه چه څنګه د ژوندى سړى ظاهر د ژوند په نور سره مزين وى او هغه د هغې په بنياد باندې په خپله مرضئ سره هر قسم تصرف کولې شى، بلکه دا چه د هغه باطن هم علم. فهم او ادراک باندې ډولى وى. هم دغه د ذکر کونکى ظاهر هم د علم او اطاعت رب العالمين په جذبې باندې ډولى وى او د هغه باطن هم د علم او معرفت په نور سره روښانه او مزين وى، پس د هغه زړه د قس په چراګاه کښې خريږى او د وصال دپاره بې قراره وى. او د غير ذاکر ظاهر بې کار او معطل او باطن ئې خراب او باطل وى

امام مسلم رحمه الله دا حديث د امام بخارى رحمه الله د شيخ ابو کريب محمد بن العلاء نه. هم په دې سند سره نقل کړې دې. په هغې کښې دا الفاظ دى:

﴿ مَثَلُ الْبَيْتِ الَّذِي يُذْكَرُ اللَّهُ فِيهِ وَالْبَيْتِ الَّذِي لَا يُذْكَرُ اللَّهُ فِيهِ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ ﴾ [۲]

يعنى: په کوم کور کښې چه د الله پاک ذکر کولې شى د هغې مثال د ژوندى دې او په کوم کور کښې چه د الله پاک ذکر نه شى کولې د هغې مثال د مړى دې.

امام بخارى رحمه الله دا روايت غالبا بالمعنى ذکر کړې دې. څکه چه د حى او ميت اطلاق په بيت او مسکن باندې حقيقتا نه کيږى، بلکه په بيت کښې اوسيدونکى باندې کيدې شى، د بلاغت او معانى په اصطلاح کښې دې ته ذکر المحل او ارادة المحل وئيلې شى [۳]

---

[۱] ارشاد السارى: ۴۰۴/۱۳

[۲] الصحيح لمسلم، کتاب صلاة المسافرين، باب استحباب صلاة النافلة فى بيته، وجوازها فى المسجد، رقم الحديث: ۲۱۱: ۵۳۹/۱

[۳] ارشاد السارى ۴۰۴/۱۳

[۶۰۴۵] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ لِلَّهِ مَلاَئِكَةً يَطُوفُونَ فِي الطُّرُقِ، يَلْتَمِسُونَ أَهْلَ الذِّكْرِ، فَإِذَا وَجَدُوا قَوْمًا يَذْكُرُونَ اللَّهَ تَنَادَوْا هَلُمُّوا إِلَى حَاجَتِكُمْ. قَالَ فَيَحُفُّونَهُمْ بِأَجْنِحَتِهِمْ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا. قَالَ فَيَسْأَلُهُمْ رَبُّهُمْ وَهْوَ أَعْلَمُ مِنْهُمْ مَا يَقُولُ عِبَادِي قَالُوا يَقُولُونَ يُسَبِّحُونَكَ، وَيُكَبِّرُونَكَ، وَيَحْمَدُونَكَ وَيُمَجِّدُونَكَ.
قَالَ فَيَقُولُ هَلْ رَأَوْنِي قَالَ فَيَقُولُونَ لاَ وَاللَّهِ مَا رَأَوْكَ. قَالَ فَيَقُولُ وَكَيْفَ لَوْ رَأَوْنِي قَالَ يَقُولُونَ لَوْ رَأَوْكَ كَانُوا أَشَدَّ لَكَ عِبَادَةً، وَأَشَدَّ لَكَ تَمْجِيدًا، وَأَكْثَرَ لَكَ تَسْبِيحًا. قَالَ يَقُولُ فَمَا يَسْأَلُونِي قَالَ يَسْأَلُونَكَ الْجَنَّةَ. قَالَ يَقُولُ وَهَلْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لاَ وَاللَّهِ يَا رَبِّ مَا رَأَوْهَا. قَالَ يَقُولُ فَكَيْفَ لَوْ أَنَّهُمْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لَوْ أَنَّهُمْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ عَلَيْهَا حِرْصًا، وَأَشَدَّ لَهَا طَلَبًا، وَأَعْظَمَ فِيهَا رَغْبَةً. قَالَ فَمِمَّ يَتَعَوَّذُونَ قَالَ يَقُولُونَ مِنَ النَّارِ. قَالَ يَقُولُ وَهَلْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لاَ وَاللَّهِ مَا رَأَوْهَا. قَالَ يَقُولُ فَكَيْفَ لَوْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لَوْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ مِنْهَا فِرَارًا، وَأَشَدَّ لَهَا مَخَافَةً. قَالَ فَيَقُولُ فَأُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ. قَالَ يَقُولُ مَلَكٌ مِنَ الْمَلاَئِكَةِ فِيهِمْ فُلاَنٌ لَيْسَ مِنْهُمْ إِنَّمَا جَاءَ لِحَاجَةٍ. قَالَ هُمُ الْجُلَسَاءُ لاَ يَشْقَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ». رَوَاهُ شُعْبَةُ عَنِ الأَعْمَشِ وَلَمْ يَرْفَعْهُ. وَرَوَاهُ سُهَيْلٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم-.

د سیدنا ابوهریره ﷺ نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل د الله پاک څو فرشتې دی کومې چه په لارو کښې ګرځی او ذکر کونکی لټوی چه کله هغوی یو قوم په ذکر الهی کښې مشغول بیا مومی نو یو بل ته آوازونه کوی، د خپل ضرورت طرف ته راشئ. رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه هغه ملائک هغوی په خپلو وزرو سره ګیر کړی او د دنیا آسمان طرف ته اوخیژی. رسول الله ﷺ اوفرمائیل د هغوی نه دهغوی رب تپوس کوی چه زما بندګان څه کوی. حال دا چه هغه هغوی د فرشتو نه ښه پیژنی، فرشتې ورته جواب ورکوی چه هغوی ستا تسبیح. تکبیر. حمد او لوئی بیانوی رسول الله ﷺ فرمائی چه الله پاک ورته فرمائی چه هغوی زه لیدلې یم؟ فرشتې وائی : قسم په الله : هغوی ته نه ئې لیدلې! رسول الله ﷺ اوفرمائیل : الله فرمائی : که هغوی زه لیدلې وې نو څه به ئې کول؟ فرشتې وائی چه که ته ئې لیدلې وې نو ستا به ئې ډیر عبادت کولې او ډیره لوئې او پاکی به ئې بیانولې، رسول الله ﷺ اوفرمائیل : الله پاک ورته فرمائی : هغوی زما نه څه سوال کوی. فرشتې ورته وائی : هغوی ستاسو نه د جنت سوال کوی. رسول الله ﷺ اوفرمائیل : الله پاک د هغوی نه تپوس کوی : هغوی جنت لیدلې دې؟ فرشتې وائی : نه قسم په الله هغوی جنت نه دې لیدلې، الله پاک ورته فرمائی چه که هغوی جنت لیدلې وې نو څه به ئې کول. فرشتې وائی چه که هغوی هغه لیدلې وې نو ډیر زیات به حریص وو او ډیر زیات به طالبان وو او د هغې طرف ته به د هغوی [illegible]، الله پاک فرمائی چه د کوم څیز نه هغوی پناه غواړی. فرشتې

وائی د جهنم نه. رسول الله ﷺ اوفرمائیل: الله پاک فرمائی چه هغوی جهنم لیدلې دي؟ فرښتې جواب ورکوی نه؛ قسم په الله هغوی جهنم نه دې لیدلې، الله پاک فرمائی: که دوی جهنم لیدلې وې نو څه به ئې کول؟ فرښتې وائی: چه که دوی هغه لیدلې وې نو د هغې نه به ډیر زیات لرې تختیدل او ډیر زیات به ویریدل. رسول الله ﷺ اوفرمائیل: الله پاک فرمائی چه زه تاسو ګواه کوم چه ما هغوی اوبخښل. رسول الله ﷺ فرمائی چه په هغه فرښتو کښې یوه فرښته وائی چه په هغوی کښې فلانی سړې (د هغه ذکر کونکو نه) نهٔ وو، بلکه د څه ضرورت دپاره راغلې وو. الله پاک فرمائی چه دا داسې خلق دی چه هغوی سره ناسته کونکې محروم نه پاتې کیږی.

په سند کښې د امام بخاری رحمه الله شیخ الشیخ جریر بن عبدالحمید دې. د هغوی شیخ سلیمان اعمش دې او هغوی د ابوصالح ذکوان نه نقل کوی

قوله: ﴿قَالَ هُمُ الْجُلَسَاءُ لاَيَشْقَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ﴾: یعنی دا داسې خلق دی چه هغوی سره ناسته کونکې محروم نه پاتې کیږی. اګر چه هغه په هر مقصد او غرض سره ناسته کونکې وی. د دې نه د الله والو د صحبت د قدر وقیمت اندازه لګولې کیدې شی

قوله: ﴿رَوَاهُ شُعْبَةُ، عَنِ الأَعْمَشِ وَلَمْ يَرْفَعْهُ﴾: یعنی هم په دې سند سره دا روایت د شعبه بن الحجاج د سلیمان بن مهران اعمش نه نقل کړې دې. خو هغه روایت مرفوع نه دې. امام احمد رحمه الله هغه موقوف روایت موصولا نقل کړې دې (۱)

قوله: ﴿وَرَوَاهُ سُهَيْلٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم﴾: سهیل هم دا روایت د خپل پلار ابو صالح سمان نه مرفوعا نقل کړې دې د هغوی روایت امام مسلم رحمه الله موصولا ذکر کړې دې. (۲)

٦٧: باب قَوْلِ لاَحَوْلَ وَلاَقُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ

[۶۰۴۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ. أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ قَالَ أَخَذَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فِي عَقَبَةٍ -أَوْقَالَ فِي ثَنِيَّةٍ، قَالَ- فَلَمَّا عَلاَ عَلَيْهَا رَجُلٌ نَادَى فَرَفَعَ صَوْتَهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ. قَالَ وَرَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى بَغْلَتِهِ قَالَ «فَإِنَّكُمْ لاَتَدْعُونَ أَصَمَّ وَلاَغَائِبًا». ثُمَّ قَالَ «يَا أَبَا مُوسَى -أَوْيَا عَبْدَ اللَّهِ أَلاَ أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ مِنْ كَنْزِ الْجَنَّةِ». قُلْتُ بَلَى. قَالَ «لاَحَوْلَ وَلاَقُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ» _[ر: ۲۸۳۰]

د سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ یو غونډئ ته ختلو هغوی دې

---

۱) ارشاد الساری ۴۰۶/۱۳

۲) فتح الباری ۲۵۳/۱۱

وخت كښې په يو خچر باندې سور وو. چه كله يو سړې په دې غونډۍ باندې اوختلو نو هغه په اوچت آواز باندې اووئيل ﴿لا اله الا الله الله اكبر﴾، رسول الله ﷺ اوفرمائيل تاسو يو كوڼ او غائب لره نه رابلئ، بيا ئې اوفرمائيل: اې ابو موسى! يا ئې اوفرمائيل اې عبد الله! آيا زه تاته يو داسې كلمه بيان نه كړم چه د جنت خزانه ده. نو ما اووې ولې نه! وې فرمائيل ﴿لا حول ولا قوة الا بالله﴾

د ﴿لا حول ولا قوة الا بالله﴾ فضيلت: د ﴿لاحول ولا قوة الا بالله﴾ ډير فضائل او بركتونه دى. دلته په دې روايت كښې دې ته د جنت د خزانې ورد وئيلې شوې دې

په يو بل روايت كښې دى چه ﴿لاحول ولا قوة الا بالله﴾ كښې د يو كم سل بيماريانو شفاء ده. چه په هغې كښې د ټولو نه وړه بيمارى هم دې.[1] هم او غم پريشانئ ته وائى. د ﴿لاحول ولا قوة الا بالله﴾ ترجمه داسې كړې شوې ده: ﴿لاحيلة فى دفع شر، ولا قوة فى تحصيل خير الا بالله﴾[2] يعنى د الله پاك د مدد نه بغير نه خو د شر په دفع كولو كښې څه حيله په كار راتلې شى او نه څوك د نيكئ په حصول باندې قادر كيدې شى.

٦٨: باب لِلّٰهِ مِائَةُ اسْمٍ غَيْرَوَاحِدٍ

[٦٠٤٧] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَفِظْنَاهُ مِنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رِوَايَةً قَالَ «لِلّٰهِ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ اسْمًا، مِائَةٌ إِلَّا وَاحِدًا، لَا يَحْفَظُهَا أَحَدٌ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ، وَهُوَ وَتْرٌ يُحِبُّ الْوَتْرَ». [ر: ٢٥٨٥]

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه د الله يو كم سل نومونه دى. هغه چه كوم انسان په يادو باندې ياد كړى هغه به جنت ته داخليږى او الله پاك وتر (طاق) دې او وتر خوښوى.
سفيان بن عيينه وائى چه دا حديث مونږ د ابو الزناد (عبد الله بن ذكوان) نه حفظ كړو. هغوى د اعرج نه نقل كوى. د اعرج نوم عبد الرحمن بن هرمز دې. د الله پاك د اسماء حسنى په باره كښې څه خبرې ذهن كښې اوساتئ.

د اسماء حسنى متعلق څو خبرې

اسماء حسنى توقيفى دى: ① اوله خبره دا ده چه د الله پاك ډير ښه او عمده مبارك نومونه دى. د بعض حضراتو په نزد دا نومونه توقيفى نه دى خو د جمهور علماء كرامو په نزد اسماء حسنى توقيفى دى. د توقيفى معنى دا ده. د قرآن او حديث د نص صريح نه بغير يو لفظ او وصف ته د الله پاك نوم نه شى وئيلې كيدې. پس علامه قشيرى رحمه الله په خپل كتاب

---

[1]) مشكاة المصابيح، كتاب الدعوات، باب ثواب التسبيح والتمجيد، والتهليل والتكبير، (رقم الحديث: ٢٣٢٠): ١/٤٣٤ كما اخرجه فى كنزل العمال: ١/٤٥٤، رقم الحديث: ١٩٥٦ (اسناده ضعيف)

[2]) عمدة القارى ١٩/٢٣

معانیح الحجر ومصابیح الزبج کښې ليکی :

﴿ اسماء الله تعالى تؤخذ توقيفا، ويراعى فيها الكتاب والسنة والاجماع، فكل اسم ورد فى هذه الاصول، وجب اطلاقه فى وصفه تعالى، ومالم يرد فيها، لايجوز اطلاقه فى وصفه، وان يصح معناه ﴾ [۱]

يعنى د الله پاک نومونه منصوص او توقيفى دى. او په دې کښې به صرف د قرآن کريم، سنت نبوى او اجماع لحاظ ساتلې شى. پس که په دې درې اصولو باندې يو نوم راغلو نو په الله پاک باندې به د وصف په طور د هغې اطلاق صحيح وى. او کوم نوم او وصف چه په دې درې اوصولو باندې نه وى راغلې، نو د الله پاک په اوصاف کښې د هغې استعمال جائز نه دې اګر چه معنى ئې صحيح وى.

پس په نصوص کښې چه کوم اوصاف د الله پاک د نوم په طور ثابت نه دى په هغې سره الله پاک لره رابلل مناسب نه دې پس يا رحيم وئيلې شو خو يا رقيق نه؛ يا قوى وئيلې شو خو يا جليد وئيل صحيح نه دى. [۲] علامه قرطبى رحمه الله په تفسير قرطبى کښې ليکى

﴿ وهى بتوقيف لايصح وضع اسم الله بنظر، الا بتوقيف القرآن او الحديث او الاجماع ﴾ [۳]

يعنى : د الله پاک نومونه توقيفى دى. قياس او نظر او فکر کولو سره په الله پاک باندې د يو نوم اطلاق کول صحيح نه دى. سوا د هغه نومونو نه کوم چه په قرآن کريم او احاديث نبوى کښې راغلى دى. يا په هغې باندې د امت اجماع وى.

حاصل دا چه اسماء حسنى توقيفى دى، د خپل طرف نه د الله پاک په نومونو او اسماء کښې اضافه نه شى کيدلې. [۴]

د اسماء حسنى تعداد : ② دويمه خبره دا ده چه اسماء حسنى څومره دى؟ په دې حديث کښې دى چه د الله پاک يو کم سل نومونه دى. علامه ابن حزم رحمه الله فرمائى دا عدد د حصر دپاره دې او د الله پاک صرف نهه نوى نومونه دى. د دې نه زيات نه دى. [۵]

خو جمهور علماء فرمائى چه د الله پاک نومونه د يو کم سل په عدد کښې منحصر نه دى. بلکه د دې نه زيات دى. چونکه په دې نومونو کښې اکثر د الله پاک اوصاف دى. او د الله پاک اوصاف بيشماره دى. په دې وجه د الله پاک مبارک نومونه په يو خاص عدد کښې نه شى منحصر کيدلې. پس بعض علماء کرامو زر او بعض څلور زره پورې اسماء حسنى د قرآن او حديث د نصوص نه جمع کړې دى. [۶]

---

[۱]) ارشاد السارى ۱۳/٤۰۹

[۲]) ارشاد السارى ۱۳/٤۰۹

[۳]) تفسير القرطبى : ۱۰/۳٤۳

[٤]) فتح البارى : ۱۱/۲٦٤

[۵]) فتح البارى : ۱۱/۲٦٤

[٦]) فتح البارى : ۱۱/۲٦٤

امام نووی رحمه الله په دې خبره باندې د علماء کرامو اتفاق نقل کړی دی [۱]
د سیدنا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه د یو مرفوع روایت نه د دې تائید کیږي. په هغې کښې د رسول الله صلی الله علیه وسلم دعائیه الفاظ دی:

﴿أَسْأَلُكَ بِكُلِّ اسْمٍ هُوَ لَكَ سَمَّيْتَ بِهِ نَفْسَكَ، أَوْ أَنْزَلْتَهُ فِي كِتَابِكَ، أَوْ عَلَّمْتَهُ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ، أَوِ اسْتَأْثَرْتَ بِهِ فِي عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَكَ﴾ [۲]

یعنی زه ستا نه ستا د هر هغه نوم په وسیله باندې سوال کوم کوم چه تا د ځان د پاره کیخودلي دې. یا دې په خپل کریم کتاب کښې نازل کړې دې. یا دې په خپل مخلوق کښې چاته ښودلي دې. یا صرف هم تاته د هغې علم دې. او د نورو نه تا هغه پټ ساتلي دي.
هم دغه شان امام مالک رحمه الله د کعب احبار رحمه الله دعا په دې الفاظو سره نقل کړې ده:

﴿أَسْأَلُكَ بِأَسْمَائِكَ الْحُسْنَى كُلِّهَا مَا عَلِمْتُ مِنْهَا وَمَا لَمْ أَعْلَمْ﴾ [۳]

یعنی زه ستا نه ستا د ښکلي نومونو په وسیله سوال کوم. که ماته معلوم وی او که نه وی د دې روایتونو نه صراحة معلومیږی چه د الله پاک اسماء مبارکه په څه خاص عدد کښې منحصر نه دی.

د یو کم سلو د عدد حکمت ③ دریمه خبره. د حدیث الباب سره متعلق ده چه په هغې کښې د الله پاک د یو کم سل نومونو ذکر دې. لکه چه بیان کړې شوې دی چه دا عدد د حصر د پاره نه دې. بلکه د فضیلت بیانولو د پاره دې چه کوم سړې دا نومونه یاد کړی. هغه به جنت ته داخلیږی. د یو کم سلو دا تعداد او د دې دا فضیلت تعبدی او توقیفی دې. اجتهادی نه دې. لکه چه د مونځونو تعداد تعبدی دې [۴] بعض علماء کرامو په دې کښې حکمت بیانولو سره لیکلي دی:

﴿الحکمة فیه ان العدد زوج وفرد والفرد أفضل من الزوج ومنتهی الافراد من غیر تکرار تسعة وتسعون لان مائة وواحدا یتکرر فیه الواحد﴾ [۵]

یعنی: د یو کم سلو په عدد کښې حکمت دا دې چه عدد جفت هم وی او طاق هم. او طاق د جفت په مقابله کښې افضل دې. او آخری عدد بغیر د تکرار نه هغه نهه نوی دې (کوم چه طاق دې، چونکه د هغې نه په روستو عددونو کښې تکرار دې مثلاً په یو سل یو کښې یو مکرر دې

---

[۱]) فتح الباری: ۲٦۳/۱۱
[۲]) المستدرک للحاکم، کتاب الدعاء، دعاء دفع الکرب المامور بتعلمه: ۵۰۹/۱. واکمال اکمال المعلم المعروف بشرح الابی علی صحیح مسلم ۱۱۵/۷
[۳]) فتح الباری: ۲٦٤/۱۱
[۴]) فتح الباری: ۲٦۵/۱۱
[۵]) فتح الباری: ۲٦۵/۱۱

نهه نوي اسماء حسنی ④ اوس دا خبره پاتي کیږي چه د الله پاک د کومو یو کم سل نومونو چه په حدیث کښې ذکر دي، هغه کوم دي؟ عموما په درې روایتونو کښې د اسماء حسنی تعین کړې شوې دې

یو په سنن ترمذي کښې، د ولید بن مسلم روایت، دویم په سنن ابن ماجة کښې د زهیر بن محمد روایت او دریم په مستدرک حاکم کښې د عبدالعزیز بن الحصین روایت (1)

په دې درې روایاتو کښې چه د الله پاک کوم اسماء مبارکه ذکر کړې شوي دی. په هغې کښې څه مشترک او بعض د یو بل نه مختلف دی (2)

اکثر علماء کرامو د سنن ترمذي روایت ته ترجیح ورکړې ده. خو په دې روایت کښې ډیر داسې اسماء مبارکه دی کوم چه په قرآن کریم کښې په طور د اسم نه دی او په قرآن کریم کښې د اسم په طور موندلې کیدونکي ډیر اسماء حسنی په دې روایت کښې نشته (3)

حافظ ابن حجر رحمه الله د سنن ترمذي د روایت نه هغه نومونه خارج کړې دی چه د هغې په قرآن کریم کښې په طور د اسم ذکر نشته او د هغه نومونو اضافه ئې کړې ده کوم چه په قرآن کریم کښې دی خو د سنن ترمذي په روایت کښې نشته او دغه شان هغوی لاندې ذکر شوې نهه نوي نومونه ذکر کړې دی:

﴿ الله الرحمن الرحیم الملك القدوس السلام المؤمن المهیمن العزیز الجبار المتکبر الخالق الباریء المصور الغفار القهار التواب الوهاب الخلاق الرزاق الفتاح العلیم الحلیم العظیم الواسع الحکیم الحی القیوم السمیع البصیر اللطیف الخبیر العلی الکبیر المحیط القدیر المولی النصیر الکریم الرقیب القریب المجیب الوکیل الحسیب الحفیظ المقیت الودود المجید الوارث الشهید الولی الحمید الحق المبین القوی المتین الغنی المالك الشدید القادر المقتدر القاهر الکافی الشاکر المستعان الفاطر البدیع الغافر الأول الاخر الظاهر الباطن الکفیل الغالب الحکم العالم الرفیع الحافظ المنتقم القائم المحیی الجامع الملیك المتعالی النور الهادی الغفور الشکور العفو الرءوف الاکرم الأعلی البر الحفی الرب الإله الواحد الأحد الصمد ﴾ (4)

اسم اعظم: د الله پاک په نومونو کښې یو مبارک نوم داسې دې چه په هغې سره هره دعا اوکړې شي هغه قبلیږي، هغه ته اسم اعظم وائي. خو د هغه نوم تعین نه دې کړې شوې چه هغه کوم نوم دې. خو په احادیث او د علماء کرامو په اقوالو کښې اشارات ملاویږي چه د هغې نه د هغه نومونو څه پته لګیدلې شي. د هغې نه څو اوراد او اسماء حافظ ابن حجر او علامه قسطلاني ذکر کړې دې. علامه قسطلاني رحمه الله لیکي:

---

(1) الحدیث اخرجه الامام الترمذي في کتاب الدعوات: ۵۳۰/۵، رقم: ۲۵۰۷، واخرجه ابن ماجة في سننه، کتاب الدعاء، باب اسماء الله عزوجل، رقم الحدیث: ۳۸۶۱

(2) فتح الباری ۲۵۷/۱۱

(3) فتح الباری ۲۶۱/۱۱

(4) فتح الباری ۲۶۲/۱۱، ۲۶۳

﴿ واختلفوا فيه فقيل: هو لفظة هو نقله الفخر الرازی عن بعض أهل الكشف، وقيل: الله، وقيل الله الرحمن الرحيم، وقيل الرحمن الرحيم الحی القيوم، وقيل الحی القيوم، وقيل الحنان المنان بديع السماوات، والأرض ذو الجلال والإكرام رآه رجل مكتوبًا فی الكواكب فی السماء، وقيل ذو الجلال والإكرام، وقيل الله لا إله إلا هو الأحد الصمد الذی لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوًا أحد، وقيل رب رب، وقيل دعوة ذی النون لا إله إلا أنت سبحانك إنی كنت من الظالمين، وقيل هو الله الله الله الذی لا إله إلا هو رب العرش العظيم ﴾ [1]

ددې نه د يولسو كلماتو په باره كښې وئيلې شوې دی چه په هغې كښې اسم اعظم موندلې شی د دې يولسو نه علاوه لاندې ذكر شوې أسماء او دعاګانو ته هم اسم اعظم وئيلې شی

① ﴿ يا الهنا واله كل شئ الها واحدا لا اله الا انت ﴾ [2]

② ﴿ والهكم اله واحد لا اله الا هو الرحمن الرحيم ﴾ [3]

③ ﴿ الم الله لا اله الا هو الحی القيوم ﴾ [4]

④ د سورة حشر آخری درې آيتونه، د سورة البقرة ايت الكرسی. د سورة آل عمران آيت ﴿ قل اللهم مالك الملك .... ﴾ د سورة طه آيت ﴿ وعنت الوجوه للحی القيوم ﴾ په باره كښې راغلې دی چه په هغې كښې اسم اعظم دې [5]

⑤ ﴿ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الطَّاهِرِ الطَّيِّبِ الْمُبَارَكِ الأَحَبِّ إِلَيْكَ، الَّذِي إِذَا دُعِيتَ بِهِ أَجَبْتَ، وَإِذَا سُئِلْتَ بِهِ أَعْطَيْتَ، وَإِذَا اسْتُرْحِمْتَ بِهِ رَحِمْتَ، وَإِذَا اسْتُفْرِجْتَ بِهِ فَرَّجْتَ ﴾ [6]

يعنی اې الله! زه ستا نه ستا د هغه نوم په وسيله سوال كوم چه غوره. پاک او مبارک دې. كوم چه تاته زيات محبوب دې. چه د هغې په ذريعه چه كله ستا نه سوال اوكړې شی نو ته ئې قبلوې او د هغې په ذريعه چه كله ستا نه سوال اوكړې شی نو ته وركړه كوې او د كوم په ذريعه چه كله ستا نه د رحم درخواست اوكړې شی نو ته رحم كوې او كله چه د فراخئ درخواست اوكړې شی نو ته فراخی وركوې

⑥ ﴿ اللهم انی اسالك باسمك الاعظم ورضوانك الاكبر ﴾ [7] يعنی اې الله! زه ستا نه ستا د اسم اعظم او ستا د لوئې رضا په وسيله سوال كوم

---

[1]) ارشاد الساری : ۴۰۱/۱۳

[2]) الجامع لاحكام القرآن : ۱۳۲/۱۸، سورة النمل

[3]) سنن ابن ماجة، باب اسم الله الاعظم، كتاب الدعاء رقم (۳۸۵۵)

[4]) سنن ابن ماجة، باب اسم الله الاعظم، كتاب الدعاء رقم (۳۸۵۵)

[5]) اوګورئ: سنن ابن ماجة . كتاب الدعاء ۱۶۶۷/۲

[6]) سنن ابن ماجة، كتاب الدعاء، باب اسم الله الاعظم، رقم ۳۸۵۹

[7]) رواه الطبرانی فی المعجم الكبير، رقم الحديث : ۲۹۵۹

⑤ ﴿ اللَّهُمَّ إِنِّي عَبْدُكَ، ابْنُ عَبْدِكَ، ابْنُ أَمَتِكَ، نَاصِيَتِي بِيَدِكَ، مَاضٍ فِيَّ حُكْمُكَ، عَدْلٌ فِيَّ قَضَاؤُكَ، أَسْأَلُكَ بِكُلِّ اسْمٍ هُوَ لَكَ سَمَّيْتَ بِهِ نَفْسَكَ، أَوْ عَلَّمْتَهُ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ، أَوْ أَنْزَلْتَهُ فِي كِتَابِكَ، أَوِ اسْتَأْثَرْتَ بِهِ فِي عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَكَ، أَنْ تَجْعَلَ الْقُرْآنَ رَبِيعَ قَلْبِي، وَنُورَ صَدْرِي، وَجِلَاءَ حُزْنِي، وَذَهَابَ غَمِّي وَهَمِّي ﴾ [1]

يعنى : اې الله ! زه ستا بنده يم. ستا د بنده او ستا د وينځې ځوئې يم. زما تندې ستا په لاس كښې دې. ستا هر حكم زما دپاره فيصله كن دې. ستا هره فيصله په انصاف باندې بناء ده. زه ستا نه ستا د هر هغه نوم په واسطه باندې سوال كوم كوم چه تا خپله د خپل ځان دپاره كېخودلې دې. يا دې په خپل مخلوق كښې چاته ښودلې دې. يا دې په خپل كتاب كښې نازل كړې دې. يا دې د خپل علم غيب په خزانه كښې محفوظ كړې وى. چه ته قرآن كريم زما د زړه سپرلې. زما د سينې نور. او زما د غمونو او پريشانو د لرې كولو ذريعه جوړه كړه.

بهر حال دا مختلف قسم دعاګانې دى او په اسماء حسنى باندې مشتمل كلمات راغلې دى چه د هغې په باره كښې وئيلې شوې دى چه په هغې كښې اسم اعظم دې كه دا ټول اسماء او دعاګانې په دعاګانو كښې شامل كړې شى او د الله پاک نه اوغوښتلې شى نو انشاء الله ! الله پاک به ئې قبول اوفرمائى.

د مولانا محمد منظور نعمانى رحمة الله عليه تحقيق

اسماء حسنى : په حقيقى معنى كښې د الله پاک نوم يعنى اسم ذات صرف يو دې او هغه دې الله... خو د هغه صفاتى نومونه په سوونو دى كوم چه په قرآن كريم او احاديثو كښې راغلې دى. هم هغې ته اسماء حسنى وئيلې شى. حافظ ابن حجر رحمة الله عليه په فتح البارى شرح صحيح البخارى كښې د امام جعفر بن محمد صادق او سفيان بن عيينة او بعض نورو اكابرينو نه نقل كړې دى چه :

د الله پاک يو كم سل نومونه خو صرف په قرآن كريم كښې راغلې دى او بيا هم دې حضراتو د هغې تفصيل او تعين هم نقل كړې دې. د دې نه پس حافظ ممدوح رحمة الله عليه د هغوى د بعض اسماء مباركه متعلق دا تبصره كولو سره چه دا په خپل خاص شكل كښې په قرآن كريم كښې مذكور نه دى. بلكه د استخراج او اشتقاق په طور وضع كړې شوې دى. د هغې په ځائې نور اسماء د قرآن كريم نه راوپستلو سره وئيلې دئ چه دا يو كم سل اسماء الهيه په قرآن كريم كښې په خپل اصلى شكل كښې مذكور دى او د هغې پوره شمير ئې وركړې دې كوم چه به انشاء الله نزدې نقل كړې شى.

هم زمونږ د زمانې بعض علماء كرامو چه د الله پاک د صفاتى نومونو تتبع د احاديثو نه اوكړه نو د دوه سوو نه زياتى هغوى ته ملاؤ شو. دا صفاتى اسماء حسنى د الله پاک د صفات كمال عنوانات او د هغه د معرفت دروازې دى. پس د الله پاک د ذكر يو لوئې جامع او تفصيلى شكل دا هم دې چه بنده په عظمت او محبت سره د دې نومونو په ذريعه الله پاک ياد كړې او د دې نه خپله وظيفه جوړه كړى.

[1] مسند الامام احمد : ۳۹۱/۱

﴿إِنَّ لِلّٰهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِئَةً إِلَّا وَاحِدًا مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ﴾ (د الله پاک يو کم سل نومونه دى چا چه هغه ياد کړل هغه به جنت ته ځى)

تشريح د صحيحين په روايت کښې صرف هم دومره دى. د دې يو کم سل نومونو تفصيل او تعين په دې روايت کښې نه دې کړې شوې. نزدې به انشاء الله د جامع ترمذى وغيره د روايت ذکر راځى چه په هغې کښې په تفصيل سره دا يو کم سل نومونه بيان کړې شوې دى.

د شارحين حديث او علماء کرامو قريب قريب اتفاق دې چه اسماء الهيه صرف په يو کم سلو کښې منحصر نه دى او دا د هغې پوره تعداد نه دې. ځکه چه د تتبع او تلاش نه پس په دې کښې نور هم ملاويږى په دې وجه د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د هغه حديث په باره کښې وئيلې شوې دى چه د دې مطلب او مدعا صرف دا ده چه کوم بنده د الله پاک يو کم سل نومونه ياد کړى او د دې خيال ساتى. هغه به جنت ته ځى. يعنى صرف د يو کم سل نومونو په احصاء کلو باندې بنده د دې بشارت مستحق کيږى.

د حديث پاک په جمله ﴿من احصاها دخل الجنة﴾ په تشريح کښې علماء او شارحين مختلفې خبرې کړې دى. يو مطلب د دې دا بيان کړې شوې دې چه کوم باندې د دې اسماء الهيه په مطالب باندې ځان پوهه کولو سره د هغې معرفت حاصلولو سره د الله پاک په هغه صفاتو باندې يقين اوکړى د کومو چه دا اسماء عنوانات دى. هغه به جنت ته ځى. يو مطلب بل دا بيان کړې شوې دې چه کوم بنده د دې اسماء حسنى په تقاضو باندې عمل کوى هغه به جنت ته ځى. دريم يو مطلب دا بيان کړې شوې دې چه کوم بنده په دې يو کم سلو نومونو باندې الله پاک يادوى او د هغې په ذريعه ترې دعا کوى نو هغه به جنت ته ځى امام بخارى رحمه الله د ﴿من احصاها﴾ تشريح په ﴿من حفظها﴾ سره کړې د. بلکه د دې حديث په بعض رواياتو کښې د ﴿من احصاها﴾ په ځاې د ﴿من حفظها﴾ الفاظ هم راغلې دى. په دې وجه دې تشريح ته ترجيح ورکړې شوې ده او هم په دې وجه په ترجمه کښې عاجز هم دا معنى اختيار کړې ده. په دې بناء به د حديث مطلب داوى چه کوم بنده په ايمان او عقيدت سره د الله پاک د قرب او رضا حاصلولو دپاره د هغه يو کم سل نومونه محفوظ کړى او د هغې په ذريعه الله پاک ياد کړى، هغه به جنت ته ځى. والله اعلم.

﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم: إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِائَةً غَيْرَ وَاحِدَةٍ مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ هُوَ اللهُ الَّذِي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ الْغَفَّارُ الْقَهَّارُ الْوَهَّابُ الرَّزَّاقُ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ الْقَابِضُ الْبَاسِطُ الْخَافِضُ الرَّافِعُ الْمُعِزُّ الْمُذِلُّ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ الْحَكَمُ الْعَدْلُ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ الْحَلِيمُ الْعَظِيمُ الْغَفُورُ الشَّكُورُ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ الْحَفِيظُ الْمُقِيتُ الْحَسِيبُ الْجَلِيلُ الْكَرِيمُ الرَّقِيبُ الْمُجِيبُ الْوَاسِعُ الْحَكِيمُ الْوَدُودُ الْمَجِيدُ الْبَاعِثُ الشَّهِيدُ الْحَقُّ الْوَكِيلُ الْقَوِيُّ الْمَتِينُ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ الْمُحْصِي الْمُبْدِئُ الْمُعِيدُ الْمُحْيِي الْمُمِيتُ الْحَيُّ الْقَيُّومُ الْوَاجِدُ الْمَاجِدُ الْوَاحِدُ الصَّمَدُ الْقَادِرُ الْمُقْتَدِرُ الْمُقَدِّمُ الْمُؤَخِّرُ الْأَوَّلُ الْآخِرُ الظَّاهِرُ الْبَاطِنُ الْوَالِي الْمُتَعَالِي الْبَرُّ التَّوَّابُ الْمُنْتَقِمُ الْعَفُوُّ

الرَّءُوفُ مَالِكُ الْمُلْكِ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ الْمُقْسِطُ الْجَامِعُ الْغَنِيُّ الْمُغْنِي الْمَانِعُ الضَّارُّ النَّافِعُ النُّورُ الْهَادِي الْبَدِيعُ الْبَاقِي الْوَارِثُ الرَّشِيدُ الصَّبُورُ ﴾

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائیلو چه د الله پاک نهه نوی (یو کم سل) نومونه دی چا چه دا محفوظ کړل، او د هغوی خیال ئې اوساتلو. هغه به جنت ته ځی (د هغه نومونو تفصیل دا دې):

هغه الله دې چه د هغه نه سوا څوک هم د بندګئ حقدار نشته. هغه دې الرَّحْمٰنُ (ډیر د رحمت والا) الرَّحِيمُ (ډیر رحم والا) الْمَلِكُ (حقیقی بادشاه او حاکم) الْقُدُّوسُ (نهایت مقدس او پاک) السَّلَامُ (چه د هغه ذاتی صفت سلامتی ده) الْمُؤْمِنُ (امن و امان ورکونکې) الْمُهَيْمِنُ (پوره نګهبانی کونکې) الْعَزِيزُ (غلبه او عزت چه د چا ذاتی صفت دې او څوک چه په ټولو باندې غالب دې) الْجَبَّارُ (صاحب جبروت دې، ټول مخلوق د هغه د تصرف لاندې دې) الْمُتَكَبِّرُ (تکبر او لوئی د هغه حق دې) الْخَالِقُ (پیدا کونکې) الْبَارِئُ (برابرونکی) الْمُصَوِّرُ (صورتونه جوړونکې) الْغَفَّارُ (د ګناهونو ډیر زیات بخښونکې) الْقَهَّارُ (په ټولو باندې غالب او قابو لرونکې چه د هغه مخې ته ټول عاجز او مغلوب دی) الْوَهَّابُ (بغیر د څه عوض او منفعت نه ښه ورکونکې) الرَّزَّاقُ (ټولو ته روزئ ورکونکې) الْفَتَّاحُ (د ټولو دپاره د رحمت او رزق دروازې پرانستونکې) الْعَلِيمُ (په هر څه باندې عالم) الْقَابِضُ الْبَاسِطُ (تنګی راوستونکې، فراخی راوستونکې. یعنی د هغه شان دا دې چه د خپل مشیت او حکمت مطابق کله د چا په حالاتو کښې تنګی پیدا کوی. او کله فراخی پیدا کوی) الْخَافِضُ الرَّافِعُ (لاندې کونکې، پورته کونکې) الْمُعِزُّ الْمُذِلُّ (چاته عزت ورکولو سره د هغه سر اوچتول او څوک د ذلت قصر ته غورځول د هغه په قبضه او اختیار کښې دی. او دا ټول هر څه د هغه د طرف نه وی) السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (هر څه لره اوریدونکې او هرڅه لره لیدونکې) الْحَكَمُ الْعَدْلُ (حاکم حقیقی. عدل او انصاف والا) اللَّطِيفُ (لطافت او لطف وکرم چه د چا ذاتی صفت دې) الْخَبِيرُ (د هرې خبرې نه باخبر) الْحَلِيمُ (نهایت بردبار) الْعَظِيمُ (ډیر د عظمت والا. د ټولو نه اوچت او برتر) الْغَفُورُ (ډیر بخښونکې) الشَّكُورُ (د حسن عمل قدر کونکې او د غورې نه غوره جزا ورکونکې) الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (د ټولونه اوچت، د ټولو نه لوئې) الْحَفِيظُ (د ټولو نګهبان) الْمُقِيتُ (ټولو ته د ژوند سامان ورکونکې) الْحَسِيبُ (د ټولو دپاره کافی کیدونکې) الْجَلِيلُ (عظیم القدر) الْكَرِيمُ (صاحب کرم) الرَّقِيبُ (محافظ) الْمُجِيبُ (قبلونکې) الْوَاسِعُ (وسعت لرونکې) الْحَكِيمُ (ټول کارونه د حکمت کونې) الْوَدُودُ (مینه کونکې) الْمَجِيدُ (لوئې والا) الْبَاعِثُ (اوچتونکی. د مرګ نه پس مړو لره ژوندې کونکې) الشَّهِيدُ (حاضر کوم چه هر څه وینی او په

هر څه پوهيږي، الْحَقُّ (چه د هغه ذات او د چا وجود چه اصل او حق دې، الْوَكِيلُ (حقيقي كارساز، الْقَوِيُّ الْمَتِينُ (د قوت مالک. ډير مضبوط، الْوَلِيُّ (سرپرست. مددګار، الْحَمِيدُ (ستائيلي شوي. د ستائينې مستحق، الْمُحْصِي (د ټولو مخلوقاتو په باره كښې پوره معلومات لرونكې، الْمُبْدِئُ الْمُعِيدُ (اول وجود وركونكې. دوباره ژوند وركونكې، الْمُحْيِي الْمُمِيتُ (ژوند وركونكې. مرګ وركونكې، الْحَيُّ (هميشه ژوندې. ژوند چه د هغه ذاتي صفت دې، الْقَيُّومُ (خپله قائم او ټول مخلوق ته د هغوی د حيثيت مطابق قيام وركونكې، الْوَاجِدُ (هر څه خان سره ساتونكې، الْمَاجِدُ (د لوئې والي خاوند، الْوَاحِدُ (يو په خپل ذات كښې يواځې په خپلو صفاتو كښې، الصَّمَدُ (د ټولو نه بې نيازه او ټول د هغه محتاج، الْقَادِرُ الْمُقْتَدِرُ (قدرت والا. په ټولو باندې كامل اقتدار لرونكې، الْمُقَدِّمُ الْمُؤَخِّرُ (چه څوک اوغواړي هغه لره مخكښې كونكې. او څوک چه اوغواړي هغه لره روستو كونكې، الْأَوَّلُ الْآخِرُ (د ټولو نه اول او د ټولو نه شاته يعنې چه كله څوک هم نه وو هيڅ نه وو نو هم موجود وو. او چه كله هيڅ پاتې نه شي نو هغه وخت به هم موجود وي، الظَّاهِرُ الْبَاطِنُ (بالكل ښكاره. او بالكل مخفي، الْوَالِي (مالک او كارساز، الْمُتَعَالِي (ډير زيات اوچتيدونكې، الْبَرُّ (ډير احسان كونكې، التَّوَّابُ (دتوبې توفيق وركونكې. توبه قبلونكې، الْمُنْتَقِمُ (مجرمانو ته سزا وركونكې، الْعَفُوُّ (ډير معافي كونكې، الرَّءُوفُ (شفقت كونكې، مَالِكُ الْمُلْكِ (د ټول جهان مالک، ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (د جلال خاوند او ډير زيات كرم كونكې چه د هغه د جلال نه بنده هميشه په ويره كښې وي او د چا د كرم نه چه هميشه اميد ساتي، الْمُقْسِطُ (د حقدار حق ادا كونكې عادل او منصف، الْجَامِعُ (ټول مخلوق د قيامت په ورځ راجمع كونكې، الْغَنِيُّ الْمُغْنِي (خپله بې نيازه چه د هغه چاته هيڅ حاجت نشته. او په خپلې وركړې سره بندګانو لره بې نيازه كونكې، الْمَانِعُ (منع كونكې هر هغه څيز لره چه منع كول ئې اغواړي، الضَّارُّ النَّافِعُ (د خپل حكمت او رضا د لاندې ضرر رسونكې او فائده رسونكې، النُّورُ (ټول په ټوله نور، الْهَادِي (هدايت كونكې، الْبَدِيعُ (بغير د مثال سابق نه مخلوق لره پيدا كونكې، الْبَاقِي (هميشه باقي پاتې كيدونكې چه كله هم پرې فنا نه راځي، الْوَارِثُ (د ټول مخلوق د فنا كيدو نه پس باقي پاتې كيدونكې، الرَّشِيدُ (د رشد او حكمت خاوند چه د هغه هره فعل او فيصله صحيح ده، الصَّبُورُ (ډير صبر كونكې چه د بندګانو لوئې لوئې نافرمانۍ ګوري او فورا عذاب راليږلو سره هغوی نه تباه كوي، (جامع ترمذي، دعوات كبير للبيهقي)

تشريح : د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د دې حديث ابتدائي حصه بالكل هم هغه ده كوم چه د صحيح حوالې سره اوس پورته نقل كړې شوې ده. خو په دې كښې د نهه نوی نومونو تفصيل هم دې

كوم چه د صحيحين په روايت كښې نشته په دې بناء بعض محدثين او د شارحين حديث دا رائې ده چه حديث مرفوع يعنى د رسول الله ﷺ اصل ارشاد بس هم دومره دې. څومره چه د صحيحين په روايت كښې دې يعنى : ﴿إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِئَةً إِلَّا وَاحِدًا مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ﴾ د الله پاک يو کم سل نومونه دى چا چه د هغې احصاء اوکړه هغه به جنت ته ځي، او د ترمذى په دې روايت كښې او هم دغه شان په ابن ماجة او حاکم وغيره په روايتونو كښې چه كوم يو کم سل نومونه په تفصيل سره ذکر شوې دى هغه د ارشاد نبوى جزء نه دې. بلكه هغه د سيدنا ابوهريرة رضي الله عنه بالواسطه يا بغير د واسطې نه يو شاګرد د حديث د اجمال د تفصيل او د ابهام د تفسير په طور په قرآن او حديث كښې راغلې دا اسماء الهيه ذکر کړې دى. ګويا د محدثينو په اصطلاح كښې دا اسماء حسنى مدرج دى. د دې يوه قرينه دا هم ده چه د ترمذى او ابن ماجة او حاکم په رواياتو كښې چه د يو کم سل نومونو كوم تفصيل ذکر کړې شوې دې. په دې كښې ډير لوئې فرق او اختلاف دې. كه دا يو کم سل اسماء حسنى د رسول الله ﷺ تعليم کړې شوې وې نو په دې كښې دومره اختلاف او فرق ناممكن وو.
بهر حال دا خو د فن حديث او روايت يو بحث دې، خو دومره خبره د ټولو په نزد منلې شوې ده چه د ترمذى په پورته روايت كښې او هم دغه شان د ابن ماجة په رواياتو كښې چه كوم يو کم سل اسماء حسنى ذکر کړې شوې دى، هغه ټول په قرآن کريم او احاديث كښې راغلې دى. او رسول الله ﷺ د يو کم سل اسماء الهيه د احصاء (په محفوظ کولو) باندې چه كوم زيرې اوروله دې. د هغې هغه بنده يقينا مستحق دى كوم چه په اخلاص او عظمت سره دا اسماء حسنى محفوظ کړى او د هغې په ذريعه الله پاک ياد کړى.
امام الهند شاه ولى الله محدث دهلوى رحمه الله د دې په وجه او سبب باندې رڼا اچولو سره فرمائى چه کما د کمال صفات. د الله پاک دپاره ثابتول پكار دى او د كومو څيزونو چه د الله پاک د ذات نه نفى كيدل پكار دى، په دې يو کم سل اسماء حسنى كښې هغه ټول هرڅه راځى. په دې بناء باندې دا د اسماء حسنى د معرفت تكمله او صالح نصاب دې، او هم په دې وجه د دې په مجموعه كښې غير معمولى بركت دې او په عالم قدر كښې دې ته خاص قبوليت حاصل دې او چه كله د بنده په اعمال نامه كښې دا اسماء الهيه ثبت شي نو دا د هغه په حق كښې د رحمت الهى د فيصلې سبب كيږى. والله أعلم
د ترمذى په پورته ذکر شوى روايت كښې چه كوم يو کم سل اسماء حسنى ذکر شوې دى په هغې كښې دوه دريمه حصه خو په قرآن کريم كښې مذكور دى، باقى په احاديثو كښې راغلې دى.
امام جعفر صادق رحمه الله كومو حضراتو چه دا دعوى کړې ده چه د الله پاک يو کم سل نومونه په قرآن کريم كښې موجود دى، د هغې ذکر اوس پورته کړې شوې دې. او په دې سلسله كښې د حافظ ابن حجر رحمه الله د آخرى كوشش هم حواله ورکړې شوې ده چه هغوى صرف د قرآن کريم نه هغه يو کم سل اسماء الهيه راويستلې دى كوم چه په خپل اصل شكل كښې په قرآن کريم كښې موجود دى.

كه د هغه محدثين او شارحين حديث خبره اومنلې شى د چا رائې چه دا ده چه د ترمذى پورته ذكر شوې روايت كښې چه كوم اسماء حسنى ذكر شوې دى. دا د حديث مرفوع حصه نه ده بلكه د راوى د طرف نه مدرج دى يعنى د حديث د اجمال د تفصيل په طور هغوى په قرآن او حديث كښې راغلى د هغه نومونو اضافه كړې ده نو بيا د حافظ ابن حجر رحمه الله پيش كړې شوې فهرست قابل ترجيح كيدل پكار دى چه د هغې ټول اسماء بغير د څه خاص تصرف نه د قرآن كريم نه اخستلې شوې دى. (۱)

يو كم سل اسماء حسنى كوم چه د ترمذى په روايت كښې مذكور دى، او هم دغه شان كوم چه حافظ ابن حجر رحمه الله د قرآن كريم نه راويستلې دى، بيشكه په دې كښې هر يو د معرفت الهى دروازه ده.

د علماء امت په مختلفو زمانو كښې د هغې په شرح كښې مستقل كتابونه ليكلې دى په مهماتو كښې د هغوى په ذريعه دعا كول د ډيرو اهل الله د خاص معمولات نه ده او د هغې قبوليت مجرب دې.

اسم اعظم : د احاديثو نه معلوميږى چه د الله پاک په اسماء حسنى كښې بعض هغه دى چه هغې ته په دې لحاظ سره خاص عظمت او امتياز حاصل دې چه كله د هغې په ذريعه دعا اوكړې شى نو د دعا د قبوليت زيات اميد كيدلې شى.

دې اسماء ته په حديث كښې ﴿ اسم اعظم ﴾ وئيلې شوې دې. خو په صفايئ او صراحت سره هغه نه شى متعين كيدلې. بلكه په څه درجه كښې هغه مبهم ساتلې شوې دې او دا هم داسې ده لكه چه ليلة القدر او د جمعې په ورځ باندې د قبوليت دعا خاص وخت مبهم ساتلې شوې دې. د احاديثو نه دا هم پته لګى چه د الله پاک صرف يو نوم اسم اعظم نه دې. لكه چه ډير خلق داسې ګڼرى، بلكه ډيرو نومونو ته اسم اعظم وئيلې شوې دې، بله دا چه هم د دې احاديث مباركه دا خبره صفا معلومه شى چه په عوامو كښې چه د دې اسم اعظم كوم تصور دې او د هغې په باره كښې چه كومې خبرې مشهور دى هغه بالكل بې اصله دى. اصل حقيقت هم هغه دې كوم چه پورته عرض كړې شو.

په احاديثو كښې د غور كولو نه صفا معلوميږى چه د الله پاک يو مخصوص نوم ته اسم اعظم نه دې وئيلې شوې. بلكه دا خبره زيات قياس ته نزدې معلوميږى چه په حديث كښې چه د كومو دوه آيتونو يو ﴿ وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴾ او ﴿ الم اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴾ حواله وركړې شوې ده. او د دې نه مخكښې په دواړو احاديثو كښې چه د كومو دوه كسانو دوه دعاګانې : ﴿ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ أَنِّي أَشْهَدُ أَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنْتَ الْأَحَدُ الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴾ او دويم ﴿ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِأَنَّ لَكَ الْحَمْدَ، لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنْتَ الْحَنَّانُ الْمَنَّانُ، بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴾ نقل كړې شوې دى، په دې كښې هر يو د ډيرو اسماء الهيه په خاص تركيب

---

۱) دحافظ ابن حجر رحمه الله داسماء حسنى په باره كښې پيش كړې شوې فهرست مخكښې تير شوې دې.

سره الله پاک چه کوم مرکب او جامع وصف مفهوم کیږي، د هغې نه په اسم اعظم سره تعبیر فرمائیلې شوې دې.

امام شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله چاته چه الله پاک د دې قسم علومو او معارفو نه لویه برخه ورکړې وه هغوی د دې احادیثو نه هم دا خبره فهم کړې ده. والله اعلم (۱)

۶۹: باب الْمَوْعِظَةِ سَاعَةً بَعْدَ سَاعَةٍ.

[۶۰۴۸] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي شَقِيقٌ قَالَ كُنَّا نَنْتَظِرُ عَبْدَ اللَّهِ إِذْ جَاءَ يَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ فَقُلْنَا أَلاَ تَجْلِسُ قَالَ لاَ وَلَكِنْ أَدْخُلُ فَأُخْرِجُ إِلَيْكُمْ صَاحِبَكُمْ، وَإِلاَّ جِئْتُ أَنَا.

فَجَلَسَ فَخَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِهِ فَقَامَ عَلَيْنَا فَقَالَ أَمَا إِنِّي أُخْبَرُ بِمَكَانِكُمْ، وَلَكِنَّهُ يَمْنَعُنِي مِنَ الْخُرُوجِ إِلَيْكُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ فِي الأَيَّامِ، كَرَاهِيَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا. [ر: ۶۸]

د شقیق رحمه الله نه روایت دې چه مونږ د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه انتظار کولو چه یزید بن معاویة رضي الله عنه راغلو، مونږ ورته اووې تشریف به نه ږدئ؟ هغوی اووې نه بلکه زه دننه ځم او تاسو ته ستاسو ملګرې (عبدالله بن مسعود رضي الله عنه) راولم. ګینې زه به راشم او تاسو سره به کینم. پس عبدالله بن مسعود رضي الله عنه راوتلو او هغوی د یزید بن معاویه لاس نیولې وو، زمونږ مخې ته اودریدلو سره ئې اووې چه زه ستاسو د دلته موجودګئ نه خبر اوم. خو زه چه کوم څیز د بهر راوتلو نه منع کړم هغه صرف دا خیال وو چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به مونږ ته په وعظ کولو کښې د دې خبرې خیال ساتلو چه چرته هغه زمونږ د تنګیدو سبب نه شی. (اصل کښې هلته موجود خلقو د هغوی نه روزانه د وعظ وئیلو درخواست اوکړو. چه د هغې په جواب کښې هغوی دا خبره ارشاد اوفرمائیله)

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه وعظ او نصیحت په وقفې وقفې سره کیدل پکار دی او په دې کښې وقفه ساتل پکار دی، بغیر د څه وقفې نه په تسلسل سره روزانه یا بغیر د چهټئ نه د وعظ او نصیحت سلسله ډیر کرته، د ستړی والی او زړه مړیدو ذریعه جوړه شی، په دې وجه که د مناسب وقفې خیال ساتلو سره وعظ او نصیحت اوکړې شی نو دا صورت به زیات میوه دار او مفید ثابت شی.

د باب د کتاب سره مناسبت: د کتاب الدعوات سره، د دې باب بیان مناسبت بیانولو سره حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمهما الله لیکلې دی چه وعظ او نصیحت چونکه عموما په ذکر باندې مشتمل وی او ذکر هم د دعا نه شمارلې شی په دې وجه موعظة په کتاب الدعوات کښې راوړله. (۲)

---

(۱) معارف الحدیث: ۵۹/۵

(۲) فتح الباری ۲۶۵/۱۱، وعمدة القاری ۴۵/۲۲

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله د دې باب د کتاب الدعوات سره د مناسبت یو نفیس توجیه بیان فرمائیلې ده. هغوی لیکلې دی چه امام بخاری رحمه الله په دې باب او حدیث سره دې طرف ته اشاره فرمائیلې ده چه په دعا کښې د ستړی والی نه بچ کیدل پکار دی. وعظ او نصیحت او دعوت او تبلیغ یو اهم فریضه ده. چه هر کله په هغې کښې د ستړی والی نه بچ کیدو اهتمام کړې شوې دې نو په دعا کښې په طریق اولی د دې نه بچ کیدل پکار دی او دعا دومره اوږدول نه دی پکار چه انسان د ستړی والی ښکار شی.

پس حضرت لیکی: ﴿وعندی ان الامام البخاری رحمه الله اشار بالترجمة وحدیثها الی انه ینبغی الاحتراز عن الملال فی الدعاء فانه لما یحترز عنه فی التذکیر وهو اهم ففی الدعاء بالاولی، فلا ینبغی التطویل فی الدعاء، حتی یؤدی الی الملال، ولیس المراد کراهة الطول مطلقا، بل الطول المؤدی الی الملال﴾.[1]

قوله: ﴿إِذْ جَاءَ يَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ﴾: یزید بن معاویه رحمه الله تابعی دې او په صحیح بخاری کښې صرف په یو مقام باندې د هغوی ذکر ملاویږی، د سیدنا عثمان رضی الله عنه په خلافت کښې په فارس کښې جهاد کولو کښې شهید شو.[2]

قوله: ﴿كَانَ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ﴾: ﴿یتخول﴾ د ﴿تخول﴾ نه مشتق دې. د دې معنی د اصلاح او خیال ساتلو ده.[3] مقصد دا دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به په وعظ او نصیحت کښې زمونږ د حالت رعایت ساتلو.

قوله: ﴿كَرَاهِيَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا﴾: یعنی زمونږ د ستړی کیدو د ویرې د وجې نه به رسول الله صلی الله علیه وسلم دا ناخوښه ګڼړله، په دې وجه به رسول الله صلی الله علیه وسلم زمونږ رعایت ساتلو، دا په ترکیب کښې مفعول له واقع شوې دې.

دا حدیث په کتاب العلم کښې د باب کان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم بالموعظة لاندې تیر شوې دې او هم هلته په دې باندې تفصیلی خبره هم شوې ده.[4]

****

[1]) الابواب والتراجم: ۱۳۰/۲

[2]) تهذیب الکمال: ۲۴۶/۳۲، کتاب الثقات لابن حبان: ۵۴۵/۵

[3]) قال ابن الاثیر فی النهایة ۸۸/۲، یتخولنا: یتعهدنا، من قولهم، فلان خائل مال، وهو الذی یصلحه ویقوم به، انظر غریب الحدیث للخطابی: ۴۳۷/۲

[4]) اوګورئ: کتاب العلم: ص ۲۸۶، رقم الحدیث: ۶۸

۸۴: کتاب الرقاق (الاحادیث: ۶۰۴۹ـ۶۲۲۰)

کتاب الرقاق په درې پنځوس ابوابو باندې مشتمل دې، چه په هغې کښې یو څلویښتم باب بغیر د ترجمې نه دې، امام بخاری رحمه الله په دې کښې ۱۹۳ مرفوع احادیث ذکر فرمائیلي دی. د هغې نه درې دیرش احادیث د تعلیق په صورت کښې دی او باقی ۱۶۰ احادیث موصوله دی. چه د هغې نه ۱۳۴ احادیث مکرر دی او باقی ۵۹ احادیث خالص یعنی غیر مکرر دی، ۱۷ احادیث نه سوا د باقی احادیثو تخریج امام مسلم رحمه الله هم کړې دې... په کتاب الرقاق کښې امام بخاری رحمه الله د صحابه کرامو او تابعینو وغیره ۱۷ آثار هم نقل فرمائیلې دی.

د زهد او رقاق په کتابونو یو تعارفی نظر

د مرتب د قلم نه

حضرات محدثین د زهد او رقاق په عنوان سره د رسول الله ﷺ د هغه مبارک احادیثو او د امت د جلیل القدر اسلام هغه واقعات جمع کوی چه د هغې په لوستلو سره د زړه سخت والې په نرمۍ کښې بدل شی او د قسوة ځائې سوز او نرمی اونیسی. د فانی دنیا حقیقت مخې ته راشی. د انسانی ژوند بې وسی ښکاره شی. د آخرت فکر پیدا شی. او د دې ډکې پر دنیا د رنګینۍ بې ثباتی واضح شی. حقیقت دا دې چه د دې عنوان د لاندې. د دې رنګین جهان د ښکلا ګانو نه د اوښیار اوسیدو آواز لګولې شی کوم چه د ژوند د مسافر مخ د قبلې د طرف نه اړوی او په نافرمانو کښې ئې ګیروی. مولانا محمد منظور نعمانی رحمه الله لیکی: د حدیث په کتابونو کښې چه څنګه کتاب الایمان. کتاب الصلاة. کتاب الزکاة. کتاب النکاح. کتاب البیوع وغیره عنوانات وی. چه د هغې د لاندې د دې ابوابو احادیث لیکلې شی. هم دغه شان یو عنوان د کتاب الرقاق وی، چه د هغې د لاندې هغه احادیث ذکر کولې شی چه په هغې سره په زړه کښې رقت او نرمی پیدا کیږی. چه د دنیا سره ئې د زړه تړون کم وی او د آخرت فکر ئې زیات شی او انسان د الله پاک رضا او اخروی فلاح د خپل ژوند نصب العین اوګرځوی. د دې نه علاوه هم د دې عنوان د لاندې د رسول الله ﷺ مؤثر خطبات او نصائح او مواعظ هم لیکلې شی، دا حقیقت دې چه د احادیثو په ذخیره کښې د ټولو نه زیات موثر اود ژوند په رخ بدلولو کښې د ټولو نه زیات طاقت لرونکې حصه هم دا وی. کومه چه د حدیث په کتابونو کښې د کتاب الرقاق د عنوان د لاندې لیکلې شوی وی. په دی

وجه د دې خاص اهميت دې او ونيلې شي چه د حقيقي اسلامي تصوف هم دا اساس او بنياد دې. [۱] هم د دې اهميت په بناء حضرات محدثين د حديث په کتابونو کښې د داسې احاديثو دپاره د کتاب الرقاق يا کتاب الزهد والرقاق مستقل عنوان قائموي او د امت څو ائمه کرامو او علماء په دې باندې مستقل کتابونه ليکلې دی. دلته د هغې اجمالي تعارف پيش کولې شي.

په صحيح بخاري کښې کتاب الرقاق: امام بخاري رحمه الله په صحيح بخاري کښې د کتاب الرقاق د لاندې **۵۳** بابونه ذکر کړې دی، هغوی د قيامت، حشر، جنت، جهنم، پل صراط او حوض کوثر متعلق احاديث هم د رقاق د لاندې ذکر بيان فرمائيلې دی لکه چه عرض کړې شوې دی کتاب الرقاق په درې پنځوس ابوابو باندې مشتمل دې، چه په هغې کښې يو ځلويښتم باب بغير د ترجمې نه دې. امام بخاري رحمه الله په دې کښې ۱۹۳ مرفوع احاديث ذکر فرمائيلې دی. د هغې نه درې ديرش احاديث د تعليق په صورت کښې دی او باقي ۱۶۰ احاديث موصوله دی، چه د هغې نه ۱۳۴ احاديث مکرر دی او باقي ۵۹ احاديث خالص يعني غير مکرر دی. ۱۷ احاديث نه سوا د باقي احاديثو تخريج امام مسلم رحمه الله هم کړې دې په کتاب الرقاق کښې امام بخاري رحمه الله د صحابه کرامو او تابعينو وغيره ۱۷ آثار هم نقل فرمائيلې دی

په صحيح مسلم کښې کتاب الرقاق: امام مسلم رحمه الله په صحيح مسلم کښې د رقاق احاديث ذکر کړې دی، هغوی چونکه ابواب او عنوانات خپله نه دی لګولې بلکه په مطبوعه نسخو کښې د کتب او ابواب دا عنوانات روستو امام نووی رحمه الله لګولې دی. [۲] هغوی د کتاب التفسير نه مخکښې او د کتاب الجنة وصفة نعيمهانه پس کتاب الزهد والرقاق ذکر کړې دې او په ۱۷۵ احاديث باندې ئې شل ابواب قائم کړې دی. [۳]

د جنت او جهنم او د قيامت متعلق په احاديث باندې امام نووی رحمه الله د مستقل کتاب عنوان قائم کړې دې او هغه ئې د رقاق د لاندې نه دی کيخودلی. او په صحيح بخاري کښې دا حديث د کتاب الرقاق د لاندې دی، په صحيح مسلم کښې کتاب صفة القيامة، په ۲۱ ابوابو باندې. کتاب صفة الجنة په ۲۰ ابوابو باندې، کتاب التوبة په دولسو ابوابو باندې مشتمل دې، خو په بعض نسخو کښې د کتاب التوبة نه مخکښې د کتاب الرقاق عنوان دې او د هغې نه لاندې يو باب باب اکثر اهل الجنة الفقراء ذکر کړې شوې دې. [۴]

په دې نسخو کښې کتاب الرقاق دوه ځايه دې، يو د کتاب التوبة نه مخکښې او دويم د کتاب

---

[۱]) معارف الحديث ۲/۲۵

[۲]) مقدمة صحيح مسلم از مولانا شبير احمد عثماني رحمه الله : ۱۰۰

[۳]) اوګورئ: صحيح مسلم کتاب الزهد والرقاق، الاحاديث : ۷۳۴۳-۷۴۳۸

[۴]) اوګورئ: صحيح مسلم ۵۵/۱۷، دار المعرفة بيروت.

التفسیرنه مخکښې. خو په هندوستانی نسخو کښې دلته د کتاب الرقاق عنوان نشته.[۱]

د سنن الترمذی کتاب الزهد: په صحاح ستة کښې امام ترمذی رحمه الله هم د کتاب الزهد د لاندې ۶۴ ابواب قائم کړې دی او د هغې د لاندې ئې یو سل یولس احادیث ذکر کړې دی.[۲] هغوی هم د جنت. جهنم او قیامت متعلق احادیث د دې نه پس په **کتاب صفة القیامة والرقاق، کتاب صفة الجنة** او **کتاب صفة جهنم** د عنوان سره ذکر کړې دی. دا ټول احادیث هم د رقاق په شمیر کښې راځی. امام ترمذی رحمه الله په **کتاب صفة القیامة والرقاق** کښې ۶۰ ابواب ذکر کړې دی او د هغې د لاندې ئې یو سل اووۀ احادیث ذکر فرمائیلې د. په کتاب **صفة الجنة** کښې ۱۲۷ ابواب او دیرش احادیث او په کتاب صفة جهنم کښې ۱۱۳ ابواب او تقریبا ۳۱ احادیث ذکر فرمائیلې دی.[۳]

په سنن ابن ماجة کښې کتاب الزهد: امام ابن ماجة په سنن کښې د کتاب الزهد د لاندې ۳۹ ابواب قائم کړې دی او دهغې د لاندې ئې دوه سوه یو څلویښت احادیث نقل فرمائیلې دی.[۴] په صحاح سته کښې امام ابودا ؤد رحمه الله په سنن ابی داؤد کښې د کتاب الزهد یا کتاب الرقاق هیڅ عنوان نه دې قائم کړې، هم دغه شان په سنن نسائی صغری کښې هم کتاب الرقاق نشته.

په صحاح ستة کښې د ټولو نه زیات د زهد او رقاق احادیث امام ترمذی رحمه الله نقل فرمائیلې دی. چه د هغې اردو تشریح د "**دنیا کی حقیقت**" په نوم باندې مولانا محمد یوسف لدهیانوی رحمه الله لیکلې دۀ. چه چهاپ شوې هم دۀ.[۵]

په زهد او رقاق باندې لیکلې شوې مستقل کتابونه: د زهد او رقاق په عنوان سره مستقل کتابونه هم حضرات علماء کرامو لیکلې دی. چه په هغې کښې د لاندې لیکلې شوې اهل علم کتابونه مشهور دی.

① امام عبدالله بن المبارک ...... متوفی : ۱۸۱ هجری د هغوی کتاب الزهد مشهور دې، د هغې تعارف وړاندې راروان دې.

② امام معانی بن عمران موصلی.....متوفی ۱۸۵ هجری، دهغوی کتاب الزهد مطبوع دې.

③ امام وکیع بن جراح..... متوفی : ۱۹۷ هجری د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دې.

④ امام اسد بن موسی ..... متوفی : ۲۱۲ هجری، د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دې.

---

[۱]) اوګورئ : صحیح مسلم ۳۵۲/۲، قدیمی کتب خانه

[۲]) اوګورئ : سنن الترمذی، کتاب الزهد، الاحادیث : ۲۳۰۴-۲۴۱۴

[۳]) اوګورئ : سنن الترمذی، کتاب صفة القیامة والرقاق، الاحادیث : ۲۴۱۵-۲۵۲۱ وکتاب صفة الجنة، الاحادیث : ۲۵۲۳-۲۵۷۲، وکتاب صفة جهنم الاحادیث ک: ۲۵۷۳-۲۶۰۵.

[۴]) اوګورئ : سنن ابن ماجة، کتاب الزهد، الاحادیث : ۱۴۰۰-۴۳۴۱

[۵]) دا کتاب د مکتبة بینات کراچئ نه چهاپ شوې دې.

⑤ امام احمد بن حنبل متوفی ۲۴۱ هجری. د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دې.
⑥ امام هناد بن سری متوفی ۲۴۳ هجری. د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دې.
⑦ امام ابوداؤد سلیمان بن اشعث السجستانی ... متوفی ۲۷۵ هجری. د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دې
⑧ عبدالله بن محمد بن عبید. ابن ابی الدنیا ... متوفی ۲۸۱ هجری، د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دې
⑨ امام بیهقی (احمد بن الحسین صاحب السنن) ... متوفی ۴۵۸ هجری. د هغوی کتاب. کتاب الزهد الکبیر په نوم سره مشهور دې او طبع شوې دې.
د هغوی نه علاوه محمد بن فضیل بن غزوان (متوفی ۱۹۵ هجری)، قاضی محمد بن احمد عسال اصبهانی (متوفی ۲۴۹ هجری)
حافظ عمر بن احمد: ابن شاهین (متوفی ۳۸۸ هجری)، امام ابو القاسم خلف بن القاسم (متوفی ۳۹۳ هجری) او علامه عبدالحق بن عبدالرحمن اشبیلی (متوفی ۵۸۱ هجری هم په کتاب الزهد والرقاق باندې مستقل کتابونه لیکلي دی. (۱)
خو په دې مطبوعه او غیر مطبوعه کتابونو کښې د ټولو نه زیات مشهور د عبدالله بن مبارک رحمه الله او امام احمد بن حنبل رحمه الله کتاب الزهد دې.
د عبدالله بن مبارک رحمه الله کتاب الزهد: د عبدالله بن مبارک رحمه الله د دویمې صدئ هجری جلیل القدر محدث او ممتاز مجاهد بزرګ امام دې، د هغه یو کال حج ته تلل او یو کال د جهاد دپاره تلل مشهور دی. د امام ابوحنیفه رحمه الله شاګرد دې او د ائمه جرح او تعدیل د هغوی په ثقاهت باندې اتفاق دې. د هغوی پیدائش په ۱۱۸ هجری او وفات په ۱۸۱ هجری کښې شوې دې. (۲)
هغوی د کتاب الزهد په نم سره مستقل کتاب لیکلې دې، چه هغې ته په امت کښې ډیر مقبولیت او شهرت حاصل شو. د دې کتاب د یوې نسخې راوی حسین بن الحسن مروزی دې کوم چه د امام ترمذی او امام ابن ماجة رحمه الله شیخ دې، او د چا وفات چه په ۲۴۲ هجری کښې شوې دې (۳) او د دې دویمې نسخې راوی نعیم بن حماد دې کوم چه مشهور محدث دې او د هغوی وفات په ۲۲۸ هجری کښې شوې دې (۴)
د علامه انور شاه کشمیری رحمه الله ممتاز شاګرد مولانا حبیب الرحمن اعظمی رحمه الله د عبدالله بن مبارک رحمه الله کتاب الزهد په خپل تحقیق سره شائع کړې دې. هغوی درې نسخو لره مخې ته ږدلو سره تحقیق کړې دې. د آیات کریمه او احادیثو تخریج ئې اوکړو او په هغې باندې ئې ارقام اولګول. د مشکل الفاظو وضاحت ئې اوکړو. او په آخر کښې د نعیم بن حماد په

---

(۱) اوګورئ مقدمة مولانا حبیب الرحمن اعظمی: ۱۲-۱۳
(۲) اوګورئ حلیة الاولیاء: ۱۶۲/۸، وسیر اعلام النبلاء ۳۷۸/۸، وبستان المحدثین: ۱۴۷، وتهذیب الکمال: ۵/۱۶
(۳) تهذیب الکمال: ۳۲۴/۳
(۴) تذکرة الحفاظ: ۶/۲

نسخه کښې د مروزی په نسخه باندې اضافه ده. هغه هم په کتاب کښې شامله کړې شوه
پس مروزی عن ابن المبارك په نسخه کښې ۱۶۲۶ احادیث او آثار دی او د نعیم بن حماد په نسخه کښې ۱۴۳۶ احادیثو او آثارو اضافه ده، دغه شان ټول ۲۰۶۲ احادیث شو. دا ټول آثار او روایات په فقهی ابوابو باندې مرتب کړې شوي دی
د کتاب په شروع کښې مولانا حبیب الرحمن اعظمی رحمه الله د څلويښتو نه په زياتو صفحاتو باندې مشتمل یو وقیع مقدمه هم لیکلې ده. چه په هغې کښې د زهد تعریف، په شریعت کښې د زهد مقام او مرتبې او د کتاب الزهد تعارف او د خپل کار د نوعیت وضاحت ئې فرمائیلې دې
مونږ سره چه د هغې دې وخت کښې کومه نسخه ده هغه دار الکتب العلمیة بیروت په ۱۴۲۵ هجری کښې چهاپ کړې ده، کوم چه د هغې دویم ایډیشن او په ۵۳۵ صفحاتو باندې مشتمل دې.

د امام احمد بن حنبل رحمه الله كتاب الزهد: د امام احمد بن حنبل رحمه الله د تعارف محتاج نه دې، د هغوی کتاب الزهد هم ډیر معروف او متداول دې، علامه ابن تیمیة رحمه الله فرمائی:

《ومن اجل ما صنف فيه كتاب الزهد لعبد الله بن المبارك، وفيه روايات واهية، واجود ما صنف فيه كتاب الزهد للامام احمد، لكنه مكتوب على الاسماء، وزهد ابن المبارك على الابواب》[1]

یعنی: په دې سلسله کښې د ټولو نه جلیل القدر تصنیف د عبدالله بن مبارک کتاب الزهد دې. خو په هغې کښې ضعیف روایات دی. په دې باب کښې د ټولو نه عمده تصنیف، د امام احمد کتاب الزهد دې. کوم چه د اسماء په اعتبار سره لیکلې شوې دې. او د ابن المبارک رحمه الله کتاب الزهد د ابواب فقهیه په ترتیب باندې لیکلې شوې دې
امام احمد بن حنبل رحمه الله تقریبا تقریبا د دولسو انبیاء علیهم السلام او د څلويښتو صحابه کرامو رضی الله عنهم او تابعینو رحمهم الله د زهد او ورع آثار او واقعات نقل کړې دی، د کتاب په شروع کښې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د احادیثو او سیرت نه د زهد او ورع یو نمونه پیش کړې ده. په کتاب کښې موجود د هغه احادیثو او آثار تعداد ۲۳۷۹ دې، زمونږ مخې ته چه دې وخت کښې کومه نسخه ده. دا دار الکتب العربی په ۱۴۱۴ هجری، ۱۹۹۴ء کښې چهاپ کړې دې او دویم ایډیشن دې. دا ایډیشن د محمد سعید بسیونی زغلول د تحقیق او حواشی سره په ۵۶۲ صفحاتو باندې طبع شوې دې

الترغیب والترهیب للمنذری رحمه الله د زهد او رقاق متعلق د اوومې هجری صدئ مشهور محدث حافظ منذری رحمه الله هم د الترغیب والترهیب په نوم باندې کتاب لیکلې دې. کوم چه ډیر حده پورې جامع دې. د هغوی نوم عبدالعظیم بن عبدالقوی منذری دې. او د هغوی وفات په ۶۵۶ هجری کښې شوې دې[2]

---

[1] کشف الظنون: ۲۷۹/۲

[2] مقدمة الترغيب والترهيب ا - طفی عمارة: ۲۴

هغوى د زهد او رقاق متعلق د صحاح ستة او د پورته ذكر شوې اكثر كتابونو احاديث راجمع كړي دى. بلكه هغوى فرمائى چه د لاندې ليكلې شوې كتابونو نه هغوى د ترغيب او ترهيب متعلق د ټولو احاديثو د استيعاب كوشش كړې دې.

① موطاء امام مالك ② مسند احمد
③ صحيح البخارى ④ صحيح مسلم
⑤ سنن ابى داؤد ⑥ سنن الترمذى
⑦ سنن نسائى ⑧ سنن ابن ماجة
⑨ معاجم طبرانى ⑩ مسند ابى يعلى موصلى
⑪ مسند بزار ⑫ صحيح ابن حبان
⑬ مستدرك حاكم ⑭ صحيح ابن خزيمه
⑮ كتب ابن ابى الدنيا ⑯ شعب الايمان او كتاب الزهد للبيهقى
⑰ ابو القاسم اصبهانى كتاب الترغيب والترهيب

حافظ منذرى رحمه الله الترغيب والترهيب په لاندې ليكلې شوې فقهى ابوابو باندې مرتب كړې دې: كتاب العلم. كتاب الطهارة. كتاب النوافل. كتاب الجمعة. كتاب الصدقات. كتاب الصوم. كتاب العيدين. كتاب الحج. كتاب الجهاد. كتاب قراءة القرآن. كتاب الذكر والدعاء. كتاب البيوع. كتاب النكاح. كتاب اللباس. كتاب الطعام. كتاب الحدود. كتاب البر والصلة. كتاب الادب. كتاب التوبة والزهد. كتاب الجنائز. كتاب البعث واحوال القيامة.

حافظ منذرى رحمه الله د احاديثو نه سند حذف كړى دى او عموما ئې صرف د صحابى يا تابعى نوم باقى پريخودلې دې. د كوم كتاب نه چه ئې حديث اخستلې دې د هغې حواله ئ وركړې ده او د حديث حيثيت ئې واضح كړې دې او كه يو حديث متكلم فيه دې نو د محدثانه اصولو مطابق د ضعف د وجې هغوى وضاحت فرمائيلې دې.[1]

زمونږ مخې ته چه دې وخت كښې كومه نسخه ده هغه د مصطفى محمد عمارة په تحقيق باندې دار احياء التراث العربى بيروت په ۱۹۶۸ء كښې په څلورو جلدونو كښې شائع كړې ده او دريم ايډيشن دې. د كتاب په شروع كښې محقق تقريبا د ديرشو صفحاتو مقدمه ليكلې ده. چه په هغې كښې د اصول حديث اصطلاحات او د كتاب د مراجع د مصنفينو تعارف ئې كړې دې.

---

[1] اوګورئ: الترغيب والترهيب: ۱/۳۷-۵۰

۸۴: کتاب الرقاق

رقاق د رقیق جمع دہ. چه د هغې معنی ده: رقت والا، نرې، نرم
د صحیح بخاری په بعض نسخو کښې او د حدیث شریف په بعض کتابونو کښې رقائق دې. کوم چه د رقیقة جمع ده. حضرات محدثینو د دې کتاب د لاندې هغه احادیث جمع کوی. چه په هغې سره په زړه کښې د ننه رقت او نرمدې پیدا کیږی. (۱)

① باب مَا جَاءَ فِي الرِّقَاقِ وَأَنْ لاَ عَيْشَ إِلاَّ عَيْشُ الآخِرَةِ

په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دوه خبرې بیان کړې دی یوه خبره ئې د جسمانی صحت او د وختونو د فراغت فضیلت او اهمیت بیان کړې ده او دویمه خبره داده چه اصل ژوند د آخرت ژوند دې.

[۶۰۴۹] حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ - هُوَ ابْنُ أَبِي هِنْدٍ - عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ».
قَالَ عَبَّاسٌ الْعَنْبَرِيُّ حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ عِيسَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِنْدٍ عَنْ أَبِيهِ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم: مثله

د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: دوه نعمتونه داسې دی چه اکثر خلق د دې په باره کښې په دهوکه کښې دی، صحت او فراغت. عباس عنبری بیان اوکړو چه مونږ ته صفوان بن عیسی د عبدالله بن سعید نه او هغوی د خپل والد نه نقل کړی دی چه ما د ابن عباس رضی الله عنهما نه واوریدل. هغوی د رسول الله ﷺ نه هم دغه شان حدیث واوریدلو.

المکی نوم دې، نسبت نه دې. د امام بخاری رحمه الله په لویو استاذانو او شیوخو کښې دې. عبدالله بن سعید د صغار تابعینو نه دې. **هو ابن ابی الهند** په دې کښې ﴿هو﴾ ضمیر د سعید طرف ته راجع دې. (۲)

د صحت او فراغت دې قدر اوکړې شی: رسول الله ﷺ په دې حدیث کښې ارشاد فرمائی چه انسان د دوه نعمتونو په باره کښې په غلط فهمئ کښې اخته وی. یو صحت او تندرستی او دویم د فراغت او فرصت وختونه.

په دنیا کښې د داسې خلقو کمې نشته کوم چه خلق صحت او تندرستئ لره غنیمت ګنړلو سره د دین او دنیا په فائدو کښې د خرچ کولو په ځائې هغه ضائع کوی. بیا چه ئې کله صحت خراب شی او د بدن طاقتونه او صلاحیتونه ئې کار نه کوی نو بیا محسوسیږی چه د دنیا او

---

(۱) عمدة القاری: ۴۶/۲۳، فتح الباری: ۲۸۶/۱۱، ارشاد الساری: ۴۱۱/۱۳
(۲) عمدة القاری: ۴۷/۲۳، فتح الباری: ۲۸۶/۱۱، ارشاد الساری: /۱۳

اخرت د څومره کارونو طرف ته. د صحت په زمانه کښې هغوی توجه ورکړې وه. هم دا حال د وختونو د فراغت دې. د فرصت وختونه ئې هم داسې ضائع لاړ شی. او روستو مختلف مشغولیات. مصروفیات او د کارونو چه کله هجوم راشی نو د فرصت د وختونو په ضائع کیدو باندې ډیر افسوس کوی.

﴿ مغبون ﴾: د اسم مفعول صیغه ده یا خو د غبن نه اخستلې شوې دې (د نون په سکون سره) چه د هغې معنی د خسارې ده او یا د غَبَن (په فتحې د باء سره) چه د هغې معنی د رائې د کمزورئ راځی. مقصد دا دې چه کوم سړې د دې دواړو نعمتونو قدر اونکړو. هغه په خساره کښې پاتې شو یا په دهوکه کښې پاتې شو او په دې باره کښې د هغه سوچ او فکر کمزورې پاتې شو. څنګه چه سړې په اخستلو او خرڅولو کښې دهوکه خوړلو سره په مفتو کښې ګټه ورکه کړی او د خسارې ښکار شی. دغه شان د دې دوه نعمتونو ناقدری کونکی هم په خساره کښې وی. (۱)

[۶۰۵۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « اللَّهُمَّ لاَ عَيْشَ إِلاَّ عَيْشُ الآخِرَهْ ، فَأَصْلِحِ الأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَهْ ». [۲۶۷۹]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: اې الله! اصل ژوند خو د آخرت ژوند دې. پس انصار او مهاجرین ته صالح او نیک ساته.

[۶۰۵۱] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ حَدَّثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ السَّاعِدِيُّ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْخَنْدَقِ وَهُوَ يَحْفِرُ وَنَحْنُ نَنْقُلُ التُّرَابَ وَيَمُرُّ بِنَا فَقَالَ « اللَّهُمَّ لاَ عَيْشَ إِلاَّ عَيْشُ الآخِرَهْ ، فَاغْفِرْ لِلأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَهْ ». تَابَعَهُ سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - مِثْلَهُ. [ر ۳۵۸۶]

د سیدنا سهل بن سعد رضی الله عنه روایت دې چه مونږ د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره د غزوه خندق په موقع باندې موجود وو. رسول الله صلی الله علیه وسلم خندق کنستلو او مونږ خاوره منتقل کوله. او رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ ته نزدې تیریدلو سره اوفرمائیل اې الله! اصل ژوند خو د آخرت ژوند دې، پس ته د انصارو او مهاجرینو مغفرت اوکړه. د دې روایت متابعت سهل بن سعد رضی الله عنه هم د رسول الله صلی الله علیه وسلم په حوالې سره کړې دې.

② باب مَثَلِ الدُّنْيَا فِي الآخِرَةِ

دنیا په مقابله د اخرت کښې ﴿ في الاخرة ﴾ د جار مجرور تعلق د محذوف سره دې. تقدیر د عبارت داسې دې: مثل الدنیا بالنسبة الی الاخرة ... فی حرف جر په معنی د الی دې. د قرآن کریم

(۱) عمدة القاری: ۴۷/۲۳، فتح الباری: ۲۸۶/۱۱

آيت كريمه ﴿ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ ﴾ كښې هم فى په معنى د الى ده [١] په تركيب كښې دننه ﴿مثل الدنيا﴾ مبتداء ده او خبر محذوف دې ﴿كمثل لاشئ﴾ [٢]

په صحيح مسلم كښې د مستورد بن شداد رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل:

﴿ وَاللهِ مَا الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مِثْلُ مَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ إِصْبَعَهُ فِي الْيَمِّ فَلْيَنْظُرْ بِمَ يَرْجِعُ ﴾ [٣] يعنى قسم په الله: د آخرت په مقابله كښې د دنيا مثال داسې دې. لكه چه په تاسو كښې يو سړې خپله ګوته په سمندر كښې ډوبه كړى او بيا اوګورى چه هغه ګوته د څه څيز سره واپس شوې ده

مطلب دا دې چه يو سړې په سمندر كښې ګوته ډوبه كړى نو په هغې باندې صرف لوند والى يا قطره نيمه لګيدلې وى. د دې لوند والى او قطرې د سمندر د اوبو په مقابله كښې هيڅ حيثيت هم نه دې. هم دغه شان د دنيا زمانې او نعمتونو د آخرت په مقابله كښې هيڅ مناسبت نشته. دا تمثيل هم صرف د خلقو د پوهه كولو دپاره دې ګينې په حقيقت كښې د دنيا د نعمتونو د آخرت د نعمتونو سره مقابله هم نه شى كيدې. ځكه چه دنيا فانى او متناهى ده او آخرت باقى او غير متناهى دې.

﴿ وَقَوْلِهِ تَعَالَى: أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴾ (الحديد: ٢٠)

تاسو ښه ځان پوهه كړئ چه د دنيا ژوند صرف لوبه او تماشه ده. او ستاسو ترمينځه په يو بل باندې فخر كول او په مالونو او اولاد كښې په يو بل باندې ستاسو زيادت بيانول دى. لكه باران: چه د هغې پيدوار زميندارو ته ښكلې معلوميږى. بيا هغه اوچ شى نو ته ئې زيړ وينې. بيا هغه ذره ذره شى. او په آخرت كښې سخت عذاب دې. او د الله پاک د طرف نه مغفرت او رضامندى ده او د دنيا ژوند صرف د دهوكې سامان دې

د دنياوى ژوند عدم ثباتى: په دې آيت كريمه كښې الله پاک د دنياوى ژوند بې وقعتى بيانولو سره فرمائيلې دى چه د دنيا ژوند فانى. صرف د دهوكې او فريب سبب دې. هرګز قابل اشتغال مقصود نه دې ځكه چه هغه په ماشوم والى كښې په لوبو او تماشو. په ځوانئ كښې په ډول او زينت او قوت او جمال او په دنيوى هنر او كمال كښې خپل مينځ په يو بل باندې فخر كول او په بوډاتوب كښې دمال اودولت او د اولاد د فكر كولو نوم دې او دا ټول مقاصد ډير زيات حقير او زر ختميدونكى دى. په سرعت زوال او اضمحلال كښې د هغې مثال د فصل په شان دې چه د هغې ښكلا او سپرلې څو ورځې وى. زميندار هغې ته كتلو سره خوشحاليږى. څوڅو ورځې پس هغه اوچيدوسره زيړشى. انسان او څاروى په هغې

---

[١] عمدة القارى: ٤٨/٢٣، ارشاد السارى: ٤١٤/١٣، روح المعانى ٢٤٢/١٣

[٢] عمدة القارى: ٤٨/٢٣، ارشاد السارى: ٤١٤/١٣

[٣] صحيح مسلم، كتاب الجنة وصفة نعيمها، باب فناء الدنياء وبيان الحشر يوم القيامة، ١٧٩/١٨، رقم الحديث: ٧١٢٦

باندي ختلو سره هغه ذره ذره كړي او د هغه سپرلي او ښكلا نوم هم پاتې نه شي. هم دا حال د دې دنيا د ژوند دې. او د هغې په مقابله كښې د آخرت ژوند لافاني او هميشه باقي پاتې كيدونكي دې. چه په هغې كښې د اهل ايمان دپاره د الله پاک دطرف نه د رضامندئ او د مغفرت انعام اواكرام دې اود كفارو دپاره سخت عذاب دې اودا دواړه نه ختميدونكي امور دى. لهذا د مسلمان په دنيا كښې د انهماک په ځائې د آخرت دپاره توښه تيارول پكار دى

﴿لهو﴾ تفريحي مشغله. سامان تفريح. فضول كارونه وغيره كوم چه انسان د آخرت نه غافل كړي ﴿زينة﴾ ډول او زينت. سنګهار او فيشن وغيره

﴿تفاخر﴾: قوت او جمال او دنيوى هنر او كمال كښې په يو بل باندې فخر كول.

﴿تكاثرفي الاولاد والاموال﴾ په مالونو او اولاد كښې په يو بل باندې زيادت بيانول

﴿غيث﴾: باران ﴿الكفار﴾ زميندار مراد دى، كاشت كار ته كافر هم وئيلې شي. ځكه چه د كفر معنى ستر ده. پټول او زميندار هم په زمكه كښې تخم پټوى او د دې نه كافر هم مراد كيدې شي. ځكه چه د دنيا ډول او سنګار هغوى ډير زيات خوښوى. (۱)

﴿يهيج: هاج النبت يهيج هيجا﴾ معنى ده: د ګيا يا بوټى اوچيدو سره زيړيدل. د فصل پخيدو ته نزدې كيدل. زورور كيدل.

﴿مصفرا﴾: د اصفرار نه دې. په معنى د زيړيدلو

﴿حطاما﴾: د يو څيز ميده كيدل او ذره ذره كيدل. (۲)

[۶۰۵۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «مَوْضِعُ سَوْطٍ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَغَدْوَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ رَوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا». [ر ۲۶۴۱]

د سيدنا سهل رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: په جنت كښې د يو چابک په مقدار ځائې د دنيا او څه چه په دې كښې دى د دې نه غوره دى او د الله پاک په لاره كښې سحر يا ماښام تلل د دنيا وما فيها نه غوره دى.

دنيا د اخرت په مقابله كښې هيڅ هم نه ده: رسول الله ﷺ په دې حديث كښې دوه خبرې بيان فرمائيلې دى. يو دا چه په جنت كښې د يو چابک په مقدار ځائې د دنيا او د دې د ټولو خزانو نه غوره دې. د يو چابک ځائې ډير كم وى. مقصد دا دې چه د جنت لږه او مختصر حصه د دنيا او د هغې د ټولو نعمتونو او خزانو نه غوره ده. ځكه چه د دنيا نعمتونه فانى او زائل كيدونكى دى. او د آخرت هر نعمت ته دوام او بقا حاصله ده.

---

(۱) روح المعانى ۲۷/ ۲۶۰. هم دغه شان د لغاتو د تحقيق دپاره اوګورئ: الكشف والبيان فى تفسير القرآن ۶/ ۱۱۶

(۲) قال الراغب: الحطام: ما يتكسر من اليبس (المفردات: ۱۳۸)

د حدیث دوه مطلبونه: دویمه خبره ئې دا ارشاد اوفرمائیله چه د الله پاک په لاره کښې یو سحر او یو ماښام د دنیا او څه چه په دې کښې دی د ټولو نه غوره دی. حضرات محدثین د دې دوه مطلبونه بیان کړی دی

① یو دا چه د الله پاک په لاره کښې. د الله پاک د دین دپاره. د یو سحر او یو ماښام وخت خرچ کولو باندې په آخرت کښې چه کوم اجر او ثواب ملاویږی. هغه د دنیا او د هغې د ټولو خزانو نه غوره ده. ځکه چه د آخرت ثواب او اجر دائمی او د دنیا خوشحالئ فانی دی. (۱). د

دې مطلب تائید د حدیث شریف په اوله جمله ﴿موضع سوط فی الجنة﴾ نه کیږی. څنګه چه په اوله جمله کښې د دنیا مقابله د آخرت سره کړې شوې ده. هم دغه شان په دې دویمه جمله کښې هم د آخرت د اجر او ثواب تقابل د دنیا سره کړې شوې دې. او مطلب دا دې چه د آخرت اجر د دنیا نه غوره دې.

② دویم مطلب دا بیان کړې شوې دې چه یو سړې د الله پاک په لاره کښې سحر او ماښام خرچه کوی. د هغه اجر او ثواب د هغه سړی د اجر او ثواب نه زیات غوره دې کوم چه د دنیا او د دې د ټولو خزانو د خرچ کولو نه حاصلیږی. یعنی که یو سړې د دنیا او د هغې د ټولو خزانو مالک شی او هغه خرچ کړی، د هغې ثواب به هغه ته حاصل شی خو د دې ثواب په مقابله کښې د الله پاک په لاره کښې د الله پاک د دین د اوچت والی دپاره د سحر یا ماښام لګولو ثواب زیات غوره دې. (۲)

په دې دویم مطلب کښې د ثواب تقابل د ثواب سره کړې شوې دې. یو د سحر او ماښام ثواب دې. دویم د دنیا د انفاق ثواب دې. اول ثواب ته ترجیح ورکړې شوې ده

د دې دویم مطلب تائید. د عبدالله بن رواحه رضی الله عنه د واقعې نه کیږی. رسول الله ﷺ په یو جهادی قافله کښې د هغوی تشکیل فرمائیلې وو. د جمعې په ورځ باندې قافله روانیدل وو. د سحر په وخت قافله روانه شوه او سیدنا عبدالله بن رواحه رضی الله عنه په دې سوچ باندې روستو پاتې شو چه د جمعې مونځ به د رسول الله ﷺ په ملګرتیا کښې ادا کړی او بیا به په تیزئ سره سفر کولو باندې د قافلې سره ملاؤ شی، رسول الله ﷺ چه کله هغوی په مسجد کښې اولیدل، تپوس ئې اوکړو، هغوی ورته خپله اراده عرض کړه نو رسول الله ﷺ

اوفرمائیل ﴿لو انفقت ما فی الارض ما ادرکت فضل غدوتهم﴾ یعنی که ته د دنیا ټول دولت هم اوس خرچ کړې نو د سحر تلونکو ثواب نه شې موندلې. (۳)

د سیدنا عبدالله بن رواحه رضی الله عنه پهدې حدیث کښې هم د ثواب مقابله د ثواب سره کړې شوې ده. د دې نه د دویم مطلب تائید کیږی او په ظاهره کښې په دواړو مطلبونو کښې هیڅ تضاد نشته. په دې وجه دواړه جمع کیدې شی.

---

(۱) شرح ابن بطال: ۱۴/۵

(۲) فتح الباری: ۱۴/۶، کتاب الجهاد، باب الغدوة والروحة فی سبیل الله.

(۳) فتح الباری: ۱۴/۶

③ باب قول النبى صلى الله عليه وسلم «كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ، أَوْعَابِرُسَبِيلٍ»

[٦٠٥٣] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو الْمُنْذِرِ الطُّفَاوِيُّ عَنْ سُلَيْمَانَ الأَعْمَشِ قَالَ حَدَّثَنِي مُجَاهِدٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِمَنْكِبِي فَقَالَ «كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ، أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ». وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ إِذَا أَمْسَيْتَ فَلاَ تَنْتَظِرِ الصَّبَاحَ، وَإِذَا أَصْبَحْتَ فَلاَ تَنْتَظِرِ الْمَسَاءَ، وَخُذْ مِنْ صِحَّتِكَ لِمَرَضِكَ، وَمِنْ حَيَاتِكَ لِمَوْتِكَ

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دي چه رسول الله ﷺ زما اوږه نيولو سره اوفرمائيل په دنيا کښې داسې شه لکه چه ته مسافر ئې يا په لاره باندې روان ئې. سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما به فرمائيل: چه سحر شي نو د ماښام مه په طمع کيږه. او چه کله سحر شي نو د ماښام انتظار مه کوه (بلکه چه کوم نيک عمل کول غواړې هم هغه وخت ئې کوه) خپل صحت لره د مرض نه مخکښې غنيمت اوګڼره او خپل ژوند د مرګ نه مخکښې.

﴿ الطُّفَاوِيُّ ﴾ (د طاء په ضمې سره) دا نسبت دې د بنو طفاوه طرف ته. بعضو وئيلې دى چه دا په بصره کښې د يو ځائې نوم دې. (١) د هغوى نوم محمد بن عبدالرحمن دې او د امام بخارى رحمه الله شيخ الشيخ دې. د امام بخارى رحمه الله شيخ على بن عبدالله دې. محمد بن عبدالرحمن د هغوى شيخ دې او دوى نقل کوى د سليمان بن معتمر نه کوم چه په اعمش سره مشهور دې

په دنيا کښې دې د مسافر په شان ژوند تير کړى: ﴿ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ ﴾ د غريب معنى د پردى ده او د عابر سبيل نه مراد په لاره باندې تيريدونکې او وړاندې تلونکې مسافر مراد دې. کوم سړې چه په يو ښار کښې دننه پردې وى. د هغه کور، متعلقين او پيژندګلو نه وى نو د هغوى سره تعلقات هم کوى، د حديث مطلب دا دې چه په دنيا کښې، د يو پردى او ناپيژندګلو سړى په شان د دنيوى تعلقاتو نه يو طرف ته کيدلو سره ژوند تيرول پکار دى يا د هغه سړى په شان چه مسافر وى او د وړاندې تلو دپاره سور وى، هغه اودريږى نه، په څه منزل او مقام باندې وخت نه ضائع کوى بلکه د هغه وړاندې تلو ته فکر وى، هم دغه شان يو مومن له هم دنيا ته د لارې د يو منزل نه زيات حيثيت نه دى ورکول پکار، هغه لره د خپل آخرت او انجام فکر کښې مستقل او مسلسل لګيدل پکار دى. علامه قسطلانى رحمه الله ليکى

﴿ قدم بلدًا لا مسكن له فيها يؤويه ولا سكن يسليه خال عن الأهل والعيال والعلائق التى هى سبب الاشتغال عن الخالق ولما شبه الناسك السالك بالغريب الذى ليس له مسكن ترقى وأضرب عنه بقوله (أو عابر سبيل) لأن

(١) عمدة القارى : ٥٠/٢٣، ارشاد السارى : ٤١٦/١٣

الغريب قد يسكن فى بلاد الغربة ويقيم فيها بخلاف عابر السبيل القاصد للبلد الشاسع وبينه وبينها أودية مردية ومفاوز مهلكة وهو بمرصد من قطاع الطريق فهل له أن يقيم لحظة أو يسكن لمحة ﴾ (١)

قوله: ﴿ وَخُذْ مِنْ صِحَّتِكَ لِمَرَضِكَ ﴾: يعنى د خپلې تندرستئ او صحت نه د مرض او بيمارئ د وخت دپاره څه حاصل كړئ؛ مطلب دا دې چه د صحت په زمانه كښې محنت كول پكار دى او د اعمالو طرف ته پوره توجه كول پكار دى. چه ډير كرته انسان بيمار شى او د بيمارئ د وجې نه ډير زيات اعمال نه شى پوره كيدلې نو د صحت په زمانه كښې د حفظ ما تقدم په طور باندې د هغې د مخكښې نه تلافى كول پكار دى.

پنځه څيزونه غنيمت اوګڼړئ: امام حاكم رحمه الله د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما روايت نقل فرمائيلې دې. په هغې كښې دى چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل:

﴿ اغْتَنِمْ خَمْسًا قَبْلَ خَمْسٍ : شَبَابَكَ قَبْلَ هَرَمِكَ ، وَصِحَّتَكَ قَبْلَ سَقَمِكَ ، وَغِنَاكَ قَبْلَ فَقْرِكَ ، وَفَرَاغَكَ قَبْلَ شُغْلِكَ ، وَحَيَاتَكَ قَبْلَ مَوْتِكَ ﴾ (٢)

رسول الله ﷺ يو سړى ته نصيحت كولو سره اوفرمائيل: پنځه څيزونه د پنځو څيزونو نه مخكښې غنيمت اوګڼړه. يعنى پنځه حالتونه داسې دى چه كله هغه موجود شى نو هغه د پنځه حالتونو نه مخكښې غنيمت اوګڼړه. كوم چه په روستو زمانه كښې پيښيدونكې دى:

① د بوډاتوب نه مخكښې ځوانى يعنى خپله دا زمانه غنيمت اوګڼړه او د دې نه پوره فائده اوچته كړه. چه په هغې كښې تاسو ته د عبادت او طاعت انجام ته رسول او د الله پاك دين لره د خورولو طاقت او همت پيدا شى، مخكښې د دې نه چه ستا د بدنى زوال زمانه راشى او ته د عبادت او طاعت وغيره په پوره كولو كښې ضعف او كمزورى محسوس كړې.

② د بيمارئ نه مخكښې صحت، يعنى د ايمان نه پس چه كوم څيز د ټولو نه لوئې نعمت دې، هغه صحت او تندرستى ده، لهذا د خپل صحت او تندرستئ په زمانه كښې اګر چه هغه د بوډا توب د دور نه ولې نه وى، يعنى د دينى او دنياوى خير او بهترئ دپاره چه څه كولې شئ او كړئ.

③ د فقر او غريبئ نه مخكښې مالدارى او خوشحالى، يعنى تاسو ته چه كوم مال او دولت نصيب شوې دې، د دې نه مخكښې چه هغه ستا د لاس نه اوځى چه د مرګ پنجه تا د هغه نه جدا كړى. ته هغه په عبادت ماليه يا صدقات او خيرات كښې خرچ كړه او دا دولت مندى او خوشحالى يو داسې غنيمت موقع اوګڼړه چه په هغې كښې ته خپل اخروى فلاح او سعادت دپاره ډير څه كولې شې.

④ په مشغولتيا او فكرونو كښې د مبتلا كيدو نه مخكښې د فراغت او اطمينان وخت.

⑤ د مرګ نه مخكښې ژوند.

---

(١) ارشاد السارى: ١٣/٤١٦

(٢) المستدرك للامام الحاكم، كتاب الرقاق: ٤/٣٤١، رقم الحديث: ٧٨٤٧

﴿اغتنم﴾ د باب افتعال نه د امر حاضر صيغه ده چه د هغې معنى ده. د غنيمت مال اخستل او غنيمت په اصل كښې خو هغه مال ته وائى، كوم چه مسلمان جنګيدلو او حمله كولو سره د حربى كافرانو نه حاصل كړى. خو د دې لفظ اطلاق په هغه څيز باندې هم كيږى كوم چه د څه محنت او مشقت نه بغير انسان ته حاصل شى.
د حديث حاصل دا دې چه ځوانى، صحت، دولت، د وخت فراغت او ژوند داسې څيزونه دى، كوم چه هميشه ملګرتيا نه كوى، د ځوانئ نه پس بوډاتوب. د صحت نه پس بيمارى. د دولت نه پس محتاجى. د وخت د فراغت نه پس فكرونه او مشاغل او د ژوند نه پس د مرګ راتلل لازمى امر دې
لهذا تر څو پورې چه دا څيزونه نه وى راپيښ شوې. د غنيمت موقع ئې اوګڼړئ او په دې كښې كه د خپلې دنياوى او اخروى غوره والى دپاره څه كولې شې. نو د هغې نه غفلت مه اختياروئ.

④ باب فِي الأَمَلِ وَطُولِهِ

﴿امل﴾ اميد ته وائى، انسان په دنيا كښې اوږدۀ اوږده اميدونه كوى. په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله د اوږدو اميدونو حقيقت واضح كړې دې.[1]
وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ) آل عمران: ١٨٥ (ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ). الحجر: ٣

د ترجمة الباب د ايتونو تفسير

قوله: ﴿فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾: پس څوک چه هغه ورځ د جهنم د اور نه لرې كړې شو او جنت ته داخل كړې شو نو هغه كامياب شو او د دنيا ژوند صرف د دهوكې سودا ده.

﴿زحزح﴾: دا د باب فعلله نه د فعل ماضى مجهول صيغه ده. د دې مجرد ﴿زح يزح ـ زحا﴾ راځى، چه د هغې معنى ده: يو څيز لره د هغه د ځائې نه لرې كول. او د ﴿زحزح﴾ معنى ده:

---

[1]) قال القسطلانى رحمه الله: الامل: بفتح الهمزة والميم وهو الرجاء فيما تحبه النفس من طول عمر وزيادة غنى يقال أمل خيره يأمله أملاً، وكذلك التأميل ومعناه قريب من التمنى، وقيل الفرق بينهما أن الأمل ما تقدم سببه والتمنى بخلافه، وقيل الأمل إرادة الشخص تحصيل شىء يمكن حصوله فإذا فاته تمناه والرجاء تعليق القلب بمحبوب ليحصل فى المستقبل.
والفرق بين الرجاء والتمنى أن التمنى يورث صاحبه الكسل ولا يسلك طريق الجهد والجد وبعكسه صاحب الرجاء فالرجاء محمود والتمنى معلول كالأمل إلا للعالم فى العلم فلولا طول أمله ما صنف ولا ألف. وفى الأمل سر لطيف لأنه لولا الأمل ما تهنى أحد بعيش ولا طابت نفسه أن يشرع فى عمل من أعمال الدنيا، وإنما المذموم منه الاسترسال فيه وعدم الاستعداد لأمر الآخرة. (ارشاد السارى، كتاب الرقاق: ١٣/٤١٧)

جذب بعجلة: په تندئ سره لرې كول، رابنكل. دلته د دې معنى ده: لرې كول او بچ كول

د دنيوي ژوند حقيقت: ﴿متاع الغرور﴾ غرور يا خو مصدر دې د ﴿غريغر-غرورا﴾ نه، په معنى د دهوكې وركولو. يا د غار جمع ده، د متاع په معنى كښې دې، ﴿مايتمتع به وينتفع به مما يباع ويشترى﴾[1] يعنى اخستلې كېدونكې او خرڅېدونكې قابل انتفاع څيز

الله پاک د دې دنيا سپک والې او د هغې خسامت باندې تنبيه او اشاره كولو سره د دې د سامان سره تشبيه وركړې ده چه د هغې مالک د هغې عيب لره پټولو سره مشترى ته د هغې خوبيانې شمارلو سره د هغې په اخستلو باندې تيار كړى. حكيم الامت مولانا اشرف على تهانوى رحمه الله فرمائى :

او دا چه ئې اوفرمائيل چه د دهوكې سودا ، د دې نه دې دا فهم نه كړې شى چه د دنيا ژوند د بولو دپاره ضررى دې، مطلب په تشبيه سره صرف دا دې چه دا د مقصود اصلى جوړولو قابله نه ده، بلكه كه يو كريم قصدا دا سودا په ښه قيمت باندې اخلى نو د دې سودا سره دې مينه نه كوى. بلكه غنيمت ګڼړلو سره دې خرڅه كړى، پس اهل حق ددې ژوند او د دې د فائدو په عوض كښې د الله پاک نه اعمال صالحه او جنات عاليه اخلى.[2]

دويم ايت كريمه

قوله: ﴿ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ﴾: تاسو هغوى د هغوى په حال باندې پرېږدئ. چه هغوى خوراک اوكړى، مزې اوكړى او خيالى منصوبې هغوى په غفلت كښې واچوى، هغوى ته به نزدې حقيقت معلوم شى.

په دې آيت كريمه كښې الله پاک رسول الله ﷺ ته تسلى وركولو سره فرمائى چه هر كله دا خلق ستاسو په نصيحت باندې غور نه كوى، په دې باندې عمل نه كوى او ستاسو خبره نه منى نو تاسو ولې د هغوى په غمونو كښې ويلې كيږئ. د هغوى په كفر باندې غم مه كوئ، هغوى د هغوى په حال باندې پرېږدئ چه څو ورځې د څناورو په شان خوراک څكاک اوكړى او مزې اوكړى او د مستقبل متعلق ښه اوږدهٔ اوږدهٔ اميدونه او خيالى منصوبې جوړې كړى، ډير زر به ورته هر څه معلوم شى، حقيقت به برانستلې شى، او وړاندې روستو خوړلې څكلې هر څه به ئې راوخى. پس څه خو په دنيا كښې د مجاهدينو په لاس باندې د قيد او قتل په ذريعه حقيقت ښكاره شواو پوره تكميل به ئې په آخرت كښې د دائمى عذاب په ذريعه اوشى

﴿ذرهم﴾: ذر بمعنى اترك امر دې، د دې ماضى قليل الاستعمال ده.... ﴿ياكلوا﴾ د جواب امر كيدو د وجې نه مجزوم دې. ﴿يتمتعوا﴾ او ﴿يُلْهِ﴾ دا دواړه په ﴿ياكلوا﴾ باندې د معطوف كيدو د وجې نه مجزوم دى.

---

[1]) ارشاد السارى ٤١٨/١٣، هم دغه شان اوګورئ: المفردات للراغب: ٥١٥

[2]) بيان القرآن: ٣٠٥/١، (سورة آل عمران)

﴿ يُلۡهِ ﴾ : د الهیٰ یلهی- الهاء نه د فعل مضارع معروف واحد مذکر غائب صیغه ده. په اصل کښې یلهی وو. یاء د جزم په وجه او غورځیده [1] د دې معنی ده غافل کول

وَقَالَ عَلِيٌّ ارْتَحَلَتِ الدُّنْيَا مُدْبِرَةً، وَارْتَحَلَتِ الآخِرَةُ مُقْبِلَةً، وَلِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا بَنُونَ، فَكُونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الآخِرَةِ، وَلاَ تَكُونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الدُّنْيَا، فَإِنَّ الْيَوْمَ عَمَلٌ وَلاَ حِسَابَ، وَغَدًا حِسَابٌ وَلاَ عَمَلَ. (بِمُزَحْزِحِهِ: [البقرة: ٩٦ / بِمُبَاعِدِهِ.

سیدنا علی رضی الله عنه فرمائی دا دنیا د دې ځائې نه کوچ کولو سره مخ اړونکې روانه ده. او آخرت کوچ کولو سره زمونږ طرف ته مخ کولو سره راروان دې یعنی د دنیا زمونږ د طرف نه مخ اړولو سره د خپلې فنا ظرف ته مخکښې کیدل او د آخرت د خپلې بقاء سره زمونږ طرف ته متوجه کیدل ظاهریږی او په دې دواړو یعنی دنیا او آخرت کښې د هر یو ځامن دی. پس تاسو نیک عمل اختیارولو سره او د آخرت طرف ته متوجه کیدو سره د آخرت ځامن شئ او د آخرت نه بې پرواه او د دنیا طرف ته رغبت او متوجه کیدلو سره د دنیا په ځامنو کښې مه کیږئ. یاد ساتئ! نن ورځ د عمل کولو ده. د حساب ورځ نه ده. یعنی دا دنیا دار العمل دې. دار الحساب نه دې «دلته بس زیات نه زیات نیک عمل کوئ» او صبا له به د قیامت په ورځ د حساب ورځ وی. د عمل کولو نه.

قوله: ﴿ بِمُزَحۡزِحِهِ (البقرة : ٩٦) : بِمُبَاعِدِهِ ﴾ : ﴿ مزحزحه ﴾ دا د سورة بقرة په آیت نمبر ٩٦ کښې واقع دې ﴿ وَمَا هُوَ بِمُزَحۡزِحِهِ مِنَ الۡعَذَابِ ﴾ په دې کښې د ﴿ مزحزحه ﴾ معنی ﴿ مباعده ﴾ یعنی د لرې کونکی ده.

د آیت کریمه مطلب دا دې چه هغه د دې جهنم د عذاب نه لرې کونکې نه دې، مقصد دا دې چه د جهنم د عذاب نه به بچ نه شی

﴿ فَمَن زُحۡزِحَ ..... ﴾ د مناسبت د وجې نه امام بخاری رحمه الله د سورة بقرة دا لفظ دلته ذکر کړو. لکه چه په صحیح بخاری کښې د امام بخاری رحمه الله دا اسلوب دې

[٦٠٥٤] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ مُنْذِرٍ عَنْ رَبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ- رضى الله عنه- قَالَ خَطَّ النَّبِيُّ- صلى الله عليه وسلم- خَطًّا مُرَبَّعًا، وَخَطَّ خَطًّا فِي الْوَسَطِ خَارِجًا مِنْهُ، وَخَطَّ خُطَطًا صِغَارًا إِلَى هَذَا الَّذِي فِي الْوَسَطِ، مِنْ جَانِبِهِ الَّذِي فِي الْوَسَطِ وَقَالَ «هَذَا الإِنْسَانُ، وَهَذَا أَجَلُهُ مُحِيطٌ بِهِ- أَوْ قَدْ أَحَاطَ بِهِ- وَهَذَا الَّذِي هُوَ خَارِجٌ أَمَلُهُ، وَهَذِهِ الْخُطَطُ الصِّغَارُ الأَعْرَاضُ، فَإِنْ أَخْطَأَهُ هَذَا نَهَشَهُ هَذَا، وَإِنْ أَخْطَأَهُ هَذَا نَهَشَهُ هَذَا».

د سیدنا عبد الله رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم چوکور خط راښکلو، بیا ئې د هغې برمینځه یو خط راښکلو کوم چه د چوکور خط نه وتلې وو، د هغې نه پس ئې د مینځ والا

---

[1] اوګورئ: اعراب القرآن للدرویش: ١٧٢/٤

خط په هغه حصه کښې کومه چه د چوکور ترمینځه وه. واړه واړه نور خطونه راښکل او وې فرمائيل چه دا انسان دې او دا د هغه مرګ دې کوم چه هغه لره ګير کړې دې. او دا چه د مینځنی خط حصه، ده یا بهر وتلې ده. دا د هغه امید دې او واړهٔ واړهٔ خطوط مشکلات دی. پس انسان چه کله د یو «مشکل» نه بچ کیدو سره اوځی نو په بل کښې اونخلی او چه د دویم نه اوځی نو په دریم کښې اونخلی

د اوږدو امیدونو دهوکه: په دې حدیث کښې رسول اللهﷺ د انسانی ژوند د اوږدو امیدونو دهوکه ورکول بیان فرمائيلې دی چه انسان په خپل ژوند باندې د اوږدو امیدونو دنیا قائموی. د ارزوګانو دنیا ډولی کوی. د منصوبو یوه اوږده سلسله جوړوی خو هغه ته خبر نه وی چه هغه ډیر زر د دنیا نه روان دې، د هغه ژوند په زرګونو افتونو او مصیبتونو کښې ګیره ده. چه د یو آفت نه خلاص شی او بچ هم شی نو دویم آفت پرې راشی او دغه شان د هغه ژوند ختم شی.

د نقشې په ذریعه د دنیا د حقیقت مثال: رسول اللهﷺ دا حقیقت د یوې نقشې په ذریعه بیان فرمائيلې دې. هغوی یو چوکور مربع خط راښکلو، د هغې نه ئې یو خط د بهر طرف ته راښکلو او د مینځنی خط په خوا کښې ئې ورې ورې کرښې راښکلې. او د چوکور ډبې په شان خط طرف ته ئې اشاره کولو سره اوفرمائيل چه دا د انسان مرګ او اجل دې. چا چه دا انسان ګیر کړې دې او د هغې نه وړاندې انسان نه شی تلې، د مینځ خط طرف ته اشاره کولو سره ئې اوفرمائيل چه دا انسان دې او د وړو کرښو طرف ته اشاره کولو سره ئې اوفرمائيل چه دا هغه آفتونه دې کوم چه د انسانی ژوند طرف ته متوجه دی، د یو نه یو آفت انسان ښکار شی او که په آفت کښې ګیر نه شې نو طبعی مرګ خو بهر حال راتلل دی. علامه عینیرحمه الله د دې نقشه داسې جوړه کړې ده.(۱)
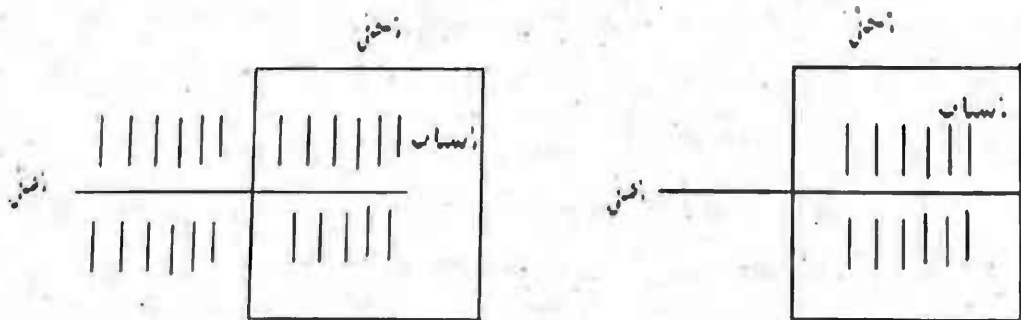
مولانا محمد ادریس کاندهلویرحمه الله دې مخکښې نقشې ته معتمد وئیلې ده چه سیاق حدیث هم په دې باندې دلالت کوی، پس هغوی لیکی:

(۱) عمدة القاری: ۲۳/۵۳. «قلت: لفظ المربع فی الحدیث المذکور یدل علی ان الخط مربعا لا مستطیلا فخط مرتب کشف الباری لا یوافق الحدیث»

﴿ والاول المعتمد، وسياق الحديث يتنزل عليه فالاشارة بقوله هذا الانسان الى النقطة الداخلة وبقوله : وهذا اجله محيط به، الى المربع وبقوله : وهذا الذى هو خارج امله، على الخط المستطيل المنفرد، وبقوله : وهذه : الى الخطوط وهم المذكورة على سبيل المثال، لان المراد انحصارها فى عدد معين يؤيده قوله فى حديث انس بعده : اذ جاءه الخط الاقرب ... فانه اشارة به الى الخط المحيط به ﴾ (۱)

يعنى : اوله نقشه قابل اعتماد ده. او د حديث سياق هم په هغې نازليږى. په ﴿ هذا الانسان ﴾ سره اشاره ده دننه نقطې طرف ته او په ﴿ هذا اجله محيط به ﴾ سره اشاره ده د چوکور طرف ته او په ﴿ وهذا الذى هو خارج امله ﴾ سره اشاره ده د اوږد خط طرف ته کوم چه د بهر طرف ته وتلې دې او په ﴿ هذه ﴾ سره وړو خطونو طرف ته اشاره ده.

[۶۰۵۵] حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسٍ قَالَ خَطَّ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - خُطُوطًا فَقَالَ « هَذَا الأَمَلُ وَهَذَا أَجَلُهُ، فَبَيْنَمَا هُوَ كَذَلِكَ إِذْ جَاءَهُ الْخَطُّ الأَقْرَبُ ».

د سيدنا انس رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم څو خطونه راښکل او وې فرمائيل : دا اميد دې او دا مرګ دې. انسان هم په دې حالت کښې وی چه نزدې خط يعنى مرګ ته اورسيږى.

قوله: ﴿إِذْ جَاءَهُ الْخَطُّ الأَقْرَبُ﴾: د خط اقرب نه اجل مراد دې. علامه قسطلانی رحمه الله ليکى :

﴿ وهو الاجل المحيط به، اذ لا شك ان الخط المحيط هو اقرب من الخط الخارج عنه ﴾ (۲)

پس د بيهقى په روايت کښې د مرګ او د ترمذى په روايت کښې د اجل تصريح ده. (۳)

⑤ باب مَنْ بَلَغَ سِتِّينَ سَنَةً فَقَدْ أَعْذَرَ اللَّهُ إِلَيْهِ فِي الْعُمُرِ

لِقَوْلِهِ (أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ | فاطر: ۳۷ | يعنى الشَّيب

اوږد عمر اتمام حجت دې : د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه يو سړې ته که الله پاک شپيته کاله ژوند ورکړو نو اوس هغه سره د آخرت د تيارئ په سلسله کښې هيڅ عذر باقى پاتې نه شو. اعذر د باب افعال نه دې او په دې کښې د سلب ماخذ خاصه ده. يعنى الله پاک د داسې سړى عذر زائل او ختم کړو، د دومره اوږد عمر موندلو باوجود که څوک د آخرت د فکر او تيارئ نه غافل شو نو داسې انسان سره به د دې غفلت او بې توجه کيدو هيڅ عذر نه وى چه پيش ئې کړې شى.

لِقَوْلِهِ (أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ | فاطر: ۳۷ | يعنى الشَّيب

---

۱) التعليق الصبيح شرح مشكاة المصابيح، باب الامل والحرص : ۶/۶۱

۲) ارشاد السارى : ۱۳/۴۲۰

۳) ارشاد السارى : ۱۳/۴۲۰

ایا مونږ تاته دومره عمر نه وو درکړې چه په هغې کښې دې په څه باندې ځان پوهه کول غوښتل په هغې دې ځان پوهه کړې وې او تاته ویرونکې هم راغلې وو"
په دوزخ کښې پراتهٔ کفار به چغې وهی چه اې زمونږ ربه! مونږ د دې ځائې نه اوباسه! مونږ به اوس ښه نیک نیک کارونه کوو. د الله پاک د طرف نه به هغوی ته جواب ورکړې شی چه آیا مونږ تاسو ته دومره عمر نه وو ورکړې چه په هغې کښې تا ځان پوهه کول غوښتلې نو پوهه کولې دې شو او صرف په عمر درکولو باندې مو اکتفاء اونکړه. بلکه تاسو ته زمونږ د طرف نه ویرونکې هم راغلې وو.
قوله: ﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ﴾: حکیم الامت مولانا اشرف علی تهانوی رحمه الله فرمائی:
"د عمر نه مراد د بلوغ عمر دې چه په قدر د ضرورت په هغې کښې کمال فهم حاصل شی. په دې وجه د مکلف کیدو هم دا حد مقرر کړې شوې دې. د امام قتادة رحمه الله په در منثور کښې هم دا تفسیر منقول دې: **قال: اعلموا ان طول العمر حجة نزلت، وان فیهم لابن ثمان عشرة سنة.** او د دې نه مراد بلوغ دې لکه چه امام صاحب د اکثر بلوغ هم دا موده مقرر کړې ده او په بعض احادیثو کښې د دې په تفسیر کښې شپیتهٔ کلونه راغلې دی. د دې نه مراد تخصیص نه دې بلکه مقصود دا دې چه په دې سره به نور هم زیات احتجاج وی." [1]
استفهام دپاره د انکار دې. واؤ دپاره د عطف دې او معطوف علیه مقدر دې او ما موصوله ده او تقدیری عبارت داسې دې: ﴿ **الم نهلکم ونعمرکم الذی، ای: العمر الذی یتذکر فیه من تذکر** ﴾
ما موصوفه هم کیدې شی. ﴿ **ما** ﴾ نافیه وئیل غلط او مصدریه ظرفیه وئیل ضعیف دی.
قوله: ﴿وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ﴾: ددې عطف د جمله استفهامیه په معنی او مدلول باندې دې.
ګویا داسې اووئیلې شو ﴿ **عمرناکم وجاکم النذیر** ﴾ غرض دا د **عطف الخبر علی الانشاء** د قبیل نه نهٔ دې.
په ایت کریمه کښې د نذیر مصداق: ﴿ **نذیر** ﴾ نه مراد یا خو رسول الله ﷺ دې، یا قرآن کریم دې. یا جنس نذیر یعنی انبیاء علیهم السلام دی. بعض وائی د دې نه مراد تبه ده. بعض وئیلې دی د دې نه مراد د خپلو خپلوانو مرګ دې. بعض ترې کمال عقل مراد کړې دې. [2] او د ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه د دې نه د وینتو سپین والې مراد دې. لکه چه امام بخاری رحمه الله دلته ذکر فرمائیلې دی.

[۶۰۵۶] حَدَّثَنِي عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْغِفَارِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «أَعْذَرَ اللَّهُ إِلَى امْرِئٍ أَخَّرَ أَجَلَهُ حَتَّى بَلَّغَهُ سِتِّينَ سَنَةً».
تَابَعَهُ أَبُو حَازِمٍ وَابْنُ عَجْلَانَ عَنِ الْمَقْبُرِيِّ.

---
[1] بیان القرآن ۲۲۵/۳
[2] روح المعانی : ۵۱۲/۲۲

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل. الله پاک د هغه سړی عذر ختم کړې دې د چا مرګ چه هغه دومره موخر کړو تردې چه شپيتو کالو ته نې اورسولو. د دې روايت متابعت ابو حازم او ابن عجلان هم د مقبری په واسطې سره کړې دې.

فائده: په سند کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ الشيخ عمر بن علی دې، هغوی د معن بن محمد نه روايت کوی. عمر بن علی مدلس دې او دلته هغوی د معن نه په عن سره روايت کوی. د مدلس عنعنه قبول نه وی. خو دا روايت احمد بن عبدالرزاق نقل کړې دې. په دې کښې عمر بن علی د سماع تصريح کړې ده، خو په هغه روايت کښې د معن نوم نشته بلکه د ﴿رجل من بنى غفار﴾ الفاظ دى. د رجل نه معن غفارى مراد دې. [1]

قوله: ﴿تَابَعَهُ أَبُو حَازِمٍ﴾: يعنى د معن بن محمد غفارى رحمه الله متابعت ابو حازم سلمه بن دينار او محمد بن عجلان دواړو کړې دې، د ابو حازم دا متابعت امام نسائى رحمه الله او د ابن عجلان متابعت امام محمد رحمه الله موصولا نقل فرمائيلې دې. [2]

[٦٠٥٧] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَبُو صَفْوَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِى سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «لاَ يَزَالُ قَلْبُ الْكَبِيرِ شَابًّا فِى اثْنَتَيْنِ فِى حُبِّ الدُّنْيَا، وَطُولِ الأَمَلِ». قَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِى يُونُسُ وَابْنُ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِى سَعِيدٌ وَأَبُو سَلَمَةَ.

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د بوډا سړی زړه د دوه څيزونو په باره کښې هميشه ځوان وی، د دنيا محبت او اوږد اميد.

قوله: ﴿قَالَ اللَّيْثُ﴾: د ليث بن سعد رحمه الله دا تعليق اسماعيلى موصولا نقل کړې دې. په دې کښې د محمد بن شهاب دوه شيوخ دى، سعيد بن المسيب او ابو سلمة بن عبدالرحمن بن عوف. د سعيد د روايت الفاظ بعينه د روايت الباب الفاظ دى. خو په دې کښې د ﴿فى حب الدنيا﴾ په ځائې ﴿فى حب المال﴾ دې او د ابو سلمة د روايت الفاظ دى:

﴿قلب الشيخ شاب على حب اثنتين: طول الحياة وحب المال﴾ [3].

يعنى د بوډا سړی زړه د دوه څيزونو په محبت سره ځوان وی، يو اوږد عمر او دويم د مال محبت.

---

[1] ارشاد السارى ١٣/٤٢١، فتح البارى ١١/٢٨٨

[2] فتح البارى: ١١/٢٨٨

[3] عمدة القارى: ٢٣/٥٦، ارشاد السارى: ١٣/٤٢٣

[۶۰۵۸] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَكْبَرُ ابْنُ آدَمَ وَيَكْبَرُ مَعَهُ اثْنَانِ حُبُّ الْمَالِ، وَطُولُ الْعُمُرِ». رَوَاهُ شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ.

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل د انسان عمر چه څومره څومره زیاتیږی. هغه سره دوه څیزونه هم په هغه کښې دتنه زیاتیږی. د مال محبت او د عمر ډیروالې

د امام شعبه رحمه الله خصوصیت ﴿رَوَاهُ شُعْبَةُ﴾ د شعبه روایت امام مسلم رحمه الله موصولا نقل کړې دې (۱)

د شعبه دا تعلیق امام بخاری رحمه الله ذکر کولو سره د سند د انقطاع وهم لره د لرې کولو کوشش کړې دې. ځکه چه د روایت الباب په سند کښې امام قتاده رحمه الله په ﴿عن﴾ سره روایت نقل کوی او قتاده مدلس دې. او د شعبه معامله مختلف ده ځکه چه هغه د مدلس راویانو صرف هم هغه روایات نقل کوی چه د هغې په باره کښې د سماع د تصریح هغوی ته علم وی نو د شعبه د قتادة نه دا روایت نقل کول د تصریح سماع دلیل دې. په دې وجه امام بخاری رحمه الله ﴿رواه شعبة عن قتادة﴾ ذکر اوفرمائیل. (۲)

⑥ بَاب الْعَمَلِ الَّذِي يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللَّهِ.

فِيهِ سَعْدٌ.

د الله پاک د رضا والا عمل فضیلت کوم عمل چه خالص د الله پاک د رضا دپاره کولې شی. د هغه په شریعت کښې ډیر اهمیت او فضیلت دې. امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د الله پاک د رضا دپاره د کیدونکو اعمالو فضیلت بیان کړې دې

﴿فیه سعد﴾ یعنی په دې باره کښې د سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه روایت دې کوم چه په کتاب الجنائز باب رثاء النبی صلی الله علیه وسلم سعد بن خولة د لاندې تیر شوې دې په هغې کښې دی چه کوم عمل د الله پاک د رضا دپاره اوکړې شی. په هغې سره به درجه او مرتبه اوچتیږی. د حدیث الفاظ دی ﴿فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أُخَلَّفُ بَعْدَ أَصْحَابِي؟ قَالَ: إِنَّكَ لَنْ تُخَلَّفَ فَتَعْمَلَ عَمَلاً صَالِحًا، إِلاَّ ازْدَدْتَ بِهِ دَرَجَةً﴾ (۳)

[۶۰۵۹] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ وَزَعَمَ مَحْمُودٌ أَنَّهُ عَقَلَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَقَالَ وَعَقَلَ مَجَّةً مَجَّهَا مِنْ دَلْوٍ كَانَتْ فِي دَارِهِمْ.

---

(۱) عمدة القاری: ۵۶/۲۳. ارشاد الساری: ۴۲۳/۱۳

(۲) فتح الباری: ۲۹۰/۱۱، وعمدة القاری ۵۶/۲۳

(۳) فتح الباری ۲۹۱/۱۱ ... [illegible] القاری: ۵۶/۲۳

قَالَ سَمِعْتُ عِتْبَانَ بْنَ مَالِكٍ الأَنْصَارِيَّ ثُمَّ أَحَدَ بَنِي سَالِمٍ قَالَ غَدَا عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «لَنْ يُوَافِيَ عَبْدٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. يَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ، إِلاَّ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ النَّارَ». [ر ۴۱۴]

سيدنا محمود بن ربيع رضي الله عنه به د دې حقيقت اظهار كولو چه رسول الله ﷺ د هغوى په ذهن كښې ښه محفوظ دې. هغوى فرمائى چه هغوى ته ياد دى چه رسول الله ﷺ د هغوى د كور د يوې بوقې نه اوبه اخستلو سره خوله مباركه كنګال كړې وه. هغوى فرمائى: ما د عتبان بن مالک انصارى رضي الله عنه نه او بيا د بنو سالم د يو بلى صاحب نه واوريدل هغوى بيان اوكړو چه رسول الله ﷺ مونږ ته تشريف راوړلو او وې فرمائيل: كوم بنده هم چه د قيامت په ورځ په داسې حال كښې راشى چه هغه د كلمې ﴿لا اله الا الله﴾ اقرار كړې وى او په هغې سره د هغوى مقصد د الله پاک رضا حاصلول وى نو الله پاک به د دوزخ اور په هغه باندې حرام كړى.

قوله: ﴿قَالَ: سَمِعْتُ عِتْبَانَ بْنَ مَالِكٍ الأَنْصَارِيَّ ثُمَّ أَحَدَ بَنِي سَالِمٍ﴾: سيدنا محمود بن الربيع رضي الله عنه فرمائى چه ما د سيدنا عتبان بن مالک انصارى او د بنو سالم د يو سړى نه واوريدل. په ﴿احد بنى سالم﴾ كښې دوه احتمالات دى.

① دا مرفوع دې او د دې عطف په محمود باندې دې. اى: اخبرنى محمود بن الربيع ثم احد بنى سالم..... امام زهرى رحمه الله فرمائى چه ماته محمود بن الربيع او د بنو سالم يو سړى حديث واورولو. ددې سړى نه حصين بن محمد انصارى مراد دې كوم چه د قبيله بنو سالم د سردارانو نه دې. امام زهرى رحمه الله په يو بل روايت كښې د دې تصريح كړې ده.

② دويم احتمال دا دې چه د دې عطف په ﴿الانصارى﴾ باندې دې او دا منصوب دې يعنى ﴿سمعت عتبان الانصارى، واحد بنى سالم﴾ اوس په دې صورت كښې دوه مطلبونه كيدې شى

الف: محمود بن الربيع رحمه الله فرمائى چه ما د عتبان او بنو سالم د يو سړى نه حديث واوريدلو. ګويا د هغوى دوه شيوخ دى يو عتبان، دويم احد بنى سالم او د ﴿احد بنى سالم﴾ نه حصين بن محمد مراد دې كوم چه تابعى دې او حال دا چه محمود بن الربيع رضي الله عنه صحابى دې. صحابى د تابعى نه روايت كوى

ب: او ﴿ثم احد بنى سالم﴾ دپاره ﴿الانصارى﴾ عطف تفسيرى هم جوړولې شو، يعنى دا حديث ما د عتبان نه اوريدلې دې، كوم چه انصارى دې او د قبيله بنو سالم يو سړې دې، د عتبان بن مالک رضي الله عنه تعلق هم د قبيله بنو سالم سره دې. [1]

[1] عمدة القارى: ۵۷/۲۳

[۶۰۶۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَمْرٍو عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى مَا لِعَبْدِي الْمُؤْمِنِ عِنْدِي جَزَاءٌ، إِذَا قَبَضْتُ صَفِيَّهُ مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا، ثُمَّ احْتَسَبَهُ إِلاَّ الْجَنَّةُ».

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل الله پاک فرمائی چه زما د دې مومن بنده چه څوک خپلوان او محبوب زه د دنیا نه اوچت کړم او هغه په دې باندې د ثواب نیت کولو سره صبر اوکړی نو د هغې بدله زما په نزد د جنت نه سوا هیڅ نه ده.

﴿صَفِيّ﴾ د صاد په فتحې او د فاء په کسرې او د یاء په تشدید سره، هغه سړې کوم چه انسان ته محبوب وی لکه ځوئې، رور، مخلص دوست .[1]

﴿احْتَسَبَهُ﴾ احتساب وائی، د ثواب او اجر نیت کول، ﴿الا الجنة﴾ د دې تعلق د ﴿مَا لِعَبْدِي الْمُؤْمِنِ﴾ سره دې .[2] هر یو کار که د آخرت د اجر او ثواب په نیت او ارادې سره اوکړې شی نو هغې ته د حدیث په اصطلاح کښې احتساب وائی.

پس د رسول الله ﷺ یو مشهور حدیث دې ﴿من صام رمضان ایمانا واحتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه وما تاخر﴾ یعنی کوم سړې هم چه د رمضان روژې د ایمان او د آخرت د اجر په نیت اونیسی. نو د هغه به وړاندې روستو ګناهونه معاف کړې شی په دې حدیث کښې د احتساب معنی د اجر او ثواب په نیت سره روژې نیول دی.

۷: بَابُ مَا يُحْذَرُ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا وَالتَّنَافُسِ فِيهَا

د امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب سره مقصد دا دې چه د دنیا د چمک دمک، کشش او د دنیا د حرص او هوس او په دې کښې د مقابلې نه ځان ساتل پکار دی.

[۶۰۶۱] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ الْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَمْرَو بْنَ عَوْفٍ وَهُوَ حَلِيفٌ لِبَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ كَانَ شَهِدَ بَدْرًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ إِلَى الْبَحْرَيْنِ يَأْتِي بِجِزْيَتِهَا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - هُوَ صَالَحَ أَهْلَ الْبَحْرَيْنِ، وَأَمَّرَ عَلَيْهِمُ الْعَلاَءَ بْنَ الْحَضْرَمِيِّ، فَقَدِمَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَسَمِعَتِ الأَنْصَارُ بِقُدُومِهِ فَوَافَتْهُ صَلاَةَ الصُّبْحِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَلَمَّا انْصَرَفَ تَعَرَّضُوا لَهُ فَتَبَسَّمَ حِينَ رَآهُمْ وَقَالَ «أَظُنُّكُمْ سَمِعْتُمْ بِقُدُومِ أَبِي عُبَيْدَةَ، وَأَنَّهُ جَاءَ بِشَيْءٍ». قَالُوا أَجَلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ.

---

[1] عمدة القاری : ۵۷/۲۳

[2] عمدة القاری : ۵۷/۲۳، وفتح الباری ۲۹۲/۱۱

قَالَ «فَأَبْشِرُوا وَأَمِّلُوا مَا يَسُرُّكُمْ، فَوَاللَّهِ مَا الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ، وَلَكِنْ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُبْسَطَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا، كَمَا بُسِطَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَتَنَافَسُوهَا كَمَا تَنَافَسُوهَا وَتُلْهِيَكُمْ كَمَا أَلْهَتْهُمْ». ار ۲۹۸۸ا

سیدنا مسور بن مخرمه رضی الله عنه خبر ورکړو چه سیدنا عمرو بن عوف رضی الله عنه کوم چه د بنو عامر بن لوئی حلیف وو او د بدر په جنګ کښې د رسول الله ﷺ سره شریک وو. هغوی بیان اوکړو چه رسول الله ﷺ سیدنا ابوعبیده بن الجراح رضی الله عنه د بحرین په جزیه راوړلو پسې اولیږلو. رسول الله ﷺ د بحرین والو سره صلح کړې وه. او په هغوی باندې ئې علاء بن حضرمی امیر مقرر کړې وو. چه کله ابوعبیده رضی الله عنه د بحرین د جزیې مال راوړلو نو انصارو د هغوی د راتلو واوریدل او د سحر مونځ ئې د رسول الله ﷺ سره اوکړو، او چه کله رسول الله ﷺ روان شو نو دا ټول خلق د هغوی مخې ته راغلل، رسول الله ﷺ د هغوی په لیدو باندې مسکې شو او وې فرمائیل زما خیال دې د ابوعبیده د راتلو متعلق تاسو اوریدلې دی او دا هم چه هغه څه راوړې دی؟ انصارو عرض اوکړو جی یا رسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ اوفرمائیل: بیا دې تاسو ته زیرې وی تاسو د هغې امید ساتئ کوم چه به تاسو خوشحاله کړی، الله پاک ګواه دې! فقر او محتاجی هغه څیز نه دې چه د هغې نه زه ستاسو متعلق ویریږم. بلکه زه خو د دې نه ویریږم چه دنیا به په تاسو فراخه کړې شی څنګه چه په هغه خلقو باندې فراخه کړې شوې وه کوم چه ستاسو نه مخکښې وو او تاسو به هم د دې دپاره د یو بل نه د مخکښې کیدو داسې کوشش اوکړئ څنګه چه به هغوی کولو او تاسو به هم دغه شان غافل کړی څنګه چه ئې هغوی غافل کړې وو.

په سند کښې درې تابعین دی، موسی بن عقبة، ابن شهاب او عروة بن زبیر، دوه صحابه دی، سیدنا مسور بن مخرمه او سیدنا عمرو بن عوف رضی الله عنهما دا ټول مدنی دی. (۱)

د علاء بن الخضرمي نوم عبدالله بن مالک بن ربیعه دې.

قوله: ﴿مَا الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ﴾: ﴿ الفقر ﴾ منصوب دې، ما اضمر عامله علی شریطة التفسیر د قبیل نه دې، او دې لره مبتداء جوړولو سره مرفوع هم لوستلې شو، په دواړو صورتونو کښې د ﴿ اخشی ﴾ مفعول به به حذف وی، په دې صورت کښې به هغه د وجې د اشتغال نه په ﴿ الفقر ﴾ کښې عمل نه شی کولې. لهذا د الفقر فعل به ناصب مقدر وی، کوم چه ﴿ اخشی ﴾ دې. او په دویم صورت کښې به ﴿ الفقر ﴾ د ما اسم کیدو د وجې نه مرفوع وی، او خبر چه کله جمله وی نو په هغې کښې چونکه د عائد کیدل ضروری وی په دې وجه د ﴿ اخشی ﴾ مفعول به به مقدر منلې شی، کوم چه ضمیر غائب دې او د ﴿ الفقر ﴾ طرف ته راجع دې، تقدیری عبارت داسې دې: ﴿ ما الفقر اخشاه علیکم ﴾ (۲)

---

۱) فتح الباری ۱۱/۲۹۴، عمدة القاری: ۲۳/۵۹

۲) فتح الباری ۱۱/۲۹۵، عمدة القاری: ۲۳/۶۰

[۲۰۶۲] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - خَرَجَ يَوْمًا فَصَلَّى عَلَى أَهْلِ أُحُدٍ صَلاَتَهُ عَلَى الْمَيِّتِ، ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَ «إِنِّي فَرَطُكُمْ وَأَنَا شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ، وَإِنِّي وَاللَّهِ لأَنْظُرُ إِلَى حَوْضِي الآنَ، وَإِنِّي قَدْ أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِ الأَرْضِ - أَوْ مَفَاتِيحَ الأَرْضِ - وَإِنِّي وَاللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي، وَلَكِنْ أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنَافَسُوا فِيهَا».

د سيدنا عقبه بن عامر رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ بهر تشريف راوړلو نو د جنګ احد په شهيدانو باندې ئې داسې مونځ اوکړو څنګه چه د مړي جنازه لوستلې شي. بيا رسول الله ﷺ منبر ته تشريف راوړلو او وې فرمائيل: زه به ستاسو نه مخکښې ځم او زه به په تاسو باندې ګواه يم. والله! زه خپل حوض دې وخت کښې داسې وينم او ماته د زمکې د خزانو کنجياني راکړې شوې دی يا ئې اوفرمائيل د زمکې کنجياني راکړې شوې دی او والله! زه ستاسو متعلق د دې نه نۀ ويريږم چه تاسو به زما نه روستو شرک اوکړئ بلکه زما ستاسو متعلق د دې ويره ده چه تاسو به په دنيا کښې د دې د حصول دپاره د يو بل نه د مخکښې کيدو کوشش کوئ.

د ابوالخير نوم مرثد بن عبدالله دې.

[۲۰۶۳] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ أَكْثَرَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ مَا يُخْرِجُ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ بَرَكَاتِ الأَرْضِ». قِيلَ وَمَا بَرَكَاتُ الأَرْضِ قَالَ «زَهْرَةُ الدُّنْيَا». فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ هَلْ يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ فَصَمَتَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ يُنْزَلُ عَلَيْهِ، ثُمَّ جَعَلَ يَمْسَحُ عَنْ جَبِينِهِ فَقَالَ «أَيْنَ السَّائِلُ». قَالَ أَنَا. قَالَ أَبُو سَعِيدٍ لَقَدْ حَمِدْنَاهُ حِينَ طَلَعَ ذَلِكَ. قَالَ «لاَ يَأْتِي الْخَيْرُ إِلاَّ بِالْخَيْرِ، إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ، وَإِنَّ كُلَّ مَا أَنْبَتَ الرَّبِيعُ يَقْتُلُ حَبَطًا أَوْ يُلِمُّ، إِلاَّ آكِلَةَ الْخَضِرَةِ، أَكَلَتْ حَتَّى إِذَا امْتَدَّتْ خَاصِرَتَاهَا اسْتَقْبَلَتِ الشَّمْسَ، فَاجْتَرَّتْ وَثَلَطَتْ وَبَالَتْ، ثُمَّ عَادَتْ فَأَكَلَتْ، وَإِنَّ هَذَا الْمَالَ حُلْوَةٌ، مَنْ أَخَذَهُ بِحَقِّهِ وَوَضَعَهُ فِي حَقِّهِ، فَنِعْمَ الْمَعُونَةُ هُوَ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِغَيْرِ حَقِّهِ، كَانَ الَّذِي يَأْكُلُ وَلاَ يَشْبَعُ». [ر: ۸۷۹]

د سيدنا ابوسعيد خدري رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: زه ستاسو متعلق د ټولو نه زياته ويره د دې لرم. چه الله پاک به د زمکې برکتونه ستاسو دپاره راوباسي. تپوس اوکړې شو. د زمکې برکتونه څه دی؟ وې فرمائيل: د دنيا فراخي. په دې باندې يو سړی د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو: آيا خير به شر راوړي؟ رسول الله ﷺ خاموش شو او مونږ خيال اوکړو چه کيدې شی په هغوی باندې وحی نازليږی. د دې نه پس رسول الله ﷺ تندې صفا کړو او تپوس ئې اوفرمائيلو هغه تپوس کونکې سړې چرته دې؟ تپوس کونکی اووې:

سيدنا ابوسعيد خدرى رضی الله عنه فرمائی چه کله د دې سوال حل زمونږ مخې ته راغلو نو مونږ د هغه صاحب تعريف اوکړو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل خير خو صرف خير راوړی. خو دا مال د شين او ښکلې ګيا په شان دې او کوم څيزونه هم چه سپرلې راټوکوئ هغه په حرص زيات خوراک کونکو لره هلک يا هلاکت ته نزدې کړی. سوا د هغه څاروی نه چا چه په ډکه خيټه خوراک کړې وی، تردې چه کله د هغه تشی ډک شی نو هغه نمر ته مخ کولو سره شخوند اوهلو. او بيا ئې واړۀ او لوئې بول اوکړل او بيا د هغې نه پس ئې بيا واپس کيدو سره خوراک اوکړو

او دا مال هم ډير خوږ دې، چا چه دا په حق سره واخستلو او په حق کښې ئې خرچ کړو نو هغه بهترينه ذريعه ده او چا چه دا په ناجائز طريقې سره حاصل کړو نو د هغه سړی په شان دې چه خوراک کوی خو مړيږی نه.

قوله: ﴿لَقَدْ حَمِدْنَاهُ حِينَ طَلَعَ ذَلِكَ﴾: يعنى په شروع کښې خو د هغه سوال په مونږ ښه او نه لګيدو ځکه چه د هغه په سوال کولو باندې رسول الله ﷺ خاموش شو (مونږ اوګڼړله چه هغوی خفه شو) خو چه کله خبره واضحه شوه نو مونږ د هغه تعريف اوکړو، ﴿ طلع بمعنی ظهر﴾ دې

﴿خَضِرَةٌ﴾: د خاء په فتحې او د ضاد په کسرې سره دې په معنی د شين او سرسبز.

﴿يَقْتُلُ حَبَطًا أَوْ يُلِمُّ﴾: ﴿حبط﴾ د زيات خوراک د وجې نه د خيټې پړسيدو ته وائی.

﴿حبطت الدابة﴾: څاروی دومره خوراک اوکړو چه خيټې ئې اوپړسيده او مړ شو. [1]

﴿يلم﴾ يعنى موسمی سپرلې چه کومه ګيا راټوکوی او د زيات خوراک کولو د وجې نه وژل کوی يا ئې وژلو ته نزدې کړی.

﴿آكِلَةَ الْخَضِرَةِ﴾: اكلة: د اسم فاعل مونث صيغه ده، خوراک کونکې څاروې.

﴿امْتَدَّتْ خَاصِرَتَاهَا﴾: يعنى د هغه دواړه تشی ډک شو او ښه نيغ شو.

﴿فَاجْتَرَّتْ﴾ شخوند وهل، خوړلې شوې ګيا راويستلو سره دوباره ميده کول.

﴿ثلطت﴾: سوټه کول. [2]

قوله: ﴿إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ﴾: ﴿ خضرة﴾ او ﴿ حلوة﴾ مؤنث دې او مال مذکر دې او په اسم ﴿ ان﴾ او دهغې په خبر کښې د تذکير او تانيث په اعتبار سره مطابقت ضروری دې. په دې وجه په عبارت کښې مختلف تاويلات کړې شوې دی،

---

[1]) حبطت الدابة حبطا : اذا اصابت مرعى طيبا، فافرطت فى الاكل حتى تنتفخ، فتموت. (النهاية فى غريب الحديث : ۳۲۴/۱)

[2]) د لغاتو د تشريح دپاره اوګورئ : عمدة القارى ۶۲/۲۳، وفتح البارى : ۲۹۷/۱۱

① یو دا چه د مال نه مراد ﴿الحیاة بالمال﴾ دي او ﴿خضرة﴾ د دي خبر دي
② دویم دا چه د مال نه دنیا مراد ده او هغه مونث ده
③ دریم دا چه په دي سره تشبیه مقصود ده، ای: المال کالبقلة الخضرة الحلوة.[1]

قوله: ﴿فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ هَلْ يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ؟﴾: یو سړي عرض اوکړو چه یا رسول الله ﷺ! ایا خیر به د ځان سره شر هم راوړي؟ یعني د ملکي فتوحاتو او اقتدار د وجې نه به چه مونږ مسلمانانو ته کوم مال غنیمت او سازوسامان حاصلیږي، هغه خو به زمونږ دپاره د الله پاک نعمت وي، او هسې هم په جائز وسائلو او ذرائع سره حاصلیدونکي دولت او د رزق وغیره وسعت او فراخي یو ښه څیز دي، نو دا څنګه ممکن ده چه د الله پاک ورکړې شوې نعمت او یو ښه څیز زمونږ دپاره د بدئ او فتنې او ترک طاعات سبب او ذریعه جوړه شي.

قوله: ﴿فَقَالَ إِنَّهُ لَا يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ وَإِنَّ مِمَّا يُنْبِتُ الرَّبِيعُ يَقْتُلُ، أَوْ يُلِمُّ إِلَّا آكِلَةَ الْخَضْرَاءِ﴾: رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه حقیقت دا دي چه خیر کله هم د ځان سره شر نه راوړي، یعني په جائز ذرائع سره د مال او دولت حاصلیدل او په رزق کښې د وسعت او فراخئ او خوشحالئ نصیب کیدل، په خیرونو کښې یو خیر دي او د دې په وجه هیڅ بدی نه راځي، بلکه اصل کښې د شر راتلل د هغه عوارضو د وجې نه دی کوم چه د دولت مندئ او خوشحالئ په وخت لاحق کیږي. لکه بخل او اسراف او د حد اعتدال نه تجاوز.
او د دې مثال سپرلې دې کوم چه د زمکې د خیټې نه ګیا وغیره راوباسي او د خپل ذات په اعتبار سره خو ښه او فائده مند وي، خو د هغې نه نقصان هغه وخت رسیږي چه کله یو ځاروې د خپل ضرورت نه زیاتي خوراک اوکړي او د ډیر خوراک د وجې نه په هلاکت کښې اخته شي.
پس خپله رسول الله ﷺ د دې مثال داسې بیان اوفرمائیلو چه د سپرلي موسم کومه ګیا راوباسي، هغه په حقیقت کښې خو د خیر او فائدې څیز وي چه هغه د خپل ځان سره هیڅ نقصان او بدی راوړلو سره د زمکې د خیټې نه نهٔ راوځي. خو هغه ځاروی لره د هغه خیټه پړسولو سره وژني، او که هغه مړ نه شي نو مرګ ته نزدې شي. یعني کوم ځاروې چه په دې ګیا کښې د حد نه واوړي، هغه د دې ګیا د وجې نه نهٔ بلکه د خپل فعل یعني زیات خوراک د وجې نه ضرور په هلاکت کښې واقع شي. هغه داسې چه هغه خوراک کونکي ځاروی دا ګیا داسې اوخوړله چه کله د ډیر خوراک د وجې نه د هغه دواړه تشي اوپړسیدل نو هغه د نمر مخې ته کیناستلو، لکه چه د ځاروی عادت وي چه کله د بدهضمئ د وجې نه د هغه خیټه اوپړسیږي نو هغه په نمر کیني او د هغه وجود ګرمي موندلو سره نرم شي او په هغه کښې چه څه وي هغه بهر راشي، بیا چه کله نرمه سوټه او متیازې کولو سره هغه خپله خیټه سپکه کړي نو د سریدو دپاره د چراګاه طرف ته روان شي.

---

[1]) ارشاد الساری : ۱۳/۴۲۸، فتح الباری : ۱۱/۲۹۷

د دولت ډیر والې کله نعمت دې؟ ﴿ وَإِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ ﴾ د مذکوره مثال او د هغې د مطابقت بیانولو نه پس رسول الله ﷺ دا مال او زر ډیر شین او نرم او مزیدار دې وئیلو سره د دې حقیقت طرف ته اشاره اوفرمائیله چه د دنیا مال او زر. د هغه د محبت او مصارف د تعلق نه د انسانانو حالات او خیالات مختلف وی. چه څه خلق خو هغه وی کوم چه صرف د حاجت او ضرورت په قدر د مال او اسباب په حصول باندې اکتفاء کوی او د هغې د حصول دپاره هم جائز او صحیح وسائل او ذرائع اختیاروی هم دغه شان هغوی سره چه کوم مال او اسباب او پیسې وی. هغوی هغې لره په ښه مصارفو کښې خرچ کوی.
خو څه خلق داسې وی کوم چه مال او دولت لره هرڅه ګنړی. د هغوی حرص او طمع په هیڅ حد باندې قناعت نه کوی. هغوی نه صرف دا چه د ضرورت او حاجت نه د زائد مال او زر حاصلولو سعی او کوشش کوی. او د هغې په راجمع کولو کښې لګیدلې وی. بلکه د هغې په حصول کښې د جائز او ناجائز ترمینځه هیڅ تمیز نه کوی. د سختو نه سختې بدئ ارتکاب کولو سره او حرام ذرائع لره اختیارولو سره دولت راټولوی.
د دې نه علاوه هغوی سره چه کوم مال دولت او روپئ پیسې وی. هغه په حقدارانو باندې او په هغه مصارفو کښې نه خرچ کوی. کوم چه د الله پاک د رضا باعث وی. او د مال او دولت متعلق د هغوی دا حرص او طمع هغوی لره د هغه سړی په شان کړی چه خوراک کوی، خو د حرص د غلبې د وجې نه نه مړیږی. یا د هغوی حالت د هغه سړی په شان شی کوم چه د استسقاء مریض وی چه هیڅ وخت هم نه مړیږی او څومره چه اوبه څکی. هم دومره ئې تنده زیاتیږی او خیټه ئې پړسیږی

[۶۰۶۴] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَمْرَةَ قَالَ حَدَّثَنِي زَهْدَمُ بْنُ مُضَرِّبٍ قَالَ سَمِعْتُ عِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ - رضي الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « خَيْرُكُمْ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ». قَالَ عِمْرَانُ فَمَا أَدْرِي قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بَعْدَ قَوْلِهِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا « ثُمَّ يَكُونُ بَعْدَهُمْ قَوْمٌ يَشْهَدُونَ وَلاَ يُسْتَشْهَدُونَ ، وَيَخُونُونَ وَلاَ يُؤْتَمَنُونَ ، وَيَنْذِرُونَ وَلاَ يَفُونَ وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ ».[ر: ۲۵۰۸]

د سیده عمران بن حصین رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل په تاسو کښې د ټولو نه غوره زمانه ده، بیا د هغه خلقو زمانه ده کوم چه به د دې نه روستو وی، سیدنا عمران رضی الله عنه فرمائی ماته معلومه نه ده چه رسول الله ﷺ دا ارشاد دوه کرته بیان کړو یا درې کرته. بیا به د دې نه روستو هغه خلق وی کوم چه به ګواهی ورکوی خو د هغوی ګواهی به نه وی طلب کړې شوې. هغوی به خیانت کوی او د هغوی نه به اعتماد اوچت کړې شی. هغوی به منخته کوی خو پوره کوی به ئې نه او په هغوی کښې به څورب والې خور شی.

قوله: ﴿وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ﴾: ﴿سمن﴾ څورب والی ته وائی. د سنن ترمذی په روایت

کښي دی: ﴿ثم يجئ قوم يتسمنون ويحبون السمن﴾ [۱] يعنی د دې نه پس به داسې خلق راشی چه ځورب به وی او ځورب والې به خوښوی.

په يو بل حديث کښي راځی ﴿ان الله يبغض الحبر السمين﴾ [۲] يعنی الله پاک د ځورب ملا سره بغض کوی علماء کرامو ليکلې دی چه د دې نه مراد صرف د بدن ځورب والې نه دې مراد. بلکه مقصد ئې په تعيش او عيش و عشرت کښي اخته کيدل دی يعنی داسې خلق به راشی چه هغوی به عيش و عشرت او لوفری خوښوی. چونکه عموما ځورب والې هم د لا پرواهئ او عيش وعشرت په نتيجه کښي وی. په دې وجه حديث کښي د دې ذکر راغلې دې.

[۶۰۶۵] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ يَجِيءُ مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمٌ تَسْبِقُ شَهَادَاتُهُمْ أَيْمَانَهُمْ وَأَيْمَانُهُمْ شَهَادَاتِهِمْ». [ر: ۲۵۰۹]

د سيدنا عبدالله بن مسعود ﷛ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د ټولو نه غوره زمانه زما ده. د هغې نه پس د هغه خلقو کوم چه به د دوی نه پس وی او د هغې نه پس به داسې خلق پيدا شی چه د هغوی ګواهئ به د هغوی د قسمونو نه مخکښې کيږی او قسمونه به ئې د ګواهو نه (يعنی په دروغه د ګواهئ ورکولو شوقيان به وی).

﴿عبدان﴾ عبدالله بن عثمان مروزی لقب دې. د ابو حمزه نوم محمد بن ميمون دې

﴿عَبيده﴾ (د په فتحې او د باء په کسرې سره دې) د هغوی د پلاره نوم قيس دې

قوله: ﴿ثُمَّ يَجِيءُ مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمٌ تَسْبِقُ شَهَادَاتُهُمْ﴾: مطلب دا دې چه د هغوی نه په روستو راتلونکو خلقو کښې به تقوی نه وی. هغوی به د الله پاک د ويرې نه خالی وی او د دروغژنې ګواهئ او په دروغه قسم خوړلو دپاره به هر سرې تيار وی

[۶۰۶۶، ۶۰۶۷] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ عَنْ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ خَبَّابًا وَقَدِ اكْتَوَى يَوْمَئِذٍ سَبْعًا فِي بَطْنِهِ وَقَالَ لَوْلاَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - نَهَانَا أَنْ نَدْعُوَ بِالْمَوْتِ لَدَعَوْتُ بِالْمَوْتِ، إِنَّ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ - صلى الله عليه وسلم - مَضَوْا وَلَمْ تَنْقُصْهُمُ الدُّنْيَا بِشَىْءٍ، وَإِنَّا أَصَبْنَا مِنَ الدُّنْيَا مَا لاَ نَجِدُ لَهُ مَوْضِعًا إِلاَّ التُّرَابَ.

قيس بن ابی حازم فرمائی چه ما د سيدنا خباب ﷛ نه واوريدل او هغه ورځ د هغوی په خيټه کښي اووۀ داغونه لګيدې وو که رسول الله ﷺ مونږ د مرګ د دعا نه منع کړې نه وې

---

[۱] سنن الترمذی، ابواب الفتن، باب ما جاء فی القرن الثالث، رقم الحديث: ۲۲۲۱

[۲] الکاف الشاف فی تخريج احاديث الکشاف علی حاشيته ۴۴/۲. والجامع لاحکام القرآن: ۳۷/۷ (سورة النجم) (قلت: ضعفه عبد العزيز بن محمد بن عبد المحسن فی محض الصواب فی فضائل عمر بن الخطاب وقال: إسناده ضعيف لانقطاعه، وفيه معلی الجعفی اتفق النقاد علی تکذيبه. (التقريب رقم: ۶۸۰۷).

نو ما به د خپل ځان دپاره د مرګ دعا کوله، د رسول الله ﷺ خوصحابه تیر شواو دنیا د هغوی د خیر د اعمالو نه هیڅ نه ووکم کړې، او مونږ د دنیا نه دومره څه حاصل کړل چه د خاورو نه سوا د هغې هیڅ ځائې نشته.

[۶۰۶۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنِي قَيْسٌ قَالَ أَتَيْتُ خَبَّابًا وَهُوَ يَبْنِي حَائِطًا لَهُ فَقَالَ إِنَّ أَصْحَابَنَا الَّذِينَ مَضَوْا لَمْ تَنْقُصْهُمُ الدُّنْيَا شَيْئًا، وَإِنَّا أَصَبْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ شَيْئًا، لَا نَجِدُ لَهُ مَوْضِعًا إِلَّا التُّرَابَ. [ر: ۵۳۴۸]

قیس بن ابی حازم رحمه الله فرمائی چه زه د سیدنا خباب رضی الله عنه په خدمت کښې حاضر شوم هغوی د خپل باغ چار دیواری جوړوله، هغوی اوفرمائیل چه زمونږ ملګری کوم چه وفات شو دنیا د هغوی په اعمالو کښې هیڅ کمې اونکړو، خو مونږ د هغې نه روستو دومره حاصله کړه چه د خاورې نه سوا د هغې د ایخودلو هیڅ ځائې نه ملاویږی.

[۶۰۶۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ عَنْ سُفْيَانَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ خَبَّابٍ رضی الله عنه - قَالَ هَاجَرْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم -. [ر: ۱۲۱۷]

د سیدنا خباب رضی الله عنه نه روایت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره هجرت اوکړو.

د هجرت واقعه ئې دلته بیان نه کړه، هغه په باب الهجرة الی المدینة کښې تیره شوې ده په هغې کښې دی: ﴿فَوَقَعَ أَجْرُنَا عَلَى اللَّهِ فَمِنَّا مَنْ مَضَى لَمْ يَأْخُذْ مِنْ أَجْرِهِ شَيْئًا مِنْهُمْ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ﴾ [1]

⑧ باب قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ.....

فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ * إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ). [فاطر: ۵، ۶] جَمْعُهُ سُعُرٌ، قَالَ مُجَاهِدٌ الْغَرُورُ الشَّيْطَانُ.

اې خلقو! بیشکه د الله پاک وعده حق ده، پس تاسو د دنیا ژوند په دهوکه کښې وانچوی او د الله پاک په باره کښې تاسو ته شیطان دهوکه درنکړی، بیشکه شیطان ستاسو دشمن دې او هغه تاسو په دشمنۍ باندې اونیسئ، یقینا هغه خپل جماعت ته دعوت ورکوی چه هغوی جهنمیان شی.

قوله: ﴿قَالَ مُجَاهِدٌ الْغَرُورُ الشَّيْطَانُ﴾: مجاهد په آیت کریمه کښې د ﴿الغرور﴾ تفسیر په شیطان سره کړې دې، فریابی دا تعلیق موصولا نقل کړې دې. [2]

غرور په حقیقت کښې هر هغه څیز ته وئیلې کیدې شی کوم چه انسان په دهوکه کښې واچوی، مال، د جاه شهوت او شیطان، په ټولو باندې د غرور اطلاق کیدې شی او شیطان

[1]) ارشاد الساری ۴۳۳/۱۳، وفتح الباری ۳۰۰/۱۱

[2]) ارشاد الساری: ۴۲۳/۱۲

چونکه په دې باب کښې د ټولو نه وړاندې دې، په دې وجه هغه ته د غرور مصداق وئیلې شوې دې (۱)

[۲۰۶۹] حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْقُرَشِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُعَاذُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ ابْنَ أَبَانَ أَخْبَرَهُ قَالَ أَتَيْتُ عُثْمَانَ بِطَهُورٍ وَهُوَ جَالِسٌ عَلَى الْمَقَاعِدِ، فَتَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - تَوَضَّأَ وَهُوَ فِي هَذَا الْمَجْلِسِ، فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ قَالَ: «مَنْ تَوَضَّأَ مِثْلَ هَذَا الْوُضُوءِ، ثُمَّ أَتَى الْمَسْجِدَ فَرَكَعَ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ جَلَسَ، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ». قَالَ وَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لاَ تَغْتَرُّوا». [ر: ۱۵۸]

ابن ابان فرمائی چه ما سیدنا عثمان رضی الله عنه د پاره د اودس اوبه راوړلې، هغوی په یو دالانګی کښې ناست وو بیا هغوی په ښه طریقه اودس اوکړو، د هغې نه پس ئې اوفرمائیل چه ما رسول الله صلی الله علیه وسلم هم په دې ځائې باندې په اودس کولو باندې لیدلې دې، رسول الله صلی الله علیه وسلم په ښه طریقه باندې اودس اوکړو بیا ئې اوفرمائیل: چه چا داسې اودس اوکړو او مسجد ته راتلو سره ئې دوه رکعته مونځ اوکړو، بیا د جماعت په انتظار کښې ناست وونو د هغه مخکښې ګناهونه معاف کیږی، هغوی اووې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: په دهوکه کښې مه راځئ.

﴿لاَ تَغْتَرُّوا﴾: یعنی په دهوکه کښې واقع نه شئ چه الله پاک په مانځه سره ټول ګناهونه معاف کوی نو د ګناهونو نه احتیاط نه دې پکار، ځکه چه په مونځونو سره صرف واړه ګناهونه معاف کیږی او که لوئې ګناهونه هم الله پاک په خپل فضل او کرم سره معاف کړی نو هغه به په قبول شوی مانځه سره معاف کیږی او د قبولیت صلاة علم چاته هم نه شی کیدې.

⑨ باب ذَهَابِ الصَّالِحِينَ

﴿يقال: الذهاب: المطر﴾

[۲۰۷۰] (۲) حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ بَيَانٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ عَنْ مِرْدَاسٍ الأَسْلَمِيِّ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « يَذْهَبُ الصَّالِحُونَ

---

(۱) ارشاد الساری: ۱۲/۴۲۳

(۲) قال ابن بطال: ذهاب الصالحين من أشراط الساعة، إلا إنه إذا بقى الناس فى حفالة كحفالة الشعير أو التمر؛ فذلك إنذار بقيام الساعة وفناء الدنيا، وهذا الحديث معناه الترغيب فى الاقتداء بالصالحين والتحذير من مخالفة طريقهم خشية أن يكون من خالفهم ممن لا يباليه الله ولا يعبأ به. وبَالة: مصدر باليت محذوف منه الياء التى هى لام الفعل، وكان أصله (بالية) فكرهوا ياءً قبلها كسرة، لكثرة استعمال هذه اللفظة فى نفى كل ما لا يحفل به، وتقول العرب أيضًا فى مصدر باليت مبالاةً كما تقول بالة. والحفالة: سفلة الناس وأصلها فى اللغة ما تساقط من قشور التمر والشعير وغيرهما، والحثالة والحشافة مثله. (انظر شرح ابن بطال للبخارى ۱۰/۱۶۱)

الأَوَّلُ فَالأَوَّلُ، وَيَبْقَى حُفَالَةٌ كَحُفَالَةِ الشَّعِيرِ أَوِ التَّمْرِ، لَا يُبَالِيهِمُ اللهُ بَالَةً». قَالَ أَبُو عَبْدِ اللهِ يُقَالُ حُفَالَةٌ وَحُثَالَةٌ. [ر: ۳۹۲۵]

د سيدنا مرداس اسلمي رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: نيکان بندګان به پرلپسې لاړ شي، او د اوربشو د بسو په شان ناکاره قسم خلق به پاتې شي. الله پاک به د هغوی لره پرواه هم نه کوي.

امام بخاري رحمه الله فرمائي: حُفَالَةٌ او حُثَالَةٌ په يو معنی کښې استعمالولې شي.

﴿يقال: الذهاب: المطر﴾: امام بخاري رحمه الله فرمائي چه د ذهاب معنی د باران راځي. دا لفظ د ذهاب الصالحين په مناسبت سره امام بخاري رحمه الله ذکر کړې دې.

⑩ باب مَا يُتَّقَى مِنْ فِتْنَةِ الْمَالِ

وَقَوْلِ اللهِ تَعَالَى (إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ)

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې د مال د فتنې نه د بچ کيدلو تاکيد کړې شوې دې [1] مال که په جائز طريقې سره حاصل کړې شي او په جائز مصارف کښې استعمال کړې شي نو د الله پاک نعمت دې خو که په ناجائز طريقې سره مال راشي يا مال په غلطو مصارفو کښې استعماليږي يا هغه د انسان د ګناهونو ذريعه جوړيږي، نو فتنه او لوئې ازميښت دې.

[۲۰۷۱] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ - صلى الله عليه وسلم - «تَعِسَ عَبْدُ الدِّينَارِ وَالدِّرْهَمِ وَالْقَطِيفَةِ وَالْخَمِيصَةِ، إِنْ أُعْطِيَ رَضِيَ، وَإِنْ لَمْ يُعْطَ لَمْ يَرْضَ». [ر: ۲۷۳۰]

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل. د دينار او درهم غلام، د غوره ريښمي جامو او څادر غلام دې تباه شي، که هغه ته ورکړې شي نو خوشحاليږي او که ورنکړې شي نو خفه کيږي.

د ابو حصين نوم عثمان بن عاصم دې، حصين (د حاء په فتحې او د صاد په کسرې سره) دې.

﴿القطيفة﴾ کمبل، کپړا. ﴿الخميصة﴾ تور څادر. د حديث مطلب دا دې کوم انسان د دنيا دومره عاشق او غلام وي چه په دنيا کښې د هغه د خوشحالئ او خفګان اول او آخر سبب وي، که د دنيا يو څيز ورته ملاؤ شي نو خوشحاله. که ملاؤ نه شي نو خفه کيږي، د دنيا داسې عاشق غلام دپاره رسول الله ﷺ بد دعا اوفرمائيله

---

[1] قال ابن بطال: معنى الفتنة فى كلام العرب: الاختبار والابتلاء. ومنه قوله تعالى: (وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا) (طه: ٤٠) أى اختبرناک. والفتنة: الإمالة عن القصد. ومنه قوله تعالى: (وَإِن كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ) (الإسراء: ٧٣) أى ليميلونک. والفتنة أيضًا: الإحراق من قوله تعالى: (يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ) (الذاريات: ١٣) أى يحرقون. هذا قول ابن الأنبارى. والاختبار والابتلاء بجمع ذلک كله. وقد أخبر الله تعالى عن الأموال والأولاد أنما فتنة. (شرح ابن بطال ١٠/١٦٢)

حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ عَطَاءٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لَابْتَغَى ثَالِثًا، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ».

د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل : که انسان سره د مال دوه وادیانې وی نو هغه به د دریمې خواهش مند وی او د انسان خیټه د خاورو نه سوا یو څیز هم نه شي ډکولې او الله پاک د هغه چا توبه قبلوی چه توبه کوی.

قوله: ﴿وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ﴾: د ابن آدم خیټه صرف خاوره ډکولې شی، خاوره د مرګ نه کنایه ده یعنی ترڅو پورې چه هغه ژوندې وی د مال خواهش به د هغه وی. تردې چه د هغه مرګ راشی، علامه قسطلانی رحمه الله لیکی:

﴿کنایة عن الموت، لاستلزامه الامتلاء، کانه قال: لایشبع من الدنیا حتی یموت﴾ (۱)

[۲۰۷۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا مَخْلَدٌ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ سَمِعْتُ عَطَاءً يَقُولُ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «لَوْ أَنَّ لِابْنِ آدَمَ مِثْلَ وَادٍ مَالًا لَأَحَبَّ أَنَّ لَهُ إِلَيْهِ مِثْلَهُ، وَلَا يَمْلَأُ عَيْنَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ». قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَلَا أَدْرِي مِنَ الْقُرْآنِ هُوَ أَمْ لَا. قَالَ وَسَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ يَقُولُ ذَلِكَ عَلَى الْمِنْبَرِ.

د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل، هغوی اوفرمائیل چه که انسان سره د مال (کډو بیزو وغیره) یو پوره میدان وی نو هغه به غواړی چه هغه ته یو هم دغه شان وادی بله ملاؤ شی او د انسان سترګې د خاورو نه علاوه یو څیز هم نه شی ډکولې او څوک چه الله پاک ته توبه اوباسی هغه د هغه توبه قبلوی، سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه ماته معلومه نه ده دا د قرآن نه دې یا نه؟

قوله: ﴿قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَلَا أَدْرِي مِنَ الْقُرْآنِ هُوَ أَمْ لَا﴾: سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه ماته معلومه نه ده چه دا حدیث د قران کریم حصه ده (چه د هغې تلاوت منسوخ شوې دې) یا نه؟

قوله: ﴿قَالَ وَسَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ يَقُولُ ذَلِكَ عَلَى الْمِنْبَرِ﴾: د قال فاعل امام عطاء دې او دا د ماقبل سند سره متصل دې، امام عطاء بن ابی رباح رحمه الله فرمائی چه ما د عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما نه دا حدیث په منبر باندې بیانولو سره واوریدلو، چونکه په وړاندې روایت کښې دی: ﴿سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ عَلَى الْمِنْبَرِ بِمَكَّةَ فِي خُطْبَتِهِ﴾

[۲۰۷۴] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ الْغَسِيلِ عَنْ عَبَّاسِ بْنِ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ عَلَى الْمِنْبَرِ بِمَكَّةَ فِي خُطْبَتِهِ يَقُولُ يَا أَيُّهَا النَّاسُ.

---

(۱) ارشاد الساری: ۱۳/۴۳۶

إِنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يَقُولُ «لَوْ أَنَّ ابْنَ آدَمَ أُعْطِيَ وَادِيًا مَلْأً مِنْ ذَهَبٍ أَحَبَّ إِلَيْهِ ثَانِيًا، وَلَوْ أُعْطِيَ ثَانِيًا أَحَبَّ إِلَيْهِ ثَالِثًا، وَلاَ يَسُدُّ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلاَّ التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ».

د سیدنا عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما نه روایت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : چه که انسان ته یو وادی د سرو زرو ډکه ورکړې شي نو د بلې خواهش به کوی، که دویمه ورکړې شي نو د دریمې خواهش به کوی او د انسان خیټه د خاورې نه سوا یو څیز هم نه شی ډکولې او الله پاک د هغه چا توبه قبلوی چه توبه کوی.

د ابو نعیم نامه فضل بن دکین ده

[۶۰۷۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «لَوْ أَنَّ لاِبْنِ آدَمَ وَادِيًا مِنْ ذَهَبٍ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَادِيَانِ، وَلَنْ يَمْلأَ فَاهُ إِلاَّ التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ». وَقَالَ لَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أُبَيٍّ قَالَ كُنَّا نَرَى هَذَا مِنَ الْقُرْآنِ حَتَّى نَزَلَتْ (أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ).

د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل. که د انسان سره د سرو زرو یو وادی وی نو هغه به غواړی چه هغه دوه شی او د هغه خوله سوا د خاورو نه بل یو څیز هم نه شی ډکولې او الله پاک د هغه چا توبه قبلوی څوک چه توبه کوی.

په دې حدیث کښې د ﴿ فاه ﴾ یعنی فم (خولې) ذکر دې، په اول روایت کښې د بطن. او عین ذکر راغلې دې، علامه عینی او قسطلانی رحمهما الله فرمائی :

﴿ ليس المراد الحقيقة فى عضو بعينه بقرينة عدم الانحصار فى التراب إذ غيره يملؤه أيضًا بل هو كناية عن الموت لأنه مستلزم للامتلاء فكأنه قال: لا يشبع من الدنيا حتى يموت فالغرض من العبارات كلها واحد وليس فيها إلا التفنن من الكلام ﴾[1]

یعنی : دلته متعین طور د بدن یو اندام مراد نه دې بلکه دا د مرګ نه کنایة ده، د حدیث حاصل دا دې چه دنیا نه انسان هغې پورې نه مړیږی. ترڅو پورې چه د هغه مرګ رانشی، د ټولو عبارتونو مقصد یو دې سوا د کلام د تنوع نه بل هیڅ مقصد نه دې

او حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی : ﴿ وهذا يحسن فيما إذا اختلفت مخارج الحديث وأما إذا اتحدت فهو من تصرف الرواة ثم نسبة الامتلاء للجوف واضحة والبطن بمعناه وأما النفس فعبر بها عن الذات وأطلق الذات وأراد البطن من إطلاق الكل وإرادة البعض وأما النسبة إلى الفم فلكونه الطريق إلى الوصول للجوف ويحتمل أن يكون المراد بالنفس العين وأما العين فلأنها الأصل فى الطلب لأنه يرى ما يعجبه فيطلبه ليحوزه إليه وخص

[1] عمدة القاری ۲۳/ ۶۹ وارشاد الساری ۱۳/ ۴۳۸

البطن فی أکثر الروایات لان أکثر ما یطلب المال لتحصیل المستلذات وأکثرها یکون للاکل والشرب ﴾[۱]
دا وضاحت هغه وخت صحیح دې چه کله د حدیث الفاظ مختلف واقع شوې وی، بیا د امتلاء یعنی ډکیدلو نسبت د خیټې طرف ته کول واضح دی. د بطن معنی هم دا ده او نفس وئیلو سره شخص او ذات مراد کولې شی. ذات وئیلو سره بطن یعنی خیټه مراد کول دا ﴿اطلاق الکل وارادة البعض﴾ د قبیل نه دې. یعنی کل وئیلو سره جزء مراد کول او فم یعنی د خولې طرف ته د دې نسبت په دې بناء دې چه د خولې په ذریعه خیټې ته څیز رسیږی او د سترګو ذکر په دې وجه دې چه په طلب او لټون کښې سترګه اصل ده او په اکثر روایاتو کښې د بطن یعنی خیټې ذکر دې، په دې وجه اکثر چه کوم مال طلب کولې شی، هغه د خوند حاصلولو دپاره کولې شي او د خوند ډیر صورتونه د خوراک څښاک نه حاصلیږی.

قوله: ﴿وَقَالَ لَنَا أَبُو الْوَلِيدِ﴾: ابو الولید هشام بن عبدالملک طیالسی د امام بخاری رحمه الله شیخ دې. هغوی د سیدنا ابی بن کعب رضی الله عنه نه نقل کوی چه دا حدیث ﴿لوکان لابن ادم وادیان من مال﴾ به مونږ د قرآن حصه ګنړله، تردې چه سورة تکاثر نازل شو، نو بیا مونږ ته معلومه شوه چه دا قرآن نه دې بلکه د رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث دې، ځکه چه په سورة التکاثر کښې د حدیث دا مفهوم په ډیر بلیغ طریقې سره بیان کړې شوې دې.
بعض حضرات وائی چه دا د قرآن کریم آیت وو، چه کله سورة التکاثر نازل شو نو د دې تلاوت منسوخ شو خو د دې حکم لا باقی دې.[۲]

فائده: د تعلیقاتو په سلسله کښې د امام بخاری رحمه الله یو منهج: امام بخاری رحمه الله تعلیقات په ﴿قال فلان﴾ سره ذکر فرمائی خو چرته چرته چه ئې ﴿قال لنا﴾ وئیلې دې ظاهره ده چه هغه تعلیق نه دې. بلکه موصول دې، دلته ئې ﴿قال لنا ابوالولید﴾ فرمائیلې دې، دا هم موصول دې، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دا اسلوب هلته اختیاروی چرته چه د حدیث متن د هغوی د شرط مطابق نه وی، یا د سند څوک راوی د هغوی د شرط مطابق نه وی، پس حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی:

﴿قوله قال لنا ظاهر فی الوصل وان کان بعضهم قال انها للاجازة أو للمناولة أو للمذاکرة فکل ذلک فی حکم الموصول وان کان التصریح بالتحدیث أشد اتصالا والذی ظهر لی بالاستقراء من صنیع البخاری أنه لا یأتی بهذه الصیغة الا إذا کان المتن لیس علی شرطه فی أصل موضوع کتابه کأن یکون ظاهره الوقف أو فی السند من لیس علی شرطه فی الاحتجاج﴾[۳]

---

[۱]) فتح الباری ۳۰۸/۱۱، وارشاد الساری ۴۳۹/۱۳
[۲]) ارشاد الساری: ۴۳۹/۱۳
[۳]) [illegible]

(۱۱) باب قول النبی صلی الله علیه وسلم «هٰذا المالُ خضرةٌ حلوةٌ»

وَقَالَ اللّٰهُ تَعَالَىٰ (زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا).

قَالَ عُمَرُ اللّٰهُمَّ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ إِلَّا أَنْ نَفْرَحَ بِمَا زَيَّنْتَهُ لَنَا، اللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ أَنْ أُنْفِقَهُ فِي حَقِّهِ.

ډولی کړې شوې دی (اکثر) خلقو دپاره مینه د مرغوب څیزونو (مثلا) زنانه شوې، ځامن شو، د سرو او سپینو لګیدلی ډهیری، هغه اسونه چه په هغوی باندې نخښې وی، (یا نور) څاروی شو او فصل شو (خو) دا ټول استعمالیدونکی څیزونه دی د دنیا د ژوند او الله پاک سره ده غوره بدله (چه کله مرګ راشی)

مفتی اعظم پاکستان مولانا محمد شفیع رحمه الله په معارف القرآن کښې د دې آیت کریمه په تفسیر کښې لیکی:

د دې آیت کریمه نه معلومه شوه چه د دنیا د دې مرغوب څیزونو د انسان دپاره ډولی کول هم د الله پاک یو فعل دې، کوم چه په ډیرو حکمتونو باندې بناء دې، او بعض آیتونه چه په هغې کښې داسې قسم تزئین د شیطان طرف ته منسوب کړې شوې دې لکه ﴿ زین لهم الشیطان اعمالهم ﴾ په هغې کښې د داسې څیزونو تزئین مراد دې کوم چه عقلا او شرعا بد دې. یا د تزئین هغه درجه مراد ده کومه چه د حد نه د تیریدو د وجې نه بده ده. ګینې مباحاتو لره ډولی کول مطلقا بد نه دی، بلکه په هغې کښې ډیر فوائد هم دی، هم په دې وجه په بعض آیتونو کښې دا تزئین صراحتا د الله پاک طرف ته منسوب کړې شوې دې، لکه چه اوس بیان کړې شو.

خلاصه د کلام دا ده چه د دنیا خوندور او مرغوب څیزونه الله پاک په خپل فضل او حکمت سره د انسان دپاره مزئین فرمائیلو سره د هغې محبت د هغه په زړه کښې واچولو. چه په هغې کښې د ډیرو حکمتونو نه یو دا هم دې چه د انسان امتحان واخستلې شی چه دا سرسری او ظاهری مرغوبات او د هغې په څو ورځې لذت کښې اخته کیدو سره د دې ټولو څیزونو رب او خالق او مالک یاد اوساتی او دې څیزونو لره د هغه د معرفت او محبت ذریعه جوړوی یا هم د هغه څیزونو په محبت کښې اینختلو سره اصلی مالک او خالق او په آخرت کښې د هغه مخې ته پیشی او حساب او کتاب لره هیر کړی، اول سړې هغه دې چه هغه د دنیا نه هم فائده اوچته کړه او په آخرت کښې هم کامیاب پاتې شو، د دنیا مرغوبات د هغه دپاره د لارې خنډ جوړیدو په ځائې د لارې معلومات ورکونکې د اخرت د کامیابئ ذریعه جوړ شو او دویم سړې هغه دې کوم دپاره چه هم دا څیزونه د آخرت د بربادئ او د دائمی عذاب سبب شو او که په ژور نظر سره اوکتلې شی نو دا څیزونه د هغه دپاره په دنیا کښې عذاب جوړیږی. په قرآن کریم کښې د هم داسې خلقو متعلق ارشاد دې ﴿ فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُم بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ﴾ یعنی: تاسو د دې کفارو د مال او اولاد

نه په تعجب کښې نه شئ څکه چه دې نافرمانو ته د مال او اولاد ورکولو سره د هغوی هیڅ فائده اونشوه. بلکه دا اموال او اولاد به د هغوی دپاره په آخرت کښې خو د هغوی دپاره عذاب جوړیږی. په دنیا کښې هم شپه او ورځ د فکرونو او مشاغلو د وجې نه د هغوی دپاره د عذاب باعث جوړ شی.

الغرض د دنیا کوم څیزونه چه الله پاک د انسان دپاره مزین او مرغوب جوړ کړې دی. د شریعت مطابق په اعتدال سره د هغې د طلب او ضرورت موافق د هغې جمع کول د دنیا او آخرت فلاح ده او په ناجائز طریقو باندې د هغې استعمال یا په جائز طریقو کښې دومره غلو او رغبت چه د هغې په سبب د آخرت نه غافل شی، د حکمت باعث دې. مولانا رومی رحمه الله د دې څه ښه مثال بیان فرمائیلې دې!

آب اندر زیر کشتی پشتی است   آب در کشتی هلاك کشتی است

یعنی د دنیا سازوسامان د اوبو په شان دې او په دې کښې د انسان زړه د یوې کشتئ په شان دې. اوبو چه ترڅو پورې د کشتئ نه لاندې او یو خوا بل خوا وی نو د کشتئ دپاره مفید او معین او د هغې مقصد وجود لره پوره کونکی وی او که اوبه په کشتئ کښې دننه داخلې شی نو هم دا د کشتئ د غرقیدو او هلاکت سامان شی. هم دغه شان د دنیا مال او متاع چه ترڅو پورې د انسان په زړه کښې غلبه بیا نه مومی. د هغه دپاره په دین او دنیا کښې معین او مددګار دی، او کوم وخت چه غواړی د هغه په زړه باندې خواره شی نو د زړه هلاکت دې. (۱)

قوله: ﴿قَالَ عُمَرُ اللَّهُمَّ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ إِلَّا أَنْ نَفْرَحَ بِمَا زَيَّنْتَهُ لَنَا﴾: د سورة آل عمران په آیت کریمه کښې الله پاک د مختلف دنیوی څیزونو په باره کښې فرمائیلې دی چه الله پاک هغه د خلقو دپاره مزین کړې دی، سیدنا فاروق اعظم رضی الله عنه فرمائی: اې الله! کوم څیزونه چه تا زمونږ دپاره ډولی کړې دی هغې ته کتلو او موندلو سره د خوشحالیدو نه سوا مونږ سره بله لاره نشته، اې الله! زه ستا نه دې په خپل صحیح مصرف کښې د خرچ کولو دعا کوم.

دا تعلیق دارقطنی موصولا نقل کړې دې او په هغې کښې دا تفصیل دې چه کله فتوحات شروع شو نو سیدنا عمر رضی الله عنه ته د مشرق نه مال راغلو، سیدنا عمر رضی الله عنه پرانستلو سره اوکتلو نو په هغې کښې کالی، جواهر او نور سازوسامان وو. سیدنا عمر رضی الله عنه په ژړا شو، خلقو تپوس اوکړو، اې امیر المؤمنین! تاسو ولې ژاړئ؟ دا خو مال غنیمت دې، وې فرمائیل: د کوم قوم نه چه دا مال حاصل شو، دا مال د هغوی د قتل کولو او د هغوی د بې عزته کولو نه پس حاصل شوې دې، مقصد دا وو چه که هغوی بغیر د جنګ او قتال نه اسلام قبول کړې وې نو دې ته به ضرورت نه راتلو، بیا چه ئې کله هغه مال تقسیمولو نو د قرآن کریم دا آیت ﴿زین للناس﴾ تلاوت اوفرمائیلو! او وې فرمائیل: دا دنیاوی څیزونه مونږ ته محبوب دی. اې الله! د دوی د شر نه مونږ بچ کړه او ماته توفیق راکړه چه دا په صحیح

(۱) معارف القران، سورة آل عمران: ۲/۲۹، ۳۰

مصرف كښې خرچ كړې شم.[1]

[۲۰۷۲] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ يَقُولُ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَأَعْطَانِي، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ قَالَ « هَذَا الْمَالُ - وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ قَالَ لِي يَا حَكِيمُ - إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ، فَمَنْ أَخَذَهُ بِطِيبِ نَفْسٍ بُورِكَ لَهُ فِيهِ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِإِشْرَافِ نَفْسٍ لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيهِ، وَكَانَ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلاَ يَشْبَعُ، وَالْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى ». [ر: ۱۳٦۱]

د سيدنا حكيم بن حزام رضي الله عنه نه روايت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه (څۀ) اوغوښتل نو ماته ئې راكړل. ما بيا اوغوښتل نو ماته ئې راكړل، ما بيا اوغوښتل او رسول الله ﷺ راكړل، بيا ئې اوفرمائيل اې حكيم! دا مال ښين او خوشګوار دې. پس كوم سړې چه دا په صحيح نيت سره اخلي نو د هغه په مال كښې بركت وى او څوك چه ئې په لالچ سره اخلي نو د هغه په مال كښې بركت نه وى، بلكه هغه سړې د هغه چا په شان وى چه خوراک كوى خو د هغه خيټه نه ډكيږى او پورته لاس د لاندې لاس نه غوره دې.

قوله: ﴿ ثُمَّ قَالَ هَذَا الْمَالُ، وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ: قَالَ لِي يَا حَكِيمُ - إِنَّ هَذَا الْمَالَ ﴾: [2] يعنى سفيان راوى ته شک دې چه رسول الله ﷺ ﴿ ان هذا المال خضرة حلوة ﴾ اوفرمائيلو يا ﴿ يا حكيم ان هذا المال خضرة حلوة ﴾ اوفرمائيلو. ﴿ قال لى : يا حكيم ﴾ يعنى رسول الله ﷺ ماته اوفرمائيل: اې حكيم.....

⑫ باب مَا قَدَّمَ مِنْ مَالِهِ فَهُوَ لَهُ

انسان چه كوم مال د الله پاک په لاره كښې او د خير په كارونو كښې خرچ كوى د خپل ځان دپاره ئې د آخرت ذخيره كړى، هم هغه د هغه دې او د هغه په كار به راځى. امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې هم د دې حقيقت طرف ته اشاره فرمائيلې ده.

[۲۰۷۷] حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « أَيُّكُمْ مَالُ وَارِثِهِ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ مَالِهِ ». قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا مِنَّا أَحَدٌ إِلاَّ مَالُهُ أَحَبُّ إِلَيْهِ. قَالَ:

---

[1] ارشاد السارى : ۴۴۱/۱۳

[2] وظاهر السياق أن حكيما قال لسفيان وليس كذلک لأنه لم يدركه لان بين وفاة حكيم ومولد سفيان نحو الخمسين سنة ولهذا لا يقرأ حكيم بالتنوين وانما المراد أن سفيان رواه مرة بلفظ ثم قال أى النبى صلى الله عليه و سلم ان هذا المال ومرة بلفظ ثم قال لى يا حكيم (فتح البارى : ۳۱۳/۱۱، وارشاد السارى ۴۴۲/۱۲)

«فَإِنَّ مَالَهُ مَا قَدَّمَ، وَمَالُ وَارِثِهِ مَا أَخَّرَ».

د سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : په تاسو كښې كوم يو دې چاته چه د خپل مال نه زيات د خپل وارث مال عزيز وى؟ صحابه كرامو رضی الله عنهم عرض اوكړو يارسول الله ﷺ! په مونږ كښې يوهم داسې نه دې چاته چه خپل مال عزيزنه وى. رسول الله ﷺ اوفرمائيل بيا د هغه مال هغه دې كوم چه هغه (د مرګ نه) مخكښې (د الله پاک په لاره كښې خرچ) كړو. اودهغه دوارث مال هغه دې كوم چه دهغه نه پاتې شو او مړ شو. [1]

⑬ باب الْمُكْثِرُونَ هُمُ الْمُقِلُّونَ

وَقَوْلُهُ تَعَالَى: مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لاَ يُبْخَسُونَ * أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ إِلاَّ النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (هود: ۱۵. ۱۶)

د ﴿ مکثرون ﴾ نه مالدار خلق مراد دی چه هغوی سره د دولت کثرت وی. وې فرمائيل چه هغوى به په اجر او ثواب كښې كم تر وى. امام بخارى رحمه الله په باب كښې د سورة هود دوه آيتونه ذكر اوفرمائيل. چه د هغې ترجمه دا ده:

كوم سړې چه (په خپل اعمال خير سره) صرف د دنياوى ژوند (منفعت) او د هغې ډول (حاصلول) غواړى (لكه شهرت. نيک نامى او جاه ومرتبه او د آخرت د ثواب نيت د هغه نه وى) نو مونږ به د هغه خلقو د اعمالو جزاء هغوى ته په دنيا كښې ورپوره كړو او د هغوى دپاره په دنيا كښې هيڅ كمې نه وى. (يعنى په دنيا كښې د هغوى د اعمالو په عوض كښې هغوى ته نيک نامى او صحت و فراغ او عيش او كثرت مال و اولاد وركولې شى چه كله د هغه اعمالو اثر په خپلو اضداد باندې غالب شى او كه په اضداد باندې غالب نه شى نو بيا

---

[1]) قال ابن بطال في شرحه : فإن قيل : هذا الحديث يدل على أن إنفاق المال في وجوه البر أفضل من تركه لوارثه . وهذا يعارض قوله (صلى الله عليه وسلم) لسعد : (إنك إن تترك ورثتك أغنياء خير من أن تتركهم عالةً يتكففون الناس).

قيل : لا تعارض بينهما . وإنما خص النبي (صلى الله عليه وسلم) سعداً على أن يترك مالاً لورثته : لأن سعداً أراد أن يتصدق بماله كله في مرضه . وكان وارثه ابنته والابنة لا طاقة لها على الكسب . فأمره (صلى الله عليه وسلم) بأن يتصدق منه بثلثه ويكون باقيه لابنته ولبيت مال المسلمين . وله أجر في كل من يصل إليه من ماله شيء بعد موته . وحديث ابن مسعود إنما خاطب به (صلى الله عليه وسلم) أصحابه في صحتهم ونبّه به من شحّ على ماله . ولم تسمح نفسه بإنفاقه في وجوه البر أن ينفق منه في ذلك : لئلا يحصل وارثه عليه كاملاً موفراً . ويخيب هو من أجره . وليس فيه الأمر بصدقة المال كله فيكون معارضًا لحديث سعد . بل حديث عبد الله مجمل يفسره حديث سعد . ويدل على صحةِ هذا التأويل ما ذكره أهل السير . عن ابن شهاب أن أبا لبابة قال : (يا رسول . إن من توبتي أن أهجر دار قومي التي أصبت فيها الذنب . وأنخلع من مالي صدقة إلى الله ورسوله . قال : يجزئک الثلث) فلم يأمره بصدقة ماله كله. (شرح ابن بطال : ۱۰/ ۱۶۴, ۱۶۵

دا اثر نه مرتب کیږی، دا خو په دنیا کښې شوه او پاتې شو آخرت نو، دا داسې خلق دی چه د هغوی دپاره په آخرت کښې سوا د دوزخ نه نور هیڅ (ثواب وغیره) نشته او هغوی چه څه کړې وو هغه په آخرت کښې ټول (په ټوله) بیکاره (ثابت) شو.
د آیت کریمه مناسبت. د باب سره ظاهر دې چه کوم خلق دنیا غواړی. دنیا به هغوی ته ملاؤ شی. خو د آخرت د اجر نه به محروم وی.

[۲۰۷۸] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ عَنْ أَبِي ذَرٍّ - رضي الله عنه - قَالَ خَرَجْتُ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَمْشِي وَحْدَهُ، وَلَيْسَ مَعَهُ إِنْسَانٌ - قَالَ - فَظَنَنْتُ أَنَّهُ يَكْرَهُ أَنْ يَمْشِيَ مَعَهُ أَحَدٌ - قَالَ - فَجَعَلْتُ أَمْشِي فِي ظِلِّ الْقَمَرِ فَالْتَفَتَ فَرَآنِي فَقَالَ «مَنْ هَذَا». قُلْتُ أَبُو ذَرٍّ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاءَكَ. قَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ تَعَالَهْ». قَالَ فَمَشَيْتُ مَعَهُ سَاعَةً فَقَالَ «إِنَّ الْمُكْثِرِينَ هُمُ الْمُقِلُّونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، إِلاَّ مَنْ أَعْطَاهُ اللَّهُ خَيْرًا، فَنَفَحَ فِيهِ يَمِينَهُ وَشِمَالَهُ وَبَيْنَ يَدَيْهِ وَوَرَاءَهُ، وَعَمِلَ فِيهِ خَيْرًا». قَالَ فَمَشَيْتُ مَعَهُ سَاعَةً فَقَالَ لِي «اجْلِسْ هَا هُنَا». قَالَ فَأَجْلَسَنِي فِي قَاعٍ حَوْلَهُ حِجَارَةٌ فَقَالَ لِي «اجْلِسْ هَا هُنَا حَتَّى أَرْجِعَ إِلَيْكَ». قَالَ فَانْطَلَقَ فِي الْحَرَّةِ حَتَّى لاَ أَرَاهُ فَلَبِثَ عَنِّي فَأَطَالَ اللُّبْثَ، ثُمَّ إِنِّي سَمِعْتُهُ وَهُوَ مُقْبِلٌ وَهُوَ يَقُولُ «وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى». قَالَ فَلَمَّا جَاءَ لَمْ أَصْبِرْ حَتَّى قُلْتُ يَا نَبِيَّ اللَّهِ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاءَكَ مَنْ تُكَلِّمُ فِي جَانِبِ الْحَرَّةِ مَا سَمِعْتُ أَحَدًا يَرْجِعُ إِلَيْكَ شَيْئًا. قَالَ «ذَلِكَ جِبْرِيلُ - عَلَيْهِ السَّلاَمُ - عَرَضَ لِي فِي جَانِبِ الْحَرَّةِ، قَالَ بَشِّرْ أُمَّتَكَ أَنَّهُ مَنْ مَاتَ لاَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ، قُلْتُ يَا جِبْرِيلُ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى قَالَ نَعَمْ. قَالَ قُلْتُ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى قَالَ نَعَمْ، وَإِنْ شَرِبَ الْخَمْرَ».
قَالَ النَّضْرُ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ وَحَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ وَالأَعْمَشُ وَعَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ رُفَيْعٍ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهْبٍ بِهَذَا.
قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدِيثُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ مُرْسَلٌ، لاَ يَصِحُّ، إِنَّمَا أَرَدْنَا لِلْمَعْرِفَةِ، وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ.
قِيلَ لأَبِي عَبْدِ اللَّهِ حَدِيثُ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ مُرْسَلٌ أَيْضًا لاَ يَصِحُّ، وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ. وَقَالَ اضْرِبُوا عَلَى حَدِيثِ أَبِي الدَّرْدَاءِ هَذَا. إِذَا مَاتَ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. عِنْدَ الْمَوْتِ. [ر: ۲۲۵۸]

د سیدنا ابوذر غفاری ﷛ نه روایت دې چه یوه ورځ زه بهر اوتلم نو اومې کتل چه رسول الله ﷺ یواځې روان ووم او هغوی سره څوک هم نه وو، سیدنا ابوذر ﷛ فرمائی چه ما دا اوګنړله چه رسول الله ﷺ به دا خبره خوښه نه کړی چه هغوی سره دې څوک وی، پس زه د سپوږمۍ په رڼړا کښې په رسول الله ﷺ پسې شاته روان شوم، په دې کښې رسول الله ﷺ راستون شو او ماته کتلو سره ئې اوفرمائیل: څوک ئې؟ ما عرض اوکړو: ابوذر! الله پاک

دي ما په رسول الله ﷺ باندې قربان کړی. رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ابوذر! دلته راشه. ابوذر رضی الله عنه فرمائی چه زه د لږ وخته پورې هغوی سره روان اوم د دې نه پس رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه کوم خلق (په دنيا کښې) زيات مال او دولت جمع کړې دې، د قيامت په ورځ به هم هغوی غريبانان وی سوا د هغوی نه چاته چه الله پاک مال ورکړې وی او هغوی هغه ښی او گس، وړاندې روستو خرچ کړې وی او هغه ئې په نيکو کارونو کښې صرف کړې وی.
سيدنا ابوذر رضی الله عنه فرمائی چه زه بيا د لږ ساعته پورې د رسول الله ﷺ سره روان اوم. رسول الله ﷺ اوفرمائيل، دلته کينه. رسول الله ﷺ زه په يو هواره زمکه باندې کينولم چه د هغې نه چاپيره کانړی وو او وې فرمائيل : دلته تر هغه وخته پورې کينه چه ترڅو پورې زه تاته واپس رانشم.
سيدنا ابوذر رضی الله عنه فرمائی رسول الله ﷺ د کانړيزې زمکې طرف ته لاړو او د سترګو نه غيب شو، هغوی هلته وو او د ډير وخته پورې وو. بيا ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل هغوی په دې وئيلو سره تشريف راوړلو ﴿وان سرق وان زنی﴾ که غلا ئې کړې وی او که زنا ئې کړې وی.
سيدنا ابوذر رضی الله عنه فرمائی چه کله رسول الله ﷺ تشريف راوړلو نو زما نه صبر اونشو او ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! الله پاک دې ما په تاسو باندې قربان کړی! د دې کانړيزې زمکې په غاړه تاسو د چا سره خبرې کولې، ما خو بل چا لره تاسو سره په خبرو کولو باندې نه وو ليدلې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : جبرائيل علیه السلام وو. د کانړيزې زمکه (حرة) په غاړه باندې ما سره ملاؤ شو او وې فرمائيل چه خپل امت ته دې زيرې واوروه چه کوم انسان هم په دې حال کښې مړ شو چه هغه د الله پاک سره څوک نه وی شريک کړې هغه به جنت ته ځی. ما عرض اوکړو اې جبريل! اګر چه هغه غلا کړې وی او زنا ئې کړې وی؟ وې فرمائيل : او اګر چه هغه شراب هم څکلې وی.

د سند وضاحت : امام بخاری رحمه الله چه کوم روايت ذکر فرمائيلې دې د دې په سند کښې ﴿عبدالعزيز بن رفيع عن زيد بن وهب﴾ عبدالعزيز د زيد بن وهب نه په عن سره نقل کوی، د نضر به شميل په دې روايت کښې د شعبه درې شيوخ دی اول حبيب بن ابی ثابت، دويم سليمان اعمش او دريم عبدالعزيز بن رفيع او دا درې واړه د ﴿عن﴾ په ځائې ﴿حدثنا زيد بن وهب بهذا﴾ يعنی په تصريح د تحديث سره نقل کوی. بهذا سره حديث مذکور مراد دې.
د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه د قتيبه بن سعيد په طريق کښې اګر چه عنعنه ده، عبدالعزيز بن رفيع په عن سره ذکر کوی خو د شعبه په روايت کښې د تحديث تصريح ده.

يو اعتراض او د هغې جواب : اسماعيلی په امام بخاری رحمه الله باندې اعتراض کړې دې چه د شعبه په طريق کښې د مکثرين او مقلين والا حصه نشته، صرف ﴿مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا﴾ والا حصه ده. په داسې صورت کښې د قتيبة بن سعيد او شعبه دواړو رواياتو ته يو شان وئيلې کيدې شی.
شارحينو د دې جواب دا ورکړې دې چه په حقيقت کښې د سيدنا ابوذر رضی الله عنه دا حديث په

درې خبرو باندې مشتمل دې
① یو مکثرین او مقلین والا خبره
② دویم ﴿ مایسرنی ان عند مثل احد ذهبا ﴾ (لکه چه د وړاندې په باب په روایت کښې راروان دی)، ③ دریم ﴿ مَاتَ لَايُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا ﴾.
رسول الله ﷺ دا درې واړه خبرې سیدنا ابوذر غفاری رضی الله عنه ته ارشاد اوفرمائیلې د دې نه په هره یوه خبره باندې د حدیث اطلاق کیدلې شی. اګر چه پوره حدیث په درې بیلو بیلو خبرو باندې مشتمل دې.[1]

قوله: ﴿ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللهِ حَدِيثُ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ مُرْسَلٌ لَا يَصِحُّ إِنَّمَا أَرَدْنَا لِلْمَعْرِفَةِ وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ ﴾: امام بخاری رحمه الله فرمائی : ﴿ ابوصالح عن ابی الدرداء ﴾ والا حدیث دې او صحیح نه دې. صحیح حدیث د سیدنا ابوذر رضی الله عنه دې. د دې تذکره موتږ په دې وجه باندې اوکړه چه صحیح صورت حال او حقیقت واضح او معلوم شی.
﴿ انما اردناه للمعرفة ای : انما اردنا ان نذکره للمعرفة بحاله ﴾
د سیدنا ابوذر رضی الله عنه د روایت تفصیل ستاسو مخې ته راغلو. په وړاندې باب کښې دا روایت راروان دې. په هغې کښې رسول الله ﷺ ته سیدنا جبریل علیه السلام زیرې اورولې دې چه ﴿ مَنْ مَاتَ لَايُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ.... وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى ﴾
بالکل هم دغه شان یو روایت د سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه نه ذکوان ابو صالح نقل فرمائیلې دې د سیدنا ابوذر رضی الله عنه نه دا روایت زید بن وهب نقل فرمائی. سلیمان اعمش د خپل شیخ زید بن وهب نه تپوس اوکړو چه ماته دا خبره رارسیدلې ده چه دا حدیث رسول الله ﷺ سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه ته اورولې وو او هغوی د دې راوی دې، نو زید بن وهب اووې چه ماته صرف سیدنا ابوذر رضی الله عنه دا حدیث په مقام ربذه کښې اورولې وو (ابوالدرداء رضی الله عنه نه) نو سلیمان اعمش اوفرمائیل چه ابوصالح ماته د سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه هم دغه شان حدیث نقل فرمائیلې دې.[2]
امام بیهقی رحمه الله فرمائی چه دا دواړه بیل بیل احادیث دی، اګر چه معنوی لحاظ سره د دواړو مفهوم یو دې، خو په دوه بیلو بیلو موقعو باندې رسول الله ﷺ دا ارشاد اوفرمائیلو.[3]
امام بخاری رحمه الله د دواړو احادیثو ترمینځه محاکمه کولو سره اوفرمائیل چه صحیح حدیث د ابی ذر رضی الله عنه دې او ابو صالح ذکوان چه د سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه نه هم دغه شان کوم روایت نقل کړې دې هغه مرسل دې صحیح نه دې.

---

[1]) ارشاد الساری ۱۳/٤٤٥، وفتح الباری : ۱۱/۳۱۷، وعمدة القاری : ۲۳/۷۹
[2]) وفتح الباری : ۱۱/۳۲۲، وعمدة القاری : ۲۳/۷۸
[3]) وفتح الباری : ۱۱/۳۲۳، ارشاد الساری ۱۳/٤٤٥

خو صاحب تلويح د امام بخاری رحمه الله په محاكمه باندې تنقيد كړې دې او فرمائی چه امام نسائی رحمه الله دا حديث د امام مسلم په شرط باندې په صحيح سند سره نقل كړې دې.[1]

﴿ قِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ حَدِيثُ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ مُرْسَلٌ أَيْضًا لاَ يَصِحُّ وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ وَقَالَ اضْرِبُوا عَلَى حَدِيثِ أَبِي الدَّرْدَاءِ ﴾

د امام بخاری رحمه الله نه د عطاء بن يسار رحمه الله د هغه روايت په باره كښې تپوس اوكړې شو. كوم چه هغوی د سيدنا ابوالدرداء رضی الله عنه نه نقل فرمائيلې دې. چه د هغې تخريج امام نسايی رحمه الله كړې دې، د هغې الفاظ دا دی:

﴿ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَقُصُّ عَلَى الْمِنْبَرِ الْبَقَرَةِ يَقُولُ: {وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ} الْبَقَرَةِ فَقُلْتُ: وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الثَّانِيَةَ: {وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ} الْبَقَرَةِ فَقُلْتُ الثَّانِيَةَ: وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الثَّالِثَةِ: {وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ} الْبَقَرَةِ فَقُلْتُ الثَّالِثَةَ: وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: وَإِنْ رَغِمَ أَنْفُ أَبِي الدَّرْدَاءِ ﴾[2]

يعنی: سيدنا ابوالدرداء رضی الله عنه فرمائی چه هغوی د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه په منبر باندې واوريدل ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ﴾ يعنی څوک چه د خپل رب مخې ته د اودريدلو نه اويريدو، د هغه دپاره دوه جنتونه دی. نو ما اووې اګر چه هغه زنا او غلا كړې وی يا رسول الله صلی الله علیه وسلم! رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائيل اګر چه هغه غلا او زنا كړې وی. ما دوباره اووې. رسول الله صلی الله علیه وسلم دوباره ارشاد اوفرمائيلو، دريم كرت رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائيل: اګر چه د ابوالدرداء پوزه په خاورو باندې ككړه شی

امام بخاری رحمه الله د دې حديث په باره كښې هم اوفرمائيل چه دا هم مرسل دې، صحيح نه دې. صحيح حديث د ابوذر رضی الله عنه دې، وې فرمائيل: د سيدنا ابوالدرداء رضی الله عنه په حديث كرښه راكاږئ. يعنی هغه پرېږدئ ﴿إِذَا مَاتَ قَالَ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ عِنْدَ الْمَوْتِ﴾، ځكه چه هغه مرسل دې.

د نسخو فرق: دلته دوه نسخې دی: ① په اوله نسخه كښې ﴿إِذَا مَاتَ قَالَ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ عِنْدَ الْمَوْتِ﴾ الفاظ دی، مونږ چه كومه نسخه د متن په طور اختيار كړې ده. په هغې كښې د ﴿اذا مات﴾ الفاظ دی. په دې صورت كښې ﴿اضْرِبُوا عَلَى حَدِيثِ أَبِي الدَّرْدَاءِ هَذَا﴾ سره د سيدنا ابوالدرداء رضی الله عنه د حديث طرف ته اشاره ده، د سيدنا ابوالدرداء رضی الله عنه د حديث دا الفاظ نقل كولو سره امام بخاری رحمه الله فرمائی چه د ابوالدرداء رضی الله عنه د حديث ﴿اذا مات قال: لا اله الا الله عند الموت﴾ باندې خط راكاږئ او هغه پرېږدئ ځكه چه هغه مرسل دې.

---

[1]) ارشاد الساری ۴۴۵/۱۳، وعمدة القاری: ۷۹/۲۳

[2]) السنن الكبری للنسائی، كتاب التفسير، سورة الرحمن: ۴۴۸/۶، (رقم الحديث: ۱۱۵۶)

② دویم نسخه دا ده ﴿هذا، اذتاب قال: لا اله الا الله عند الموت﴾ په هندوستانی نسخه کښې د ﴿اذاتاب﴾ الفاظ دی. د دې نسخې مطابق په ﴿اضربوا على حديث ابي الدرداء﴾ باندې خبره ختمه شوې ده او ﴿هذا اذاتاب، قال: لا اله الا الله عند الموت﴾ دا د امام بخاری رحمه الله د طرف نه په حدیث الباب باندې تبصره ده. په حدیث الباب کښې دی چه چا ﴿لا اله الا الله﴾ اووې. هغه به جنت ته داخلیږی. اګرچه هغه زنا اوغلا کړې وی. امام بخاری رحمه الله فرمائی چه دا حکم په هغه صورت کښې دې چه کله هغه د ګناهونو نه توبه کړې وی او د مرګ په وخت ئې کلمه طیبه وئیلې وی. ظاهره ده چه په توبې سره دا ګناهونه معاف کیږی نو داسې انسان به جنت ته ځی.
دا د امام بخاری رحمه الله تاویل دې. نور حضرات فرمائی چه که توبه ئې نه وی کړې نو هم د خپلو ګناهونو سزا خوړلو نه پس جنت ته داخلیږی ﴿دخل الجنة﴾ نه مراد دا کیدې شی چه بالآخر به جنت ته داخلیږی. پس شاه انور شاه کشمیری رحمه الله لیکی:

﴿قوله: (قال أبو عبد الله: هذا إذا مات، وقال: لا إله إلا الله عند الموت) لمّا استشكلَ المصنِّفُ النجاةَ مع ارتكاب الزنا، والسرقة، حمله على أن المرادَ من الزنا والسرقةِ الذى قد تاب منه، فإذا تابَ منه قبل الموت، وقال الكلمة، فذلك يَدْخُلُ الجنةَ. والذى تبيَّن لى أن الحديثَ سِيقَ لبيان أن المؤمنَ العاصى يَدْخُلُ الجنة آخراً، وإنما عبَّر كذلك فى اللفظ، لأنَّ الكافرَ لا يَدْخُلُها أبداً حتى يَلِجَ الجملُ فى سَمِّ الخياط. وإذا كان المؤمنُ العاصى دَاخِلَها، ولو بعد التعذيب يسيراً، صحَّ الإطلاقُ فى التعبير. فالدخولُ فى الجنة، أو تحريمُ النار عليه، كلُّه بالنظر إلى حال الكافر. ولمّا تعلَّم الناسُ المسألةَ فى المؤمن المُسْرِفِ، وتقرَّرت فى أذهانهم، صارت عندهم كالبديهى، فزعَموا أنها لا تحتاج إلى تنبيهٍ، مع أنه لو لم يُعَلِّمنا لمَا عَلِمْنَا: {وما كُنَّا لِنَهْتَدِىَ لولاَ أنْ هَدَانا اللهُ} (الأعراف: ٤٣). فهذا هو المرادُ عندى، والله تعالى أعلم بالصواب﴾ [1]
بهر حال د عطاء بن یسار رحمه الله ته هم امام بخاری رحمه الله غیر صحیح او مرسل وئیلې دې.
خو حافظ ابن حجر رحمه الله د امام بخاری رحمه الله خبرې ته قابل اشکال وئیلې ده. هغوی فرمائی چه د عطاء روایت مرسل نه دې، ځکه چه د عطاء بن یسار رحمه الله سماعت د ابو الدرداء رضی الله عنه نه ثابت دې. لکه چه ابن ابی حاتم او طبرانی او د بیهقی په روایت کښې دی. پس هغوی لیکی:

﴿وقد وقع التصريح بسماع عطاء بن يسار له من أبي الدرداء فى رواية بن أبي حاتم فى التفسير والطبرانى فى المعجم والبيهقى فى شعبه﴾ [2]

---

[1]) فیض الباری ۴۲۵/٤
[2]) فتح الباری ۳۲۳/۱۱

⑭ باب قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «مَا أُحِبُّ أَنَّ لِي مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا».

۲۰۷۹] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ قَالَ قَالَ أَبُو ذَرٍّ كُنْتُ أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي حَرَّةِ الْمَدِينَةِ فَاسْتَقْبَلَنَا أُحُدٌ فَقَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ».
قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «مَا يَسُرُّنِي أَنَّ عِنْدِي مِثْلَ أُحُدٍ هَذَا ذَهَبًا، تَمْضِي عَلَيَّ ثَالِثَةٌ وَعِنْدِي مِنْهُ دِينَارٌ، إِلاَّ شَيْئًا أَرْصُدُهُ لِدَيْنٍ، إِلاَّ أَنْ أَقُولَ بِهِ فِي عِبَادِ اللَّهِ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا» . عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ وَمِنْ خَلْفِهِ. ثُمَّ مَشَى فَقَالَ « إِنَّ الأَكْثَرِينَ هُمُ الأَقَلُّونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلاَّ مَنْ قَالَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا - عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ وَمِنْ خَلْفِهِ - وَقَلِيلٌ مَا هُمْ» . ثُمَّ قَالَ لِي «مَكَانَكَ لاَ تَبْرَحْ حَتَّى آتِيَكَ» . ثُمَّ انْطَلَقَ فِي سَوَادِ اللَّيْلِ حَتَّى تَوَارَى فَسَمِعْتُ صَوْتًا قَدِ ارْتَفَعَ، فَتَخَوَّفْتُ أَنْ يَكُونَ قَدْ عَرَضَ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَأَرَدْتُ أَنْ آتِيَهُ فَذَكَرْتُ قَوْلَهُ لِي «لاَ تَبْرَحْ حَتَّى آتِيَكَ» فَلَمْ أَبْرَحْ حَتَّى أَتَانِي، قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ سَمِعْتُ صَوْتًا تَخَوَّفْتُ، فَذَكَرْتُ لَهُ فَقَالَ «وَهَلْ سَمِعْتَهُ» . قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ « ذَاكَ جِبْرِيلُ أَتَانِي فَقَالَ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِكَ لاَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ» . قُلْتُ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ قَالَ «وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ» . [ر: ۲۲۵۸]

د سيدنا ابو الدرداء رضي الله عنه نه روايت دي چه زه د رسول الله ﷺ سره د مديني په كانړيزې علاقه كښې روان اوم. هم په دې دوران كښې د احد غر زمونږ مخې ته راغلو، رسول الله ﷺ تپوس اوفرمائيلو : ابوذر! ما عرض اوكړو حاضر يم يا رسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ اوفرمائيل : زه به په دې كله هم خوشحاله نه شم چه ما سره ددې احد د غر برابر سره زر وى او په هغې باندې درې ورځې تيرې شى چه د هغې نه يو دينار هم باقى پاتې شى، سوا د هغه لږ مال نه چه كوم زه د قرض د ادا كولو دپاره پريږدم، بلكه هغه به زه د الله پاك په بندګانو كښې داسې خرچ كړم. خپل ښى ګس او شاته (يعني هر طرف ته ئې خرچ كړم) بيا رسول الله ﷺ روان وو، د دې نه پس ئې اوفرمائيل. زيات مال ساتونكى به د قيامت په ورځ باندې غريبانان وى سوا د هغه سړى نه كوم چه خپل مال ښى، ګس او شاته خرچ كړى او داسې خلق كم دى.
بيا ئې ماته اوفرمائيل : هم دلته اودريږه، د دې ځائې نه تر هغه وخته پورې مه ځه ترڅو چه زه واپس نه يم راغلې، بيا رسول الله ﷺ د شپې په تيارهٔ كښې لاړو او د سترګو نه غائب شو، د دې نه پس ما آواز واوريدلو چه اوچت وو، زه اويريدم چه رسول الله ﷺ ته څه تكليف نه وى رسيدلې، ما د رسول الله ﷺ په خدمت كښې د رسيدلو اراده اوفرمائيله خو د هغوى ارشاد رایاد شو چه د خپل ځائې نه مه خوزه، ترڅو چه زه واپس نه يم راغلې، پس

ترخو پورې چه رسول الله ﷺ تشریف نه وو راوړې زه د هغه ځائې نه بیرته نه شوم ما عرض اوکړو. یا رسول الله ﷺ ما یو آواز اوریدلې وو، ماته خطره هم محسوس شوه. خو بیا ستاسو ارشاد رایاد شو، رسول الله ﷺ تپوس اوفرمائیلو چه تا اوریدلې وو؟ ما عرض اوکړو اوجی! رسول الله ﷺ اوفرمائیل: هغه جبرائیل علیه السلام وو، او هغه اووې چه ستاسو د امت چه کوم سړې په داسې حال کښې مړ شی چه هغه د الله پاک سره څوک شریک کړې نه وی نو هغه به جنت ته ځی ما تپوس اوکړو اګر چه هغه زنا یا غلا کړې وی، هغه اوفرمائیل او اګر چه زنا او غلې ئې ولې نه وی کړې. [1]

قوله: ﴿تَمْضِي عَلَيَّ ثَالِثَةٌ﴾: په دې کښې د ﴿ثالثة﴾ نه ﴿لیلة ثالثة﴾ مراد ده. د باب په وړاندې روایت کښې دی، ﴿أَنْ لَا تَمُرَّ عَلَيَّ ثَلَاثُ لَيَالٍ أُرْصِدُهُ لِدَيْنٍ﴾ یعنی هغه چه ما د قرض لرې کولو دپاره کیخودلې دې. ﴿الا ان اقول به عباد الله﴾: مګر هغه چه زه ئې د الله پاک په بندګانو باندې خرچ کړم، ﴿اقول به﴾ نه انفاق مراد دې، ﴿الا من قال: هکذا وهکذا وهکذا﴾ مګر چه دې طرف ته. هغه طرف ته خرچ کوی، من قال یعنی صرف المال فی حقه.

[۲۰۸۰] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ. وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «لَوْ كَانَ لِي مِثْلُ أُحُدٍ ذَهَبًا لَسَرَّنِي أَنْ لَا تَمُرَّ عَلَيَّ ثَلَاثُ لَيَالٍ وَعِنْدِي مِنْهُ شَيْءٌ، إِلَّا شَيْئًا أُرْصِدُهُ لِدَيْنٍ». [ر: ۲۲۵۹]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: که ما سره د احد د غر په مقدار سره زر وی نو زه به په دې باندې خوشحاله یم چه په هغې درې ورځې هم تیرې نه شی چه ماته پکښې څه هم پاتې شی، سوا د هغه معمولی رقم نه کوم چه زه د قرض د ادا کولو دپاره کیږدم. علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی:

﴿وفیه الحث علی الإنفاق فی وجوه الخیرات، وأنه -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- کان فی أعلی درجات الزهد فی الدنیا بحیث إنه لا یحب أن یبقی فی یده شیء من الدنیا إلا لإنفاقه فیمن یستحقه وإما لإرصاده لمن له حق﴾ [2]

---

[1] قال ابن بطال: فی هذا الحدیث أن المؤمن لا ینبغی له أن یتمنّی کثرة المال إلا بشریطة أن یسلطه الله علی إنفاقه فی طاعته اقتداءً بالنبی (صلی الله علیه وسلم) فی ذلک.
وفیه: أن المبادرة إلی الطاعة أفضل من التوانی فیها، ألا تری أن النبی (صلی الله علیه وسلم) لم یحب أن یبقی عنده من مقدار جبل أحد ذهبًا، لو کان له، بعد ثلاث إلا دینار یرصده لدین.
وفیه: أن النبی (صلی الله علیه وسلم) کان یکون علیه الدین لکثرة مواساته بقوته وقوت عیاله، وإیثاره علی نفسه أهل الحاجة. والرضا بالتقلل والصبر علی خشونة العیش، وهذه سیرة الأنبیاء والصالحین، وهذا کله یدل علی أن فضل المال فی إنفاقه فی سبیل الله لا فی إمساکه وادّخاره. (شرح ابن بطال ۱۰/۱۶۶)

[2] ارشاد الساری ۱۳/۴۴۸، هم دغه شان اوګورئ: فتح الباری: ۱۱/۳۲۶

يعنى : په دې كښې د نيكئ په لارو كښې د خرچ كولو ترغيب وركړې شوې دې. او په دې امر باندې ترغيب وركړې شوې دې چه انسان په دنيا كښې د زهد اعلى درجه اختيار كړى. په دې طريقه چه هغه دا خواهش اوساتى چه د هغه په لاس كښې چه څومره مال او دولت دې هغه هغې لره په مستحق خلقو باندې خرچ كړى يا د صاحب حق د حق د ادا كولو دپاره ئې تيار اوساتى.

⑮ باب الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ

وَقَوْلُ اللّٰهِ تَعَالَى (أَيَحْسِبُونَ أَنَّ مَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (مِنْ دُونِ ذَلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ). قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ لَمْ يَعْمَلُوهَا لَا بُدَّ مِنْ أَنْ يَعْمَلُوهَا.

لكه چه د ترجمة الباب نه واضح ده. امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې د حديث الفاظ ذكر كړې دى. چه د هغې حاصل دا دې چه اصل مالدارى د زړه مالدارى ده. د دې نه پس امام بخارى رحمه الله د سورة المومنون آيت نمبر ۵۵ نه واخله تر آيت نمبر ۶۳ پورې يعنى اتۀ آيتونه په ترجمة الباب كښې ذكر فرمائيلي دى، هغه آيتونه دا دى :

﴿ أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ ۝ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ ۚ بَل لَّا يَشْعُرُونَ ۝ إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ۝ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ۝ وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ۝ وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ۝ أُولَٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ ۝ وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۖ وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ۝ بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِّنْ هَٰذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِّن دُونِ ذَٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ۝ ﴾

ترجمه : آيا دا خلق په دې خيال كښې دى چه مونږ دوى ته كوم مال او دولت وركوۇ، نو آيا هغوى ته د خير په رسولو كښې تندى كوو؟ (دا خبره هركز نه ده) بلكه هغوى (د دې مهلت) په حقيقت پوهيږى نه. (يعنى دا مهلت خو هغوى ته په طور د استدراج وركړې شوې دې. كوم چه به په آخره كښې د هغوى دپاره د نور عذاب سبب هم جوړيږى. ځكه چه زمونږ په مهلت وركولو سره به دوى نور هم مغرور كيدو سره په سركشئ او ګناهونو كښې زيادت شروع كړى او عذاب به پرې زيات شى. حقيقت دا دې چه كوم خلق د خپل رب د هيبت نه ويريږى. او كوم خلق چه د خپل رب په آيتونو باندې ايمان راوړى، او څوک چه د خپل رب سره هيڅ څوک شريک نه جوړوى او كوم خلق چه (د الله پاک په لاره كښې) وركړه كوى چه څه وركوى او (سره د الله پاک لاره كښې د خرچې كولو) د هغوى زړونه د دې نه په ويره كښې وى چه هغوى خپل رب سره ملاويدونكى دى. (ګوره چه هلته تلو سره د دې صدقاتو څه ثمره ظاهر شى. چرته داسې اونشى چه دا دنيا د حكم موافق نه شى مثلا مال حلال نه وى يا نيت د الله پاک دپاره خالص نه وى او په نيت كښې اخلاص كامل نه كيدل او د مال حراميدل مونږ ته معلوم نه وى نو التبه به په دې باندې مواخذه شروع شى نو په كومو خلقو كښې چه دا صفات وى) دا خلق خپلې فائدې زر زر حاصلوى او د هغوى طرف ته منډې وهى او (دا اعمال مذكوره څه سخت هم نه دى چه د هغې كول ګران وى ځكه چه) مونږ چاته د هغه د وس نه بهر كار كولو نه وايو (په دې وجه دا ټول كارونه آسان دى او هغه سره د هغوى انجام او ثمره

يقيني ده څکه چه، مونږ سره يو کتاب (اعمال نامه محفوظ) ده کوم چه صحيح صحيح (د تولو حال) بيان کړي، او په خلقو باندې به ظلم نه وي. (دا خو مې پورته د مومنانو حالت واوريدلو خو کفار داسې نه دي) بلکه (برعکس) د هغې کفارو زړونه د دې دين د طرف نه (چه د هغې ذکر بايات ربهم کښې دي) جهالت (او شک) کښې (ډوب شوې) دي. (چه د هغې حل پورته هم معلوم شوې دې فذرهم في غمرتهم) او د دې (جهالت او انکار) نه علاوه د دې خلقو نور هم (بدبد) اعمال دي کوم چه دوى (مسلسل) کوى.

قوله: ﴿قَالَ ابنُ عُيَينَةَ لَمْ يَعْمَلُوهَا لَابُدَّ مِنْ أَنْ يَعْمَلُوهَا﴾: د قرآن کريم د آيت کريمه ﴿مِنْ دُونِ ذَٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ﴾ په باره امام سفيان بن عيينة رحمه الله فرمائى چه ډير هغه بد اعمال کوم چه هغوى اوسه پورې نه دى کړى هغه به هم ضرور کوى او دغه شان به د الله پاک د عذاب مستحق شي.

[۶۰۸۱] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ حَدَّثَنَا أَبُو حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ، وَلَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: غنا او مالدارى دا نه ده چه سامان زيات وى. بلکه اصل غناء دا ده چه زړه غنى وى.

په ايت کريمه او حديث کښې مناسبت: امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب کښې د سورة المومنون چه کوم آيتونه ذکر فرمائيلي دي، د حديث الباب سره د هغې مناسبت بيانولو باندې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د آيت کريمه نه دا حقيقت معلوميږى چه مال فى نفسه، د څه خير او نفع څيز نه دې، بلکه د هغې نافعيت، د هغې د متعلق په اعتبار سره دې، هغه که دې لره په صحيح مصرف کښې استعمال کړى نو د صحيح او غوره مصرف د وجې نه به د هغې نافعيت او غوره والې واضح او ظاهر وى، هم دغه شان د زيات مال د وجې نه انسان غني کيږى نه ترڅو پورې چه هغه د زړه نه غنى نه وى. که د زړه نه غنى وو هغې لره به په صحيح او ضرورى مصرف کښې خرچ کوى، او که د زړه فقير وى نو هغه به د مال خرچ کولو نه روستو کيږى او دغه شان به هغه مال د هغه په دين او دنيا کښې په کار نه راځى.[1]

⑯ بَابُ فَضْلِ الْفَقْرِ

[۶۰۸۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ أَنَّهُ قَالَ مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ لِرَجُلٍ عِنْدَهُ جَالِسٍ «مَا رَأْيُكَ فِي هَذَا». فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَشْرَافِ النَّاسِ، هَذَا وَاللَّهِ حَرِيٌّ إِنْ

---

[1]) فتح البارى ۳۲۸/۱۱، ارشاد السارى: ۴۵۰/۱۳

خطبَ أَنْ يُنْكَحَ، وَإِنْ شَفَعَ أَنْ يُشَفَّعَ. قَالَ فَسَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ مَرَّ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَا رَأْيُكَ فِي هَذَا». فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا رَجُلٌ مِنْ فُقَرَاءِ الْمُسْلِمِينَ، هَذَا حَرِيٌّ إِنْ خَطَبَ أَنْ لاَ يُنْكَحَ، وَإِنْ شَفَعَ أَنْ لاَ يُشَفَّعَ، وَإِنْ قَالَ أَنْ لاَ يُسْمَعَ لِقَوْلِهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «هَذَا خَيْرٌ مِنْ مِلْءِ الأَرْضِ مِثْلَ هَذَا». [ر: ۴۸۰۳]

د سیدنا سهل بن ساعدی رضی الله عنه نه روایت دي چه یو سړي د رسول الله صلی الله علیه وسلم په خوا کښې تیر شو، نو رسول الله صلی الله علیه وسلم د یو بل سړی چه د هغوی په خوا کښې ناست وو. تپوس اوکړو (چه د تیریدونکی) صاحب ستا متعلق ستاسو څه خیال دې؟ هغوی اووې چه دې د معزز خلقو نه دې. او قسم په الله د دې قابل دې چه که دې د نکاح پیغام اولیږی نو د هغه سره نکاح اوکړې شی، که دې سفارش اوکړی نو د هغوی سفارش قبول کړې شی.

سیدنا سهل رضی الله عنه فرمائی: رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې باندې خاموش شو د دې نه پس یو بل سړې تیر شو، رسول الله صلی الله علیه وسلم تپوس اوفرمائیلو چه د دې سړی په باره کښې ستاسو څه رائې ده؟ هغوی اووې چه یا رسول الله صلی الله علیه وسلم! دا صاحب د مسلمانانو د غریبې طبقې نه دې او د دې قابل دې چه که د نکاح پیغام اولیږی نو هغه سره به نکاح اونکړې شی، که سفارش اوکړی نو د هغوی سفارش به قبول نه کړې شی او که څه اوائی نو د هغوی خبره وانوریدلې شی.

رسول الله صلی الله علیه وسلم د دې نه پس اوفرمائیل: دا (غریب) سړې د هغه (امیر) په شان د ټولې دنیا د انسانانو نه غوره دې.

دا حدیث، کتاب النکاح کښې تیر شوې دې.

[۶۰۸۳] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ قَالَ عُدْنَا خَبَّابًا فَقَالَ هَاجَرْنَا مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - نُرِيدُ وَجْهَ اللَّهِ، فَوَقَعَ أَجْرُنَا عَلَى اللَّهِ، فَمِنَّا مَنْ مَضَى لَمْ يَأْخُذْ مِنْ أَجْرِهِ، مِنْهُمْ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ قُتِلَ يَوْمَ أُحُدٍ، وَتَرَكَ نَمِرَةً فَإِذَا غَطَّيْنَا رَأْسَهُ بَدَتْ رِجْلاَهُ، وَإِذَا غَطَّيْنَا رِجْلَيْهِ بَدَا رَأْسُهُ، فَأَمَرَنَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ نُغَطِّيَ رَأْسَهُ، وَنَجْعَلَ عَلَى رِجْلَيْهِ مِنَ الإِذْخِرِ، وَمِنَّا مَنْ أَيْنَعَتْ لَهُ ثَمَرَتُهُ فَهْوَ يَهْدِبُهَا. [ر: ۱۲۱۷]

د سیدنا خباب رضی الله عنه نه روایت دې چه مونږ د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره د الله پاک د رضا حاصلولو دپاره هجرت اوکړو، پس زمونږ اجر د الله پاک په ذمه وو، په مونږ کښې څوک خو وفات شو او خپل اجر ئې په دې دنیا کښې وانخستلو، سیدنا مصعب بن عمیر رضی الله عنه هم د هغوی نه وو، هغوی د جنګ احد په موقع باندې شهید شوې وو، او یو څادر ئې پریخودلې وو (په هغه څادر کښې هغوی ته کفن ورکړې شوې وو) په هغه څادر سره به که مونږ د هغوی سر پټ کړو نو د هغوی خپې به ښکاره کیدلې. پس رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ ته حکم راکړو چه مونږ د هغه سر پټ کړو او په خپو باندې ورله سرګړې واچوو او په مونږ کښې ډیر داسې دی چه د هغوی د محنت میوه په دنیا کښې راډیره شوه او هغه راشوکوی.

ابو وائل د شقیق بن سلمة رحمه الله کنیت دې (یهذبها: یقطعها، هدب) معنی دمیوې شو کولو راځی.

[۶۰۸۴] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا سَلْمُ بْنُ زَرِيرٍ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ - رضی الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «اطَّلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءَ، وَاطَّلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ». تَابَعَهُ أَيُّوبُ وَعَوْفٌ، وَقَالَ صَخْرٌ وَحَمَّادُ بْنُ نَجِيحٍ عَنْ أَبِي رَجَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ. [ر: ۳۰۶۹]

د سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: ما په جنت کنبې اوکتل نو په هغې کنبې اکثر اوسیدونکی غریبانان وو او ما په دوزخ کنبې اوکتل نو په هغې کنبې اکثر اوسیدونکی زنانه وې.

ابو الولید. هشام بن عبد الملک طیالسی او ابو رجاء عمران بن تمیم عطار ددوی کنیت دې.

قوله: (تَابَعَهُ أَيُّوبُ وَعَوْفٌ): د ابو رجاء متابعت ایوب سختیانی رحمه الله او عوف کړې دې. د ایوب متابعت امام نسائی رحمه الله او د عوف متابعت امام بخاری رحمه الله موصولا کړې دې [1].

قوله: (وَقَالَ صَخْرٌ وَحَمَّادُ بْنُ نَجِيحٍ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ): د صخر بن جویره او حماد بن نجیح تعلیق امام نسائی رحمه الله موصولا نقل کړې دې [2] دې دواړو دا روایت د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل کړې دې.

[۶۰۸۵] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضی الله عنه - قَالَ لَمْ يَأْكُلِ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى خِوَانٍ حَتَّى مَاتَ، وَمَا أَكَلَ خُبْزًا مُرَقَّقًا حَتَّى مَاتَ.

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم کله هم په خوان یعنی د میز په شان تخت باندې خوراک نه دې فرمائیلې، تردې چه د هغوی وفات اوشو.

(خوان) د میز په شان تخت ته وائی، چه په هغې باندې به مالدارو خوراک کولو.

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی: (هو ما یؤکل علیه الطعام وهو من دأب المترفین وصنع الجبابرة المتنعمین لئلا یفتقروا إلی التطأطؤ عند أکل) [3].

یعنی: خوان هغه د میز په شان تخت ته وائی، په کوم باندې چه ډوډۍ خوړلې شی، دا عموما متکبر قسم مالدار خلق استعمالوی، چه د خوراک کولو په وخت هغوی سرښکته نه کړی

---

[1] عمدة القاری ۸۶/۲۳، ارشاد الساری: ۴۵۲/۱۳، فتح الباری: ۳۳۷/۱۱

[2] عمدة القاری ۸۶/۲۳، ارشاد الساری: ۴۵۲/۱۳، فتح الباری: ۳۳۷/۱۱

[3] ارشاد الساری ۴۵۳/۱۳

[۶۰۸۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رضی الله عنها قَالَتْ لَقَدْ تُوُفِّيَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم وَمَا فِي رَفِّي مِنْ شَيْءٍ يَأْكُلُهُ ذُو كَبِدٍ، إِلَّا شَطْرُ شَعِيرٍ فِي رَفٍّ لِي، فَأَكَلْتُ مِنْهُ حَتَّى طَالَ عَلَيَّ، فَكِلْتُهُ، فَفَنِيَ. [ر: ۲۹۳۰]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه رسول الله ﷺ وفات شو نو زمونږ په کندو کښې یو هم داسې څیز نه وو چه هغه د یو جاندار د خوراک قابل وی سوا د لږ شان جوارو کوم چه زما په کندو کښې وو، ما به د هغې نه خوراک کولو، ډیرې ورځې اوشوې نو ما هغه اوتللې، آخر هغه هم ختمې شوې.

﴿رف﴾ کندو ته وائی. ﴿ذو کبد﴾ د اینې والا، مراد دې نه جانداردې.

د معاش په اعتبار سره د مومن درې حالتونه: د معاش په لحاظ سره د یو مومن درې حالتونه کیدې شی

① اول حالت فقر دې، امام بخاری رحمه الله دا باب د فقر په فضیلت باندې قائم فرمائیلې دې، او په دې باب کښې چه څومره روایات ذکر کړې شوې دی، په دې ټولو روایاتو کښې د فقر فضیلت بیان کړې شوې دې. خپله د رسول الله ﷺ ژوند، فقر او غربت والا وو، لکه چه د روایات الباب نه واضح دې، د رسول الله ﷺ دا فقر اختیاری وو او د اکثر حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم ژوند هم فقیرانه او درویشانه وو.

② دویم حالت د مالدارئ او د دولت د ډیر والې او معاش وو، اول حالت چه کوم چه د صبر دې، دا دویم حالت د یو مومن دپاره د الله پاک په نعمتونو باندې د شکر او حمد موقع ورکوی، په ډیر احادیثو کښې د مالدارئ فضیلت راغلې دې:

★ ...... په کتاب الوصایا کښې د سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه روایت تیر شوې دې چه په هغې کښې دی:

﴿إِنَّكَ أَنْ تَدَعَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَدَعَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ فِي أَيْدِيهِمْ﴾ [۱] یعنی: چه ته خپل وارثان مالدار پریږدې چه د دې دنیا نه رخصت شو دا د دې نه غوره ده چه هغوی محتاج او فقیران پریږدې.

★ ..... سیدنا کعب رضی الله عنه د رسول الله ﷺ سره مشوره اوکړه چه هغه خپل ټول مال د الله پاک په لاره کښې خرچ کړی؟ رسول الله ﷺ هغوی ته اوفرمائیل:

﴿أَمْسِكْ عَلَيْكَ بَعْضَ مَالِكَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ﴾ [۲] یعنی: څه مال بچت اوساته، په دې کښې ستاسو دپاره خیر دې.

★ ... هم دغه شان په کتاب الدعوات کښې ﴿ذهب اهل الدثور بالاجور﴾ والا روایت تیر شوې

---

[۱]) صحیح البخاری، کتاب الوصایا، باب ان یترک ورثته اغنیاء خیر من ان یتکففها الناس، رقم الحدیث: ۲۷۴۶

[۲]) صحیح البخاری، کتاب الوصایا، باب اذا تصدق، او اوقف بعض ماله او بعض رقیقه، او داوته فهو جائز (رقم الحدیث: ۲۷۸۷)

دي. چه د هغې په آخر کښې دی ﴿ ذٰلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ ﴾.

★...د سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنه امام احمد رحمه الله نقل فرمائیلې دی. ﴿ نعم المال الصالح للمرء الصالح ﴾[1] یعنی: هغه حلال مال څه ښه دې، کوم چه د نیک سړی سره وی.

د دې ټولو روایاتو نه معلومیږی چه مومن سره د مال او دولت ډیروالې، د هغه په حق کښې یو مفید څیز دې، ځکه چه د مال او دولت ډیر والې، د هغه دپاره د الله پاک په لاره کښې د خرچ کولو ډیرې زیاتې موقعې ورکوی او د دین ډیر کارونه به د هغې په ذریعه اوکړی.

③ یو دریم حالت د د مینځ حالت دې چه انسان نه مالدار دې، نه فقیر او محتاج دې. بلکه د هغه ضرورتونه پوره کیږی او په قدر د ضرورت هغه سره مال او دولت موجود دې. دې حالت ته ﴿ کفاف ﴾ وائی، علامه قرطبی رحمه الله په شرح د مسلم کښې او علامه ابن بطال په شرح د بخاری کښې دې حالت ته د ټولو نه غوره وئیلې دې، ځکه چه په دې کښې د فقر او مالدارئ دواړو حالتونو د فتنې نه سلامتی ده او رسول الله ﷺ د مالدارئ او فقر دواړو د فتنې نه پناه غوښتلې ده.[2]

امام مسلم رحمه الله په صحیح مسلم د سیدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما نه مرفوع روایت نقل کړې دې، د هغې الفاظ دا دی:

﴿ قَدْ أَفْلَحَ مَنْ أَسْلَمَ وَرُزِقَ كَفَافًا وَقَنَّعَهُ اللهُ بِمَا آتَاهُ ﴾[3] یعنی: هغه سړې کامیاب دې چا چه اسلام قبول کړو، هغه ته په قدر د ضرورت روزی ورکړې شوه او هغه قناعت اختیار کړو.

هم دغه شان په وړاندې باب کښې روایت راروان دې، رسول الله ﷺ فرمائی:

﴿ اللهم ارزق آل محمد قوتا ﴾ یعنی اې الله! ته آل محمد ﷺ ته په قدر د ضرورت روزی ورکړه.

امام ابن ماجة په خپل سنن کښې یو مرفوع روایت د سیدنا انس رضی الله عنه نه نقل کړې دې، په هغې کښې دی:

﴿ مَا مِنْ غَنِيٍّ، وَلَا فَقِيرٍ، إِلَّا وَدَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنَّهُ أُتِيَ مِنَ الدُّنْيَا قُوتًا ﴾[4] یعنی د قیامت په ورځ به هر مالدار او فقیر سړې دا تمناکوی، چه ارمان: هغه ته په قدر د ضرورت دنیا ورکړې شوې وې.

د دې روایاتو نه د معاش دریم حالت کوم چه د فقر او غنا ترمینځه او بین بین دې، غوره والې او افضلیت معلوم شو.

فقر افضل دې او که مالدرای؟ په دې باندې د ټولو علماء کرامو اتفاق دې چه داسې فقر او

---

[1]) مسند احمد: ۹۵/۶، رقم الحدیث: ۱۷۹۱۵

[2]) فتح الباری ۳۳۱/۱۱، شرح ابن بطال: ۱۷۰/۱۰، ۱۷٤

[3]) صحیح مسلم، کتاب الزکاة، باب فی الکفاف والقناعة: ۷۳۰/۲، رقم الحدیث: ۱۰٤۵، وسنن ابن ماجة، کتاب الزهد، باب القناعة: ۱۳۸۶/۲، رقم الحدیث: ٤۱۳۸، ولفظه: قد افلح من هُدی الی الاسلام، ورزق الکفاف، وقنع به، وفتح الباری: ۳۳۱/۱۱.

[4]) سنن ابن ماجة، کتاب الزهد، باب القناعة: ۱۳۸۷/۲، رقم الحدیث: ٤۱٤۰

احتياج چه په هغې باندې انسان صبر اونکړې شي او کوم چه د انسان د دين او ايمان دپاره د خطرې باعث وي او کوم چه د الله پاک طاعت د انسان نه هير کړي، د هغې نه هغه مالداری او غنا افضل دې، کوم چه د الله پاک د شکر او طاعت سره وي.
هم دغه شان دا خبره متفق عليه ده چه هغه مالداری او د دولت ډير والې کوم چه انسان د الله پاک په نافرمانئ او عجب کښې اخته کړي، د انسان دپاره فتنه ده، د هغې په مقابله کښې هغه فقر او غريبی په زر چنده غوره ده کوم چه د الله پاک د صبر او طاعت سره وي. [1]
خو فقر که د صبر او تقوی سره وي او مالداری د شکر او تقوی سره وي نو بيا په دې دواړو کښې کوم يو افضل او راجح دې، په دې کښې د علماء کرامو اختلاف دې:
علامه ابن تيمية رحمه الله فرمايي چه دا دواړه برابر دی، يعنی يو ته هم په بل باندې فوقيت نه دې حاصل. [2]
د ابو القاسم قشيری او امام طبری رحمهما الله خيال دې چه د فقر په مقابله کښې غناء او مالداری افضل ده، د مطرف بن عبدالله قول دې:
﴿لان اعافى فاشكر احب الى من ابتلى فاصبر﴾ [3] يعنی: په عافيت سره مالداری او شکر ماته د دې نه زيات خوښ دې چه زه د فقر په ازميښت کښې واچولې شم او صبر اوکړم.
اووجه ددې ښکاره ده چه د انسان دپاره شکرکول زيات اسان دی، په نسبت د صبر کولو کښې. علامه ابن الجوزی او جمهور صوفياء د غناء او مالدارئ په مقابلې کښې فقر ته ترجيح ورکوی چه په دې کښې د نفس مجاهده ده کومه چه د منازلو د ترقئ دپاره مفيد ده، علامه ابن الجوزی رحمه الله فرمائی، د مالدارئ فتنه د فقر د فتنې نه زياته ده. [4]

---

[1]) فتح البارى: ۳۳۱/۱۱
[2]) ارشاد السارى: ۴۵۳/۱۳، فتح البارى ۳۳۲/۱۱، قال ابن بطال: فأى الرجلين أفضل: المبتلى بالفقر، أو المبتلى بالغنى إذا صلحت حال كل واحد منهما؟ قيل: السؤال عن هذا لا يستقيم؛ إذ قد يكون لهذا أعمال سوى تلك المحنة يفضل بها صاحبه والآخر كذلک، وقد يكون هذا الذى صلح حاله على الفقر لا يصلح حاله على الغنى، ويصلح حال الآخر على الفقر والغنى. فإن قيل: فإن كان كل واحد منهما يصلح حاله فى الأمرين، وهما فى غير ذلک من الأعمال متساويان قد أدّى الفقير ما يجب عليه فى فقره من الصبر والعفاف والرضا، وأدّى الغنى ما يجب عليه من الإنفاق والبذل والشكر والتواضع، فأى الرجلين أفضل؟ قيل: علم هذا عند الله. (وانظر شرح ابن بطال: ۱۷۳/۱۰)
[3]) فتح البارى: ۳۳۳/۱۱
[4]) فتح البارى ۳۳۲/۱۱، ارشاد السارى ۴۵۴/۱۳

⑰ باب كيف كان عيش النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه، وتخليهم من الدنيا.

په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د رسول الله ﷺ او د حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم د فقیرانه او درویشانه ژوند یو جهلک ښودلې دې او هغه احادیث ئې ذکر کړي دی چه په هغې کښې د رسول الله ﷺ اهل بیت یا د حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم د غریبئ او فقیرئ پته لګی.

[۶۰۸۷] حدثني أبو نعيم بنحو من نصف هذا الحديث حدثنا عمر بن ذر حدثنا مجاهد أن أبا هريرة كان يقول آلله الذي لا إله إلا هو إن كنت لأعتمد بكبدي على الأرض من الجوع، وإن كنت لأشد الحجر على بطني من الجوع، ولقد قعدت يوما على طريقهم الذي يخرجون منه، فمر أبو بكر، فسألته عن آية من كتاب الله، ما سألته إلا ليشبعني، فمر ولم يفعل، ثم مر بي عمر فسألته عن آية من كتاب الله، ما سألته إلا ليشبعني، فمر فلم يفعل، ثم مر بي أبو القاسم - صلى الله عليه وسلم - فتبسم حين رآني وعرف، ما في نفسي وما في وجهي ثم قال «أبا هر». قلت لبيك يا رسول الله. قال «الحق». ومضى فتبعته، فدخل فاستأذن، فأذن لي، فدخل فوجد لبنا في قدح فقال «من أين هذا اللبن». قالوا أهداه لك فلان أو فلانة. قال «أبا هر». قلت لبيك يا رسول الله. قال «الحق إلى أهل الصفة فادعهم لي». قال وأهل الصفة أضياف الإسلام، لا يأوون إلى أهل ولا مال، ولا على أحد، إذا أتته صدقة بعث بها إليهم، ولم يتناول منها شيئا، وإذا أتته هدية أرسل إليهم، وأصاب منها وأشركهم فيها، فساءني ذلك فقلت وما هذا اللبن في أهل الصفة كنت أحق أنا أن أصيب من هذا اللبن شربة أتقوى بها، فإذا جاء أمرني فكنت أنا أعطيهم، وما عسى أن يبلغني من هذا اللبن، ولم يكن من طاعة الله وطاعة رسوله - صلى الله عليه وسلم - بد، فأتيتهم فدعوتهم فأقبلوا، فاستأذنوا فأذن لهم، وأخذوا مجالسهم من البيت قال «يا أبا هر». قلت لبيك يا رسول الله. قال «خذ فأعطهم». قال فأخذت القدح فجعلت أعطيه الرجل فيشرب حتى يروى، ثم يرد على القدح، فأعطيه الرجل فيشرب حتى يروى، ثم يرد على القدح فيشرب حتى يروى، ثم يرد على القدح، حتى انتهيت إلى النبي - صلى الله عليه وسلم - وقد روي القوم كلهم، فأخذ القدح فوضعه على يده فنظر إلي فتبسم فقال «أبا هر». قلت لبيك يا رسول الله. قال «بقيت أنا وأنت». قلت صدقت يا رسول الله. قال «اقعد فاشرب». فقعدت فشربت. فقال «اشرب». فشربت، فما زال يقول «اشرب». حتى قلت لا والذي بعثك بالحق، ما أجد له مسلكا. قال «فأرني». فأعطيته القدح فحمد الله وسمى، وشرب الفضلة.

[ر: ۵۸۹۲]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه قسم په الله! چه د هغه نه سوا بل معبود نشته، زه به د لوږې د وجې نه په زمکه باندې الته سملاستم، ما به د لوږې د وجې نه په خپله خیټه باندې کاڼړی تړل، یوه ورځ زه په لاره کښې کیناستلم چه په هغې باندې به صحابه کرام رضی الله عنهم وتل، سیدنا ابوبکر رضی الله عنه تیر شو او ما د هغوی نه د کتاب الله د یو آیت په باره کښې تپوس اوکړو، زما د تپوس کولو مقصد صرف دا وو چه په ما باندې څه اوخوری، هغوی لاړل او هیڅ ئې اونکړل، بیا سیدنا عمر رضی الله عنه زما په خوا تیر شو، ما د هغوی نه هم د قرآن کریم یو آیت اوتپوسلو او د تپوس کولو مقصد مې صرف دا وو چه هغوی په ما باندې څه اوخوری، هغوی هم لاړل او هیڅ ئې اونکړل.

د دې نه پس رسول الله ﷺ راغلو، هغوی چه کله زه اولیدم نو مسکې شو او رسول الله ﷺ زما د زړه په خبره پوهه شو او زما د مخ نه هغوی هر څه معلوم کړل، بیا رسول الله ﷺ اوفرمائیل: ابا هریره! ما عرض اوکړو: لبیک یا رسول الله ﷺ! وې فرمائیل: ما سره راشه او رسول الله ﷺ روان شو، زه په رسول الله ﷺ پسې شوم، بیا رسول الله ﷺ دننه تشریف یوړلو، اجازت مې اوغوښتلو نو ماته اجازت ملاؤ شو، بیا چه داخل شو نو په یو پیاله کښې راته پئ ملاؤ شو، تپوس ئې اوکړو چه دا پئ د چرته نه راغلې دی، اوویلې شو چه فلانی فلانی د رسول الله ﷺ دپاره هدیه رالیږلې ده.

رسول الله ﷺ اوفرمائیل، ابا هریره! ما عرض اوکړو، لبیک یا رسول الله ﷺ! وې فرمائیل: اهل صفه ته لاړشه اوهغوی ټول ماته راوله،سیدنا ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه اهل صفه د اسلام میلمانۀ وو،هغوی به نه د چا په کور کښې پناه اخستله نه د چا په مال کښې او نه د چا سره چه کله به رسول الله ﷺ ته صدقه راتله نو هغوی به هغه صدقه هغوی ته ورلیږله او خپله به ئې د هغې نه هیڅ نه ساتل، خو چه کله به رسول الله ﷺ ته هدیه راغله نو هغوی به ئې راطلب کړل نو خپله به ئې هم خوړله او هغوی به ئې هم پکښې شریک کړل

پس په ما باندې دا خبره ښه او نه لګیده او ما سوچ اوکړو چه دا پئ دی څومره! چه په ټول صفه والو کښې تقسیم کړې شی، د دې حق دار خو زه اوم، د دې په څکلو به مې څه طاقت حاصل کړې وې، چه اهل صفه راشی نو رسول الله ﷺ به ماته اوفرمائی او زه به هغوی ته دا پئ ورکوم، ماته خو کیدې شی چه په دې کښې هیڅ ملاؤ نه شی، خو د الله پاک او د هغه د رسول ﷺ د اطاعت نه علاوه هم څه چاره نه وه.

پس زه هغوی ته راغلم او د رسول الله ﷺ دعوت مې ورته راورسولو، اهل صفه راغلل او اجازت ئې طلب کړو، هغوی ته اجازت ملاؤ شو، بیا هغوی په کور کښې په خپل خپل ځائې باندې کیناستل، رسول الله ﷺ اوفرمائیل: اباهر! ما عرض اوکړو، لبیک یا رسول الله ﷺ! وې فرمائیل: واخله او دې ټولو حضراتو ته ورکړه.

سیدنا ابوهریره رضی الله عنه فرمائی ما یو پیاله اونیوله او یو یو ته به مې ورکوله، یو سړې به چه کله د پیو څکلو سره موړ شو نو ماته به ئې واپس کړه او هم دغه شان به دویم څکلو سره پیاله ماته راواپس کړه، دغه شان زه رسول الله ﷺ ته راورسیدم، ټول خلق څکلو سره سیراب شوې وو، رسول الله ﷺ پیاله اونیوله او په خپل لاس مبارک باندې نیولو سره ئې

زما طرف ته اوكتل او مسكي كيدو سره ئي اوفرمائيل. اباهر! ما عرض اوكړو. لبيک يا رسول الله ﷺ! وې فرمائيل: اوس زه او ته باقي پاتې شو ما عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ: تاسو رشتيا اوفرمائيل. رسول الله ﷺ اوفرمائيل: كينه او اوڅكه! او پې څكل مې شروع كړل او رسول الله ﷺ راته برابر فرمائيل چه څكه. آخر چه ما اووې بس! قسم په هغه ذات چه تاسو ئې په حقه راليږلي يئ اوس نور ګنجائش نشته.رسول الله ﷺ اوفرمائيل: بيا ئې ماته راكړه. ما پياله رسول الله ﷺ ته وركړه. رسول الله ﷺ د الله پاک حمد بيان كړو او بسم الله لوستلو سره ئې بچ شوې پئ اوڅكل.

قوله: ﴿حَدَّثَنِي أَبُونُعَيْمٍ بِنَحْوٍمِنْ نِصْفِ هَذَا الْحَدِيثِ﴾: امام بخارى رحمه الله فرمائي چه ابو نعيم (فضل بن دكين) ماته دا حديث نيم بيان كړې دې، د دې مطلب دا دې چه باقي نيمه حصه متصل نه ده، بلكه بغير د سند نه ده، امام د نيمې حصې تعين هم نه دې كړې چه د حديث كومه نيمه حصه مراد ده، اول نيمه يا آخر؟

په كتاب الاستئذان كښې ئې ﴿بَابٌ إِذَا دُعِيَ الرَّجُلُ فَجَاءَ هَلْ يَسْتَأْذِنُ﴾ د لاندې د ابونعيم نه د دې حديث صرف دومره جزء نقل كړې دې.

﴿ دَخَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم فَوَجَدَ لَبَنًا فِي قَدَحٍ فَقَالَ أَبَا هِرٍّ الْحَقْ أَهْلَ الصُّفَّةِ فَادْعُهُمْ إِلَيَّ قَالَ فَأَتَيْتُهُمْ فَدَعَوْتُهُمْ فَأَقْبَلُوا فَاسْتَأْذَنُوا فَأُذِنَ لَهُمْ فَدَخَلُوا ﴾

يعنى: زه د رسول الله ﷺ سره كور ته داخل شوم، نو رسول الله ﷺ ته په پياله كښې پئ پراتۀ ملاؤ شو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ابوهريره! لاړ شه اهل صفه راوغواړه. ما اهل صفه راوغوښتل. هغوى د رسول الله ﷺ نه د دننه تلو اجازت طلب كړو، په اجازت ملاويدو باندې هغوى دننه راغلل

خو دا د دې اوږد حديث صرف يو جزء دې، نيمه حصه نه ده.

شارحينو ليكلي دى چه كيدې شى امام په طريق د وجادة يا په طريق د اجازة د باقي حصې روايت كړې وى او دا هم ممكن ده چه باقي نيمه حصه ئې خپله د براه راست اوريدلو په ځائې د يو داسې سړى نه اوريدلې وى، چا چه د ابونعيم نه براه راست اوريدلې وى. (۱)

قوله: ﴿كان يقول: اللهَ الذي لا اله الا هو﴾: په دې كښې لفظ ﴿الله﴾ منصوب بنزع الخافض دې، او د دې نه مخكښې واؤ قسميه محذوف دې (۲)

[۶۰۸۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا قَيْسٌ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا يَقُولُ إِنِّي لَأَوَّلُ الْعَرَبِ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَرَأَيْتُنَا نَغْزُو، وَمَا لَنَا طَعَامٌ إِلَّا وَرَقُ الْحُبْلَةِ وَهَذَا

---

(۱) ارشاد السارى ۴۵۷/۱۳، فتح البارى: ۳۴۲/۱۱

(۲) فتح البارى ۳۴۳/۱۱، ارشاد السارى ۴۵۵/۱۳، عمدة القارى ۸۹/۲۳

التمر، وإن أحدنا ليضع كما تضع الشاة، ما له خلط، ثم أصبحت بنو أسد تعزرني على الإسلام، خبت إذا وضل سعيي. [ر: ٣٥٢٢]

د سيدنا سعد رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ بيان اوکړو چه زه د ټولو نه ړومبې عرب يم چا چه د الله پاک په لاره کښې غشی ويشتل، او وخت په داسې حال کښې تير کړې دې چه په جنګ به اخته وو او مونږ سره به د خوراک څه څيز سوا د کيکر د پاڼړو نه هيڅ نه وو. او د چيلو د پچو شان به مو پچې کولې، اوس دې د بنو اسد خلقو زما په اسلام باندې شک شروع کړو (که د دوی خبره صحيح وی) بيا خو زه بالکل نامراد پاتې شوم او زما ټول کوشش ضائع شو.

[٦٠٩٠] حدثني عثمان حدثنا جرير عن منصور عن إبراهيم عن الأسود عن عائشة قالت ما شبع آل محمد صلى الله عليه وسلم منذ قدم المدينة من طعام بر ثلاث ليال تباعا حتى قبض.

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ د کور خلقو ته مدينې ته د راتلو نه پس کله هم تر درې ورځو پورې متواتر اوربشې د خوراک دپاره نه دی ملاؤ شوې. تردې چه رسول الله ﷺ وفات شو.

(تباعا) دا د فعال په وزن باندې د باب مفاعله مصدر دې په معنی پرلپسې، مسلسل

[٦٠٩١] حدثني إسحاق بن إبراهيم بن عبد الرحمن حدثنا إسحاق - هو الأزرق - عن مسعر بن كدام عن هلال عن عروة عن عائشة - رضي الله عنها - قالت ما أكل آل محمد - صلى الله عليه وسلم - أكلتين في يوم إلا إحداهما تمر.

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه آل د محمد ﷺ که په يو ورځ کښې دوه کرته ډوډۍ خوړلې ده، نو لازما به هغې کښې يو وخت کهجورې وې.

[٦٠٩٢] حدثني أحمد بن أبي رجاء حدثنا النضر عن هشام قال أخبرني أبي عن عائشة قالت كان فراش رسول الله صلى الله عليه وسلم من أدم، وحشوه من ليف. [ر: ٥٠٧٠]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ بستره د څرمنې وه او هغه د کهجورو د پوستکو نه ډکه کړې شوې وه.

[٦٠٩٣، ٦٠٩٤] حدثنا هدبة بن خالد حدثنا همام بن يحيى حدثنا قتادة قال كنا نأتي أنس بن مالك وخبازه قائم وقال كلوا فما أعلم النبي - صلى الله عليه وسلم - رأى رغيفا مرققا، حتى لحق بالله، ولا رأى شاة سميطا بعينه قط. [ر: ٥٠٧٠]

د قتاده رحمه الله نه روايت دې چه مونږ د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه په خدمت کښې حاضر شو، د هغوی خانسامه هم هلته موجود وو. هغوی به وئيل خورئ، ما رسول الله ﷺ کله هم په غوړه ډوډۍ خوړلو باندې نه دې ليدلې، تردې چه هغوی د الله پاک سره ملاؤ شو او نه رسول الله ﷺ

کله په خپلو سترګو باندې ورته کړې شوې ثابته بېزه لیدلې ده.

[۶۰۹۳، ۶۰۹۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها - قَالَتْ كَانَ يَأْتِي عَلَيْنَا الشَّهْرُ مَا نُوقِدُ فِيهِ نَارًا، إِنَّمَا هُوَ التَّمْرُ وَالْمَاءُ، إِلاَّ أَنْ نُؤْتَى بِاللُّحَيْمِ.

د عائشې رضي الله عنها نه روایت دې چه په مونږ باندې به داسې میاشت هم تیره شوه چه نغری کښې به اورنه بلیدو. صرف کهجورې او اوبه به وې، اوکه چرته غوښه به راغله (نو اور به بل شو).

[۶۰۹۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأُوَيْسِيُّ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ لِعُرْوَةَ ابْنَ أُخْتِي إِنْ كُنَّا لَنَنْظُرُ إِلَى الْهِلاَلِ ثَلاَثَةَ أَهِلَّةٍ فِي شَهْرَيْنِ، وَمَا أُوقِدَتْ فِي أَبْيَاتِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - نَارٌ. فَقُلْتُ مَا كَانَ يُعِيشُكُمْ قَالَتِ الأَسْوَدَانِ التَّمْرُ وَالْمَاءُ، إِلاَّ أَنَّهُ قَدْ كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - جِيرَانٌ مِنَ الأَنْصَارِ كَانَ لَهُمْ مَنَائِحُ، وَكَانُوا يَمْنَحُونَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ أَبْيَاتِهِمْ، فَيَسْقِينَاهُ. [ر: ۲۴۲۸]

د سیده عائشه رضي الله عنها نه روایت دې چه هغوی عروه ته اوفرمائیل: اې خوريه! مونږ به په دوه میاشتو کښې درې میاشتې اولیدې او د رسول الله ﷺ (د بيبيانو) په کورنو کښې به اور نه بلیدو، ما تپوس اوکړو چه نو بیا به تاسو خلق ژوندئ په څه باندې اوسیدئ؟ وې فرمائیل: صرف په دوه تورو څیزونو باندې. په کهجورو باندې او په اوبو باندې. د رسول الله ﷺ څه انصاریان ګاونډیان وو. هغوی سره به د پیو والا څاروی وو. هغوی به د رسول الله ﷺ دپاره د خپلو کورونو نه پئ رالیږل نو رسول الله ﷺ به مونږ باندې اوڅکل

قوله: ﴿إِنْ كُنَّا لَنَنْظُرُ إِلَى الْهِلاَلِ ثَلاَثَةَ أَهِلَّةٍ فِي شَهْرَيْنِ﴾: په دوه میاشتو کښې به مونږ درې میاشتې (سپوږمئ) لیدلې، دریمه سپوږمئ به د دریمې میاشتې وه، کومه چه به ئې د دویمې میاشتې په ختمیدو باندې لیده. (۱)

﴿إِنْ كُنَّا لَنَنْظُرُ﴾ دا ﴿ان﴾ مخفف من المثقل دې. (۲) او ﴿لننظر﴾ کښې لام فارقه دې. دا ﴿ان﴾ په نافیه سره فرق کولو او جدا کولو په غرض باندې په خبر داخلیږي.

(۱) ارشاد الساري ۱۳/۴۶۰، عمدة القاري ۹۵/۲۳

(۲) قال ابن بطال فی شرحه: (اللهم ارزق آل محمد قوتًا) . فيه دليل على فضل الكفاف وأخذ البلغة من الدنيا . والزهد فيما فوق ذلک رغبةً فی توفير نعيم الآخرة . وإيثاراً لما يبقى على ما يفنى لتقتدى بذلک أمته . ويرغبوا فيما رغب فيه نبيهم (صلى الله عليه وسلم) . وروى الطبرى بإسناده عن ابن مسعود قال : حبذا المكروهان الموت والفقر . والله ما هو إلا الغنى والفقر وما أبالى بأيهما ابتليت . إن حق الله فی كل واحد منها واجب . إن كان الغنى ففيه التعطف . وإن كان الفقر ففيه الصبر . قال الطبرى : فمحنة الصابر أشد من محنة الشاكر . وإن كانا شر بفه [illegible] له . غير أنى أقول كما قال مطرف بن عبد الله: ...[بقیه برصفحه آئنده...

﴿كَانَتْ لَهُمْ مَنَائِحُ﴾ ﴿ منائح ﴾، د ﴿ منيحة ﴾ جمع ده. او د پيو والا اوښې ته وائی

[۶۰۹۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُمَارَةَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «اللَّهُمَّ ارْزُقْ آلَ مُحَمَّدٍ قُوتًا».

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ دعا اوکړه، اې الله : آل محمد ﷺ ته دومره روزی ورکړه چه هغوی پرې بس ژوندی پاتې شی.[۱]

د ابوزرعه نوم هرام بن عمرو بن جرير دې.

⑱ بَاب الْقَصْدِ وَالْمُدَاوَمَةِ عَلَى الْعَمَلِ

د ترجمة الباب وضاحت : امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب کښې دوه خبرې بيان فرمائيلې دی. يو قصد او ميانه روی او دويم مداومت. په طاعاتو او عباداتو کښې دتنه، دا دواړه اوصاف په شريعت کښې مطلوب او محمود دی او په هغې کښې هم قصد او ميانه روی چونکه د مداومت او استقامت ذريعه او سبب دې، په دې وجه ئې دواړه يوځائې ذکر کړې. که د حد نه تجاوز او مبالغه کولو سره نيک عمل اختيار کړې شی نو عموما انسان آخر ستړې شی. خو خپل طاقت ته کتلو سره که په ميانه روئ سره اعمال اوکړې شی نو ذوق او شوق هم باقی وی او دوام او استقامت هم حاصل وی.

[۶۰۹۶، ۶۰۹۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَشْعَثَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ مَسْرُوقًا قَالَ سَأَلْتُ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - أَيُّ الْعَمَلِ كَانَ أَحَبَّ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَتِ الدَّائِمُ. قَالَ قُلْتُ فَأَيَّ حِينٍ كَانَ يَقُومُ قَالَتْ كَانَ يَقُومُ إِذَا سَمِعَ الصَّارِخَ.

امام مسروق رحمه الله فرمائی چه ما د عائشې رضی الله عنها نه تپوس اوکړو، کوم عمل رسول الله ﷺ ته زيات خوښ وو؟ وې فرمائيل : داسې عمل کوم چه هميشه اوکړې شی، مسروق فرمائی چه ما تپوس اوکړو، رسول الله ﷺ به د شپې کومې پورې مونځ کولو؟ وې فرمائيل چه کله به ئې د چرګ آذان واوريدلو، تر هغه وخته پورې به ئې مونځ (تهجد) کول.

عبدان، د عبدالله بن عثمان بن جبله لقب دې، اشعث نه ابن ابی الشعثاء مراد دې، د ابو الشعثاء نوم سليم بن الاسود محاربی دې.

....بقيه ازحاشيه گذشته] لأن أعافى فأشكر أحب إلىّ من أن أبتلى فأصبر . ومن فضل قلة الأكل ما روى يحيى بن أبى كثير ، عن أبى سلمة ، عن أبى هريرة قال : قال رسول الله : (إن أهل البيت ليقل طعمهم فتستنير بيوتهم) (شرح ابن بطال : ۱۷۹/۱)

[۱] عمدة القارى : ۹۵/۲۳

[۶۰۹۷] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ عَنْ مَالِكٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ كَانَ أَحَبُّ الْعَمَلِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم الَّذِي يَدُومُ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ. [ر: ۱۰۸۰]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه رسول الله ﷺ ته د ټولو نه زيات خوښ عمل هغه وو چه په هغې باندې صاحب عمل هميش والې اختيار کړي.

[۶۰۹۸] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «لَنْ يُنَجِّيَ أَحَدًا مِنْكُمْ عَمَلُهُ». قَالُوا وَلاَ أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «وَلاَ أَنَا، إِلاَّ أَنْ يَتَغَمَّدَنِي اللَّهُ بِرَحْمَةٍ، سَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَاغْدُوا وَرُوحُوا، وَشَىْءٌ مِنَ الدُّلْجَةِ. وَالْقَصْدَ الْقَصْدَ تَبْلُغُوا». [ر: ۵۳۴۹]

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل، په تاسو کښې چاته هم د هغه عمل خلاصې ورنکړي، صحابه کرامو رضی الله عنهم عرض اوکړو او تاسو ته هم يا رسول الله ﷺ! وې فرمائيل : او ماته هم نه! سوا د دې نه چه الله پاک ما د خپل رحمت په سورى کښې پټ کړي. په صحيح لاره باندې ځئ او ميانه راوى اختيار کړئ او سحر او ماښام او د شپې په څه حصه کښې د الله پاک عبادت کوئ، ميانه روى اختيار کړئ، ميانه روى، نو منزل مقصود ته به اورسئ. د ابن ابى الذئب نوم محمد بن عبد الرحمن دې.

﴿سددوا﴾: صحيح لاره اختيار کړئ. علامه عينى رحمه الله فرمائى : معناه : اقصدوا السداد اى الصواب.[1]

﴿قاربوا﴾: په ميانه روئ سره ځئ. وئيلې شى : ﴿قارب فلان فى اموره﴾ هغه په خپلو معاملاتو کښې ميانه راوى اختيار کړه. علامه ابن اثير رحمه الله ليکى : ﴿اى اقتصدوا فى الامور کلها، واترکوا الغلو فيها والتقصير﴾[2] علامه کرمانى رحمه الله فرمائى : اى : لاتبلغوا الغاية، بل تقربوا منها.

﴿اغدوا﴾: سحر روان شئ. ﴿روحوا﴾: ماښام روان شئ.

﴿وشئ من الدلجة﴾: او د شپې په څه حصه کښې روان شئ، په بعض نسخو کښې ﴿شيئا﴾ منصوب دې، ﴿دلجة﴾ (د دال په ضمې او فتحې سره) د شپې په وخت تلو ته وائى.[3]

﴿القصد القصد﴾: دا منصوب على الاغراء دې، د هغه فعل ﴿الزم﴾ وجوبا محذوف دې، يعنى: ﴿الزم القصد القصد﴾ ميانه روى لازم اونيسئ. علامه قسطلانى رحمه الله ليکى :

﴿وقد شبه التعبدين بالمسافرين لأن العابد کالسافر إلى محل إقامته وهو الجنة وکأنه قال: لا تستوعبوا

---

[1] عمدة القارى : ۹۷/۲۳

[2] النهاية لابن الاثير : ۴۳۱/۲

[3] النهاية لابن الاثير : ۵۷۸/۱

الأوقات کلها بالسیر بل اغتنموا أوقات نشاطکم وهو أول النهار وآخره وبعض اللیل وارحموا أنفسکم فیما بینهما لئلا ینقطع بکم﴾(۱)

یعني: دلته عبادت گزارو ته د مسافرو سره تشبیه ورکړې شوې ده، ځکه چه عابد د مسافر په شان دې، د دې منزل جنت دې، گویا رسول اللهﷺ اوفرمائیل: ټول وخت په عبادت کښې مه لګوئ، بلکه د خپلې خوشحالئ اوقات غنیمت اوگنړئ او د خوشحالئ وختونه د ورځې اول او آخر حصه او د شپې څه حصه ده، د هغې په مینځنی وخت کښې په خپلو ځانونو باندې رحم اوکړئ، چه منع نه شئ او څه عمل ستاسو نه پاتې نه شي.

[۶۰۹۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ « سَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَاعْلَمُوا أَنْ لَنْ يُدْخِلَ أَحَدَكُمْ عَمَلُهُ الْجَنَّةَ، وَأَنَّ أَحَبَّ الأَعْمَالِ أَدْوَمُهَا إِلَى اللَّهِ، وَإِنْ قَلَّ »[۶۱۰۲]

د سیده عائشه رضي الله عنها نه روایت دې چه رسول اللهﷺ اوفرمائیل: برابره لار او میانه راوی اختیار کړئ او پوهه شئ چه په تاسو کښې به د چا عمل هم هغه جنت ته داخل نه کړې شي، زما په نزد د ټولو نه غوره عمل هغه دې چه په هغې باندې همیشوالې اختیار کړې شی. اگر که هغه کم ولې نه وی.

[۶۱۰۰] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها - أَنَّهَا قَالَتْ سُئِلَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَيُّ الأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ قَالَ « أَدْوَمُهَا وَإِنْ قَلَّ ». وَقَالَ « اكْلَفُوا مِنَ الأَعْمَالِ مَا تُطِيقُونَ ».

د عائشې رضي الله عنها نه روایت دې چه د رسول اللهﷺ نه تپوس اوکړې شو، کوم عمل د الله پاک په نزد زیات خوښ دې، وې فرمائیل چه په هغې باندې همیش والې اختیارکړې شی. اگرچه هغه کم وی او وې فرمائیل، هغه کارونه په خپل سر واخلئ د کومو چه په تاسو کښې طاقت وی.

قوله: ﴿ما تطیقون﴾: په دې کښې ما مصدریه هم کیدې شی ای: قدر طاقتکم او ما موصوله هم کیدې شی: ای الذی تطیقونه.

[۶۱۰۱] حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ سَأَلْتُ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ عَائِشَةَ قُلْتُ يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ كَيْفَ كَانَ عَمَلُ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - هَلْ كَانَ يَخُصُّ شَيْئًا مِنَ الأَيَّامِ قَالَتْ لاَ، كَانَ عَمَلُهُ دِيمَةً، وَأَيُّكُمْ يَسْتَطِيعُ مَا كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - يَسْتَطِيعُ. [ر: ۱۸۸۶]

د امام علقمه رحمه الله نه روایت دې چه ما د ام المومنین سیده عائشه صدیقه رضي الله عنها نه تپوس

---

(۱) ارشاد الساری ۱۳/۴۶۳

اوکړو. ما تپوس اوکړو : اې ام المومنين! د رسول الله ﷺ عمل څنګه وو؟ آيا هغوى د عمل دپاره څه ورځې خاص کړې وې؟ وې فرمائيل نه ! د رسول الله ﷺ په عمل کښې هميش والې وو او په تاسو کښې څوک دې کوم چه د هغه اعمالو طاقت لرى، کوم چه به رسول الله ﷺ کول.

قوله: ﴿كان عمله ديمة﴾: يعنى د رسول الله ﷺ عمل دائمى وو. ديمة په اصل کښې مسلسل وريدونکى باران ته وائى د حديث شريف مقصد دا دې چه د رسول الله ﷺ عمل داسې نه وو چه د څو ورځو پورې يو عمل رسول الله ﷺ کولو او د هغې نه پس ئې هغه مستقلا پريخودلې وى بلکه د هغوى په معمولاتو کښې يو استقامت او هميش والې وو، اګر چه بعض مخصوص وختونه او مخصوص ورځو کښې به هغوى مختلف اعمال پوره کول او هغه د دې منافى نه دى، دلته صرف د رسول الله ﷺ د دوام او په معمولاتو کښې د هغوى استقامت بيانول مقصود دى. (۱)

[۶۱۰۲] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الزِّبْرِقَانِ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «سَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَأَبْشِرُوا، فَإِنَّهُ لاَ يُدْخِلُ أَحَدًا الْجَنَّةَ عَمَلُهُ». قَالُوا وَلاَ أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «وَلاَ أَنَا إِلاَّ أَنْ يَتَغَمَّدَنِي اللَّهُ بِمَغْفِرَةٍ وَرَحْمَةٍ». قَالَ أَظُنُّهُ عَنْ أَبِي النَّضْرِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ.
وَقَالَ عَفَّانُ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - «سَدِّدُوا وَأَبْشِرُوا». [ر: ۶۰۹۹]
وَقَالَ مُجَاهِدٌ (قَوْلاً سَدِيدًا) النساء: ۹ / وَسَدَادًا صِدْقًا.

د سيده عائشه ﵂ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : برابره لار او ميانه روى اختيار کړئ او تاسو ته زيرې دې، ځکه چه څوک به هم د خپل عمل د وجې نه جنت ته نه

---

(۱) قال ابن بطال : إن قول عائشة : إن النبى لم يكن يخص شيئًا من الأيام بالعمل ؛ يعارضه قولها : ما رأيت رسول الله أكثر صيامًا منه فى شعبان . قيل : لا تعارض بين شىء من ذلك ، وذلك أنه كان كثير الأسفار فى الجهاد ، فلا يجد سبيلا إلى صيام الثلاثة الأيام من كل شهر ، فيجمعها فى شعبان ، ألا ترى قول عائشة : كان يصوم حتى نقول لا يفطر ، ويفطر حتى نقول لا يصوم فهذا يبين أنه كان لا يخصّ شيئًا من الزمان ؛ بل كان يوقع العبادة على قدر نشاطه ، وفراغه لذلك من جهاده وأسفاره ، فيقل مرةً ويكثر أخرى . هذا قول المهلب . وقد قيل فى معنى كثرة : صيامه فى شعبان وجوه آخر قد ذكرتها فى باب صوم شعبان فى كتاب الصيام.
فإن قيل : فما معنى ذكر حديث أنس فى هذا الباب ؟ قيل : معناه أن يوجب ملازمة العمل وإدمانه ما مثل له من الجنة للرغبة . ومن النار للرهبة . فكان فى ذلك فائدتان : إحداهما : تنبيه للناس أن يتمثلوا الجنة والنار بين أعينهم إذا وقفوا بين يدى الله ، كما مثلها الله لنبيه ، وشغله بالفكرة فيهما عن سائر الأفكار الحادثة عن تذكير الشطان بما يسهيه حتى لا يدرى كم صلّى ، والثانية : أن يكون الخوف من النار الممثلة والرغبة فى الجنة نصب عينى المصلى فيكونا باعثين له على الصبر ، والمداومة على العمل المبلغ إلى رحمة الله والنجاة من النار برحمته. (شرح ابن بطال : ۱/۱۸۲، ۱۸۳)

خئ. صحابه کرامو رضي الله عنهم عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ! او تاسو به هم نه خئ (یعنی د خپل عمل د وجې نه) وې فرمائیل : او زه هم نه شم تلې، مگر دا چه الله پاک د خپل مغفرت او رحمت په سوری کښې پټ کړي.

محمد بن زبرقان : محمد بن زِبرقان (د زاء په کسرې، باء په سکون او راء په کسرې سره) په بخاری کښې صرف یو روایت دې، په ائمه جرح او تعدیل کښې ابو حاتم، ابو زرعه، نسائی، دارقطنی او ابن المدینی د هغوی توثیق کړې دې. ابن حبان په کتاب الثقات کښې هغوی اخستلې دی او وئیلې ئې دی : ﴿ ربما اخطاء ﴾، امام بخاری رحمه الله په تاریخ کبیر کښې هغوی ته ﴿ معروف الحدیث ﴾ وئیلې دې.[1]

قوله: ﴿ قال : اظنه عن ابی النضر عن ابی سلمة عن عائشة ﴾ : د امام بخاری رحمه الله شیخ علی بن عبد الله مدینی فرمائی چه زما خیال دې موسی بن عقبة د ابوسلمه نه براه راست نقل نه کوی بلکه د ابوالنضر سالم بن امیه په مینځ کښې واسطه ده، ابو النضر، د ابو سلمه نه نقل کوی. پورته د متن په سند کښې ﴿ موسی بن عقبة عن ابی سلمة ﴾ دې. علی بن عبدالله ته شک دې چه موسی دا روایت د ابو سلمه نه براه راست اوریدلې دې، بلکه د ابو النضر په واسطه ئې اوریدلې دې.

خو امام بخاری رحمه الله د عفان بن مسلم تعلیق، د هغې نه متصل پس ذکر کولو سره د علی مدینی دا وهم دفع کړې دې، ځکه چه د عفان په روایت کښې موسی بن عقبه د سماع تصریح کړې ده، په هغې کښې دی، ﴿ سمعت اباسلمة، عن عائشة ﴾.

امام احمد بن حنبل رحمه الله د عفان تعلیق په خپل مسند کښې موصولا نقل کړې دې.[2]

یو اشکال او د هغې جوابات : په دې روایت او مخکښې روایت کښې رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه د یو سړی نیک عمل هم هغه لره جنت ته نه شی داخلولې. بلکه جنت ته چه څوک هم داخلیږی، د الله پاک په فضل او کرم سره به ټول داخلیږی. گویا اعمال صالحه جنت ته د داخلیدو سبب نه دی، بلکه چه د الله پاک فضل شامل حال وی نو هله به جنت ته داخلیږی، او د قرآن کریم د ایتونو نه، د دخول سبب، عمل صالح معلومیږی

سورة زخرف کښې دی : ﴿ وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾

په سورة النحل کښې دی : ﴿ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾

① د دې تعارض حل دا راویستلې شوې دې چه جنت ته نفس دخول خو به د الله پاک فضل او کرم باندې کیږی، لکه چه په احادیث نبوی ﷺ کښې دی، خو د جنت مختلف منازل او درجات کښې به د اعمالو په لحاظ سره داخله وی، د درجاتو تقسیم به د اعمال صالحه په

---

[1]) فتح الباری : ۳۶۲/۱۱، ارشاد الساری : ۴۶۵/۱۳، عمدة القاری ۹۹/۲۳

[2]) فتح الباری : ۳۶۲/۱۱

اعتبار سره وی، حاصل دا دي چه اعمال صالحه د جنت منازلو ته د داخلې سبب خو دي او آيت كريمه ﴿ادخلوا الجنة﴾ كښې مضاف منازل محذوف دې. اى: ادخلوا منازل الجنة[1]

② بعض حضراتو وئيلې دی چه په دنيا كښې دننه د اعمال صالحه توفيق. د الله پاک په فضل او كرم سره ملاویږی. په دې وجه د دخول جنت سبب اګر چه عمل صالح دې لكه په آيت كريمه كښې دی، خو د عمل صالح سبب د الله پاک فضل او كرم او توفيق دې. كه د الله پاک توفيق شامل حال نه وی نو عمل صالح به نه وې. او كه عمل صالح نه وې نو جنت كښې به داخله هم نه وې.[2]

قوله: ﴿وقال مجاهد: سدادا سديدا. صدقا﴾: امام مجاهد رحمه الله فرمائی چه د ﴿سداد او سديد﴾ معنی د صدق او برابر خبرې كولو ده. د سورة النساء په آيت كريمه كښې ﴿قولا سديدا﴾ راغلې دې، طبرانی دا تعليق موصولا نقل كړې دې.[3]

[۶۱۰۳] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ -رضى الله عنه- قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- صَلَّى لَنَا يَوْمًا الصَّلاَةَ، ثُمَّ رَقِيَ الْمِنْبَرَ فَأَشَارَ بِيَدِهِ قِبَلَ قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ، فَقَالَ «قَدْ أُرِيتُ الآنَ - مُنْذُ صَلَّيْتُ لَكُمُ الصَّلاَةَ - الْجَنَّةَ وَالنَّارَ مُمَثَّلَتَيْنِ فِي قُبُلِ هَذَا الْجِدَارِ، فَلَمْ أَرَ كَالْيَوْمِ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ، فَلَمْ أَرَ كَالْيَوْمِ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ». [ر: ۴۰۹]

د هلال بن علی رحمه الله نه روايت دې چه ما د سيدنا انس رضی الله عنه نه واوريدل چه رسول الله صلی الله عليه وسلم مونږ ته يوه ورځ مونځ راكړو، بيا منبر ته اوختل او په خپل لاس باندې ئې د مسجد د قبلې طرف ته اشاره اوفرمائيله او وې فرمائيل چه دې وخت چه ما تاسو ته مونځ دركړو نو ما ته جنت او دوزخ اوښودلې شو، د هغې شكلونه د دې ديوال نه وړاندې جوړ كړې شوې وو. د نن ورځې په شان خير او شر ما كله هم نه دې ليدلې.

د باب سره د حديث مناسبت: د باب سره د حديث مناسبت بيانولو سره علامه قسطلانی رحمه الله ليكی: ﴿وفى هذا الحديث تنبيه المصلى على أن يمثل الجنة والنار بين عينيه ليكونا شاغلين له عن الأفكار الحادثة عن تذكر الشيطان ومن مثلهما بين يديه بعثه ذلك على المواظبة على الطاعة والكف عن المعصية، وبهذا تحصل المطابقة بين الحديث والترجمة﴾[4]

يعنی: په دې حديث كښې مونځ كونكی ته په دې خبره باندې تنبيه كړې شوې ده چه جنت او دوزخ دې خپلې مخې ته ساتی، چه دا دواړه هغه لره د شيطان د رايادونكې فكرونو نه لرې

[1] ارشاد السارى: ۱۳/، وفتح البارى: ۳۵۷/۱۱، وعمدة القارى: ۹۷/۲۴
[2] فتح البارى: ۳۵۷/۱۱
[3] فتح البارى: ۳۶۳/۱۱
[4] ارشاد السارى: ۴۶۶/۱۱ ه ۰غه شان اوګورئ: فتح البارى: ۳۶۳/۱۱

ساتی. کوم انسان چه جنت او دزوخ د خپلو سترګو مخې ته ساتی دا به د هغه دپاره د الله پاک په طاعت باندې د دوام او د الله پاک د نافرمانئ نه د بچ کيدو باعث جوړيږی. په دې حديث سره به حديث او ترجمة الباب کښې مطابقت حاصل شی

يعنی په حديث کښې اګر چه د مداومت فی العمل او ميانه روئ ذکر نشته. په کوم باندې چه امام بخاری رحمه الله ترجمة الباب قائم کړې دې. خو چونکه جهنم او جنت مخې ته سال د مداومت او ميانه روئ باعث او ذريعه جوړيدې شی په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا حديث د دې باب د لاندې ذکر فرمائيلې دې.

حديث الباب، په کتاب الصلاة کښې باب رفع البصر الی الامام د لاندې تير شوې دې.

⑲ بَابُ الرَّجَاءِ مَعَ الْخَوْفِ

﴿ رجاء ﴾ اميد ته وائی. د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه د الله پاک د رحمت او فضل او کرم د اميد سره سره. د الله پاک ويره هم ساتل پکار دی. چه صرف اميد انسان ساتی نو انسان د بې عملئ او مکر او دهوکې ښکار کيږی. او صرف ويره بغير د اميد نه انسان مايوسئ ته رسوی.[1]

بعض علماء کرام فرمائی چه خوف او رجاء د يو مومن دپاره د مرغئ د دوه وزرو په شان دی چه دواړه وزرې ئې برابر وی نو الوتل کيدې شی او که په يو کښې څه خرابی يا کوتاهی نو پروازه نه شی کيدې.[2]

په دې وجه په علماء کرامو او اسلافو کښې دا جمله مشهوره ده ﴿ الايمان من الخوف والرجاء ﴾[3]

بعض علماء کرامو ليکلې دی چه د ځوانئ او د صحت په زمانه کښې د ويرې غلبه کيدل او په بوډاتوب او ضعف او کمزورئ کښې د رجاء او اميد غلبه کيدل ضروری دی.[4]

د حضرت مدنی رحمه الله رائې: شيخ الاسلام مولانا حسين احمد مدنی رحمه الله د خوف او رجاء متعلق په يو مکتوب کښې ليکی:

په مسئله مذکوره کښې څه غلطی ده، اګر که ستاسو په يادداشت يا د استاذ په بيان کښې متحقق شوې نه وی. ايمان لره هميشه ﴿ بين الخوف والرجاء ﴾ کيدل پکار دی. ﴿ وادعوه خوفا وطمعا ﴾ نص قرآنی دې، او په دې معنی باندې مختلف آيات صريحه موجود دی، خو د ژوند په حالت کښې غلبه د ويرې کيدل پکار دی او مرګ ته نزدې غلبه د رجاء کيدل پکار دی...

﴿ لقوله عليه السلام فی الحديث القدسی: انا عند ظن عبدی بی، وقال سبحانه وتعالی: ﴿ أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ ﴾ • ﴿ أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴾ • ﴿ أَفَأَمِنُوا مَكْرَ

---

[1] فتح الباری ۳۶۳/۱۱، عمدة القاری ۱۰۱/۲۳، ارشاد الساری ۴۹۷/۱۳

[2] ارشاد الساری: ۴۶۷/۱۳

[3] بعض حضراتو دې ته حديث وئيلې دې خو دا حديث نه دې.

[4] فتح الباری ۳۶٤/۱۱

اللهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴾ • وقال ﴿ وَلَا تَيْأَسُوا مِن رَّوْحِ اللهِ ﴾ (۱)
شیخ الاسلام رحمه الله چه د دې خپل خط په شروع کښې د کومو درې آیتونو ذکر کړې دې، په هغې کښې د الله پاک د عذاب نه د ویرې بیان دې او په آخری آیت کښې د نه مایوس کیدو حکم ورکړې شوې دې. نو معلومه شوه چه ایمان د خوف او رجاء دواړو نوم دې.

وَقَالَ سُفْيَانُ مَا فِي الْقُرْآنِ آيَةٌ أَشَدُّ عَلَيَّ مِنْ (لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ حَتَّى تُقِيمُوا التَّوْرَاةَ وَالإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ). المائده: ۶۸

امام سفیان بن عیینه رحمه الله فرمائی چه په دې آیت ﴿ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ ﴾ نه زیات درووند په ما باندې هیڅ آیت نه دې، ځکه چه په دې آیت کریمه کښې د قرآن کریم د ټولو احکاماتو د مکلف کولو حکم دې، په آیت کریمه کښې اهل کتاب ته خطاب دې یعنی اې اهل کتاب! چه ترڅو پورې تاسو په تورات، انجیل او ستاسو د رب د طرف نه په نازل کړې شوې قرآن باندې عمل قائم نه کړئ تاسو به په هیڅ لاره نه یئ.

د ترجمة الباب سره د ایت کریمه مناسبت : د ترجمة الباب د آیت کریمه سره مناسبت بیانولو باندې علامه قسطلانی رحمه الله لیکی:

﴿ ووجه المناسبة للترجمة أن الآية تدل على أن من لم يعمل بما تضمنه الكتاب الذى أنزل عليه لم تحصل له النجاة ولا ينفعه رجاؤه من غير عمل ما أمر به ﴾ (۲)

یعنی: د ترجمة الباب سره د دې آیت کریمه مناسبت په دې طریقه دې چه دا آیت کریمه په دې خبره باندې دلالت کوی چه کوم سړی په رسول الله ﷺ باندې د نازلیدونکی کتاب په مقتضی باندې عمل اونکړو نو هغه ته به خلاصې نه ملاویږی او نه به د عمل نه بغیر صرف امید او رجاء د هغه په کار راشی.

[۶۱۰۴] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الرَّحْمَةَ يَوْمَ خَلَقَهَا مِائَةَ رَحْمَةٍ، فَأَمْسَكَ عِنْدَهُ تِسْعًا وَتِسْعِينَ رَحْمَةً، وَأَرْسَلَ فِي خَلْقِهِ كُلِّهِمْ رَحْمَةً وَاحِدَةً، فَلَوْ يَعْلَمُ الْكَافِرُ بِكُلِّ الَّذِي عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الرَّحْمَةِ لَمْ يَيْأَسْ مِنَ الْجَنَّةِ، وَلَوْ يَعْلَمُ الْمُؤْمِنُ بِكُلِّ الَّذِي عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْعَذَابِ لَمْ يَأْمَنْ مِنَ النَّارِ». [ر: ۵۶۵۴]

سیدنا ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل، هغوی اوفرمائیل: چه الله پاک چه رحمت د کومې ورځې نه پیدا کړې دې نو د هغې ئې سل حصې کړې او خپل ځان سره ئې د هغې نه نهه نوی کیخودلې، د هغې نه پس ئې د رحمت صرف یوه حصه راولیږله،

---

(۱) معارف مدنی، ص ۱۹۷.
(۲) ارشاد الساری: ۶۶۸/۱۳

پس که کافر ته هغه ټول رحمتونه معلوم شي، کوم چه د الله پاک سره دي نو هغوی به د جنت نه مایوس نه شي او که مومن ته هغه ټول عذابونه معلوم شي، کوم چه د الله پاک سره دی نو هغه به د دوزخ نه بې ویرې نه شی. [۱]

د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت : دا حدیث په وعد او وعید دواړو باندې مشتمل دې، رجاء د وعد تقاضه کوی او د خوف تعلق د وعید سره دې یعنی الله پاک چه د کومو نعمتونو وعده فرمائیلې ده، د هغې امید کول او کوم عذاب چه ئې ذکر کړې دې د هغې نه ویریدل پکار دی. دغه شان د حدیث مناسبت د ترجمة الباب سره واضح کیږی.

پس حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی: ﴿ومطابقة الحديث للترجمة أنه اشتمل على الوعد والوعيد المقتضيين للرجاء والخوف فمن علم أن من صفات الله تعالى الرحمة لمن أراد أن يرحمه والانتقام ممن أراد أن ينتقم منه لا يأمن انتقامه من يرجو رحمته ولا ييأس من رحمته من يخاف انتقامه وذلك باعث على مجانبة السيئة ولو كانت صغيرة وملازمة الطاعة ولو كانت قليلة﴾ [۲]

۲۰: باب الصَّبْرِ عَنْ مَحَارِمِ اللهِ

وقوله عزّوجل: (إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُم بِغَيْرِ حِسَابٍ). وَقَالَ عُمَرُ وَجَدْنَا خَيْرَ عَيْشِنَا بِالصَّبْرِ

د صبر درې معنې مشهور دی.

① یو ﴿صبر على الاطاعة﴾ یعنی د الله پاک په طاعت او بندګۍ باندې استقامت اختیارول.

② دویم ﴿صبر فى المصيبت﴾ یعنی د مصیبت په وخت ګله او شکایت نه کول او راضی بالقضاء اوسیدل.

③ دریم ﴿صبر عن المعصية﴾ یعنی د ګناهونو نه بچ کیدل. [۳] دلته په ترجمة الباب کښې صبر عن محارم الله نه دا درې معنې مراد دی چه الله پاک کوم څیزونه حرام کړې دی، د هغې نه بچ کیدل او ځان ساتل.

قوله: ﴿إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُم بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾: یعنی صبر کونکو ته به د هغوی اجر بغیر د حساب نه پوره پوره ورکولې شی.

---

[۱]) قال الحافظ ابن حجر : والمقصود من الحديث أن المكلف ينبغى له أن يكون بين الخوف والرجاء حتى لا يكون مفرطا فى الرجاء بحيث يصير من المرجئة القائلين لا يضر مع الإيمان شيء ولا فى الخوف بحيث لا يكون من الخوارج والمعتزلة القائلين بتخليد صاحب الكبيرة إذا مات عن غير توبة فى النار بل يكون وسطا بينهما كما قال الله تعالى يرجون رحمته ويخافون عذابه ومن تتبع دين الإسلام وجد قواعده أصولا وفروعا كلها فى جانب الوسط. (فتح البارى : ۱۱/۳۶۶)

[۲]) فتح البارى : ۱۱/۳۶۵، ۳۶۶

[۳]) ارشاد السارى : ۱۳/۴۷۰

قوله: ﴿وَقَالَ عُمَرُ وَجَدْنَا خَيْرَ عَيْشِنَا بِالصَّبْرِ﴾: يعنى مونږ د صبر په سبب بهترين ژوند بيا موندلو. د سيدنا عمر رضي الله عنه دا تعليق امام احمد رحمه الله په كتاب الزهد كښې موصولا ذكر كړې دې.[1]

[۶۱۰۵] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أُنَاسًا مِنَ الأَنْصَارِ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَلَمْ يَسْأَلْهُ أَحَدٌ مِنْهُمْ إِلاَّ أَعْطَاهُ حَتَّى نَفِدَ مَا عِنْدَهُ فَقَالَ لَهُمْ حِينَ نَفِدَ كُلُّ شَىْءٍ أَنْفَقَ بِيَدَيْهِ «مَا يَكُنْ عِنْدِي مِنْ خَيْرٍ لاَ أَدَّخِرْهُ عَنْكُمْ، وَإِنَّهُ مَنْ يَسْتَعِفَّ يُعِفَّهُ اللَّهُ، وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يُصَبِّرْهُ اللَّهُ، وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللَّهُ، وَلَنْ تُعْطَوْا عَطَاءً خَيْرًا وَأَوْسَعَ مِنَ الصَّبْرِ». [ر: ۱۴۰۰]

د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه روايت دې چه څو انصارى صحابه كرامو رضي الله عنهم د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه څه غوښتنه اوكړه، او چا چه هم غوښتنه اوكړه رسول الله صلى الله عليه وسلم هغوى ته هغه څيز وركړو. تردې چه كوم مال د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره وو هغه ختم شو، رسول الله صلى الله عليه وسلم هر څه صحابه كرامو رضي الله عنهم ته په خپل لاس باندې وركولو سره ختم كړل او بيا ئې اوفرمائيل: چه كوم ښه څيز هم ما سره وى زه تاسو د هغې نه بچ نه شم ساتلې، څوك چه په تاسو كښې د سوال نه بچ كيږى الله پاك به هم هغه لره محفوظ ساتى او څوك چه صبر كوى الله پاك به هم هغه ته صبر وركوى او څوك چه ځان بې نيازه كړى الله پاك به هم هغه بې نيازه كړى، تاسو ته د صبر نه زيات او د هغې نه وسيع خير نه دې دركړې شوې.
دا حديث په كتاب الزكاة كښې تير شوې دې.

[۶۱۰۶] حَدَّثَنَا خَلاَّدُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ عِلاَقَةَ قَالَ سَمِعْتُ الْمُغِيرَةَ بْنَ شُعْبَةَ يَقُولُ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يُصَلِّي حَتَّى تَرِمَ - أَوْ تَنْتَفِخَ - قَدَمَاهُ فَيُقَالُ لَهُ، فَيَقُولُ «أَفَلاَ أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا». [ر: ۱۰۷۸]

د سيدنا مغيره بن شعبة رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم به دومره مونځ لوستلو چه خپو كښې به ئې پړسوب راغلو او يا ئې اووې چه خپې مباركې به ئې اوپړسيدلې، رسول الله صلى الله عليه وسلم ته به عرض اوكړې شو (چه ستاسو خطاګانې خو معاف دى؟) نو رسول الله صلى الله عليه وسلم به اوفرمائيل: آيا زه د الله پاك شكر ګزار بنده جوړ نه شم؟

قوله: ﴿حتى ترم او تنتفخ قدماه﴾: **ترم:** وَرِمَ يَرِمُ (على وزن وَرِثَ يَرِثُ) معنى ده: پړسيدل، پړسوب راتلل، د راوى شك دې چه ﴿ترم قدماه﴾ ئې وئيلې دې او كه ﴿تنتفخ قدماه﴾ ئې وئيلې دې.

د ترجمة الباب د حديث سره مطابقت: د باب د حديث سره مطابقت بيانولو باندې علامه قسطلانى رحمه الله ليكى:

[1] ارشاد السارى: ۴۶۹/۱۳

﴿ ومطابقة الحديث للترجمة من حيث إنه ـ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ صبر على الطاعة حتى تورمت قدماه ﴾ [١]

يعنى : د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت داسې دې چه رسول الله ﷺ د الله پاک په طاعت باندې د دومره صبر او استقامت مظاهر اوکړه چه د هغوی خپې مبارکې اوپړسيدلې

د صبر په باره کښې د بزرګانو څو اقوال: سيدنا على رضي الله عنه فرمائى : د الله پاک د عظمت او معرفت تقاضه دا ده چه انسان د خپل څه تکليف يا مصيبت ذکر د الله پاک نه سوا چاته هم اونکړى. [٢]

د يو مشهور بزرګ احنف نظر ختم شو هغوى تر څلويښتو کالو پورې چاته دهغې ذکر اونکړو. [٣]

شقيق بلخى فرمائى چه د غير الله مخکښې د خپل څه مصيبت شکايت کونکې د الله پاک په عبادت او حلوت کښې کله هم خوند نه مومى. [٤] په قرآن کريم کښې د صبر لفظ په کثرت سره استعمال شوې دې.

لاندې مونږ د صبر متعلق تفصيل نقل کوو چه په هغې په قرآن کريم کښې چه هر ځائې کښې د صبر مختلف مفاهيم استعمال شوې دى. د هغې وضاحت کړې شوې دې

د قران کريم په ايتونو کښې راغلې د صبر معانى: ﴿ فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ ﴾ [٥]

د صبر په حقيقت باندې د عوامو غلط فهمئ خو پردې اچولې دى چه هغه د هغوى په نزد د بې وسئ او بې اسرې کيدو تصوير دې. او د هغې معنى د خپل دشمن نه د انتقام نه اخستلو ده. خو آيا په حقيقت کښې هم دغه شان ده؟

د صبر لغوى معنى د بندولو. او اسرې ده. يعنى خپل نفس لره د اضطراب او ويرې نه منع کول. او هغه لره په خپل ځائې باندې ثابت قدم ساتل او هم دا د صبر لغوى حقيقت هم دې. يعنى د دې معنى د بې اختيارئ خاموشى او د انتقام نه اخستلو مجبورى نه ده. بلکه بهادرى، د زړه مضبوطوالې، اخلاقى جراءت او ثبات قدر دې.

د سيدنا موسى او سيدنا خضر عليهما السلام په قصه کښې په يو آيت کښې درې ځايه دا لفظ راغلې دې. او هر ځائې کښې هم دا معنى مراد ده. سيدنا خضر عليه السلام فرمائى :

﴿ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ● وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ﴾ [٦]

يعنى : ته به ما سره صبر اونکړې شې، او څنګه به په دې خبره باندې صبر اوکړې، چه د هغې تاته علم نه وى.

---

[١] ارشاد السارى : ۴۷۰/۱۳

[٢] ارشاد السارى : ۴۷۱/۱۳

[٣] ارشاد السارى : ۴۷۱/۱۳

[٤] ارشاد السارى : ۴۷۱/۱۳

[٥] سورة احقاف : ۴

[٦] سورة الکهف : ۶۷، ۶۸

سیدنا موسی علیه السلام په جواب کښې فرمائی: ﴿ قَالَ سَتَجِدُنِیٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا ﴾ (۱) یعنی که الله پاک اوغوښتله نو تاسو به ما صبر کونکی بیا مومئ
په دې صبر سره مقصود د لا علمئ په حالت کښې د غیر معمولی واقعاتو د وجې نه په زړه کښې اضطراب او د بې صبرئ نه پیدا کیدل، کفارو د خپلو پیغمبرانو د پوهه کولو باوجود ښه په سختئ او پابندئ سره په خپله بت پرستئ باندې قائم اوسیږی، نو د هغوی حکایت د هغوی په ژبه باندې قرآن کریم داسې بیانوی:
﴿ إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ ءَالِهَتِنَا لَوْلَآ أَن صَبَرْنَا عَلَيْهَا ﴾ (۲)
یعنی: دې سړی (د پیغمبرئ مدعی) خو مونږ د خپلو خدایانو (بتانو) نه لرې کول غوښتلو، که مونږ په دې باندې صابر (ثابت) نه وو پاتې شوې
﴿ وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا۟ حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ﴾ (۳)
یعنی: که هغوی لږ شان صبر کړې وې (یعنی ایسار شوې وې) تردې چه ته (اې رسول صلی الله علیه وسلم) هغوی ته ور اوتلې وې نو د هغوی دپاره به غوره وه.
په قرآن کریم کښې د صبر لفظ په یوه معنی کښې استعمال شوې دې اگر چه د حالاتو په تغیر سره د هغې په مفهوم کښې بعض بعض ځایونو کښې لږ لږ فرق پیدا شوې دې، هم په دې وجه د دې ټولو مرجع یو دې، یعنی ثابت قدمی او استقامت، د صبر دا مختلف مفهوم په کوم چه قرآن کریم دا لفظ استعمال کړې دې، لاندې لیکلې شی
د مناسب وخت انتظار کول: اول دا دې چه هر قسم تکلیف اوچتولو سره په خپل مقصد باندې کلکیدلو سره د کامیابئ د وخت انتظار کول، رسول الله صلی الله علیه وسلم چه کله په شروع کښې مخامخ د توحید دعوت او د اسلام تبلیغ شروع کړو، نو د عربو یوه یوه ذره د هغوی په مخالفت کښې راپاسیده، د هر طرف نه د دشمنئ او عداوت مظاهرې شروع شوې او د هر طرف نه په قدم قدم باندې مخالفین او رکاوټونه پیش کیدل شروع شو، نو په دې وخت کښې د بشریت په اقتضاء سره د هغوی اضطراب پیدا شو او د کامیابئ منزل ورته لرې په نظر راغلو، هغه وخت د تسلئ دا پیغام راغلو چه د اضطراب او ویرې ضرورت نشته، تاسو ښه په کلکه خپل کار کوئ، الله پاک ستاسو مل دې، د الله پاک فیصله به په خپل وخت باندې راځی:
﴿ وَٱصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا ﴾ (۴) یعنی اې نبی صلی الله علیه وسلم! ته د خپل رب په فیصله باندې ثابت قدم اوسیدو سره منتظر اوسیږه، ځکه چه ته زمونږ په سترګو کښې ئې.

---

(۱) سورة الکهف: ۶۹
(۲) سورة فرقان: ۴۲
(۳) سورة الحجرات: ۵
(۴) سورة الطور: ۴۸

﴿فَاصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا﴾ [1] يعنى: نه ثابت قدم اوسيدو سره منتظر اوسيږه. تردې چه الله پاک زمونږ ترمينځه فيصله اوکړى

﴿وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ﴾ [2] يعنى: او ثابت قدم اوسيدو سره انتظار کوه. تردې چه الله پاک فيصله اوکړى، هغه دټولو فيصله کونکو نه غوره دې. ﴿فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ﴾ [3] يعنى: ثابت قدم اوسيدوسره دوخت منتظر اوسيږه، بيشکه انجام د متقيانو غوره دې.

د انتظار د دې کشمکش په حالت کښې چه کله د يو طريق حق بې وسى، بې اسرې کيدل خپې خوېږى. او بل طرف ته د باطل عارضى شور او هنګامى غلبه زړه کمزورې کوى. په حق باندې قائم اوسيدو سره د هغې د کاميابۍ پوره توقع نه شى کيدې. ﴿فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ﴾ [4] يعنى: ثابت قدمۍ سره منتظر اوسيږه بيشکه د الله پاک وعده رشتينې ده.

چرته داسې اونشى چه د الله پاک د وعدې په ظاهريدلو کښې که لږ شان ناوخته شى نو د مشکلاتو نه ويريدلو سره د حق ملګرتيا پريږدۍ، او د باطل په ډله کښې ملاؤ شۍ.

﴿فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا﴾ [5] يعنى: د خپل رب په فيصله باندې په ثابت قدمۍ سره منتظر اوسيږه. او په دوى (مخالفينو کښې) د يو ګنهګار يا کافر وينا مۀ منه.

نه بې قراره کيدل: د صبر دويم مفهوم دا دې چه په مصيبتونو کښې اضطراب او بې قرارى نه وى. بلکه هغه د الله پاک حکم او مصلحت ګڼړلو سره په خوشحالۍ باندې اوزغملې شى او دا يقين اوساتلې شى چه کله وخت راشى نو الله پاک به په خپل رحمت سره خپله هغه لرې کړى. الله پاک د داسې خلقو مدح فرمائيلې ده: ﴿وَالصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمْ﴾ [6] يعنى: او کوم خلق چه په مصيبت کښې صبر کوى.

سيدنا يعقوب عليه السلام د ځامنو نه دروغژن خبر اوريدلو سره چه ليوۀ سيدنا يوسف عليه السلام اوخوړلو. فرمائى: ﴿بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ﴾ [7] يعنى: بلکه ستاسو زړونو يوه خبره جوړه کړې ده، نو صبر غوره دې او د الله پاک نه په هغه څيز باندې مدد غوښتلې شى کوم چه تاسو بيانوئ

بيا د خپل دويم ځوى (بنيامين) په مصر کښې د ايساريدلو خبر اوريدلو سره فرمائى:

---

[1] سورة الاعراف : ۸۷

[2] سورة يونس : ۱۰۹

[3] سورة هود : ٤۹

[4] سورة الروم : ٦۰، سورة مومن : ۵۵

[5] سورة الانسان : ٢٤

[6] سورة الحج : ۳۵

[7] سورة يوسف : ۱۸

﴿بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ عَسَى اللهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا﴾ [1] یعنی: بلکه ستاسو زړونو یوه خبره جوړه کړې ده، پس صبر غوره دې، نزدې ده چه الله پاک ماته هغوی ټول راولی.

سیدنا ایوب علیه السلام چه بدنی او مالی مصیبتونه په تسلیم او رضا سره برداشت کړل، د هغې مدح خپله الله پاک فرمائیلې ده ﴿إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ [2] یعنی: مونږ بیشکه ایوب علیه السلام لره صبر کونکې بیا موندلو، ډیر ښه بنده وو، هغه د الله پاک طرف ته رجوع کونکې وو.

سیدنا اسماعیل علیه السلام د خپل شفیق او مهربان پلار د چړې لاندې خپل ستې کیخودلو سره فرمائی: ﴿يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللهُ مِنَ الصَّابِرِينَ﴾ [3]

یعنی: اې پلاره څه چه تاسو ته وئیلې شی هغه اوکړئ، که الله پاک اوغوښتله نو تاسو به ما د صبر کونکو نه بیا مومئ.

مشکلات په خاطر کښې نه راوستل: د صبر دریم مفهوم دا دې چه د منزل مقصود په لاره کښې چه کوم مشکلات او خطرې پیښې شی، دشمنان چه کوم تکلیفونه رسوی او مخالفین چه کوم طعن او طنز کوی، د هغې نه یو څیز هم په خاطر کښې راونوستلې شی او په هغې سره د خفه کیدو او همت بائیللو په ځائې نور هم زیات استقلال او کلک والې پیدا شی. د لوئې لوئې کار کونکو په لارو کښې اکثر د خنډان راوچت کړې شوې دی خو هغوی په استقلال او مضبوطیا سره د هغې مقابله اوکړه او کامیاب شو.

د دې قسم مواقع اکثر انبیاء علیهم السلام ته راپیښ شو، پس خپله رسول الله صلی الله علیه وسلم ته د دې اعلی مثال تابعدارئ حکم اوکړې شو. ﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ﴾ [4] یعنی: (اې محمد صلی الله علیه وسلم!) ته هم دغه شان صبر کوه څنګه چه اولوالعزم رسولانو کړې وو. او د دې (مخالفینو) دپاره تندی مه کوئ.

د سیدنا لقمان علیه السلام په ژبه باندې خوئی ته دا نصیحت واورولې شو چه د حق دعوت او تبلیغ، د امر بالمعروف او نهی المنکر فرض پوره طریقې سره ادا کوه او په دې لاره کښې چه کوم مصیبتونه راپیښ شی د هغې په نره مقابله کوه!

﴿وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ [5]

یعنی: د نیکئ حکم کوه او د بدئ نه منع کوه او کوم مصیبت چه درته راپیښ شی هغه برداشت کوه، دا د کلکو ارادو والا کار دې.

---

[1]) سورة یوسف : ۸۳
[2]) سورة ص : ٤٤
[3]) سورة صافات : ۱۰۲
[4]) سورة احقاف : ۳۵
[5]) سورة لقمان : ۱۷

کفار د عذاب الهی زر نه راتلو یا د حق ظاهری بې وسئ او بې اسرې کیدو په سبب سره رسول الله ﷺ ته په خپلو زړهٔ سوزونکو طعنو سره تکلیفونه ورکړل. حکم اوشو چه د دې پیغور پرواه مه کوه. او مه په دې باندې زړه خفه کوه، بلکه په خپل کار کښې لګیدلې اوسه او اوګوره چه ستاسو نه مخکښې انبیاء ﷺ څه اوکړل ﴿ اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ﴾[1] یعنی: د هغوی په وینا باندې صبر کوه او زمونږ بنده داؤد ﷺ یاد کړه.

د دې قوت صبر د حصول طریقه دا ده چه د الله پاک سره تعلق جوړ کړې شی او د هغه په طاقت باندې اعتماد اوکړې شی. ﴿ فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ ﴾[2] یعنی: ته د هغوی په وینا صبر اوکړه او سحر او ماښام د خپل رب د حمد سره پاکی بیانوه.

نه صرف دا چه د مخالفینو د دې طعن او طنز دې خیال او نه کړې شی بلکه د دې په جواب کښې دې هغوی سره نرمی اوکړې شی. ﴿ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ﴾[3] یعنی: د هغوی په وینا صبر کوه، او د هغوی نه په ښکلې طریقه بیل شه.

معافی کول: د صبر څلورم مفهوم دا دې چه د بدی کونکو بدی نظر انداز او کومه بد خواهی چه راپیښه شی او تکلیفونه ورکوی. د هغه قصور معاف کړې شی. یعنی تحمل او برداشت کښې اخلاقی مضبوط والې اوښودلې شی، د قرآن کریم په څو آیتونو کښې صبر په دې مفهوم کښې استعمال شوې دې، د الله پاک ارشاد دې:

﴿ وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ ـ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴾[4] یعنی او که ته سزا ورکوې نو هم هغه هومره ورکوه څومره چه تا ته تکلیف درکړې شوې دې، او که صبر (برداشت) اوکړې نو دا د صبر کونکو دپاره غوره دې او ته صبر کوه. او ستا صبر کول نه دی مګر د الله پاک په مدد باندې. او د دوی غم مه کوه او نه دې د دوی د سازشونو نه زړه تنګ شی.

دا د صبر هغه قسم دې کوم چه اخلاقی حیثیت سره ډیر لویه بهادری ده. مسلمانو ته د دې بهادرئ تعلیم بار بار ورکړې شوې دې، او وئیلې شوې دی چه دا صبر او برداشت د کمزورئ یا د دشمن د ویرې یا د بل سبب د وجې نه نهٔ وی بلکه صرف د الله پاک د ویرې وی.

﴿ وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ﴾[5] یعنی: او چا چه د خپل رب د ذات دپاره صبر اوکړو او مونځ ئې قائم

---

[1] سورة ص : ۱۷

[2] سورة ق : ۳۹

[3] سورة مزمل : ۱۰

[4] سورة نحل : ۱۲۶-۱۲۷

[5] سورة رعد : ۲۲

کړو. او کومه چه مونږ هغوی ته روزی ورکړه د هغې نه پټ او ښکاره (د الله پاک په لاره) خرچ کوی او بدی په نیکئ سره دفع کوی. د هغوی دپاره د آخرت انجام دې.

فرشتې به هغوی ته مبارکی ورکوی او وائی به ﴿ سَلَامٌ عَلَيْكُم بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ﴾ (۱) یعنی: په تاسوباندې دې سلامتی وی ځکه چه تاسو صبراوکړو، نود آخرت انجام څه ښه شو یو خاص خبره په دې آیت کریمه کښې د خیال ساتلو لائق ده، چه د دې په شروع کښې د څو نیکو ذکر دې، صبر، مونځ، خیرات، د بدئ په ځائې نیکی خو فرشتو هغه مومن چه د هغه په خاص وصف باندې هغه ته د سلامتئ دعا اوکړه، هغه صرف صبر یعنی د برداشت صفت دې ځکه چه هم دا اصل دې ځکه چه هم دا صل دې چه په چا کښې دا جوهر وی هغه به د عبادت تکلیف هم اوچتوی، مصیبتونه به هم هیروی او د دشمنانو د بدئ جواب به په نیکئ سره ورکوی. پس په یو بل روایت کښې د دې تشریح هم کړې شوې ده چه د معافئ او بدئ په بدله کښې د نیکئ صفت په هغه کښې وی، چه په هغې کښې به صبر وی.

﴿ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴾ (۲)

یعنی: نیکی او بدی برابر نه دی، د بدئ جواب په نیکئ سره ورکوئ. نو ناڅاپه چه د چا او ستا ترمینځه دشمنی ده، هغه به د نزدې ملګری په شان شی او دا خصلت هم هغه چا ته ملاویږی چه صبر کوی، او دا هم هغه چاته ملاویږی چه ډیر د قسمت والا دی.

څوک چه په خلقو باندې ظلم کوی او په ملک کښې ناحقه فساد کوی په هغوی باندې به د الله پاک عذاب وی. په دې وجه د یو صاحب عزم مسلمان دا فرض دی چه نور په هغه باندې ظلم اوکړی نو په بهادرئ سره هغه برداشت کړی او معاف کړی، فرمائی:

﴿ إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَلَمَن صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴾ (۳) یعنی: لاره په هم هغه چا ده چه په خلقو باندې ظلم کوی، او په ملک کښې ناحق فساد کوی. هم دا هغه خلق دی چه د هغه دپاره دردونکې عذاب دې، او یقینا چا چه برداشت اوکړو، او معافی ئې اوکړه، بیشکه دا ډیر د همت کارونه دی.

ثابت قدمی: د صبر پنځم اهم مفهوم د جنګ پیښیدو په صورت کښې په میدان جنګ کښې بهادرانه استقامت او ثابت قدمی ده. قرآن پاک دا لفظ په دې مفهوم کښې ډیر کرته استعمال کړې دې او داسې خلق کوم چه په دې وصف سره متصف شوې دی، صادق القول او رشتینی وئیلې دی، چه هغوی چه د الله پاک سره کومه وعده کړې وه، هغه ئې پوره کړه، فرمائی: ﴿ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴾ (۴)

---

(۱) سورة رعد : ۲۳
(۲) سورة حم سجده : ۳۴-۳۵
(۳) سورة شوری : ٤
(۴) سورة بقرة : ۲۲

يعنى او صبر كونكى (ثابت قدمى ښودونكى) په مصيبت كښې او نقصان كښې او د جنګ په وخت. هم دا دى چه رشتيا وائى او هم دوى پرهيزګار دى

که جنګ راشى نو د دې كاميابۍ څلور شرطونه دى، د الله پاک ياد، د وخت د امام اطاعت. خپل مينځ كښې اتحاد او موافقت او په ميدان جنګ كښې بهادرانه صبر او استقامت

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ - وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ (١)

يعنى اې ايمان والو! چه كله تاسو د يوې دستې سره مقابل شئ. نو ثابت قدم اوسيږئ. او الله پاک ډير يادوئ. چه كاميابى بيا مومئ، او د الله پاک او د هغه د رسول ﷺ اطاعت كوئ او خپل مينځ كښې جهګړې مه كوئ ګينې تاسو به سست شئ او ستاسو هوا به اوځى، او صبر كوئ. بيشكه الله پاک د صبر كونكو سره دې.

د حق د مدد كونكو د ظاهرا كم تعداد كمې د هغوى د صبر او ثبات په روحانى طاقت سره كيږى. د تاريخ په نظر سره دا مشاهدې اكثر تيرې شوې دى چه څو مستقل مزاج او ثابت قدم بهادرانو لويو فوجونو ته شكست وركړې دې، اسلام دا نكته هم هغه وخت خپلو جانثارانو ته ښودلې وه، چه كله د هغوى تعداد لږ او د دشمنانو زيات وو

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ - الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ (٢)

يعنى : اې پيغمبره ! ايمان والا د (دشمنانو) جنګ ته تيار كړه، كه دوى شل صبر كونكى (ثابت قدم) وى نو په دوه سوه كسانو باندې به غالب وى، ځكه هغه خلق پوهيږى نه، اوس الله پاک ستاسو نه تخفيف اوكړو او هغه ته معلومه ده چه په تاسو كښې كمزورى ده. پس كه سل كسان صبر كونكى (ثابت قدم) وى نو په دوه سوه كسانو باندې به غالب وى او كه زر كسان (صبر) كونكى وى نو په دوه زره كسانو باندې به د الله پاک په حكم باندې غالب وى، او الله پاک د صبر كونكو (ثابت قدمو) سره دې.

په ميدان جنګ كښې مسلمانانو ته حكم كړې شوې دې چه هغوى دې د خپل عددى قلت پرواه نه كوى. او په صبر او ثبات سره دې د ځان نه د دوچند كسانو مقابله كوى، او تسلى ورته وركړې شوې ده چه د الله پاک مدد هم د هغه خلقو سره وى كوم چه د صبر او ثبات نه كار اخلى. د سيدنا طالوت او د جالوت په قصه كښې هم دا نكته هم په دې الفاظو سره ادا كړې شوې ده.

---

١) سورة انفال : ٤٥، ٤٦

٢) سورة انفال : ٦٥، ٦٦

﴿ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللهِ وَاللهُ مَعَ الصَّابِرِينَ وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴾ (۱)

يعنى : د طالوت ملگرو اووې چه نن په مونږ کښې د جالوت او د هغه د فوج سره د مقابلې طاقت نشته، هغه خلقو اووې چه هغوى يقين کولو چه هغوى الله پاک سره ملاويدونکى دى. دا ئې اووې چه ډير کرته د لږ تعداد خلق د الله پاک په حکم سره د لوئې تعداد خلقو باندې غالب شوې دى. او الله پاک د صبر او ثبات والو سره دې. او کله چه هغوى د جالوت او د هغه د فوج په مقابله کښې راغلل، نو وې وئيل : اې الله! په مونږ د صبر دروازې پرانيزه او مونږ ته ثابت قدمى راکړه، او د دې کافرانو په مقابله کښې مونږ ته نصرت راکړه.

الله پاک د کمزورو او قليل التعداد مسلمانانو د کاميابئ هم دا شرط کيخودلې دې، او بيان کړې ئې دى چه الله پاک هم د هغوى دې کوم چه د صبر نه کار اخلى. او په الله پاک باندې اعتماد کولو سره د مشکلاتو کلکه مقابله کوى، پس ارشاد دې :

﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا ﴾ (۲) يعنى : بيا ستا رب د هغوى دپاره دې چا چه د تکليف موندلو نه پس خپل کور پريخودلو، بيا ئې جنګ کولو او په صبر وثبات سره ولاړ وو.

د دنيا د حکومت او بادشاهئ ملاويدو دپاره هم د دې صبر او استقامت د جوهر پيدا کولو ضرورت دې. د بنى اسرائيلو چه کله د فرعون د هلاکت نه پس د ملک په اطرافو کښې د کفارو سره مقابله راغله، نو بسيدنا موسى عليه السلام هغوى ته اولنې سبق دا اوښودلو :

﴿ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴾ (۳)

يعنى : موسى عليه السلام خپلو خلقو ته اووې، چه د الله پاک نه اويريږئ او د هغه نه مدد اوغواړئ او د صبر او استقامت نه کار واخلئ. بيشکه زمکه د الله پاک ده. هغه چه چالره اوغواړى په خپلو بندګانو کښې ئې ددې مالک جوړوى او نيک انجام د پرهيزګارو دپاره دې.

پس بنى اسرائيل د مصر او شام او کنعان په خوا کښې د اوسيدونکو بت پرست قومونو نه په تعداد کښې کم وو، خو چه کله هغوى همت اوښودلو، او د بهادرئ په استقامت او صبر او ثابت قدمئ سره ئې مقابلې اوکړې نو د هغوى ټول مشکلات حل شو، او د کثير التعداد دشمنانو په نرغه کښې د ګيريدلو باوجود تر يوې مودې پورې په خود مختار سلطنت باندې قابض او په نورو قومونو باندې ئې حکومت کولو. الله پاک د بنى اسرائيلو د دې کاميابئ راز په دې يو لفظ کښې ظاهر کړو، وې فرمائيل :

---

۱) سورة ببقرة : ۲۴۹-۲۵۰
۲) سورة نحل : ۱۱۰
۳) سورة اعراف : ۱۲۸

﴿ وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴾ [1]

یعنی: او هغه خلق کوم چه کمزوري ګڼړلي شو، هغوی ته مو د زمکې وراثت ورکړو په کومې کښې چه مونږ برکت نازل کړې دې، او ستا د رب ښکلې وینا (فیصله) د بنی اسرائیلو په حق کښې د هغوی د صبر او ثبات د وجې نه پوره شوه او مونږ د فرعون او د هغه د قوم (منصوبې) تعمیرات او چتونه برباد کړل.

د دې نه ظاهره شوه چه د بنی اسرائیل په شان کمزورې قوم د فرعون په شان طاقت مخې ته څکه کامیاب شو چه هغوی د صبر او ثابت قدمئ نه کار واخستلو، او هم د دې د نتیجې په طور الله پاک هغوی ته د شام د برکتی زمکې حکومت ورکړو، پس هم د دې تصریح الله پاک په یو بله موقع باندې داسې اوفرمائیله:

﴿ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ ﴾ [2]

یعنی: او د بنی اسرائیلو نه مونږ داسې امامان جوړ کړل چه زمونږ په حکم سره به ئې لاره ښودله. چه کله هغوی صبر اوکړو او زمونږ په حکمونو باندې به ئې یقین ساتلو.

پورته آیت د بنی اسرائیلو د مخکښې امامت دوه اسباب بیان کړل یو په احکام الهی باندې یقین او دویم په هغه احکامو باندې عمل کولو کښې صبر او ثابت قدمی. هم دا دواړه خبرې د دنیا د هر قوم د ترقئ سنګ بنیاد دې، اول د خپلو اصولو د صحیح کیدو یقین او بیا د هغه اصولو په تعمیل کښې هر قسم تکلیفونه او مصیبتونه په خوشحالئ باندې زغمل.

په غزوه احد کښې مسلمانانو ته فتح نه وه شوې بلکه اویا مسلمانان په خاورو او وینو کښې لیت پیت کیدو سره د الله پاک په لاره کښې سرونه ورکړل. بعض مسلمانان په هغې باندې خفه وو. الله پاک د هغوی د غم د زائل کولو دپاره د مخکښې انبیاء ﷺ د ژوند قصص اوروی:

﴿ وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ـ وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴾

یعنی: او څومره انبیاء ﷺ دی چه د هغوی په ملګرتیا کښې ډیر الله والا جنګیدلې دی، بیا د الله پاک په لاره کښې تکلیف اوچتولو سره هغوی نه خو همت اوبائیلو، او نه د هغوی زړونه ستړی شو، او الله پاک ثابت قدم اوسیدونکی (صابرین) خوښوی. او هغوی به هم دا وئیل چه اې زمونږ ربه! زمونږ ګناهونه او په کار کښې زمونږ زیادت معاف کړه، او زمونږ قدمونه کلک اوساته او د کفارو په مقابله کښې زمونږ امداد اوکړه.

---

[1] سورة اعراف: ۱۳۷
[2] سورة سجده: ۲۴

دې آيت كريمه د غلط فهمۍ هغه د يو بل دپاسه راغلې پردې څيرې كړې، كوم چه د صبر د اصل حقيقت په مخ باندې پرتې وې، او بيان ئې اوكړو چه صبر د زړه كمزورئ، د بې وسئ خاموشۍ او د بې آسرې كيدو د مجبورئ نه ډكه معافى نه ده، بلكه د زړه انتهائى طاقت او د همت سربلندى، د عزم برابريدل او مشكلات او مصائب د الله پاک په اسره باندې په خواه خاطر كښې د نۀ راوستلو نوم دې.

د يو صبر كونكى كار دا دې چه د مخالف حادثو په پيښيدو باندې هم هغه زړه او نه بائيلى. بلكه ښه په همت په خپل مقصد باندې كلک ولاړ وى او د الله پاک نه غواړى چه د هغه د تيرې ناكامۍ قصور كوم چه د هغه د كمى (ګناه) يا زيادت (اسراف) سره شوې وو. معاف كړى او هغه ته نوره هم ثابت قدمى ورنصيب كولو سره د حق په دشمنانو باندې كاميابى وركړى، هم په دې وجه الله پاک د كاميابۍ د حصول دپاره مسلمانانو ته د دوه خبرو تاكيد اوفرمائيلو. يو خو د الله پاک طرف ته د زړه لګول او دويم په مشكلاتو باندې صبر او استقامت سره قابو موندل.

د دنيا د فتح موندلو سره سره د آخرت عيش هم چه د هغې نوم جنت دې، هم د هغې په حصه كښې دې. چاته چه دا صبر، د زړه مضبوطوالې او په حق باندې د ثابت قدمۍ دولت ملاؤ شوې دې. د حق په لاره كښې د مشكلاتو د پيښيدو يو مصلحت دا هم دې چه په دې سره د كره او كوټه تميز پيدا شى، او دواړه بيل بيل معلوميږى. پس فرمائى:

﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴾ [1]

يعنى: آيا ستاسو دا خيال دې چه تاسو به جنت ته لاړ شئ او حال دا چه لا تر اوسه پورې الله پاک (په ازميښت كولو سره) هغه خلق بيل كړې نه دى، كوم چه جنګ كونكى دى او ثابت قدم او سيدونكى (صبر كونكى) دى.

ضبط نفس: د اشخاص او قومونو په ژوند كښې د تېرلو نه نازكه موقع هغه راځى چه كله هغوى ته څه لويه كاميابى يا ناكامى ملاؤ شى، په دې وخت كښې په نفس باندې قابو موندل او ضبط نه كار اخستل ګران وى، خو هم دا د ضبط نفس اصلى موقع وى. او هم په دې سره په اشخاصو او قومونو كښې سنجيدګى، متانت، وقار او د كردار مضبوطيا پيدا كيږى.

په دنيا كښې غم او مسرت او تكليف او آرام خو عام دى، په دې دواړو موقعو باندې انسان له د ضبط نفس او په خپل ځان باندې د قابو ضرورت دې، يعنى چه په نفس باندې ئې دومره قابو وى چه د خوشحالۍ په موقع كښې په هغې كښې فخر او غرور پيدا نه شى، او په غم او تكليف كښې هغه غمژن او خفه نه شى، په زړه كښې دننه د دواړو عيبونو علاج صبرو ثبات او ضبط نفس دې، د انسانى فطرت د خالق وينا ده:

﴿ وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَئُوسٌ كَفُور - وَلَئِنْ أَذَقْنَاهُ نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ - إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴾ [2]

---

[1]) سورة آل عمران: ١٤

[2]) سورة هود: ١٠-١١

یعنی : او که مونږ انسان ته د خپل طرف نه څه رحمت ورکړو او بیا ئي ترې لرې کړو نو هغه نااميده او ناشکره شي، او که مونږ انسان ته د خپل طرف نه د څه تکلیف نه کوم چه هغه ته رسیدلې وو پس نعمت ورکړو نو وائی چه ټولې پریشانئ زانه ختمې شوې. بیشکه هغه خوشحالیدونکې او فخر کونکې دې، مګر هغه خلق چه هغوی صبر اوکړو (یعنی په خپل نفس باندې ئې قابو بیا موندلو) او ښه کارونه ئې اوکړل هم دا خلق دی چه د هغوی دپاره معافی او لوئې انعام دې.

هر قسم تکلیف اوچتولو سره فرض همیشه ادا کول : په هنګامی واقعاتو او وقتی مشکلاتو باندې صبر او ثبات نه په یو معنی کښې زیات هغه صبر دې. څوک چه یو فرض ټول عمر پوره په استقلال او مضبوطوالی سره په ادا کولو کښې ظاهریږی. هم په دې وجه مذهبی فرائض او احکامات بهر حال په نفس باندې سخت تیریږی. ټول عمر په مضبوطیا سره ادا کول هم صبر دې، په هر حال او هر کار کښې د الله پاک د حکم فرمانبرداری او په عبودیت باندې ثبات د نفس انسانی د ټولو نه لوئې امتحان دې. هم په دې وجه حکم اوشو.

﴿ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ ﴾ [1]

یعنی : د اسمانونو او د زمکې او څه چه د دې ترمینځه دی د ټولو، پس د هغه بندګی کوه او د هغه په بندګئ باندې ولاړ اوسه او (صبر کوه).

په یو بل آیت کریمه کښې د مونځ کولو او په خپل اهل و عیال باندې هم د دې د تاکید کولو په سلسله کښې دې :

﴿ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا ﴾ [2] یعنی : د خپل کور خلقو ته د مانځه حکم کوه او خپله هم په دې باندې قائم اوسیره. یعنی ټول عمر دې دا فریضه په پابندئ سره ادا کړې شی

په دې لاندې آیتونو کښې غالبا صبر هم په دې مفهوم کښې دې هغه خلق چه د الله پاک مخې ته د حاضریدو نه به ویریدل الله پاک هغوی ته زیرې ورکوی :

﴿ فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا - وَجَزَاهُم بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ﴾ [3] یعنی : نو الله پاک هغوی لره د هغه ورځې د بدئ نه محفوظ کړل او هغوی ئې د تازګئ او خوشحالئ سره یوځائې کړل او د هغوی په صبر کولو (یعنی په احکام الهی باندې د کلکیدو) په سبب باغ او ریښمی جامه په بدله کښې ورکړه.

کوم خلق چه د الله پاک په دربار کښې توبه کوی، ایمان راوړی، نیک کارونه کوی، د دهوکې په کارونو کښې نه شریکیږی، بې ځایه او لغو کارونو باندې چه ورتیر شی نو هغوی پرې ورتیریږی نو د بزرګئ په خیال ساتلو سره تیریږی او د الله پاک خبرو اوریدلو سره هغه په اطاعت سره قبولې کړی. او د خپل ځان او د خپل اولاد دپاره د بهترئ او د امامت (فی الدین)

---

[1]) سورة مریم : ۶۵

[2]) سورة طه : ۱۳۲

[3]) سورة دهر : ۱۱-۱۲

دعاګانې غواړي. د هغوی دپاره الله پاک د خپل فضل او کرم دا زیرې اوروی.

﴿أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا﴾ [1] یعنی: هغوی ته به د جنت بالا خانه په بدل کښې ملاویږي د هغوی د صبر کولو د وجې نه.

په دې دوه آیتونو کښې د صبر مفهوم هم دا دې چه نیک کارونه د بار خاطر او د تکلیف ورکونکی مشقت باوجود په خوشحالئ سره ټول عمر کوی او د بدو خبرو نه سره د دې چه په هغې کښې ظاهری خوشحالی او آرام دې، ځان بچ کوی. د شپې د نرمو بسترو نه پاسیدو سره د الله پاک مخکښې سجدې کول. سحر د سحر د خوب د خوند نه پاسیدلو سره دوه رکعته کولو. د مختلفو نعمتونو نه محروم کیدلو سره روژې نیول. د تکلیف او مشقت باوجود په خطرناکو موقعو باندې هم رشتیا نه پریخودل. د قبول حق په لاره کښې سختې د آرام او راحت په شان زغمل. د سود د دولت نه لاس اوچتول. د حسن او جمال د بې قیده لذت نه نهٔ متمتع کیدل. غرض د شریعت د احکاماتو پوره کول او بیا په هغې باندې ټول عمر برابر پاتې کیدل د صبر ډیر سخت منزل دې، او هم په دې وجه د داسې صبر کونکو جزا هم د الله پاک په نزد درنه ده. د دې ایات پاک په دې تشریح کښې هغه حدیث رایادیږی. چه په هغې کښې رسول الله ﷺ اوفرمائیل:

﴿حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ وَحُجِبَتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ﴾ [2] یعنی: دوزخ په شهواتو پټ کړې شوې دې او جنت (د نفس) په ناخوښه کارونو باندې پټ کړې شوې دې.

یعنی د نیکئ هغه کارونه کول چه د هغې معاوضه جنت دې، هغه په دنیا کښې په نفس باندې سخت تیریږی او د ګناهونو هغه کارونه چه د هغې سزا دوزخ دې وخت کښې په دنیا کښې ډیر پر لطف او خوندور معلومیږی. د دې عارضی او هنګامی خوشحالئ یا خفګان د پرواه کولو نه بغیر د احکام الهی تابعداری کول ډیر د صبر او برداشت کار دې. د چا قارون خزانه د مال او دولت ډیر والې او د اسباب عیش ډیریدلو ته کتلو سره که د چا په خوله کښې اوبه رانشی هغه وخت هم د حرام مال د کثرت د لالچ کولو په ځائې، د مال حلال قلت دې صبر کولو سره په خوشحالئ باندې برداشت کړی، نو دا ډیر د طاقت کار دې. کوم چه صرف صبر کونکو ته ملاؤ شوې دې.

د سیدنا موسی علیه السلام په زمانه کښې چه کوم قارون وو، د هغه مال او دولت ته کتلو سره ډیر ظاهر پرست په لالچ کښې پریوتل، چه په چا کښې د صبرو ثبات او برداشت جوهر وو، د هغوی سترګې هغه وخت غړیدلې وې، او هغوی ته په نظر راتلل چه دا فانی او د تلو راتلو والا څیز د څومره ورځو دې، د الله پاک هغه دولت کوم چه به نیکی کونکو ته په جنت کښې ملاویږی، هغه لا زوال، غیر فانی او همیشه دې.

---

[1]) سورة الفرقان: ۷۵

[2]) صحیح البخاری، کتاب الرقاق، باب حجبت النار بالشهوات، رقم الحدیث: ۶۴۸۷، وصحیح مسلم، کتاب الجنة، وصفة نعیمها واهلها ۲۱۷۴/۴، رقم الحدیث: ۲۸۲۲

﴿ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ـ وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ ﴾ (۱)

یعنی : کوم خلق چه د دنیاوی ژوند د ډول غوښتونکی وو ، هغوی اووې : اې کاش: چه مونږ سره هم هغه څیز وې کوم چه قارون ته ورکړې شوې دې، هغه ډیر خوش قسمته دې او چاته چه علم ملاؤ شوې وو هغوی اووې هلاک شئ: د الله پاک جزاء د هغه چا دپاره چه ایمان راوړی او عمل صالح اوکړی د ټولو نه غوره څیز دې او د هغې حقیقت ته صرف هغه څوک رسیدلې شی چه صبر کونکی دی.

دا اجر او جزاء به د غورو نه غوره وی، ځکه چه دا به د هغه خزانې نه ملاویږی، کومه لازوال او باقی ده :

﴿ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾ (۲) یعنی : څه چه تاسو سره دی هغه به ختم شی. او څه چه الله پاک سره دی هغه باقی پاتې کیدونکی دی. او یقینا مونږ هغوی ته چا چه صبر اوکړو د هغوی اجر په ښکلې طریقه ورکونکی یو.

په یو پل ځائې کښې فرمائی چه مونځ ادا کوئ نیکئ ګناهونو لره ختموی. په دې پیغام کښې د نصیحت قبلونکو دپاره یاد داشت دې، د دې نه پس دی :

﴿ وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴾ (۳)

یعنی : او صبر کوه بیشکه الله پاک د نیک عمل کونکو اجر نه ضائع کوی.

د صبر فضائل او انعامات : دا اجر به څه وی، دا به د حد او شمیر نه بهر وی. په هغې کښې د صبر او برداشت هم شمیر دې :

﴿ إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴾ (۴)

یعنی : بیشکه مسلمانان سړی او مسلمانانې ښځې او ایمان دار سړی او ایمان دارې ښځې، اوبندګی کونکی سړی اوبندګی کونکې زنانه.او رشتینی سړی او رشتینې ښځې.او مشقت برداشت کونکی سړی (صابرین) او مشقت برداشت کونکې زنانه (صابرات) او (د الله پاک مخکښې) عاجزی کونکی سړی او عاجزی کونکې زنانه او خیرات کونکی سړی او خیرات کونکې زنانه او روژه نیونکی سړی او روژه نیونکې ښځې او د خپلو عورتونو حفاظت کونکی سړی او حفاظت کونکې زنانه.او الله پاک لره ډیر یادونکی سړی او یادونکی ښځې.

---

۱) سورة قصص : ۷۹-۸۰

۲) سورة النحل : ۹۶

۳) سورة هود : ۱۱۵

۴) سورة الاحزاب : ۳۵

الله پاک د هغوی دپاره بخښنه او لوئې اجر تيار کړې دې
د دې آيت کريمه نه معلومه شوه چه د صبر مرتبه د لوئې لوئې نيکو برابر ده. په دې سره د انسان مخکښې ګناهونو د حرف غلط په شان ختميږی او د دين د لوئې نه لوئې اجر د هغې په معاوضه کښې ملاويږی. هم دا زيرې په يو بل آيت کريمه کښې هم دې:

﴿الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ - الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ﴾ [1]

يعنی: (جنت او د الله پاک رضا به هغوی ته حاصليږی) چه وائی اې زمونږ ربه! مونږ ايمان راوړې دې. زمونږ ګناهونه معاف کړه او مونږ د دوزخ د عذاب نه بچ کړه. او صبر کونکی (يعنی د مشکلاتو تکليف اوچتونکی دی) او رشتيا ويونکی او په بندګئ کښې لګيدونکی او (د الله پاک لاره کښې مال) خرچ کونکی او د شپې په آخری حصه کښې (د الله پاک نه) بخښنه غوښتونکی.

په دې آيت کريمه کښې يو عجيب نکته ده. د دې خوش قسمته جماعت د اوصافو شروع ئې هم په دعا سره او خاتمه هم په دعا ده، او د دې دواړو په مينځ کښې د هغوی څلور اوصاف شميرلې شوې دی. چه په هغې کښې اوله درجه صبر، يعنی مشقت برداشت کول. تکليف زغمل او د صبر کولو ده، دويمه د په عمل او قول کښې د صدق ښکاره کولو، دريم مرتبه د الله پاک د عبوديت. څلورمه د الله پاک لاره کښې د خرچ کولو

د مشکلاتو د پرانستلو کنجی صبر او دعا ده: په بعض آيتونو کښې دا ټول اوصاف صرف په دوه الفاظو کښې راجمع کړې شوې دی، دعا او صبر، او فرمائيلې شوې دی چه هم دا دوه څيزونه د مشکلاتو د جادو کنجی ده، يهود چه د رسول الله ﷺ پيغام حق به ئې نه قبلولو، د هغې دوه اسباب وو. يو دا چه د هغوی په زړونو کښې نرمی او تاثر نه وو. او دويم دا چه د پيغام حق قبلولو سره چه هغوی ته کوم جانی او مالی مشکلات راپيښ شو، دا د عيش و عشرت عادت هغوی نه شو برداشت کولې، هم په دې وجه د محمد رسول الله ﷺ طب روحانی د هغوی د بيمارئ دپاره دا نسخه تجويز کړه:

﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ﴾ [2] يعنی: او صبر او دعا سره مدد حاصل کړه.

په دعا سره به د هغوی په زړه کښې اثر او په طبيعت کښې به ئې نرمی پيدا کيږی او د صبر په عادت سره د قبول حق د لارې مشکلاتو نه به لرې وی. د هجرت نه پس چه کله قريشو د مسلمانانو خلاف تورې اوچتې کړې او د مسلمانانو د ايمان دپاره د اخلاص په تله کښې د تللو وخت راغلو نو دا آيتونه نازل شو

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ - وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ

---

[1]) سورة آل عمران: ۱۶-۱۷
[2]) سورة البقرة: ۱۵۳

بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴾

يعنى : اي ايمان والو! صبر (ثابت قدمى) او دعا سره مدد حاصل كړئ بيشكه الله پاک د صبر كونكو (ثابت قدم اوسيدونكو) سره دي. او څوک چه د الله پاک په لاره كښې وژلي شى هغوى ته مړى مه وايئ. بلكه هغوى ژوندى دى، خو تاسو ته خبر نشته. او مونږ به تاسو د ويرې او لوږې او مال او نفس او پيدوار په څه نه څه نقصان سره ازميښت كوو، او صبر كونكو (يعنى ثابت قدم اوسيدونكو) ته زيرې وركړه چه په هغوى باندې كله هم څه مصيبت راشى نو اوائى چه مونږ د الله پاک يو. او مونږ به الله پاک ته واپس كيږو. دا خلق دى، په دوى باندې د هغوى د رب د طرف نه رحمتونه دى او هم دوى هدايت يافته دى.

دې آيتونو بيان اوكړو چه مسلمانانو له څنګه ژوند تيرول پكار دى، چه په نفس او مال باندې څه مصيبت راشى هغه په صبر، ضبط نفس او ثابت قدمئ سره برداشت كړى، او دا اوګڼړى چه مونږ د الله پاک محكوم يو، آخرى آواز به هم د هغه د طرف نه وى، په دې وجه د حق په لاره كښې مره كيدل او د مال او دولت په لګولو كښې هيڅ قسم دريغ نه دى كول پكار. كه په دې لاره كښې مرګ هم راشى نو هغه د هميش والى د ژوند زيرې دې.[1]

۲۱: باب (وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ)

)قَالَ الرَّبِيعُ بْنُ خُثَيْمٍ مِنْ كُلِّ مَا ضَاقَ عَلَى النَّاسِ.

د توكل او لغوى او اصطلاحى معنى : د توكل لغوى معنى د اعتماد كولو راځى، د شريعت په اصطلاح كښې د توكل معنى ده : اسباب اختيارولو سره د نتيجې په سلسله كښې په الله پاک باندې اعتماد كول. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى :

﴿ وأصل التوكل الوكول يقال وكلت أمرى إلى فلان أى الجأته إليه واعتمدت فيه عليه ووكل فلان فلانا استكفاه امره ثقة بكفايته والمراد بالتوكل اعتقاد ما دلت عليه هذه الآية وما من دابة فى الأرض الاعلى الله رزقها ﴾[2]

يعنى : **﴿ توكل ﴾**، وكول نه دې، پس وئيلى شى : **﴿ وكلت امرى الى فلان ﴾** يعنى ما خپله معامله فلانى سړى ته اوسپارله او په دې معامله كښې ما په هغه باندې اعتماد اوكړو، د توكل نه مراد د دې آيت كريمه مدلول اعتقاد ساتل دى. **﴿ وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا ﴾**

ياد ساتئ چه توكل د اسبابو د ترک كولو او جدوجهد او د كوشش پريخودلو نوم نه دې.

مولانا سيد سليمان ندوى رحمه الله ليكى : د توكل لفظى معنى اعتماد كول دى او په اصطلاح كښې په الله پاک باندې اعتماد كولو ته وائى خو په يو خبره كښې اعتماد كول، د چا په كار

---

[1]) سيرت النبى : ۲۴۶/۵

[2]) فتح البارى : ۲۷۰/۱۱

کولو یا نه کولو کښې؟ دروغژن صوفیانو ترک عمل، د اسباب او تدابیر نه بې پروائی او خپله نه کار نه کولو د نورو په اسره باندې ژوند تیرولو نوم توکل کیخودلې دې، حال دا چه توکل خونوم دې یو کار پوره کول اراده او عزم په تدبیر او کوشش سره ادا کول او دې یقین ساتلو چهکه په دې کار کښې خیر دې نو الله پاک به مو ضرورت په دې کامیاب کړی

که تدبیر او جدوجهد او کوشش لره ترک کول توکل وې، نو په دنیا کښې به د خلقو د پوهه کولو دپاره الله پاک پیغمبران نه رالیږل او نه به ئې هغوی ته د خپل تبلیغ. رسالت دپاره د کوشش او جدوجهد تاکید فرمائیلو او نه به په دې لاره کښې د نفس او مال د قربانئ حکم ورکولو. نه به بدر او احد او خندق او حنین کښې د سورو، غشو ویشتونکو. او زغرې اغوستونکی او نیزې ویشتونکو ته ضرورت راتلو او نه به رسول ﷺ یوې یوې قبیلې ته د حق د دعوت پیش کولو حاجت راتلو.

توکل د مسلمانانو د کامیابئ اهم راز دې. چه حکم اوشی چه کله هم جنګ یا ګران کار راپیښ شی، نو د ټولو نه مخکښې د هغې متعلق د خلقو نه مشوره واخلئ. د مشورې نه پس چه مو رائې په یو نقطه باندې اودریږی نو د هغې د پوره کولو عزم اوکړئ او د دې عزم نه پس کار ښه په بیداری او طریقې سره شروع کړئ، او په الله پاک باندې توکل او اعتماد ساتئ چه هغه به ستاسو په کار کښې د خواهش مطابق نتیجة پیدا کړی، که داسې نتیجه رانشی نو هغه د الله پاک حکمت مصلحت او خوښه اوګنړئ، او په هغې کښې مایوس او خفه کیږئ مه. او چه کله نتیجه ښکلې راوځی نو دا غرور دې نه وی چه دا ستاسو د تدبیر او جدوجهد نتیجه او اثر دې، بلکه دا اوګنړئ چه د الله پاک په تاسو باندې فضل او کرم دې او هم هغه تاسو کامیاب او بامراد کړئ، په آل عمران کښې دی:

﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ - إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾

او کار (یا جنګ) کښې د هغوی نه مشوره اخله، بیا چه کله کلکه اراده اوکړې نو په الله پاک باندې اعتماد ساته. بیشکه الله پاک (الله باندې) اعتماد کونکی خوښوی. که الله پاک ستاسو مددګار وی نو په تاسو به څوک هم غالب نه شی، او که تاسو پریږدی نو بیا څوک دې چه د هغه نه روستو ستاسو امداد اوکړی، او خاص په الله پاک باندې ایمان والو له اعتماد کول پکار دی.

دې آیتونو د توکل پوره اهمیت او حقیقت ظاهر کړو، چه توکل د دوه لاسه او دوه خپې کیناستلو او ترک عمل نوم نه دې. بلکه د دې نوم دې چه پوره په عزم او ارادې او مستعد کیدو سره کار لره انجام ته رسولو سره اثر او نتیجه په الله پاک باندې پریخودلې شی، او دا اوګنړلې شی چه الله پاک مدد ګار دې نو څوک هم مونږ نه شی ناکام کولې. او که هم هغه نه غواړی نو د چا کوشش او مدد په کار نه شی راتلې. په دې وجه د هر مومن فرض دې چه هغه په خپل کار کښې په الله پاک باندې اعتماد اوکړی. (۱)

---

(۱) سورة النبي صلى الله عليه ... ۲۲۷/۵، ۲۲۸

قوله: ﴿قَالَ الرَّبِيعُ بْنُ خُثَيْمٍ مِنْ كُلِّ مَا ضَاقَ عَلَى النَّاسِ﴾: ربيع بن خثيم جليل القدر تابعی او مشهور بزرګ دې، د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په صحبت کښې پاتې شوې دې او ابن مسعود رضي الله عنه به هغوی ته فرمائيل: ﴿لوراك رسول الله ﷺ لاحبك﴾ يعنی که رسول الله ﷺ ته ليدلې وې نو تاسره به ئې محبت کولې [1]

دوی فرمائی چه د قرآن کريم آيت ﴿وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مَخْرَجًا﴾ او څوک چه د الله پاک نه اويريږی. الله پاک به د هغه دپاره د وتلو لاره جوړه کړی، کښې د مخرج نه مراد د وتلو لاره ده. يعنی د خلقو د تنګوالی نه به د هغه دپاره لاره پيداشی اود هرتنګ والی نه به هغه اوځی

علامه عينی رحمه الله د ربيع بن خثيم دا تعليق ﴿ومن يتق الله﴾ سره نه دې متعلق کړې. بلکه د ﴿وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾ متعلق منلې دې. هغوی ليکی:

﴿من كل ما ضاق أراد من يتوكل على الله فهو حسبه من كل ما ضاق على الناس وقال الكرماني من كل ما ضاق يعني التوكل على الله عام من كل أمر مضيق على الناس يعني لا خصوصية في التوكل في أمر بل هو جار في جميع الأمور التي تضيق على الناس﴾ [2]

يعنی: ﴿من كل ما ضاق﴾ نه د هغوی مراد دا دې چه کوم سړې په الله پاک باندې کامل اعتماد اوکړی. نو الله پاک به د هغه د هرې تنګئ نه د هغه دپاره کافی شی. علامه کرمانی فرمائی چه د ﴿من كل ما ضاق﴾ نه مراد دا دې چه په الله پاک باندې توکل په څه خاص امر کښې مقصود نه دې. بلکه په ټولو امورو کښې په الله پاک باندې توکل کيدې شی. کوم چه په خلقو باندې د تنګسيا باعث جوړيږی.

[۶۱۰۷] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ حُصَيْنَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ كُنْتُ قَاعِدًا عِنْدَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَقَالَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- قَالَ «يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ، هُمُ الَّذِينَ لَا يَسْتَرْقُونَ، وَلَا يَتَطَيَّرُونَ، وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ». [ر: ۳۲۲۹]

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: زما د امت اويا زره کسان به بې حساب جنت ته ځی، دا هغه خلق دی چه دم نه طلب کوی. بدفالی نه کوی او په خپل رب باندې توکل کوی

د حديث مناسبت د ترجمة الباب سره واضح دې.

---

[1]) فتح الباری: ۱۱/۳۷۰، وعمدة القاری ۱۰۵/۲۳

[2]) عمدة القاری: ۱۰۵/۲۳

٢٢: باب ما يكره من قيل وقال

په قيل او قال كښې دوه احتمالات دى
① دا دواړه افعال دى، قيل ماضى مجهول او قال ماضى معروف ده، د دواړو آخرى حرف چه لام دې د مبنى بر فتحه كيدو د وجې نه به مفتوح لوستلې شى، مقصد دا دې چه په كثرت سره د خلقو خبرې رانقل كول. ﴿قال كذا وكذا، قيل كذا وكذا﴾ فلانى دا خبره اوكړه، هغه خبره ئې اوكړه، دا اووئيلې شو، هغه اووئيلې شو، دا يو مكروه او ناخوښه شغل دې ډيرې داسې خبرې غلطې نقل شى، څو خبرې بذات خود غلطې وى
② دويم احتمال دا دې چه دا دواړه اسماء دى، قيل او قال دواړه په طور د مصدر استعماليږى. ﴿قال يقول قولا وقيلا وقالا﴾... په دې صورت كښې به ﴿من قيل وقال﴾ معرب او مجرور وى او په آخرى حرف لام باندې به تنوين لوستلې شى او مقصد ئې په دې صورت كښې هم واضح دې چه زياتې خبرې كول او بې فائدې بحثونه كول غوره نه دى (١)

[٦١٠٨] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مُغِيرَةُ وَفُلاَنٌ وَرَجُلٌ ثَالِثٌ أَيْضًا عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ وَرَّادٍ كَاتِبِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ أَنَّ مُعَاوِيَةَ كَتَبَ إِلَى الْمُغِيرَةِ أَنِ اكْتُبْ إِلَيَّ بِحَدِيثٍ سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ فَكَتَبَ إِلَيْهِ الْمُغِيرَةُ أَنِّي سَمِعْتُهُ يَقُولُ عِنْدَ انْصِرَافِهِ مِنَ الصَّلاَةِ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ». ثَلاَثَ مَرَّاتٍ قَالَ وَكَانَ يَنْهَى عَنْ قِيلَ وَقَالَ وَكَثْرَةِ السُّؤَالِ، وَإِضَاعَةِ الْمَالِ، وَمَنْعٍ وَهَاتِ، وَعُقُوقِ الأُمَّهَاتِ، وَوَأْدِ الْبَنَاتِ.
وَعَنْ هُشَيْمٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عُمَيْرٍ قَالَ سَمِعْتُ وَرَّادًا يُحَدِّثُ هَذَا الْحَدِيثَ عَنِ الْمُغِيرَةِ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -. [ر: ٨٠٨]

سيدنا معاويه رضی الله عنه سيدنا مغيره بن شعبة رضی الله عنه ته خط اوليكلو چه ماته يو داسې حديث راوليږئ كوم چه تاسو خپله د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه اوريدلې وى، سيدنا مغيره رضی الله عنه هغوى ته اوليكل چه ما د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه اوريدلې دى، رسول الله صلی الله علیه وسلم به چه د مانځه نه فارغ شو نو دا به ئې لوستل: ﴿لا اله الا الله﴾ ... د الله پاك نه سوا هيڅوك معبود نشته، يواځې دې، د هغه څوك هم شريك نشته، بادشاهى هم د هغه ده او ټول تعريفونه هم د هغه دپاره دى او هغه په هر څيز باندې قادر دې. رسول الله صلی الله علیه وسلم دا كلمات درې كرته اولوستل.
سيدنا مغيره رضی الله عنه فرمائى چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به قيل وقال (حجت بازى)، او زيات سوالونه كول، د مال ضائع كولو، د خپل څيز محفوظ ساتلو او د بل چانه څيز په سوال غوښتلو، د مياندو نافرمانى كولو او د جينكو ژوندو ښخولو نه منع كوله.

---

(١) فتح البارى: ١١/٣٧١، عمدة القارى: ٢٣/١٠٦، ارشاد السارى ١٣/٤٧٣

قوله: أَخْبَرَنَا غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مُغِيرَةُ وَفُلَانٌ وَرَجُلٌ ثَالِثٌ أَيْضًا: هشيم فرمائی چه ماته د يو نه زياتو شيوخو حديث اورولې دې، په هغې کښې يو مغير بن مقسم او يو فلانې. د فلانی نه مجالد بن سعيد مراد دې، لکه چه په صحيح ابن خزيمة کښې دی. [1]

او يو دريم سړی هم .... د رجل ثالث نه مراد داؤد بن ابی هند دې، لکه چه په صحيح ابن حبان کښې دی، يا زکريا بن ابی زائدة يا اسماعيل بن ابی خالد مراد دې لکه چه د طبرانی په روايت کښې دی [2]

﴿وَعَنْ هُشَيْمٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ﴾ ..... دا د ماقبل سند سره متصل دې.

۲۳: باب حِفْظِ اللِّسَانِ

وقول النبی صلی الله علیه وسلم « وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا، أَوْ لِيَصْمُتْ». وَقَوْلِهِ تَعَالَى (مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ / ق: ۱۸/

امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د ژبې د حفاظت اهميت بيان فرمائيلې دې. امام بيهقی رحمه الله په شعب الايمان کښې د سيدنا ابوجحيفه رضی الله عنه يو مرفوع حديث نقل فرمائيلې دې. د هغې الفاظ دا دی:

﴿قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ,,أَيُّ الْأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللهِ؟" قَالَ: فَسَكَتُوا، فَلَمْ يُجِبْهُ أَحَدٌ، قَالَ: ,,هُوَ حِفْظُ اللِّسَانِ،،﴾ يعنی د ژبې حفاظت کول د الله پاک په نزد محبوب عمل دې [3]

قوله: ﴿مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾: انسان چه هره خبره کوی. يو نګهبان تيار فرشته هغه سره موجود وی. هغه هغې لره ضبط کوی. د رقيب معنی نګهبان او حافظ ده. او د عتيد معنی تيار او حاضر ده،

امام حسن بصری او د قتادة په نزد دافرشته دانسان دخولې نه وتلې هره کلمه ضبط کوی. [4]
او د سيدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه يو روايت دې چه صرف هغه کلمات ضبط او محفوظ کولې شی کوم چه باعث ثواب يا باعث عتاب وی
په يو بل روايت کښې د دې تفصيل دې چه ضبط او محفوظ خو ټول کلمات کولې شی، د ژبې نه وتونکې هره کلمه ليکلې شی، خو د خير او شر متعلق کلمات باقی ساتلې شې او باقی ختمولې شی، د سورة رعد آيت کريمه ﴿يَمْحُو اللهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ﴾ کښې هم دې طرف ته اشاره ده. [5]

---

[1]) فتح الباری : ۳۷۳/۱۱، ارشاد الساری ۴۷۲/۱۳
[2]) فتح الباری : ۳۷۲/۱۱، ارشاد الساری ۴۷۲/۱۳
[3]) شعب الايمان للبيهقی، باب الرابع والثلاثون، باب فی حفظ اللسان، ۲۴۵/۴، رقم الحديث : ۴۹۵
[4]) فتح الباری : ۳۷۴/۱۱، ارشاد الساری ۴۷۳/۱۳، عمدة القاری ۱۰۸/۲۳
[5]) فتح الباری : ۳۷۴/۱۱، ارشاد الساری ۴۷۴/۱۳، عمدة القاری ۱۰۸/۲۳

[٦١٠٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ سَمِعَ أَبَا حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ يَضْمَنْ لِي مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ». [٦٤٢٢]

د سيدنا سهل به سعد رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ماته چه څوک د دوه جامو ترمينځه څيز (ژبې او غاښونو) او د دواړو خپو ترمينځه د څيز (شرمګاه) د حفاظت ذمه داري راکړي. زه به د هغه دپاره د جنت ذمه داري ورکوم.

قوله: ﴿مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ﴾: د دوه جامو ترمينځه دوه څيزونه دي. يو ژبه او دويم غاښونه. مقصد دا دې چه څوک ماته د دې خبرې ضمانت راکړي چه هغه به خپله ژبه د حرامو خبرو نه بچ کوي او خپله خوله او غاښونه به د حرامو څکلو نه بچ کوي. نو زه هغه ته د جنت ضمانت ورکوم.

قوله: ﴿وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ﴾: د دې نه شرمګاه مراد ده يعنی څوک چه د خپلې شرمګاه حفاظت کوي. په شهوت باندې قابو بيا مومي. او هغه د حرامو نه بچ کوي نو د هغه دپاره د جنت ضمانت رسول الله ﷺ اخستلې دې.

[٦١١٠] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا، أَوْ لِيَصْمُتْ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلاَ يُؤْذِ جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ». [ر: ٣١٥٣]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : څوک چه په الله پاک او آخرت باندې ايمان لري. هغه له پکار دی چه ښه خبره کوی ګينې خاموش دې اوسيږی او څوک چه په الله پاک او آخرت باندې ايمان لری هغه دې خپل ګاونډی د تکليف نه بچ کوی او څوک چه الله پاک او آخرت باندې ايمان لری نو د خپل ميلمه اکرام دې کوی.

[٦١١١] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا لَيْثٌ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ الْخُزَاعِيِّ قَالَ سَمِعَ أُذُنَاىَ وَوَعَاهُ قَلْبِي النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «الضِّيَافَةُ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ جَائِزَتُهُ». قِيلَ مَا جَائِزَتُهُ قَالَ «يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا، أَوْ لِيَسْكُتْ». [ر: ٥٦٧٣]

سيدنا ابو شريح خزاعی رضي الله عنه فرمائی چه زما دواړو غوږونو واوريدله او زما زړه محفوظ کړه چه رسول الله ﷺ فرمائيلې وو. ميلمستيا تر درې ورځو پورې ده او هم په دې کښې د ميلمه جائزه (انعام) هم دې. تپوس اوکړې شو، چه د هغه جائزه څه ده؟ وې فرمائيل : يوه ورځ او يوه شپه (خاص ميلمستيا)، او څوک چه په الله پاک او آخرت باندې ايمان لری نو هغه له د خپل ميلمه عزت کول پکار دی او څوک چه په الله او آخرت باندې ايمان لری. هغه له پکار

دى چه بنه خبره كوى ګنې خاموش اوسيږى د ابو الوليد نوم هشام بن عبد الملک دې. د ابو شريح نوم خويلد دې

قوله: ﴿الضِّيَافَةُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ جَائِزَتُه﴾: **جائزته**: مرفوع دې. مبتدا دې. خبر محذوف دې. ﴿اى منها جائزته﴾ او دا منصوب هم لوستلې شى. په دې صورت كښې به د هغه فعل ناصب محذوف وى. ﴿اى اعطوا جائزته﴾ [1]

[۶۱۱۲، ۶۱۱۳] [2] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ يَزِيدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ التَّيْمِي عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «إِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مَا يَتَبَيَّنُ فِيهَا، يَزِلُّ بِهَا فِي النَّارِ أَبْعَدَ مِمَّا بَيْنَ الْمَشْرِقِ».

د سيدنا ابوهريره رضى الله عنه نه روايت دې چه هغوى د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه واوريدل. رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: بنده يو خبره كوى او د هغې متعلق سوچ نه كوى (چه څومره ورانه خبره ده) چه د هغې د وجې نه هغه خوئيدو سره په دوزخ كښې د مشرق او مغرب د فاصلې نه هم زيات لرې لاړ شى.

د ابن ابى حازم نوم عبد العزيز بن سلمه بن دينار دې. د يزيد د پلار نوم عبد الله دې او هغه په ابن الهاد سره مشهور دې. د سند ټول راويان مدنى دى او په دې كښې يزيد. محمد بن ابراهيم او عيسى بن طلحه درې واړه تابعين دى. [3]

قوله: ﴿أَبْعَدَ مِمَّا بَيْنَ الْمَشْرِقِ﴾: د صحيح بخارى په نسخو كښې هم دغه شان واقع دې لفظ ﴿بين﴾ په ډيرو څيزونو باندې د دخول تقاضه كوى او دلته صرف د مشرق ذكر دې كوم چه يو دې متعدد نه دى.

د دې جواب دا دې چه مشرق معنوى لحاظ سره متعدد كيدې شى. مثلاً د ګرمئ په زمانه كښې مشرق. د يخنئ په زمانه كښې د مشرق نه مختلف وى.

او دا هم وئيلې كيدې شى چه دلته په دوه متقابلين كښې د يو په ذكر كولو باندې اكتفاء اوكړې شوه.

---

[1] فتح البارى: ۳۷۷/۱۱، عمدة القارى ۱۰۹/۲۳، وقال: لو صحت الرواية بالرفع كان تقديره: المتوجه عليكم جائزته.

[2] اخرجه مسلم فى الزهد والرقاق، باب: التكلم بالكلمة يهوى بها فى النار (حفظ اللسان)، رقم: ۲۹۸۸، (ما يتبين فيها) لا يتدبرها ولا يتفكر فى قبحها وما يترتب عليها. (يزل بها) ينزلق بسببها ويقرب من دخول النار. (ابعد مما ..) وفى بعض النسخ (ابعد ما) كناية عن عظمها ووسعها، كذا فى جميع نسخ البخارى (ابعد مما بين المشرق) وفى مسلم (ابعد ما بين المشرق والمغرب).

[3] فتح البارى: ۳۸۶/۱۱، ارشاد السارى ۴۷۷/۱۳، عمدة القارى ۱۰۹/۲۳

د صحيح مسلم په روايت كښې د ﴿ ابعد ما بين المشرق والمغرب ﴾ مشرق او مغرب دواړو ذكر دې پس حافظ ابن حجر عسقلانى رحمه الله ليكى

﴿ كذا فى جميع النسخ التى وقعت لنا فى البخارى وكذا فى رواية إسماعيل القاضى عن إبراهيم بن حمزة شيخ البخارى فيه عند أبى نعيم وأخرجه مسلم والإسماعيلى من رواية بكر بن مضر عن يزيد بن الهاد بلفظ أبعد ما بين المشرق والمغرب وكذا وقع عند ابن بطال وشرحه الكرمانى على ما وقع عند البخارى فقال قوله ما بين المشرق لفظ بين يقتضى دخوله على المتعدد والمشرق متعدد معنى إذ مشرق الصيف غير مشرق الشتاء وبينهما بعد كبير ويحتمل أن يكون اكتفى بأحد المتقابلين عن الآخر مثل سرابيل تقيكم الحر قال وقد ثبت فى بعضها بلفظ بين المشرق والمغرب ﴾ (١)

[۶۱۱۳] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ أَبَا النَّضْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ - يَعْنِي ابْنَ دِينَارٍ - عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « إِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللَّهِ لاَ يُلْقِي لَهَا بَالاً، يَرْفَعُ اللَّهُ بِهَا دَرَجَاتٍ، وَإِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللَّهِ لاَ يُلْقِي لَهَا بَالاً يَهْوِي بِهَا فِي جَهَنَّمَ ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل بنده د الله پاک د رضا دپاره يو خبره د ژبې نه راوباسى، هغې ته هيڅ اهميت نه وركوى. خو هم د هغې د وجې نه الله پاک د هغه درجې اوچتوى او بل بنده يو داسې كلمه د ژبې نه راوباسى كومه چه د الله پاک د ناراضتيا سبب وى، هغه هغې ته څه اهميت نه وركوى خو د هغې د وجې نه هغه سرې جهنم ته لاړ شى

د ابو النضر نوم هاشم بن ابى القاسم دې، او ابو صالح، د ذكوان بن سمان كنيت دې

قوله: ﴿ يَهْوِي بِهَا فِي جَهَنَّمَ ﴾: يعنى د هغې كلمې په ذريعه هغه جهنم ته اوغورځيږى.

﴿ هوى، يهوى ﴾ معنى ده: د پورته نه لاندې راغورځيدل. په قرآن كريم كښې دى ﴿ وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى ﴾ قاضى عياض رحمه الله د دې ترجمه كړې ده ﴿ ينزل فيها ساقطا ﴾ يعنى هغه جهنم ته اوغورزيږى او په يو روايت كښې دى ﴿ ينزل بها فى النار ﴾ ځكه چه د جهنم لاندې پورې مختلف طبقات او مقامات دى. بعض خلقو په ﴿ اهوى ﴾ او ﴿ طوى ﴾ كښې فرق كړې دې او وئيلې ئې دى چه د ﴿ اهوى ﴾ معنى ده: نزدې نه راغورځيدل، او د هوى معنى ده د لرې نه راغورځيدل.

امام ترمذى رحمه الله دا حديث نقل كړې دې، د دې الفاظ دا دى: ﴿ لايرى به باسا يهوى فى النار سبعين خريفا ﴾ (٢)

---

(١) فتح البارى: ۳۷۶/۱۰

(٢) الحديث اخرجه الترمذى فى كتاب الزهد، باب فيمن يتكلم بكلمة يضحك بها الناس: ۵۵۷/۴، رقم الحديث: ۲۳۱۳، د تفصيل دپاره اوګورئ: فتح البارى: ۳۷۷/۱۱، وعمدة القارى ۱۱۰/۲۳

ابن عبد البر رحمه الله فرمائی: ﴿هی کلمة السوء عند السلطان الجائر﴾ یعنی د ظالم بادشاه د خوشحالولو د خاطره د ګناه خبره کول مراد دی.

او عزالدین ابن عبد السلام فرمائی: ﴿هی الکلمة التی یعرف حسنها من قبحها، فیحرم علی الانسان ان یتکلم بما لا یعرف حسنه من قبحه﴾ [۱].

یعنی: د دې نه هغه کلمه مراد ده چه د هغې د ښه او بد کیدو تمیز نه شی کیدې، لهذا د انسان د پاره داسې خبره کول حرام دی چه د هغې د خوبۍ او تمیز نه شی کیدې.

د حدیث الباب مطلب: د حدیث شریف مقصد دا دې چه ډیر کرته انسان د ژبې نه یو جمله اوباسی او هغه د الله پاک د رضا او خوشحالولو جمله وی، د دې جملې اهمیت او د هغې د عظمت ویونکی ته احساس هم نه وی، خو الله پاک د هغې په وجه باندې درجات اوچتوی.

د دې برعکس، ډیر کرته انسان د ژبې نه یو کلمه اوائی، د هغې د شناعت او قباحت انسان ته احساس نه کیږی خو هغه د الله پاک په ناراضتیا باندې مشتمل یو سخته جمله وی، انسان ته پته هم نه لګی، او د هغې د وجې نه جهنم ته لاړ شی.

په دې وجه ضرورت د دې خبرې دې چه د ژبې نه وتونکې هره کلمه، د هرې جملې د ادا کولو نه مخکښې غور اوکړې شی او د سوچ کولو نه پس ژبه پرانستلې شی چه د ژبې د دې وړې شان د غوښې د ټکړې معامله ډیره حساس وی. ﴿جرمه صغیر وجرمه کبیر﴾ (د دې وجود ورکوټې خو جوڅه ئې لویه وی).

سیدنا سفیان بن عبد الله السقفی رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه تپوس اوکړو: یا رسول الله صلی الله علیه وسلم! زما په حق کښې د ټولو نه خطرناک څیز څه دې؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم خپله ژبه مبارکه اونیوله او وې فرمائیل: دا! هم دغه شان د سیدنا عقبه بن عامر رضی الله عنه نه روایت دې چه هغوی د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه تپوس اوکړو: یا رسول الله! د خلاصی څه صورت دې؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل خپله ژبه په قابو کښې ساتئ. [۲]

---

[۱]) فتح البارى: ۱۱/۳۷۷،۳۷۶، ارشاد السارى ۱۳/۴۷۷

قال ابن بطال: قال أهل العلم: هی الکلمة عند السلطان بالبغی والسعی علی المسلم، فربما کانت سببًا لهلاکه، وإن لم یرد ذلک الباغی، لکنها آلت إلی هلاکه، فکتب علیه إثم ذلک، والکلمة التی یکتب الله له بها رضوانه الکلمة یرید بها وجه الله بین أهل الباطل، أو الکلمة یدفع بها مظلمة عن أخیه المسلم، ویفرج عنه بها کربةً من کرب الدنیا، فإن الله تعالی یفرج عنه کربةً من کرب الآخرة، ویرفعه بها درجات یوم القیامة. (شرح ابن بطال: ۱۱/۱۸۹)

[۲]) قال الحافظ ابن حجر رحمه الله:

وورد فی فضل الصمت عدة أحادیث منها حدیث سفیان بن عبد الله الثقفی قلت یا رسول الله ما أخوف ما تخاف علی قال هذا وأخذ بلسانه أخرجه الترمذی وقال حسن صحیح.

وتقدم فی الإیمان حدیث المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده.

ولأحمد وصححه بن حبان من حدیث البراء وکف لسانک الا من خیر. ...[بقیه برصفحه آئنده...

۲۴: باب البُکاءِ مِن خشیةِ اللهِ

۶۱۱۴ـ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي خُبَيْبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضی الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ، رَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ». [ر ۶۲۹]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل. اووهٔ قسم خلق دی چاته چه به الله پاک په خپل سوری کښې ځائي ورکوی. (په هغوی کښې یو) هغه سړې چا چه الله پاک یاد کړو او د هغه د سترګو نه اوښکلې اوبهیدلې.

د الله پاک په یاد کښې د ژړا فضیلت: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د الله پاک د ویرې او خشیت د وجې نه د ژړلو فضیلت بیان فرمائیلې دې. حدیث الباب واضح دې.

امام احمد رحمه الله د سیدنا ابوریحانة رضی الله عنه نه یو مرفوع روایت نقل فرمائیلې دې. په هغې کښې دی: ﴿حُرِّمَتِ النَّارُ عَلَى عَيْنٍ دَمَعَتْ أَوْ بَكَتْ مِنْ خَشْيَةِ اللهِ﴾ (۱)

یعنی: په هغه سترګه باندې د جهنم اور حرام دې کوم چه د الله پاک د ویرې نه لونده شی.

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: ﴿لَا يَلِجُ النَّارَ أَحَدٌ بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ حَتَّى يَعُودَ اللَّبَنُ فِي الضَّرْعِ﴾ یعنی: کوم سړې چه د الله پاک د ویرې نه ژړلی وی هغه به جهنم ته نه داخلیږی (ترڅو چه پئ غلانزې ته واپس نه شی) (۲)

الله پاک لره د یادولو صورتونه: ابن ابی جمرة الازدی اندلسی رحمه الله د بخاری اختصار لیکلې دې او د هغه مختصر ئې بیا شرح لیکلې ده. چه د هغې نوم هغوی بهجة النفوس کیخودلې دې. په دې کتاب کښې هغوی د احادیثو نه د تصوف د مسائلو استنباط فرمائیلې دې.

...بقیه ازحاشیه گذشته] وعن عقبة بن عامر قلت یا رسول الله ما النجاة قال أمسک علیک لسانک الحدیث أخرجه الترمذی وحسنه.

وفی حدیث معاذ مرفوعا ألا أخبرک بملاک الأمر کله کف هذا وأشار إلی لسانه قلت یا رسول الله وانا لمؤاخذون بما نتکلم به قال وهل یکب الناس فی النار علی وجوههم الا حصائد ألسنتهم أخرجه أحمد والترمذی وصححه والنسائی وبن ماجة کلهم من طریق أبی وائل عن معاذ مطولا وأخرجه احمد أیضا من وجه أخر عن معاذ.

وزاد الطبرانی فی روایة مختصرة ثم انک لن تزال سالما ما سکت فإذا تکلمت کتب علیک أو لک وفی حدیث أبی ذر مرفوعا علیک بطول الصمت فإنه مطردة للشیطان أخرجه احمد والطبرانی وبن حبان والحاکم وصححاه.

وعن بن عمر رفعه من صمت نجا أخرجه الترمذی ورواته ثقات. وعن أبی هریرة رفعه من حسن إسلام المرء ترکه ما لا یعنیه أخرجه الترمذی وحسنه.(فتح الباری:۱۰/ ۳۷۴)

۱) مسند الامام احمد بن حنبل: ۸۶۱/۵، رقم الحدیث: ۱۷۳۴۵ (حسن لغیره)

۲) مستدرک الامام الحاکم، کتاب التوبة والانابة: ۲۸۹/۴، رقم الحدیث: ۷۶۶۷

مولانا ظفر احمد عثمانى صاحب رحمه الله د بهجة النفوس ترجمه د رحمة القدوس په نوم باندې کړې ده. د دې حديث د لاندې ليکى:

دلته يو سوال بل دې چه الله پاک لره د يادولو نه مراد ظاهرى يواځې والې دې يا که باطنى يا که د دواړو مجموعه؟ د ظاهرى يواځې والى مطلب خو دا دې چه په يو ځائې کښې يواځې شى. هغه سره بل هيڅ څوک نه وى او د باطنى يواځې والى معنى دا ده چه د هغه د ژړا سبب صرف د الله پاک ويره وى بل ئې هيڅ سبب نه وى او د مجموعه صورت دا دې چه هغه سره بل څوک هم نه وى او د ژړا سبب ئې هم د الله پاک نه سوا هيڅ نه وى.

که دا دواړه خبرې يوځائې ته راجمع شى نو په دې کښې شک نشته چه دا حالت زيات کامل دې او که يواځې والې پوره وى. ورسره څوک هم نه وى خو (الله پاک لره يادولو سره) په بل څه خيال باندې په ژړا شو. د الله پاک (د ويرې) د وجې نه ئې نه وى ژړلې. نه ئې د الله پاک د ياد د وجې نه (په محبت کښې) ژړلى دى نو بالاتفاق دا حالت هغه نه دې چه د هغې طرف ته اشاره کړې شوې ده. بلکه دا حالت مذموم دې. ځکه چه دا دهوکه (باندې مشتمل) ده. ظاهروى خو دا چه د الله پاک د ويرې د وجې نه ئې ژړلى دى (ځکه په ياد الهى سره پرې ژړا راغلې ده) خو په حقيقت کښې داسې نه ده بلکه اوښکې ئې الله پاک لره يادولو سره په ظاهر کښې راوځى. (خو چه هر کله په يواځې والى کښې ژړيدل فرض کړې شوې دى نو د دهوکې څه معنى؟ د دهوکې صورت خو هغه دې چه کله په مجمع کښې ذکر وى او د الله پاک د ياد د وجې نه ئې ژړلې وى او کوم صورت چه شارح بيان کړې دې په هغې کښې نه دهوکه ده او نه ثواب.

پاتې شو دريم صورت چه په جمع کښې الله پاک لره يادوى. او زړه ئې د الله پاک نه علاوه د نورو څيزونو نه خالى وى. د ذکر الله په اثر سره ئې اوښکې وتلې وى نو اميد دې چه دا سړې هم په هغه بابرکت خلقو کښې داخل دې (د چا چه په حديث کښې ذکر دې) ځکه چه په هغه باندې هم باطنا دا خبره صادق ده چه هغه په خلوت کښې الله پاک ياد کړې دې (ځکه چه د هغه باطن د ما سوا الله نه خالى وو اګر چه ظاهرا په مجمع کښې وو) او کوم صورت چه په طور د احتمال د حديث د لاندې وى هلته اميد خو (ضرور) وى اګر چه يقينى صورت هم هغه دې کوم ځائې کښې چه د حديث مضمون پوره موندلې شى او هغه هم هغه صورت دې چرته چه دواړه خبرې جمع وى (يعنى خلوت ظاهر هم. خلوت باطن هم).

د ذکر الله نه څه مراد دې؟ دلته يو بل سوال دې. هغه دا چه د ذکر الله نه مراد هغه ذکر دې کوم چه په ژبه او شونډو سره وى يا هغه چه په زړه سره وى. اګر چه ژبې له حرکت نه ورکوى يا چه په هر صورت کښې وى (آيا هغې ته به په هرحال کښې) ذکر وئيلې شى؟

جواب دا دې چه په دې صورتونو کښې په هر يو باندې ذکر الله صادقيږى چه د هغې دليل د رسول الله ﷺ ارشاد دې. کوم چه په صحيح حديث قدسى کښې راغلې دې:

«من ذکرنى فى نفسه ذکرته فى نفسى ومن ذکرنى فى ملاء من الناس ذکرته فى ملاء اکثر منهم واطيب» (۱)

(۱) مسند الامام احمد بن حنبل: ۳۳۳/۳، رقم الحديث: ۸۶۳۵

یعنی: چا چه زه په خپل زړه کښې یاد کړم، زه به هغه په خپل نفس کښې یاد کړم او څوک چه ما په جماعت کښې یادوی، زه به هغه د هغې نه په غوره جماعت کښې یاد کړم
نو رسول الله ﷺ دوارو ته د ذاکر لقب ورکړې دې او طفیلی خو د دې نه هم په کمه بهانه باندې امید ترې، بیا د صوفیاء کرامو په مذهب خو ذکر قلبی افضل دې

فائده: د ذکر افضل صورت: مولانا ظفر احمد تهانوی صاحب رحمه الله لیکی
د حکیم الامت رحمه الله هم دا تحقیق دې چه د ټولو نه افضل ذکر هغه ذکر دې چه په هغې کښې د ذکر لسانی سره ذکر قلبی راجمع وی، یواځې ذکر قلبی اګر چه افضل دې خو مختلف فیه دې. دویمه تجربه دا ده چه صرف ذکر قلبی د ډیر وخته پورې نه وی. لږ ساعت پس زړه یوخوا بل خوا متوجه شی او دا سړې په دهوکه کښې وی چه زه ذکر قلبی کوم، خو که د هغه زړه په ذکر قلبی کښې د غیر حق طرف ته نه متوجه کیږی نو هغه ته د ذکر لسانی ضرورت نشته، که په دې سره ئې ویره پیدا کیږی، ښه ځان پوهه کړه. (۱)

۲۵: باب الْخَوْفِ مِنَ اللَّهِ

[۶۱۱۵] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ رِبْعِيٍّ عَنْ حُذَيْفَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «كَانَ رَجُلٌ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ يُسِيءُ الظَّنَّ بِعَمَلِهِ، فَقَالَ لأَهْلِهِ إِذَا أَنَا مُتُّ فَخُذُونِي فَذَرُّونِي، فِي الْبَحْرِ فِي يَوْمٍ صَائِفٍ، فَفَعَلُوا بِهِ، فَجَمَعَهُ اللَّهُ ثُمَّ قَالَ مَا حَمَلَكَ عَلَى الَّذِي صَنَعْتَ قَالَ مَا حَمَلَنِي إِلاَّ مَخَافَتُكَ. فَغَفَرَ لَهُ». [ر ۳۲۹۲]

د سیدنا حذیفه رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د مخکښې امتونو د یو سړی ګمان د خپلو اعمالو متعلق خراب وو، هغه د خپل کور خلقو ته اووې چه کله زه مړ شم نو ما په ګرمه ورځ کښې اوچتولو سره په دریاب کښې اوشیندئ، د هغه د کور خلقو هغه سره هم دغه شان اوکړل، بیا الله پاک هغه راجمع کړو او د هغه نه ئې تپوس اوکړو چه تا داسې ولې اوکړل د دې څه وجه ده؟ هغه سړی اووې چه زه په دې باندې صرف ستا ویرې تیار کړې اوم، پس الله پاک د هغه مغفرت اوکړو.

﴿رِبْعِيٍّ﴾ د راء په کسرې او د باء په سکون سره او د عین په کسرې سره، د هغوی د پلار نوم خراش دې (بکسر الخاء)

قوله ﴿يُسِيءُ الظَّنَّ بِعَمَلِهِ﴾: د خپل عمل په باره کښې هغه سړې بدګمانه وو، په صحیح ابن حبان کښې دی چه دا سړې کفن پټونکې وو. (۲)

﴿ذَرُّونِي﴾: دا د باب تفعیل نه د امر حاضر معروف جمع مذکر صیغه ده. ﴿تذرية﴾ په هوا کښې الوځول، متفرق کول، ﴿یوم صائف﴾ ګرمه ورځ.

---

(۱) رحمة القدوس ترجمة بهجة النفوس. ص: ۳۰
(۲) ارشاد الساری ۱۳/۴۷۹، وفتح الباری: ۱۱/۳۸۰

د هغه په خيال کښې دا وو چه کله د هغه د بدن ذرات په سمندر کښې خوارهٔ شی نو هغه به د عذاب نه بچ شی
په وړاندې روايت کښې د دې نور هم تفصيل دې!

[٦١١٦] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ سَمِعْتُ أَبِي حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَبْدِ الْغَافِرِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ -رضي الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- ذَكَرَ رَجُلاً فِيمَنْ كَانَ سَلَفَ أَوْ قَبْلَكُمْ آتَاهُ اللَّهُ مَالاً وَوَلَدًا - يَعْنِي أَعْطَاهُ قَالَ - فَلَمَّا حُضِرَ قَالَ لِبَنِيهِ أَىَّ أَبٍ كُنْتُ قَالُوا خَيْرَ أَبٍ. قَالَ فَإِنَّهُ لَمْ يَبْتَئِرْ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرًا - فَسَّرَهَا قَتَادَةُ لَمْ يَدَّخِرْ - وَإِنْ يَقْدَمْ عَلَى اللَّهِ يُعَذِّبْهُ فَانْظُرُوا، فَإِذَا مُتُّ فَأَحْرِقُونِي، حَتَّى إِذَا صِرْتُ فَحْمًا فَاسْحَقُونِي - أَوْ قَالَ فَاسْهَكُونِي - ثُمَّ إِذَا كَانَ رِيحٌ عَاصِفٌ فَأَذْرُونِي فِيهَا. فَأَخَذَ مَوَاثِيقَهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَرَبِّي فَفَعَلُوا فَقَالَ اللَّهُ كُنْ. فَإِذَا رَجُلٌ قَائِمٌ، ثُمَّ قَالَ أَىْ عَبْدِي مَا حَمَلَكَ عَلَى مَا فَعَلْتَ قَالَ مَخَافَتُكَ - أَوْ فَرَقٌ مِنْكَ - فَمَا تَلاَفَاهُ أَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ». فَحَدَّثْتُ أَبَا عُثْمَانَ فَقَالَ سَمِعْتُ سَلْمَانَ غَيْرَ أَنَّهُ زَادَ فَأَذْرُونِي فِي الْبَحْرِ. أَوْ كَمَا حَدَّثَ. وَقَالَ مُعَاذٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ سَمِعْتُ عُقْبَةَ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -. [ر: ٣٢٩١]

د سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم (د تيرو امتونو) د يو سړی ذکر اوفرمائيلو چه الله پاک هغه ته مال او اولاد ورکړې وو. وې فرمائيل چه کله د هغه د مرګ وخت رانزدې شو نو هغه د خپلو ځامنو نه تپوس اوکړو: د پلار په حيثيت سره زه ستاسو دپاره څنګه اوم؟ ځامنو ئې اووې: ته ډير غوره پلار ئې، بيا هغه سړی اووې چه هغه الله پاک سره هيڅ نيکی نه ده جمع کړې (قتاده د ﴿لم يبتئر﴾ تفسير ﴿لم يدخر﴾ سره کړې دې) چه که هغه الله پاک ته پيش کړې شو نو الله پاک به هغه ته عذاب ورکوی. (هغه خپلو ځامنو ته اووې چه) ګورئ! چه کله زه مړ شم نو زما بدن اوسيزئ او چه کله زه سکارهٔ شم نو ما اوړهٔ کړئ او د يوې تيزئ هوا په ورځ باندې ما په هغې کښې والوځوئ. هغه د خپلو ځامنو نه په دې لوظ واخستلو، پس ځامنو هغه سره هم دغه شان معامله اوکړه. بيا الله پاک اوفرمائيل: چه اوشه! پس سړې ولاړ په نظر راغلو. الله پاک ترې تپوس اوکړو اې زما بنده! تا چه دا کوم حرکت کړې دې دې ته کوم څيز تيار کړې؟ هغه اووې: ستا ويرې! الله پاک رحم کولو سره د (هغه ګناهونه معاف کولو سره هغه) کمې پوره کړو

قوله: ﴿فَاسْحَقُونِي، أَوْ قَالَ فَاسْهَكُونِي﴾: د ﴿سحق﴾ او ﴿سهق﴾ دواړو معنی د ميده کولو ده.

﴿فَأَذْرُونِي﴾ **د باب نصر نه ذرا- ذروا، او د باب ضرب نه ذرى- ذريا او د باب افعال نه اذرى- اذراء او د تفعيل نه ذرى- تذرية. د ټولو يوه معنی ده، ذره ذره کول، ذره ذره کولو سره د هوا**

په رخ پريخودل (۱)

قوله: ﴿فَمَا تَلَافَاهُ أَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ﴾: علامه عيني رحمه الله ليکي:

﴿کلمة ما موصولة وکلمة أن مصدرية أى الذى تلافاه أى تداركه بأن رحمه أى بالرحمة والضمير المنصوب فى تلافاه يرجع إلى عمل الرجل ويجوز أن يكون ما نافية وكلمة الاستثناء محذوفة على مذهب من يجوز حذفها أى ماتلافاه إلا أن رحمه﴾ (۲)

يعنى: دلته ما موصوله او ان مصدريه دې، معنى داسې شوه ﴿الذى تلافاه وتداركه بالرحمة﴾ او ﴿تلافاه﴾ ضمير منصوب مرجع عمل رجل دې. مطلب دا شو چه الله پاک په خپل رحمت سره د هغه سړی کمې پوره کړو، دا هم کيدې شی چه ﴿ما﴾ نافيه وی او حرف استثناء محذوف وی، دا د هغه حضراتو په مسلک باندې دې کوم چه د حرف استثناء حذف جائز ګنړی، په دې صورت کښې به ئې معنى دا وی: ﴿ماتلافاه الا ان رحمه﴾ يعنى: الله پاک د هغه د بدعملئ کمې پوره کړو، په هغې باندې رحم فرمائيلو سره.

قوله: ﴿فَأَخَذَ مَوَاثِيقَهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَرَبِّي﴾: ﴿مواثيق﴾ د ميثاق جمع ده. عهد ته وائى. يعنى هغه سړې د ټولو نه عهد واخستلو او هغوی ته ئې اووې چه په تاسو کښې دې هر يو ﴿وربى لافعلن كذا﴾ اوائى.

او دا هم احتمال دې چه دا خبر ورکونکى قسم خوړلې دې چه قسم په الله! هغه د ټولو نه عهد واخستلو. خبر ورکونکې قسم خوړلو سره دا بيانول غواړی چه هغه په خپله خبره کښې رشتينې دې. (۳)

قوله: ﴿وَقَالَ مُعَاذٌ﴾: د معاذ بن معاذ دا تعليق امام مسلم رحمه الله موصولا نقل کړې دې. (۴) په حديث الباب کښې عقبه بن عبد الغافر، د سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه نه په ﴿عن﴾ سره نقل کوی، په دې دې تعليق کښې د سماع حديث تصريح ده.

قوله: ﴿قَالُوا خَيْرَ أَبٍ﴾: ﴿خيراب﴾ منصوب هم لوستلې شی، په دې صورت کښې به د دې عامل ناصب ﴿كنت﴾ مقدر وی. ﴿اى كنت خيراب﴾ او مرفوع ئې هم لوستلې شی، په دې صورت کښې به دا د مبتدا محذوف ﴿انت خير﴾ وی، ﴿اى انت: خيراب﴾ (۵)

---

(۱) ارشاد السارى ۴۷۹/۱۳، وفتح البارى: ۳۸۰/۱۱، وعمدة القارى: ۱۱۱/۲۲. ۱۱۲

(۲) عمدة القارى: ۱۱٤/۲۳

(۳) ارشاد السارى ۴۸۰/۱۳، وعمدة القارى: ۱۱٤/۲۳

(۴) ارشاد السارى ۴۸۰/۱۳، وعمدة القارى: ۱۱٤/۲۳

(۵) ارشاد السارى ۴۸۰/۱۳، وعمدة القارى: ۱۱٤/۲۳

قوله: ﴿مخافتك، أو فرق منك﴾: د راوی شک دې چه ﴿مخافتك﴾ یا ﴿فرق منك﴾ ئې اووې. ﴿فرق﴾ (د فاء او راء په فتحې سره) په معنی د خوف راځی.

یو اشکال او د هغې جوابات: دې سړی خپل اولاد ته وصیت اوکړو چه د مرګ نه پس دې د هغه بدن د سیزلو نه پس ذره ذره کولو سره په سمندر کښې ګزار کړې شی چه د آخرت حساب د هغه سره او نه شی. ګویا د الله پاک مخکښې د حساب نه د بچ کیدلو هغه سړی دا تدبیر سوچ کړو. په بعض روایتونو کښې د هغه دا قول هم دې چه ﴿فوالله لئن قدر الله علی لیعذبنی﴾ یعنی که الله پاک په ما باندې د مرګ نه پس قدرت حاصل کړو نو ماته به زما د ګناهونو د وجې نه عذاب راکړی. د دې نه معلومیږی چه دا سړې د الله پاک د قدرت نه جاهل وو. هغه ته دا معلومه نه وه چه الله پاک د انسان په دوباره ژوندی کولو باندې قادر دې، اګر که د هغه بدن ذره ذره کولو سره د هواګانو په رخ اوشیندلې شی نو د الله پاک د قدرت کامله نه د ناخبره انسان ته څنګه بخښنه اوکړې شوه.

① د دې یو جواب خو دا ورکړې شوې دې چه دا سړې د مرګ نه مخکښې په خپلو کړو ګناهونو باندې پښیمانه شوې وو ﴿والندمة التوبة﴾ او پښیمانه کیدل توبه ده. د دې ندامت او توبې د وجې نه هغه ته بخښنه اوکړې شوه. هر چه د ﴿فوالله، لئن قدر الله علی لیعذبنی﴾ والا روایت تعلق دې. په هغې کښې د قدر معنی د تنګولو ده، د قدر معنی د قادر کیدو هم راځی او د تنګولو هم راځی. په سورة طلاق آیت ۷ کښې دی ﴿ومن قدر علیه رزقه﴾ او د سورة فجر په آیت ۱۶ کښې دی ﴿وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ﴾ په دې کښې د قدر معنی د تنګولو ده، نو د دې روایت مطلب دا دې چه که د مرګ نه پس الله پاک په ما باندې تنګسیا راوستله او د فراخۍ معامله ئې او نه فرمائیله نو ماته به عذاب راکړی. د دې تفسیر مطابق د الله پاک د قدرت نه د جهالت سوال نه پیدا کیږی.

② او که ﴿فوالله، لئن قدر الله علی﴾ د قدرت په معنی کښې هم واخستلې شی نو زیات نه زیات به دا وئیلې شی چه هغه دا جمله د خپل جهالت په بناء په غلطۍ سره وئیلې ده او د جهالت په بناء داسې غلطی د معاف کیدو قابل کیدې شی.

③ او دا هم وئیلې شو چه د زیاتې ویرې د وجې نه، د هغه د ژبې نه دا جمله اُزوتله. او پوهه پرې نه شو. د زیاتې ویرې د وجې نه هغه په ناپوهۍ کښې دا جمله اووې، کومه چه د معافۍ قابله ده. په حدیث کښې راځی د جهنم نه وتلو سره چه کوم سړې د ټولو نه آخر کښې جنت ته داخلیږی او الله پاک هغه ته اوائی: ﴿إِنَّ لَكَ مِثْلَ الدُّنْيَا وَعَشَرَةَ أَمْثَالِهَا﴾ ستا دپاره د دنیا او د هغې لس چنده جنت دې نو هغه به د زیاتې خوشحالۍ نه دوه کرته اوائی ﴿رب انت عبدی وانا ربك﴾ (یعنی اې زما ربه! ته زما بنده ئې او زه دې رب یم) دا کلمه د کفر ده خو د خوشحالۍ نه مغلوب کیدو سره د هغه د ژبې نه دا جمله په ناپوهۍ کښې اووتله، په دې وجه به دې ته کفر

نه شي وئيلې. او هغه به د مواخذې قابل نه وی.

هم دغه شان د هغه سړی ﴿ لئن قدر الله علی لیعذبنی ﴾ وئيل هم د زياتې ويرې په حالت كښې وو. او په ناپوهئ سره د هغه د ژبې نه اووتل نو په عام حالاتو كښې اګر چه دا د كفر كلمه ده خو د الله پاک د ويرې نه مغلوب كيدو سره چونكه د هغه د ژبې نه دا خبره وتلې ده. په دې وجه به دې خبرې ته ذ هغه سړی په حق كښې كفر نه شي وئيلې. (۱)

۲۶: بَابُ الاِنْتِهَاءِ عَنِ الْمَعَاصِي

امام بخاری رحمه الله په دې باب كښې د ګناهونو اومعاصی نه د بنديدلو وجوب بيان فرمائيلې دې

[۶۱۱۷] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- «مَثَلِي وَمَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَتَى قَوْمًا فَقَالَ رَأَيْتُ الْجَيْشَ بِعَيْنَيَّ، وَإِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ فَالنَّجَا النَّجَاءَ. فَأَطَاعَتْهُ طَائِفَةٌ فَأَدْلَجُوا عَلَى مَهْلِهِمْ فَنَجَوْا، وَكَذَّبَتْهُ طَائِفَةٌ فَصَبَّحَهُمُ الْجَيْشُ فَاجْتَاحَهُمْ». [۶۸۵۴]

د سيدنا ابو موسى اشعری رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: زما او څه چه ما سره الله پاک راليږلې دی د هغې مثال د يو داسې سړی دې چه يو قوم ته راشی او اوائی چه ما (ستاسو د دشمنانو) لښكر په خپلو سترګو باندې ليدلې دې او زه ښكاره ويرونكې يم. پس په تيزئ سره اوځئ. په دې باندې يو جماعت خبره اومنله او هغوی په اطمينان سره يو محفوظ ځائې ته اووتل او خلاصې ئې اوموندلو او دويم جماعت تكذيب اوكړو او لښكر په هغوی باندې د صبا په وخت ناڅاپه راغلو او هغوی ئې ختم كړل.

ابو اسامة د حماد بن سلمة كنيت دې.

قوله: ﴿إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ﴾: ﴿عريان﴾ د دې لغوی معنی ده: بربنډ، بې جامو. دلته خو هم دا معنی مراد ده، يو سړې دشمنانو نيولو سره بربنډ كړې وو، هغه خپل قوم ته هم په دې حالت كښې راتلو سره خبر وركولو او په ثبوت كښې ئې خپل بې جامې كيدل په طور د قرينې او علامت پيش كړل، خلق هغه په خرق عادت او خلاف معمول حالت كښې ليدلو سره د هغه په خبره باندې يقين اوكړو.

---

(۱) اوګورئ: شرح ابن بطال: ۱۹۲/۱۰، ۱۹۳

(۲) اخرجه مسلم فی الفضائل، باب شفقته علی امته، رقم: ۲۲۸۳

(الجيش) عسكر العدو مغيرا، (العريان) الذی تجرد من ثوبه ورفعه بيده اعلاما لقومه بالغبارة عليهم ضرب به النبی صلی الله عليه وسلم المثل لامته لانه تجرد لاندارهم. (فالنجاة النجاة) انجوا بانفسكم واسرعوا بالهرب. (فادلبوا) من الادلاج، وهو السير فی الليل او اوله. (مهلهم) تانيهم وسكينتهم. (فصبحهم) اتاهم صباحا، ای بغتة، (فاجتاحهم) استاصلهم واهلكهم.

رسول الله ﷺ خپل مثال د هغه سړي سره ورکړو، رسول الله ﷺ ته د ورکړې شوې معجزات او خرق عادات نخښو تقاضه هم دا ده چه په هغوی باندې ایمان راوړلې شی.[1]

بعضو وئیلي دي چه د ﴿عریان﴾ معنی فصیح راخی. ﴿نذیرعریان﴾ په وضاحت او فصاحت سره ویرونکي.[2]

﴿النَّجَاءَ النَّجَاءَ﴾: نجاء په معنی د سرعت او تندئ سره د تلو ده. دا منصوب علی الاغراء دې او فعل محذوف ﴿اطلبوا﴾ یا ﴿الزموا﴾ دي: ای الزموا النجاء النجاء.[3]

﴿فَأَدْلَجُوا﴾: دا د باب افعال ﴿ادلاج﴾ نه دې. چه د هغې معنی د شپې په ابتدائي حصه یا د شپې د تلو راځی.[4]

﴿عَلَى مَهَلِهِمْ﴾ مهل: وقار او اطمینان ته وائی، یعنی هغه خلق په اطمینان او وقار سره د شپې اوتل.

﴿فَصَبَّحَهُمُ الْجَيْشُ﴾: ﴿صبح﴾ معنی په سحر کښې د راتلو ده. ﴿ای اتاهم صباحا﴾، خو دا بیا د ناڅاپه راتلو دپاره استعمالیدل شروع شو.

﴿اجْتَاحَهُم﴾: اجتاح: د جرړې نه ویستل او ختمول.

[۶۱۱۸] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ النَّاسِ كَمَثَلِ رَجُلٍ اسْتَوْقَدَ نَارًا، فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ جَعَلَ الْفَرَاشُ وَهَذِهِ الدَّوَابُّ الَّتِي تَقَعُ فِي النَّارِ يَقَعْنَ فِيهَا، فَجَعَلَ يَنْزِعُهُنَّ وَيَغْلِبْنَهُ فَيَقْتَحِمْنَ فِيهَا، فَأَنَا آخُذُ بِحُجَزِكُمْ عَنِ النَّارِ، وَأَنْتُمْ تَقْتَحِمُونَ فِيهَا». [ر: ۳۲۴۴]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زما او د خلقو مثال د داسې سړي دې چا چه اور بل کړو، چه کله دهغې نه چاپیره رڼا شوه نو پتنګان او حشرات کوم چه په اور باندې راغورځیږي په هغې باندې راغورځیدل شروع شو او اور بلونکی هغوی د دې نه ویستل، خو هغه د هغه په قابو کښې رانغلل او په اور کښې بربو تل، هم دغه شان زه تاسو د لنګ نه نیولو سره د اورنه راوباسم او تاسو یئ چه په هغې کښې ځان غورځوئ

د ابوالیمان نوم حکم بن نافع دې او د ابو الزناد نوم عبدالله بن ذکوان دې

﴿جَعَلَ الْفَرَاشُ﴾ دا د ﴿فراشة﴾ جمع ده، پتنګ ته وائی.

---

[1] ارشاد السارى ۳۸۱/۱۳، وفتح البارى: ۴۸۴/۱۱، وعمدة القارى: ۱۱۵/۲۳

[2] وفتح البارى: ۴۸۴/۱۱، وعمدة القارى: ۱۱۶/۲۳

[3] ارشاد السارى ۳۸۱/۱۳، وفتح البارى: ۴۸۴/۱۱، وعمدة القارى: ۱۱۶/۲۳

[4] ارشاد السارى ۳۸۱/۱۳، وفتح البارى: ۴۸۵/۱۱، وعمدة القارى: ۱۱۶/۲۳

﴿فَيَقْتَحِمْنَ﴾ دا د باب افتعال نه دي، د اقتحام معنى د داخليدو راځي.
﴿بِحُجَزِكُمْ﴾ ﴿حجز﴾ (د حاء په ضمې او د جيم په فتحې سره)، دا د ﴿حجزة﴾ جمع ده. معقد ازار يعنى د ازار تړلو ځائي ته وائي. په ﴿حجزكم﴾ كښې دغائب نه دخطاب طرف ته التفات دې (۱).
علامه طيبى رحمه الله په شرح مشكاة كښې ليكى:
﴿ تحقيق التشبيه الواقع فى هذا الحديث يتوقف على معرفة معنى قوله {ومن يتعد حدود الله فأولئك هم الظالمون} [البقرة: ۲۲۹] وذلك أن حدود الله هى محارمه ونواهيه كما فى الصحيح إلا أن حمى الله محارمه ورأس المحارم حب الدنيا وزينتها واستيفاء لذتها وشهواتها فشبه -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- إظهار تلك الحدود من الكتاب والسنة باستنقاذ الرجال من النار وشبه فشو ذلك فى مشارق الأرض ومغاربها بإضاءة تلك النار ما حول المستوقد وشبه الناس وعدم مبالاتهم بذلك البيان وتعديهم حدود الله وحرصهم على استيفاء تلك اللذات والشهوات ومنعه إياهم عن ذلك بأخذ حجزهم بالفراش التى يقتحمن فى النار ويغلبن المستوقد على دفعهن عن الاقتحام كما أن المستوقد كان غرضه من فعله انتفاع الخلق به من الاستضاءة والاستدفاء وغير ذلك والفراش لجهلها جعلته سببا لهلاكها، فكذلك القصد بتلك البيانات اهتداء الأمة واجتنابها ما هو سبب هلاكهم وهم مع ذلك لجهلهم جعلوها مقتضية لترديهم وفى قوله: آخذ بحجزكم استعارة مثل حالة منعه الأمة عن الهلاك بحالة رجل أخذ بحجزة صاحبه الذى كان يهوى فى مهواة مهلكة اهـ ﴾ (۲).
يعنى: په حديث مبارک کښې د مذکوره تشبيه تحقيق د دې آيت کريمه په معنى باندې پوهيدو باندې موقوف دې: ﴿ ومن يتعد حدود الله فأولئك هم الظالمون ﴾ د دې تفصيل دا دې چه د حدود الله نه مراد د الله پاک حرام کړې شوې کارونه دى او څيزونه دى. ﴿ حمى الله ﴾ نه هم ﴿ محارم الله ﴾ مراد دى. د ناجائز او حرام کارونو جرړې، دنيا او د هغې ډول سره محبت او د دنيا د لذتونو حصول دې، نو رسول الله ﷺ د کتاب او سنت نه د حدود او محارم اظهار او بيان ته خلقو لره د جهنم نه د بچ کولو سره تشبيه ورکړه.
بيا ئې په مشرق او مغرب کښې د هغې خوريدو ته د اور د وجې نه د ګيرچاپيره څيزونو روښانه کيدو سره تشبيه ورکړه او د خلقو د دې بياناتو پرواه نه کول او د دنيا د لذتونو په حصول کښې لګيدل. د الله پاک حدود د خپو لاندې کول او د حرام کارونو ارتکاب کول او د رسول الله ﷺ د هغه محارم نه منع کول. د دې تشبيه رسول الله ﷺ د پتنګانو د اور طرف ته راتلو او د انسان هغوى لره د هغه اور نه د منع کولو سره ورکړه.
پس څنګه چه د اور د روښانه کونکى غرض صرف دا وى چه خلق د دې د رڼا او حرارت

---

۱) ارشاد السارى ۳۸۲/۱۳. هم دغه شان اوګورئ: النهاية: ۳۳۷/۱
۲) شرح الطيبى: کتاب الايمان، باب الاعتصام بالکتاب والسنة، ۳۰۷/۱، ۳۰۸، وارشاد السارى: ۴۸۳/۱۳

فائده حاصل کړي، خو پتنګان هغې لره د خپلې ناپوهۍ د وجې نه هم هغه اور د خپل هلاکت سبب جوړ کړي.
هم دغه شان د قرآن او سنت نه د محارم الله او حدود الله بياناتو مقصد د امت رهنمائي، د هغوی خير خواهي او د جهنم د دخول او هلاکت اسباب نه هغه بچ کول دي، خو خلق د خپلې ناپوهۍ په وجه باندې هم په هغه څيزونو کښې اخته دي کوم چه د هغوی د هلاکت او دخول فی النار سبب دې.

د حديث په دې جمله ﴿ اخذ بحجزكم ﴾ کښې استعاره تمثيليه ده، رسول الله ﷺ امت لره د هلاکت او د جهنم په کنده کښې د غورځيدو نه د بچ کولو حالت ته د هغه سړي د حالت سره تشبيه ورکړې ده، کوم چه زورې کندې ته غورځيدونکې خپل دوست د هغه د لنګ د ترلو ځائې نه نيولو سره منع کوي.

د علامه طيبي رحمه الله د کلام حاصل: د علامه طيبي رحمه الله ددې کلام حاصل دا دې چه په حديث کښې د درې امورو تشبيه د درې څيزونو سره ورکړې شوې ده.

① د قرآن او سنت د حدودو بيان ته، د اور نه د بچ کولو او راويستلو سره تشبه ورکړې شوه، يعنې څنګه چه اور بلونکې سړې هغه پتنګانو لره د اور نه د بچ کولو کوشش کوي، هم دغه شان په قرآن او سنت کښې د حدود الله بيان هم خلقو لره د هلاکت نه د بچ کولو او د نجاة په لاره باندې د راوستلو کوشش کوي.

② د قرآن او نبوی حدود عام کيدو ته ئې د اور په روښانه کيدو سره تشبيه ورکړه، يعنې څنګه هغه سړی اور بل کړو، په هغې سره رڼا خوره شوه، د حدود الله عام کيدل، د اور هغه رڼا په شان دې کومه چه په اور بلولو سره د هغه سړی نه چاپيره خور شوې دې.

③ د خلقو د الله پاک حدود لره د خپو لاندې کولو سره په خوند اخستلو کښې اخته کيدل او د رسول الله ﷺ د هغوی منع کولو ته تشبيه ورکړې شوې ده د پتنګانو سره کوم چه اور لره روښانه ليدلو سره په هغې کښې غورځيږي، او اور بلونکې هغه سړې هغوی لره د اور نه د منع کولو کوشش کوي.

[۶۱۱۹] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ عَنْ عَامِرٍ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ». [ر: ۱۰]

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: صحيح مسلمان هغه دې چه د هغه د لاس او ژبې (د شر) نه نور مسلمانان محفوظ وی او حقيقة هجرت کونکې سړې هغه دې، کوم چه هغه څيزونو نه هجرت اوکړی (او هغه پريږدی) د کومو نه چه الله پاک منع کړې ده (يعنې ګناهونو لره ترک کونکې اصلي مهاجر دې او د هجرت اصل ثواب او فائده به هم هغه ته ملاويږي).

قوله: ﴿الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ﴾: مسلمان هغه دې چه د هغه د

ژبې او د لاس نه نور مسلمانان محفوظ وی
﴿ المسلم ﴾ کښې الف لام عهد خارجی دې او د دې نه کامل مسلمان مراد دې يعنی کامل مسلمان هغه دې چه بل مسلمان د هغه د ژبې او د لاس د شر نه محفوظ وی.[1]
علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه د علمی تحقیق د حده پورې خو صحیح ده چه ته وئیلې شې چه الف لام د عهد دپاره دې او ﴿ المسلم الکامل ﴾ یا ﴿ المسلم الممدوح ﴾ په معنې کښې دې، خو په دې صورت کښې په کلام کښې زور باقی نه پاتې کیږی، که الف لام د جنس دپاره واخستلې شی نو مطلب به دا وی چه د مسلم د لقب هغه سړې حقدار او مستحق دې چه د هغه د لاس او ژبې د شر نه نور محفوظ وی که څوک نورو ته تکلیف او ضرر ورکوی نو هغه ته به موذی او ضار وئیلې شی، مسلم به ورته نه شی وئیلې، په دې صورت کښې تنبیه او زجر زیات دې.
دا بالکل هم داسې ده لکه چه اهل عرب په ﴿ ابل ﴾ باندې د ﴿ مال ﴾ او په ﴿ عرب ﴾ باندې د ﴿ ناس ﴾ اطلاق کوی، ﴿ المال الابل ﴾، ﴿ الناس العرب ﴾، حال دا چه د ابل نه علاوه د مال او عرب نه علاوه انسانان نور هم دی. خو د ابل د اهمیت بیانولو دپاره د جنس مال او د عرب د اهمیت بیانولو دپاره د جنس ناس اطلاق په ابل او عرب باندې کړې شوې دې
هم دغه شان قاعده ده چه په خانه کعبه باندې د بیت اظهار د هغې د عظمت د اظهار کولو دپاره کړې شوې دې، هم دغه شان د سیبویه په کتاب باندې د ﴿ الکتاب ﴾ اطلاق دا هم د عظمت د اظهار دپاره دې، دلته دې هم الف لام د جنس دپاره واخستلې شی او مطلب دې دا وی چه د کوم سړی د لاس او ژبې نه نور خلق محفوظ نه وی هغه د مسلمان بللو مستحق نه دې، ګویا دا د تنزیل الناقص بمنزلة المعدوم د قبیل نه دې، چه مسلمان صرف هغه چاته وئیلې کیدې شی چه نور خلق د هغه د شر نه محفوظ وی، دا عنوان که اختیار کړې شی نو په دې سره به خلقو ته تنبیه وی او هغوی به د تکلیف نه د بچ کیدو اهتمام کوی چه مونږ نور ته تکلیف یا ضرر اورسولو نو مونږ به د مسلمان بللو هم حقدار نه یو، لهذا مونږ له د دې نه بچ کیدل پکار دی.[2]
خلاف د اول صورت چه که هلته تاسو د ﴿ المسلم الکامل ﴾ ترجمه اوکړئ نو انسان دا سوچ کولې شی چه په ما کښې نور هم نقصانات دی که دا یو کوتاهی بله هم اوشوه نو څه چل به اوشی، په دې کښې دومره زجر او تنبیه نه وی، څومره تنبیه چه د الف لام جنسی په اخستلو کښې کیږی.
بعض حضراتو فرمائیلې دی چه په اصل کښې دلته دا بیانول مقصود دی چه مسلم د اسلام نه ماخوذ دې لهذا دلته د مسلم علامت دا کیدل پکار دی، چه هغه نه نورو ته ضرر او نه

---

[1]) عمدة القاری : ۱۳۲/۱
[2]) فیض الباری، ۸۰/۱، وایضاح البخاری : ۱۷۹/۲

رسيږي. دلته هغه علامت لره بيانول مقصود دی، چه د هغې نه د انسان په اسلام باندې استدلال کيدلې شي او د کوم علامت نه چه هغه مسلمان ګڼړلې کيدې شي او هغه دا دې چه نور د هغه د شر نه محفوظ وی، چاته د هغه نه تکليف او نه رسيږي. (١)

يوه شبه او د هغې جواب: دلته د حديث الفاظ ﴿ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ ﴾ نه معلوميږي چه که يو سړې نورو ته تکليف نه رسوی نو هغه مسلمان دې که مونځ کوی او که نه کوی، که روژه نيسی او که نه نيسی، هم دغه شان که نور فرائض ادا کوی او که نه ادا کوی، ځکه چه د هغې نه د يو څيز تذکره نشته.

د دې جواب دا دې چه دلته د ﴿ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ ﴾ سره د ﴿ مع مراعاة باقی الارکان ﴾ قيد هم ملحوظ دې. (٢) يعنی دا نه ده چه دومره خبره د مسلمانيدو دپاره کافی ده بلکه د نور ارکان اسلام د ادا کولو سره د دې اهتمام ضروری دې.

دويم جواب دا ورکړې شوې دې چه دلته صرف دومره خبره بيان کړې شوې ده چه په مسلمان کښې دا د سلامتئ وصف کيدل پکار دی، د يو څيز د اهميت د وجې نه د دې تذکره شوې ده، د دې نه به دا ښکاره معلوميږی چه د نورو ارکان اسلام او ايمان څه اهميت نشته او مسلمان د هغې د ادا کولو مکلف نه دې، د هغې خو دلته هيڅ ذکر نشته. (٣)

غير مسلمو ته د تکليف رسولو حکم: بيا دلته ﴿ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ ﴾ کښې د مسلمون په قيد سره اشکال پيدا کيږی چه د شر نه حفاظت د اهل اسلام دپاره خاص نه دې، نورو انسانانو لره هم د خپل شر نه بچ کول پکار دی، بلکه د تکليف نه خو د حيواناتو حفاظت هم ضروری دې، پس په بخاری کښې روايت دې:

﴿ عُذِّبَتِ امْرَأَةٌ فِي هِرَّةٍ حَبَسَتْهَا حَتَّى مَاتَتْ جُوعًا فَدَخَلَتْ فِيهَا النَّارَ - قَالَ فَقَالَ وَاللهُ أَعْلَمُ - لَا أَنْتِ أَطْعَمْتِهَا، وَلَا سَقَيْتِهَا حِينَ حَبَسْتِيهَا، وَلَا أَنْتِ أَرْسَلْتِيهَا فَأَكَلَتْ مِنْ خَشَاشِ الْأَرْضِ ﴾ (٤)

يعنی يوې زنانه ته صرف په دې وجه باندې عذاب ورکړې شو چه هغې يوه پيشو په قيد کښې اوساتله ترڅو چه هغه د لوږې نه مړه شوه، چه د هغې د وجې نه هغه زنانه جهنم ته لاړه. هغې ته اوويلې شو: تا د قيد دوران کښې په هغې نه خوراک اوکړو او نه څکاک او نه دې هغه پريخودله چه د زمکې د حشراتو نه ئې خوراک کړې وې.

د دې نه معلومه شوه چه د ځناورو ته د تکليف رسولو نه منع کړې شوې ده، بيا د ﴿المسلمون﴾

---

(١) فضل الباری : ٣٢٥/١

(٢) فتح الباری : ٥٣/١

(٣) امداد الباری : ٣٢٤/٥٤٠

(٤) صحيح البخاری، کتاب المساقاة، باب فضل سقی الماء، رقم ٢٣٦٥، وکتاب بدء الخلق، باب اذا وقع الذباب فی شراب احدکم فليغمسه، الخ رقم ٣٣١٨، وکتاب احاديث الانبياء، باب (بلا ترجمة، بعد باب حديث الغار) رقم : ٣٤٨٢

قید ولې دې؟

د دې جواب دا دې چه د مسلمان واسطه زیات تر د مسلمانانو سره وی، شپه او ورځ د هغه اختلاط او ملاویدل د مسلمانانو سره وی، په دې وجه باندې د ﴿المسلمون﴾ قید ذکر کړې شو.[1]

حاصل دا دې چه قید، قید احترازی نه دې، بلکه قید واقعی دې، چونکه د یو مسلمان استوګنه، د هغه اوسیدل او د هغه معاشرت د مسلمانانو سره دې، په دې وجه د هغه ذکر اوکړې شو! کفارو ته د تکلیف رسولو او نه رسولو متعلق په دې حدیث کښې هیڅ حکم نشته او دا حدیث د دې نه خاموش دې، د هغې ځانله تفصیل دې چه د کفارو دوه قسمونه دی ذمی او حربی، که هغه ذمی وی نو ﴿ دماؤهم کدمائنا واموالهم کاموالنا واعراضهم کاعراضنا ﴾ د اصول په وجه باندې هغوی په ﴿ المسلمون ﴾ کښې داخل دی. اګر که هغه حقیقتا مسلمان نه وی، خو هغه حکما په اهل اسلام کښې داخل کړې شو، ځکه چه د هغوی د دماء، اموال او اعراض د حرمت هم هغه حکم دې، کوم چه د مسلمانانو د دماء اموال او اعراض حکم دې.

د کفار اهل حرب دوه قسمونه دی: یو مصالحین د چا سره چه صلح شوې ده، دویم محاربین د چا سره چه صلح نه ده شوې، د چا سره چه صلح شوې ده هغوی سره د تعرض اجازت نشته، او د صلح مطابق به د هغوی د مالونو، دماء او د اعراضو حفاظت ذمه داری وی، لهذا هغوی به هم حکما د ﴿ المسلمون ﴾ په قید کښې داخل وی.

پاتې شو کفار محاربین کوم چه اهل حرب دی او د هغوی سره صلح نشته نو بیشکه هغوی داسې دی چه هغوی ته به ضرر رسولې شی او هغه هم په دې وجه چه هغوی د اسلام مقابله کول او د اسلام لاره بندول پریږدی، پس هم دا به مستثنی وی او باقی نور مستثنی نه دی، هغوی به حکما په ﴿ المسلمون ﴾ کښې شامل وی.[2] پس په بل روایت کښې راځی ﴿ والمؤمن من امنه الناس علی دمائهم واموالهم ﴾[3] دلته د ﴿ الناس ﴾ لفظ عام دې، او په دې کښې مسلمان، ذمی او حربی مصالح ټول داخل دی.

بهر حال د حدیث شریف مقصد دا دې چه یو مسلمان په خپل ژوند کښې، د خپل یو قول، خپل یو عمل، په خپل څه بل څه حرکت سره، په معاشره کښې دننه د نورو خلقو دپاره د تکلیف باعث نه دی کیدل پکار چه هم دا ده د هغه د اسلام تعلیم او د هغه د امن او سلامتۍ والا پغمبر د تربیت حکم دې.

قوله: ﴿مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ﴾: د لسان د شر نه کنځلې، بدې ردې، لعن طعن، بهتان او غیبت وغیره مراد دی، د هر یو نه بچ کیدل واجب او ضروری دی. ﴿ من لسانه ﴾ ئې فرمائیلې

---

[1]) فتح الباری ۵۳/۱

[2]) راجع للاستزادة : فضل الباری ۳۲۵/۱، عمدة القاری ۱۳۳/۱

[3]) سنن النسائی ۲۶۶/۲، کتاب الایمان وشرائعه، باب صفة المؤمن، وجامع الترمذی، کتاب الایمان، باب ما جاء ان المسلمون من سلم المسلمون من لسانه ویده، رقم : ۲۶۲۷

دي، ﴿من قوله﴾ ئې نه دي فرمائيلي، ځکه چه د لسان نه تکليف رسول بغير د تلفظ او تکلم نه هم کيږي، لکه چه انسان خپله ژبه راويستلو سره خولۀ ورانه کړه په دې سره هم تکليف رسيږي، نو د لسان لفظ ئې په دې وجه استعمال اوفرمائيلو چه په دې کښې تلفظ او قول ته هم شامل شي او د ژبې د تکليف او اذيت رسولو نور صورتونه هم پکښې داخل شي.

﴿ويده﴾ ئې ذکر اوفرمائيلو، د لاس په شر کښې ضرب او قتل هم داخل دي، دفع او هدم هم، هم دغه شان په دې کښې کتابة بالباطل هم داخل دي.

بعض حضراتو وئيلې دی چه تکليف خو په نورو اندامونو سره هم رسولې شي، بيا د يد تخصيص ولې اوکړې شو؟

د دې وجه دا ده چه د افعالو سلطنت په لاسونو سره ظاهريږي، اخذ و بطش، وصل، قطع، منع، اعطاء دا ټول په لاس سره کيږي، يعنی اکثر او ډير افعال چونکه په لاس سره کولې شي په دې وجه ئې د هغه ذکر اوفرمائيلو، د نورو اندامونو نه احتراز مقصود نه دې.

يا داسې اووايئ چه د قبض على مال الغير نه چونکه په يد سره تعبير کولې شي نو د قتل او ضرب وغيره سره دا نقصان کوم چه د قبض على المال په صورت کښې کيږي، د شاملولو دپاره دلته د ﴿يد﴾ عنوان اختيار کړې شوې دې. (۱)

د تقديم لسان وجه: دلته دا سوال کړې شوې دې چه لسان په يد باندې ولې مقدم کړې شو، پس د دې وجه دا ده چه په ژبه باندې کوم تکليف رسولې شي هغه عام هم دې او تام هم دې. ځکه چه په لاس سره خو هغه چاته نقصان رسولې شي، کوم چه ستا مخې ته وی او عموما هم داسې کيږي، او په ژبې سره هغه انسان ته هم نقصان رسولې شي، کوم چه غير حاضر وی، دلته موجود نه وی، يا غريب فوت شوې وی، يا بالکل پيدا شوې هم نه وی چونکه د ژبې شر عام او تام دې په دې وجه وئيلې شي!

جراحات السنان لها التيام ولايلتام ماجرح اللسان

په ژبې سره چه کوم زخم لګولې شي هغه کله هم نه جوړيږي بلکه تازه وی، او د لاسونو زخمونه د څه مودې نه پس صحيح کيږي، باقی نه پاتې کيږي. (۲)

قوله: ﴿وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ﴾: دلته هم هغه صورت دې چه يا خو به الف لام د عهد دپاره اخلو او د مهاجر نه به مهاجر کامل مراد اخلو.

يا تاسو الف لام د جنس دپاره اومنئ او مطلب به دا وی چه هجرت هم هغه معتبر دې چه په هغې کښې ګناه نه وی او د مهاجر بللو مستحق هم هغه دې چه ګناه پريږدی، ځکه چه د وطن پريخودل پخپله څه مطلوب څيز نه دې، د يو وطن نه د بل وطن طرف ته هجرت کول خو هم په دې وجه باندې وی چه په مخکښې وطن کښې دننه د الله پاک په احکاماتو باندې عمل

---

(۱) د تفصيل دپاره اوګورئ: فتح الباری: ۵۴/۱، عمدة القاری: ۱۳۲/۱، ۱۳۳

(۲) عمدة القاری ۱۳۲/۱

کول گران شوې وو، په دې وجه هغې لره پریخودلو سره بل وطن طرف ته هجرت کولې شي نو د هجرت اصل مقصد گناه لره ترک کول دي، پس که یو سړې وطن ترک کولو سره د دار الاسلام طرف ته راغلې وی خو د گناهونو ارتکاب هم کوی نو هغه د مهاجر بللو لائق نه دې.

بیا د ﴿وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللّٰهُ عَنْهُ﴾ یو وجه دا هم بیان کړې شوې ده چه په اصل کښې مهاجرین د مکې مکرمې نه هجرت کولو سره مدینې منورې ته اورسیدل نو د انصارو د طرف نه د هغوی دپاره به د ایثار مظاهره کیدله، هغوی به خپل مالونه هم هغوی ته پیش کول او که بعض وخت به د یو انصاری څو کونډې ښځې وې نو هغه به ئې هم ورته پیش کولې او ورته به ئې وئیل چه کومه ته خوښوې، زه به ورته طلاق ورکړم. ته ورسره نکاح اوکړه. نو په دې وجه رسول الله ﷺ د خبرداری کولو دپاره چه په هجرت کښې دا څیزونه مطلوب او مقصود نه جوړول، گینې د هجرت عمل به ضائع شی، وې فرمائیل د گناهونو نه بچ کیدو اهتمام کوئ. په دې سره به د هجرت مقصد به هم پوره کیږی او هجرت حقیقیه به هم شامل وی.

یو خبره دا هم وه چه کله رسول الله ﷺ مکه مکرمه فتح کړه نو د مکې د فتح کولو نه پس مسلمانیدونکو ارمان او افسوس کولو چه که مونږ مخکښې اسلام قبول کړې وې نو مونږ ته به هم دهجرت فضیلت حاصل وې، کوم چه ډیر اهم فضیلت وو. رسول الله ﷺ اوفرمائیل:

﴿لولا الهجرة لكنت امراء من الانصار﴾ (۱)

که د هجرت فضیلت نه وې نو زما خواهش او ارمان به دا وو چه زه هم یو انصاری اوم خو د هجرت د فضیلت د وجې نه زه دا ارمان نه کوم، نو هغه حضرات کوم چه د فتح مکه نه پس مسلمانان شو اود هجرت شرف هغوی ته حاصل نه شو، هغوی افسوس کولو. د هغوی د تسلئ او اطمینان دپاره ئې اوفرمائیل چه حقیقی هجرت خو دا دې چه د گناهونو نه هجرت اختیار کړې شی او د کومو څیزونو نه چه الله پاک منع کړې ده د هغې نه ځان بچ کړې شی او دا فضیلت تاسو هم حاصلولې شئ، د دې حضراتو د تسلئ او اطمینان دپاره گویا رسول الله ﷺ دا حدیث ارشاد اوفرمائیلو. (۲)

د هجرت حکم: د هجرت یو قسم ظاهری دی او یو باطنی (۳)

د ظاهری هجرت حکم دا دې چه انسان په یو دارالکفر کښې اوسیږی او هلته د اسلام حکم ادا کولو د هغه دپاره گنجائش نشته نو د هغې دپاره هجرت کول فرض دی او که هلته د احکام اسلام په ادا کولو کښې څه خلل اندازی نه راځی نو د هغه دپاره هجرت کول فرض

---

[1]) راجع صحیح البخاری، کتاب مناقب الانصار، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم : لولا الهجرة لکنت امراء من الانصار، رقم ۳۷۷۹، وکتاب التمنی، باب ما یجوز من اللؤ، رقم ۷۲۴۴، ۷۲۴۵، وجامع الترمذی، کتاب المناقب، باب فضل الانصار وقریش، رقم : ۳۷۹۹

[2]) فتح الباری : ۱/۵۴، وارشاد الساری ۱/۹۴

[3]) فتح الباری : ۱/۵۴

خونه دی خو غوره او مستحب بیا هم دی، ځکه چه د مسلمانانو چه په یو ځائې باندې ځومره لو یه اجتماع وی، هم هغه هومره به د اسلام او اهل اسلام په حق کښې زیات مفید وی.
د هجرت دویم قسم کوم چه هجرت باطنه دې، هغې ته هجرت حقیقیه هم وائی یعنی د ګناهونو نه هجرت کول، ځکه چه د دار الکفر نه چه دار الاسلام ته کوم هجرت کولې شی. دا بذات خود مقصود نه دې، دا خو د دې دپاره دې چه د ګناهونو او د احکام اسلام د ترک نه انسان بچ وی. په دې وجه هجرت من الذنوب والمعاصی، هجرت حقیقیه او هجرت باطنه دې. ظاهره ده چه دا هجرت په ټولو باندې لازم او ضروری دې. (۱)

۲۷: باب قَوْلِ النَّبِی صلى الله عليه وسلم «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً، وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا»

[۶۱۲۰] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - كَانَ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً، وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا». [۶۲۶۱]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: که تاسو ته معلوم شی هغه څیز کوم چه ماته معلوم دې نو تاسو به ژړل ډیر او خندل به مو کم: (یعنی د الله پاک د عذابونو کوم سخت والې چه زما په مشاهده او علم کښې دی که هغه تاسو ته معلوم شی نو تاسو له به خندا نه درتلې او په کثرت سره به مو ژړل)
عُقَیل (د عین په ضمې او د قاف په فتحې سره) د هغوی د پلار نوم خالد دې.

[۶۱۲۱] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه قَالَ قَالَ النَّبِی - صلى الله عليه وسلم - «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا». [ر: ۴۳۴۵]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: که تاسو ته هغه څیز معلوم شی کوم چه ماته معلوم دې نو تاسو به خندل کم او ژړل به مو زیات. (۲)

---

(۱) د نور تفصیل دپاره اوګورئ: كشف البارى: كتاب الايمان ۶۷۷/۲
(۲) قال ابن بطال: روى سنيد، عن هشيم، عن كوثر بن حكيم، عن نافع، عن ابن عمر قال: (خرج رسول الله (صلى الله عليه وسلم) إلى المسجد، فإذا قوم يتحدثون ويضحكون، قال: أكثروا ذكر الموت، أما والذى نفسى بيده لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلاً ولبكيتم كثيراً). وخشية الله إنما تكون على مقدار العلم به، كما قال تعالى: (إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ) [فاطر: ۲۸]. ولما لم يعلم أحد كعلم النبى (صلى الله عليه وسلم) لم يخش كخشيته، فمن نور الله قلبه وكشف الغطاء عن بصيرته، وعلم ما حباه الله من النعم وما يجب عليه من الطاعة والشكر، وأفكر فيما يستقبل من أهوال يوم القيامة وما يلقى العباد فى تلك المواقف من الشدائد، وما يعاينه من مساءلة الله عباده عن مثاقيل الذر ... [بقيه برصفحه آئنده...

ددي حديث شان ورود دا دي چه رسول الله ﷺ يوه ورځ د مسجد نبوی طرف ته او وتلو نو وي کتل چه څه خلق ناست دی او خبري کوی او خاندی، رسول الله ﷺ اوفرمائيل مرګ په کثرت سره يادوئ قسم دي په هغه ذات چه د هغه په لاس کښي زما نفس دي! که تاسو ته هغه تکليفونه معلوم شي کوم چه ماته معلوم دی نو تاسو به خاندئ کم او ژاړئ به ډير.

۲۸: باب حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ

[۶۱۲۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-قَالَ «حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ، وَحُجِبَتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ».

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : دوزخ په نفساني خواهشاتو سره پټ کړي شوي دي او جنت په مشکلاتو سره پټ کړي شوي دي.

جهنم او خواهشات نفساني : جهنم په خواهشاتو او لذتونو سره پټ کړي شوي دي، شراب، زنا او نور ناجائز لذت پرستئ جهنم ته رسونکی دی، د هغي په مقابله کښي چه جنت په کومو کارونو سره حاصليږی په هغي کښي د نفس مجاهده او مشقت وی، د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه په يو روايت کښي تفصيل راغلي دي، کوم چه امام ابوداؤد او امام ترمذی مرفوعا نقل کړي دي!

《لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ الْجَنَّةَ وَالنَّارَ أَرْسَلَ جِبْرِيلَ إِلَى الْجَنَّةِ فَقَالَ انْظُرْ إِلَيْهَا وَإِلَى مَا أَعْدَدْتُ لِأَهْلِهَا فِيهَا قَالَ فَجَاءَهَا وَنَظَرَ إِلَيْهَا وَإِلَى مَا أَعَدَّ اللَّهُ لِأَهْلِهَا فِيهَا قَالَ فَرَجَعَ إِلَيْهِ قَالَ فَوَعِزَّتِكَ لَا يَسْمَعُ بِهَا أَحَدٌ إِلَّا دَخَلَهَا. فَأَمَرَ بِهَا فَحُفَّتْ بِالْمَكَارِهِ فَقَالَ ارْجِعْ إِلَيْهَا فَانْظُرْ إِلَى مَا أَعْدَدْتُ لِأَهْلِهَا فِيهَا قَالَ فَرَجَعَ إِلَيْهَا فَإِذَا هِيَ قَدْ حُفَّتْ بِالْمَكَارِهِ فَرَجَعَ إِلَيْهِ فَقَالَ وَعِزَّتِكَ لَقَدْ خِفْتُ أَنْ لَا يَدْخُلَهَا أَحَدٌ. قَالَ اذْهَبْ إِلَى النَّارِ فَانْظُرْ إِلَيْهَا وَإِلَى مَا أَعْدَدْتُ لِأَهْلِهَا فِيهَا. فَإِذَا هِيَ يَرْكَبُ بَعْضُهَا بَعْضًا فَرَجَعَ إِلَيْهِ فَقَالَ وَعِزَّتِكَ لَا يَسْمَعُ بِهَا أَحَدٌ فَيَدْخُلُهَا. فَأَمَرَ بِهَا فَحُفَّتْ بِالشَّهَوَاتِ فَقَالَ ارْجِعْ إِلَيْهَا. فَرَجَعَ إِلَيْهَا فَقَالَ وَعِزَّتِكَ لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ لَا يَنْجُوَ مِنْهَا أَحَدٌ إِلَّا دَخَلَهَا》(۱)

يعني : الله پاک چه کله جنت او جهنم پيدا اوفرمائيل نو سيدنا جبرائيل عليه السلام ئې د جنت طرف ته اوليږلو او وي فرمائيل چه هغه اووينه! هغه کتلو سره واپس راغلو او عرض ئې اوکړو :

...بقيه ازحاشيه گذشته] وعن الفتيل والقطمير كان حقيقًا بكثرة الحزن وطول البكاء ، ولهذا قال أبو ذرّ : لو تعلمون العلم ما ساغ لكم طعام ولا شراب ، ولا نمتم على الفرش ، ولاجتنبتم النساء ، ولخرجتم إلى الصعدات تجأرون وتبكون.

وقال عبد الله بن عمرو : ابكوا ، فإن لم تجدوا بكاءً فتباكوا ، فلو تعلمون العلم لصلى أحدكم حتى ينكسر ظهره ، ولبكى حتى ينقطع صوته . وقال الفضيل : بلغنى عن طلحة أنه ضحك يومًا فوثب على نفسه ، وقال : فيم تضحك ، إنما يضحك من قطع الصراط ، ثم قال : آليت على نفسى ألا أكون ضاحكًا حتى أعلم متى تقع الواقعة ، فلم ير ضاحكًا حتى صار إلى الله. (وانظر شرح ابن بطال : ۱۰/۱۹۵)

(۱) فتح البارى : ۱۱/۳۷۹، سنن الترمذى ٤/۶۹۳ (اسناده صحيح)

ستا په عزت مې دې قسم وى چه د دې متعلق خو چه څوک هم اورى هغه به دې ته داخليږى، د دې نه پس الله پاک اوفرمائيل چه دا په مجاهدات او د مشقت په كارونو باندې پټ كړې شى، الله پاک هغه ته دوباره د هغې د كتلو حكم اوفرمائيلو، دې كرت چه كله هغه كتلو سره راواپس شو نو عرض ئ ياوكړو ستا په عزت مې دې قسم وى زما ويره دې چه دې ته به څوک هم داخل نه شى، د دې نه پس ورته الله پاک د جهنم د كتلو حكم اوكړو، جهنم كتلو سره چه كله هغوى واپس راغلل نو عرض ئې اوكړو: ستا په عزت مې دې قسم وى! د دې متعلق چه څوک هم اورى دې ته به نه داخليږى، الله پاک جهنم لره په شهواتو او خوندونو سره د پټولو حكم اوكړو، بيا ئې هغوى ته دوباره د هغې د كتلو حكم اوفرمائيلو، اوس چه كله هغه كتلو سره راغلو نو عرض ئې اوكړو، ستا په عزت مې دې قسم وى چه ما سره ويره ده چه څوک به هم د دې نه بچ نه شى.

٢٩: باب «الْجَنَّةُ أَقْرَبُ إِلَى أَحَدِكُمْ مِنْ شِرَاكِ نَعْلِهِ، وَالنَّارُ مِثْلُ ذَلِكَ»

[٦١٢٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ وَالأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «الْجَنَّةُ أَقْرَبُ إِلَى أَحَدِكُمْ مِنْ شِرَاكِ نَعْلِهِ، وَالنَّارُ مِثْلُ ذَلِكَ».

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: جنت ستاسو د پيزار د تسمې نه هم زيات نزدې دې او هم دغه شان دوزخ هم.

جنت د يو قدم په فاصله باندې: مقصد دا دې چه د الله پاک اطاعت اوكړې شى نو جنت نزدې دې او كه د هغه نافرمانى اوكړې شى نو جهنم نزدې دې، علامه ابن الجوزى رحمه الله فرمائى چه د حديث معنى دا ده چه د نيت تصحيح كولو سره كه طاعت اختيار كړې نو د جنت ملاويدل اسان دى، او د نفسانى خواهش موافقت كولو سره كه نافرمانى اختيار كړې شى نو په جهنم كنبې غورځيدل اسان دى. (١)

[٦١٢٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «أَصْدَقُ بَيْتٍ قَالَهُ الشَّاعِرُ أَلاَ كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلاَ اللَّهَ بَاطِلُ». [ر: ٣٦٢٨]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د ټولو نه رشتينې شعر كوم چه شاعر وئيلې دې دا دې: ﴿الاكل شئ ما خلا الله باطل﴾ خبردار! د الله پاک نه سوا ټول څيزونه بې بنياد دى.

د غندر نوم محمد بن جعفر دې.

د ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: په روايت كنبې وئيلې شوې دى چه د الله پاک نه سوا

---

(١) فتح البارى ١١/ ٣٩٠

هر يو څيز باطل دي، علامه عينى رحمه الله فرمائى چه د دنيا هر هغه كار كوم چه د الله پاک د طاعت او قرب ذريعه جوړه نه شى هغه باطل دي او په هغې كښې مشغول اوسيدل، خپل ځان لره د جنت نه لرې كول دى، حال دا چه جنت د پيزار د تسمې نه هم زيات نزدې دي او د الله پاک د طاعت په كارونو باندې مشغوليدل، د جهنم نه د لرې والى ذريعه ده. هغه جهنم چه د پيزار د تسمې نه هم انسان ته زيات نزدې دې... علامه عينى رحمه الله د دې مناسبت بيانولو نه پس ليكلې دى: ﴿انه من الفيض الالهى وقع فى خاطرى﴾ يعنې دا مناسبت الهامى دې، كوم چه د الله پاک په فضل او عنايت سره زما په زړه كښې راغلو. (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د دې دويم حديث مناسبت ښكاره نه دې، بيا ئې مناسبت بيانولو سره فرمائيلې دى چه په ترجمة الباب او اول حديث كښې د دې خبرې ترغيب وركړې شوې دې چه طاعت اختيار كړې شى او د معصيت نه ځان بچ كړې شى. په دې كښې دا خبره په فهم كښې راځى چه كوم سړې طاعت نه اختياروى هغه به د څه دنياوى كار د وجې نه وى او د دنيا هر كار فانى او باطل دې لكه چه په دې حديث كښې دى. لهذا د عقل تقاضا دا ده چه فانى ته په باقى باندې ترجيح وركړې شى، پس حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى:

﴿مناسبة هذا الحديث الثانى للترجمة خفية وكأن الترجمة لما تضمنت ما فى الحديث الأول من التحريض على الطاعة ولو قلت والزجر عن المعصية ولو قلت فيفهم أن من خالف ذلك انما يخالفه لرغبة فى أمر من أمور الدنيا وكل ما فى الدنيا باطل كما صرح به الحديث الثانى فلا ينبغى للعاقل أن يؤثر الفانى على الباقى﴾ (۲)

۳۰: باب لِيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ وَلَا يَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَهُ.

[۶۱۲۵] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ: «إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فُضِّلَ عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَالْخَلْقِ، فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ».

د سيدنا ابوهريره رضى الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: چه كله په تاسو كښې څوک يو داسې سړې اووينى كوم چه په مال او شكل او صورت كښې د هغه نه زيات دې نو هغه ورله ديو داسې انسان په خيال كښې راوستل پكاردى كوم چه دهغه نه د كمې درجې وى.

د اعرج نوم عبد الرحمن بن هرمز دې، او د ابو الزناد نوم عبد الله بن ذكوان دې.

يو ايمان روښانه كونكې اصول: په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله د ژوند يو مومنانه اصول بيان كړې دې چه د مال او دولت په سلسله كښې انسان لره د خپل ځان نه كم تر ته كتل پكار دى. د خپل ځان نه اوچت ته نظر نه دى كول پكار ځكه چه دنيوى اعتبار سره د خپل ځان نه كم تر ته كورى نو په خپل حال باندې به ئې د شكر جذبه پيدا كيږى او كه د برتر طرف ته

---

(۱) عمدة القارى ۱۲۰/۲۳، وارشاد السارى ۴۸۶/۱۲، ۴۸۷
(۲) فتح البارى ۳۹۱/۱۱، هم دغه شان اوګورئ: ارشاد السارى: ۴۸۷/۱۳

ګورى نو په دنياوى حرص او هوس کښې به ئې اضافه کيږى او د شکر طرف ته به ئې توجه نه وى، دا دنيا د بې وسئ او غريبئ د واقعاتو نه ډکه ده او ډير غريبانان به هم د ځان نه زيات غريبانان لټوى، نو هغه ته به ملاؤ شى.

خو دين او د الله پاک د اطاعت په سلسله کښې معامله د دې برعکس کيدل پکار دى چه انسان د خپل ځان نه د برتر طرف ته نظر اوکړى نو د هغه په ورع او تقوى او شوق عبادت کښې به د اضافې ذريعه جوړيږى، او خپل دينى حالت ئې که غوره دې نو په هغې باندې به ئې عجب نه پيدا کيږى.

پس د عمرو بن شعيب نه يو مرفوع حديث منقول دې، په هغې کښې دى!

﴿ خَصْلَتَانِ مَنْ كَانَتَا فِيهِ كَتَبَهُ اللهُ شَاكِرًا صَابِرًا مَنْ نَظَرَ فِي دُنْيَاهُ إِلَى مَنْ هُوَ دُونَهُ فَحَمِدَ اللهَ عَلَى مَا فَضَّلَهُ بِهِ عَلَيْهِ، وَمَنْ نَظَرَ فِي دِينِهِ إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَهُ فَاقْتَدَى بِهِ ﴾ [1]

يعنى: دوه خصلتونه چه په کوم سړى کښې وى، هغه به الله پاک شاکر او صابر اوليکى، يو دا چه سړى په دنيا کښې د ځان نه کم تر ته ګورى او د الله پاک شکر کوى چه الله پاک هغه ته په هغه کم تر باندې فوقيت ورکړو، دويم دا چه انسان په خپل دين کښې د خپل ځان نه اوچت ته اوګورى نو د هغه اتباع به کوى.

علامه ابن بطال رحمه الله د بخارى شريف د حديث الباب په شرح کښې ليکى:

﴿ وهذا حديث جامع لمعانى الخير، وذلك أن العبد لا يكون بحال من عبادة ربه مجتهدًا فيها؛ إلا وجد من هو فوقه فى ذلك، فمتى طلب نفسه باللحاق بمن هو فوقه استقصر حاله التى هو عليها، فهو أبدًا فى زيادة تقربه من ربه، ولا يكون على حالةٍ خسيسةٍ من دنياه إلا وجد من أهلها من هو أخس منه حالا، فإذا تأمل ذلك وتفكره وتبين نعم الله عليه؛ علم أنها وصلت إليه ولم تصل إلى كثير من خلقه، فضله الله بها من غير أمر أوجب ذلك له على خالقه، ألزم نفسه من الشكر عليها أن وفق لها ما يعظم به اغتباطه فى معاده ﴾ [2]

۳۱: بَاب مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ أَوْ بِسَيِّئَةٍ

[۶۱۲۶] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا جَعْدٌ أَبُو عُثْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ الْعُطَارِدِيُّ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِيمَا يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ قَالَ « إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ، ثُمَّ بَيَّنَ ذَلِكَ فَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً، فَإِنْ هُوَ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ عَشْرَ

---

[1]) ارشاد السارى ۴۸۷/۱۳، سنن الترمذى، کتاب صفة القيامة، باب: ۶۶۵/۴، رقم الحديث ۲۵۱۲، ولفظه: خصلتان من كانتا فيه كتبه الله شاكرا صابرا ومن لم تكونا فيه لم يكتبه الله شاكرا ولا صابرا من نظر فى دينه إلى من هو فوقه فاقتدى به ونظرفى دنياه إلى من هودونه فحمدالله على ما فضله به عليه كتبه الله شاكرا صابرا

[2]) شرح ابن بطال ۱۹۹/۱۰

حَسَنَاتٍ إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ إِلَى أَضْعَافٍ كَثِيرَةٍ، وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً، فَإِنْ هُوَ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ سَيِّئَةً وَاحِدَةً». [ر: ٧٠٦٢]

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ په يو حديث قدسى كښې اوفرمائيل : الله پاک نيکئ او ګناهونه مقدر کړې دى او بيا ئې هغه واضح کړې دى، پس چا چه د نيکئ اراده اوکړه خو په هغې باندې ئې عمل اونکړې شو نو الله پاک د هغه دپاره د يو مکمل نيکئ بدله اوليکله. او که هغه د ارادې نه پس په هغې باندې عمل هم اوکړى نو الله پاک خان سره د هغه دپاره د لس چندو نه تر اووهٔ سوه چندو پورې نيکئ ليکى او د دې نه هم زياتولو سره او چا چه د بدئ اراده اوکړه بيا ئې په هغې باندې عمل اونکړو نو الله پاک د هغه دپاره د خان سره يو نيکى ليکلې ده او که هغه د ارادې نه پس په هغې باندې عمل هم اوکړو نو د هغه دپاره ئې خان سره يو بدى اوليکله.

د قصد او ارادې پنځه مراحل : په دې باب کښې امام بخارى رحمه الله د نيکئ او د ګناه قصه او د ارادې حکم بيان فرمائيلې دې، حضرات علماء کرامو د قصد او ارادې پنځه مراتب بيان کړې دى، د هغې نه صرف آخرى مرتبه د جمهور علماء کرامو په نزد قابل مواخذه ده، په باقى صورتونو باندې مواخذه نشته.

① هاجس : دا د قصد او ارادې اوله درجه ده، چه د يوې ګناه او د الله پاک د معصيت خيال ئې بې اختياره په زړه او دماغ کښې راشى، دې ته هاجس وائى، او د هوا د چپې په شان د راتلونکو داسې خيالاتو باندې مواخذه نشته.

② خاطر : چه د يوې بدئ خيال ئې په زړه کښې ځائې اونيسى او قرار حاصل کړى چه د هغې د وجې نه ئې خلجانى کيفيت پيدا شى، خو په دې خيال باندې عمل کولو، او د نه کولو متعلق څهٔ اراده پيدا نه شى، په دې باندې هم څه مواخذه نشته.

③ حديث النفس : دا د قصد او ارادې دريمه درجه ده، چه په زړه کښې خيال ځائې اونيسى او د عمل کولو او نه کولو طرف ته هم توجه پيدا شى خو د تردد د وجې نه د عمل يا ترک طرف ته ميلان پيدا نه شو او هغه خيال ختم شو.

④ هم : دا د قصد او ارادې څلورمه درجه ده چه په زړه کښې خيال راتلو سره قرار اونيسى او په هغې باندې د عمل دپاره ميلان هم پيدا شى، خو په دې ميلان کښې لا کلک والې نه وى. دا مرحله هم قابل مواخذه نه ده.

⑤ عزم : دا پنځمه مرحله ده، په دې کښې په زړه کښې راتلونکې خيال صرف قرار نه نيسى بلکه په هغې باندې د عمل کولو کلک عزم او اراده موندلې شى. دا صورت د جمهور علماء کرامو په نزد قابل مواخذه دې. [1]

چا دا پنځه مراتب په دې شعر کښې بيان کړې دى.

---

[1]) فتح البارى : ۳۹۸/۱۱، وفتح الملهم، كتاب الايمان، باب اذا هم العبد بحسنه كتبت واذا هم بسيئة لم تكتب : ۹۴/۲، والتعليق الصبيح، كتاب الايمان : ۵۹/۱

مراتب القصد خمس: هاجس ذکروا فخاطر، فحدیث النفس فاستمعا
یلیه هم، فعزم، کلها رفعت سوی الآخر ففیه الاخذ قد وقعا (۱)

د قصد او ارادې چه کوم صورت قابل مواخذه دی، هغه د عزم والا صورت دې، چه په هغې کښې په څه بد خیال او معصیت باندې د تیاریدلو دومره کلکه اراده اوکړې شی چه که څه خارجی مانع نه وی او اسباب او ذرائع برابر شی نو هغه یقینی طور عملی صورت اختیار کړی او په هغې باندې عمل اوکړی.
دا صورت قابل مواخذه دې، خو د دې مواخذې نوعیت به عملی طور د کیدونکې ګناه نه کم وی، دا ګناه د ارادې ده د عمل نه ده. دا د جمهور علماء کرامو مسلک دې، قاضی عیاض رحمه الله دې ته د فقهاء، محدثین او جمهور سلف مسلک وئیلې دی. (۲)
په دې د صحیح بخاری د یو حدیث نه اشکال کیدې شی چه د هغې الفاظ دا دی:
«إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ تَعْمَلْ، أَوْ تَتَكَلَّمْ بِهِ» (۳)
یعنی: الله پاک زما د امت په زړونو کښې پیدا کیدونکې وسوسې معاف کړې دی مګر دا چه هغوی په دې باندې عمل اوکړی یا هغه په ژبه باندې راولی.
هم دغه شان په صحیح مسلم کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: «إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ لِأُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ يَتَكَلَّمُوا أَوْ يَعْمَلُوا بِهِ» (۴)
یعنی: الله پاک په زړونو کښې پیدا کیدونکی خیالات او وساوس معاف کړی دی، مګر دا چه هغه په ژبه باندې راوستلې شی یا په هغې باندې عمل اوکړې شی.
په صحیح مسلم کښې یو بل روایت دې، په هغې کښې دی!
«إِذَا هَمَّ عَبْدِي بِسَيِّئَةٍ فَلَا تَكْتُبُوهَا عَلَيْهِ فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا سَيِّئَةً» (۵):
یعنی: صرف د ګناه په اراده باندې زما د بنده ګناه مه لیکئ، که هغه اراده ئې په عمل کښې راغله نو بیا یو ګناه لیکئ.
د دې احادیثو د ظاهر نه استدلال کولو سره ډیر زیات علماء کرام فرمائی چه ترڅو پورې فعل صادر نه شی نو صرف د خیال او عزم د وجې نه مواخذه نه وی، امام مارزی رحمه الله دې ته د اکثر فقهاء کرامو رحمهم الله مسلک وئیلې دې. (۶)
کوم حضرات چه په عزم سیئة باندې د مواخذې قائل دی هغوی دا احادیث په هغه صورتونو

(۱) وفتح الملهم، کتاب الایمان، باب اذا هم العبد بحسنه کتبت، واذ هم بسیئة لم تکتب، ۹۵/۲
(۲) شرح مسلم للنووی، کتاب الایمان ۳۳۰/۱
(۳) صحیح البخاری، کتاب العتق، باب الخطاء والنسیان فی العتاقة والطلاق ۳۴۳/۱
(۴) صحیح مسلم، کتاب الایمان، باب تجاوز الله من حدیث النفس، ۳۲۷/۱، رقم ۳۲۷
(۵) صحیح مسلم، کتاب الایمان، باب اذا هم العبد بحسنه ... ۳۲۹/۱، رقم ۲۳۰
(۶) اوګورئ شرح صحیح مسلم للنووی، کتاب الایمان ۳۳۰/۱

باندې محمول كوى چه كله عزم نه وى، صرف په زړه كښې خيال راشى. امام ابوبكر باقلانى هم دا مسلک اختيار كړې دې
امام نووى رحمه الله هم دې مسلک ته حسن وئيلې دې، هغوى فرمائى چه د زړه په عزم باندې د مواخذې كيدل د نصوص شرعيه نه ثابت دى مثلا په آيت كريمه كښې دى ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ [1]، هم دغه شان په يو بل آيت كريمه كښې دى ﴿اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾ [2]، بدګمانى، حسد، تكبر، د يو مومن د زړه نه سپكاوې. هغه ټولې روحانى بيمارئ دې چه د هغې تعلق د زړه سره دې او د هغې په مواخذې باندې د علماء كرامو اجماع ده [3]
د بعض احاديثو نه هم صراحتا معلوميږى چه د ګناه كه چا عزم اوكړو نو په هغې باندې مواخذه ده.
تعارض روايات او د هغې حل : امام احمد رحمه الله د ابوكبشه انمارى رضي الله عنه نه يو مرفوع روايت نقل كړې دې چه په هغې كښې دى، دنيا د څلورو كسانو دپاره ده. په هغې كښې دى:
﴿وَعَبْدٌ رَزَقَهُ اللهُ مَالاً وَلَمْ يَرْزُقْهُ عِلْمًا، فَهُوَ يَخْبِطُ فِي مَالِهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ، لاَ يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ، وَلاَ يَصِلُ فِيهِ رَحِمَهُ، وَلاَ يَعْلَمُ لِلَّهِ فِيهِ حَقَّهُ، فَهَذَا بِأَخْبَثِ الْمَنَازِلِ قَالَ: وَعَبْدٌ لَمْ يَرْزُقْهُ اللهُ مَالاً، وَلاَ عِلْمًا فَهُوَ يَقُولُ: لَوْ كَانَ لِي مَالٌ لَعَمِلْتُ بِعَمَلِ فُلاَنٍ، قَالَ: هِيَ نِيَّتُهُ، فَوِزْرُهُمَا فِيهِ سَوَاءٌ﴾ [4]
يعنى : كوم بنده ته چه الله پاک مال وركړو، خو علم ئې ورنكړو، او هغه په خپل مال كښې بغير د علم نه داسې تصرف كوى چه د هغې په باره كښې د الله پاک نه نۀ ويريږى. نه هغه په صله رحمئ كښې خرچ كوى او نه په هغې كښې د الله پاک څه حق ګڼړى نو دې په بدترين درجه كښې دې او هغه سړې چه هغه ته الله پاک نه مال وركړو او نه علم. خو د هغه خواهش وى چه كه د هغه سره مال وې نو هغه به هم د هغه نه مخكښې سړى په شان په هغه مال كښې تصرف كولې نو د دواړو ګناهونه برابر دى.
په دې حديث او حديث الباب كښې په ظاهره تعارض دې، حافظ ابن حجر رحمه الله د دې حل هم دا راويستلې دې چه دمسنداحمد داحديث دې په عزم باندې محمول كړې شى. پس هغه ليكى : ﴿الجمع بين الحديثين بالتنزيل على حالتين فتحمل الحالة الأولى على من هم بالمعصية هما مجردا من غير تصميم والحالة الثانية على من صمم على ذلك وأصر عليه وهو موافق لما ذهب إليه الباقلاني﴾ [5]
يعنى : په دې دواړو احاديثو كښې د تطبيق صورت دا دې چه دا دې په دوه حالتونو باندې

---

[1]) سورة النور : ۱۹
[2]) سورة الحجرات : ۱۲
[3]) د ذكر شوې تفصيل دپاره اوګورئ : شرح مسلم للنووى، كتاب الايمان ۳٤۰/۱
[4]) مسند الامام احمد : ۲۳۱/٤

محمول کړې شی، اول حالت دې په هغه چا باندې محمول کړې شی کوم چه د گناه اراده کوی خو هغه اراده مصمم او کلکه نه وی او دویم حالت دې په هغه سړی باندې محمول کړې شی چه د گناه عزم مصمم اوکړی، لکه چه د باقلانی رحمه الله مذهب دې.

هم دغه شان يو مشهور حديث دې: ﴿إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ قَالَ إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ﴾ [1]

يعنى: چه کله دوه مسلمانان توري اخستلو سره د يو بل مخې ته راشی (او يو قتل شی) نو قاتل او مقتول به دواړه جهنميان وی، چا عرض اوکړو: دا خو قاتل دې، خو د مقتول څه قصور؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائيل: هغه هم د دې قاتل د قتل کولو سخت خواهش مند وو.

د دې حديث نه هم د گناه په عزم کولو باندې د مواخذې صراحت معلوميږی.

د علامه شبير احمد عثمانی رحمه الله تحقيق: خو علامه شبير احمد عثمانی رحمه الله د ابو کبشه انماری رضی الله عنه او د نورو نصوصو په باره کښې فرمائی چه په دې کښې د عزم او مراتب قصد ذکر نشته، بلکه دا په حقيقت کښې اخلاقی بيمارئ دی او دا بيل څيز دې، حضرت ليکی:

﴿قلت: حديث ابی کبشة الانماری ليس من باب العزم فی شئ حتی يستدل به من يقول بالمواخذة بالعزم، فان مدلول حديث ابی کبشة، انما هو التحسر على فوات معصية الله، وفقدان اسبابها، وهذا من الکيفيات النفسانية التی تلتحق بالملکات، کالحسد، والعجب، والنفاق، والکبر، وغيرها وکذلك حب شيوع الفاحشة، واساءة الظن بالله، وبالمؤمنين ليس من مراتب القصد، بل هما من جنس الاخلاق الذميمة والملکات الرديئة التی يؤاخذ بها العبد بالاتفاق، فيظهر على هذا رکاکة الاحتجاج بقوله عزوجل: إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ وقوله: اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ ... على المواخذة بالعزم﴾ [2]

يعنى: زما خيال دې چه د ابو کبشه انماری رضی الله عنه د حديث تعلق د عزم سره نه دې چه په هغې سره په عزم باندې په مواخذه کولو باندې استدلال اوکړې شی، بلکه د دې حديث مدلول او مفهوم دا دې چه هغه سړې کوم چه د الله پاک په نافرمانئ نه کيدو او د معصيت په وسائلو او اسباب نه موجود کيدو باندې افسوس او حسرت کوی او دا د کيفيات نفسانيه سره تعلق ساتی، کوم چه بد اخلاق مثلاً: حسد، عجب، نفاق او تکبر وغيره په حکم کښې دې، هم دغه شان د بې حيايئ د خورولو خواهش او د الله پاک او د مومنانو متعلق بدگمانی هم د قصد د مراتبو نه نۀ دی، بلکه دا د اخلاق ذميمه او د بدو ملکاتو د جنس نه دی، چه په هغې باندې بالاتفاق د انسان مواخذه کولې شی، ددې تفصيل نه دا خبره واضح او ظاهر شوه چه په عزم باندې د مواخذې په سلسله کښې په آيت کريمه ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ﴾ او آيت کريمه ﴿اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ﴾ باندې استدلال کول څومره ضعيف او بې ځايه دې.

---

[1] فتح الملهم: ۹۴/۲
[2] فتح الملهم: کتاب الايمان: ۹۴/۲

د عزم دوه قسمونه : فائده : بعض حضراتو د عزم دوه قسمونه بیان کړی دی :

① یو هغه چه د هغې تعلق صرف د زړه سره دې او د اندامونو او جوارح نه د هغې ظهور نه کیږی، لکه شک، حسد او بغض وغیره.

② دویم هغه چه د هغې تعلق د جوارح سره دې، مثلا زنا، غلا وغیره..... د علماء کرامو ذکر شوې اختلاف په دې دویم قسم کښې دې، یعنی یو سړی د داسې بدئ د زړه نه اراده اوکړه چه د هغې تعلق د اندامونو سره دې مثلاً غلا، زنا وغیره نو د هغه به مواخذه کولې شی یا نه؟ د بعض علماء کرامو په نزد چه ترڅو پورې عملی شکل اختیار نه کړی، مواخذه به نه وی. اگر چه هغه د هغه بدئ د ارتکاب عزم او کلکه اراده ولې نه وی کړې، او اکثر علماء کرام فرمائی چه د کلکې ارادې کولو په صورت کښې به مواخذه وی. (١)

۳۲: بَاب مَا یُتَّقَی مِنْ مُحَقَّرَاتِ الذُّنُوبِ

گناه معمولی نه دی گنړل پکار : گناهونه واړهٔ او معمولی نه دی گنړل پکار، امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د دې خبرې طرف ته توجه پیدا کړې ده چه گناهونه واړهٔ نه دی گنړل پکار، دغه شان د انسان په زړه کښې د گناهونو سخت والې او بدی ختمه شی او انسان د لوئې لوئې گناهونو سره عادت شی، رسول الله ﷺ سیده عائشه رضی الله عنها ته فرمائیلې وو ﴿یَا عَائِشَةُ، إِیَّاكِ وَمُحَقَّرَاتِ الذُّنُوبِ، فَإِنَّ لَهَا مِنَ اللهِ عَزَّوَجَلَّ طَالِبًا﴾ (٢) یعنی اې عائشه! کوم گناهونه چه واړهٔ گنړلې شی د هغې نه هم ځان بچ کوه، ځکه چه د الله پاک د طرف نه به د دې تپوس کیږی.

[۶۱۲۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِیدِ حَدَّثَنَا مَهْدِیٌّ عَنْ غَیْلَانَ عَنْ أَنَسٍ -رضی الله عنه- قَالَ إِنَّكُمْ لَتَعْمَلُونَ أَعْمَالاً هِیَ أَدَقُّ فِی أَعْیُنِكُمْ مِنَ الشَّعَرِ، إِنْ كُنَّا نَعُدُّهَا عَلَى عَهْدِ النَّبِیِّ - صلی الله علیه وسلم- الْمُوبِقَاتِ، قَالَ أَبُو عَبْدِ اللهِ یَعْنِی بِذَلِكَ الْمُهْلِكَاتِ.

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه تاسو ډیر اعمال کوئ او هغه ستاسو په نظر کښې د ویښتهٔ نه هم زیات معمولی وی، حال دا چه مونږ به هغه د رسول الله ﷺ په زمانه کښې موبقات گنړل.

ابو عبد الله یعنی امام بخاری رحمه الله فرمائی چه د موبقات نه مراد دې : هلاکونکې گناهونه.

د مهدی نه مهدی بن میمون مراد دې، د غیلان نه غیلان بن جریر مراد دې، علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه حافظ ابن حجر په هدی الساری مقدمهٔ د فتح الباری کښې د دې وضاحت کړې دې (٣)، اگر چه په فتح الباری کښې هغوی غیلان بن جامع لیکلې دې خو د مقدمې والا قول صحیح دې. (٤)

---

(١) فتح الملهم کتاب الایمان : ۲/۹۵

(٢) فتح الباری : ۱۱/۴۰۰

(٣) هدی الساری، الفصل السابع : ۴۹۰

(٤) ارشاد الساری ۱۳/۴۹۰

خو حافظ ابن جریر رحمه الله په فتح الباری کښې غیلان بن جریر لیکلې دې (۱) ممکنه ده چه قسطلانی سره کومه نسخه وی په هغې کښې ابن جامع لیکلې شوې وی!

علامه عینی رحمه الله لیکی: ﴿وكانت الصحابة يعدون الصغائر من الموبقات لشدة خشيتهم لله ولم تكن لهم كبائر والمحقرات إذا كثرت صارت كبائر للإصرار عليها﴾ (۲)

یعنی: حضرات صحابه رضی الله عنهم به د الله پاک د ویرې د وجې نه واړهٔ ګناهونه هم مهلک ګڼړل، لوئې ګناهونه خو د هغوی وو هم نه، د وړو ګناهونو هم چه کله کثرت شی نو هغه لوئې ګناهونه جوړیږی.

۳۳: باب الأَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيمِ وَمَا يُخَافُ مِنْهَا

د اعمال دارومدار په خاتمه باندې دې: د اعمال دارو مدار په خاتمه باندې دې، د انسان د خاتمې په وخت د هغه عمل څنګه وو؟ د هغې مطابق به فیصله کولې شی یو سړې ټول عمر په ګناهونو او د الله پاک په نافرمانئ کښې اخته وو، خو په آخر عمر کښې ورته الله پاک د توبې او د خیر توفیق ورکړو او د هغه خاتمه بالخیر اوشوه، نو هغه یو کامیاب او بامراده انسان دې، د هغې برعکس یو بل سړې ټول عمر د الله پاک په اطاعت کښې مصروف پاتې شو، خو په آخر کښې هغه د څه وجې نه په ګناهونو کښې اخته شو او د هغه خاتمه په خیر سره اونشوه نو دا ناکام او نامراد شو، په دې وجه انسان له د خپلې خاتمې په باره کښې ډیر فکرمند اوسیدل پکار دی او د بدې خاتمې نه ویریدل پکار دی ځکه چه اصل اعتبار د خاتمې دې، امام بخاری رحمه الله په دې باب سره، د دې حقیقت طرف ته توجه پیدا کړې ده.

کوم سړې سره چه د خپلې خاتمې او عاقبت فکر وی، هغه به د خپلو اعمالو په باره کښې په عجب او خود پسندئ کښې نه اخته کیږی.

[۶۱۲۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ قَالَ نَظَرَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - إِلَى رَجُلٍ يُقَاتِلُ الْمُشْرِكِينَ، وَكَانَ مِنْ أَعْظَمِ الْمُسْلِمِينَ غَنَاءً عَنْهُمْ فَقَالَ «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا». فَتَبِعَهُ رَجُلٌ فَلَمْ يَزَلْ عَلَى ذَلِكَ حَتَّى جُرِحَ، فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتَ. فَقَالَ بِذُبَابَةِ سَيْفِهِ، فَوَضَعَهُ بَيْنَ ثَدْيَيْهِ، فَتَحَامَلَ عَلَيْهِ، حَتَّى خَرَجَ مِنْ بَيْنِ كَتِفَيْهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ فِيمَا يَرَى النَّاسُ عَمَلَ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَإِنَّهُ لَمِنْ أَهْلِ النَّارِ وَيَعْمَلُ فِيمَا يَرَى النَّاسُ عَمَلَ أَهْلِ النَّارِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَإِنَّمَا الأَعْمَالُ بِخَوَاتِيمِهَا» [ر: ۲۷۴۲]

د سیدنا سهل بن سعد الساعدی رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم یو سړې اولیدو کوم

---

(۱) اوګورئ: فتح الباری ۱۱/۴۰۰

(۲) عمدة القاری: ۲۳/۱۲۳

چه د مشركانو سره په جنګ كښې مصروف وو. دا سړې د مسلمانانو په صاحب مال و دولت خلقو كښې وو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه څوک غواړى چه يو جهنمي وينى نو دا سړې دې وينى. په دې باندې يو سړې شاته شو هغه سړې مسلسل جنګيدلو او آخر زخمى شو. بيا هغه اوغوښتل چه زر مړ شى پس د خپلې تورې په سوكه باندې ئې خپله سينه كيخودله او په هغې باندې ئې ځان ور واچولو او توره د هغه اوګو لره شلولو سره بهر اوتله.

رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ډير كرته بنده د خلقو په نظر كښې د اهل جنت كار كوى حال دا چه هغه د اهل جهنم نه وى. يو بل بنده د خلقو په نظر كښې د اهل جهنم كار كوى حال دا چه هغه جنتى وى (ځكه چه د ژوند په آخرى حصه كښې صالح شى). او د اعمالو اعتبار خو په خاتمه باندې دې

د ابوغستان نوم محمد بن مطرف دې.

﴿ دبابة ﴾ : د تورې سوكه. دا حديث په كتاب الجهاد ﴿ باب لا يقال فلان شهيد ﴾ د لاندې تير شوې دې په حديث شريف كښې چه د كوم سړى ذكر دې د هغه نوم قزمان (بضم القاف) وو.

۳۴: بَابُ الْعُزْلَةُ رَاحَةٌ مِنْ خُلَّاطِ السُّوءِ

﴿ عزلة ﴾ (بضم العين وسكون الزاء) خلوت او يو اخې والى ته وائى.

﴿ خلاط ﴾ : د خليط جمع ده. د خليط جمع خلطاء هم راځى. علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دا مصدر هم كيدې شى. د خليط نه مراد دوست او ملګرې دې. ﴿ سوء ﴾ (د سين په فتحې سره) بد. ([1])

د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه په خلوت او يو اخې والى كښې د بدو ملګرو او غلط قسم خلقو د صحبت نه محفوظ وى.

امام حاكم رحمه الله د ابوذر رضي الله عنه نه روايت نقل كړې دې ﴿ الْوَحْدَةُ خَيْرٌ مِنْ جَلِيسِ السُّوْءِ ﴾ ([2]) يعنى يو اخې والې د بد ملګرى نه غوره دې.

د ترجمة الباب چه كوم الفاظ دى : دا د سيدنا عمر رضي الله عنه نه منقول دى، كوم چه ابن ابى شيبة موصولا ذكر كړې دى. ([3])

د خلوت فوائد : د خلوت اختيارولو ډير فائدې دى، انسان د بد صحبت نه او د خلقو د غيبت نه محفوظ وى. خلوت اختيارونكې د خلقو د شر نه او خلق د هغه د تكليف نه محفوظ وى. د عبادت دپاره په اطمينان سره وخت ملاؤ شى او د لغو او فضول خبرو نه بچ وى، د جنيد بغدادى رحمه الله قول مشهور دې:

---

[1]) فتح البارى : ۱۱/۴۰۲، وعمدة القارى : ۲۲/۱۲۵

[2]) فتح البارى : ۱۱/۴۰۲، مستدرک الامام الحاكم، كتاب معرفة الصحابة : ۳/۳۸۷، رقم الحديث : ۵۴۶۶

[3]) فتح البارى : ۱۱/۴۰۲

﴿ مكابدة العزلة ايسر من مدارة الخلطة ﴾ (۱) يعنى د خلوت اختيارولو مشقت، د خلقو د اختلاط د مدارات په مقابله کښې آسان دې
پس په حديث الباب کښې د مجاهد نه پس د ټولو نه افضل هغه سړی ته وئيلې شوې دې کوم چه د خلقو نه بيل اوسيدو سره د الله پاک په عبادت او بندګئ کښې مشغول وی
خلوت افضل دې که اختلاط؟ خلوت اختيارول غوره دی که د خلقو سره اختلاط او يوځائې اوسيدل... په دې سلسله کښې تفصيل دا دې چه که خلقو سره اوسيدو باندې د هغوی په تکليفونو باندې صبر نه شی کولې او د خپل تکليف نه نور مسلمانان نه شی بچ کولې نو د هغه دپاره عزلت او خلوت اختيارول غوره دی.
خو که يو سړې په خلقو کښې اوسيدو سره د خپل دين حفاظت کولې شی، نو په داسې صورت کښې اختلاط افضل دې، ځکه چه د رسول الله ﷺ او اکثر صحابه کرامو رضي الله عنهم ژوند د خلوت اختيارولو نه وو بلکه په خلقو کښې اوسيدلو سره به ئې د خپل او هغوی د دين حفاظت فرمائيلو. دعوت او تبليغ او درس تدريس او د دين د څو شعبو خدمت ځانله اوسيدو سره نه شی کيدې.
اصل کښې د انسانانو د مزاج فرق وی بعض خلق زر خفه کيدونکی وی. د بعض خلقو په مزاج کښې انفعاليت ډير زيات وی او هغوی دهرې واقعې او معمولې خبرې نه د حد نه زيات متاثر کيږی، د دې برعکس د څه خلقو په مزاج کښې صبر او تحمل ډير زيات وی. او د واقعاتو او حوادثو نه د حد نه زيات اثر نه قبلوی. خلوت اختيارول او د اختلاط افضليت به هم د هرسړی د مزاج په اعتبارسره وی. بنيادی څيزد خپل دين حفاظت دې. د کوم سړی دين چه په کوم حالت کښې محفوظ کيدې شی، د هغه دپاره هم هغه حالت افضل او غوره دې
په حديث باب کښې چه د خلوت اختيارولو کوم فضيلت دې دا على الاطلاق نه دې، بلکه د هغه سړی دپاره دې چه د هغه د دين حفاظت په خلوت اختيارولو سره ممکن وی (۲) په عام حالاتو کښې اختلاط افضل دې، په يو روايت کښې دی!
﴿ الْمُسْلِمُ إِذَا كَانَ يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ خَيْرٌ مِنَ الْمُسْلِمِ الَّذِي لَا يُخَالِطُ النَّاسَ وَلَا يَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ ﴾ (۳)
يعنى : هغه مسلمان کوم چه د خلقو سره يوځائې اوسيږی او د هغوی په تکليف باندې صبر کوی هغه غوره دې. د هغه مسلمان په مقابله کښې چه د خلقو سره نه اوسيږی او نه د خلقو په تکليف ورکولو باندې صبر کوی
[۶۱۲۹] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ حَدَّثَهُ قَالَ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله

---

۱) فتح البارى ۱۱/۴۰۲، ارشاد السارى : ۱۳/۴۹۴
۲) راجع للتفصيل : فتح البارى : ۱۱/۴۰۴
۳) عمدة القارى : ۲۳/۱۲۵

عليه وسلم - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ النَّاسِ خَيْرٌ قَالَ «رَجُلٌ جَاهَدَ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ، وَرَجُلٌ فِي شِعْبٍ مِنَ الشِّعَابِ يَعْبُدُ رَبَّهُ، وَيَدَعُ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ».

تَابَعَهُ الزُّبَيْدِيُّ وَسُلَيْمَانُ بْنُ كَثِيرٍ وَالنُّعْمَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ.

وَقَالَ مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءٍ أَوْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - . وَقَالَ يُونُسُ وَابْنُ مُسَافِرٍ وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - . [ر: ۲۶۳۴]

د سيدنا ابوسعيد خدري رضي الله عنه نه روايت دې چه يو بانډچى د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو، او تپوس ئې اوکړو يا رسول الله ﷺ! کوم سړې د ټولو نه غوره دې؟ وې فرمائيل: هغه سړې چا چه د خپل نفس او مال په ذريعه جهاد اوکړو او هغه سړې کوم چه په يوه دره کښې د خپل رب بندګى کوى او خلق د خپل شر نه محفوظ ساتى.

د سند وضاحت: په سند کښې تحويل دې، د تحويل نه په وړاندې روايت کښې د ﴿ قيل يا رسول الله ﴾ الفاظ دى، د سوال کونکى ذکر نشته او د تحويل نه پس د محمد بن يوسف فريابى په روايت کښې ﴿ قَالَ جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ يَا رَسُولَ الله ﴾ الفاظ دى. په دې کښې د سوال کونکى ذکر نشته، چه يو بانډچى د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د هغه نوم معلوم نه شو. [1]

قوله: ﴿ وَرَجُلٌ فِي شِعْبٍ مِنَ الشِّعَابِ ﴾: ﴿ شعب ﴾ (د شين په کسرې سره او د عين په سکون سره) درې او کندې ته وائى، شعب د هغې جمع ده.

قوله: ﴿ وَيَدَعُ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ ﴾: خلق د خپل شر د وجې نه پريږدى، يعنى د خپل اذيت د وجې نه د خلقو نه بيل اوسيږى، او هغوى د خپل شر نه محفوظ کړى، د ﴿ ودع يدع ﴾ معنى د پريخودلو راځى، علامه ابن اثير رحمه الله ليکلې دى چه د دې ماضى او مصدر نه استعماليږى. [2]

قوله: ﴿ تَابَعَهُ الزُّبَيْدِيُّ وَسُلَيْمَانُ بْنُ كَثِيرٍ وَالنُّعْمَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ ﴾: يعنى د شعيب بن ابى جمرة متابعت دې درې واړو راويانو کړې دې، د محمد بن الوليد زبيدى متابعت امام مسلم، د سليمان بن کثير روايت امام ابوداؤد. د نعمان بن راشد متابعت امام احمد موصولا نقل کړې دى. [3]

---

[1]) فتح البارى : ۴۰۳/۱۱

[2]) النهاية : ۸۳۴/۲

[3]) ارشاد السارى ۴۹۳/۱۳

قوله: ﴿وَقَالَ مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءٍ، أَوْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم﴾: د معمر بن راشد هغه تعليق امام احمد رحمه الله موصولا نقل كړې دې، په دې كښې د امام احمد رحمه الله شک پيدا شو چه زهري د عطاء بن يزيد نه نقل كړې دې كه د عبيد الله بن عبد الله بن عقبة نه. [1]

قوله: ﴿وَقَالَ يُونُسُ، وَابْنُ مُسَافِرٍ وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَطَاءٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم﴾: د يونس بن يزيد تعليق امام ذهلي رحمه الله په زهريات كښې د ابوعبدالرحمن بن خالد بن مسافر تعليق هم امام زهلي په زهريات كښې او د يحيى بن سعيد تعليق هم امام ذهلي رحمه الله موصولا نقل كړې دې. [2]

خو دې درې واړو د صحابى نوم نه دې اخستلې بلكه ﴿عن بعض اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم﴾ ئې وئيلي دى.

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه كيدې شى د بعض اصحاب نه مراد هم دا سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه مراد دې. [3]

[۶۱۳۰] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا الْمَاجِشُونُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ خَيْرُ مَالِ الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ الْغَنَمُ، يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ، يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ». [ر: ۱۹]

سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه فرمايى چه ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه واوريدل چه په خلقو باندې به يو داسې دور راشى چه د يو مسلمان به غوره مال ګډې بيزې وى، هغه به هغې سره د غرونو څوكو او د بارانونو وريدو ځايونو ته لاړ شى، هغه به د خپل دين د حفاظت دپاره د فتنو نه تيخته اختياروى.

قوله: ﴿يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ﴾: په دې كښې ئې اشاره اوكړه چه خلوت اختيارول او د خلقو نه د بيلتون دا فضيلت به په آخرى زمانه كښې وى، ځكه چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه كښې خو جهاد مطلوب وو او جهاد د خلوت اختيارولو سره نه شى كيدې. [4]

---

[1]) ارشاد السارى ۱۳/۴۹۳

[2]) ارشاد السارى ۱۳/۴۹۳

[3]) راجع: شرح الكرمانى للبخارى: ۲۳/۱۶

[4]) ارشاد السارى ۱۳/۴۹۳

قوله: ﴿شَعَفُ الجِبَالِ﴾: د غرونو سوکې، دا د شعفة جمع ده

قوله: ﴿مواقع القطر﴾: د باران مواقع، مراد د دې نه میدانی علاقې دی. ﴿يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ﴾ یعنی هغه به د خپل دین د حفاظت دپاره د خلقو نه د تیختې لاره اختیاروی علامه عینی رحمه الله لیکی

﴿وفيه أن اعتزال الناس عند ظهور الفتن والهرب عنهم أسلم للدين من مخالطتهم﴾ [1]

یعنی د فتنو د ظاهریدلو په زمانه کښې د خلقو نه بیل اوسیدل د دین دپاره ډیر د سلامتئ باعث دی. هغوی سره د یو ځائې اوسیدو په مقابله کښې.

ابن بطال د سیدنا حسن رضي الله عنه یو مرفوع روایت نقل کړې دې هغوی لیکی

﴿وذكر علي بن معبد عن عبد الله بن المبارك عن مبارك بن فضالة، عن الحسن يرفعه إلى رسول الله (صلى الله عليه وسلم) قال: (يأتي على الناس زمان لا يسلم لذي دين دينه، إلا من فر بدينه من شاهق إلى شاهق وحجر إلى حجر، فإذا كان كذلك لم تنل المعيشة إلا بمعصية الله، فإذا كان كذلك حلت العزلة، قالوا: يا رسول الله، كيف تحل العزلة وأنت تأمرنا بالتزويج؟ قال: إذا كان كذلك كان هلاك الرجل على يدى أبويه، فإن لم يكن له أبوان كان هلاكه على يدى زوجته، فإن لم تكن له زوجة كان هلاكه على يدى ولده، فإن لم يكن له ولد كان هلاكه على يدى القرابات والجيران. قالوا: وكيف ذلك يا رسول الله؟ قال: يعيرونه بضيق المعيشة ويكلفونه ما لا يطيق، فعند ذلك يورد نفسه الموارد التي يهلك فيها﴾ [2]

یعنی: رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه په خلقو باندې به یو داسې زمانه راشی چه دین دار به د غرونو څوکو ته تختیدلو سره د خپل دین حفاظت کوی. په داسې صورت کښې به خلوت اختیارول جائز وی. خلقو تپوس اوکړو یا رسول الله ﷺ! خلوت اختیارول څنګه جائز دی، تاسو خو مونږ ته د ودونو حکم راکوئ؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه کله داسې صورت حال وی نو انسان به د خپل مور پلار د لاسه هلاکیږی. که د هغه مور او پلار نه وی نو د خپلې ښځې د لاسه به تباه کیږی، که ښځه ئې نه وی نو د خپل ځوئی په لاس به هلاکیږی. او که ځوئې ئې نه وی نو د خپلو رشته دارو او ګاونډیانو د لاسه به بربادیږی.

خلقو تپوس اوکړو. هغه څنګه؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه خلق به هغه ته پیغور ورکوی، په غریبئ او بې وسئ باندې به ئې شرموی او هغه به د داسې څیزونو مکلف کوی کوم چه به د هغه د طاقت نه بهر وی نو هغه به د هغوی مطالبات او خواهشات پوره کولو دپاره خپل ځان په هلاکت کښې واچوی.

مطلب دا دې چه د هغه دا رشته دار به هغه ته د غریبئ او بې وسئ پیغور ورکوی او هغه به مجبوروی چه هغه مال او دولت او سامان د عیش او عشرت په هره طریقې سره برابر کړی او

---

[1] عمدة القاری: ۲۳/۱۲۷، ۲۰/۲۰٤

[2] شرح ابن بطال: ۱۰/۲۰٤

هغه به د هغوی د مطالباتو پوره کولو دپاره په ناجائز طریقو سره د مال او دولت په ګټلو کښې اولګی او دغه شان به د خپل دین د بربادئ ذریعه جوړه شی.

۳۵: بَاب رَفْعِ الأَمَانَةِ

د ترجمة الباب مقصد: څنګه څنګه قیامت رانزدې شی او د خیر القرون نه لرې والې پیدا شی. ډیر فتنې به پیدا شی او دیانت او امانت به د خلقو نه ختم شی. امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د رفع امانت یعنی د امانت د اوچتیدلو تذکره کړې ده

[۶۱۳۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا هِلَالُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا ضُيِّعَتِ الأَمَانَةُ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ». قَالَ كَيْفَ إِضَاعَتُهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «إِذَا أُسْنِدَ الأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ، فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ». [ر: ۵۹]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: چه کله (د خلقو نه) امانت ضائع شی نو د قیامت انتظار کوه، تپوس اوشو: یارسول الله ﷺ! امانت به څنګه ضائع کیږی؟ وې فرمائیل: چه کله معامله نااهل خلقو ته اوسپارلې شی نو بیا د قیامت انتظار کوئ.

دا حدیث د کتاب العلم په شروع کښې تیر شوې دې، په دې حدیث کښې د ذکر کړې شوې امانت نه یا خو د امانت عام مفهوم مراد دې کوم چه د خیانت ضد دې او یا د دې نه د امانت هغه مفهوم مراد دې چه د هغې ذکر د قرآن کریم په آیت کریمه ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[۱] کښې دی، د دې تفصیل د وړاندې حدیث نه لاندې راروان دې

قوله: ﴿إِذَا وُسِّدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ﴾: په دې کښې د امر نه مراد خلافت، امارة، قضاء وغیره ده، کوم چه د دین متعلق امور دی[۲] مقصد دا دې چه معاملات به نااهله خلقو ته حواله کړې شی او منصبونه به هغوی ته راشی نو هغوی به د خپلې نااهلئ د وجې نه په هغې کښې خیانت کوی، ایمانی تقاضې به د خپو لاندې کوی، نو دا به د قرب قیامت علامت وی، پس د بخاری شارح، ابن بطال رحمه الله یو روایت نقل فرمائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل:

﴿سيأتي على الناس سنوات خداعات يصدق فيها الكاذب، ويكذب فيها الصادق، ويؤتمن فيها الخائن، ويخون فيها الأمين، وينطق الرويبضة. قيل: وما الرويبضة؟ قال: الرجل التافه في أمر العامة﴾

یعنی په خلقو باندې به یو داسې زمانه راشی چه په هغې کښې به دهوکه ورکول ډیر عام شی، په هغې کښې به د دروغژن تصدیق کولې شی او د رشتینې انسان به تکذیب کولې شی، خیانت کونکی سره به امانت کیخودلې شی او چا سره چه امانت کیخودلې شی هغه به خیانت کوی او رویبضه به خبرې کوی، تپوس اوکړې شو: رویبضه څوک دې؟ رسول الله ﷺ

---

[۱] الاحزاب: ۷۲

[۲] ارشاد الساری: ۱۳/۴۹۴

اوفرمائيل : سپک انسان يعنی د عام خلقو په معاملاتو کښې به يو معمولی سړې هم د خپلې رائې اظهار کوی

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چه په دې کښې اکثر علامات مونږ اوليدل او کوم چه ښکاره شوې نه دی هغه هم زيات لرې نه دی. (۱)

[۶۱۳۲] (۲)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ حَدَّثَنَا حُذَيْفَةُ قَالَ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- حَدِيثَيْنِ رَأَيْتُ أَحَدَهُمَا وَأَنَا أَنْتَظِرُ الآخَرَ، حَدَّثَنَا «أَنَّ الأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ، ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ السُّنَّةِ» . وَحَدَّثَنَا عَنْ رَفْعِهَا قَالَ « يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ الأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ ، فَيَظَلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْوَكْتِ، ثُمَّ يَنَامُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ فَيَبْقَى أَثَرُهَا مِثْلَ الْمَجْلِ ، كَجَمْرٍ دَحْرَجْتَهُ عَلَى رِجْلِكَ فَنَفِطَ ، فَتَرَاهُ مُنْتَبِرًا ، وَلَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ، فَيُصْبِحُ النَّاسُ يَتَبَايَعُونَ فَلاَ يَكَادُ أَحَدٌ يُؤَدِّي الأَمَانَةَ ، فَيُقَالُ إِنَّ فِي بَنِي فُلاَنٍ رَجُلاً أَمِينًا . وَيُقَالُ لِلرَّجُلِ مَا أَعْقَلَهُ وَمَا أَظْرَفَهُ وَمَا أَجْلَدَهُ. وَمَا فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ،

وَلَقَدْ أَتَى عَلَيَّ زَمَانٌ وَمَا أُبَالِي أَيُّكُمْ بَايَعْتُ لَئِنْ كَانَ مُسْلِمًا رَدَّهُ الإِسْلاَمُ، وَإِنْ كَانَ نَصْرَانِيًّا رَدَّهُ عَلَيَّ سَاعِيهِ، فَأَمَّا الْيَوْمَ فَمَا كُنْتُ أُبَايِعُ إِلاَّ فُلاَنًا وَفُلاَنًا» .

قَالَ الْفِرَبْرِيُّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ حَدَّثْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ عَاصِمٍ يَقُولُ سَمِعْتُ أَبَا عُبَيْدٍ يَقُولُ قَالَ الأَصْمَعِيُّ وَأَبُو عَمْرٍو وَغَيْرُهُمَا جَذْرُ قُلُوبِ الرِّجَالِ الْجَذْرُ الأَصْلُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ، وَالْوَكْتُ أَثَرُ الشَّيْءِ الْيَسِيرِ مِنْهُ، وَالْمَجْلُ أَثَرُ الْعَمَلِ فِي الْكَفِّ إِذَا غَلُظَ. [۶۶۷۵، ۶۸۴۸]

د سيدنا حذيفه بن اليمان رضی الله عنه نه روايت دې چه مونږ ته رسول الله صلی الله عليه وسلم دوه احاديث بيان اوفرمائيل يو خو مې ليدلې دی او د دويم منتظر يم. رسول الله صلی الله عليه وسلم مونږ ته اوفرمائيل : امانت د خلقو د زړونو ژور والی ته کوز کړې شو، بيا هغوی هغې لره د قرآن کريم نه اوپيژندلو. بيا ئې د سنت نه اوپيژندلو او رسول الله صلی الله عليه وسلم د هغې د اوچتيدلو متعلق ارشاد اوفرمائيلو. چه انسان به يو کرت اوده شی او (هم په دې کښې به) امانت به د هغه د زړه نه ختم شی، او د هغې اثر به د پولئ په شان باقی پاتې شی، لکه چه د اور سکروټه ستاسو په خپه راشی او د هغې د وجې نه خپه پولئ شی، تاسو به هغه پړسيدلې وينئ حال دا چه دننه

(۱) شرح ابن بطال : ۲۰۵/۱۰

(۲) اخرجه البخاری فی كتاب الرقاق، باب رفع الامانة (الحديث ۶۴۹۷)، واخرجه ايضا فی كتاب الفتن، باب : اذا بقی فی حثالة من الناس (الحديث : ۷۰۸۶)، واخرجه ايضا فی كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب الاقتداء بسنن رسول الله صلی الله عليه وسلم (الحديث ۷۰۸۶) مختصرا، واخرجه الترمذی فی كتاب الفتن، باب ما جاء فی رفع الامانة (الحديث : ۲۱۷۹) وقال : هذا حديث حسن صحيح، واخرجه ابن ماجة فی كتاب الفتن، باب ذهاب الامانة ؛ (الحديث: ۴۰۵۳)

هیڅ ځیز نه وی، حال به دا شی چه سحر به خلق پاسیدو سره اخستل خرڅول کوی او یو سړې به هم امانت دار نه وی، او به وئیلې شی چه په فلانی خیلو کښې یو امانت دار سړې دې، د یو سړی متعلق به اووئیلې شی چه څومره عقل مند دې، څومره اوچتې حوصلې والا دې او څومره بهادر دې!!... حال دا چه د هغه په زړه کښې به د اوری د دانې برابر هم ایمان (امانت) نه وی. ما یو داسې وخت هم تیر کړې دې چه د هغې پرواه نه کوم چه د چا سره اخستل خرڅول کوم، که هغه به مسلمان وو نو هغه به اسلام (د بې انصافئ نه) منع کولو، او که هغه به نصرانی وو، نو د هغه مددګار به هغه منع کولو، خو اوس زه د فلانی او فلانی نه سوا چا سره هم اخستل او خرڅول نه کوم.

قوله: ﴿حَدَّثَنَا رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم حَدِيثَيْنِ رَأَيْتُ أَحَدَهُمَا وَأَنَا أَنْتَظِرُ الآخَرَ﴾: سیدنا حذیفه رضی الله عنه فرمائې چه رسول الله ﷺ ماته دوه احادیث بیان کړل، یو خو ما اولیدو او د دویم انتظار کوم، اول حدیث دې ﴿أَنَّ الأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ﴾ او دویم حدیث دې ﴿ثُمَّ يَنَامُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ﴾

قوله: ﴿أَنَّ الأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ السُّنَّةِ﴾: امانت د خلقو د زړونو تل ته کوز شو، بیا خلقو هغه د قرآن کریم نه زده کړو، بیا ئې د سنت نه زده کړو، د جذر معنی د جرړې ده.

د امانت نه څه مراد دې؟: په دې کښې د امانت نه یا خو د هغې مشهور معنی مراد ده، یعنی د چا په حق او ملکیت کښې خیانت نه کول او یا د دې نه مراد هغه امانت دې کوم چه د سورة احزاب په آیت کریمه ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الأَمَانَةَ﴾ کښې راغلې دې، یعنی هغه ټولې شرعی ذمه دارئ کومې چه په هر مکلف باندې عائد کړې شوې دی، او کوم عهد او میثاق چه د هغه نه اخستلې شوې دې. [1]

علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله د دې آیت کریمه د لاندې لیکی!

اصل دا ده چه الله پاک خپل یو خاص امانت د مخلوق په یونوع کښې د کیخودلو اراده چه څوک دې امانت له که غواړی نو په خپل سعی او کسب او طاقت سره دې محفوظ کړی او ترقی دې ورکړی. چه په دې سلسله کښې د الله پاک د هر قسم شئون او صفاتو ظهور اوشی. مثلا د دې نوع کوم افراد چه امانت پوره طریقې سره محفوظ کړی او د دین په ترقئ کښې په هغوی باندې انعام او اکرام اوکړې شی. کوم چه په غفلت او شرارت سره ضائع کړی، هغوی ته دې سزا ورکړې شی او کوم خلق چه دې باره کښې لږه کوتاهی کوی، هغوی سره دې د عفو او بخښنې کولو معامله اوکړې شی.

زما د خیال مطابق دا د ایمان او امانت یو تخم دې کوم چه د بنی ادم په زړونو کښې شیندلې

---

[1]) فتح الملهم، کتاب الایمان، باب رفع الامانة من بعض القلوب، ۱۰۹/۲، ومرقاة المفاتیح، کتاب الفتن، ۶/۱۰

شوې دې. كوم ته چه ﴿ مابه التكليف ﴾ وئيلې شي. ﴿ لا ايمان لمن لا امانة له ﴾ يعنى (په كوم سړي كښې چه د امانت صفت نه وى، د هغه ايمان كامل نه دى) هم د هغې په خيال ساتلو سره د ايمان اونه راخيژي. ګويا د بنى ادم زړونه د الله پاک زمكې دى، تخم ئې هم په هغې كښې اچولې دې، د باران كولو دپاره د رحمت اوريځې هم هغه راليږلې دى چه د هوى د سينو نه د الله پاک د وحى باران اوشو. (١)

په انسان فرض دى چه د ايمان دا تخم كوم چه د الله پاک امانت دې ضائع نه كړي. بلكه پور په سعى او كوشش سره دې د هغې ساتنه كوى، چرته داسې اونشى چه چرته د غلطئ يا غفلت په ځائې د اونې راختلو تخم هم ختم شى هم د دې طرف ته اشاره ده. د سيدنا حذيفه رضي الله عنه په دې حديث كښې ﴿ أَنَّ الْأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ ﴾ دا امانت هم د هدايت تخم دې كوم چه د الله پاک د طرف نه د خلقو په زړونو كښې اچولې شوې دې. بيا د قرآن او سنت د علومو باران اوشو چه د هغې نه كه صحيح طريقې سره انتفاع اوكړې شى نو د ايمان بوټې رالوئې شى، او انسان ته د هغې د خوږې ميوې نه د خوند اخستلو موقع ملاؤ شى. كه په انتفاع كښې كوتاهى اوكړې شى نو هم د دې اونې په رالوئيدو كښې به نقصان راشى يا بالكل غفلت اوكړې شى نو د سره به ټول تخم برباد شى. دا امانت وو كوم چه الله پاک زمكې اسمان او غرونو ته اوښودلو. خو په چا كښې استعداد وو چه د دې عظيم امانت د اوچتولو حوصله ئې كړې وې، هر يو په خپل حال يا خپل قول سره د ناقابل برداشت ذمه داريانو نه ويريدلو سره انكار اوكړو چه مونږ دا بار نه شو اوچتولې. خپله سوچ اوكړه چه سوا د انسان نه كوم مخلوق دې كوم چه په خپل كسب او محنت سره د دې ايمان د تخم حفاظت او پالنه كولو سره د ايمان ميوه داره اونه حاصله كړې شى. په حقيقت كښې د عظيم الشان امانت حق ادا كول او يو افت وهلې زمكه چه په هغې كښې مالک تخم كرلې وو، سخت محنت كولو سره باغ او بهار جوړول هم د دې ظلوم او جهول انسان حصه كيدې شى، چاسره چه قابله زمكه موجود ده او محنت كولو سره د يو څيز د لويولو قدرت الله پاک هغه ته وركړې دې.

ظلوم او جهول د ظالم او جاهل مبالغه ده. ظالم او جاهل هغه چاته وائى چه بالفعل د عدل او علم نه خالى وى خو د دې صفاتو د حصول استعداد او صلاحيت لرى. پس كوم مخلوق چه د فطرت د ابتداء نه په عدل او انصاف سره متصف دى او د يوې لمحې دپاره هم د دې اوصافو نه نۀ دى جدا شوې، مثلا ملائكة الله يا هغه مخلوق كوم چه د دې څيزونو د حصول بالكل صلاحيت نه لرى (لكه زمكه. آسمان. غرونه وغيره) ظاهره ده چه دواړه د امانت الهيه حمل كونكى نه شى جوړيدې.

بيشكه د انسان نه سوا پيريان يو نوع ده چه په هغې كښې فى الجمله استعداد د دې تحمل موندلې شى هم په دې وجه ﴿ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴾ كښې دواړه جمع كړې شوې

---

(١) [illegible] كتاب الايمان، با[illegible] رفع الامانة من بعض القلوب، ١٠٩/٢

دي، خو د انصاف خبره دا ده چه د امانت د حق ادا كولو استعداد په هغوى كښې دومره ضعيف وو چه د امانت د حمل كولو په مقام باندې بالكل قابل ذكر او د التفات قابل او نه ګڼړلې شو. ګويا هغوى په دې معامله كښې د انسان تابع اوګڼړلې شو د جن (پيريانو) نوم مستقل طور اخستلو ته ضرورت نشته. والله تعالى اعلم بالصواب.[1]

بعضو وئيلې دى چه د دې نه ايمان مراد دې.[2] ځكه چه د حديث په آخر كښې دا الفاظ دى ﴿وَمَا فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ﴾

د امانت د زړه جرړو ته د كوزيدو مطلب دا دې چه الله پاک د هر سړى زړۀ كښې د ايمان د قبلولو صلاحيت پيدا فرمائيلې دې. او يو نور ايمان و هدايت ئې هغه ته وركړې دې. چه د هغې ذكر د قرآن كريم په آيت ﴿فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا﴾[3] كښې دى او په حديث كښې دى ﴿كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ﴾[4]

مطلب دا دې چه الله پاک د مومنانو په زړونو كښې اولا د هدايت نور او د حق د قبلولو او پيژندلو صلاحيت پيدا فرمائيلې دې، بيا د قرآن او حديث په ذريعه هغوى هغه احكامات اوپيژندل او اوئې منل.

قوله: ﴿يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ الْأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ﴾: دا دويم حديث دې، چه د هغې په باره كښې سيدنا حذيفه رضي الله عنه فرمائى چه د هغې ماته انتظار دې. په اول حديث كښې هغوى په عهد نبوى كښې د صحابه كرامو رضي الله عنهم په صورت كښې مشاهده كړې وه... يو سړې به اوده شى. نو امانت به د هغه د زړه نه اوچت كړې شى. د دې نه يا خو حقيقى اوده كيدل مراد دى يا د غفلت نه كناية ده چه د قرآن او حديث او د الله پاک د احكاماتو نه به لا پرواه شى. چه د هغې په نتيجه كښې به ترې امانت اوچت كړې شى

كه حقيقتا اوده كيدل مراد وى نو مطلب به دا وى چه انسان به اوده كيدو سره راپاسى نو خپله به هغه ته د زړه نه د امانت او د ايمان دارئ كيفيت ختم شوې وى او په زړه باندې به ئې تور والې او خړه راغلې وى، ګويا چه د دين يو اضطرارى كيفيت به د هغه په زړه باندې طارى شوې وى.

او كه د اوده كيدو نه مراد حقيقة اوده كيدل نه وى، بلكه د دين نه غفلت مراد دې نو مطلب به دا وى چه د قرآن او سنت نه به بې رخى اختيار كړى، په ګناهونو كښې به اخته شى، چه د هغې نتيجه به دا وى چه امانت او ايمان به اوچت كړې شى.[5]

---

[1]) تفسير عثمانى ص : ۵۶۹، ۵۷۰

[2]) مرقاة المفاتيح، كتاب الفتن، ۶/۱۰

[3]) سورة الروم : ۳۰

[4]) سنن ابى داؤد، كتاب السنة، باب فى ذرارى المشركين : ۳۲۹/۴، رقم الحديث : ۴۷۱۴

[5]) مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح : ۶/۱۰

دا دويمه معنى زياته مناسب معلوميږي.

قوله: ﴿فَيَظَلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْوَكْتِ﴾: ﴿وكت﴾ يعنى د نقطې د نخښې په شان به د هغه نخښه باقى پاتې شى. ﴿وكت﴾ (په واؤ باندې فتحه او د كاف په سكون سره) هغه نقطې ته وائى كومه چه په يو څيز كښې د مختلف رنګ وى. مثلاً په تور كښې دننه سپينه يا په سپين څيز كښې توره نقطه. علامه قسطلانى رحمه الله ليكى:

﴿الوكت: النقطة فى الشىء من غير لونه أوهو السواد اليسير أو اللون المحدث المخالف للون الذى كان قبله﴾[1]

قوله: ﴿ثُمَّ يَنَامُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ فَيَبْقَى فِيهَا أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْمَجْلِ﴾: بيا به دوباره اوده شى نو امانت به اوچت كړې شى او دهغې نخښه به دپولئ په شان باقى پاتې شى.

﴿المجل﴾ (د ميم په فتحې سره او د جيم په سكون سره) معنى ئې ده: پولئ. د كار كولو دوران كښې چه د لاس كومه څرمن سخته شى چه هغې ته پولئ وائى او په هغې باندې د مجل اطلاق كيږى.

مطلب دا دې چه كله د دين نور هم غفلت زيات شى نو د امانت هغه لږه ډيره حصه كومه چه پاتې شوې وه، هغه به هم اوچته كړې شى او صرف د رابرسيره شوې پولئ په شان نخښه به پكښې پاتې شى. كومه چه رابرسيره ښكاره كيږى خو د دننه نه خالى وى.

قوله: ﴿كَجَمْرٍ دَحْرَجْتَهُ عَلَى رِجْلِكَ فَنَفِطَ فَتَرَاهُ مُنْتَبِرًا وَلَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ﴾: يعنى لكه چه تاسو د اور سكروټه په خپله باندې راكاږئ او په هغې سره پولئ راوخى نو هغه تاسو ته ډكه ښكارى او په هغې كښې هيڅ هم نه وى.

﴿نَفِطَ﴾ د باب سمع نه دې او د دې معنى ده: پولئ راختل، د كار د وجې نه په لاس كښې پولئ راوتل.

﴿منتبرا﴾: اى مرتفعا: دا د باب افتعال نه د اسم فاعل صيغه ده، د انتبار معنى ارتفاع او اوچت والې راځى.[2]

په ﴿نفط﴾ او ﴿فتراه﴾ ضمير د رجل طرف ته راجع دې او رجل مونث سماعى دې، او ضمير د مذكر دې. په ضمير او مرجع كښې د تذكر او تانيث په لحاظ سره مطابقت نشته.

د دې جواب دا دې چه د ضمير مرجع عضو، يا موضع رجل دې په كوم چه سكروټه اچولې شوې ده. په دې اعتبار سره دا مذكر ذكر كړې شوې دې.[3]

د حديث د تمثيل وضاحت: په دې حديث كښې چه كوم مثال پيش كړې شوې دې، حضرات

---

[1]) ارشاد السارى: ۱۳/۴۹۶

[2]) عمدة القارى: ۲۳/۱۲۹، وارشاد السارى: ۱۳/۴۹۶

[3]) عمدة القارى: ۲۳/۱۲۹، وارشاد السارى: ۱۳/۴۹۶، ومرعاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح، كتاب الفتن: ۱۰/۷

محدثينو د هغې مختلف وضاحتې مطلب بيان کړې دې
① چه کله انسان د شريعت نه غافل شي او په ګناهونو کښې اخته شي نو په زړه کښې دننه به ئې د ايمان نور کم شي او کله چه هغه خپله جائزه واخلي نو په خپل زړهٔ کښې دننه به ﴿وکت﴾ يعنې د يوې نقطې د مقدار نه سوا د ايمان او امانت د نور نه هيڅ او نه وينې. بيا چه کله دوباره اودهٔ شي يعنې د دين د احکاماتو نه نور هم غافل شي او په معاصي او ګناهونو کښې اخته شي نو د نور امانت باقي پاتې حصه به هم غائبه شي او صرف د يوې ماتې پولۍ په شان نخښه به پاتې شي کوم چه برسيره ښکاره کيږي خو د دننه نه د صالح مواد نه خالي او سوا د ګنده اوبو نه پکښې هيڅ هم نه وي، هم دغه شان به دا سړې اګر چه په ظاهره کښې صالح او نيک ولې نه ښکارې خو د دننه به د ايمان او امانت د آخرت د مفيد اعمالو نه به پکښې هيڅ هم نه وي.
خلاصه دا چه د ايمان نور به تدريجا او په مزه مزه ختم شي، د غفلت په اوله مرحله کښې به د امانت نور ختم شي او صرف د يوې نقطې په اندازه به هغه نور باقي پاتې شي او د غفلت په دويمه مرحله کښې به هغه هم ختم شي او صرف د هغې د محل په شان يوه نخښه به پاتې شي.... په دې کښې دې خبرې طرف ته هم اشاره ده چه د ايمان او امانت حقيقي اګر چه ختم شي خو بهر حال د هغې يو نخښه، يو علامت او يو اثر به باقي وي، اګر چه هغه د ﴿وکت﴾ د يوې نقطې په اندازه يا د محل د نخښې په شان ولې نه وي!
پس علامه عينې رحمه الله ليکي : ﴿وحاصله أن القلب يخلوعن الأمانة بأن تزول عنه شيئا فشيئا فإذا زال جزء منها زال نورها وخلفته ظلمة كالوكت وإذا زال شيء آخر منه صار كالمجل وهو أثر محكم لا يكاد يزول إلا بعد مدة ثم شبه زوال ذلك النور بعد ثبوته في القلب وخروجه منه واعتقابه إياه بجمر تدحرجه على رجلك حتى يؤثر فيها ثم يزول الجمر ويبقى التنفط﴾[1]
مطلب دا چه : د کوم اهل ايمان د فکر او عمل په قوة باندې غفلت او بې حسي خوره شي او د ګناهونو د ارتکاب په صورت کښې د دين او شريعت سره د هغوى تعلق انتهائي کمزورې شي، د هغوى د زړونو نه امانت لاړ شي، پس چه کله د هغې يو حصه زائل شي نو د هغوى د زړونو نه به نور هم زائل شي او د هغې په ځائې به د ﴿وکت﴾ په شان ظلمت او تيارهٔ پيدا شي او د هغې مثال داسې دې لکه په يو څيز کښې د هغه مخالف رنګ ښکاره شي (مثلا تور څيز کښې د سپين رنګ ښکاره کيدل) او چه کله د دين او شريعت متعلق غفلت او کوتاهي نوره هم زياته شي او د ګناهونو ارتکاب د مخکښې نه هم زيات شي نو د نور امانت چه کومه حصه باقي پاتې شوې وه، د هغې نه به څه زائله شي او د هغې مثال داسې دې لکه د بدن په يوه حصه باندې پولۍ کومه چه دومره ژوره او سخته وي چه زر نه ختميږي، پس په دويم کرت چه کومه تيارهٔ پيدا شي هغه به د اول کرت پيدا کيدونکې تيرې نه زياته خوره او

---
[1]) عمدة القارى : ۱۲۹/۲۳، ۱۳۰

ژوره وی ذکر شوې صورت حال لره د دې مثال د بیان فرمائیلو نه پس ئې اوفرمائیل چه د انسان په زړه کښې به د ایمان او امانت نور پیدا کیدل او بیا وتل یا په زړونو کښې د دې نور ځائې نیول او بیا د هغې د زائل کیدو نه پس د تیرې راتلل داسې تشبیه لرې لکه د اور سکروټه اخستلو سره هغه په خپله خپه باندې واچوی او هغه سکروټه د خپې نه زائل شی او بیا په سوزیدلی ځائې باندې پولئ راوخیژی.

② دویم مطلب دا بیان کړې شوې دې چه انسان د کوم دین نه غافل او په ګناهونو او معاصی کښې اخته وی نو د هغې په وجه باندې به ایمان د هغه د زړه نه تدریجا اوچت کړې شی. چه کله د ایمان پاک جزء زائل شی نو د هغې نور به هم ختم شی او د هغې ځائې به تیارهٔ اونیسی. کوم چه به په اوله مرحله کښې د ﴿ وکت ﴾ په اندازه وی. بیا چه کله د ایمان باقی حصه ختمه شی نو هغه به د ظلمت مجل (پولئ په شان) وی. پس ملا علی قاری رحمه الله لیکی:

﴿ وقال شارح من علمائنا: یرد ان الامانة ترفع عن القلوب عقوبة لاصحابها علی ما اجترحوا من الذنوب، حتی اذا استیقظوا من منامهم، لم یجدوا قلوبهم علی ما کانت علیه، ویبقی فیه اثرتارة مثال الوکت وتارة مثل المجل ﴾ (۱)

صاحب د مظاهر حق د دې مطلب وضاحت داسې کړې دې!

د دې ارشاد نه مراد دا دې چه الله پاک د خلقو په زړونو کښې د امانت نور پیدا کړو. چه هغوی د هغې په رڼړا کښې د کامیابئ په لاره باندې روان شی او د دین او شریعت تابعدار جوړ شی، خو چه کله هغوی د دې نعمت نه بې پرواه شی، د دین او شریعت په باره کښې غفلت او کوتاهی کوی او د ګناهونو ارتکاب کوی نو الله پاک به د سزا په طور د هغوی نه دا نعمت واخلی. په داسې طریقه چه د هغوی د زړونو نه به امانت اوځی. تردې چه کله هغوی د غفلت د خوب نه رابیدار شی نو محسوس به کړی چه د هغوی د زړه هغه حالت نه دې کوم چه د امانت په موجودګئ کښې وو. خو د هغوی په زړونو کښې به د دې امانت نخښه باقی وی کومه چه به کله د ﴿ وکت ﴾ په شان وی او کله د مجل په شان. پس ﴿ مجل ﴾ اګر چه مصدر دې خو دلته د دې نه مراد پولئ ده او دا (یعنی مجل) اول کرت (یعنی وکت) نه کمتر درجه ده. ځکه چه د ﴿ وکت ﴾ په ذریعه دې طرف ته اشاره مقصود ده چه اګر چه امانت به د زړه نه اوځی خو د نخښې په صورت کښې به د هغې څه نه څه حصه باقی وی. (۲)

قوله: ﴿ وَيُقَالُ لِلرَّجُلِ مَا أَعْقَلَهُ وَمَا أَظْرَفَهُ وَمَا أَجْلَدَهُ وَمَا فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ ﴾: د یو سړی په باره کښې به وئیلې شی چه څومره عقل مند، ظریف (خوش طبع)، او چالاک او اوښیار دې، خو د هغه په زړه کښې به د اوری د دانې برابر

---

۱) مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح، کتاب الفتن ۸/۱۰

۲) مظاهر حق جدید: ۸۲۸/۴

ایمان هم نه وی
یعنی داسې زمانه به راشی چه په خلقو کښې به د مدح او تعریف پیمانې بدلې شی. د چا تعریف به په عمل صالح، ایمان او نیکئ باندې نه شی کولې بلکه عقل ظرافت او چالاکی به د خلقو د مدح تعریف ذریعه جوړیږی. پس ملا علی قاری رحمه الله لیکی:

《وحاصله انهم يمدحونه بكثرة العقل والظرافة، والجلادة، ويتعجبون منه، ولا يمدحون احدا بكثرة العلم النافع، وصلاح العمل الصالح》.[1]

قوله: 《ما اعقله، ما اظرفه》: تعجب صیغې دی، 《اجلد》 د جلادة نه دې چه د هغې معنی چستی او چالاکی ده.

قوله: 《وما في قلبه》: یعنی د هغه په زړه کښې به د رتئ برابر ایمان هم نه وی، په دې کښې یا خو د اصل ایمان نفی ده یا د کمال ایمان نفی کړې شوې ده.[2] په اول صورت کښې به کافر وی او په دویم صورت کښې به فاسق وی.

قوله: 《وَلَقَدْ أَتَى عَلَيَّ زَمَانٌ وَمَا أُبَالِي أَيَّكُمْ بَايَعْتُ》: یعنی یوه داسې زمانه هم تیره شوه چه په هغې کښې به زما دا پرواه نه وه چه د کوم سړی سره معامله او اخستل خرڅول کول دی (ځکه چه په خلقو کښې امانت او دیانت داری عام وه) نو دا فکر به نه وو چه یو سړې به څه معامله کولو سره منکر شی او زما حق به نه راکوی.

《بايعت》 د بیع شراء یعنی اخستلو او خرڅولو معاملات مراد دی.[3]

قوله: لَئِنْ كَانَ مُسْلِمًا رَدَّهُ الإِسْلَامُ وَإِنْ كَانَ نَصْرَانِيًّا رَدَّهُ عَلَيَّ سَاعِيهِ: یعنی که هغه مسلمان وی (د چا سره چه ما معامله اوکړه) نو د هغه اسلام به ماته زما حق واپس کړی یعنی د هغه اسلام به هغه مجبوره کوی چه هغه ماته زما حق واپس کړی. د سیدنا ابوذر رضی الله عنه په نسخه کښې 《بالاسلام》 دې.[4] یعنی هغه به د اسلام د وجې نه ماته زما حق واپس کړی او که نصرانی وی نو د اسلام ساعی او عامل به په ما باندې زما حق واپس کړی. حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی:

《ردہ علی ساعیه أی والیه الذی أقیم علیه لینصف منه وأکثر ما یستعمل الساعی فی ولاة الصدقة ویحتمل أن یراد به هنا الذی یتولی قبض الجزیة》.[5]

یعنی د ساعی نه مراد هغه والی او حاکم دې کوم چه د حصول انصاف د پاره مقرر کړې شوې

---

[1] مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح. كتاب الفتن : ٨/١٠
[2] مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح، كتاب الفتن : ٨/١٠
[3] فتح الباری ٤٠٦/١١. عمدة القاری ١٣٠/٢٣. ارشاد الساری ٤٩٦/١٣
[4] فتح الباری ٤٠٦/١١. عمدة القاری ١٣٠/٢٣. ارشاد الساری ٤٩٦/١٣
[5] فتح الباری ٥٠٦/١١

دي، د ساعی لفظ اکثر د صدقه وصول کونکو او عاملانو دپاره استعمالیږی، دلته د دې نه هغه سړي مراد کيدي شی کوم چه په جزیه وصول کولو باندې مقرر کيدي شي.

قوله: ﴿فَأَمَّا الْيَوْمَ فَمَا كُنْتُ أُبَايِعُ إِلَّا فُلَانًا وَفُلَانًا﴾: خو نن زه د فلانی فلانی سړی سره معامله کوم (چه د هغه په ما باندې اعتماد دې او هغه دیانت دار دې، کيدي شی چه د دوه سړو نوم ئي اخستلې وي خو راوی هغه نوم نه دې ذکر کړې، بلکه فلانې فلانې ئې اووې).

قوله: ﴿قَالَ الْفَرَبْرِيُّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ حَدَّثْتُ أَبَا عَبْدِ اللهِ﴾: د فربری نوم محمد بن یوسف دې او د ابوجعفر نوم محمد بن حاتم دې، دا د امام بخاری رحمه الله وراق او کاتب وو، ابو عبدالله، د امام بخاری رحمه الله کنیت دې.

امام بخاری رحمه الله فرمائی چه ما د ابو احمد بن عاصم بلخی نه او هغوی د ابوعبیده بن سلام نه واوریدل چه امام اصمعی او ابو عمر د لفظ ﴿جذر﴾ تشریح اوکړه چه د هر یو څیز اصل ته جذر وائی، د امام اصمعی نوم عبدالملک بن قریب دې او ابو عمرو مشهور قاری دې.

﴿وغيرهما﴾ نه سفیان ثوری مراد دې، خو د ابو عمرو په نزد ﴿جِذر﴾ د جیم په کسرې سره دې او د امام اصمعی په نزد ﴿جَذر﴾ د جیم په فتحې سره دې.

او ﴿وكت﴾ د یو څیز معمولی شان نخښې ته وائی او ﴿مجل﴾ په تلی باندې د کار کولو د وجې نه راختلې پولئ ته وائی.

﴿قال الفربری﴾ دا عبارت د ابوذر عن مستملی په نسخه کښې دې، په باقی نسخو کښې نشته.(1)

[۶۱۳۳] (2) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «إِنَّمَا النَّاسُ كَالإِبِلِ الْمِائَةُ لاَ تَكَادُ تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً».

سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی چه ما د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه واوریدل چه هغوی اوفرمائیل: د خلقو مثال د اوښ په شان دې، په سلو کښې هم یو په مشکله د سورلئ قابل ملاویږی.

---

(1) د ذکر شوي تفصیل دپاره اوګورئ: فتح البارى ۴۰۶/۱۱، عمدة القارى ۱۳۰/۲۳، ارشاد السارى ۴۹۶/۱۳.

(2) اخرجه الترمذي في كتاب الامثال، باب ما جاء فى مثل ادم واجله وامله (رقم الحديث: ۲۸۷۲). واخرجه مسلم فى فضائل الصحابة، باب قوله صلى الله عليه وسلم الناس كابل مائة، رقم ۲۵۴۷.

(راحلة) الجمل النجيب الذى يصلح لسير الاسفار ولحمل الاثقال. معنى الحديث: ياتى زمان يكون الناس فيه كثيرين، ولكن المرضى منهم والذى يلتزم شرع الله عزوجل قليل، شان الابل الكثيرة التى تبلغ المائة، ولا تكاد تجد منها واحدة تصلح للركوب والانتفاع بها.او المراد: ان الناس دائما شانهم هكذا، الصالح فيهم قليل.

قوله: (كَالإِبِلِ الْمِائَةُ): (ابل) د ابل لفظ به عربو د سلو اوښانو دپاره استعمالولو.
وئيل به ئې (لفلان ابل) يعنى د فلانى سل اوښان دى، ولفلان ابلان: يعنى د هغه دوه سوه اوښان دى، خو چونكه لفظ د ابل د سلو په معنى كښې زيات مشهور نه دې، په دې وجه ئې په حديث كښې د (الابل) نه پس د (المائة) اضافه اوفرمائيله (المائة) د (الابل) د تفسير او توضيح په طور دې. (١)

(راحلة) كښې تا د تانيث نه ده بلكه دا تا د مبالغې ده هغه اوښې ته وئيلې شى چه په هغې باندې سورلى كيدې شى، (راحلة) د اسم فاعل صيغه ده او د اسم مفعول په معنى كښې ده. ()

د حديث شريف دوه مطلبونه: علامه خطابى رحمه الله فرمائى چه د دې حديث دوه مطلبونه حضرات محدثينو بيان فرمائيلې دى:
① يو دا چه ټول خلق، د دين د احكاماتو په سلسله كښې برابر دى او په هغې كښې يو ته هم په بل باندې فضيلت يا ترجيح نه ده حاصل، لكه چه سل اوښان برابر وى او ټول تقريبا د بار اوړولو قابل وى، خو د سورلئ قابل نه وى. حاصل دا چه په دين كښې د خلقو برابرى او مساوات په دې حديث كښې بيان كړې شوې دې. (٢)
② دويم مطلب دا دې چه په خلقو كښې قابل، با صلاحيت او صاحب فضل او تقوى ډير كم وى، د ناكاره خلقو كثرت وى څنګه چه په اوښانو كښې، د سورلئ او د كار قابل په مشكله يو ه اوښه ملاويږى، هم دغه شان د كار خلق ډير كم وى. (٤)
علامه قرطبى رحمه الله دا دويم مطلب په دې انداز سره بيان كړې دې چه داسې سړى كوم چه د خلقو بار اوچتوى، دهغوى تكليفونه برداشت كوى اودهغوى خدمت كوى، ډير كم ملاويږى. (٥)

---

(١) فتح البارى ٤٠٧/١١، عمدة القارى ١٣١/٢٣، ارشاد السارى ٤٩٧/١٣
(٢) فتح البارى ٤٠٧/١١، عمدة القارى ١٣١/٢٣، ارشاد السارى ٤٩٧/١٣
(٣) وفى شرح مسلم للنووى، كتاب فضائل الصحابة: ٣١٧/١٦:
قال بن قتيبة الراحلة النجيبة المختارة من الابل للركوب وغيره فهى كاملة الاوصاف فاذا كانت فى ابل عرفت قال ومعنى الحديث أن الناس متساوون ليس لاحد منهم فضل فى النسب بل هم أشباه كالابل المائة وقال الازهرى الراحلة عند العرب الجمل النجيب والناقة النجيبة قال والهاء فيها للمبالغة كما يقال رجل فهامة ونسابة قال والمعنى الذى ذكره بن قتيبة غلط بل معنى الحديث أن الزاهد فى الدنيا الكامل فى الزهد فيها والرغبة فى الآخرة قليل جدا كقلة الراحلة فى الابل هذا كلام الازهرى وهو أجود من كلام بن قتيبة وأجود منهما قول آخرين أن معناه المرضى الاحوال من الناس الكامل الاوصاف الحسن المنظر القوى على الاحمال والاسفار سميت راحلة لانها ترحل اى يجعل عليها الرحل فهى فاعلة بمعنى مفعولة كعيشة راضية أي مرضية ونظائره.
(٤) فتح البارى ٤٠٧/١١، عمدة القارى ١٣٠/٢٣، ١٣١، ارشاد السارى ٤٩٧/١٣
(٥) فتح البارى ٤٠٧/١١

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چه خلق خو ډیر دی خو ښه خلق کم دی. هغوی فرمائی چه د خلقو نه مراد د خیر القرون خلق نه دی مراد ځکه چه د هغوی د افضلیت خو رسول الله ﷺ په خپله ګواهی ورکړې ده. بلکه روستو راتلونکی خلق مراد دی. چه کله قحط الرجال راشی. هغوی لیکی

﴿وهذا الحديث إنما يراد به القرون المذمومة فى آخر الزمان، ولذلك ذكره البخارى فى رفع الأمانة، ولم يرد به (صلى الله عليه وسلم) زمن أصحابه وتابعيهم؛ لأنه قد شهد لهم بالفضل﴾[1]

د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت بیانولو سره علامه قسطلانی رحمه الله لیکی

﴿ومناسبة الحديث للترجمة من حيث إن الناس كثيرون والمرضى منهم قليل كالراحلة فى المائة من الإبل وغير المرضى هو من ضيع الفرائض وقد فسر ابن عباس الأمانة بالفرائض﴾[2]

یعنی: د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت داسې دې چه د خلقو کثرت دې خو د ښه خلقو کمې دې لکه چه په حدیث کښې دی او چه ډیر دی هغوی فرائض او واجبات ضائع کړل. سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما د امانت تفسیر په فرائض سره کړې دې.

حاصل دا دې چه په دې حدیث کښې وئیلې شوې دی چه د بدو خلقو به کثرت وی او ظاهره ده چه د بدو خلقو امانت او دیانت نه وی او په ترجمة الباب کښې د رفع امانت ذکر دې.

۳۶: بَاب الرِّيَاءِ وَالسُّمْعَةِ

په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د ریاء او شهرت مذمت بیان کړې دې.

د ریا تعریف د ریا تعریف دا دې: ﴿اظهار العبودية للناس ليحمدوه﴾ یعنی د خلقو مخکښې د خپل عبادت او بندګئ اظهار کول چه خلق د هغه تعریف اوکړی. دې ته ریاء وائی

او ﴿سمعة﴾ (د سین په ضمې او د میم په سکون سره) خلقو ته د اورولو او وینا په غرض سره یو کار کول. د ریاء تعلق د حاسه بصر سره او د سمعة تعلق د حاسه سمع سره ده.[3]

---

[1]) شرح ابن بطال: ۲۰۶/۱۰

[2]) ارشاد الساری: ۴۹۷/۱۳

[3]) فتح الباری ۴۰۸/۱۱، عمدة القاری ۲۳/ ۱۳۱. قال الامام الغزالی رحمه الله: اعلم أن الرياء مشتق من الرؤية والسمعة مشتقة من السماع وإنما الرياء أصله طلب المنزلة فى قلوب الناس بإيرائهم خصال الخير إلا أن الجاه والمنزلة تطلب فى القلب بأعمال سوى لعبادات وتطلب بالعبادات. واسم الرياء مخصوص بحكم العادة بطلب المنزلة فى القلوب بالعبادة وإظهارها فحد الرياء هو إرادة العباد بطاعة الله فالمرائى هو العابد والمراءى هو الناس المطلوب رؤيتهم بطلب المنزلة فى قلوبهم والمراءى به هو الخصال التى قصد المرائى إظهارها والرياء هو قصده إظهار ذلك والمراءى به كثير وتجمعه خمسة أقسام وهى مجامع ما يتزين به لعبد للناس وهو البدن والزى والقول والعمل والأتباع والأشياء الخارجة. وكذلك أهل الدنيا يراءون بهذه [illegible] قصد الرياء بأعمال ليست من جملة الطاعات... [بقيه د صفحه آئنده...

بهر حال ریاء د رؤیت نه مشتق ده چه د هغې معنی ده خپل ځان د خلقو په نظر کښې نیک او ښه کولو سره پیش کول. د خپل عبادت او نیکئ په ذریعه د خلقو په نظر کښې خپل قدر او منزلت غوښتل د دې نه معلومه شوه چه د ریاء تعلق د عباداتو سره دې او کوم څیزونه چه د عبادت سره متعلق نه وی لکه د مال و متاع کثرت. د علم او ذهانت ډیر والې. د اشعارو وغیره یادول او د نخښې ویشتلو مهارت وغیره نو په دې کښې د ښودنې دپاره کړې شوې کارونو ته ریاء نه شی وئیلې کیدې بلکه هغې ته د فخر تکبر او غرور یو قسم وئیلې شی.

هم دغه شان د نیکئ او عبادت، ظاهری اعمالو کښې هم که څو کارونه په دې صورت کښې د خلقو د ښودنې دپاره اوکړې شی چه د هغې مقصد د عزت او جاه طلب نه وی. لکه چه بعض مشائخ خپلو مریدانو ته تلقین او تعلیم. د خلقو زړونو لره د نیک اعمالو طرف ته مائلو کولو او د هغوی د اتباع او د تابعدارئ طرف ته راغب کولو دپاره بعض اعمال داسې کوی چه خلق هغوی لره وینی نو دې ته هم د حقیقت په اعتبار سره ریاء نه شی وئیلې کیدې اګر چه په ظاهر کښې د هغوی دا عمل ریاکاری معلوم شی هم په دې وجه وئیلې شوې دی چه ﴿ ریاء الصدیقین خیر من اخلاص المریدین ﴾ یعنی د اوچتې درجې والا مشائخو بزرګانو ریاء د مریدانو د اخلاص (یعنی عدم ریاکارئ) نه غوره ده

د دې خبرې دې لحاظ اوساتلې شی چه ریاء په اصل کښې د دې نوم دې چه د یو سړی په ذات کښې واقعة یو صفت او کمال وی او هغه دا خپل واقعی وصف او کمال د خلقو مخکښې ښکاره کړی او دا خواهش ساتی چه خلق د هغه وصف او کمال اوپیژنی چه د هغوی په نظر کښې ئې قدر و منزلت او عزت او وقعت حاصل شی خو کوم سړې چه یو داسې وصف او کمال خپل طرف ته منسوب کولو سره په خلقو باندې دا ظاهره کړی چه هغه واقعة د هغه په ذات کښې نشته نو دې ته ریاء نه بلکه خالص کذب او منافقت وئیلې شی

د ریاء د مختلفو صورتونو حکم: د ریاء مختلف اقسام او صورتونه دی!

① د ریاء اول قسم دا دې چه د الله پاک د بندګئ په قصد او د حصول ثواب اراده قطعا نه وی. بلکه مقصد خلقو ته ښودل او د هغوی په نظر کښې قدر او منزلت حاصلول وی. لکه چه د خالص ریاکارو خلقو عادت وی چه کله هغوی د خلقو ترمینځه وی نو مونځ کوی او په مختلف قسم اوراد او وظائفو کښې مشغول وی. خو چه کله یواځې شی نو نه د مانځه سره کار ساتی او نه د اوراد او وظائف سره. د ریاکارئ دا قسم د ټولو نه خطرناک دې او د الله پاک د سخت غضب او قبر عذاب د نازلیدلو باعث دې په دې صورت کښې کړې شوې عمل قطعا باطل وی

② دویم صورت دا دې چه د یو نیک عمل په کولو کښې دواړه څیزونه وی یعنی د ثواب اراده هم وی او ریاکاری او ښودنه هم. خو د ریاء طرف غالب او د ثواب د ارادې اړخ کمزورې او ضعیف وی. چه عمل کونکې یواځې وی نو هغه دې عمل د سره کوی نه او که

....بقیه از حاشیه گذشته] أهون من الرياء بالطاعات. (احیاء علوم الدین : ۳/ ۲۹۰)

بالفرض په دې عمل باندې د څه قسم ثواب او اجر ذکر نه وي نو هم صرف د رياکارئ جذبه به د دې عمل د اختيارولو باعث جوړه شوې وه، په دې صورت کښې هم هغه حکم دې کوم چه د اول صورت دې.

③ دريم قسم دا دې چه د نيک عمل جذبه يعنی د ثواب اراده او خلقو ته ښودنه' دواړه وی، هغه داسې چه دې تولو څيزونو يوځائې کيدو سره هغه عبادت او نيکئ ته تيار کړو خو که د هغې نه يو څيز هم نه وی نو د هغه عمل ته تياريدل به ختم شی، حاصل دا دې چه که د نيک عمل په اختيارولو کښې که په دواړو کښې يو هم وې نو د هغه به د اختيارولو داعيه نه پيدا کيده بلکه د دې عمل طرف ته به رغبت په دې صورت کښې وې چه کله دواړه څيزونه يوځائې موندلې شوې وې.

د دې صورت په باره کښې په ظاهره کښې خو دا معلوميږی چه په دې کښې نفع او نقصان دواړه برابر دی، خو د احاديث او آثارو نه معلوميږی چه دا قسم هم مذموم او په دې صورت کښې کړې شوې عم لهم ناقابل قبول وی' ځکه چه په قرآن کريم کښې د سورة کهف په آخری آيت کريمه ﴿ وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ﴾ يعنی په دې کښې د شرک نه مراد د مفسرينو په نزد ريا ده ځکه چه په حديث کښې رياء ته شرک خفی وئيلې شوې دې. [1]

④ څلورم قسم دا دې چه د نيک عمل جذبه، د ثواب اراده او رياء دواړه راجمع شی خو د ثواب نيت او د الله پاک د رضا حاصلولو اراده راجح او غالب وی.

دې صورت ته بالکليه باطل نه شی وئيلې کيدې، زيات نه زيات داسې وئيلې کيدې شی چه په دې صورت کښې اختيارونکې عمل د نيت او ارادې په اعتبار سره د ثواب او عتاب دواړو يو شان باعث کيدلې شی چه په ارادې او نيت کښې چه څومره اخلاص او يا عدم اخلاص وی، هم د هغې مطابق به ثواب او عتاب وی، په دې صورت کښې دا هم کتلې کيدې شی چه په قصد او عمل کښې چه د رياکارئ کوم ګډون دې کوم چه اګر که د ثواب ارادې او نيت په اعتبار سره کمتر او ضعيف دې هغه کله پيدا شوې دې؟ که د رياکارئ ګډون د عمل په ابتداء کښې شوې دې نو دې صورت ته به زيات بد وئيلې شی او که د عمل ترمينځه پيدا شوې وی نو دا صورت به د اول صورت نه کم د بدئ حامل وی او که دا د عمل کولو نه پس راغلې دې نو دا صورت به د دويم صورت نه هم کم بد منلې شی او د دې په وجه باندې به اختيار کړې شوی عمل ته باطل نه شی وئيلې کيدې.

هم دغه شان د دې فرق هم لحاظ اوساتلې شی چه د رياکارئ جذبه که د کلک قصد او عزم په صورت کښې ده نو په هغې کښې به زياته بدی وی او که صرف د يو خيال په صورت کښې وی او هم د هغه خيال د حده پورې محدود وو، وړاندې هيڅ نه وی نو دا صورت حال به نقصان ورکونکې نه شی ګڼړلې.

بهر حال حقيقت دا دې چه رياء يو داسې جذبه ده چه د هغې نه پوره طريقې سره خلاصيدل

[1] روح المعانی، سورة الکهف: ۴۹۷/۱۶

ډیر ګران دی او په هر حالت کښې د حقیقی اخلاص موندلې کیدل ډیر ګران، په دې وجه علماء کرامو تردې پورې لیکلې دی چه دچا دخولې نه خپل تعریف اوریدلو سره خوشحالیدل د ریا د موندلې کیدو نخښه ده، هم دغه شان په یواځې والی کښې د څه عمل کولو په وخت هم په زړه کښې د ریاء خیال راشی نو هغې ته به هم ریاء وائی. الله پاک دې ترې موږ په خپله پناه کښې اوساتی او په هر صورت دې راته اخلاص رانصیب کړی چه د هغه د مدد او توفیق نه بغیر د دې دولت ملاویدل ممکن هم نه دی.

دا صورت د ریاکارئ نه دې: علماء کرامو یو خاص صورت او حالت بل بیان کړې دې او هغه دا چه که یو سړې نیک کار کوی او په څه عبادت او طاعت کښې مصروف وی او خلق هغه لره په هغه نیک کار او عبادت او طاعت کولو باندې وینی نو هغه له پکار دی چه په دې وخت کښې په دې خبرې باندې د خوشحالئ او مسرت جذبات پیدا کړی چه الله پاک په خپل فضل او کرم او لطف او عنایت سره د نیک عمل توفیق ورکړو او د خلقو په نظر کښې د باعزته کیدو ئې دا سبب پیدا اوفرمائیلو چه د ګناهونو او عیبونو خو ئې پرده اوفرمائیله او نیک اعمال او اخلاق ئې راښکاره کړل او د خوشحالئ د دې جذباتو سره دا نیت او قصد ساتی چه زما د نیک عمل په اظهار سره د دین او طاعاتو چرچه کیږی نو خلق به د دین طرف ته راغب کیږی او په هغوی کښې به هم د نیکو اعمالو اختیارولو داعیه پیدا کیږی، دا څیز به نه صرف دا چه د ریاء په حکم کښې داخل نه وی، بلکه دې ته به محمود او مستحسن هم وئیلې شی. پس علامه قسطلانی رحمه الله لیکی:

﴿ وحكم الرياء بغير العبادات حكم طالب المال والجاه، وحكم محض الرياء بالعبادة إبطالها وإن اجتمع قصد الرياء وقصد العبادة أعطى الحكم للأقوى، فيحتمل الوجهين فى إسقاط الفرض به والسرور على إطلاع الغير على عبادته إن كان لغرض دنيوى كإفضائه إلى الاحترام أو شبهه فهو مذموم وإن كان لغرض أخروى كالفرح بإظهار الله جميله وستره قبيحه أو لرجاء الاقتداء به فممدوح وعليه يحمل ما يحدث به الأكابر من الطاعات، وليس من الرياء ستر المعصية بل ممدوح وإن عرض له الرياء فى أثناء العبادة ثم زال قبل فراغها لم يضر، ومتى علم من نفسه القوة أظهر القربة، وقد قيل: العمل ولو خفت عجبا مستغفرا منه ﴾[1]

د امام غزالی رحمه الله په نزد د ریاء قسمونه: امام غزالی رحمه الله د ریاء حقیقت اودهغې اقسام ډیر په تفصیل سره بیان فرمائیلې دی چه ریاکار په پنځه قسمه څیزونو کښې اظهار او ښودنه کوی.

① اول قسم: په بدن کښې ریاکاری، په بدن کښې ریاکاری د دین په باره خو داسې ده چه په بدن باندې کمزوری او زیړوالې ظاهر کړی چه خلقو ته دا خیال پیدا شی چه داسړې د دین په باره کښې ډیر محنت کوی، د دین ویره په هغه باندې غالب دې او هغه سره د آخرت ډیره ویره ده یا دا چه د نری کیدو نه معلوم شی چه خوراک ډیر کم کوی. (یعنی روژې نیسی) او د زیړ رنګ نه ئې وهم پیدا شی چه شپې رونړوی.

[1] ارشاد الساری: ۳۹۹/۱۱

② دویم قسم : په هیئت او جامه کښې ریاکاری. په هیئت او جامه کښې ریاکاری دا ده چه مثلا د سر ویښته ئې ببر پریخودلې وی. د بریتو خرئیل. په لاره کښې سټ زوړندولو سره تلل. په مزه مزه حرکت کول. د سجدې نخښه په تندی باندې باقی پریخودل. پیړې جامې اغوستل. د کمبل ځادر اغوستل. د هغې لمنې د پنډو پورې پورته ساتل. د جامو شلیدلې کیدل. دا ټولې خبرې ریاکاری ده چه معلومه شی چه دا سړې تابع سنت او د الله پاک نیک بنده دې.

کوم خلق چه په جامو سره نمود کوی د هغوی څو طبقات دی. بعض خلق داسې دی چه کپړې شلیدلې، خیرنې او پیړې اچوی چه دا معلومه شی چه هغوی سره د دنیا هیڅ پرواه نشته. او بعض خلق داسې دی چه هغوی په اهل اصلاح او دنیادارو دواړو ډلو کښې مقبول کیدل غواړی په دې وجه ډیر نرې کن او ځادرې او رنګین پیوند کاری وغیره لټوی چه نه ئې درویش اوګنړی او نه ئې دنیادار.

③ دریم قسم : په قول کښې ریاکاری : په دې کښې د اهل دین ریاکاری داسې ده چه د ریا دپاره د وعظ او نصیحت او د حکمت او پوهې خبره یا د اخبار او آثارو د هغې دپاره یادول چه په روزانه محاورو کښې په کار راشی. د ټولو خلقو مخکښې په ریاکارئ سره شونډې خوزول.

④ څلورم قسم : په عمل کښې ریاکاری. مثلا په مانځه کښې د ریاء دپاره تر ډیر وخته پورې قیام. اوږده رکوع او سجده کول. سټ ښکته کول.

⑤ پنځم قسم : په ملاویدونکو کښې ریاکاری : مثلا یو سړې د دې خبرې په تکلف سره غوښتونکې وی چه فلانې عالم یا عابد زما د ملاقات دپاره راشی چه خلقو ته معلومه شی چه دا سړې ډیر دین دار او صاحب حیثیت دې چه ډیر علماء او بزرګان هغه سره تړ راتړ ساتی او برکت حاصلوی یا د ریاکارئ دپاره په کثرت سره د شیوخ او مرشدینو تذکره کوی چه معلومه شی چه د ډیرو اکابرینو نه ئې استفاده کړې ده.[1]

[۶۱۳۴] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ حَدَّثَنِي سَلَمَةُ بْنُ كُهَيْلٍ. وَحَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ سَلَمَةَ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدَبًا يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - غَيْرَهُ فَدَنَوْتُ مِنْهُ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ سَمَّعَ سَمَّعَ اللَّهُ بِهِ، وَمَنْ يُرَائِي يُرَائِي اللَّهُ بِهِ». [۶۷۳۳]

سلمه بن کهیل رحمه الله فرمائی چه ما د سیدنا جندب رضی الله عنه نه واوریدل چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : او ما د سیدنا جندب رضی الله عنه نه غلاوه د چا نه هم دا نه دی اوریدلی چه هغه ﴿ قال النبی صلی الله علیه وسلم ﴾ وئیلې وی، پس زه سیدنا جندب رضی الله عنه ته نزدې شوم نو ما د هغوی نه واوریدل چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : څوک چه د شهرت خواهش مند وی، الله پاک به هغه

---

[1]) د ذکر شوې قسمونو د نور تفصیل دپاره اوګورئ: احیاء علوم الدین ۲۹۰/۳

مشهور کړي او څوک چه د ښودنې دپاره کار کوي الله پاک به هم د هغه ښودنه اوکړي.
د حديث مختلف مطلبونه : د دې حديث مختلف مطلبونه بيان کړې شوې دی.
① يو مطلب خو دا دې چه کوم سړې د شهرت د حاصلولو دپاره، د عزت او مرتبې د حصول دپاره او د خلقو د ښودنې دپاره څه نيک عمل کوی نو الله پاک به په دنيا کښې د ننه د هغه بد نيت د خلقو مخکښې ښکاره کړی کوم چه هغه د خلقو نه پټوی او دغه شان به د هغه د رسوايئ او ذلت سبب شي يا د داسې سړی بد نيت او غرض به الله پاک په دنيا او آخرت کښې د خلقو مخکښې ښکاره کړی او دغه شان به خلقو ته معلومه شی چه دا سړې په دې خپل نيک عمل کښې مخلص نه دې، گويا چه د کوم مقصد او غرض دپاره هغه دا نيک عمل اختيار کړې وو، هغه ورته حاصل نه شو بلکه د هغې برعکس به د هغه فاسد نيت د خلقو مخکښې ښکاره شی. [1]
خو په دې مطلب باندې دا شبه کيدې شی چه ډير خلق د رياکارئ د وجې نه ډير نيک کارونه کوی او دنيوی لحاظ سره هغوی په هغې کښې کامياب وی او د هغوی رياکاری او بد نيت د خلقو مخکښې نه راځی.
② يو مطلب دا بيان کړې شوې دې چه کوم سړې خپل يو نيک عمل د خلقو مخکښې د اورولو يا ښودنې دپاره اوکړی، الله پاک به د قيامت په ورځ باندې د هغه نيک عمل ثواب هغه ته واوروی او اوښائی، خو ورکوی به ئې نه. [2]
③ يو مطلب دا بيان کړې شوې دې چه کوم سړې يو نيک عمل په خلقو کښې د مشهور کيدو او ښودنې دپاره کوی، الله پاک به د هغه د مقصد مطابق د هغې بدله هغه ته ورکړی او په خلقو کښې به د هغه د عمل شهرت پيدا شی، خو د هغه عمل به په آخرت کښې د حقيقی او لافانی اجر نه محروم وی. [3] په قرآن کريم کښې په سورة هود کښې دی ﴿ مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴾ يعنی کوم انسان چه صرف د دنيوی ژوند او د هغې ډول غوړاې نو مونږ به هغوی ته د هغوی د نيکو اعمالو بدله په دنيا کښې پوره پوره ورکړو او په دنيا کښې به د هغوی په بدله کښې هيڅ کمې نه کوو (خو په آخرت کښې به د هغوی هيڅ حصه نه وی).
④ او يو معنی دا بيان کړې شوې ده چه کوم سړې په دنيا کښې د ننه د خلقو د ښودنې دپاره او د خپل شهرت دپاره څه نيک عمل کوی الله پاک به په آخرت کښې، د هغه فاسد نيت په ټولو خلقو باندې ښکاره کړی، پس حافظ منذری رحمه الله فرمائی :
﴿ أی : من أظهر عمله للناس رياء أظهر الله نيته الفاسدة فی عمله يوم القيامة وفضحه علی رؤوس الأشهاد ﴾ [4]

---

[1]) فتح البارى ۱۱/۴۰۹، عمدة القارى ۲۳/ ۱۳۳، ارشاد السارى ۱۳/ ۴۹۸
[2]) فتح البارى ۱۱/۴۰۹، عمدة القارى ۲۳/ ۱۳۳، ارشاد السارى ۱۳/ ۴۹۸
[3]) فتح البارى ۱۱/۴۰۹، عمدة القارى ۲۳/ ۱۳۳، ارشاد السارى ۱۳/ ۴۹۸
[4]) ارشاد السارى ۱۳/ ۴۹۸

حافظ ابن حجر رحمه الله دې مطلب ته معتمد وئیلې دې. [۱] ځکه چه د آخرت تصریح په بعض احادیثو کښې راغلې ده، پس په مسند احمد او مسند دارمی کښې د سیدنا ابو هند داری رضی الله عنه مرفوع حدیث دې، د هغې الفاظ دا دی:

﴿مَنْ قَامَ مَقَامَ رِيَاءٍ وَسُمْعَةٍ رَاءَى اللهُ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَسَمَّعَ﴾ [۲]

یعنی: څوک چه د ښودنې او خلقو ته د اورولو دپاره څه کار کوی، الله پاک به هم د قیامت په ورځ، هغه ته اوښائی او مشهور به ئې کړی (چه هغه د ښودنې دپاره دا عمل کړې وو) او په طبرانی کښې د سیدنا معاذ رضی الله عنه مرفوع حدیث دې، د هغې الفاظ دی:

﴿مَا مِنْ عَبْدٍ يَقُومُ فِي الدُّنْيَا مَقَامَ سُمْعَةٍ وَرِيَاءٍ إِلَّا سَمَّعَ اللهُ بِهِ عَلَى رُءُوسِ الْخَلَائِقِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ [۳]

یعنی: په دنیا کښې چه څوک هم د ریاکارئ او د شهرت خوښولو په مقام باندې وی، د قیامت په ورځ باندې به الله پاک د ټولو مخلوق مخکښې د هغه د بدئ شهرت اوکړی.

قوله: ﴿عَنْ سَلَمَةَ قَالَ: سَمِعْتُ جُنْدَبًا، وَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم غَيْرَهُ﴾: دا د سلمة بن کهیل قول دې، هغوی فرمائی چه ما دا حدیث د جندب رضی الله عنه نه اوریدلې دې او د هغوی نه علاوه د بل چا نه ما ﴿قال النبی صلی الله علیه وسلم﴾ وئیلو سره نه دې اوریدلې، د هغوی مطلب دا دې چه هغوی د سیدنا جندب رضی الله عنه نه علاوه د بل صحابی نه دا حدیث نه دې اوریدلې، د جندب نه سیدنا جندب بن عبد الله بجلی رضی الله عنه مراد دې، کوم چه په صغار صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې وو.

د شارحین بخاری مباحثه: علامه کرمانی فرمائی چه د هغوی مطلب دا دې چه هغه وخت هلته د سیدنا جندب رضی الله عنه نه علاوه بل صحابی موجود نه وو، پس هغوی لیکی:

﴿مراده لم يبق من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم حينئذ غيره في ذلك المكان﴾ [۴]

حافظ ابن حجر رحمه الله په علامه کرمانی باندې اعتراض کړې دې او وئیلې ئې دی چه سیدنا جندب رضی الله عنه په کوفه کښې وو او د هغوی په ژوند کښې سیدنا ابوجحیفه او سیدنا عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنهما موجود وو، ځکه چه سیدنا ابوجحیفه د سیدنا جندب رضی الله عنه نه شپږ کاله روستو وفات موندلې دې او د سیدنا عبدالله بن ابی اوفی وفات د هغوی نه لس کاله پس شوې دې او امام سلمه بن کهیل د دې دواړو نه احادیث نقل کړی دی، په دې وجه د دې مطلب دا نه دې چه هغه وخت هلته څوک صحابی موجود نه وو، لکه چه علامه کرمانی رحمه الله داسې ګڼړلې ده، بلکه مطلب دا دې چه د سیدنا جندب رضی الله عنه نه د دې حدیث د اوریدلو نه

---

[۱]) فتح الباری ۴۰۹/۱۱

[۲]) فتح الباری ۴۰۹/۱۱ (قلت: اسناده صحیح)

[۳]) فتح الباری ۴۰۹/۱۱ (قلت: اسناده حسن)

[۴]) شرح البخاری للکرمانی: ۲۰/۲۳

پس، هغوی د بل یو صحابی نه هم دا حدیث نه وو اوریدلې. (۱)
علامه عینی رحمه الله د حافظ ابن حجر رحمه الله اعتراض رد کړې دې او وئیلې ئې دی چه د کرمانی په کلام کښې د ﴿ ذلك المكان ﴾ نه د کوفې مراد کولو په ځائې دا هم احتمال دې چه کوم ځائې کښې هغوی د سیدنا جندب رضی الله عنه نه حدیث اوریدلې وو، هغه ځائې مراد وی او مطلب دا وی چه د سماع حدیث په موقع باندې بل څوک صحابی موجود نه وو، علامه عینی رحمه الله فرمائی:
﴿ والعجب من هذا القائل يفسر كلام الكرماني بحسب ما يفهمه ثم يرد عليه ﴾ (۲) یعنی تعجب دې په دې قائل باندې چه د خپل فهم مطابق د کرمانی د کلام تفسیر کوی او بیا پرې رد کوی.
فائده : د جندب په نامه پنځه صحابه کرام رضی الله عنهم : د جندب د نوم پنځه صحابه کرام رضی الله عنهم دی، جندب بن جنادة یعنی ابوذر غفاری رضی الله عنه دا جلیل القدر او مشهور صحابی دې. جندب بن مکین جهنی، جندب بن ضمره جندعی، جندب بن کعب او جندب بن عبد الله البجلی، هم د دوی نه سلمة بن کهیل رحمه الله روایت کړې دې. (۳)
علامه عینی رحمه الله د حافظ دا قول هم رد کړې دې چه د سیدنا ابو جحیفه رضی الله عنه وفات د هغوی نه شپږ کاله پس او د سیدنا عبد الله بن ابی اوفی رضی الله عنهما وفات د هغوی نه لس کاله پس شوې دې، ځکه چه د سیدنا جندب بن عبد الله سن وفات په مورخین او ائمه جرح و تعدیل کښې چا هم نه دې لیکلې، د هغوی د وفات سن نه دې معلوم نو دا د شپږو او لسو کالو تعین د چرته نه اوکړې شو. (۴)
علامه مزی رحمه الله په تهذیب الکمال کښې د هغوی تذکره لیکلې ده او د هغوی سن وفات ئې نه دې لیکلې. (۵) علامه ذهبی رحمه الله په سیر اعلام النبلاء کښې لیکلې دی چه د هغوی وفات د ۷۰ هجری په حدود کښې شوې دې. (۶) والله اعلم.

۳۷: بَابُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ

د الله پاک په طاعت او عبادت کښې د مشقت اوچتولو او مجاهده کولو فضیلت په دې باب کښې بیان کړې شوې دې، د اخلاق ذمیمه نه خپله تزکیة او اخلاق حسنة خپلول، د گناهونو نه بچ کیدل او خواهشات د خپلو لاندې کول دا ټول په مجاهده فی الطاعات کښې داخله ده. (۷) د ابو علی دقاق قول دې:

---

(۱) فتح الباری : ۴۰۸/۱۱
(۲) عمدة القاری : ۱۳۲/۲۳
(۳) عمدة القاری : ۱۳۲/۲۳
(۴) عمدة القاری : ۱۳۲/۲۳
(۵) تهذیب الکمال: ۱۳۷/۵، رقم الترجمة : ۹۷۳
(۶) سیر اعلام النبلاء ۱۷۵/۳
(۷) ارشاد الساری ۵۰۰/۱۳

﴿من زين ظاهره بالمجاهدة، حسن الله سرائره بالمشاهدة﴾ (۱)

يعنى كوم سړي چه خپل ظاهر په مجاهده (والا وصفونو) ښولى كړى. الله پاک به د هغه باطن د حق په مشاهده باندې ښولى كړى

په آيت كريمه كښې دى : ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى﴾ (النازعات : ۴۰) يعنى څوک چه د خپل رب مخكښې د اودريدو نه اويريږى او خپل نفسانى خواهشات منع كړى نو د هغه ځائې جنت دې او په يو بل آيت كريمه كښې دى :

﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا﴾ (العنكبوت : ۶۹) او كوم خلق چه زمونږ په لاره كښې مجاهده كوى مونږ هغوى ته خپلې لارې ښايو.

د اهل مجاهده لس خصلتونه : امام عبدالقادر جيلانى رحمه الله په غنية الطالبين كښې د اهل مجاهده لس خصلتونه بيان فرمائيلې دى :

① قسم نه خوړل (كه په دروغه وى او كه رشتينې وى. كه قصدا وى او كه په هيره)

② دروغ نه وئيل.

③ وعده پوره كول.

④ د الله پاک په مخلوق كښې چا سره د بدئ كولو او د تكليف رسولو نه ځان ساتل.

⑤ چاته بد دعا نه كول. اګر كه څوک ظالم ولې نه وى.

⑥ د چا په حق كښې د شرک او كفر او منافقت ګواهى نه وركول.

⑦ د ګناه د څيزونو طرف ته نه په ظاهر كښې نظر كول او نه په باطن كښې.

⑧ په چا باندې خپل بوج نه اچول او د مخلوق بار په خپل سر اوړل.

⑨ د چا طرف ته د طمع لاس نه اوږدول.

⑩ تواضع اختيارول. (۲)

[۶۱۳۵] حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ - رضى الله عنه - قَالَ بَيْنَمَا أَنَا رَدِيفُ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلاَّ آخِرَةُ الرَّحْلِ فَقَالَ «يَا مُعَاذُ». قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ، ثُمَّ سَارَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ «يَا مُعَاذُ». قُلْتُ لَبَّيْكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ، ثُمَّ سَارَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ «يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ». قُلْتُ «لَبَّيْكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ «هَلْ تَدْرِى مَا حَقُّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ». قُلْتُ اللَّهُ

---

(۱) ارشاد السارى ۵۰۰/۱۳

(۲) قال الشيخ عبدالقادر الجيلانى رحمه الله احد ائمة الصوفية والاعلام : والاصل فى المجاهدة مخالفة الهوى فيفطم نفسه عن المالوفات والشهوات واللذات، ويحملها على خلاف ما تهوى فى عموم الاوقات. فان انهمك فى الشهوات الجمها بلجام التقوى والخوف من الله. فاذاحرنت ووقفت عند القيام بالطاعات والموافقات ساقها بسياط الخوف وخلاف الهوى ومنع الحظوظ. (وانظر غنية الطالبين (المترجم) مع فتوح الغيبب، ص ۱۰۲٤)

وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ «حَقُّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ أَنْ يَعْبُدُوهُ، وَلاَ يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا». ثُمَّ سَارَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ «يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ». قُلْتُ لَبَّيْكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ «هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ إِذَا فَعَلُوهُ». قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ «حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ أَنْ لاَ يُعَذِّبَهُمْ». [ر: ۲۷۰۱]

د سیدنا معاذ بن جبل رضی الله عنه نه روایت دي چه زه په سورلئ باندې په رسول الله ﷺ پسې شاته ناست اوم. سوا د کیجاوې د لرګی نه زما او د رسول الله ﷺ ترمینځه بل یو څیز هم حائل نه وو. رسول الله ﷺ اوفرمائیل: اې معاذ! ما عرض اوکړو لبیك وسعدیك یا رسول الله ﷺ! یا رسول الله ﷺ: زه حاضر یم او تیار یم) بیا لږ ساعت پورې رسول الله ﷺ روان وو. د هغې نه روستو ئې اوفرمائیل: اې معاذ! ما عرض اوکړو لبیك وسعدیك یا رسول الله! وې فرمائیل تاته معلومه ده چه د الله پاک په خپلو بندګانو باندې څه حق دې؟ ما اووې الله پاک او هغه رسول ﷺ ښه پوهیږي، وې فرمائیل: د الله پاک په بندګانو باندې دا حق دې چه هغوی د الله پاک عبادت اوکړي او د هغه سره څوک هم شریک نه کړي. بیا رسول الله ﷺ لږ ساعت روان وو. او وې فرمائیل: اې معاذ! ما عرض اوکړو. لبیك وسعدیك یا رسول الله! وې فرمائیل: تاته معلومه ده چه کله بندګان دا کار اوکړي نو د هغوی په الله پاک څه حق دې؟ ما عرض اوکړو. الله پاک او د هغه رسول ﷺ ښه پوهیږي، وې فرمائیل: د الله پاک په بندګانو باندې دا حق دې چه هغوی ته عذاب ورنکړي.

د حدیث الباب خصوصیت: تنبیه: حافظ ابن حجر رحمه الله د دې حدیث په باره کښې لیکی:

«هذا من الأحادیث التی أخرجها البخاری فی ثلاثة مواضع عن شیخ واحد بسند واحد وهی قلیلة فی کتابه جدا ولکنه أضاف إلیه فی الاستئذان موسی بن إسماعیل وقد تتبع بعض من لقیناه ما أخرجه فی موضعین بسند فبلغ عدتها زیادة علی العشرین وفی بعضها یتصرف فی المتن بالاختصار منه» [۱]

یعنی دا د هغه احادیثو نه دې چه د هغې تخریج. په یو سند او متن سره امام بخاری رحمه الله په درې مقاماتو باندې کړې دې او داسې احادیث په صحیح بخاری کښې ډیر کم دی. په یو سند او یو متن سره په دوه مقاماتو باندې تخریج کړې شوې احادیثو بعض علماء کرامو تحقیق اوکړو نو د هغې تعداد د شلو نه پورته وو. بیا د هغې نه په متن کښې لږ شان اختصار هم دې.

د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: د ترجمة الباب سره حدیث مناسبت ظاهر دې چه په دې کښې د الله پاک د بندګانو په ذمه حق بیان کړې دې چه هغوی د الله پاک سره څوک نه شریکوی او د هغه د عبادت او طاعت مجاهده اوکړي. کوم ته چه جهاد اکبر وئیلې شی. [۲]

---

[۱]) فتح الباری: ۴۱۳/۱۱

[۲]) عمدة القاری ۱۳۳/۲۳، ارشاد الساری: ۵۰۰/۱۳

قوله: ﴿لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلَّا أَخِرَةُ الرَّحْلِ﴾: ﴿اخرة الرحل﴾ د كيجاوې پالان ته وائى او ﴿آخرة﴾ د خاء په كسرې او الف سره... هغه لرګى ته وائى چه په هغې باندې سور انسان تكيه لګوى. يعنى زما او د رسول الله ﷺ ترمينځه يو لرګې حائل وو او زه په رسول الله ﷺ پسې بالكل متصل نزدې ناست اوم، مقصد ترې نه مبالغه ده چه ما د هغوى نه څه واوريدل، هغه مې ډير د نزدې نه واوريدل، حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى:

﴿وفائدة ذكره المبالغة في شدة قربه ليكون اوقع في نفس سامعه أنه ضبط ما رواه﴾ [1]

قوله: ﴿لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ﴾: ﴿لبيك﴾ مفعول مطلق دې، د دې فعل وجوبا محذوف دې، تقديرى عبارت داسې دې، ﴿الب لك الباببين﴾ فعل لره حذف كولو سره مصدر د هغې قائم مقام كړې شو، بيا مصدر مزيد فيه لره د زائد د حذف كولو نه پس د ثلاثى مجرد طرف ته واپس كړې شو، پس د دې نه لام جاره لره حذف كولو سره مصدر ثلاثى د كاف ضمير طرف ته مضاف كړې شو نو ﴿لبيك﴾ شو. په دې صورت كښې به دا د ﴿الب بالمكان البابا﴾ نه ماخوذ وى، چه د هغې معنى ده په يو ځائې كښې مقيم كيدل نو د ﴿لبيك﴾ مطلب شو: زه ستاسو په فرمانبردارئ باندې مقيم او ثابت يم.

د امام خليل نحوى رحمه الله په نزد دا د ﴿لب يلب﴾ نه ماخوذ دې. وئيلې شى چه ﴿دار فلان تلب دارى﴾ يعنى د فلانى كور زما كور ته بالكل بالمقابل دې. لهذا د ﴿لبيكَ﴾ مطلب دا دې:

﴿انا مواجهكَ بما تحب اجابة لكَ﴾ يعنى تاسو چه د كوم څيز زما نه مطالبه كوئ زه ستاسو د مرضئ مطابق هغې ته د مخامخ كيدو دپاره تيار يم.

﴿سعديكَ﴾، د سعد متعدى دې، دا د اسعاد معنى كښې دې يعنى د چا مدد كول، دا هم مفعول مطلق دې، د دې فعل هم وجوبا محذوف دې، تقديرى عبارت داسې دې: ﴿اسعدكَ اسعادا بعد اسعاد﴾ يعنى زه ستاسو د مدد دپاره تيار يم، ﴿لبيكَ﴾ او ﴿سعديكَ﴾ اګر چه د تثنيه صيغې دى خو په تثنيه باندې د دلالت كولو دپاره نه دى بلكه په كثرت ا وتكرار باندې د دلالت كولو دپاره دى. [2]

---

[1]) فتح البارى: ۴۱۱/۱۱

[2]) د تفصيل دپاره اوګورئ: شرح الجامى ۸۷-۸۸، مخار الصحاح ص: ۵۸۹، والمعجم المفصل فى الاعراب: ۳۸۲/۳

۳۸: بَاب التّوَاضُع

د تواضع څو معنې بيان کړې شوې دی: ﴿اظهار التنزل عن المرتبة لمن يراد تعظيمه﴾ يعنی د چا د تعظيم چه اراده وی د هغه مخکښې د خپلې مرتبې نه ښکته والې او نزول ښکاره کول. [1]

بعضو وئيلې دی: ﴿هو تعظيم من فوقه لفضله﴾ [2] يعنی: د خپل ځان نه د اوچت ذات احترام کول د هغه د فضل او فوقيت د وجې نه.

جنيد بغدادی رحمه الله فرمائی: ﴿التواضع: خفض الجنان ولين الجانب﴾ يعنی د نرم خوئی نوم دې.
فضيل بن عياض رحمه الله فرمائی: د حق مخکښې ښکته کيدل، حق اوريدل او د هغې قبلول تواضع ده. [3]

د سيدنا ابو سعيد خدری رضی الله عنه مرفوع حديث په مسند احمد کښې دې ﴿مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ دَرَجَةً رَفَعَهُ اللهُ دَرَجَةً، حَتّٰى يَجْعَلَهُ فِي عِلِّيِّينَ﴾ [4] يعنی څوک چه د الله پاک دپاره يو درجه تواضع اختيار کړی، الله پاک به هغه ته يو درجه رفعت ورکړی او هغه ته به په اعلی عليين کښې ځائې ورکړی.
امام ترمذی رحمه الله د سيدنا ابو سعيد خدری رضی الله عنه مرفوع حديث نقل کړې دې:
﴿وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلّٰهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللهُ﴾ [5] يعنی د الله پاک دپاره چه څوک هم تواضع اختياروی الله پاک هغه ته رفعت او اوچت والې ورکوی.
امام ابوداؤد رحمه الله د عياض بن حمار نه يو بل روايت نقل کړې دې، د هغې الفاظ دا دی:
﴿إِنَّ اللهَ أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتّٰى لَا يَبْغِيَ أَحَدٌ عَلٰى أَحَدٍ وَلَا يَفْخَرَ أَحَدٌ عَلٰى أَحَدٍ﴾ [6] يعنی الله پاک ماته وحی کړې ده چه تاسو تواضع او عاجزی اختيار کړئ او څوک دې هم په بل ظلم نه کوی او نه دې څوک په بل چا فخر کوی.

[۶۱۳۶] حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - كَانَ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - نَاقَةٌ. قَالَ وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا الْفَزَارِيُّ وَأَبُو خَالِدٍ الأَحْمَرُ عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ عَنْ أَنَسٍ قَالَ كَانَتْ نَاقَةٌ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -

---

[1]) فتح الباری: ۱۴/۱۱، ارشاد الساری ۵۰۰/۱۳، عمدة القاری ۱۳۴/۲۳
[2]) فتح الباری: ۱۴/۱۱، ارشاد الساری ۵۰۰/۱۳، عمدة القاری ۱۳۴/۲۳
[3]) اوګورئ: عوارف المعارف للسهروردی، الباب الثلاثون فی تفاصيل الاخلاق الصوفية: ۴۲۱/۱
[4]) الحديث اخرجه الامام احمد فی مسنده، مسندابی سعيد الخدری: ۱۹۱/۴، رقم ۱۱۷۴۷، (اسناده ضعيف)
[5]) اخرجه الامام الترمذی فی سننه، كتاب الزهد، باب التواضع: ۲۸/۴، رقم الحديث: ۲۰۲۹ (واخرجه مسلم ايضا)
[6]) الحديث اخرجه ابوداؤد فی كتاب الادب، باب التواضع ۲۷۴/۴، رقم الحديث: ۴۸۹۵ (اسناده صحيح)

تَسمى الْعَضْبَاءَ، وَكَانَتْ لاَ تُسْبَقُ، فَجَاءَ أَعْرَابِي عَلَى قَعُودٍ لَهُ فَسَبَقَهَا، فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ وَقَالُوا سُبِقَتِ الْعَضْبَاءُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ لاَ يَرْفَعَ شَيْئًا مِنَ الدُّنْيَا إِلاَّ وَضَعَهُ». [ر: ۲۷۱۶]

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ يوه اوښه وه. چه د هغې نوم عضباء وه (يو ښاروي به هم په منډه کښې د هغې نه مخکښې کيدې نه شو. بيا يو باندچی په خپله سورلئ باندې سور راغلو او د رسول الله ﷺ نه مخکښې لاړو. په مسلمانانو باندې دا خبره بده اولګيده او وې وئيل چه عضباء شاته پاتې شوه. رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د الله پاک دا عادت دې چه هغه په دنيا کښې يو څيز نه اوچتوی مګر هغه پست کوی هم

د حديث الباب دوه طرق دا حديث امام بخاری رحمه الله په دوه طرق سره نقل کړې دې:

① يو طريق د هغوی د شيخ مالک بن اسماعيل. د هغوی د شيخ زهير بن معاويه ده او هغوی د حميد طويل نه نقل کوی

② دويم طريق کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ محمد بن سلام دې او د هغوی دوه شيوخ دی. مروان بن معاويه فزاری او ابو خالد احمد. دا دواړه د حميد طويل نه نقل کوی. په حميد باندې دواړه طرق جمع کيږی د ابو خالد نوم سليمان بن حيان دې

حديث الباب. په کتاب الجهاد کښې د باب ناقة النبی ﷺ د لاندې تير شوې دې

د ترجمة الباب سره مناسبت: د ترجمة الباب سره د حديث مناسبت، د دې روايت په دويم طرق کښې د واقع دې جملې سره دې: «إِنَّ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ لاَ يَرْفَعَ شَيْئًا مِنَ الدُّنْيَا إِلاَّ وَضَعَهُ» يعنی هر يو داسې څيز چه په دنيا کښې ځان اوچت کړی، الله پاک به هغه راښکته کړی.

د دې حديث نه د رفع او تکبر مذمت او د تواضع ترغيب معلوميږی (۱)

[۶۱۳۷] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلاَلٍ حَدَّثَنِي شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ اللَّهَ قَالَ مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطُشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِي لأُعْطِيَنَّهُ، وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِي لأُعِيذَنَّهُ، وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ، يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: الله پاک فرمائی چه چا زما ولی سره دشمنی اوکړه زما د طرف نه هغه ته اعلان جنګ دې او زما بنده چه زما د طرف نه په هغه باندې فرض کړې شوې څيزونو باندې عمل کولو سره ماته نزدې کيدې شی. په بل

---

(۱) عمدة القاری ۱۳۵/۲۳. ارشاد الساری: ۵۰۱/۱۳

څيز باندې نه شي کيدې. او زما بنده د نوافل په ذريعه ماته قرب حاصلوی، تردې چه زه هغه سره محبت کوم. چه کله زه د هغه سره محبت کوم نو زه د هغه غوږ جوړ شم چه په هغې باندې هغه اوری. او د هغه سترګه جوړه شم چه په هغې باندې هغه ګوری، او د هغه لاس جوړ شم چه په هغې باندې هغه نيول کوی، او د هغه خپه جوړه شم چه په هغې باندې هغه تلل کوی او که هغه زما نه غواړی نو زه هغه ته ورکوم او که هغه زما د پناه طالب وی نو زه هغه ته پناه ورکوم. (کوم کار چه زه کول غواړم) په هغې کښې زه په تردد کښې نه واقع کيږم. لکه چه د هغه مومن د نفس په باره کښې ماته تردد وی کوم چه مرګ نه خوښوی او زه د هغه دا (مرګ لره) ناخوښه ګڼل نه خوښوم.

قوله: ﴿مَنْ عَادَىٰ لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ﴾ يعنى څوک چه زما د دوست او ولى سره دشمنى کوی، زه هغه سره د جنګ اعلان کوم

﴿ولى﴾: د فعيل په وزن باندې دې او دا يا خو د اسم مفعول په معنى کښې دې د فعيل وزن د مفعول په معنى کښې استعماليږی. د ولى نه مراد هغه سړې دې د چا امور او معاملاتو ته چه د الله پاک ولايت او نصرت حاصل وی.

په سورة اعراف آيت ۱۹۶ کښې الله پاک فرمائى ﴿وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ﴾ يعنى الله پاک د صالحين ولايت او نصرت کوی او د هغوی حفاظت کوی.

او يا دا د اسم فاعل په معنى کښې دې يعنى چاته چه د الله پاک په عبادت او طاعت باندې قدرت او ولايت حاصل وی او د هغه عبادات مسلسل جارى وی. علامه قسطلانى رحمه الله فرمائى ﴿أو هو فعيل مبالغة من الفاعل وهو الذى يتولى عبادة الله وطاعته فعباداته تجرى على التوالى من غيرأن يتخللها عصيان﴾ (۱)

څنګه چه د انبياء ﷺ دپاره معصوم کيدل ضرورى دى هم دغه شان د ولى دپاره هم د الله پاک د نافرمانئ نه محفوظ کيدل ضرورى دى. (۲)

علامه عينى رحمه الله د ولى په تعريف کښې ليکى

﴿هو العالم بالله المواظب على طاعته المخلص فى عبادته﴾ (۳)

﴿من عاد وليا لى﴾ ئې او نه فرمائيل بلکه ﴿لى﴾ ئې مقدم کړو. اصل کښې ﴿لى﴾ د ﴿وليا﴾ صفت دې. هغه ئې مقدم کولو سره حال جوړ کړې دې (۴) په دې کښې يو لطيف نکتې طرف ته اشاره کولو سره علامه انور شاه کشميرى رحمه الله ليکى

﴿وإنما قال: «من عادى لى»، ولم يقل: «وليالى»، تفخيماً لشأن العداوة، لأن فى الأول إيذاناً بأن عداوة ولى

---

(۱) ارشاد السارى: ۵۰۲/۱۳

(۲) ارشاد السارى: ۵۰۲/۱۳

(۳) عمدة القارى: ۲۳، ۳۷

(۴) فتح البارى: ۴۱۶/۱۱، عمدة القارى ۱۳۶/۲۳، ارشاد السارى: ۵۰۲/۱۳

كأنها عداوة الله تعالى، بخلاف الثاني ﴾ (۱) يعنى ﴿ من عادلى وليا ﴾ ئي او فرمائيل، او ﴿ من عادوليا لى﴾ ئې او نه فرمائيل، د عداوت او دشمنئ د معاملې د سخت والى د وجې نه. ځکه چه په اول صورت کښې د دې خبرې طرف ته اشاره ده چه د يو الله والا سره دشمنى کول الله پاک سره د دشمنئ کولو مترادف ده په بل صورت کښې دا نکته نه حاصليده.

د حديث شريف مطلب دا دې چه کوم انسان چه زما ولي ته تکليف رسوى، هغه ته اذيت ورکوى نو زه هغه سره اعلان جنګ کوم، علامه قسطلانى رحمه الله ليکى:

﴿ وإذا ثبت هذا فى جانب المعاداة، ثبت ضده فى جانب الموالاة، فمن والى أولياء الله، أكرمه ﴾ (۲)

قوله: ﴿ وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ ﴾: يعنى بنده چه زما قربت د کومو څيزونو په ذريعه حاصلوى، په هغې کښې د فرائضو نه زيات محبوب څيز زما په نزد نشته. مطلب دا دې چه په فرائضو باندې عمل کولو سره د الله پاک قرب حاصليدلې شى، د بل څه څيز په ذريعه، د دې نه زيات قرب نه شى حاصليدې، د نوافل په ذريعه هم د الله پاک قرب هم هغه وخت حاصليدې شى، چه کله د فرائضو اهتمام وى، فرائض پريخودلو سره د نوافلو اهتمام کونکې دالله پاک محبوب کله هم نه شى جوړيدې، علامه انور شاه کشميرى رحمه الله په فيض البارى کښې د دې وضاحت فرمائيلې دې. (۳)

قوله: ﴿ وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ ﴾: لکه چه وئيلې شوې دى چه د نوافل نه مراد نوافل مع الفرائض دى، يعنى يو سړې د فرائضو خو اهتمام کوى خو دهغې سره سره هغه د نوافلو کثرت هم اختياروى، نو د الله پاک د محبوبيت درجه بيا مومى.

---

(۱) فيض البارى: ۴۲۷/۴

(۲) ارشاد السارى: ۵۰۲/۱۳

(۳) قوله: (وما يَزَالُ عَبْدى يَتقَرَّبُ إلىَّ بالنَّوافل)... إلخ. وههنا بحثٌ للصوفية فى فضل القُرْب بالنوافل، والقُرْب بالفرائض. فقالوا: إن العبدَ فى القُرْبَ الأوّل يصيرُ جارحةً جلّ مجده. والله سبحانه نفسه يكون جارحةً لعبده فى القُرْب الثانى. وذلك لأنّ الفرائضَ مفروضةٌ من الله تعالى على عباده، وليس لهم بُدٌّ من الإتيان بها، فكانوا فيها كالجارحة للرجل. وأمّا النوافلُ، فالعبدُ يأتى بها بطوعها، من دون عزم عليه، فإذا تقرب بها إلى الله تعالى كان اللّهُ له كالجارحة. قلتُ: أمّا كونُ الله تعالى جارحةً للعبد فى القربْ بالنوافل، فذلك نصُّ الحديث. وأمّا ما ذكروه فى القرب بالفرائض، فلا لفظَ له فى الحديث. إلاّ أنّهم أخذوه بالمقابلة. والذى تبيَّن لى أن القربَ فى الفرائض أزْيَدُ وأكملُ، فإنه يَجْلبُ المحبوبيةَ له تعالى من أوّل الأمر. بخلاف القُرْب في النوافل، فإنها تَجْلبُ المحبوبيةَ تدريجاً، وإن كانت ثمرتُها فى الانتهاء أيضاً هى المحبوبيةُ. ولكن ما يَحْصُلُ من النوافل آخراً يَحْصُلُ من الفرائض أوّلاً. فأنّى يستويان وإليه تُرْشِدُ ألفاظُ الحديث. فإنّه قال فى الفرائض: «ما تقرب إلىَّ عبدى بشىء أحَبَّ إلىَّ ممَّا افترضتُ عليه». فجعل مفروضَه أحبَّ إليه من أوّل الأمر، وجعل ثمرتَه القربَ. بخلاف النوافل. فإنّ القُرْبَ منها تدريجيٌّ، يتدرّجُ العبدُ إليه شيئاً فشيئاً. وبالجملة أنّهما فى النتيجة سواء، وهى المحبوبيةُ، غير أنّها تَحْصُلُ بالفرائض أوّلاً، وبالنوافل ثانياً. (فيض البارى: ۴۳۰/۴)

قوله: ﴿فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ﴾: الله پاک فرمائي چه کله زه د هغه بنده سره محبت کوم نو د هغه غوږ جوړ شم، چه په هغې سره هغه اوري. سترګي ئې جوړې شم چه په هغې سره هغه ګوري

د حديث الباب مختلف مطلبونه: ظاهره ده چه دا الفاظ په خپله حقيقي معنی کښې نه دی. الله پاک د جسم او د جسم د لوازماتو نه پاک او منزه دې. په دې وجه د دې مجازی معنی اخستلې شوې ده او لاندې ذکر شوې مطالب بيان کړې شوې دی:

① په دې سره د الله پاک د نصرت او تائيد طرف ته اشاره ده او مقصد دا دې چه کوم بنده د الله پاک محبوب جوړ شي، د هغه دا اندامونه د الله پاک په نصرت او تائيد سره چليږي، حرکت کوی او کار کوی. مشهور صوفی بزرګ ابو عثمان حيری د دې معنی وضاحت کولو سره فرمائی: ﴿معنی الحديث: کنت اسرع الی قضاء حوائجه من سمعه فی الاستماع، وعينه فی النظر، ويده فی اللبس، ورجله فی المشی﴾ يعنی زه د هغه حاجتونه زر پوره کوم، د هغه د حاسه سمع نه په اوريدو کښې، د هغه د سترګو نه په ليدو کښې، د هغه د لاس نه په مس کولو کښې او د هغه د قدم نه په تلو کښې، د دې حاصل هم دا دې چه د الله پاک نصرت او تائيد داسې بنده ته حاصل وی. (1)

② دويمه معنی دا بيان کړې شوې ده چه سمع او بصر د اسم مفعول مسموع په معنی کښې دې او مطلب ئې دا دې چه داسې بنده صرف زما ذکر اوری، زما د قدرتونو کرشمې ګوری او صرف زما په مرضئ باندې د هغه لاسونه او خپې وړاندې ځی. (2)

③ بعض حضراتو وئيلې دی چه دلته د حافظ لفظ په طور د مضاف محذوف دې، تقدير د عبارت داسې دې: ﴿کنت حافظ سمعه الذی يسمع به، فلا يسمع الا ما يحل سماعه، وحافظ بصره﴾، يعنی زه د هغه د غوږونو او د هغه د نظر حفاظت کوم او دغه شان هغه د ګناه او نافرمانئ نه محفوظ وی. (3)

④ بعض علماء کرامو وئيلې دی چه دا په طور د مثال دې او مطلب ئې دا دې چه څنګه سترګې، لاسونه او نور جوارح انسان ته محبوب وی زه هم ورته دغه شان محبوب شم او هغه زما نافرمانی نه کوی. (4)

قوله: ﴿وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ﴾: زه چه يو کارکوم نو په هغې کښې تردد نه کوم، څنګه چه د يو مومن په روح اخستلو کښې ماته تردد وی. (1)

---

(1) فتح الباری: ۴۱۸/۱۱، ارشاد الساری: ۵۰۳/۱۳، عمدة القاری: ۱۳۸/۲۳

(2) فتح الباری: ۴۱۸/۱۱، ارشاد الساری: ۵۰۳/۱۳، عمدة القاری: ۱۳۸/۲۳

(3) عمدة القاری: ۱۳۸/۲۳

(4) فتح الباری: ۴۱۸/۱۱

مقصد دا دې چه زه کوم کار هم کوم نو په هغې کښې ماته تذبذب او تردد نه وی چه دا کار کول پکار دی یا نه، سوا د مومن د روح اخستلو نه، چه په هغې کښې راته تردد وی چه روح ئې قبض کړې شی یا نه؟ ځکه چه مومن مرګ نه خوښوی او زه هغه تکلیف نه خوښوم

ظاهره ده چه د تذبذب نسبت د الله پاک طرف ته حقیقی معنی کښې صحیح نه دې ځکه چه تردد یو انفعالی کیفیت دې کوم چه د کمزورئ علامت وی او الله پاک د هر قسم انفعالیت نه پاک او منزه دې.

په دې وجه باندې دلته د تردد نسبت د الله پاک طرف ته مجازا دې او مراد د دې نه د ملائکو تردد دې کوم چه د یو مومن بنده د روح قبض کولو دپاره ځی، د سیدنا موسی علیه السلام د روح قبض کولو دپاره چه کله فرشته لاړه او اجازت ئې اوغوښتلو نو هغوی د فرشتې نه سپیړه ویستلې او چونکه دا فرشتې د الله پاک حکم سره ځی، په دې وجه الله پاک د تردد نسبت خپل ځان ته اوکړو. [۲]

قوله: ﴿يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ﴾: ﴿مساءة﴾ (د میم په فتحې سره) مومن سړې مرګ ناخوښه ګڼړی. (چه دروح د وتلو په وخت ئې ډیر تکلیف وی) او زه د هغه تکلیف ناخوښه ګڼړم، د دې دوه مطلبونه بیان کړې شوې دی.

---

[۱] علامه انور شاه کشمیری رحمه الله د دې جملې متعلق په فیض الباری کښې ډیره نفیس نکته لیکلې ده. لاندې د هغوی کلام نقل کولې شی!

قوله: (وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ)... إلخ. لا ريبَ أن التردُّدَ فى جَنَابه تعالى مُحَالٌ. ولكنَّه جيء به على شأن خاطر عباده. ليَعْلَمُوا ما قدرُهم عند ربِّهم. وليس له لفظٌ لمثل هذا الموضع في عالمهم إلاّ هو. فحادثهم بحسب مجارى عُرْفِهم. هذا بحسَب الجليِّ من النظر، وعند تدقيق النظر يَظْهَر أن التفاتَه تعالى إلى أمرين متعارضين هو الذى عَنَى بالتردُّد، وعَبَّر عنه. فإنَّ اللَّهَ تعالى يتوجَّه أوّلاً إلى توفِّى العبد، ثم إلى مَلاَلة العبد من موته، ولا بدَّ له منه فى الدنيا، فكأنَّه مادةُ التردُّد للعبد. فإنَّ العبدَ إذا تردَّدَ فيما تتعارضُ فيه الجهات، فلا يَسْنَحُ له الترجيح، فيحدث له فيه التردُّد لا مَحَالَةَ. واللَّهُ سبحانه بريءٌ عن التردُّد، ولكنَّه عبَّر عنه فى اللفظ، لكونه مادتَه عندهم. بعبارة أخرى: إنص العبدَ يكره موتَه، ومَلَكُ الموت يجيء لتوفِّاه، فحدث صورة التصادم والتقابل، وتلك الصورة سُمِّيت بالتردُّد، وإلاّ فلا تردُّد فى جَنَابه تعالى، فإنَّه فعَّالٌ لمَا يَشاءُ، وحاكمٌ لمَا يريدُ ثم إن تلك الصورة أيضاً فى المواطن التحتانية، وأمَّا فى الفوق، فلا شيءَ منه. وهَذا كما فى الحديث: «إن البلاَ يَنْزِلُ من السماء، وتَصْعَدُ الصدقةُ إليه، فلا يزالان يَتَصَارَعَان إلى يوم القيامة، حتى لا يَنْزِلَ هذا، ولا يَصْعَدَ هذا»، أو كما قال. فأمعن النظرَ فيه، هل يُوهِمُ فى الظاهر أن الصدقةَ تَرُدُّ من القَدَر شيئاً. والوجهُ فيه: أنَّ هذا التصارعَ إنَّما هو فى عالم الأسباب، وأمَّا عندَ ربك فقد جَفَّ القلمُ بما هو كائنٌ، وقَد عُلِمَ من قبل أنَّ هذا البلاَ يُرَدُّ عنه لأجل صدقته. ولمَّا كان ردّه من صدقته، لا بدَّ أن يَظْهَرَ هذا التعليقُ أيضاً فى موطن، وهو كما فى الحديث. فهكذا لا تردُّد عند ربِّك أصلاً، ولكن لمَّا كانت مادةُ التردُّدَ ممَّا تتجاذبُ فيها الجهاتُ، وهى متحقِّقة فيما نحن فيه، عبَّر عنه بالتردُّد بحسب هذا الموطن، مع أنَّه لا تردُّد عند ربك. فإنَّه لا صاحَ عنده ولا مسءَ، فافهم. (فيض البارى : ۴/۴۳۰-۴۳۱)

[۲] فتح البارى : ۱۱/۴۲۰، ارشاد السارى : ۱۳/۵۰۳، عمدة القارى : ۲۳/۱۳۸

① الله پاک فرمائی چه مومن، مرګ لره د دې سختئ او د روح د بدن نه د جدايئ د تکليف په وجه باندې ناخوښه ګڼړی او ماته د هغه دا تکليف خوښ نه دې، دا مطلب نه دې چه الله پاک ته د مومن مرګ نه دې خوښ. ځکه چه مرګ خو هغه لره الله پاک سره يوځائې کونکی دې، بلکه مطلب دا دې چه روح قبض کيدو سره چه هغه ته کوم طبعي تکليف وی، د هغه د وجې نه الله پاک اووې ﴿وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ﴾ [1]

② دويم مطلب ئې دا دې چه مومن خو مرګ ناخوښه ګڼړی خو زه د هغه دپاره په دنيا کښې د اوږد ژوند مشکلات او تکاليف ناخوښوم، په دې وجه هغه خپل ځان ته راوبلم، يعنې د ﴿مساءة﴾ نه د دنيا د اوږد ژوند تکليفونه دی او مصيبتونه دی، چه کله انسان بوډا او ضعيف عمر ته اورسيږی، په بيماريانو کښې اخته شی نو د دنياوی ژوند دا اذيت چونکه الله پاک ته د مومن دپاره ناخوښه ده، په دې وجه الله پاک هغه لره خپل ځان ته د رابللو فيصله اوفرمائی او حال دا چه مومن مرګ لره ناخوښه ګڼړی [2]

په دې حديث کښې الله پاک د اولياء الله مقام او مرتبه بيان فرمائيلې ده چه که د مرګ د روستو کيدو ګنجائش وې نو الله پاک به د هغوی په حق کښې هغه هم روستو کړې وې ځکه چه الله پاک ته خپل داسې بندګان ډير ګران او نزدې دی.

په حديث الباب باندې اعتراض او د هغې جواب : په حديث الباب کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ الشيخ خالد بن مخلد قطوانی دې، علامه ذهبی رحمه الله په ميزان الاعتدال کښې د مختلف محدثين او ائمه جرح و تعديل رائې د هغوی په باره کښې نقل کړی دی، په هغوی کښې ډيرو حضراتو هغوی ته ضعيف وئيلې دې، پس امام احمد رحمه الله فرمائی ﴿له مناكير﴾، امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی ﴿يكتب حديثه ولا يحتج به﴾ [3]

ابن سعد رحمه الله فرمائی ﴿منكر الحديث مفرط في التشيع﴾ [4] امام ابن عدی رحمه الله په الكامل في ضعفاء الرجال کښې د هغوی ذکر کړې دې او د هغوی لس احاديث نقل کولو سره ئې ټولو ته نسبتا منکر وئيلې دی. [5] علامه ذهبی رحمه الله د حديث الباب ذکر کولو سره فرمائی ﴿هذا حديث غريب جدا﴾ که د صحيح بخاری هيبت نه وې نو محدثينو به دا د خالد بن مخلد په منکر احاديثو کښې شمار کړې وې. [6]

علامه ذهبی رحمه الله فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله نه علاوه بل چا هم د هغه نه نقل نه دې کړې،

---

[1] فتح الباري : ۱۱/ ۴۲۰، ارشاد الساری : ۱۳/ ۵۰۳، عمدة القاری : ۲۳/ ۱۳۸
[2] فتح الباري : ۱۱/ ۴۲۱، ارشاد الساری : ۱۳/ ۵۰۳، عمدة القاری : ۲۳/ ۱۳۸
[3] اوګورئ : ميزان الاعتدال ۱/ ۶۴۰، رقم الترجمة : ۲۴۶۳
[4] ميزان الاعتدال ۱/ ۶۴۰، رقم الترجمة : ۲۴۶۳
[5] الكامل في ضعفاء الرجال : ۳/ ۳۶، رقم : ۵۹۵
[6] ميزان الاعتدال ۱/ ۶۴۲، رقم الترجمة : ۲۴۶۳

شريک بن عبدالله په دې کښې متفرد دې او هغه حافظ نه دې، او د دې سند نه علاوه په بل يو سند سره هم دا حديث نه دې روايت شوې او زما خيال دې چه په مسند احمد کښې دا نشته.[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په مسند احمد کښې خو يقينا دا روايت نشته خو دا وئيل چه په بل څه سند سره نه دې روايت کړې شوې، صحيح خبره نه ده. ځکه چه دا روايت د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه علاوه د لاندې ذکر شوې صحابه کرامو رضي الله عنهم نه روايت کړې شوې دې:

① د سيده عائشه رضي الله عنها نه ...... د هغوی روايت امام احمد او امام بيهقی په کتاب الزهد کښې او ابو نعيم په حلية الاولياء کښې نقل فرمائيلې دې.

② د سيدنا ابوامامة الباهلی رضي الله عنه نه ..... د هغوی روايت طبرانی او بيهقی په زهد کښې نقل فرمائيلې دې او د هغې سند ضعيف دې.

③ د سيدنا علی رضي الله عنه د هغوی روايت سماعی په مسند علی کښې نقل کړې دې.

④ د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه، د هغوی روايت امام طبرانی په ضعيف سند سره نقل فرمائيلې دې.

⑤ د سيدنا انس رضي الله عنه نه ...... د هغوی روايت ابويعلی، بزار او طبرانی نقل کړې دې، خو د هغې سند هم ضعيف دې.

⑥ سيدنا حذيفه رضي الله عنه نه .... د هغوی روايت امام طبرانی رحمه الله نقل فرمائيلې دې او د هغې سند حسن غريب دې.

⑦ د سيدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه نه .... د هغوی روايت امام ابن ماجة په سنن کښې او ابو نعيم په حلية الاولياء کښې نقل فرمائيلې دې او د دې سند هم ضعيف دې.

بهر حال اګر چه انفرادی طور دا سندونه ضعيف دی، خو د اووهٔ مختلف صحابه کرامو رضي الله عنهم نه په مختلف طرق سره د دې مفهوم حديث منقول کيدل، په دې باندې دلالت کوی چه د دې حديث اصل ضرور دې.[2]

علامه انور شاه کشميری رحمه الله په علامه ذهبی رحمه الله باندې رد کولو سره فرمائی:

《 ومرّ عليه الذهبيُّ في «الميزان»، وقال: لولا هيبةُ الجامع لقلتُ فيه: سبحان الله. وكان الذهبيُّ لم يتعلَّم علمَ المنطق، قلتُ: إذا صَحَّ الحديثُ، فَلْيَضَعْهُ على الرأس والعين، وإذا تعالى شيءٌ منه عن الفهم، فَلْيَكِلْهُ إلى أصحابه، وليس سبيلُه أن يُجْتَرَأَ فيه، أمّا علماءُ الشريعة فقالوا: معناه أنّ جوارحَ العبد تصيرُ تابعةً للمرضاة الإلهية، حتّى لا تتحرَّك إلاّ على ما يرضى به ربُّه. فإذا كانت غايةُ سمعِه وبصرِه وجوارحِه كلِّها هو اللهُ سبحانه، فحينئذٍ صَحَّ أن يقالَ: إنه لا يَسْمَعُ إلاّ له، ولا يتكلَّمُ إلاّ له، فكأنّ اللهَ سبحانه صار سمعَه وبصرَه، قلتُ: وهذا عدولٌ عن حقِّ الألفاظ، لأنّ قولَه: «كنتُ سمعَه»، بصيغة المتكلِّم، يَدُلُّ على أنّه لم يبق من المتقرِّب بالنوافل

---

[1]) ميزان الاعتدال ٦٤٢/١

[2]) فتح البارى ٤١٥/١١، وارشاد السارى ٥٠٤/١٣

إلا جسده وشبحه، وصار المتصرف فيه الحضرة الإلهية فحسب، وهو الذی عناه الصوفية بالفناء فی الله، أی الانسلاخ عن داوی نفسه، حتی لا یکون المتصرف فیه إلا هو. وفی الحدیث لمعة إلی وحدة الوجود. وکان مشایخنا مولعین بتلک المسألة إلی زمن الشاه عبد العزیز. أما أنا، فلست بمتشدد فیها:

و من عجب أنی أحن إلیهم — واسأل عنهم دائما، و هم معی

وتبکیهم عینی، وهم فی سوادها — وتشتاقهم روحی، وهم بین أضلعی[1]

یعنی : حافظ ذهبی رحمه الله په میزان الاعتدال کښې په دې حدیث باندې نقد کولو سره فرمائیلې دی چه که د صحیح بخاری رعب مانع نه وې نو د دې حدیث متعلق به ما به (د طنز په طور) سبحان الله ! وئیلې وې...

اصل کښې حافظ ذهبی رحمه الله د علم منطق نه ناخبر وو، زما په خیال کښې د یو حدیث صحت ثابت شی نو هغه په سر سترګو باندې کیخودل پکاردی او که د هغې مفهوم او معنی ډیر اوچت وی نو په داسې صورت کښې د هغې متعلق په تندئ سره فیصله کولو باندې هغه فورا رد کول یا په هغې کښې جرح کول مناسب طریقه نه ده، بلکه په داسې صورت کښې دمعانی حدیث ماهرین (فقهاء کرام) طرف ته رجوع کول پکار دی.

پس علماء شریعت د دې حدیث دا معنی بیان کړې ده، د بنده اندامونه د الله پاک د رضا داسې تابع شی چه د الله پاک د رضا نه بغیر هغه حرکت هم نه کوی او چه کله دا کیفیت دې درجې ته اورسیږی چه د هغه غوږونه، سترګې او نور جوارح ، اول او اخر مقصد او غایة د الله پاک ذات مقدسه جوړ شی نو دې وخت کښې دا وئیلې شی چه دا بنده چه اوری نو صرف د الله پاک دپاره او څه چه وائی نو صرف د الله پاک دپاره، ګویا الله پاک د هغه غوږ او سترګه شی. زما په خیال کښې د دې مطلب معنی سره الفاظ حدیث مطابقت نه ساتی بلکه په دې سره د الفاظو حق ضائع کیږی، ځکه چه په حدیث مبارک کښې «کنت سمعه» الفاظ په صیغه د متکلم سره راغلې دی، چه د هغې نه دا خبره معلومیږی چه د نوافلو په ذریعه باندې قرب حاصلونکې بنده ګویا فناء (او بې اختیاره) شی او د هغه خو صرف ظاهری جسم او بدن په نظر راځی، ګینې په حقیقت کښې هغه پوره په پوره د الله پاک د تصرف لاندې شی او د هغه د ټول بدن نه صرف د الله پاک د مرضئ او منشاء مطابق افعال صادریږی، دې کیفیت ته حضرات صوفیاء فناء فی الذات یا فناء فی الله نه تعبیر کوی، په دې حدیث کښې د مسئله وحدة الوجود طرف ته هم اشاره ملاویږی. د شاه عبدالعزیز پورې زمونږ ټول مشائخ په دې مسئله کښې ډیره دلچسپی اخستله، خو زه په دې باره کښې د تشدد نه ځان ساتم

① تعجب دې چه زه همیشه د هغوی دپاره پریشانه یم او د هغوی په باره کښې تپوس کوم حال دا چه هغه ماسره وی.

② زما سترګې د هغوی دپاره ژړیږی، حال دا چه هغه زما د سترګو په ګاتی کښې اوسیږی

---

[1] فیض الباری : ۴۲۸/۴

او زما روح د هغوی دپاره بې صبره وی حال دا چه هغه زما د پختو ترمینځه او سیږی. (١)

١) مولانا بدر عالم میرتهی رحمه الله د فیض الباری په حاشیه او په ترجمان السنة کښې د انور شاه کشمیری رحمه الله د دې کلام نور هم وضاحت کړې دې، هغوی لیکی:
د دوه انسانانو ترمینځه د محبت مراحل سر کولو سره ډیر کرته داسې اثرات په نظر راځی چه د هغې لیدلو سره یو پردې سرې هم لیدلو سره دا اندازه کوی چه ضرور په دې دوه کسانو کښې داسې تاثر اود مغلوبیت تعلق دې کوم چه د هغه ظاهر هم مسخر کړې دې او هغه ګوری چه د ناستې ولاړې د مرحلو نه تیریدلو سره د هغه په خط او خال کښې هم د یو شان والی صفت پیدا شوې دې، چه کله د خواهش اتحاد، د ارادې اتحاد، د جذباتو د اتحاد سره د ظاهر اتحاد هم په نظر راځی نو د دې اتحاد د صحیح ترجمانئ دپاره د لفظ اتحاد نه سوا هیڅ ذویم لفظ نه ملاویږی؛

من توشدم تومن شدی من تن شدم تو جان شدی
تا کس نه گوید بعد ازین من دیگرم تو دیگری

متنبی وائی: ما الخل الا من اود بقلبه :: واری بطرف لا یری بسوانه

د فارسئ او عربئ شاعرانو چه د آثار محبت د ادا کولو دپاره چه د کوم مناسب تعبیر انتخاب کړې دې هغه لفظ د اتحاد دې خو په دې الفاظو سره چاته دا شبه نه دی کیدل پکار چه د دې اتحاد د وجې نه د هغوی حقیقی اثنینیت باقی نه پاتې کیږی بیا چه د مخلوق په دائره کښې په دې الفاظو سره دا ښکاره غلط فهمی نه پیدا کیږی نو د خالق او مخلوق ترمینځه په څه تعبیری توسع سره د عقیدې غلط فهمی نه پیدا کیږی نو د خالق او مخلوق ترمینځه په یو تعبیری توسع سره د عقیدې غلط فهمی ولې پیدا کیږی، بیشکه چه کله یو بنده د عبدیت په لاره باندې روان شی او د فرائضو او نوافلو په سبب د عجز ونیاز قدمونه اوچتوی نو دا اندازه کول ګران نه دی چه اوس د هغه ظاهر او باطن لره د الوهیت سلطان پوره پوره مسخر کړې دې، که هغه اوری نو هم هغه اوری د کومې چه ورته الله پاک د اوریدلو امر کړې دې، که هغه ګوری او خبرې کوی نو هم هغه ګوری او وائی د کوم چه هغه ته اجازت ورکړې شوې دې، که هغه خپل لاس یا قدم اوچتوی نو هم هلته ئې اوچتوی چرته چه د هغه مولې د هغه دپاره اوچتول خوښ کړې دی، د هغې نه علاوه نه هغه اوری نه ګوری او نه بل څه ادنی حرکت کوی نو د دې محبت د تړون د اظهار دپاره ضرور هم هغه الفاظ اختیارول پکار وی کوم چه د دې موقع او محل دپاره مانوس دی بیا چه څنګه هلته د دې الفاظو ښکاره مطلب صرف د دې محبت د رشتې ترجمانی ده هم دغه شان دلته هم د دې الفاظو دلته ښکاره مطلب هم دا دې چه اوس دا بنده د محبت دره باندې تیریدلو سره د خپل مولې په رضا او تسلیم کښې فنا شوې دې او د امر شریعت داسې مطیع او منقاد شوې دی لکه یو ښه اس چه د خپل سور د اشاراتو، نه د هغه اس حس او حرکت خپل دې او نه د دې بنده نقل او حرکت خپل، په کتلو کښې خو دې خپله اودریږی او حرکت کوی او په حقیقت کښې د هغه حس او حرکت د هغه د مالک دې د هغه جوارح د هغه د ارادې مظاهر جوړ شوې دی چه هر کله د مخلوق قوت ارادی دې درجه فنا کیږی چه د هغه حرکت او سکون د بل د ارادې تابع شی نو بیا د هغه حکم د هم هغه صاحب اراده تابع شی.
د سپی په شان خبیث څناور د معلَم کیدو سره چه کله خپل قوت ارادی فناء کړی او په ټول بدن سره د خپل مالک د رضا تابع شی نو شریعت د هغه د جوارح خپل هیڅ حکم باقی نه دې پریخودلې بلکه کوم چه د هغه د مالک حکم دې د هغه هم هغه حکم دېپه دې وجه که هغه سپې د مسلمان وی نو د هغه ښکار حلال دې او که د کافر وی نو د هغه ښکار حرام دې. د دې مطلب دا دې چه د دومره درجې فنائیت نه پس اوس دا ښکار د سپی بالکل نه دې بلکه د هغه د مالک دې که هغه مسلمان وو نو دا هم حلال دې هم دغه شان چه کله بنده خپله اراده فنا کړی نو بیا دا اطلاق صحیح کیږی چه د هغه سمع او بصر د الله پاک د ارادې مظهر جوړ شوې دی، تاسو اوکتل چه... [بقیه برصفحه آئنده...

د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ① شارحین حدیث د ترجمة الباب سره، د دې حدیث مختلف مناسبتونه بیان فرمائیلي دي:

① علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه په دې حدیث کښې د نوافل په ذریعه د الله پاک د قربت د حصول ذکر دې او دا تقرب چونکه په انتهائی تواضع او د الله پاک په دربار کښې د حد درجه عاجزئ اختیارولو نه بغیر نه حاصلیږی، په دې وجه دې مناسبت سره حدیث الباب د باب التواضع د لاندې ذکر کړې شو. (1)

علامه گنگوهی رحمه الله هم دې ته نزدې نزدې خبره ارشاد فرمائیلي ده چه په روایت کښې د عبادت او مانځه ذکر دې او مونځ د انتهائی درجې خضوع او تواضع وی، په روایت کښې په دې تواضع باندې مرتب کیدونکې ثمره یعنی د رب په نزد د قبولیت او اوچتې درجې د حصول درجه ده. (2)

② حافظ ابن حجر او علامه قسطلانی رحمهما الله فرمائی چه په ترجمة الباب کښې د ﴿من عادی لی ولیا﴾ نه په فهم کښې راځی ځکه چه د هغې تقاضا دا ده چه د الله پاک د دشمنئ نه انسان ځان بچ کړی او هغوی سره د محبت دوستئ او اکرام والا معامله اختیار کړې شی او د بزرگانو دوستی او اکرام، تواضع نه بغیر نه شی حاصلیدې. (3)

③ شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب رحمه الله فرمائی چه په ترجمة الباب کښې د ﴿من عادی لی ولیا﴾ نه ثابتیږی چونکه متواضع انسان د چا سره دشمنی نه کوی، پاتې لا دا چه د الله پاک د دوستانو سره دشمنی اوکړی، پس حضرت لیکی:

﴿والاوجه عند هذا العبد الضعیف ان الترجمة فی قوله: من عادی لی ولیا .... فان المتواضع لا یعادی احدا، فضلا عن الاولیاء﴾ (4)

۳۹: باب قَوْلِ النَّبِیِّ صلی الله علیه وسلم «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ کَهَاتَیْنِ».

(وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ)

امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د قیامت قرب بیان کړې دې، د سورة نحل کوم آیت کریمه

...بقیه ازحاشیه گذشته] د فناء او ارادې دې مرحلې ته رسیدلو سره ځنګه یو سپې د خپل مالک حکم اختیار کړی خو چه کله یو انسان د شریعت د متابعت په ځائې د هغې مقابله کوی نو بیا د هغه حکم د ځناور نه بدتر شی. (ترجمان السنة: ۳۱۴/۱)

1) شرح الکرمانی للبخاری: ۲۰/۲۳

2) لامع الدراری: ۷۸/۱۰

3) فتح الباری: ۴۲۱/۱۱، ارشاد الساری ۵۰۴/۱۳

4) تعلیقات لامع الدراری: ۷۸/۱۰

چه ئې ذکر کړې دې، د هغې ترجمه دا ده : د قیامت معامله به د سترګې د رپ برابر وی یا د دې نه کم وخت. بیشکه الله پاک په هر یو څیز باندې قادر دې.

[۶۱۳۸] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ هَكَذَا» وَيُشِيرُ بِإِصْبَعَيْهِ فَيَمُدُّ بِهِمَا. [ر: ۴۶۵۲]

د سیدنا سهل رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : زه او قیامت دومره نزدې نزدې رالیږلې شو او رسول الله ﷺ د خپلو دواړو ګوتو په اشاره باندې د هغه قرب بیان کړو، بیا ئې دا دواړه خوارۀ کړل.

د امام بخاری رحمه الله شیخ سعید بن محمد بن الحکم بن ابی مریم دې، د هغوی شیخ ابوغسان دې، چه د هغه نوم محمد بن مطرف دې او ابوحازم د سلمة بن دینار کنیت دې.

قوله: ﴿بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ﴾ : ﴿بُعِثْتُ﴾ : د ماضی مجهول واحد متکلم صیغه ده او ﴿الساعة﴾ مرفوع دې، ځکه چه د هغې عطف د ﴿بُعِثْتُ﴾ په ضمیر متکلم باندې دې او په ضمیر متصل باندې د ضمیر منفصل سره د تاکید راوړلو نه بغیر چونکه د اسم ظاهر عطف صحیح نه دې، په دې وجه ئې د هغې نه پس د ضمیر متصل د تاکید په طور ﴿انا﴾ ضمیر منفصل راوړلو، چه د اسم ظاهر عطف پرې صحیح شی. (۱)

بعض حضراتو په دې ترکیب باندې اعتراض کړې دې چه په ضمیر متکلم باندې عطف صحیح نه دې، ځکه چه ﴿بعثت الساعة﴾ (قیامت مبعوث کړې شو) نه شی وئیلې کیدې، ځکه چه دا هغه وخت وئیلې شی چه کله د مخکښې نه څه څیز موجود وی او بیا هغه راولیږلې شی او اوچت کړې شی او حال دا چه قیامت خو راتلونکې دې، د مخکښې نه موجود نه دې.

د دې جواب دا ورکړې شوې دې چه چونکه د قیامت راتلل یقینی دی، په دې وجه دا په منزله د موجود منلو سره دا لفظ استعمال کړې شو. (۲)

د ابو البقاء عکبری په نزد په ﴿بعثت انا والساعة﴾ کښې واؤ د مع په معنی کښې دې او ﴿الساعة﴾ د مفعول معه کیدو په صورت کښې منصوب دې. (۳)

خو قاضی عیاض د رفع والا صورت ته احسن وئیلې دې. (۴)

قوله: ﴿وَيُشِيرُ بِإِصْبَعَيْهِ فَيَمُدُّ بِهِمَا﴾ : رسول الله ﷺ خپلې دواړه ګوتې خورولو سره اشاره اوفرمائیله، زه او قیامت دواړه یو بل ته دومره نزدې یو، د دوه ګوتو نه مینځنۍ او د

---

(۱) فتح الباری : ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساری : ۵۰۵/۱۳، عمدة القاری : ۱۳۹/۲۳

(۲) فتح الباری : ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساری : ۵۰۵/۱۳، عمدة القاری : ۱۳۹/۲۳

(۳) فتح الباری : ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساری : ۵۰۵/۱۳، عمدة القاری : ۱۳۹/۲۳

(۴) فتح الباری : ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساری : ۵۰۵/۱۳، عمدة القاری : ۱۳۹/۲۳

شهادت ګوته مراد ده پس د کتاب التفسیر په روایت کښې د دې تصریح ده. (١)

د حدیث دوه مطلبونه : د دې حدیث شریف دوه مطلبونه بیان کړې شوې دی!

① دا دواړه ګوتې چونکه یو بل سره متصل او نزدې دی، په دې وجه د رسول الله ﷺ مطلب دا وو چه زما او د قیامت ترمینځه فاصله ډیره زیاته نه ده، او زما نه پس د دې وقوع ډیر زیات لرې نه دې، یو بل ته نزدې او متصل دی، په مینځ کښې نه بل څوک نبی راځی او نه به یو امت راشی، څنګه چه د دې دوه ګوتو ترمینځه بله ګوته نشته. علامه توریشتی رحمه الله دا معنی بیان کړې ده. (٢)

② دویم مطلب دا دې چه په دې دوه ګوتو کښې د مینځ والا ګوته لږه شان لویه وی او په دې کښې لږه شان اضافه وی، د دې قلیل اضافې طرف ته اشاره ده چه زما او د قیامت ترمینځه دومره لږه شان فاصله ده، پس قاضی بیضاوی رحمه الله فرمائی:

﴿معنی الحدیث ان نسبة تقدم بعثه صلی الله علیه وسلم علی قیام الساعة کنسبة فضل احدی الاصبعین علی الاخری﴾ (٣)

او په دواړو معنو کښې خپل مینځ کښې هیڅ تضاد نشته، د اتصال طرف ته هم اشاره کیدې شی او د قلیل فاصلې طرف ته هم اشاره کیدې شی.

[٦١٣٩] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ -هُوَ الْجُعْفِيُّ- حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ وَأَبِي التَّيَّاحِ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ كَهَاتَيْنِ»

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زه او د قیامت ورځ د دې (دواړو ګوتو) په شان (نزدې نزدې) رالیږلې شوې یو.

[٦١٤٠] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم- قَالَ «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ كَهَاتَيْنِ». يَعْنِي إِصْبَعَيْنِ. تَابَعَهُ إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي حَصِينٍ.

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زه او قیامت د دې دواړو په شان رالیږلې شوې یو. د هغوی مراد دوه ګوتې وې، د دې روایت متابعت اسرائیل د ابوحصین نه کړې دې.

قوله: ﴿تَابَعَهُ إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ﴾: ابو حصین (د حاء په فتحې او د صاد په

---

١) اوګورئ: کشف الباری، کتاب التفسیر: ٧٢١

٢) فتح الباری ٤٢٤/١١، ارشاد الساری: ٥٠٦/١٣

٣) فتح الباری ٤٢٥/١١، ارشاد الساری: ٥٠٦/١٣. قال الکرمانی: قیل هو إشارة إلی قرب المجاورة، وقیل إلی تقارب ما بینهما طولاً وفضل الوسطی علی السبابة لأنها أطول منها بشیء یسیر. فالوجه الأول بالنظر إلی العرض، والثانی بالنظر إلی الطول، وقیل أی لیس بینه وبین الساعة نبی غیره مع التقریب لحینها اهـ (انظر شرح الکرمانی: ٢٤/٢٢)

کسرې سره، د هغوی نوم عثمان بن عاصم دې.
د ابوبکر بن عیاش متابعت اسرائیل بن یونس کړې دې، دا متابعت اسماعیلی موصولا نقل کړې دې.(۱)

۴۰: باب طُلُوعِ الشَّمسِ مِن مَغْرِبِهَا

دا باب بغیر د ترجمې نه دې او د کالفصل من الباب السابق د قبیل نه دې، مونږ چه کومه نسخه د متن په طور اختیار کړې ده په هغې کښې د پورته الفاظو سره ترجمة الباب دې، خو په ډیرو نسخو کښې دا باب بغیر د ترجمې نه دې.
پس شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله د دې متعلق لیکی:

﴿والاوجه عند هذا العبد الضعیف: ان المصنف ذکره بغیر ترجمة لمناسبة قوله تعالی فی الباب السابق: ﴿وما امر الساعة الا کلمح البصر﴾ لما ذکر فی حدیث الباب من امور تدل علی فجاءة القیامة، کقوله صلی الله علیه وسلم: لتقومن الساعة، وقد نشر الرجلان﴾(۲)

یعنی د دې ضعیف بنده په نزد زیاته مناسب دا ده چه امام بخاری رحمه الله دا باب بغیر د ترجمې نه قائم فرمائیلې دې، ځکه چه د دې نه مخکښې باب کښې چه کوم آیت کریمه ذکر دې، ﴿وما امر الساعة الا کلمح البصر﴾ د هغې سره د وړاندې حدیث مناسبت دې، په دې حدیث کښې د داسې امورو تذکره ده چه د هغې نه معلومیږی چه قیامت به ناڅاپه راځی، او د مخکښې باب د آیت کریمه نه هم دا معلومیږی.

[۶۱۴۱] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - قَالَ «لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا، فَإِذَا طَلَعَتْ فَرَآهَا النَّاسُ آمَنُوا أَجْمَعُونَ، فَذَلِكَ حِينَ لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا، لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ، أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ نَشَرَ الرَّجُلاَنِ ثَوْبَهُمَا بَيْنَهُمَا فَلاَ يَتَبَايَعَانِهِ وَلاَ يَطْوِيَانِهِ، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدِ انْصَرَفَ الرَّجُلُ بِلَبَنِ لِقْحَتِهِ فَلاَ يَطْعَمُهُ، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَهْوَ يَلِيطُ حَوْضَهُ فَلاَ يَسْقِي فِيهِ، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ رَفَعَ أُكْلَتَهُ إِلَى فِيهِ فَلاَ يَطْعَمُهَا». [ر: ۴۳۵۹]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: قیامت به تر هغه وخته پورې نه قائمیږی ترڅو پورې چه نمر د مغرب نه وی راختلې، چه کله نمر د مغرب نه راوخیژی او خلق اوګوری نو ټول به ایمان راوړی، هم دا به هغه وخت وی چه د چا د پاره به د هغه ایمان فائده مند نه وی، چا چه د دې نه مخکښې ایمان نه وی راوړې یا چا چه د ایمان نه

---

(۱) فتح الباری: ۱۱/۴۲۴، ارشاد الساری: ۱۳/۵۰۶، عمدة القاری: ۲۳/۱۴۰
(۲) الابواب والتراجم: ۲/۱۳۲

پس د خیر عمل نه وی کړي.

پس قیامت به راشي او دوه سړي به کپړه په مینځ کښي (د اخستلو او خرڅولو دپاره) خوره کړي وی، لا به اخستل او خرڅول پوره شوي هم نه وی او نه به هغوی راټوله کړي وی (چه قیامت به راشي) او قیامت به په داسي حال کښي قائمیږی چه یو سړي به خپلد اوښه اولشي او د هغي پئ به راوړي او لا به ئي څکلي نه وی چه قیامت به راشي، قیامت به په داسي حال کښي قائمیږی چه یو سړي به خپل حوض تیاروی او د هغي اوبه به ئي لا څکلي هم نه وی، قیامت به په داسي حال کښي قائمیږی چه یو سړی به نمړئ د خپلي خولي طرف ته اوچته کړي وی او هغه به او نه خوړلي شی.

د حدیث شریف مقصد دا دي چه قیامت به ناڅاپه قائمیږی او ډیر خلق به په خپلو مذکوره کارونو کښي مصروف وی، لا به ئي کار نه وی پوره کړي چه قیامت به قائم شی.

﴿لِقْحَة﴾ (د لام په کسري سره) د پیو والا اوښه.

قوله: ﴿وَهُوَيَلِيطُ حَوْضَهُ﴾: لاط-یلیط-لیطا: لیو کول، جوړول، خولهٔ جوړول، لاط حوضه اذا مدره ای جمع حجارة فصیرها کالحوض ثم سد ما بینها من الفرج بالمدر ونحوه.[1]

قوله: ﴿آمَنُوا أَجْمَعُونَ﴾: د تاکید کیدو په وجه باندي مرفوع دي، دا د امنوا د ضمیر فاعل دپاره تاکید دي.

په حدیث شریف کښي دی چه کله خلق د مغرب د طرف نه د نمر راختل وینی نو دي خرق عادت او خلاف معمول واقعي لره لیدلو سره به ټول ایمان راوړي. علامه گنگوهی رحمه الله فرمائی چه د خرق عادت کارونو صدور خو د سیدنا ادم علیه السلام نه تر نن وخته پوري راروان دي، د حضرات انبیاء علیهم السلام په لاسونو باندي د معجزاتو ظهور کیږی او د حضرات اولیاء په لاسونو باندي د کراماتو ظهور کیږی خو یو خرق عادت کار لیدلو سره چه ټول خلق مسلمانان شوي وی، داسي کله هم نه دی شوی نو د طلوع الشمس من المغرب په لیدو باندي به ټول څنګه ایمان راوړي؟

فرمائی چه کیدي شی د دي وجه دا وی چه شیطانان په دي موقع باندي د خلقو د گمراه کولو دپاره او بي لاري کولو نه بند شی، څکه چه هغوی ته به معلوم وی چه د دي نه پس به ایمان راوړل د چا دپاره به مفید نه وی، لهذا خلقو لره د ایمان د راوړلو نه د منع کولو ضرورت نشته.[2]

فائده: د قرب قیامت د لوئي نخښي ظهور: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په قرب قیامت کښي په زمکه کښي د عام حالاتو بدلیدل، چه د کومو لوئي نخښو په ذریعه سره واقع کیږی، د هغي شروع به په خروج الدجال سره کیږی او د عیسی علیه السلام په وفات سره به د هغي اختتام وی او په پورته عالم کښي چه به په کومو لویو لویو نخښو سره تغیر پیدا شی د

---

[1]) ارشاد الساری: ۵۱۰/۱۳

[2]) [illegible] ۷۸/۱۰، الا[illegible]ب والتراجم: ۱۳۲/۲

هغې شروع به د مغرب نه په نمر راختلو سره وی او د قیامت په واقع کیدو سره به د هغې اختتام اوشي. [۱]

پس په صحیح مسلم کښې د سیدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما روایت دې ﴿ إِنَّ أَوَّلَ الْآيَاتِ خُرُوجًا طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَخُرُوجُ الدَّابَّةِ عَلَى النَّاسِ ضُحًى وَأَيُّهُمَا مَا كَانَتْ قَبْلَ صَاحِبَتِهَا فَالْأُخْرَى عَلَى إِثْرِهَا قَرِيبًا ﴾ [۲]

امام حاکم رحمه الله فرمائی چه په ظاهره کښې به د طلوع الشمس نخښنه مخکښې ظاهریږی، او د هغې نه روستو به خروج دابة وی. [۳]

د دې نخښو د ظهور نه پس به ایمان راوړل معتبر نه وی، د سیده عائشه رضي الله عنها حدیث طبرانی نقل کړې دې:

﴿ اذا خرجت الایات، طرحت الاقلام، وطویت الصحف، وخلصت الحفظة، وشهدت الاجسام علی الاعمال ﴾ [۴]

یعنی: چه کله د قیامت د هغه نخښو ظهور اوشی نو قلمونه به اوغورځولې شی، صحیفې به راټولې کړې شی، د نګرانی کونکی ملائک به رخصت شی، او بدنونه به په اعمالو باندې ګواهی ورکوی.

۴۱: باب «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ»

د ترجمة الباب وضاحت: څوک چه الله پاک سره ملاقات کول غواړی نو الله پاک به هم هغه سرا ملاقات خوښوی، علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه د الله پاک د ملاقات غوښتلو مطلب دا دې چه انسان اخرت ته په دنیا باندې ترجیح ورکړی او د آخرت دپاره تیار اوسیدو سره اوږد ژوند خوښ نه کړی او د الله پاک د داسې بنده سره د ملاقات غوښتلو مطلب دا دې چه الله پاک هغه سره د خیر اراده فرمائی. [۵]

[۶۱۴۲] حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ».

قَالَتْ عَائِشَةُ أَوْ بَعْضُ أَزْوَاجِهِ إِنَّا لَنَكْرَهُ الْمَوْتَ. قَالَ «لَيْسَ ذَاكِ، وَلَكِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا حَضَرَهُ الْمَوْتُ بُشِّرَ بِرِضْوَانِ اللَّهِ وَكَرَامَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ، فَأَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ وَأَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَإِنَّ الْكَافِرَ إِذَا حُضِرَ بُشِّرَ بِعَذَابِ اللَّهِ وَعُقُوبَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَهَ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ، كَرِهَ

---

[۱]) فتح الباری: ۴۲۹/۱۱

[۲]) الحدیث اخرجه الامام مسلم فی کتاب الفتن واشراط الساعة، رقم الحدیث: ۲۹۴۱

[۳]) ارشاد الساری: ۵۰۹/۱۳

[۴]) ارشاد الساری: ۵۱۰/۱۳

[۵]) عمدة القاری: ۱۴۲/۲۳

لِقَاءَ اللَّهِ وَكَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ». اخْتَصَرَهُ أَبُو دَاوُدَ وَعَمْرٌو عَنْ شُعْبَةَ.

وَقَالَ سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ زُرَارَةَ عَنْ سَعْدٍ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

د سيدنا عبادة بن صامت رضی الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: كوم سړي چه د الله پاک ملاقات لره محبوب ساتي، الله پاک هم د هغه ملاقات محبوب ګنړي، او څوک چه د الله پاک ملاقات نه خوښوي، الله پاک هم د هغه ملاقات نه خوښوي. او سيده عائشه رضی الله عنها يا په ازواج مطهرات کښې بل چا عرض اوکړو چه مرګ خو مونږ هم ناخوښه ګنړو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل: دا خبره نه ده بلکه چه کله د مومن د مرګ وخت نزدې راشي نو هغه ته د الله پاک د رضا او د الله پاک په نزد د هغه د عزت زيرې ورکړې شي، هغه وخت مومن ته يو څيز هم د دې نه زيات عزيز نه وی کوم چه د هغه وړاندې (د الله پاک سره ملاقات او د هغه د رضا حصول) وی. په دې وجه هغه د الله پاک د ملاقات خواهش مند شي او الله پاک هم د هغه ملاقات خوښوي او کله چه د کافر د مرګ وخت نزدې راشي نو هغه ته د الله پاک د عذاب او د هغه د سزا خبر ورکړې شي، هغه وخت راتلونکي عذاب نه هغه ته زيات يو څيز هم ناخوښه نه وی.

دوه بيل بيل څيزونه، مرګ او د الله پاک ملاقات: چونکه په ظاهر کښې معلوميږي چه د ﴿لقاء الله﴾ نه مرګ مراد دې په دې وجه سيده عائشه رضی الله عنها يا په ازواج مطهرات رضی الله تعالى عنهن کښې بل چا د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو، د راوی شک دې چه سوال چا اوکړو؟ بهر حال تپوس اوکړې شو چه مرګ خو زمونږ خوښ نه دې، ګويا د الله پاک ملاقات د مرګ نه بغير ممکن نه دې او مرګ مونږ ناخوښه ګنړو نو آيا مونږ د الله پاک ملاقات ناخوښه ګنړونکو کښې خو داخل نه يو؟ رسول الله ﷺ وضاحت اوفرمائيلو چه مرګ او د الله پاک ملاقات دوه بيل بيل څيزونه دی، چونکه مرګ د الله پاک د ملاقات يوه ذريعه او پل دې، په دې وجه د هغې نه هم په ﴿لقاء الله﴾ سره تعبير کولې شي.

د حسان بن اسود رحمه الله قول دې: ﴿الموت جسر يوصل الحبيب الى الحبيب﴾[1] يعنی مرګ يو پل دې کوم چه دوست لره د دوست سره يوځائې کوی.

په سورة عنکبوت کښې دی: ﴿مَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ﴾ يعنی څوک چه د الله پاک د ملاقات اميد ساتي نو بيشکه د الله پاک د طرف نه مقرر وخت راتلونکې دې.

قوله: ﴿اخْتَصَرَهُ أَبُو دَاوُدَ وَعَمْرٌو، عَنْ شُعْبَةَ﴾: ابوداؤد سليمان طيالسی د دې حديث اختصار کړې دې، امام ترمذی رحمه الله هغه موصولا نقل کړې دې او د عمرو بن مرزوق روايت طبرانی موصولا نقل کړې دې.[2]

[1]) ارشاد السارى: ۵۱۱/۱۳

[2]) فتح البارى: ۴۳۷/۱۱، ارشاد السارى: ۵۱۲/۱۳، عمدة القارى: ۱۴۴/۲۳

قوله: ﴿ وَقَالَ سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ ...... ﴾ : د سعید بن ابی عروبه دا تعلیق امام مسلم رحمه الله موصولا نقل کړې دې. (۱)

[۶۱۴۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدٍ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ». [ر: ۷۰۶۵]

د سیدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: کوم سړې چه الله پاک سره ملاقات خوښوی الله پاک هم د هغه ملاقات خوښوی، او څوک چه د الله پاک ملاقات ناخوښه ګنړی الله پاک هم د هغه ملاقات ناخوښه ګنړی.

د ابو اسامة نوم حماد بن سلمة دې، د ابوبردة نوم حارث یا عامر دې او د برید د پلار نوم عبدالله بن ابی بردة دې، سیدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه مشهور صحابی دې او د هغوی نوم عبدالله بن قیس دې.

یو اشکال او د هغې جواب: په یو حدیث کښې د مرګ د غوښتلو نه منع کړې شوې ده، او د حدیث الباب نه معلومیږی چه د الله پاک د ملاقات دپاره د مرګ غوښتنه پکار ده، په ظاهره دواړو احادیثو کښې تعارض دې، علامه قسطلانی رحمه الله لیکی:

﴿ فيه أن محبة لقاء الله لا تدخل في النهي عن تمني الموت لأنها ممكنة مع عدم تمنيه لأن النهي محمول على حال الحياة المستمرة أما عند الاختصار والمعاينة فلا تدخل تحت النهي بل هي مستحبة ﴾ (۲)

یعنی د دې حدیث نه معلومیږی چه د الله پاک د ملاقات محبت کیدل پکار دی او هغه د مرګ نه بغیر ممکن نه دې او په بل حدیث کښې د مرګ د غوښتلو نه منع کړې شوې ده.

د دې جواب دا دې چه دواړه د بیلو بیلو موقعو دی، چه کله ژوند جاری شی نو په دې حالت کښې د مرګ غوښتنه نه دی کول پکار، نهی او ممانعت هم په دې حالت باندې محمول دی خو که د مرګ وخت نزدې راشی او د عالم برزخ مشاهده شروع شی نو د الله پاک سره د ملاقات خواهش کیدل پکار دی او دا خواهش کول ممنوع نه دی بلکه مستحب دی.

[۶۱۴۴] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ وَهُوَ صَحِيحٌ «إِنَّهُ لَمْ يُقْبَضْ نَبِيٌّ قَطُّ حَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ ثُمَّ يُخَيَّرُ». فَلَمَّا نَزَلَ بِهِ، وَرَأْسُهُ عَلَى فَخِذِي، غُشِيَ عَلَيْهِ سَاعَةً، ثُمَّ أَفَاقَ، فَأَشْخَصَ بَصَرَهُ إِلَى السَّقْفِ ثُمَّ قَالَ «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى». قُلْتُ إِذًا لاَ يَخْتَارُنَا، وَعَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَدِيثُ الَّذِي كَانَ يُحَدِّثُنَا بِهِ - قَالَتْ - فَكَانَتْ تِلْكَ آخِرَ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَ

---

(۱) فتح الباری: ۴۳۸/۱۱، عمدة القاری: ۱۴۴/۲۳

(۲) ارشاد الساری: ۵۱۲/۱۳

بِهَا النَّبِي -صلي الله عليه وسلم- قَوْلُهُ «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى». [ر ٤١٧١]
د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دي چه رسول الله ﷺ چه كله هغوى صحت مند وو. به فرمائيل كله هم د يو نبى ترهغه وخته پورې روح نه شي قبض كولې ترڅو پورې چه په جنت كښې د اوسيدو ځائې هغه ته او نه ښودلې شي، نو بيا هغه ته اختيار وركولې شي پس كله چه رسول الله ﷺ بيمار شو او د هغوى سر مبارك زما په پتون باندې وو. نو په هغوى باندې د لږ وخت دپاره بيهوشى راغله، چه كله بيدار شو نو هغوى د چهت طرف ته يو شان كتل او بيا ئې اوفرمائيل ﴿ اللهم الرفيق الاعلى ﴾ ما اووئيل چه اوس رسول الله ﷺ مونږ ته ترجيح نه شي راكولې. دا هم هغه حديث دې كوم چه به رسول الله ﷺ مونږ ته بيانولو
،هغه حديث دا وو چه رسول الله ﷺ به فرمائيل : چه ترڅو پورې په دنيا او آخرت كښې يو نبى ته اختيار ورنكړې شى، تر هغه وخته پورې د هغه نبى روح نه شي قبض كولې،
سيده عائشه رضي الله عنها فرمائى چه دا رسول الله ﷺ آخرى كلمه وه. كومه چه هغوى په خپله ژبه مباركه باندې ادا اوفرمائيله، يعنى دا ارشاد : ﴿ اللهم الرفيق الاعلى ﴾

قوله: ﴿ فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ ﴾: يعنى نور اهل علم هم په مجلس كښې ناست وو. د هغوى ټولو په موجودګئ كښې دا روايت مونږ د سعيد بن المسيب او عروة بن الزبير رضي الله عنهم نه واوريدلو
رسول الله ﷺ ته په ژوند او مرګ كښې اختيار وركړې شوې وو، رسول الله ﷺ مرګ اختيار اوفرمائيلو كوم چه د الله پاک د ملاقات ذريعه ده، دغه شان د دې حديث مناسبت د باب سره ظاهريږى. (١)

٤٢: بَاب سَكَرَاتِ الْمَوْتِ

سكرات، د سكرة جمع ده او د سكر معنى ده داسې سختى كوم چه عقل او شعور ختم كړى، امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې د مرګ شدت او سختى بيان كړې ده.

[٦١٤٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ مَيْمُونٍ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ أَبَا عَمْرٍو ذَكْوَانَ مَوْلَى عَائِشَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَائِشَةَ -رضي الله عنها- كَانَتْ تَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ بَيْنَ يَدَيْهِ رَكْوَةٌ -أَوْ عُلْبَةٌ فِيهَا مَاءٌ، يَشُكُّ عُمَرُ- فَجَعَلَ يُدْخِلُ يَدَيْهِ فِي الْمَاءِ، فَيَمْسَحُ بِهِمَا وَجْهَهُ وَيَقُولُ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكَرَاتٍ». ثُمَّ نَصَبَ يَدَهُ فَجَعَلَ يَقُولُ «فِي الرَّفِيقِ الأَعْلَى». حَتَّى قُبِضَ وَمَالَتْ يَدُهُ. قَالَ ابوعبدالله: العلبة من الخشب، والركوة من الادم. [ر ٨٥٠]
د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ (د وفات په وخت د هغوى) مخې ته يو

---

١) فتح البارى : ٤٣٨/١١، ارشاد السارى : ٥١٣/١٣، عمدة القارى : ١٤٥/٢٣

لوښي کیخودلې شوې وو ، چه په هغې کښې اوبه وې، عمر ته شبه وه (چه د لوښي دپاره ئې لفظ د رکوة وئیلې وو یا علبة) رسول الله ﷺ به په هغې کښې خپل لاس مبارک دننه کولو او بیا به ئې هغه په خپل مخ مبارک باندې راښکلو او فرمائیل به ئې : د الله پاک نه سوا بل معبود نشته، بیشکه د مرګ دپاره سختې دی، بیا ئې خپل لاس مبارک اوچتولو سره اوفرمائیل : ﴿في الرفيق الاعلى﴾ تردې چه د هغوی روح مبارک قبض کړې شو او لاس مبارک ئې ښکته شو.

﴿رکوة﴾ او ﴿علبة﴾ د دواړو یوه معنی ده : پیاله، بعضو د دواړو ترمینځه فرق کړې دې چه رکوة د څرمنې او علبة د لرګی پیالې ته وائی. [1]

د مرګ سختې: چه کله د انسان روح اوځی نو د روح د بدن نه د وتلو په وخت ډیر تکلیف وی، د قرآن کریم په ځلورو آیتونو کښې د مرګ سختې بیان کړې شوې دی:

① په سورة ق کښې دی : ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ﴾ [2]

② په سورة انعام کښې دی : ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ﴾ [3]

③ په سورة واقعه کښې دی : ﴿إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ﴾ [4]

④ سورة القیامة کښې دی : ﴿إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ﴾ [5]

د سیدنا جابر بن عبدالله رضی الله عنهما یو حدیث ابن ابی شیبة موصولا نقل فرمائیلې دې چه د بنی اسرائیلو یو جماعت قبرستان ته راغلو نو د دوه رکعتو نفل کولو نه پس ئې دعا اوکړه چه یو مړې دې مونږ ته د مرګ په باره کښې اوائی، د هغوی دعا قبوله شوه، یو سړی د قبر نه سر راویستلو او وې وئیل چه زما د مرګ سل کاله اوشو خو د مرګ تریخ والې تر نن پورې زما په حلق کښې محسوسیږی. [6]

او په حلیة الاولیاء کښې د سیدنا واثلة رضی الله عنه یو مرفوع حدیث نقل کړې شوې دې:

﴿والذی نفسی بیده لمعاینة ملك الموت أشد من ألف ضربة بالسیف﴾ [7]

یعنی قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې د مرګ د فرښتې معاینه د تورې د زرو ګزارونو نه زیاته سخته ده.

---

[1]) عمدة القاری : ١٤٦/٢٣

[2]) سورة ق : ١٩

[3]) سورة الانعام : ٩٣

[4]) سورة الواقعة : ٨٣

[5]) سورة القیامة : ٢٦

[6]) ارشاد الساری : ٥١٤/١٣

[7]) ارشاد الساری ٥١٤/١٣، (حلیة الاولیاء : ١٨٦/٥) (فیه اسماعیل وروایته عن غیر الشامیین ضعیف وهذا منها)

[٦١٤٦] (١) حَدَّثَنِي صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الأَعْرَابِ جُفَاةً يَأْتُونَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَيَسْأَلُونَهُ مَتَى السَّاعَةُ، فَكَانَ يَنْظُرُ إِلَى أَصْغَرِهِمْ فَيَقُولُ «إِنْ يَعِشْ هَذَا لاَ يُدْرِكْهُ الْهَرَمُ حَتَّى تَقُومَ عَلَيْكُمْ سَاعَتُكُمْ». قَالَ هِشَامٌ يَعْنِي مَوْتَهُمْ.

د سيده عائشه ﷞ نه روايت دي چه څه بانډچيان به رسول الله ﷺ ته راتلل او تپوس به ئي کولو چه قيامت به کله قائميږي؟ رسول الله ﷺ به په هغوی کښې د ټولو نه کم عمر والا ته کتلو سره فرمائيل چه که دې ژوندې پاتې شو نو د هغه د بوډاوالی نه مخکښې به په تاسو باندې قيامت قائم شی. هشام فرمائی چه د رسول الله ﷺ مراد (ستاسو د قيامت نه) د هغوی مرګ وو.

قوله: ﴿رِجَالٌ مِنَ الأَعْرَابِ جُفَاةٌ﴾: ﴿جفاة﴾ د جافي جمع ده. جافي داسې سړی ته وائی، کوم چه د سخت طبيعت وی. ځکه چه عموما بانډچيان خلق د سخت طبيعت والا وی، په دې وجه د هغوی دپاره دلته د جفاة لفظ استعمال کړې شو. او په بعض نسخو کښې **﴿حفاة﴾** دې کوم چه د جمع ده. چه د هغې معنی د داسې سړی ده چه خپې ابله وی. (٢)

د رسول الله ﷺ دا جواب د حکيم په اسلوب وو او مطلب دا وو چه په هغوی کښې چه کله د يو کم عمر انسان بوډاتوب راشی نو يو زمانه به تيره شوې وی او د هر انسان د مرګ سره سره کم از کم د هغه قيامت خو راځی، حديث مشهور دې: **من مات فقد قامت (عليه) قيامته** (٣)

په حديث کښې چونکه د مرګ ذکر دې او هر مرګ، د خپلو سختو او سکرات سره راځی، په دې وجه ئي حديث د دې باب د لاندې ذکر کړو.

[٦١٤٧، ٦١٤٨] (٤) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ عَنْ مَعْبَدِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ بْنِ رِبْعِيٍّ الأَنْصَارِيِّ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مُرَّ عَلَيْهِ بِجِنَازَةٍ فَقَالَ «مُسْتَرِيحٌ، وَمُسْتَرَاحٌ مِنْهُ». قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْمُسْتَرِيحُ وَالْمُسْتَرَاحُ مِنْهُ قَالَ «الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ يَسْتَرِيحُ مِنْ نَصَبِ الدُّنْيَا وَأَذَاهَا إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ، وَالْعَبْدُ الْفَاجِرُ يَسْتَرِيحُ مِنْهُ الْعِبَادُ وَالْبِلاَدُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ».

د سيدنا ربيع انصاری ﷛ نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ په خوا کښې خلق د يوې جنازې

---

(١) اخرجه مسلم فی الفتن واشراط الساعة، باب: قرب الساعة، رقم ٢٩٥٢

(جفاة): غافلون فی طبعهم لقلة مخالطة الناس (لا يدركه الهرم) لا يبلغ فی حياته الهرم، وهو الشيخوخة ونهاية العمر، (موتهم) ای فسر ساعتهم بموتهم وانقراض عصرهم، لان من مات فقد قامت (عليه) قيامته.

(٢) ارشاد الساری: ٥١٤/١٣

(٣) اتحاف سادة المتقين: ١١/٩

(٤) اخرجه مسلم فی الجنائز، باب: ما جاء فی مستريح او مستراح منه، رقم: ٩٥٠

سره تیر شو نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه : ﴿ المستریح او المستراح منه ﴾ (آرام موندونکي دي یا د هغه نه آرام اوموندلي شو، صحابه کرامو ﷺ عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ! ﴿ المستریح والمستراح منه ﴾ څه څیز دي؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل : چه مومن بنده د دنیا د مشقتونو او تکلیفونو نه د الله پاک په رحمت سره خلاصي بیا مومي او د فاجر بنده نه د الله پاک بندګان، ښارونه، اونې او څاروی خلاصي بیا مومي.

حاصل دا دې چه که مړ شوي د الله پاک نیک بنده دي نو هغه د دنیا د ژوند د تکلیفونو نه په آرام شي او که هغه ګناهګار او نافرمان وي نو د الله پاک مخلوق د هغه د تکلیفونو او اذیتونو نه خلاصي بیا مومي.

د امام بخاری رحمه الله شیخ اسماعیل بن ابی اویس دي او هغه د امام مالک رحمه الله نه نقل کوي، د ابوقتادة نوم حارث دې، او ربعی د راء په کسرې سره دې، دا حدیث امام بخاری رحمه الله دلته په اول کرت ذکر فرمائیلې دې، وړاندې حدیث هم د دې اختصار دې.

[۶۱۴۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عَبْدِ رَبِّهِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ حَدَّثَنِي ابْنُ كَعْبٍ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « مُسْتَرِيحٌ، وَمُسْتَرَاحٌ مِنْهُ، الْمُؤْمِنُ يَسْتَرِيحُ».

د سیدنا ابوقتادة رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : مړي کیدونکي یا آرام موندونکي دي او یا د هغه نه آرام موندلې شي. مومن آرام موندونکي دي.

[۶۱۴۹] (۱) حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « يَتْبَعُ الْمَيِّتَ ثَلاَثَةٌ، فَيَرْجِعُ اثْنَانِ وَيَبْقَى مَعَهُ وَاحِدٌ، يَتْبَعُهُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَعَمَلُهُ، فَيَرْجِعُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ، وَيَبْقَى عَمَلُهُ».

د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : د مړي سره درې څیزونه ځي، دوه خو واپس راشي، صرف یو د هغه سره پاتې شي، هغه سره د هغه د کور خلق ځي، د هغه مال او د هغه عمل ځي. د هغه د کور خلق او مال خو راواپس شي او د هغه عمل هغه سره باقي پاتې شي.

د سیدنا براء بن عازب رضی الله عنه روایت امام احمد رحمه الله نقل کړې دې چه بیا د مړي ته په قبر کښې د یو ښکلي شکل والا ښکلې لباس اغوستي سړې راشي او وائي تاته دې زیرې وي، مړې ترې تپوس کوي چه ته څوک يې؟ هغه وائي زه ستا عمل یم او کافر ته یو بد شکله راشي او وائي چه زه ستا بد عمل یم. (۲)

په دې روایت کښې د مړي ذکر دې او هر مړې، د مرګ په سکراتو باندې تیریږي، په دې

---

(۱) اخرجه مسلم فی اوائل الزهد والرقاق، رقم الحدیث : ۲۹۶۰، واخرجه الامام الترمذی فی کتاب الزهد، باب ما جاء مثل ابن ادم واهله وماله وعمله : ۵۸۹/۴، رقم الحدیث : ۲۳۸۹

(۲) ارشاد الساری ۵۱۷/۱۳

وجه ئې د دې باب د لاندې دا روايت ذکر کړو
حميدی د امام بخاري رحمه الله شاګرد دې او د هغوی نوم عبدالله بن زبير دې

[۶۱۵۰] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضي الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ غُدْوَةً وَعَشِيًّا، إِمَّا النَّارُ وَإِمَّا الْجَنَّةُ، فَيُقَالُ هَذَا مَقْعَدُكَ حَتَّى تُبْعَثَ». [ر: ۱۳۱۳]

د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چه کله په تاسو کښې څوک مړۀ شی نو سحر او ماښام د هغه د اوسيدو ځائې هغه ته ښودلې شی، که هغه دوزخ وی او که جنت وی او ورته وئيلې شی چه دغه ستاد اوسيدو ځائې دې تردې چه قيامت راشی.
د ابو النعمان نوم محمد بن الفضل دې، په صحاح ستة کښې د امام بخاري رحمه الله نه علاوه بل چا دا حديث نه دې ذکر کړې. والحديث من افراد البخاري(۱)

[۶۱۵۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «لاَ تَسُبُّوا الأَمْوَاتَ، فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلَى مَا قَدَّمُوا». [ر: ۱۳۲۹]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: مړو ته بدې ردې مه وايئ ځکه چه کوم عملونه هغوی مخکښې ليږلې دی هغوی خپله هغې ته رسيدلې دی.
په دې باب کښې ذکر شوې ټولو احاديثو کښې د مرګ يا ميت ذکر دې، په دې سره په سکرات الموت باندې په خپله دلالت کيږی.

۴۳: باب نَفْخِ الصُّورِ

قَالَ مُجَاهِدٌ الصُّورُ كَهَيْئَةِ الْبُوقِ (زَجْرَةٌ) صَيْحَةٌ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ النَّاقُورُ الصُّورُ. (الرَّاجِفَةُ) النَّفْخَةُ الأُولَى. وَ(الرَّادِفَةُ) النَّفْخَةُ الثَّانِيَةُ.

امام بخاري رحمه الله په دې باب کښې د شپيلۍ د پوکولو ذکر کړې دې، شپيلۍ په حقيقت کښې يو ښکر دې چه په هغې کښې به سيدنا اسرافيل عليه السلام پوکې وهی، په هغې کښې پوکی وهلو ته نفخ صور وئيلې شی، دا د شپيلۍ پوکې وهل به څو کرته وی په دې کښې اختلاف دې.
د قيامت په ورځ باندې د نفخات تعداد: د قيامت په ورځ باندې د نفخات تعداد کښې اختلاف دې، علامه ابن حزم رحمه الله فرمائی چه څلور نفخات به کيږی، اوله نفخه به هغه وی چه په هغې سره به ټول ژوندی مړۀ شی، دويمه نفخه به هغه وی چه په هغې سره به ټول مړی ژوندی شی، او د حساب دپاره به جمع کيږی، دريمه نفخه به هغه وی چه په هغې سره به عام بيهوشی راشی او څلورمه نفخه په هغه وی چه په هغې سره به دا راغلې بيهوشی ختمه شی.(۲)

---

(۱) ارشاد الساري ۵۱۸/۱۳
(۲) فتح الباري ۴۴۴/۶، کتاب احاديث الانبياء، باب وفاة موسى وذکره بعد.

شاه عبد القادر رحمه الله هم دا قول اختیار کړی دی [1]
مولانا رشید احمد گنگوهی رحمه الله په لامع الدراری کښې د ری [2] او په کوکب الدری کښې د څلورو نفخاتو قول اختیار کړې دې، یو د مرګ نفخه. دویمه د احیاء، دریمه د بیهوشئ، او څلورمه د بیداریدو، د بیهوشئ نفخه به هغه وی چه کله د حساب دپاره ظهور اوفرمائیلې شی. [3]
بعض حضراتو د پنځو نفخو قول اختیار کړې دې، پس شاه عبد القادر رحمه الله د سورة النمل په تفسیر کښې پنځه نفخات ذکر کړې دی، هغوی لیکی:
یو کرت به شپیلئ پو کی چه په هغې سره به مخلوق مړ شی، چه دویم کرت اوپو کی نو دوباره به ژوندی شی، د دې نه پس چه اوپو کی نو او به یریږی، بیا اوپو کی نو بیهوشه به شی، او چه بیا اوپو کی نو بیدار به شی. [4]
صاحب جمل په دې باندې د تعجب اظهار کولو سره فرمائی: وقد سمعنا بمن زاد فی الطنبور نغمة، ولم نسمع بمن زاد فی الصور نفخة [5] یعنی دا خو مونږ اوریدلې وو چه په ساز کښې د څه نغمې اضافه یو سړی اضافه اوکړه (چه یوه نغمه ئې نوې ایجاد کړه) خو په شپیلئ کښې د نفخې د اضافې قول مونږ نه وو اوریدلې.
علامه الوسی رحمه الله د درې نفخات قول ته ترجیح ورکړې ده. [6] ابن عربی رحمه الله هم دا قول اختیار کړې دې. هغوی فرمائی، یو نفخه د فزع ده چه د هغې ذکر د قرآن کریم په سورة النمل کښې دې: ﴿وَيَوْمَ يُنفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ﴾ [7] او دویمه نفخه صعق ده او دریمه نفخه بعث ده د دې دواړو ذکر د سورة زمر په آیت کښې دې: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَن شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنظُرُونَ﴾ [8]
د دې تائید د طبری د روایت نه کیږی په هغې کښې دی: ﴿ثم ينفخ في الصور ثلاث نفخات نفخة الفزع فيفزع أهل السماء والأرض بحيث تذهل كل مرضعة عما أرضعت، ثم نفخة الصعق، ثم نفخة القيام لرب العالمين﴾ [9] په دې روایت کښې د درې نفخاتو ذکر دې، خو د دې روایت سند ضعیف دې.

---

[1]) اوګورئ: تفسیر عثمانی: ۶۲۰
[2]) اوګورئ: لامع الدراری: ۵۸/۸، کتاب الانبیاء
[3]) تعلیقات لامع الدراری: ۵۹/۸، کتاب الانبیاء
[4]) تفسیر عثمانی: ۶۱۲، سورة النمل
[5]) تعلیقات لامع الدراری: ۵۹/۸، کتاب الانبیاء (پښتو کښې هم دا متل دې: دسحر په بانګ کښې نوې تپه)
[6]) اوګورئ: روح المعانی: ۳۸۸/۲۴
[7]) سورة النمل: ۸۷
[8]) سورة الزمر: ۶۸
[9]) ارشاد الساری: ۵۱۹/۱۳

د جمهور علماء او محققينو په نزد باندې به ټول دوه كرته نفخ صور وى. (١) چه د هغې تذكره د سورة الزمر په آيت كښې كړې شوې ده چه اول كرت به نفخ د صور كيږى او د زمكې او آسمان ټول جاندار به بيهوشه شى. مګر څوک چه الله پاک غواړى ﴿الا من شاء الله﴾ نه بعض حضراتو، جبرائيل، ميكائيل، اسرافيل او ملک الموت عليهم السلام مراد کړې دى، د بعض په نزد انبياء او شهداء مراد دى او د بعض په نزد ددې نه هغه جاندار مراد دى کوم چه د نفخه اولى نه مخكښې مړۀ شوې دى. (٢)

روايت الباب امام بخارى رحمه الله په كتاب احاديث الانبياء كښې هم نقل كړې دې (٣)

قوله: ﴿قَالَ مُجَاهِدٌ الصُّورُ كَهَيْئَةِ الْبُوقِ﴾: په سورة الزمر كښې دى ﴿ونفخ فى الصور﴾ مشهور مفسر مجاهد رحمه الله فرمائى چه صور د بوق په شكل كښې وى، بوق ښكر ته وائى، فريابى دا تعليق موصولا نقل كړې دې (٤)

قوله: ﴿زَجْرَةٌ: صَيْحَةٌ﴾: د سورة النازعات په آيت كښې ﴿فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ﴾ مجاهد په دې كښې د لفظ ﴿زجرة﴾ تفسير په ﴿صيحة﴾ سره كړې دې. د ﴿صيحة﴾ معنى اګر چه د يوې چغې راځى خو علامه قسطلانى رحمه الله فرمائى چه د دې نه مراد نفخه ثانيه ده، لكه چه په سورة يس آيت نمبر ٤٩ كښې د نفخه اولى دپاره دا لفظ استعمال شوې دې، ﴿مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ﴾ (٥) د مجاهد رحمه الله دا تعليق فريابى موصولا نقل كړې دې. (٦)

قوله: ﴿وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ النَّاقُورُ: الصُّورُ﴾: د سورة المدثر په آيت كريمه ٨ كښې دى: ﴿فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ﴾ سيدنا ابن عباس رضى الله عنهما فرمائى چه په آيت كريمه كښې د ناقور نه صور مراد دې، طبرى او ابن ابى حاتم دا تعليق موصولا نقل كړې دې. (٧)

قوله: ﴿الرَّاجِفَةُ: النَّفْخَةُ الْأُولَى، وَالرَّادِفَةُ: النَّفْخَةُ الثَّانِيَةُ﴾: په سورة نازعات كښې دى: ﴿يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ، تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ﴾ سيدنا ابن عباس رضى الله عنهما فرمائى چه د ﴿راجفة﴾ نه اوله نفخه او د رادفة نه دويمه نفخه مراد ده، دا تعليق هم ابن ابى حاتم او طبرى موصولا نقل كړې دې. (٨)

---

(١) اوګورئ: تفسير عثمانى: ٦٢٠

(٢) اوګورئ: الجامع لاحكام القرآن: ٢٨٠/١٥

(٣) اوګورئ: صحيح البخارى مع فتح البارى، كتاب احاديث الانبياء، باب وفاة موسى وبعده: ٤٤١/٦

(٤) ارشاد السارى: ٥١٨/١٣

(٥) ارشاد السارى: ٥١٨/١٣

(٦) ارشاد السارى: ٥١٨/١٣

(٧) ارشاد السارى: ٥١٨/١٣

(٨) ارشاد السارى: ٥١٨/١٣

[۶۱۵۲] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَالْأَعْرَجِ أَنَّهُمَا حَدَّثَاهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ اسْتَبَّ رَجُلَانِ، رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَرَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ فَقَالَ الْمُسْلِمُ وَالَّذِي اصْطَفَى مُحَمَّدًا عَلَى الْعَالَمِينَ. فَقَالَ الْيَهُودِيُّ وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى الْعَالَمِينَ، قَالَ فَغَضِبَ الْمُسْلِمُ عِنْدَ ذَلِكَ، فَلَطَمَ وَجْهَ الْيَهُودِيِّ، فَذَهَبَ الْيَهُودِيُّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَأَخْبَرَهُ بِمَا كَانَ مِنْ أَمْرِهِ وَأَمْرِ الْمُسْلِمِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «لَا تُخَيِّرُونِي عَلَى مُوسَى، فَإِنَّ النَّاسَ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَأَكُونُ فِي أَوَّلِ مَنْ يُفِيقُ، فَإِذَا مُوسَى بَاطِشٌ بِجَانِبِ الْعَرْشِ، فَلَا أَدْرِي أَكَانَ مُوسَى فِيمَنْ صَعِقَ فَأَفَاقَ قَبْلِي، أَوْكَانَ مِمَّنِ اسْتَثْنَى اللَّهُ». [ر: ۲۲۸۰]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دي چه دوه کسانو خپل مینځ کښې یو بل ته کنځلې اوکړې، یو مسلمان وو او یو یهودی، مسلمان اووې قسم په هغه ذات چه محمد ﷺ هغه په ټول جهان کښې منتخب کړې او غوره کړې دې، یهودی اووې: قسم په هغه ذات چا چه موسی علیه السلام په ټول جهان کښې غوره کړې او منتخب کړې دې.

سیدنا ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه مسلمان د یهودی په دې خبره باندې غصه شو او هغه ئې په مخ باندې او وهلو، نو یهودی رسول الله ﷺ ته راغلو او هغوی ته ئې خپله او د هغه مسلمان معامله بیان کړه، رسول الله ﷺ په دې باندې اوفرمائیل: په موسی علیه السلام باندې زما د برترئ دعوی مه کوئ، ځکه چه د قیامت په ورځ باندې ټول خلق بیهوشه شی او زه به د ټولو نه اولنې سړې یم چه په هوش کښې به راشم، هغه وخت به زه موسی علیه السلام وینم چه هغه به د الله پاک د عرش کناره نیولې وی، ماته نه ده معلومه چه هغوی به هم په هغه خلقو کښې وی چه بیهوشه شوې وو، او که زما نه مخکښې په هوش کښې راغلی دی، او که د هغه چا نه وو څوک چه الله پاک د دې بیهوشئ نه مستثنی کړل.

قوله: ﴿أَوْكَانَ مِمَّنِ اسْتَثْنَى اللَّهُ﴾: د قرآن کریم په سورة الزمر آیت نمبر ۶۸ کښې دی: ﴿ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَن شَاءَ اللَّهُ ﴾ دوه کرته به شپیلئ پو کلې شی، اول کرت چه نفخ صور اوشی نو ټول به بیهوشه شی، څومره چه ژوندی دی هغوی ټول به مړهٔ شی او کوم چه مړهٔ وو، د هغوی په روحونو باندې په بې هوشی راوستلې شی، د دې نه پس به په دویمې شپیلئ سره د بې هوشه کیدونکو نه څه خلق مستثنی هم وی، په آیت کریمه کښې ﴿ الامن شاء الله ﴾ سره استثناء کړې شوې ده.

مستثنی به څوک وی؟ لکه چه تیر شوې دی چه په دې کښې مختلف اقوال دی!

اول: مړی چه هغوی د مخکښې نه بیهوشه دی، دویم: شهداء، دریم: حضرات انبیاء علیهم السلام، څلورم: جبرائیل، میکائیل، اسرافیل او ملک الموت علیهم السلام، پنځم: د عرش والا ملائک، شپږم: سیدنا موسی علیه السلام، اووم: علامه ابن حزم رحمه الله فرمائی چه ټول ملائک د دې نه مراد

دی.(١) علامه طبری رحمه الله د شهداء والا قول ته ترجیح ورکړې ده.

[٦١٥٣] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «يَصْعَقُ النَّاسُ حِينَ يَصْعَقُونَ، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ قَامَ، فَإِذَا مُوسَى آخِذٌ بِالْعَرْشِ، فَمَا أَدْرِي أَكَانَ فِيمَنْ صَعِقَ». رَوَاهُ أَبُو سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. [ر: ٢٢٨٠، ٢٢٨١]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل، د بیهوشئ په وخت به ټول خلق بیهوشه شی او د ټولو نه اول بیداریدونکې به زه یم، هغه وخت به سیدنا موسی علیه السلام عرش الهی لره نیولې وی، اوس ماته معلومه نه ده چه موسی علیه السلام د هغوی نه وو چه بې هوشه شوې وو (یا نه).

قوله: 《رَوَاهُ أَبُو سَعِيدٍ》: د سیدنا ابو سعید خدری رضی الله عنه روایت امام بخاری رحمه الله په کتاب احادیث الانبیاء کښې موصولا نقل کړې دې.(٢)

٤٤: بَاب يَقْبِضُ اللَّهُ الْأَرْضَ.

رَوَاهُ نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

د ترجمة الباب مقصد: د قبض معنی یو څیز لره جمع کول او د هغې د راټولولو هم ده او د فناء او ختمولو هم ده.

د امام بخاری رحمه الله په دې باب سره دا مقصد دې چه د قیامت په ورځ باندې به الله پاک دا د دنیا زمکه ختمه کړی. او د حشر زمکه به یوه نوې زمکه وی. پس د قرآن کریم آیت دې:

د محشر زمکه به کومه او څنګه وی؟: 《 يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ》 یعنی: د قیامت ورځ به داسې وی چه په هغې کښې به موجوده زمکه هم بدله شی او آسمان هم او ټول په ټول به د الله پاک واحد او قهار مخکښې حاضر شی.

په زمکه او اسمان کښې دننه دا تبدیلی ذاتی هم کیدې شی او صفاتی هم، د دې د بدلولو دا معنی هم کیدې شی چه د هغې صفات او شکل او صورت بدل کړې شی، لکه چه په بعض روایاتو کښې دی چه پوره زمکه به یو سطح مستوی شی، چه په هغې کښې به نه یو کور وی، نه اونه وغیره، نه غر او غونډئ او نه غار او ژوره، د قرآن کریم په یو بل آیت کریمه کښې دی: 《لَا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا》 یعنی د تعمیراتو او غرونو د وجې نه چه نن صبا کومې لارې او سرکونه تاویدو سره تیر شوې وی او چرته لوړ والې دې او چرته ژوروالې، دا صورت به پاتې نه شی بلکه ټول به په صفا میدان کښې راجمع شی.

او دا بدلون ذاتی هم کیدې شی چه بالکل د هغه زمکې په بدل کښې بله زمکه او د دې

---

(١) عمدة القاری: ٢٣/١٥٤، وفتح الباری: ١١/٤٥١

(٢) عمدة القاری: ٢٣/١٥٤

آسمان په ځائې بل آسمان جوړ کړې شی، په دې سلسله کښې روایات مختلف دی، د بعض احادیثو نه صرف د صفاتو بدلون معلومیږی او د بعض نه د ذات بدلون

اختلاف د روایاتو او په هغې کښې د تطبیق صورت : امام بیهقی رحمه الله په شعب الایمان کښې د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د دې آیت کریمه په باره کښې روایت نقل کړې دې

﴿ يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ : أَرْضٌ بَيْضَاءُ الْبَقَرَةِ كَأَنَّهَا فِضَّةُ الْبَقَرَةِ لَمْ يُسْفَكْ فِيهَا دَمٌ حَرَامٌ الْبَقَرَةِ وَلَمْ يُعْمَلْ عَلَيْهَا خَطِيئَةٌ ﴾ (۱) یعنی رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه د محشر په ورځ به زمکه بالکل نوې د چاندئ د زمکه په شان سپینه شی او دا زمکه به داسې وی چه په هغې باندې به چا ګناه نه وی کړې چه په هغې کښې د چا ناحقه وینه نه وی غورځولې شوې.

دا روایت مرفوعا او موقوفا دواړو طریقو سره روایت کړې شوې دې خو د دې موقوف طریق اصح دې.

دلته اوس وړاندې د سیدنا سهل رضی الله عنه روایت راروان دې، رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی چه د قیامت په ورځ باندې به خلق په یو داسې زمکه باندې اوچت کړې شی کومه چه به داسې صفا او سپینه وی لکه د میدې ډوډئ، په هغې کښې به د چا یو علامت (کور، باغ، درخت، غرونه، غونډئ وغیره) هیڅ به نه وی، هم دا مضمون بیهقی د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما د دې آیت کریمه په تفسیر کښې نقل کړې دې. (۲)

د دې قسم روایاتو نه معلومیږی چه د محشر زمکه به د دې موجوده زمکې نه علاوه وی او د کومې تبدیلئ ذکر چه په دې آیت کریمه کښې دې، د دې نه د ذات بدلون مراد دې.

خو د بعض روایاتو نه معلومیږی چه دا بدلون به صرف په صفاتو کښې وی پس امام حاکم رحمه الله په قوی سند سره د سیدنا جابر رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې

﴿ تُمَدُّ الْأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَدًّا لِعَظَمَةِ الرَّحْمَنِ، ثُمَّ لَا يَكُونُ لِبَشَرٍ مِنْ بَنِي آدَمَ إِلَّا مَوْضِعُ قَدَمَيْهِ، ثُمَّ أُدْعَى أَوَّلَ النَّاسِ فَأَخِرُّ سَاجِدًا ثُمَّ يُؤْذَنُ لِي فَأَقُومُ فَأَقُولُ : يَا رَبِّ أَخْبَرَنِي هَذَا - لِجِبْرِيلَ وَهُوَ عَنْ يَمِينِ الرَّحْمَنِ وَاللَّهِ مَا رَآهُ جِبْرِيلُ قَبْلَهَا قَطُّ - أَنَّكَ أَرْسَلْتَهُ إِلَيَّ، قَالَ وَجِبْرِيلُ سَاكِتٌ لَا يَتَكَلَّمُ حَتَّى يَقُولَ اللَّهُ : صَدَقَ، ثُمَّ يُؤْذَنُ لِي فِي الشَّفَاعَةِ فَأَقُولُ : يَا رَبِّ عِبَادُكَ عَبَدُوكَ فِي أَطْرَافِ الْأَرْضِ، فَذَلِكَ الْمَقَامُ الْمَحْمُودُ ﴾ (۳)

رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی چه د قیامت په ورځ باندې به دا زمکه داسې رابنکلې شی، لکه څنګه چه څرمن رابنکلې شی چه په هغې سره به د دې ګونجې هموار شی (د هغې په وجه باندې به د زمکه غارونه او غرونه ټول برابریدلو سره په یوه سطح باندې مستوی شی او هغه وخت به د آدم علیه السلام ټول اولاد په هغه زمکه باندې راجمع شی، او د هجوم په وجه باندې به د یو انسان په حصه کښې صرف دومره زمکه وی، چه په هغې باندې هغه اودریدلې شی، بیا به په

---

۱) فتح الباری : ۴۵۴/۱۱، والمستدرک للامام حاکم، کتاب الاموال : ۶۱۴/۳، رقم الحدیث : ۸۶۹۹

۲) فتح الباری : ۴۵۴/۱۱

۳) المستدرک، کتاب الاموال : ۶۱۴/۴

محشر كښې د ټولو نه مخکښې زه راوبللې شم، زه به د رب العزت مخکښې به سجده کښې پريوځم، بيا به ماته د شفاعت جزت راکړې شي نو زه به د ټول مخلوق دپاره شفاعت کوم (د هغوى حساب کتاب زر او شى) هم دا مقام محمود دې.
د سيدنا جابر رضي الله عنه د دې روايت نه خو په ظاهره معلوميږى چه په زمکه کښې به دا بدلون صرف د صفت وى چه غار او غرونه او اونې به پاتې نه شى، خو د زمکې ذات به هم دا باقى وى، پس امام قرطبى رحمه الله هم د ابوالحسن بن حيدره نه هم دغه شان دواړه قسم رواياتو کښې تطبيق نقل فرمائيلې دې، هغوى ليکى:

﴿ أنه جمع بين هذه الاخبار بان تبديل السماوات والأرض يقع مرتين إحداهما تبدل صفاتهما فقط وذلك عند النفخة الأولى ... ثم بين النفخنين تطوى السماء والأرض وتبدل السماء والأرض ﴾ (١)
يعنى مختلف احاديثو کښې داسې تطبيق کيدې شى چه د زمکې او آسمان دا بدلون دوه کرته واقع شوې دې، اول کرت به د صفاتو بدلون وى او دا به د نفخه اولى په وخت وى بيا د دواړو نفخو ترمينځه چه کومه موده ده، په هغې کښې به اسمان او زمکه راجمع کړې شى او نوې اسمان او زمکه به پيدا شى نو دويم کرت به دا بدلون ذاتى وى.
يعنى په دې دواړو خبرو کښې هيڅ تضاد نشته، کيدې شى چه د اول نفخه صور په وخت هم د دې موجود زمکې صفات تبديل کړې شى او بيا د حساب کتاب دپاره هغه چرته د بلې زمکې طرف ته منتقل کړې شى. د امام عکرمه رحمه الله د يو قول نه د دې تائيد کيږى، په هغې کښې دى:
﴿ بلغنا أن هذه الأرض يعنى ارض الدنيا تطوى والى جنبها أخرى يحشر الناس منها إليها ﴾ (٢) يعنى دا زمکه به راټوله شى او د دې په اړخ کښې به يوه بله زمکه وى چه په هغې باندې به خلق د حساب کتاب دپاره اودرولې شى.
په صحيح مسلم کښې د سيدنا ثوبان رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته يو يهودى عالم راغلو او دا سوال ئې اوکړو چه په کومه ورځ دا زمکه بدله شى نو انسانان به چرته وى، رسول الله صلى الله عليه وسلم ارشاد اوفرمائيلو چه د پل صراط سره به په يو تيارهٔ کښې موجود وى. (٣)
د دې نه دا هم معلوميږى چه د موجوده زمکې نه به د پل صراط په ذريعه خلق بل طرف ته منتقل کړې شى او ابن جرير په خپل تفسير کښې د ډيرو صحابه کرامو رضي الله عنهم او تابعينو رحمهم الله اقوال نقل کړى دى چه هغه وخت به موجوده زمکه او د هغې ټول درياب‌ونه اور شى، ګويا دا ټوله علاقه چه په هغې باندې اوس دنيا آباده ده، هغه وخت به د جهنم علاقه شى. (٤)

---

(١) فتح البارى: ٤٥٨/١١
(٢) فتح البارى: ٤٥٦/١١
(٣) صحيح مسلم، كتاب الحيض، باب بيان صفة منى الرجل والمراءة، رقم الحديث: ٣١٥
(٤) مولانا شمس الحق افغانى صاحب رحمه الله په علوم القرآن کښې ليکى: ...[بقيه برصفحه آئنده...

بهر حال په دې سلسله کښې مختلف روايات راغلي دى او بعض روايات په ظاهر کښې د يو بل سره متضاد دى. د آخرت حقيقت او د صحيح صورت حال علم الله پاک ته دې. رسول الله ﷺ چه څومره اندازه امت ته بيان فرمائيلي دې په هغې باندې ايمان راوړل فرض دى.

[٦١٥٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «يَقْبِضُ اللَّهُ الأَرْضَ، وَيَطْوِي السَّمَاءَ بِيَمِينِهِ، ثُمَّ يَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ أَيْنَ مُلُوكُ الأَرْضِ». [ر: ٤٥٣٤]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: الله پاک به زمکه په خپل موټى کښې اونيسى او اسمان به په خپل لاس باندې راتول کړى او بيا به اوفرمائى چه زه بادشاه يم د دنيا بادشاهان چرته دى.

د يمين نه مراد د الله پاک قدرت دې، دا حديث د حديث صفات نه دې، چه د هغې تفصيل وړاندې د باب الصراط د لاندې راروان دې.

[٦١٥٥] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ خَالِدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلاَلٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- « تَكُونُ الأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خُبْزَةً وَاحِدَةً، يَتَكَفَّؤُهَا الْجَبَّارُ بِيَدِهِ، كَمَا يَكْفَأُ أَحَدُكُمْ خُبْزَتَهُ فِي السَّفَرِ، نُزُلاً لأَهْلِ الْجَنَّةِ». فَأَتَى رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ فَقَالَ بَارَكَ الرَّحْمَنُ عَلَيْكَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، أَلاَ أُخْبِرُكَ بِنُزُلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ «بَلَى». قَالَ تَكُونُ الأَرْضُ خُبْزَةً وَاحِدَةً كَمَا قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فَنَظَرَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِلَيْنَا، ثُمَّ ضَحِكَ

...بقيه ازحاشيه گذشته] زمکه به په محشر کښې هم د دنيا نه مختلف وى. په قرآن مجيد کښې: ﴿ يوم تبدل الارض غير الارض ﴾ يعنى په کومه ورځ باندې چه زمکه بدله کړې شى، د اولې زمکې نه مختلف... دا تبديلى به ذاتى وى يا صفاتى؟ يو قول دا دې چه ذاتى به وى، دويم دا چه صرف صفاتى به وى، دريم دا چه يو کرت به صرف صفاتى وى او دويم کرت به ذاتى وى. قول مختار دا دې چه صرف صفاتى به وى. په بخارى او مسلم کښې د سيدنا سهل بن سعد رضي الله عنه نه مرفوع حديث دې: ﴿ يحشر الناس يوم القيامة على ارض بيضاء عفراء كقرصة النقى ليس فيها علم لاحد ﴾ او په صحيحين کښې د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه مرفوع حديث راغلې دې: ﴿ تكون الارض خبزة واحدة ﴾ چه د هغې معنى دا ده چه خلق به په يو داسې زمکه باندې اوچت کړې شى کومه چه به د سپينو غنمو رنګ ته مائل وى، لکه د ميدې ډوډۍ، په هغه باندې به هيڅ قسم نخښه نه وى، او د ابوسعيد رضي الله عنه په روايت کښې دى چه: شى به دا زمکه د زمکې يو ډوډۍ، او په بعض رواياتو کښې د سپينو زرو ذکر راغلې دې، د هغې مطلب په سپين والى کښې د چاندۍ سره مشابهت دې، نه دا چه زمکه به په حقيقت کښې د سپينو زرو شى. په بيهقى کښې د ابن مسعود رضي الله عنه نه په صحيح سند سره دا الفاظ راغلې دى، ﴿ تبدل الارض ارضا كانها فضة ﴾ يعنى د دنيا زمکه به په داسې صورت کښې بدله شى چه هغه به د سپينو زرو په شان وى، ابن جرير د زيد بن ثابت رضي الله عنه نه مرفوعا دا حديث نقل کړې دې، ﴿ انها تكون يومئذ بيضاء مثل الفضة ﴾ يعنى دا زمکه به په هغه ورځ باندې د چاندۍ په شان سپينه شى... راجح د صفاتو بدلون دې. (اوګورئ: علوم القرآن، از مولانا شمس الحق افغانى ٢٤٦)

حَتّٰى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ ثُمَّ قَالَ أَلَا أُخْبِرُكَ بِإِدَامِهِمْ قَالَ إِدَامُهُمْ بَالَامٌ وَنُونٌ، قَالُوا وَمَا هٰذَا قَالَ ثَوْرٌ وَنُونٌ يَأْكُلُ مِنْ زَائِدَةِ كَبِدِهِمَا سَبْعُونَ أَلْفًا.

د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : د قیامت په ورځ باندې به زمکه د یوې ډوډئ په شان شی، کومه چه به الله پاک د اهل جنت د میلمستیا دپاره داسې راټوله کړی څنګه چه تاسو د سفر په موقع باندې خپله ډوډئ راټوله ړدئ. بیا یو یهودی راغلو او وې وئیل : ابوالقاسم! په تاسو دې رحمن برکت نازل کړی، آیا زه تاسو ته د قیامت په ورځ باندې د اهل جنت ذ ټولو نه د اول خوراک خبر درنکړم چه په هغې سره به د هغوی میلمستیا کولې شی، خبر درنکړم؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل : ولې نه! نو هغه هم هغه شان اووئیل کوم چه رسول الله ﷺ فرمائیلې ووچه زمکه به یو ډوډئ شی، بیا رسول الله ﷺ زما طرف ته اوکتل او مسکې شو چه په هغې سره د هغوی مخامخ غاښونه مبارک ښکاره شو، بیا ئې تپوس اوکړو زه تاسوته دهغوی دترکارئ متعلق خبر درنکړم؟ وې وئیل چه دهغوی ترکاری به بالام ونون وی، صحابه کرامو رضی الله عنهم عرض اوکړو داڅه څیزدې؟ هغه اووئیل: غوئې او مهې! چه د هغې د اینې وړوکې ټکړه به اویا زره کسان په مړه خیټه باندې اوخوری.

قوله: ﴿تَكُونُ الْأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خُبْزَةً وَاحِدَةً﴾: زمکه به یو ډوډئ شی، د زمکې نه د دنیا زمکه مراد ده.

قوله: ﴿يَتَكَفَّؤُهَا الْجَبَّارُ بِيَدِهِ كَمَا يَكْفَأُ أَحَدُكُمْ خُبْزَتَهُ فِي السَّفَرِ﴾: یعنی الله پاک به هغه داسې راټوله کړی لکه څنګه چه په تاسو کښې یو سړې په سفر کښې دننه خپله روټئ راټولوی، ﴿كفا﴾ د باب فتح نه دې، د دې معنی د راټولولو، را اولټه کولو او راجمع کولو ده، د اوړو د پیړې نه چه کله ډوډئ جوړولې شی نو هغه د یو لاس نه د بل لاس طرف ته اړولې او منتقل کولې شی چه هغه بالکل صحیح شی، هم دغه شان د ډوډئ پخیدو نه پس هغه په لاسونو کښې اولټه راولټه کولو سره برابرولې شی. پس علامه نووی رحمه الله د دې جملې ترجمه کړې ده : ﴿ای يميلها من يد الی يد حتی تجتمع وتسوی﴾[1] او علامه خطابی رحمه الله د دې ترجمه داسې کړې ده یعنی ﴿خبزالملة الذی يصنعه المسافر، فانها لا تدحی كما تدحی الرقاقة، وانما تقلب علی الايدی حتی تستوی﴾[2] یعنی د ډوډئ پیړه، کومه چه مسافر جوړوی، چونکه هغه د چپاتی په شان خوره او نیغه نه وی (بلکه ګول وی) هغه د یو لاس نه د بل لاس طرف ته اړولو سره برابرولې شی او دغه شان د هغې نه ډوډئ جوړه شی.

﴿فی السفر﴾ د دې قید اتفاقی دې، په بعض نسخو کښې سُفَر (د سین د ضمې او د فاء د فتحې

---

[1]) شرح مسلم للنووی، کتاب صفات المنافقین، باب نزل اهل الجنة : ۱۳۳/۱۷

[2]) فتح الباری : ۴۵۳/۱۱

سره) دي، هغه د سُفْرَة جمع ده، سفرة د مسافر دپاره چه کوم خوراک تیارولې شی هغې ته هم وائی او دسترخوان ته هم وائی.[١]

قوله: ﴿نُزُلًا لِأَهْلِ الْجَنَّةِ﴾: ﴿نزل﴾ (د نوم او زا- په ضمې سره) د میلمه مخکښې چه کوم څه حاضر څیز پیش کړې شی، هغې ته وائی.

د حدیث شریف دوه مطلبونه: ① دا حدیث بعض علماء کرامو د حقیقی معنی په ځائې مجازی معنی ته محمول کړې دې، د هغوی وینا ده چه د زمکې ډوډئ جوړیدل او د اهل جنت د هغې نه خوراک کول د الله پاک د قدرت په اعتبار سره خو هیڅ بعید نه دی خو په بل روایت کښې راځی چه د دنیا دا زمکه به اور جوړیدو سره د جهنم حصه جوړه شی نو د جنتیانو دپاره به د ډوډئ کار څنګه ورکوی، په دې وجه ﴿تکون الارض خبزة واحدة﴾ د حقیقی معنی په ځائې په مجازی معنی باندې محمول کول زیات مناسب دی چه په طور د تشبیه او تمثیل اووئیلې شو چه زمکه به د ډوډئ په شان نیغه او مستوی کړې شی پس هم په دې باب کښې د سیدنا سهل رضي الله عنه په حدیث کښې ﴿کقرصة النقی﴾ الفاظ راغلې دی په دې وجه به وئیلې شی چه د روټئ سره مثال پیش کولو سره د زمکه په دوه معنی کښې تشبیه ورکړې شوې ده. یو خو د هغه زمکې حالت او هیبت بیانول مقصود دی چه هغه به د ډوډئ په شان بالکل نیغ وی، دویم د اهل جنت دپاره چه الله پاک کومه ډوډئ تیاره کړې ده، د هغې بیان دې چه هغه به د زمکې په شان لویه او عظیمه وی، پس قاضی بیضاوی رحمه الله لیکی:

﴿أن هذا الحدیث مشکل جدا لا من جهة إنکار صنع الله وقدرته علی ما یشاء بل لعدم التوقیف علی قلب جرم الأرض من الطبع الذی علیه إلی طبع المطعوم والمأکول مع ما ثبت فی الآثار أن هذه الأرض تصیر یوم القیامة نارا وتنضم إلی جهنم فلعل الوجه فیه أن معنی قوله خبزة واحدة أی کخبزة واحدة من نعتها کذا وکذا وهو نظیر ما فی حدیث سهل یعنی المذکور بعده کقرصة النقی فضرب المثل بها لاستدارتها وبیاضها فضرب المثل فی هذا الحدیث بخبزة تشبه الأرض فی معنیین أحدهما بیان الهیئة التی تکون الأرض علیها یومئذ والاخر بیان الخبزة التی یهیئها الله تعالی نزلا لأهل الجنة وبیان عظم مقدارها ابتداعا واختراعا﴾[٢]

② خو علامه طیبی رحمه الله، حافظ ابن حجر او د اکثرو علماء کرامو په نزد دا حدیث په خپل حقیقی معنی باندې محمول دې هغوی فرمائی چه د دې زمکې نه به ډوډئ جوړه شی او میدان حشر کښې به د حساب نه مخکښې جنت ته تلونکی د هغې نه خوراک کوی، ﴿نزلا لاهل الجنة﴾ هم دا مطلب دې چه اهل جنت به په دې موقع باندې د هغې نه خوراک کوی.[٣]

---

[١]) فتح الباری: ٤٥٣/١١، عمدة القاری: ١٥٧/٢٣
[٢]) فتح الباری: ٤٥٣/١١، ٤٥٤، وشرح الطیبی للمشکاة: ١٢٩/١
[٣]) شرح مشکاة للطیبی، کتاب الفتن: ١٢٩/١، وفتح الباری: ٤٥٢/١١، وراشاد الساری: ٥٢٢/١٣

او روستو به هغوی په جنت کښې ننه د هغوی دپاره نزل او میلمستیا جوړه شی. د هغې تائید د سعید بن جبیر رحمه الله د بو نول نه هم کیږی کوم چه امام طبری رحمه الله نقل کړې دې، چه زمکه باندې سپینه ډوډئ شی او مومن به ئې د خپلې خپو د لاندې خوری. [١] هم دغه شان امام بیهقی رحمه الله د امام عکرمه رحمه الله قول نقل کړې دې ﴿تبدل الارض مثلا الخبزة یاکل منها اهل الاسلام حتی یفرغوا من الحساب﴾ [٢]

باقی هر چه تعلق د آثارو دې چه په هغې کښې ئې وئیلې دی چه دا زمکه به اور شی، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دې نه ارض بحر مراد دې، یعنی د دنیا په کومه حصه باندې چه سمندر قائم دې صرف هغه حصه به اور جوړیدو سره د جهنم سره یو ځائې کولې شی، پس امام طبری رحمه الله د کعب احبار رحمه الله نه نقل کړی دی چه په هغې کښې تصریح ده، هغوی فرمائی ﴿یصیر مکان البحر نارا﴾ د سیدنا ابی بن کعب رضی الله عنه نه هم د دې صراحت منقول دې، لهذا په دواړه قسم روایاتو کښې هیڅ تعارض نشته. [٣]

قوله: ﴿فَأَتَى رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ﴾: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دې سړی نوم ماته معلوم نه دې. [٤]

قوله: ﴿ثَوْرٌ وَنُونٌ﴾: د بالام تشریح هغه په ثور سره اوکړه، ثور غوئی ته وائی او نون مهی ته وائی.

قوله: ﴿يَأْكُلُ مِنْ زَائِدَةِ كَبِدِهِمَا سَبْعُونَ أَلْفًا﴾: اویا زره خلق به د غوئی او مهی د زیاتی حصې نه خوراک کوی.

قوله: ﴿زائدة الكبد﴾: اینې سره چه یو وړه شان حصه او ټکړه وی هغې ته وائی، دا ډیره مفید او غوره وی. [٥]

په مسلم شریف کښې د سیدنا ثوبان رضی الله عنه حدیث دې: ﴿تحفة اهل الجنة زيادة كبد النون﴾ [٦] یعنی د اهل جنت ډالئ د مهی د اینې زیاتی حصه ده

---

[١] فتح البارى: ٤٥٢/١١، وراشاد السارى: ٥٢٢/١٣

[٢] فتح البارى: ٤٥٢/١١، وراشاد السارى: ٥٢٢/١٣

[٣] اوګورئ: فتح البارى: ٤٥٧/١١، مولانا محمد تقی عثمانی مدظلهم په تکملة د فتح الملهم کښې لیکلې دی چه حافظ ابن حجر رحمه الله د حدیث حقیقی معنی ته ترجیح ورکړې ده، خو د هغه آثارو جوابونه ئې نه دی ورکړی، چه په هغې کښې د زمکې نه د اور جوړیدو ذکر دې. (اوګورئ: تکملة فتح الملهم: ٦٠/٦، باب نزل اهل الجنة) حال دا چه حافظ ابن حجر رحمه الله ذکر کړې شوې جواب ورکړې دې خو د دې بحث نه لاندې نه بلکه هم د دې باب په وړاندې حدیث کښې ئې پورته جواب ورکړې دې، کیدې شی چه د حضرت نظر هلته نه وی تلې.

[٤] فتح البارى: ٤٥٤/١١

[٥] فتح البارى: ٤٥٥/١١

[۶۱۵۶] (۲) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ قَالَ سَمِعْتُ سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى أَرْضٍ بَيْضَاءَ عَفْرَاءَ كَقُرْصَةِ نَقِيٍّ». قَالَ سَهْلٌ أَوْ غَيْرُهُ لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ لأَحَدٍ.

د سيدنا سهل رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د قيامت په ورځ باندې خلق د صفا او سپينې ډوډئ په شان اينختلې زمکه باندې جمع کړې شى، سهل يا د هغه نه علاوه بل چا بيان اوکړو چه په دې زمکه باندې به د بل چا هيڅ نخښه نه وى.

قوله: ﴿بَيْضَاءِ عَفْرَاءِ﴾: سپينه سرخئ ته مائله، عفراء: داسې رنګ چه خالص سپين نه وى، بلکه غنم رنګې وى، بعضو وئيلې دى چه عفراء خالص سپين رنګ ته وائى خو حافظ ابن حجر رحمه الله اول قول ته معتمد وئيلې دې.(۳)

قوله: ﴿كَقُرْصَةِ نَقِيٍّ﴾: لکه چه د ميدې ډوډئ وى، ﴿قرصة﴾ ډوډئ او ککړوى ته وائى، ﴿نقى﴾ په وزن د ولى ميده ته وائى.

قوله: ﴿قَالَ سَهْلٌ، أَوْ غَيْرُهُ لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ﴾: دا د ماقبل سند سره متصل دې، د حديث راوى سهل فرمائى، يا د سهل نه علاوه بل چا وئيلې دى يعنى روايت کونکى ته د ويونکى په باره کښې شک دې چه قائل سهل دې او که بل څوک دې؟

قوله: ﴿ليس فيها معلم﴾: يعنى په دې زمکه کښې به هيڅ نخښه او علامت نه وى، د دې نه معلومه شوه چه ﴿ليس فيها معلم﴾ الفاظ د حديث مرفوع حصه نه ده بلکه دا د راوى د طرف نه په طور د تشريح ليکلې شوې دى، د ﴿غيره﴾ نه څوک مراد دې، حافظ د لا علمئ اظهار فرمائيلې دې.(۴)

﴿معلم﴾ په معنى د علامت راځى يعنى زمکه به بالکل برابر وى او په هغې کښې به هيڅ قسم تعمير او څه کور، يا بنګله وغيره هيڅ نخښه نه وى.

۱۶: باب كَيْفَ الْحَشْرُ

د حشر معنى او قسمونه: د حشر معنى د جمع کولو راځى، د مرګ نه پس چه کله د آخرت ژوند شروع شى نو د قيامت د قائميدلو نه پس به ټول اولين او آخرين، د دنيوى ژوند په

---

(۱) فتح البارى: ۱۱/۴۵۵

(۲) اخرجه مسلم فى صفات المنافقين واحكامهم، باب: فى البعث والنشور وصفة الارض، رقم: ۲۷۹۰.
(عفراء) بيضاء مشوبة بحمرة. (كقرصة النقى) كرغيف مصنوع من دقيق خالص من الغش والنخالة. (معلم) علامة يستدل بها، اى مستوية لا حدب فيها ولا بناء عليها ولا شئ سواه.

(۳) فتح البارى: ۱۱/۴۵۵

(۴) فتح البارى: ۱۱/۴۵۵

حساب سره په يو ميدان كښې راجمع كړې شي، دې ته حشر وائى او هم دا د ټولو نه مشهوره معنى ده، بعض شارحينو د حشر درې قسمونه ليكلې دى.

① يو حشر هغه دې او هغه د قيامت د علاماتو نه دې چه قيامت ته نزدې به خلق د شام په علاقو كښې د يو اور نه تختيدلو سره جمع شى، دا د قيامت نه مخكښې د هغه لس نخښو نه يوه ده چه د هغې ذكر په حديث كښې راغلې دې.

② دويم د حشر ميدان دې يعنى حشر الاموات من القبور چه د هغې ذكر د قرآن كريم په آيت كښې دې، ﴿ وحشرناهم فلم نغادر منهم احدا ﴾، او مونږ به ټول جمع كوو او په هغوى كښې به څوك هم نه پريږدو.

③ دريم حشر جنت او جهنم دې، دا به د حساب نه پس وى چه اهل جنت، به په جنت كښې او جهنميان به په جهنم كښې جمع كولې شى. (١)

[٦١٥٧] (٢) حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى ثَلاَثِ طَرَائِقَ، رَاغِبِينَ رَاهِبِينَ وَاثْنَانِ عَلَى بَعِيرٍ، وَثَلاَثَةٌ عَلَى بَعِيرٍ، وَأَرْبَعَةٌ عَلَى بَعِيرٍ، وَعَشَرَةٌ عَلَى بَعِيرٍ وَيَحْشُرُ بَقِيَّتَهُمُ النَّارُ، تَقِيلُ مَعَهُمْ حَيْثُ قَالُوا، وَتَبِيتُ مَعَهُمْ حَيْثُ بَاتُوا، وَتُصْبِحُ مَعَهُمْ حَيْثُ أَصْبَحُوا، وَتُمْسِى مَعَهُمْ حَيْثُ أَمْسَوْا».

د سيدنا ابوهريره ﷛ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د خلقو حشر به په دريو طريقو باندې وى (يو داسې چه) خلق به رغبت كونكى وى خو ويريږى به، (دويمه ډله به د هغه خلقو وى چه) په يو اوښ باندې به دوه سرې وى، په يو اوښ باندې به درې وى او په څه باندې به څلور وى او په څه باندې به لس وى. او (دريمه ډله به د هغه خلقو وى كوم چه به اور راجمع كوى) چه كله هغوى قيلوله كوى نو اور به هم هغه وخت هغوى سره د آرام په وخت موجود وى، چه كله هغوى شپه تيره كړى نو اور به هم هغوى سره موجود وى، چه كله هغوى سحر كړى نو اور به هم هغوى سره د سحر په وخت موجود وى او چه كله هغوى مابنام كړى نو اوربه هم هغوى سره موجود وى، يعنى چه هغوى چرته ځى اور به هلته رسيږى.

وهيب بن خالد، عبدالله بن طاؤس نه نقل كوى او عبدالله، د خپل پلار طاؤس بن كيسان نه نقل كوى.

قوله: ﴿ يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى ثَلاَثِ طَرَائِقَ ﴾: خلق به په درې طريقو سره جمع كولې شى، يعنى د حشر په وخت به د خلقو درې قسمونه وى، يو د راغبينو او راهبينو، دويم په اوښانو باندې د سورو او دريم د اور نه تختيدونكى!

په حديث الباب كښې د راغلى حشر مصداق : ① د بعض علماء كرامو په نزد د دې حشر نه د

(١) د تفصيل دپاره اوګورئ: فتح البارى: ٤٦٠/١١

(٢) اخرجه مسلم فى الجنة وصفة نعيمها، باب: فناء الدنيا وبيان الحشر يوم القيامة، رقم: ٢٨٦١٠

آخرت حشر مراد دي او د حديث شريف مطلب دا دې چه خلق کله د قبرونو نه اوچتيدلو سره د محشر طرف ته لاړ شي نو د هغوی به درې قسمونه وی
★ ..... يو خو د راغبين و راهبين يعنى د عام مومنانو به وی چاته چه به د خپل ايمان او اعمالو په وجه د الله پاک د رحمت اميد هم وی او د الله پاک د عذاب ويره به ورسره هم وی، دوی به د خوف او رجاء والا کيفيت کښې وی، دا به اصحاب ميمنة وی.
★ ..... دويم به هغه حضرات وی کوم چه په اوښانو باندې سوريدلو سره د محشر په طرف ځی. په يو اوښ باندې دوه دوه، درې درې او څلور څلور د مراتبو مطابق سوارهٔ وی، دا به هغه نيکان وی چه د هغوی درجه به د عام مومنانو نه زياته وی.
په يو اوښ باندې به دوه دوه درې درې په يو وخت سوارهٔ وی ځکه چه هغه اوښ به د هغوی تحمل کولې شي، يا به د دنيا په شان په نمبر نمبر په هغې باندې د مختلف تعداد دا حضرات سورلی کوی. (١)
★ ..... دريم به هغه کافر وی کوم چه به اور شړی، دا اصحاب مشامه دی.
فضل الله توربشتی، علامه طيبی او مولانا انور شاه کشميری رحمهم الله هم دې قول ته ترجيح ورکړې ده. (٢)
د مصابيح په شرح کښې علامه توربشتی رحمه الله ډير زور ورکولو سره په دلائلو سره ثابت کړې دی چه د دې نه د دنيا حشر نه دې مراد، بلکه د آخرت حشر مراد دې.
د مشکاة شارح علامه طيبی رحمه الله اول ډير په تفصيل سره د علامه توربشتی رحمه الله قول رد کړې دې او وئيلې ئې دی چه د دې نه د آخرت حشر نه دې مراد، بلکه د دنيا حشر مراد دې کوم چه به قيامت ته نزدې واقع کيږی او کوم چه به د قيامت په لسو لويو نخښو کښې وی، خو د دې نه پس ئې ليکلې دی چه دا تفصيل ما د خپل اجتهاد نه ليکلې وو، بيا ما په صحيح بخاری کښې په باب الحشر کښې حديث اوليدو په هغې کښې د ﴿ يوم القيامة ﴾ تصريح ده:
﴿يُحشَرُ النَّاسُ يومَ القيامةِ عَلَى ثَلَاثِ طَرَائِقَ﴾ د يوم القيامة د تصريح نه پس اوس گنجائش نشته چه د دې نه د دنيا حشر مراد کړې شي. پس هغوی ليکی:
﴿ هذا ما سنح لى على سبيل الاجتهاد ثم رأيت فى صحيح البخارى فى باب المحشر يحشر الناس يوم القيامة على ثلاث طرائق فعلمت من ذلك ان الذى ذهب إليه الإمام التوربشتى هو الحق الذى لا محيد عنه ﴾ (٣)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د بخاری په هيڅ روايت کښې د ﴿ يوم القيامة ﴾ تصريح ما ته معلومه نه شوه. (٤)
مولانا انور شاه کشميری رحمه الله فرمائی چه زمونږ په نسخو کښې دا موجود ده. (٥)

---

(١) فتح البارى : ١١/٤٦١
(٢) شرح الطيبى للمشكاة، كتاب الفتن، باب الحشر، ١٠/١٥٩، وفيض البارى : ٤/٤٣٣
(٣) شرح الطيبى للمشكاة، كتاب الفتن، باب الحشر، ١٠/١٦٣
(٤) فتح البارى : ١١/٤٦٤
(٥) فيض البارى : ٤/٤٣٣

حقیقت دا دې چه په بعض نسخو کښې د ﴿ یوم القیامة ﴾ اضافه ده، غالبا حافظ رحمه الله سره چه کومې نسخې وې په هغې کښې دا اضافه نشته.

② خو د علماء کرامو د یو لوئې جماعت په نزد د دې نه مراد د آخرت حشر نه دې، بلکه د دنیا حشر دې کوم چه به قیامت ته نزدې واقع کیږي او د کوم ذکر چه د سیدنا حذیفه بن اسید رضی الله عنه په روایت کښې دې کوم چه امام مسلم رحمه الله په کتاب الفتن کښې ذکر فرمائیلې دې، په هغې کښې دی:

﴿ إِنَّهَا لَنْ تَقُومَ حَتَّى تَرَوْنَ قَبْلَهَا عَشْرَ آيَاتٍ. فَذَكَرَ الدُّخَانَ وَالدَّجَّالَ وَالدَّابَّةَ وَطُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَنُزُولَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ -صلى الله عليه وسلم- وَيَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ وَثَلَاثَةَ خُسُوفٍ خَسْفٌ بِالْمَشْرِقِ وَخَسْفٌ بِالْمَغْرِبِ وَخَسْفٌ بِجَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَآخِرُ ذَلِكَ نَارٌ تَخْرُجُ مِنَ الْيَمَنِ تَطْرُدُ النَّاسَ إِلَى مَحْشَرِهِمْ ﴾ [1] یعنی ترڅو پورې چه تاسو دا لس نخښې نه وی لیدلې تر هغه وخته پورې به قیامت نه قائمیږی، هغه لس نخښې دا دی: لوږې، دجال، دابة الارض، نمر د مغرب نه راختل، د سیدنا عیسی علیه السلام نزول، د یاجوج ماجوج راوتل، او درې خسوف (د خسف نه مراد په زمکه کښې ننوتل دی) او اور کوم چه به د یمن نه راوځی او خلق به د محشر طرف ته دیکه کوی.

د دې نه علاوه په مسند احمد کښې د سیدنا عبدالله بن عمر او مستدرک حاکم کښې د عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما په روایت کښې هم د دې حشر ذکر دې. د مستدرک حاکم د حدیث الفاظ دا دی: ﴿ تُبْعَثُ نَارٌ عَلَى أَهْلِ الْمَشْرِقِ فَتَحْشُرُهُمْ إِلَى الْمَغْرِبِ تَبِيتُ مَعَهُمْ حَيْثُ بَاتُوا، وَتَقِيلُ مَعَهُمْ حَيْثُ قَالُوا ﴾ [2]

د دې روایاتو د تفصیلاتو حاصل دا دې چه د قیامت په ورځ باندې د قعر عدن نه یو اور راوځی، خلق به د هغې د نورو علاقو طرف ته تختی او د هغې درې قسمونه دی:

① یو قسم خو به د هغه خلقو وی چه هغوی سره سورلی او د سفر د توښې انتظام وی، په راتلونکو حالاتو کښې به د هغوی رغبت وی او د مخکښې حالاتو نه په ویره کښې کیدو سره به هغوی راوتلې وی، په حدیث کښې د راغبین راهبین نه هم دا خلق مراد دی.

② دویم قسم به د هغه خلقو وی چه هغوی به د اول قسم خلقو په مقابله کښې کم وی، د سورلئ او د سفر د توښې انتظام به ئې معمولی وی، او په یو اوښ باندې به دوه دوه، درې درې او په نمبر نمبر سوریږی.

③ دریم قسم د هغه خلقو دې چه هغوی سره به بالکل انتظام نه وی او هغوی چه چرته ځی، اور به په هغوی پسې روان وی. ﴿ تبیت معهم حیث باتو ﴾ نه هم دا مراد دې.

علامه خطابی او حافظ ابن حجر رحمهما الله دې دویم قول ته ترجیح ورکړې ده چه د دې نه د دنیا .

---

[1]) صحیح مسلم، کتاب الفتن، باب فی الایات التی تکون قبل الساعة، ٢٣٥/١٨، رقم الحدیث: ٧٢١٤

[2]) مستدرک للامام الحاکم، کتاب الفتن والملاحم، ٥٩١/٤، رقم الحدیث: ٨٦٤٧

حشر مراد دي. (١)

بيا چه په دې كښې د كوم اور ذكر دې هغه ئې په حقيقت باندې محمول كړې دې او بعضو د دې نه د فتنې اور مراد اخستلې دې او دا مطلب ئې بيان كړې دې چه سخته فتنه به راوچتيږي كومه چه به په شام كښې نسبتا كمه او په نورو علاقو كښې به زياته وي. په دې وجه به خلق د شام طرف ته زيات شي. (٢)

[٦١٥٨] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَغْدَادِيُّ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ -رضى الله عنه أَنَّ رَجُلاً قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ كَيْفَ يُحْشَرُ الْكَافِرُ عَلَى وَجْهِهِ قَالَ «أَلَيْسَ الَّذِي أَمْشَاهُ عَلَى الرِّجْلَيْنِ فِي الدُّنْيَا قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمْشِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ». قَالَ قَتَادَةُ بَلَى وَعِزَّةِ رَبِّنَا. [ر: ٤٤٨٢]

د سيدنا انس بن مالک ﷺ نه روايت دې چه يو صاحب عرض اوكړو. يا رسول الله ﷺ: الله پاک به كافران په مخونو باندې څنگه راجمع كوي، (د قيامت په ورځ) رسول الله ﷺ اوفرمائيل: آيا هغه ذات چا چه په دنيا كښې په دوه خپو باندې گرځولو په دې قادر نه دې چه د قيامت په ورځ ئې په مخونو باندې اوگرځوي، قتاده ﷺ فرمائي: ﴿ بلى وربنا ﴾، ولې نه قسم دې په رب زمونږ.

[٦١٥٩، ٦١٦١] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ عَمْرٌو سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «إِنَّكُمْ مُلاَقُو اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً مُشَاةً غُرْلاً». قَالَ سُفْيَانُ هَذَا مِمَّا نَعُدُّ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ سَمِعَهُ مِنَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

د سيدنا عبدالله بن عباس ﷺ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: تاسو به د الله پاک سره (د قيامت په ورځ) خپې ابله، بربنډ او پياده ملاقات كوئ، سفيان بيان اوكړو چه دا حديث د هغې نه دې چه د هغې متعلق به مونږ گنړل چه سيدنا ابن عباس ﷺ د رسول الله ﷺ نه اوريدلې دې.

د عمرو نه عمرو بن دينار مراد دې.

﴿ حُفَاة ﴾: د حفي جمع ده، داسې سړې چه خپې ابله وي.

﴿ عُرَاة ﴾: د عاري جمع ده، بربنډ.

﴿ مشاة ﴾: د ماشي جمع ده، پياده.

﴿ غرل ﴾: د اغرل جمع ده، ناسنته.

---

(١) فتح الباري: ٤٦٤/١١

(٢) فتح الباري: ٤٦٤/١١

[٦١٦٠] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضی الله عنهما- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلی الله علیه وسلم- يَخْطُبُ عَلَى الْمِنْبَرِ يَقُولُ «إِنَّكُمْ مُلاَقُو اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً».

د سیدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما روايت دي چه ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل چه هغوی په منبر باندې خطبه ورکوله او وې فرمائيل چه تاسو به د الله پاک سره په داسې حال کښې ملاویږئ چه خپې ابله، بربنډ او ناسنته به يئ.

د رواياتو تعارض او د هغې حل: دلته په روايات الباب کښې دی چه د قبرونو نه به مړې بربنډ بدن راوخی، او حال دا چه امام ابوداؤد او امام حاکم ﷫ د سیدنا ابوسعید خدری رضي الله عنه روایت نقل کړې دې چه هغوی د مرګ په وخت نوې جامې راطلب کړې او وې وئیل چه ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلي دی چه ﴿إِنَّ الْمَيِّتَ يُبْعَثُ فِي ثِيَابِهِ الَّتِي يَمُوتُ فِيهَا﴾ یعنې مړې به هم په هغه جامو کښې اوچتولې شی په کومو کښې چه د هغوی مرګ راغلې وی. (1) هم دغه شان د سیدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه روايت دې ﴿احسنوا اکفان موتاکم فانهم یحشرون فیها﴾ (2) (خپلو مړو ته ښه کفن ورکوئ ځکه چه هم په هغې کښې به د هغوی حشر کولې شی)

د دې دوه احادیثو نه معلومیږی، چه د قبرونو نه وتونکی مړی به ، بربنډ نه وی بلکه پټ به وی، د دې تعارض مختلف جوابات کړې شوې دی:

① د سیدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه روايت خو ضعیف دې، هغه قابل استدلال نه دې او د سیدنا ابوسعید خدری رضي الله عنه په حدیث کښې د ﴿میت﴾ عام مړې نه دې مراد . بلکه شهید مراد دې. خو سیدنا ابوسعید خدری رضي الله عنه هغه په عام مړی باندې محمول اوفرمائيلو، حاصل دا چه په احادیث الباب کښې د عام مړو د پاسیدو حال بیان کړې شوې دې، او د سیدنا ابوسعید خدری رضي الله عنه په حدیث کښې د شهید حالت بیان کړې شوې دې.

② دویم جواب دا ورکړې شوې دې چه د قیامت په ورځ باندې به څه خلق بربنډ راوځی او څه به په پټ وی.

③ دریم جواب دا دې چه په شروع کښې به ټول د خپلو کفنونو سره وی، د سیدنا ابوسعید رضي الله عنه په روایت کښې د هغې ذکر دې، روستو به ترې کفن لرې کړې شی، او ټول به بربنډ شی، په روايات الباب کښې د دې روستنی حالت ذکر دې.

④ او څلورم جواب دا دې چه د سیدنا ابوسعید رضي الله عنه په روایت کښې د ثیاب نه مراد اعمال دی، په قرآن کریم کښې دی ﴿وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ﴾ (3)

---

(1) اخرجه ابوداؤد فی کتاب الجنائز، باب ما يستحب من تطهير الميت : ٣/١٩٠، رقم الحديث : ٣١١٤، واخرجه الامام الحاکم فی المستدرک، کتاب الجنائز ١/٣٤٠

(2) اورده ابن عراق فی تنزيه الشريعة : ٣/٣٧٢

(3) سورة اعراف : ٢٦

دا مختلف جوابات ورکړې شوې دی، خو اول جواب راجح او وزنی معلومیږی.

[۶۱۶۱] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَامَ فِينَا النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَخْطُبُ فَقَالَ «إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ حُفَاةً عُرَاةً (كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ) الآيَةَ، وَإِنَّ أَوَّلَ الْخَلاَئِقِ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ، وَإِنَّهُ سَيُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي، فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ. فَأَقُولُ يَا رَبِّ أُصَيْحَابِي. فَيَقُولُ إِنَّكَ لاَ تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ. فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ (وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ) إِلَى قَوْلِهِ (الْحَكِيمُ) قَالَ فَيُقَالُ إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ». [ر: ۳۱۷۱]

د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ. ته د خطبې راکولو دپاره اودریدلو او وې فرمائیل چه تاسو به د قیامت په ورځ باندې داسې حال کښې اوچت کړې شئ بربنډ او خپې ابله به یئ، څنګه چه مونږ د تخلیق شروع کړې وه، هم هغه شان به مو مونږ واپس کړو «الآیة» او په ټول مخلوق کښې چه اول کوم انسان ته کپړه اچولې شی هغه به ابراهیم علیه السلام وی، او زما د امت نه به ډیر خلق راوستلې شی چه د هغوی اعمال نامې به په ګس لاس کښې وی، زه به وایم اې زما ربه! دا خو زما ملګری دی! الله پاک به فرمائی تاته نه ده معلومه چه هغوی ستا نه روستو څه نوې څیزونه پیدا کړې وو، هغه وخت به زه هم هغه وایم کوم د نیک بنده سیدنا عیسی علیه السلام وئیلې وو ﴿وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ - إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ یعنی ترڅو پورې زه په دوی کښې موجود اوم تر هغه وخته پورې زه په دوی ګواه اوم او کله چه تا زه اوچت کړم نو بیشکه هم ته د هر یو څیز نګهبان ئې... نو او به وئیلې شی «رسول الله صلی الله علیه وسلم ته» چه روستو هغوی په خپلو پوندو واپس شوې وو «یعنی ستاسو د وفات نه پس دا خلق مرتد شوې وو او ستاسو په حق دین باندې برقرار نه وو پاتې شوې».

قوله: ﴿إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ﴾: د دې نه د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه پس د ابوبکرصدیق رضی الله عنه په دور کښې مرتد کیدونکی خلق مراد دی، راجح قول هم دا دې.[1]

[۶۱۶۲] حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ أَبِي صَغِيرَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ أَنَّ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «تُحْشَرُونَ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً» قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ. فَقَالَ «الأَمْرُ أَشَدُّ مِنْ أَنْ يُهِمَّهُمْ ذَاكِ».

---

[1]) فتح الباری: ۱۱/۴۶۹، وعمدة القاری: ۲۳/۱۶۵، وارشاد الساری ۱۳/۵۲۸

د ام المومنین سیده عائشه صدیقه رضی الله عنها نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : تاسو به خپې ابله، بربنډ او ناسنته اوچتولې شئ، سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی چه په دې باندې ما تپوس اوکړو : یارسول الله ﷺ! آیا سړی اوښځې به یوبل ته ګوری؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل : چه هغه وخت به معامله د دې نه زیاته سخته وی چه هغوی یو بل ته اوکتلې شی.
د ابو صغیره نوم مسلم قشیری دې، صغیره د صاد په فتحې او د غین په کسرې سره دې او د ابو ملیکة نوم زهیر دې.

[۶۱۶۳] (۱) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي قُبَّةٍ فَقَالَ «أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ». قُلْنَا نَعَمْ. قَالَ «تَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا ثُلُثَ أَهْلِ الْجَنَّةِ». قُلْنَا نَعَمْ. قَالَ «أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا شَطْرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ». قُلْنَا نَعَمْ. قَالَ «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ إِنِّي لأَرْجُو أَنْ تَكُونُوا نِصْفَ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَذَلِكَ أَنَّ الْجَنَّةَ لاَ يَدْخُلُهَا إِلاَّ نَفْسٌ مُسْلِمَةٌ، وَمَا أَنْتُمْ فِي أَهْلِ الشِّرْكِ إِلاَّ كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الأَسْوَدِ أَوْ كَالشَّعْرَةِ السَّوْدَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الأَحْمَرِ». [۶۶۴۲]

د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره په یو خیمه کښې وو، هغوی اوفرمائیل : آیا تاسو به په دې خوشحاله شئ چه تاسو به د اهل جنت یو څلورمه حصه یئ، مونږ عرض اوکړو: او جی! رسول الله ﷺ اوفرمائیل : تاسو به په دې خوشحاله شئ چه تاسو د جنتیانو دریمه حصه شئ؟ مونږ عرض اوکړو : او جی ..... رسول الله ﷺ اوفرمائیل : آیا تاسو په دې باندې خوشحالیږئ چه تاسو د جنتیانو نیمه حصه شئ؟ مونږ اووې : او جی! بیا رسول الله ﷺ اوفرمائیل : قسم دې په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې د محمد ﷺ نفس دې، زما امید دې چه تاسو (امت مسلمه) به د اهل جنت نیمه حصه یئ او داسې به څکه وی چه جنت ته به سوا د مسلمان روح نه څوک هم داخل نه شی او تاسو د اهل شرک ترمینځه داسې یئ لکه د تور غوئی په بدن باندې سپین ویښته، یا لکه چه د سور غوئی په بدن باندې سرۀ ویښته وی. ـیعنی څنګه چه د تور غوئی په بدن باندې څه ویښته سپین وی نو هغه د هغه د پوره بدن په مقابله کښې ډیر کم او په اوړو کښې د مالګې برابر وی هم دغه شان د مشرکانو په نسبت سره به ستاسو تعداد ډیر کم په جهنم کښې وی).

[۶۱۶۴] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنِي أَخِي عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ ثَوْرٍ عَنْ أَبِي الْغَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «أَوَّلُ مَنْ يُدْعَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ آدَمُ، فَتَرَاءَى ذُرِّيَّتَهُ فَيُقَالُ هَذَا أَبُوكُمْ آدَمُ. فَيَقُولُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ. فَيَقُولُ أَخْرِجْ بَعْثَ جَهَنَّمَ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ. فَيَقُولُ يَا رَبِّ كَمْ أُخْرِجُ فَيَقُولُ أَخْرِجْ مِنْ كُلِّ مِائَةٍ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ». فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذَا

---

۱) اخرجه مسلم فی الایمان، باب : کون هذه الامة نصف اهل الجنة، رقم : ۲۲۱

أُخِذَ مِنَّا مِنْ كُلِّ مِائَةٍ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ ، فَمَاذَا يَبْقَى مِنَّا قَالَ « إِنَّ أُمَّتِي فِي الْأُمَمِ كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي الثَّوْرِ الْأَسْوَدِ ».

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل د قیامت په ورځ باندې به د ټولو نه اول سیدنا آدم علیه السلام رابللې شی، بیا به د هغه نسل هغوی ته ګوری چه دا ستاسو نیکه محترم سیدنا آدم علیه السلام دې، هغوی به وائی «لبیك وسعدیك»، الله پاک به ورته اوفرمائی چه د خپل نسل جهنمیان راوباسه! سیدنا آدم علیه السلام به عرض اوکړی : یا الله څومره راوباسم، الله پاک به فرمائی چه په هر سلو کسانو کښې یو کم سل راوباسه (یعنی په هر سلو کښې به یو کم سل جهنمیان وی)، صحابه کرامو عرض اوکړو : یا رسول الله ﷺ چه کله په سلو کښې یو کم سل راویستلې شی نو بیا به باقی څه پاتې شی؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل : د نورو امتونو په مقابله کښې به زما امت په دومره تعداد کښې وی لکه د تور غوئی په بدن باندې چه سپین ویښته وی. (یعنی زما د امت تعداد به په هغه جهنمیانو کښې ډیر کم وی).

د باب په دې آخری دوه احادیثو کښې اګر چه صراحة د حشر ذکر نشته خو د جنت او جهنم ذکر پکښې دې. چه په هغې کښې د داخلیدو سلسله به د حشر نه فورا پس وی، په دې مناسبت سره ئې دا احادیث دلته ذکر فرمائیلي دې. د دې حدیث ټول راویان مدنی دی او دا حدیث صرف امام بخاری رحمه الله نقل فرمائیلي دې. (۱)

۴۶: بَاب قَوْلُهُ عَزَّوَجَلَّ (إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ).

(أَزِفَتِ الْآزِفَةُ) (اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ)

دا د سورة حج اول آیت کریمه دې، پوره آیت ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ اې خلقو! د الله پاک نه اویریږئ، بیشکه د قیامت زلزله ډیر لوئې څیز دې.

په ایت کریمه کښې د راغلې زلزلې مصداق : د دې زلزلې په باره کښې دوه اقوال دی!

① یو دا چه د دې نه مراد د قیامت نه مخکښې راتلونکې زلزله ده کومه چه به د طلوع الشمس من المغرب نه لږه مخکښې وی او د قیامت د علاماتو نه به د یو علامت په طور وی. یعنی د قیامت طرف ته د هغې نسبت د قرب د وجې نه کړې شوې دې.

② دویم قول د دې چه د دې نه د قیامت د واقع کیدو زلزله مراد ده.(۲) ظاهره ده چه کله قیامت ختم شی او دا نظام او کائنات ختمولې شی او د غرونه، زمکه او سمندر ټول ختمیږی، مولانا شبیر احمد عثمانی رحمه الله د دې آیت کریمه په پاره کښې لیکی:

د قیامت په عظیم الشان زلزله کښې یو عین مقام د قیامت په وخت یا د نفخه ثانیه نه پس، دویم د قیامت نه لږ مخکښې چه کوم د علامات قیامت نه دې، که دلته دویم مراد وی نو آیت به په خپله ظاهره معنی باندې وی او که اول مراد وی نو دواړه احتمالات شته، که

---

(۱) ورواته کلهم مدنیون وهو من افراده ...... (ارشاد الساری : ۵۳۱/۱۳)
(۲) فتح الباری : ۵۷۵/۱۱، ارشاد الساری : ۵۳۱/۱۳

حقيقتا زلزله راشى او بى ورکونکې يا حاملې زنانه په دې خپل هيبت باندې محشورې شى، يا د زلزلې نه مراد: د هغه ځائې اهوال او مصيبتونه وى او ﴿يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ﴾ لره په تمثيل باندې حسل کړې شى يعنى دومره ويره او سختى به وى چه که د پئ ورکونکې زنانه موجود وى نو د ويرې او شدت د وجې نه به ترې خپل بچى هير شى او د حاملو زنانو حمل به ساقط شى. دې وخت کښې به خلق دومره مدهوش شى چه کتونکې به پرې د شرابو د نشې گمان کوى حال دا هلته د نشې څه کار! ...... د الله پاک د عذاب تصور او د اهوال او شدائدو سختى به ئې هوش ختم کړى.... که دا ويره ټولو ته عام شى نو ﴿لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ﴾ کښې نفى په اعتبار د اکثر احوالو او دلته اثبات په اعتبار د ساعت قليلة اخستلې شى او که آيت د حاضر او اکثر الناس په حق کښې وى د ټولو په حق کښې نه وى نو بيا خو بالکل اشکال نشته.(١)

قوله: ﴿أزفت الآزفة: اقتربت الساعة﴾: د ﴿أزفت الآزفة﴾ ترجمه امام کړې ده، ﴿اقتربت الساعة﴾ يعنى قيامت نزدې دې، ﴿اِزِف﴾ د باب سمع نه دې، د ﴿ازف﴾ معنى د قرب ده، ﴿ازِف كذا﴾ نزدې کيدل، قيامت ته آزفة وئيلې شى ځکه چه د دې وقوع نزدې ده.(٢) ﴿أزفت الآزفة﴾ د سورة نجم آيت ۵۷ دې، ﴿اقتربت الساعة﴾ اګر چه دلته امام بخارى رحمه الله د تفسير او ترجمې په طور ذکر کړې دې، خو دا د سورة قمر اولنې آيت دې.

[۶۱۶۵] حَدَّثَنِي يُوسُفُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَقُولُ اللَّهُ يَا آدَمُ. فَيَقُولُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ فِي يَدَيْكَ. قَالَ يَقُولُ أَخْرِجْ بَعْثَ النَّارِ. قَالَ وَمَا بَعْثُ النَّارِ قَالَ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعَمِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ. فَذَاكَ حِينَ يَشِيبُ الصَّغِيرُ، وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا، وَتَرَى النَّاسَ سَكْرَى وَمَا هُمْ بِسَكْرَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ». فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّنَا الرَّجُلُ قَالَ «أَبْشِرُوا، فَإِنَّ مِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ أَلْفٌ وَمِنْكُمْ رَجُلٌ - ثُمَّ قَالَ - وَالَّذِي نَفْسِي فِي يَدِهِ إِنِّي لأَطْمَعُ أَنْ تَكُونُوا ثُلُثَ أَهْلِ الْجَنَّةِ». قَالَ فَحَمِدْنَا اللَّهَ وَكَبَّرْنَا، ثُمَّ قَالَ «وَالَّذِي نَفْسِي فِي يَدِهِ إِنِّي لأَطْمَعُ أَنْ تَكُونُوا شَطْرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ، إِنَّ مَثَلَكُمْ فِي الأُمَمِ كَمَثَلِ الشَّعَرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الأَسْوَدِ أَوِ الرَّقْمَةِ فِي ذِرَاعِ الْحِمَارِ». [ر: ۳۱۷۰]

د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: الله به فرمائى: اې آدم!...... آدم عليه السلام به عرض اوکړى: حاضر يم ستا د حکم د پوره کولو دپاره، ټول خيرونه

(١) تفسير عثمانى: سورة الحج: ۴۴۲

(٢) هو من الازف (بفتح الزاء) وهو القرب، يقال: ازف كذا: اى قرب، وسميت الساعة آزفة، لقربها او لضيق وقتها (فتح البارى: ۴۷۳/۱۱)

ستا په لاس کښې دی، رسول الله ﷺ اوفرمائیل: الله پاک به فرمائی: کوم خلق چه به جهنم کښې اچولې شی هغوی راوباسه، آدم علیه السلام به تپوس اوکړی: په جهنم کښې اچولې کیدونکی خلق څومره دی؟ الله پاک به ورته فرمائی: په هر زرو کسانو کښې نهه سوه او نهه نوی. هم دا به هغه وخت وی چه ماشومان به بوډاګان شی او حامله زنانه به خپل حمل راوغورځوی او ته به خلق د نشې په حالت کښې محسوس کړې، حال دا چه هغوی به د نشې په حالت کښې نه وی، بلکه د الله پاک عذاب سخت دې.

صحابه کرامو رضی الله عنهم ته دا خبره ډیره سخته معلومه شوه نو عرض ئې اوکړو یا رسول الله ﷺ! بیا به په مونږ کښې هغه سړې څوک وی؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: تاسو ته دې زیرې وی، زر کسان به د یاجوج ماجوج قوم نه وی او په تاسو کښې به هغه یو وی (یعنی جهنم ته تلونکی که د یاجوج ماجوج نه زر کسان وی نو په تاسو کښې به صرف یو وی). بیا رسول الله ﷺ اوفرمائیل، قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې! زما امید دې چه تاسو به د جنت دریمه حصه یئ.

سیدنا ابوسعید رضی الله عنه فرمائی چه په دې خبره باندې د الله پاک حمد او ثناء اووې، بیا رسول الله ﷺ اوفرمائیل: قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې، زما امید دې چه تاسو به د اهل جنت نیمه یئ، ستاسو مثال د نورو امتونو په مقابله کښې داسې دې لکه د تور غوئی په بدن چه سپین ویښته وی یا هغه سپین داغ کوم چه د خر په مخکښې خپو باندې وی.

﴿ رقمة ﴾: سپینې ټکړې ته وائی.[1]

په دې روایت کښې چونکه د سورة حج د اول آیات ذکر دې، په دې وجه د حدیث او آیت مناسبت ظاهر دې، حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی:

﴿ أشار بهذه الترجمة إلى ما وقع في بعض طرق الحديث الأول انه صلى الله عليه و سلم تلا هذه الآية عند ذكر الحديث ﴾[2] یعنی: امام بخاری رحمه الله د معمول مطابق په ترجمة الباب سره د حدیث الباب بعض طرق طرف ته اشاره فرمائیلې ده چه رسول الله ﷺ دا آیت کریمه، د دې حدیث د بیانولو په وخت اولوستلو.

٤٧: باب قول الله تعالى (أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ * لِيَوْمٍ عَظِيمٍ * يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ) وقال ابن عباس (وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ) قال الْوُصُلَاتُ فِي الدُّنْيَا.

امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د سورة المطففین آیات کریمه ذکر فرمائیلې دی، د هغې ترجمه ده: آیا خیال نه ساتی هغه خلق چه هغوی به پاسی د هغه لوئې ورځ دپاره، کومه ورځ چه به خلق د الله پاک رب العالمین مخکښې اودریږی.

---

[1] رقمة (بفتح الرا وسكون القاف) وهى قطعة بيضاء، اوشئ مستدير لا شعر فيه (ارشاد السارى: ١٣/٥٣٤)

[2] فتح البارى ١١/٤٧٢

قوله: ﴿ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ قَالَ الْوُصُلَاتُ فِي الدُّنْيَا﴾: په سورة البقرة كښې دى ﴿ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴾ سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما د دې تفسير فرمائيلې دې چه د دې نه په دنيا كښې خپل مينځ كښې تعلقات او روابط مراد دى چه د قيامت په ورځ بانديې به دا ټول منقطع شى، عبد بن حميد دا تعليق موصولا نقل كړې دې. (١) ﴿ الواصلات ﴾ (د واؤ په ضمې سره او په صاد بانديې ضمه او سكون دواړه صحيح دى). (٢) د وُصْلَة جمع ده، وصلة خپل مينځ كښې تعلق او رابطې ته وائى.

[٦١٦٦] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبَانَ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضى الله عنهما-عَنِ النَّبِيِّ-صلى الله عليه وسلم-.(يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ) قَالَ «يَقُومُ أَحَدُهُمْ فِي رَشْحِهِ إِلَى أَنْصَافِ أُذُنَيْهِ». [ر: ٤٦٥٤]

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ﴿ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴾ په تفسير كښې اوفرمائيل چه په هغوى كښې به يو كس په خپلو خولو كښې ډوب ولاړ وى د غوږونو د نيمې حصې پورې! (يعنى د هغوى خولې به د غوږونو د نيمې حصې پورې وى او هغه به په هغې كښې ډوب وى).

د ابن عون نوم عبد الله دې.

﴿ رشح ﴾: خولې ته وائى.

[٦١٦٧] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ ثَوْرِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِي الْغَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «يَعْرَقُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَذْهَبَ عَرَقُهُمْ فِي الْأَرْضِ سَبْعِينَ ذِرَاعًا، وَيُلْجِمُهُمْ حَتَّى يَبْلُغَ آذَانَهُمْ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د قيامت په ورځ بانديې به خلق په خولۀ كښې ډوب وى او حالت به دا شى چه د خلقو خوله به په زمكه بانديې اويا لاسه خوره شى او خولې ته رسيدلو سره به غوږونه مس كوى.

﴿يُلْجِمُهُم﴾: الجمه الماء: چه كله اوبه خولې ته اورسيږى، هغه وخت وئيلې شى. (٣)

په دې حديث كښې د بعض خلقو حالت بيان كړې شوې دې چه خوله به د هغوى غوږونو ته اورسيږى، د بعضو معامله به د دوى نه سپكه وى نو خوله به ئې تر د كونډو پورې وى، د څه خلقو به د ګيټو پورې وى لكه چه په نورو رواياتو كښې تفصيل او تصريح ده. (٤)

(١) فتح البارى ٤٧٧/١١، ارشاد السارى: ٥٣٤/١٣
(٢) فتح البارى ٤٧٧/١١، ارشاد السارى: ٥٣٤/١٣، عمدة القارى ١٦٩/٢٣
(٣) ارشاد السارى: ٥٣٥/١٣، عمدة القارى ١٧١/٢٣
(٤) ارشاد السارى: ٥٣٦/١٣ _ أخرجه البيهقى فى البعث بسند حسن عنه قال ...[بقيه برصفحه آئنده...

۴۸: باب القِصَاصِ یَوْمَ القِیَامَةِ

وَهِيَ الحَاقَّةُ لأَنَّ فِيهَا الثَّوَابَ وَحَوَاقَّ الأُمُورِ، الحَقَّةُ وَالحَاقَّةُ وَاحِدٌ. وَالقَارِعَةُ، وَالغَاشِيَةُ، وَالصَّاخَّةُ، وَالتَّغَابُنُ غَبْنُ أَهْلِ الجَنَّةِ أَهْلَ النَّارِ.

د ترجمة الباب وضاحت: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د قیامت د ورځې ذکر کړې دې او د هغې د کیفیت متعلق ئې احادیث بیان کړی دی چه د هغې حاصل دا دې چه په دنیا کښې به یو سړې هم مظلوم جوړیدو سره خپله بدله وانخستلې شی نو د قیامت په ورځ باندې به د ظالم نه د هغه حق وصول کړې شی او د هغې صورت به دا وی چه د ظالم نیکئ به مظلوم ته ورکولې شی ځکه په هغه ورځ باندې به سوا د نیکئ نه یو څیز هم دکار پاتې نه شی، که د ظالم سره نیکئ نه وی نو د مظلوم ګناهونه به کمولو سره د ظالم په اعمال نامه کښې واچولې شی، بلکه کوم مومنان چه د جهنم نه نجات موندلو سره لاړ شی هغوی به هم جنت ته د داخلیدو نه مخکښې په یو پل باندې جمع کړې شی، دا پل به د جنت او جهنم ترمینځه وی. په هغې باندې به خپل مینځ کښې د کړې شوې زیاتو کمې پوره کولې شی او د ظالم نه به د مظلوم بدله اخستلې شی، چه کله د یو بل ټول حقوق ادا شی نو پاک صفا کیدو سره به جنت ته د داخلیدو اجازت ورکړې شی.

قوله: ﴿وهي الحاقة لأن فيها الثواب وحواق الأمور الحقة والحاقة واحد﴾: ﴿هي﴾ ضمیر د قیامت طرف ته راجع دې، د قیامت ورځې ته ﴿حاقة﴾ وائی، ځکه چه په دې ورځ باندې به د اعمالو ثواب متحقق او ثابت وی او ډیر زیات امور به په دې کښې ثابت شی. د حقه او حاقة دواړو یوه معنی ده، دا په حقیقت کښې د مشهور امام فراء رحمه الله عبارت دې کوم چه هغوی په معانی القرآن کښې لیکلې دې، امام بخاری رحمه الله هم د هغه ځائې نه اخستلې دې.[1]

﴿القارعة، والغاشية، والصاخة﴾ دا درې واړه هم د قیامت نومونه دی.

...بقیه ازحاشیه گذشته] يشتد كرب ذلك اليوم حتى يلجم الكافر العرق قيل له فأين المؤمنون قال على الكراسى من ذهب ويظلل عليهم الغمام وبسند قوى عن أبى موسى قال الشمس فوق رؤوس الناس يوم القيامة وأعمالهم تظلهم وأخرج بن المبارك فى الزهد وبن أبى شيبة فى المصنف واللفظ له بسند جيد عن سلمان قال تعطى الشمس يوم القيامة حر عشر سنين ثم تدنى من جماجم الناس حتى تكون قاب قوسين فيعرقون حتى يرشح العرق فى الأرض قامة ثم ترتفع حتى يغرغر الرجل زاد بن المبارك فى روايته ولا يضر حرها يومئذ مؤمنا ولا مؤمنة.

وفى حديث بن مسعود عند الطبرانى والبيهقى ان الرجل ليفيض عرقا حتى يسيح فى الأرض قامة ثم يرتفع حتى يبلغ انفه وفى رواية عنه عند أبى يعلى وصححها بن حبان ان الرجل ليلجمه العرق يوم القيامة حتى يقول يا رب ارحنى ولو إلى النار. (فتح البارى: ۱۱/۴۷۹)

[1]) فتح البارى: ۱۱/۴۸۱

﴿القارعة﴾: ټنګيدونکي د قيامت ورځ به زړونه د خپلو سختو د وجې ټنګوی، په دې وجه هغې ته قارعة وائی

﴿غاشية﴾: غوړيدونکي. پټونکي، دا ورځ به هم په ټولو خلقو باندې خوره شی، په دې وجه هم دې ته غاشية وائی.

﴿الصاخة﴾: کړنګونکي. د دنيا د معاملاتو نه به خلق کاڼه کړی او د ﴿صاخة﴾ معنی ﴿داهية﴾ د لوئې مصيبت هم راځی او د چغې هم راځی. (۱)

قوله: ﴿التغابن: غبن اهل الجنة اهل النار﴾: د قيامت ورځې ته ﴿يوم التغابن﴾ هم وئيلې شی دا د ﴿غبن﴾ نه اخستلې شوې دې، چه د هغې معنی ده: د خپلې حصې او مراد نه محروم کيدل، د اهل جهنم دپاره چه به په جنت کښې کوم کورونه جوړ کړې شوې وی، د هغې نه به هغوی محروم وی او په هغې کښې به جنتيان راشی،

د ﴿غَبَن اهل الجنة اهلَ النار﴾ مطلب هم دا دې چه اهل جنت به د جهنميانو هغه کورونو ته راشی او هغوی به محروم کړی. (۲)

امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب د قيامت پنځه نومونه ذکر فرمائيلې دی، امام غزالی رحمه الله او علامه قرطبی رحمه الله چه د قيامت د ورځې نومونه جمع کړل نو تقريباً اتيا(۸۰) نومونه جمع شو چه په هغې کښې يوم الجمع، يوم التناد، يوم الحسرة اويوم التلاق وغيره شامل دی. (۳)

[۶۱۶۸] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ حَدَّثَنِي شَقِيقٌ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ- رضى الله عنه - قَالَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - «أَوَّلُ مَا يُقْضَى بَيْنَ النَّاسِ بِالدِّمَاءِ». [۶۴۷۱]

د سيدنا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل: د ټولو نه اول چه به د کوم څيز په خلقو کښې کولې شی هغه به د وينې بدله وی.

دا حديث امام بخاری رحمه الله دلته په اول کرت ذکر فرمائيلې دې، د امام بخاری رحمه الله شيخ عمر بن حفص دې، هغه د خپل پلار حفص بن ثابت نه روايت نقل کوی، د شقيق نه شقيق بن سلمة مراد دې، د هغوی کنيت ابو وائل دې او په کنيت سره زيات مشهور دی، د سند ټول راويان کوفيان دی. (۴)

---

(۱) فتح الباری ۴۸۱/۱۱، ارشاد الساری: ۵۳۶/۱۳، عمدة القاری ۱۷۲/۲۳

(۲) فتح الباری ۴۸۱/۱۱، ارشاد الساری: ۵۳۶/۱۳، عمدة القاری ۱۷۲/۲۳

(۳) فتح الباری ۴۸۱/۱۱، ارشاد الساری: ۵۳۶/۱۳، عمدة القاری ۱۷۲/۲۳

(۴) فتح الباری ۴۸۲/۱۱، ارشاد الساری: ۵۳۷/۱۳، عمدة القاری ۱۷۲/۲۳

د امام بخاری رحمه الله نه علاوه امام مسلم، امام ترمذی، امام ابن ماجة او امام نسائی رحمهم الله هم د دې حدیث تخریج کړې دې. ([1])

د قیامت په ورځ باندې به د ټولو نه اول د څه څیز فیصله کولې شی؟ په دې حدیث کښې دی چه د ټولو نه اول به د وینې فیصله کولې شی، یعنی د دنیا د قتلونو محاسبه او فیصله به کولې شی، د دې نه پس به د باقی اعمالو او نورو معاملاتو فیصلې وی.

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه په یو روایت کښې دی چه د ټولو نه اول محاسبه به د مانځه وی.

خو په دواړو کښې تطبیق داسې کیدې شی چه په حقوق الله کښې به د ټولو نه اول د مانځه او په حقوق العباد کښې به د ټولو نه اول د وینې فیصله او محاسبه وی. ([2])

[٦١٦٩] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ لأَخِيهِ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهَا، فَإِنَّهُ لَيْسَ ثَمَّ دِينَارٌ وَلاَ دِرْهَمٌ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُؤْخَذَ لأَخِيهِ مِنْ حَسَنَاتِهِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ أُخِذَ مِنْ سَيِّئَاتِ أَخِيهِ، فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ». [ر: ٢٣١٧]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: چا چه په خپل یو رور باندې ظلم اوکړو نو هغه له پکار دی چه هغه (په دې دنیا کښې په صاحب حق باندې) معاف کړی، ځکه چه په آخرت کښې به دینار او درهم نه وی، د دې نه مخکښې چه د هغه د رور دپاره د هغه د نیکو نه واخستلې شی او که هغه سره نیکئ نه وی نو د هغه د مظلوم رور بدئ به په هغه باندې واچولې شی. (په دې وجه د بې وسئ د وخت نه مخکښې مخکښې په دنیا کښې خپل معاملات صفا کول پکار دی).

[٦١٧٠] حَدَّثَنِي الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ (وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ) قَالَ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي الْمُتَوَكِّلِ النَّاجِيِّ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ -رضى الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَخْلُصُ الْمُؤْمِنُونَ مِنَ النَّارِ، فَيُحْبَسُونَ عَلَى قَنْطَرَةٍ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، فَيُقَصُّ لِبَعْضِهِمْ مِنْ بَعْضٍ، مَظَالِمُ كَانَتْ بَيْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا، حَتَّى إِذَا هُذِّبُوا وَنُقُّوا أُذِنَ لَهُمْ فِي دُخُولِ الْجَنَّةِ، فَوَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لأَحَدُهُمْ أَهْدَى بِمَنْزِلِهِ فِي الْجَنَّةِ مِنْهُ بِمَنْزِلِهِ كَانَ فِي الدُّنْيَا». [ر: ٢٣٠٨]

---

[1]) الحدیث اخرجه البخاری ایضا فی کتاب الدیات، باب قول الله تعالی: ...[بقیه برصفحه آننده...

...بقیه ازحاشیه گذشته] ﴿ ومن یقتل مؤمنا متعمدا فجزاءه جهنم ﴾ رقم الحدیث: ٦٨٦٤، واخرجه الامام مسلم فی کتاب الحدود، باب المجازاة بالدماء فی الاخرة، وانها اول ما یقضی فیه بین الناس یوم القیامة، رقم الحدیث: ٤٣٥٧، واخرجه الترمذی فی کتاب الدیات، باب الحکم فی الدماء، رقم الحدیث: ١٣٩٦، واخرجه النسائی فی کتاب تحریم الدم، باب تعظیم الدم، رقم الحدیث: ٤٠٠٢، واخرجه ابن ماجة فی کتاب الدیات، بالتغلیظ فی قتل مسلم ظلما، رقم الحدیث: ٢٦١٥.

[2]) فتح الباری ٤٨٢/١١، ارشاد الساری: ٥٣٧/١٣، عمدة القاری ١٧٢/٢٣

د سیدنا ابو سعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: مومنان به د جهنم نه خلاصې بیا مومی، خو د جهنم او دوزخ ترمینځه به هغوی په یو پل باندې اودرولې شی او بیا به په یو بله غاړه باندې د دې ظلمونو بدله واخستلې شی او کله چه برابری اوشی او صفائی راشی نو هغوی ته به جنت ته د تلو اجازت ملاؤ شی. پس قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې چه په جنتیانو کښې به هر یو په جنت کښې خپل کور د دنیا د کور په مقابله کښې زیاتې غوره طریقې سره اوپیژنی.

په سند کښې آیت کریمه ﴿وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ﴾ لره ذکر کولو سره دې طرف ته اشاره اوکړه چه د حدیث متن د دې آیت د پاره د تفسیر په درجه کښې دې.

قوله: ﴿عَلَى قَنْطَرَةٍ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ﴾: د جنت او جهنم ترمینځه دا پل، یا به یو بیل پل وی یا به د مشهور پل صراط یو ګټ وی، علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چه دا به هغه مومنان وی چه د هغوی په باره کښې به الله پاک ته علم وی چه د قصاص په صورت کښې به د هغوی حسنات او نیکئ نه ختمیږی. (۱) دا حدیث، د دې نه مخکښې په مظالم کښې تیر شوې دې.

۴۹: باب مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ عُذِّبَ

د قیامت په ورځ د حساب مناقشه: امام بخاری رحمه الله ترجمة الباب د حدیث یوه جمله اخستلو سره قائم کړې ده، حدیث، امام په باب کښې ذکر فرمائیلې دې، چه د هغې حاصل دا دې چه د قیامت په ورځ چه د چا سره په حساب کښې مناقشة اوکړې شوه او تپوس ترې شروع شو چه داسې دې ولې اوکړل؟ ولې دې اونکړل؟ نو هغه به په عذاب کښې اخته کړې شی.

د قرآن کریم د سورة انشقاق په آیت کریمه کښې دی چه کومو خلقو ته عمل نامه په ښی لاس کښې ورکړې شی نو د هغوی حساب به آسان وی، سیده عائشه رضی الله عنها د رسول الله ﷺ نه د دې حدیث متعلق تپوس اوکړو چه د قرآن کریم په پورته آیت کریمه کښې د حساب ذکر دې او دا به اصحاب میمنة وی او د حدیث نه معلومیږی چه د چا سره حساب کولې شی، هغوی ته به عذاب ورکولې شی.

رسول الله ﷺ اوفرمائیل: په آیت کریمه کښې د حساب نه صرف پیشی مراد ده، مناقشه نه ده، په حساب کښې چه به د چا مناقشه کولې شی، هغوی به رانیولې شی او هغوی به په عذاب کښې اخته کیږی.

[۶۱۷۱، ۶۱۷۲] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ عُذِّبَ». قَالَتْ قُلْتُ أَلَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى (فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا). قَالَ «ذَلِكِ الْعَرْضُ».

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د چا په حساب کښې چه سختی اوکړې شی، په هغه باندې عذاب یقینی دې، سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی چه په دې

(۱) ارشاد الساری: ۱۳/۵۳۹

باندې ترې ما تپوس اوکړو چه ایا د الله پاک دا ارشاد نه دې چه : بیا به نزدې د هغوی نه سپک حساب واخستلې شی. چه د هغې نه معلومیږی چه حساب به د خلاصی موندونکو سره هم وی، رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه د دې نه مراد بس صرف پیښی ده دا روایت په کتاب العلم کښې تیر شوې دې.

حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ -رضي الله عنها- قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- مِثْلَهُ.

وَتَابَعَهُ ابْنُ جُرَيْجٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمٍ وَأَيُّوبُ وَصَالِحُ بْنُ رُسْتُمٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

د عثمان بن الاسود متابعت ابن جریج (عبدالملک بن عبدالعزیز) محمد بن سلیم، ایوب سختیانی او صالح بن رستم کړې دې، د ابن جریج، محمد بن سلیم او ایوب سختیانی متابعت ابو عوانة په خپل صحیح کښې او د صالح بن رستم متابعت اسحاق بن راهویه موصولا نقل کړې دې. (١)

[٦١٧٢] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ أَبِي صَغِيرَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَتْنِي عَائِشَةُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لَيْسَ أَحَدٌ يُحَاسَبُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلاَّ هَلَكَ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَيْسَ قَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ * فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّمَا ذَلِكِ الْعَرْضُ، وَلَيْسَ أَحَدٌ يُنَاقَشُ الْحِسَابَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلاَّ عُذِّبَ». [ر: ١٠٣]

د سیده عائشه ﷞ نه رایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د کوم سړی نه هم چه د قیامت په ورځ باندې حساب طلب کړې شو، هغه هلاک شو، ما عرض اوکړو، یا رسول الله ﷺ! ایا الله پاک پخپله نه دی فرمائیلی چه : پس د چا اعمال نامه چه د هغه په ښی لاس کښې ورکړې شی نو نزدې به د هغه نه سپک حساب واخستلې شی.

په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه دا خو به صرف پیښی وی، د وئیلو مطلب دا دې چه د قیامت په ورځ چه د چا سره هم په حساب کښې سختی اوکړې شی. په هغه باندې عذاب یقینی دې.

[٦١٧٣] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ -رضي الله عنه- أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يَقُولُ «يُجَاءُ بِالْكَافِرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُقَالُ لَهُ أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ لَكَ مِلْءُ

---

(١) فتح الباری ٤٨٢/١١، ارشاد الساری : ٥٣٧/١٣، عمدة القاری ١٧٢/٢٣

الأَرْضِ ذَهَبًا أَكُنْتَ تَفْتَدِي بِهِ فَيَقُولُ نَعَمْ. فَيُقَالُ لَهُ قَدْ كُنْتَ سُئِلْتَ مَا هُوَ أَيْسَرُ مِنْ ذَلِكَ». [۳۱۵۶]

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم به فرمائيل چه د قيامت په ورځ باندې به کافر راوستلې شي او د هغه نه به تپوس اوکړې شي چه ستا څه خيال دې؟ که د زمکې برابر تاسره سرۀ زر وي نو آيا هغه به (د خپل خلاصي دپاره) فديه ورکوې؟ هغه به وائی او! خو هغه وخت به هغه ته اووئيلې شي چه ستا نه (په دنيا) کښې د دې نه د ډير معمولی څيز مطالبه کړې شوې وه (او تا هغه هم پوره نه کړو يعنی ايمان او عمل صالح).

[۶۱۷۴] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنِي الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي خَيْثَمَةُ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلاَّ وَسَيُكَلِّمُهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، لَيْسَ بَيْنَ اللَّهِ وَبَيْنَهُ تُرْجُمَانٌ، ثُمَّ يَنْظُرُ فَلاَ يَرَى شَيْئًا قُدَّامَهُ، ثُمَّ يَنْظُرُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَتَسْتَقْبِلُهُ النَّارُ، فَمَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَّقِيَ النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ».

د سيدنا عدی بن حاتم رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: تاسو د هر هر فرد نه الله پاک د قيامت په ورځ داسې کلام کوی چه د الله پاک او د هغه ترمينځه به ترجمان نه وی. بيا چه هغه بنده اوګوری نو هغه ته به يو څيز هم په نظر رانشی، بيا به هغه خپلې مخې ته اوګوری او د هغه مخې ته به اور وی، پس کوم سړې هم چه د اور نه د بچ کيدو استطاعت لری چه (په دې دنيا کښې دې عمل کولو سره) هغه ځان بچ کړی اګر که هغه د کهجورې د يوې ټکړې په ذريعه ولې نه وی. (هغه دې د الله پاک په لاره کښې خرچ کړی او د خپل بچ کيدو بندوبست دې اوکړی).

قَالَ الأَعْمَشُ حَدَّثَنِي عَمْرٌو عَنْ خَيْثَمَةَ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «اتَّقُوا النَّارَ» ثُمَّ أَعْرَضَ وَأَشَاحَ، ثُمَّ قَالَ «اتَّقُوا النَّارَ» ثُمَّ أَعْرَضَ وَأَشَاحَ ثَلاَثًا، حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا، ثُمَّ قَالَ «اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ». [ر: ۱۳۴۷]

دا د ماقبل سند سره متصل دې، سيدنا عدی بن حاتم رضي الله عنه فرمائی چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: د جهنم نه بچ شئ، بيا هغوی خپل مخ مبارک واړولو، بيا ئې اوفرمائيل: د جهنم نه ځان بچ کړئ، او د دې نه پس ئې بيا خپل مخ مبارک واړولو، درې کرته رسول الله صلى الله عليه وسلم داسې اوکړل، مونږ دا اوګڼړله چه رسول الله صلى الله عليه وسلم جهنم لره وينی، بيا ئې اوفرمائيل د جهنم ځان بچ کړئ اګر چه د کهجورې د يوې ټکړې په ذريعه ولې نه وی او چاته چه دا هم ملاؤ نه شی نو هغه د ښه خبرې په ذريعه (دې ځان بچ کړی).

قوله: ﴿وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ﴾: د اورنه ځان بچ کړئ اګرچه د کهجورې د يوې ټکړې په ذريعه وی.

① د دې مطلب دا هم کيدې شی چه د جهنم نه د بچ کيدو هر ممکن کوشش کول پکار دی او د کهجورې په وړه شان ټکړه کښې هم احتياط کول پکار دی چه هغه چرته حرام او ناجائز نه

وي، د وړې نه وړه ګناه هم معمولي نه دی ګڼړل پکار.

② او دا مطلب هم کیدې شي چه د نیکئ هر څومره توفیق ملاؤ شي، نیکئ کول پکار دی که چاته د یو کهجورې د صدقه کولو موقع ملاویږی نوهغه هم غنیمت ګڼړل پکار دی. (1)

او په ظاهر دواړو معنو کښې هیڅ تضاد نشته، دواړه مطلبونه کیدې شی.

قوله: ﴿ثُمَّ أَعْرَضَ وَأَشَاحَ﴾: د اشاح معنی د اعراض کولو، لرې کولو او اړولو راځي، مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ خپل مخ مبارک واړولو، داسې محسوسیده چه اور د هغوی مخې ته ده او رسول الله ﷺ هغې ته ګوری او کتلو سره مخ مبارک بل طرف ته اړوی.

۵۰: باب يَدْخُلُ الْجَنَّةَ سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ

په جنت کښې د اویا زره کسانو بغیر د حساب نه داخلیدل: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د رسول الله ﷺ د امت مسلمه دپاره زیرې بیان کړې دې، چه د دې امت نه به اویا زره کسان جنت ته ځي!

اویا زره د دې نه عدد معین مراد دې یا د دې نه کثرت مراد دې چه ډیر خلق به جنت ته بې حسابه داخلیږی ځکه چه د اویا عدد په عربئ کښې د کثرت دپاره راځي.

راجح دا معلومیږی چه د دې نه عدد معین مرادنه دې، بلکه کثرت مراد دې ځکه چه په مسند احمد او بیهقی کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دی چه اویا زره کسان به جنت ته ځي، رسول الله ﷺ په هغې کښې د اضافې دعا اوکړه نو د هر زرو کسانو سره د زرو اضافه اوکړې شوه. (2)

په یو بل روایت کښې دی چه د هر زرو کسانو سره د اویا زره کسانو اضافه اوکړې شوه. (3)

او په یو دریم روایت کښې په اویا زره کسانو کښې د هر یو سره د اویا زره کسانو اضافه ده. (4) دغه شان دا تعداد ډیر زیاتیږی او د الله پاک د رحمت دریاب بې کنارې دې، امید هم دا دې چه انشاء الله د دې نه به هم دا کثیرتعداد مراد وی. اللهم اجعلنا منهم.....یا ارحم الراحمین!

[۶۱۷۵] حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ. وَحَدَّثَنِي أَسِيدُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ عَنْ حُصَيْنٍ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَقَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «عُرِضَتْ عَلَيَّ الأُمَمُ، فَأَخَذَ النَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ الأُمَّةُ، وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ النَّفَرُ، وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ الْعَشَرَةُ، وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ الْخَمْسَةُ، وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ وَحْدَهُ، فَنَظَرْتُ فَإِذَا

---

1) قال المظهری : يعنی إذا عرفتم ذلک فاحذروا من النار فلا تظلموا أحداً ولو بمقدار شق تمرة ويحتمل أن يراد وأن أمامكم النار فاجعلوا الصدقة جنة بينكم وبينها ولو بشق تمرة. (ارشاد الساری : ۵۴۳/۱۳)

2) فتح الباری ۵۰۰/۱۱، ارشاد الساری : ۵۴۵/۱۳

3) فتح الباری ۵۰۰/۱۱، ارشاد الساری : ۵۴۵/۱۳

4) فتح الباری ۵۰۰/۱۱، ارشاد الساری : ۵۴۵/۱۳

سَوَادٌ كَثِيرٌ قُلْتُ يَا جِبْرِيلُ هَؤُلاَءِ أُمَّتِي قَالَ لاَ وَلَكِنِ انْظُرْ إِلَى الأُفُقِ. فَنَظَرْتُ فَإِذَا سَوَادٌ كَثِيرٌ. قَالَ هَؤُلاَءِ أُمَّتُكَ، وَهَؤُلاَءِ سَبْعُونَ أَلْفًا قُدَّامَهُمْ، لاَ حِسَابَ عَلَيْهِمْ وَلاَ عَذَابَ. قُلْتُ وَلِمَ قَالَ كَانُوا لاَ يَكْتَوُونَ، وَلاَ يَسْتَرْقُونَ، وَلاَ يَتَطَيَّرُونَ، وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ». فَقَامَ إِلَيْهِ عُكَّاشَةُ بْنُ مِحْصَنٍ فَقَالَ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. قَالَ «اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ مِنْهُمْ». ثُمَّ قَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ آخَرُ قَالَ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. قَالَ «سَبَقَكَ بِهَا عُكَّاشَةُ». [ر: ٣٢٢٩]

د سيدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : زما مخکښې امتونه پيش کړې شو، د يو نبی سره پوره امت تير شو، د يو نبی سره څو کسان تير شو، د يو نبی سره لس کسان تير شو، د بعض سره پنځه کسان تير شو چا چه په هغوی باندې ايمان راوړې وو، او څه انبياء يواځې تير شو (چه په هغوی باندې يو هم ايمان راوړونکې نه وو) بيا ما اوکتل چه د انسانانو يو لوئې جماعت د لرې نه په نظر راغلو، ما د جبرئيل عليه السلام نه تپوس اوکړو آيا دا زما امت دې؟ هغوی اوفرمائيل : نه بلکه د آسمان طرف ته اوګورئ چه او مې کتل نو د ډير لوئې جماعت غير واضح مخونه ښکاره کيدل، وې فرمائيل چه دا ستاسو امت دې او دا د هغوی مخې ته چه کوم خلق دی، د هغوی تعداد اويا زره دې، د هغوی نه به نه حساب اخستلې شی او نه به په هغوی باندې عذاب وی. ما تپوس اوکړو، داسې به ولې وی؟ هغوی اوفرمائيل : چه د دې وجه دا ده چه دې خلقو به داغونه نه لګول، غلا به ئې نه کوله. بد فالی به ئې نه کوله او په خپل رب باندې به ئې اعتماد کولو.

بيا د رسول الله ﷺ طرف ته عکاشه بن محصن رضی الله عنه ورمخکښې شو او عرض ئې اوکړو يا رسول الله ﷺ ! دعا اوکړئ چه الله پاک ما هم په دغه خلقو کښې داخل کړی، رسول الله ﷺ دعا اوکړه چه يا الله ! دې هم په دغه خلقو کښې داخل کړه.

د دې نه پس يو بل سړې اودريدلو او عرض ئې اوکړو چه زما دپاره هم دا دعا اوکړئ چه الله پاک ما هم په هغوی کښې داخل کړی، رسول الله ﷺ په دې باندې اوفرمائيل چه عکاشه ستا نه مخکښې شوې دې.

د حديث شريف دوه سندونه دی او دواړه تلو سره په حصين بن عبدالرحمن واسطی باندې جمع کيږی.

په اول سند کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ عمران بن مسيرة او شيخ الشيخ محمد بن فضيل دې او په دويم سند کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ اسيد بن زيد او شيخ الشيخ هشيم بن بشير واسطی دې.

قوله: ﴿سَبَقَكَ بِهَا عُكَّاشَةُ﴾: د دې دويم سړی دپاره رسول الله ﷺ دعا او نه فرمائيله، د دې يو وجه خو دا کيدې شی چه دا سلسله به بيا اوږده شوې وه او په حاضرينو کښې به نور هم ډير حضرات اودريدلې وې او د خپل ځان دپاره به ئې په رسول الله ﷺ باندې دعا کوله. او دا وجه هم کيدې شی چه سيدنا عکاشه رضی الله عنه چه کله اووئيل نو هغه د قبول والی وخت وو، کوم چه روستو پاتې نه شوه، په دې وجه روستنی سړی ته رسول الله ﷺ دا جمله ارشاد

اوفرمائیله او دا هم کیدې شی چه د هغوی په باره کښې رسول اللهﷺ د وحی په ذریعه دا خبره اوفرمائیله. د باقی په باره کښې وحی نه وه راغلې.[1]

[۶۱۷۶] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ حَدَّثَهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ « يَدْخُلُ مِنْ أُمَّتِي زُمْرَةٌ هُمْ سَبْعُونَ أَلْفًا، تُضِيءُ وُجُوهُهُمْ إِضَاءَةَ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ». وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَقَامَ عُكَّاشَةُ بْنُ مِحْصَنٍ الأَسَدِيُّ يَرْفَعُ نَمِرَةً عَلَيْهِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. قَالَ « اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ مِنْهُمْ» ثُمَّ قَامَ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. فَقَالَ « سَبَقَكَ عُكَّاشَةُ». [ر: ۵۴۷۴]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه ما د رسول اللهﷺ نه واوریدل. رسول اللهﷺ اوفرمائیل چه زما د امت یو جماعت به جنت ته داخلیږی. چه د هغوی تعداد به اویا زره وی. د هغوی مخونه به داسې روښانه وی لکه د څوارلسمې د شپې سپوږمۍ چه روښانه وی.
سیدنا ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه په دې باندې عکاشه بن محصن رضی الله عنه پاسیدو او خپل څادر کوم چه د هغوی په بدن باندې وو هغه ئې اوچت کړو او عرض ئې اوکړو یا رسول اللهﷺ! د الله پاک نه دعا اوکړئ چه ما هم په هغوی کښې داخل کړی. رسول اللهﷺ دعا اوکړه چه اې الله! دې هم په هغوی کښې داخل کړې، د هغوی نه پس یو بل صاحب پاسیدو او عرض ئې اوکړو. یا رسول اللهﷺ! دعا اوکړئ چه ما هم الله پاک په هغوی کښې داخل کړی، رسول اللهﷺ اوفرمائیل: عکاشه ستا نه مخکښې شو.

[۶۱۷۷] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « لَيَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا أَوْ سَبْعُمِائَةِ أَلْفٍ - شَكَّ فِي أَحَدِهِمَا - مُتَمَاسِكِينَ، آخِذٌ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ، حَتَّى يَدْخُلَ أَوَّلُهُمْ وَآخِرُهُمُ الْجَنَّةَ، وَوُجُوهُهُمْ عَلَى ضَوْءِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ». [ر: ۳۰۷۵]

د سیدنا سهل بن سعد رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول اللهﷺ اوفرمائیل: جنت ته به زما د امت اویا زره یا اویا لاکهه (راوی ته په دې کښې په یو تعداد کښې شک وو) کسان داخلیږی چه بعض به. بعض نورو لره ونیسی دغه شان به جنت ته اول او آخر ټول داخل شی او د هغوی مخونه د څوارلسمې د سپوږمۍ په شان وی.

[۶۱۷۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ حَدَّثَنَا نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ، ثُمَّ يَقُومُ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ يَا أَهْلَ النَّارِ لاَ مَوْتَ، وَيَا أَهْلَ الْجَنَّةِ لاَ مَوْتَ، خُلُودٌ». [۶۱۸۲]

---
[1]) فتح الباری ۵۰۱/۱۱، ارشاد الساری: ۵۴۵/۱۳

د سيدنا عبد الله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دي چه رسول الله ﷺ فرمائی: چه کله اهل جنت. جنت ته او اهل جهنم جهنم ته داخل شی نو آواز کونکي به د هغوی ترمينځه اودريدلو سره آواز اوکړی چه اې اهل جهنم په تاسو به مرګ نه راځی. او اې اهل جنت! په تاسو به مرګ نه راځی. بلکه همیشه به هم دلته اوسیږئ

[٦١٧٩] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «يُقَالُ لأَهْلِ الْجَنَّةِ خُلُودٌ لاَ مَوْتَ. وَلأَهْلِ النَّارِ يَا أَهْلَ النَّارِ خُلُودٌ لاَ مَوْتَ»

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: اهل جنت ته به وئيلې شی چه اې اهل جنت! تاسو به همیشه هم دلته اوسیږئ په تاسو به مرګ نه راځی او هل دوزخ ته به وئيلې شی چه اې اهل دوزخ همیشه به تاسو دلته اوسیږئ. په تاسو به مرګ نه راځی

٥١: باب صِفَةِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ

وَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَوَّلُ طَعَامٍ يَأْكُلُهُ أَهْلُ الْجَنَّةِ زِيَادَةُ كَبِدِ حُوتٍ». عَدْنٌ خُلْدٌ، عَدَنْتُ بِأَرْضٍ أَقَمْتُ، وَمِنْهُ الْمَعْدِنُ، فِي مَعْدِنِ صِدْقٍ، فِي مَنْبِتِ صِدْقٍ.

د دې باب د لاندې امام بخاری رحمه الله هغه احاديث بيان فرمائيلې دی چه په هغې كښې رسول الله ﷺ د جنت او جهنم اوصاف اود هغې كيفيت بيان كړې دی. د سيدنا ابوسعيد خدری رضي الله عنه دا تعليق امام بخاری رحمه الله شو بابونه مخكښې په باب يقبض الله الارض..... موصولا نقل كړې دې

قوله: ﴿عَدْنٌ خُلْدٌ عَدَنْتُ بِأَرْضٍ أَقَمْتُ وَمِنْهُ الْمَعْدِنُ﴾: په قرآن كريم كښې په ډيرو ځايونو كښې د ﴿عدن﴾ لفظ د جنت سره استعمال شوې دې، په سورة توبه كښې دی ﴿فى جنت عدن﴾ يعنى د هميشوالى باغونو كښې. د ﴿عدنت بارض﴾ معنى ده ما په زمكه باندې قيام اوكړو. هلته اوسيدم، هم په دې سره مشهور لفظ معدن دې. يعنى كان د چرته نه چه معدنيات سرۀ زر. سپين زر او پيتل وغيره راويستلې شی.[1]

قوله: ﴿فِي مَعْدِنِ صِدْقٍ فِي مَنْبِتِ صِدْقٍ﴾: معدن صدق خلق وائى. د دې ترجمه دۀ ﴿منبت صدق﴾ او په يوه نسخه كښې ﴿مقعد صدق﴾ دې. د معدن په ځائې د ﴿مقعد﴾ لفظ دې. دا لفظ په سورة قمر كښې د جنت په تذكره كښې واقع دې. ﴿إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ﴾ د مقعد صدق نه داسې مجلس مراد دې چه په هغې كښې څه لغو يا د ګناه

---

١ فتح البارى ١١/٥١٠. ارشاد السارى: ١٣/٥٤٨، عمدة القارى ٢٣/١٨٢

خبره نه وي، دلته چونکه د جنت ذکر دې، په دې وجه : سفعه صدق مناسبت په باب سره واضح دې، خو د ابوعبيده په کلام کښې د معدن صدق معنی منبت صدق ليکلې شوې ده. او د دې نه مخکښې چونکه د عدن لفظ راغلې دې نو د دې لفظ مناسبت هم راغې. (١) هسې هم امام بخاري رحمه الله په معمولي مناسبتونو سره الفاظ ذکر کوي. لکه چه د هغې مشاهده تاسو په کتاب التفسير کښې کړې ده.

[۶۱۸۰] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ أَبِي رَجَاءٍ عَنْ عِمْرَانَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «اطَّلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءَ وَاطَّلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ». [ر: ۳۰۶۹]

د سيدنا عمران بن حصين رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : ما په جنت کښې اوکتل نو د هغه ځائې اوسيدونکی اکثر غريب خلق وو او ما په جهنم کښې اوکتل نو د هغه ځائې اوسيدونکې اکثر زنانه وې.

د ابو رجاء نوم عمران عطاردي دې، د دې حديث راويان ټول بصريان دی.

[۶۱۸۱] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنْ أُسَامَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «قُمْتُ عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ فَكَانَ عَامَّةَ مَنْ دَخَلَهَا الْمَسَاكِينَ، وَأَصْحَابُ الْجَدِّ مَحْبُوسُونَ، غَيْرَ أَنَّ أَصْحَابَ النَّارِ قَدْ أُمِرَ بِهِمْ إِلَى النَّارِ، وَقُمْتُ عَلَى بَابِ النَّارِ فَإِذَا عَامَّةُ مَنْ دَخَلَهَا النِّسَاءُ». [ر: ۴۹۰۰]

د سيدنا اسامة رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : زه د جنت په دروازه باندې اودريدم نو هلته اکثر داخليدونکی مساکين وو او مالدار خلق (جنت ته د داخليدو نه) منع کړې شو (د حساب او قصاص وغيره دپاره) خو جهنميانو ته اور ته د تلو حکم اوکړې شو او ما د جهنم په دروازه باندې اودريدلو سره اوکتل نو په هغې کښې اکثر داخليدونکې زنانه وې. د اصحاب الجد نه مالدار خلق مراد دی.

[۶۱۸۲] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا صَارَ أَهْلُ الْجَنَّةِ إِلَى الْجَنَّةِ، وَأَهْلُ النَّارِ إِلَى النَّارِ، جِيءَ بِالْمَوْتِ حَتَّى يُجْعَلَ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، ثُمَّ يُذْبَحُ، ثُمَّ يُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ لاَ مَوْتَ، يَا أَهْلَ النَّارِ لاَ مَوْتَ، فَيَزْدَادُ أَهْلُ الْجَنَّةِ فَرَحًا إِلَى فَرَحِهِمْ، وَيَزْدَادُ أَهْلُ النَّارِ حُزْنًا إِلَى حُزْنِهِمْ» [۶۱۷۸]

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : چه کله اهل جنت جنت ته لاړ شی او اهل دوزخ دوزخ ته لاړ شی نو مرګ به راوستلې شی او هغه به د جنت او دوزخ ترمينځه ذبح کړې شی، بيا به يو آواز کونکې آواز اوکړی چه اې اهل جنت! په تاسو به

(١) فتح الباري ۵۱۰/۱۱، ارشاد الساري : ۵۴۸/۱۳، عمدة القاري ۱۸۲/۲۳

مرګ نه راځي، اې اهل دوزخ! په تاسو به مرګ نه راځي، په دې وخت کښې به جنتیان نور هم خوشحاله شي او دوزخیان به نور هم غمژن شي

[۶۱۸۳] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ لأَهْلِ الْجَنَّةِ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ. يَقُولُونَ لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ. فَيَقُولُ هَلْ رَضِيتُمْ فَيَقُولُونَ وَمَا لَنَا لاَ نَرْضَى وَقَدْ أَعْطَيْتَنَا مَا لَمْ تُعْطِ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ. فَيَقُولُ أَنَا أُعْطِيكُمْ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ. قَالُوا يَا رَبِّ وَأَىُّ شَىْءٍ أَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ فَيَقُولُ أُحِلُّ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِي فَلاَ أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَدًا». [۷۰۸۰]

د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: الله پاک به اهل جنت ته فرمائی: اې اهل جنت! جنتیان به وائی: مونږ حاضر یو اې زمونږ ربه! ستا د فرمانبردارئ دپاره! الله پاک به ترې نه تپوس اوکړی: اوس تاسو خوشحاله یئ؟ هغوی به وائی: مونږ به څنګه خوشحاله نه یو اوس خو تا مونږ ته تا هر هغه څیز راکړو کوم چه دې په خپل مخلوق کښې چاته هم نه دې ورکړې، الله پاک به ورته فرمائی: آیا زه تاسو ته د دې نه هم غوره څیز درنکړم، جنتیان به وائی، اې ربه! د دې نه غوره څیز نور څه کیدې شی؟ الله پاک به فرمائی چه زه اوس ستاسو دپاره خپله رضوان او خوشحالی نازلوم. د دې نه پس به زه ستاسو نه کله هم ناراضه نه شم. (۱)

د الله پاک رضا د جنت د ټولو نه لوئې نعمت دې، د قرآن کریم په سورة توبة کښې دی ﴿ورضوان من الله اکبر﴾ او د الله پاک په مناسبت سره ډیر لوئې دې. (۲)

[۶۱۸۴] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ حُمَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا يَقُولُ أُصِيبَ حَارِثَةُ يَوْمَ بَدْرٍ وَهُوَ غُلاَمٌ، فَجَاءَتْ أُمُّهُ إِلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَرَفْتَ مَنْزِلَةَ حَارِثَةَ مِنِّي، فَإِنْ يَكُ فِي الْجَنَّةِ أَصْبِرْ وَأَحْتَسِبْ، وَإِنْ تَكُنِ الأُخْرَى تَرَى مَا أَصْنَعُ. فَقَالَ «وَيْحَكِ -أَوَهَبِلْتِ- أَوَجَنَّةٌ وَاحِدَةٌ هِيَ جِنَانٌ كَثِيرَةٌ، وَإِنَّهُ لَفِي جَنَّةِ الْفِرْدَوْسِ [ر: ۲۶۵۴]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه حارثه رضی الله عنه د بدر په جنګ کښې شهید شو، هغوی دې وخت کښې کم عمر وو، نو د هغوی مور د رسول الله ﷺ په خدمت

---

(۱) الحدیث ایضا اخرجه البخاری فی صحیحه، کتاب التوحید، باب کلام الرب مع اهل الجنة، رقم الحدیث: ۷۵۱۸، ومسلم فی صحیحه، کتاب الجنة وصفة نعیمها واهلها، باب احلال الرضوان علی اهل الجنة فلا یسخط علیهم ابدا، رقم الحدیث: ۷۰۷۰، واخرجه الترمذی فی جامعه، کتاب صفة الجنة، باب محاورة الرب اهل الجنة، احل علیکم رضوانی، رقم الحدیث: ۲۵۵۵.

(۲) ارشاد الساری: ۵۵۱/۱۳

کښې حاضره شوه او عرض ئې اوکړو یا رسول الله ﷺ تاسو ته معلومه ده چه د حارثه سره زما څومره محبت وو. که هغه په جنت کښې وی نو زه به صبر اوکړم. او په صبر باندې به د اجر امید لرم. او که بل څه خبره وی نو تاسو به ګورئ چه زه څه کوم؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل افسوس! ليونئ شوی ئې؟ آیا جنت یو دې څه! هغه خو ډير جنتونه دی. او هغه حارثه رضی الله عنه، خو په جنت الفردوس کښې دې.

﴿أَوَهَبِلْتِ﴾ په دې کښې همزه داستفهام دپاره دې او واؤ عاطفه دې، معطوف عليه محذوف دې.

﴿هَبِلَتِ المرأة﴾: څوئې ورکول، دا صيغه معروف او مجهول دواړه طريقو سره استعمال شوې ده. ترکيبی عبارت دې، افقدت عقلك وهبلت: يعنی د بچی په ورکيدو باندې ستاسو عقل ورک شوې دې چه په جنت نه پوهيږې؟

[۶۱۸۵] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا الْفُضَيْلُ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَا بَيْنَ مَنْكِبَىِ الْكَافِرِ مَسِيرَةُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ لِلرَّاكِبِ الْمُسْرِعِ».

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د کافر د دواړو اوږو ترمينځه د تيز تلونکی دپاره د درې ورځو د مسافت فاصله ده.

په دې حديث کښې، د جهنم ذکر نشته، خو د جهنمی ذکر دې، په دې مناسبت سره په ﴿باب صفة النار﴾ سره د دې مطابقت راشی. (١)

[۶۱۸۶] وَقَالَ إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ سَلَمَةَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ، لاَ يَقْطَعُهَا».

دا د ماقبل سند سره موصول دې... او ابن اسحاق بن ابراهيم بيان کړې دې، هغوی ته مغيره بن سلمة خبر ورکړو، هغوی ته وهيب حديث بيان کړو، هغوی ابوحازم ته، هغوی ته سهل بن سعد رضی الله عنه او هغوی ته رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه په جنت کښې يوه اونه ده چه د هغې په سوری کښې سوارۀ تر سلو کالو پورې د ګرځيدو نه پس به هم هغه قطع نه کړې شی

قَالَ أَبُو حَازِمٍ فَحَدَّثْتُ بِهِ النُّعْمَانَ بْنَ أَبِي عَيَّاشٍ فَقَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ الْجَوَادَ الْمُضَمَّرَ السَّرِيعَ مِائَةَ عَامٍ، مَا يَقْطَعُهَا».

دا هم دماقبل سند سره متصل دې... ابوحازم فرمائی چه بيا ما دا حديث د نعمان بن ابی عياش نه بيان اوکړو چه هغوی اووې چه ماته ابوسعيد حديث بيان کړو، هغوی ته رسول الله ﷺ

---

(١) ارشاد الساری: ۱۳/۵۵۱

اوفرمائيل : په جنت كښې به يو: اونه وى چه د هغې په سورى كښې غوره او په تيز رفتار اس باندې سوريدلو سره تر سلو كالو پورې روان وى او بيا به هم هغه قطع نه كړې شى

[۶۱۸۷] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لَيَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَوْ سَبْعُمِائَةِ أَلْفٍ - لَا يَدْرِي أَبُو حَازِمٍ أَيُّهُمَا قَالَ - مُتَمَاسِكُونَ، آخِذٌ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، لَا يَدْخُلُ أَوَّلُهُمْ حَتَّى يَدْخُلَ آخِرُهُمْ، وُجُوهُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ». [ر: ۳۰۷۵]

د سيدنا سهل بن سعد رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : زما د امت نه به اويا زره يا اويا لاكهه كسان جنت ته ځى. د ابوحازم يقين نه وو چه په روايت كښې كوم يو عدد بيان شوې وو. اويازره يااويا لاكهه... فرمائى چه (هغوى به جنت ته داسې داخليږى چه) يوبل به ئې نيولې وى. يو بل به ئې نيولې وى په هغوى كښې به اولنې لا دننه داخل شوې نه وى چه آخرى سرې به داخل شى، د هغوى مخونه به د څوارلسمې د سپوږمۍ په شان رونبانه وى

[۶۱۸۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ لَيَتَرَاءَوْنَ الْغُرَفَ فِي الْجَنَّةِ كَمَا تَتَرَاءَوْنَ الْكَوْكَبَ فِي السَّمَاءِ».

قَالَ أَبِي فَحَدَّثْتُ النُّعْمَانَ بْنَ أَبِي عَيَّاشٍ فَقَالَ أَشْهَدُ لَسَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ يُحَدِّثُ وَيَزِيدُ فِيهِ «كَمَا تَرَاءَوْنَ الْكَوْكَبَ الْغَارِبَ فِي الْأُفُقِ الشَّرْقِيِّ وَالْغَرْبِيِّ».

د سيدنا سهل رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : بيشكه اهل جنت به (د ځان نه پورته درجو والا) بالاخانې داسې وينى څنگه چه تاسو په آسمان كښې ستورى وينئ.

زما والد بيان اوكړو چه بيا ما دا حديث نعمان بن ابى عياش ته بيان كړو نو هغوى اووې چه زه گواهى وركوم چه ما د ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه واوريدل هغوى به حديث بيانولو او په هغې كښې به ئې دا اضافه كوله چه څنگه چه تاسو په مشرقى يا مغربى اسمانى كنارو كښې پټيدونكې ستورى وينئ.

﴿قال ابى﴾ : دا روايت عبدالعزيز بن حازم د خپل پلار ابو حازم نه نقل كوى، هغوى وائى چه زما پلار ابو حازم وائى چه دا حديث ما نعمان بن ابى عياش ته واورولو نو هغوى اووې چه زه گواهى وركوم چه ما هم دا حديث د ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه اوريدلې دې او په هغې كښې ﴿كَمَا تَرَاءَوْنَ الْكَوْكَبَ﴾ اضافه كوى؟

[۶۱۸۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي عِمْرَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى لِأَهْوَنِ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَوْ أَنَّ لَكَ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَيْءٍ أَكُنْتَ تَفْتَدِي بِهِ فَيَقُولُ نَعَمْ. فَيَقُولُ أَرَدْتُ مِنْكَ أَهْوَنَ مِنْ هَذَا وَأَنْتَ فِي صُلْبِ آدَمَ أَنْ لَا تُشْرِكَ بِي

شَيْئًا فَأَبَيْتَ إِلَّا أَنْ تُشْرِكَ بِي». [ر: ٣١٥٦]

﴿د سيدنا انس بن مالک ﷺ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چه الله پاک به په قيامت کښې د اهل دوزخ د ټولو نه کم عذاب موندونکی نه تپوس اوکړی، که تاسو ته د زمکې په سر باندې يو څيز ميسر وی نو آيا ته به د هغې فديه (د دې عذاب نه د خلاصيدو دپاره) ورکوې؟ هغه به وائی: او .... الله پاک به فرمائی چه ما ستا نه د دې نه هم د معمولی څيز هغه وخت مطالبه کړې وه، چه کله ته د آدم عليه السلام په شا کښې وې چه ما سره به څوک نه شريکوې، خو تا هم په هغې باندې اصرار کولو چه تا به زما سره شريک جوړوې. (په دې وجه به ته اوس په عذاب کښې گرفتاريږې).

[٦١٩٠] (١) حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ عَمْرٍو عَنْ جَابِرٍ رضى الله عنه - أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ بِالشَّفَاعَةِ كَأَنَّهُمُ الثَّعَارِيرُ». قُلْتُ مَا الثَّعَارِيرُ قَالَ الضَّغَابِيسُ. وَكَانَ قَدْ سَقَطَ فَمُهُ فَقُلْتُ لِعَمْرِو بْنِ دِينَارٍ أَبَا مُحَمَّدٍ سَمِعْتَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «يَخْرُجُ بِالشَّفَاعَةِ مِنَ النَّارِ». قَالَ نَعَمْ.

د سيدنا جابر ﷺ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: څه خلق به د جهنم نه د شفاعت په ذريعه داسې راوځی گويا هغوی به ﴿ثعارير﴾ وی، ما تپوس اوکړو ﴿ثعارير﴾ څه څيز دې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه د دې نه مراد ﴿ضغابيس﴾ (يعنی واړهٔ واړهٔ بادرنگ مراد دی، د بادرنگ سره تشبيه په دې وجه ورکړې شوه چه بادرنگ ډير زر غټيږی او په هغې باندې سپين داغونه هم وی نو دا مطلب هم کيدې شی چه د جهنم نه راوتونکو باندې به نری نری سپين ويښته هم وی) دی، د هغوی خولې به پريوتلې (يا رژيدلې) وی.

بيا ما د عمرو بن دينار نه تپوس اوکړو! اې ابو محمد! ما د سيدنا جابر ﷺ نه واوريدل، هغوی بيان اوکړو چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل، هغوی اوفرمائيل: چه د جهنم نه به د شفاعت د وجې نه خلق راوځی، هغوی اوفرمائيل: او.

﴿الثَّعَارِيرُ﴾: ثعرور: (په وزن د عصفور) جمع ده، وړو وړو بادرنگو ته وائی چه په هغې باندې داغونه او واړهٔ واړهٔ ويښته وی. (٢)

﴿ضغابيس﴾: د ضُغبوس جمع ده واړهٔ بادرنگ، بعض وئيلې دی دا يو قسم ساگ دې. (٣)

---

١) اخرجه مسلم فی الايمان، باب: ادنی اهل الجنة منزلا فيها، رقم: ١٩١

٢) د دې حديث معنی کښې ماته غلطی ښکاره کيږی صحيح دا ده چه: د ثعارير په باره کښې راوی د خپل استاذ عمرو نه تپوس کړې دې او هغوی په ضغابيس سره جواب ورکړې دې او راوی د خپل استاذ په باره کښې وائی چه د هغه غاښونه نه وو. (فتح البارى)

٣) ارشاد السارى: ٥٥٧/١٣، والنهاية لابن الاثير: ٨٣/٢، والفائق فی غريب الحديث: ١٦٦/١

[٦١٩١] حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « يَخْرُجُ قَوْمٌ مِنَ النَّارِ بَعْدَ مَا مَسَّهُمْ مِنْهَا سَفْعٌ، فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، فَيُسَمِّيهِمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَهَنَّمِيِّينَ ». [٧٠١٢]

د سيدنا انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : يو جماعت به د جهنم نه د دې نه پس راوځي چه اور به هغوى ته رسيدلې وى او بيا به هغوى جنت ته داخل شى، هغوى ته به جهنميين وئيلې شى.

سفع: د اور نخښه، سوزيدلې ځائې. د اور ګرمى. [١]

[٦١٩٢] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه - أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ يَقُولُ اللَّهُ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ فَأَخْرِجُوهُ. فَيَخْرُجُونَ قَدِ امْتُحِشُوا وَعَادُوا حُمَمًا، فَيُلْقَوْنَ فِي نَهَرِ الْحَيَاةِ، فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحِبَّةُ فِي حَمِيلِ السَّيْلِ - أَوْ قَالَ - حَمِيَّةِ السَّيْلِ ». وَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « أَلَمْ تَرَوْا أَنَّهَا تَنْبُتُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً ». [ر ٢٢]

د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : چه كله اهل جنت، په جنت كښې او اهل جهنم به اهل جهنم ته داخل شى نو الله پاک به فرمائى چه دچا په زړه كښې د اورى د دانې برابر ايمان وى نو هغه د دوزخ نه راوباسئ، هغه وخت به خلق راويستلې شى نو هغوى به سوزيدلو سره د سكروټو په شان وى د دې نه پس به هغوى په نهر حياة كښې واچولې شى، نو هغوى به تروتازه شى، څنګه چه د سيلاب په خټو كښې تيغ راوځى، يا ئې ﴿حمية السيل﴾ اووې چه د ﴿حميل السيل﴾ په ځائې او رسول الله ﷺ اوفرمائيل : چه آيا تا نه دې ليدلې چه د هغه دانې نه د زيړ رنګ والا بوټې راوخيژى.

﴿امْتُحِشُوا﴾ هغوى به سوزيدلو وى، د امتحاش معنى د سوزيدو ده.

﴿حُمَم﴾ : د حمة جمع ده، تور سكاره.

﴿الحِبة﴾ (د حاء په كسرې سره) صحرائى تيغ ته وائى، د دې جمع حبب راځى او يو ﴿حبة﴾ (بفتح الحاء) په معنى د عام دانې راځى، د هغې جمع حبوب راځى، دلته حبة په كسرې سره دې، د دې خصوصيت دا وى چه فورا راخيژى. [٢]

---

[١] سعفته النار : اور په هغه باندې حمله اوكړه، ارشاد السارى : ٥٧/١٣، والنهاية : ٧٨٣/١، وعمدة القارى : ١٩١/٢٣.

[٢] علامه قسطلانى رحمه الله ليكى : بزر العشب او البقلة الحمقاء، لانها تنبت سريعا. (ارشاد السارى : ٥٥٨/١٣، والنهاية : ٤٣٣/١.

﴿فى حيل السيل﴾ سيلاب چه دخان سره كومه خاوره اوزك وغيره راوړى هغې ته حميل وائى.
﴿او قال حمية السيل﴾ د راوى شک دې چه د ﴿حمية﴾ لفظ ئې وئيلې دې او كه د ﴿حميل﴾ د حمية ترجمه : معظم جرى الماء واشتداده سره شارحينو كړې ده، يعنى چرته چه د اوبو بهيدل په تيزئ سره او زيات وى، په بعض نسخو كښې ﴿حمئة﴾ راغلې دې، كوم چه تورې خاورې ته وائى.[1]

﴿صفراء ملتوية﴾ : زيړ او كمزورې، د ﴿ملتوية﴾ معنى ده : كمزورې
امام نووى رحمه الله فرمائى :

﴿لسرعة نباته يكون ضعيفا، ولضعفه يكون اصفر ملتويا، ثم بعد ذلك تشتد قوته﴾[2].

دا حديث په كتاب الايمان كښې په باب تفاضل اهل الايمان د لاندې نيز شوې دې.[3]

[۶۱۹۳، ۶۱۹۴] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ النُّعْمَانَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «إِنَّ أَهْوَنَ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَرَجُلٌ تُوضَعُ فِي أَخْمَصِ قَدَمَيْهِ جَمْرَةٌ يَغْلِي مِنْهَا دِمَاغُهُ».

د سيدنا نعمان رضى الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : د قيامت په ورځ باندې د عذاب په اعتبار سره د ټولو نه كم انسان هغه وى چه د هغه د قدمونو د لاندې به د اور سكروټه كيخودلې شى او د هغې په وجه باندې به د هغه مازغهٔ خوټكيږى.

﴿اخمص﴾ : باطن قدميه الذى لا يصل الى الارض عند المشى[4] يعنى د قدم نه لاندې هغه حصه كومه چه په ګرځيدو كښې د زمكې نه اوچته وى، دا حديث امام بخارى رحمه الله دلته اول كرت ذكر فرمائيلې دې

[۶۱۹۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِى إِسْحَاقَ عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «إِنَّ أَهْوَنَ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ عَلَى أَخْمَصِ قَدَمَيْهِ جَمْرَتَانِ يَغْلِي مِنْهُمَا دِمَاغُهُ، كَمَا يَغْلِي الْمِرْجَلُ وَالْقُمْقُمُ».

د سيدنا نعمان بن بشير رضى الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : د قيامت په ورځ باندې به په جهنميانو كښې د عذاب په اعتبار د ټولو نه كم عذاب موندونكې هغه سړې وى چه د هغې د دواړو خپو د لاندې سكروټې كيخودلې شى، چه د هغې د وجې نه به د هغه دماغ خوټكيږى لكه څنګه چه كټوئ خوټكيږى.

[1] عمدة القارى : ۱۹۱/۲۳، ارشاد السارى : ۵۵۸/۱۳
[2] ارشاد السارى : ۵۵۸/۱۳
[3] كشف البارى : كتاب الايمان : ۱۰۹/۲
[4] ارشاد السارى : ۵۵۸/۱۳

﴿ تقم ﴾: لوښي چه په هغې ګښې عموما اوبه ګرمولې شي. مرجل او قمقم دواړه په يو معنى کښې دي. قمقم د اوبو ګرمولو د لوښي دپاره استعماليږي بعض روايتونو کښې واؤ په حرف عطف سره دي. المرجل والقمقم، زيات واضح دي. (١)

[٦١٩٥] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ خَيْثَمَةَ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- ذَكَرَ النَّارَ فَأَشَاحَ بِوَجْهِهِ فَتَعَوَّذَ مِنْهَا، ثُمَّ ذَكَرَ النَّارَ فَأَشَاحَ بِوَجْهِهِ فَتَعَوَّذَ مِنْهَا، ثُمَّ قَالَ «اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ». [ر: ١٣٤٧]

د سيدنا عدی بن حاتم رضی الله عنه روايت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د جهنم ذکر کړې دې او مخ مبارک ئې ترې واړولو. بيا ئې د هغه نه پناه اوغوښتله. د دې نه پس فرمائي چه د دوزخ نه ځان بچ کړئ. اګر که د کهجورې په يو ټکړه باندې ولې نه وی، چه چاته دا هم ملاؤ نه شي هغه له پکار دی چه د ښه خبرې په ذريعه (د دوزخ نه ځان بچ کړی)

[٦١٩٦] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ وَالدَّرَاوَرْدِيُّ عَنْ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَبَّابٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ -رضي الله عنه- أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَذُكِرَ عِنْدَهُ عَمُّهُ أَبُو طَالِبٍ فَقَالَ «لَعَلَّهُ تَنْفَعُهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُجْعَلُ فِي ضَحْضَاحٍ مِنَ النَّارِ، يَبْلُغُ كَعْبَيْهِ، يَغْلِي مِنْهُ أُمُّ دِمَاغِهِ». [ر: ٣٦٧٢]

د سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائيل: د رسول الله صلی الله علیه وسلم مخکښې د هغوی د ترۀ ابو طالب ذکر کړې شوې وو، رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائيل: ممکن ده چه د قيامت په ورځ باندې زما شفاعت د هغوی په کار راشي او هغوی د جهنم په کم اور والا حصه کښې واچولې شي، د اور دا حصه به صرف د هغوی د ګيټو پورې وی خو په دې سره به هم د هغوی مازغۀ خوټکيږی.

﴿ ضحضاح ﴾: لږې شان اوبه، دلته ترې لږ اورمراد دې، د يبلغ ضمير د ضحضاح طرف ته راجع دې.

[٦١٩٧] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «يَجْمَعُ اللَّهُ النَّاسَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُونَ لَوِ اسْتَشْفَعْنَا عَلَى رَبِّنَا حَتَّى يُرِيحَنَا مِنْ مَكَانِنَا. فَيَأْتُونَ آدَمَ فَيَقُولُونَ أَنْتَ الَّذِي خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ، وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ، وَأَمَرَ الْمَلاَئِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ، فَاشْفَعْ لَنَا عِنْدَ رَبِّنَا. فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ وَيَقُولُ - ائْتُوا نُوحًا أَوَّلَ رَسُولٍ بَعَثَهُ اللَّهُ. فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ - ائْتُوا إِبْرَاهِيمَ الَّذِي اتَّخَذَهُ اللَّهُ خَلِيلاً. فَيَأْتُونَهُ، فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ - ائْتُوا مُوسَى الَّذِي كَلَّمَهُ اللَّهُ فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ، فَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ - ائْتُوا عِيسَى فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ، ائْتُوا مُحَمَّدًا صلى الله عليه وسلم فَقَدْ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ فَيَأْتُونِي فَأَسْتَأْذِنُ

(١) النهاية: ٤٩١/٢

عَلَی رَبِّی، فَإِذَا رَأَیْتُهُ وَقَعْتُ سَاجِدًا، فَیَدَعُنِی مَا شَاءَ اللهُ، ثُمَّ یُقَالُ ارْفَعْ رَأْسَكَ، سَلْ تُعْطَهْ، وَقُلْ یُسْمَعْ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ. فَأَرْفَعُ رَأْسِی، فَأَحْمَدُ رَبِّی بِتَحْمِیدٍ یُعَلِّمُنِی، ثُمَّ أَشْفَعُ فَیَحُدُّ لِی حَدًّا، ثُمَّ أُخْرِجُهُمْ مِنَ النَّارِ، وَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ، ثُمَّ أَعُودُ فَأَقَعُ سَاجِدًا مِثْلَهُ فِی الثَّالِثَةِ أَوِ الرَّابِعَةِ حَتَّی مَا بَقِیَ فِی النَّارِ إِلَّا مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ» وَکَانَ قَتَادَةُ یَقُولُ عِنْدَ هَذَا أَیْ وَجَبَ عَلَیْهِ الْخُلُودُ. [ر: ۴۲۰۶]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل : الله پاک به د قیامت په ورځ باندې خلق راجمع کړي، هغه وخت به خلق وائی چه که مونږ د خپل رب په حضور کښې د چا شفاعت یوسو نو فائده مند کیدې شي، ممکنه ده چه الله پاک مونږ ته ددې حالت نه آرام راکړي.

پس خلق به سیدنا آدم علیه السلام ته راشي او عرض به کوي. هم تاسو هغه انسان یئ کوم چه الله پاک په خپل لاس باندې جوړ کړو، او په تاسو کښې ئې خپل روح او پوکلو او بیا ئې ملائکو ته حکم اوکړو نو هغوی تاسو ته سجده اوکړه، تاسو زمونږ شفاعت زمونږ د رب په نزد اوکړئ، هغوی به وائی زه د دې قابل نه یم، بیا به هغوی د خپل لغزش ذکر کوي او وائی به چه نوح علیه السلام ته لاړ شئ، هغه د ټولو نه اول رسول دې، کوم چه الله پاک رالیږلې دې.

خلق به نوح علیه السلام ته راشي خو هغوی به هم دا جواب اوکړي چه زه د دې قابل نه یم، هغوی به خپل لغزش ذکر کړي او وائی به چه ابراهیم علیه السلام ته لاړ شئ، د چا نه چه الله پاک خپل خلیل جوړ کړې وو خلق به هغه ته راشي خو هغوی به هم داسې وائی چه زه د دې قابل نه یم، هغوی به د خپل لغزش ذکر کوي او وائی به چه موسی علیه السلام ته لاړ شئ، د چا سره چه الله پاک کلام کړې دې.

خلق به موسی علیه السلام ته لاړ شي خو هغوی به هم وائی چه زه د دې قابل نه یم، د خپل لغزش ذکر به کوي او وائی به چه عیسی علیه السلام ته لاړ شئ.

خلق به عیسی علیه السلام ته لاړ شي خو هغوی به هم فرمائی چه زه د دې قابل نه یم، محمد صلی الله علیه وسلم ته لاړ شئ، ځکه چه د هغوی مخکښې روستو ټول ګناهونه معاف کړې شوي دی.

پس خلق به ماته راشي، هغه وخت په زه د خپل رب نه «د شفاعت» اجازت اوغواړم او په سجده کښې به پریوځم، الله پاک چه څومره وخت غواړي ما به په سجده کښې پریږدي، بیا به اووئیلې شي چه خپل سر اوچت کړه، چه څه غواړې درکولې به شي، وایه! اوریدلې به شي، شفاعت کوه، شفاعت به دې قبلولې شي. زه به د خپل رب هغه وخت حمد او ثناء بیانوم، داسې کومه چه به ماته زما رب ښائی، بیا به زه شفاعت کوم او زما دپاره به حد مقرر کړې شي، زه به خلقو لره د جهنم نه ویستلو سره جنت ته داخل کړم، بیا به زه راشم او داسې به په سجده کښې پریوځم، دریم یا څلورم کرت...... او اوس «د شفاعت د قبلیدو او د جهنم نه ویستلو سره جنت ته د ټولو نه پس» به په جهنم کښې صرف هم هغه خلق باقي پاتې شي کوم چه قرآن منع کړې دی، یعنی مشرکین او کفار ومنافقین چه د هغوی په باره کښې دی چه هغوی ته به بخښنه نه شي کولې، چه د هغوی په جهنم کښې د اوسیدو ذکر په قرآن کریم کښې په صراحت سره موجود دې، امام قتادة به په دې موقع باندې فرمائیل چه د دې نه مراد دا دی، چه په کومو خلقو باندې په جهنم کښې خلود او همیشګی ده.

[٦١٩٨] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ ذَكْوَانَ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ - رضی الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلی الله علیه وسلم - قَالَ: «يَخْرُجُ قَوْمٌ مِنَ النَّارِ بِشَفَاعَةِ مُحَمَّدٍ - صلی الله علیه وسلم - فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، يُسَمَّوْنَ الْجَهَنَّمِيِّينَ».

د سیدنا عمران بن حصین ﷺ نه روایت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : یو جماعت به د جهنم نه دمحمد ﷺ د شفاعت په وجه باندې راوځی، او جنت ته به داخل شی، چه د هغوی نوم په جهنمیین کیخودلې شی.

[٦١٩٩] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ أُمَّ حَارِثَةَ أَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - وَقَدْ هَلَكَ حَارِثَةُ يَوْمَ بَدْرٍ، أَصَابَهُ غَرْبُ سَهْمٍ. فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَلِمْتَ مَوْقِعَ حَارِثَةَ مِنْ قَلْبِي، فَإِنْ كَانَ فِي الْجَنَّةِ لَمْ أَبْكِ عَلَيْهِ، وَإِلاَّ سَوْفَ تَرَى مَا أَصْنَعُ. فَقَالَ لَهَا «هَبِلْتِ، أَجَنَّةٌ وَاحِدَةٌ هِيَ إِنَّهَا جِنَانٌ كَثِيرَةٌ، وَإِنَّهُ فِي الْفِرْدَوْسِ الأَعْلَى».

د سیدنا انس ﷺ نه روایت دي چه د سیدنا حارثه ﷺ مور د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضره شوه، حارثه ﷺ د بدر په جنګ کښې د یو نامعلوم غشی لګیدو د وجې نه شهید شوې وو هغوی راتلو سره اووې، یا رسول الله ﷺ! تاسو ته معلومه ده چه د حارثه سره زما څومره د زړه تعلق دې، که هغه په جنت کښې وی نو زه به په هغه باندې نه ژاړم، ګینې تاسو به اوګورئ چه زه څه کوم، رسول الله ﷺ هغوی ته اوفرمائیل : لیونئ شوې ئې؟ ولې جنت یو دې څه؟ جنتونه خو ډیر دی او حارثه په الفردوس الاعلی (د جنت په اوچته درجه) کښې دې.

وَقَالَ «غَدْوَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ رَوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَقَابُ قَوْسِ أَحَدِكُمْ أَوْ مَوْضِعُ قَدَمٍ مِنَ الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَوْ أَنَّ امْرَأَةً مِنْ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ اطَّلَعَتْ إِلَى الأَرْضِ، لأَضَاءَتْ مَا بَيْنَهُمَا، وَلَمَلأَتْ مَا بَيْنَهُمَا رِيحًا، وَلَنَصِيفُهَا - يَعْنِي الْخِمَارَ - خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا». [ر: ٢٦٣٩، ٢٦٥٤]

دا د ماقبل سند سره متصل دې ...... او رسول الله ﷺ فرمائی چه د الله پاک په لاره کښې یو سحر او یو ماښام د دنیا وما فیها نه غوره دې او په جنت کښې ستاسو د یوې لیندۍ برابر ځائې یا د یو قدم فاصلې ځائې د دنیا وما فیها نه غوره دې او که د جنت د زنانو نه یوه زنانه د زمکې طرف ته راښکاره شی نو ټوله فضاء به منور کړی او ټوله فضاء به د خوشبوئۍ نه ډکه کړی او د هغې صرف لوپټه د دنیا وما فیها نه غوره ده.

[٦٢٠٠] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ النَّبِيُّ - صلی الله علیه وسلم - «لاَ يَدْخُلُ أَحَدٌ الْجَنَّةَ إِلاَّ أُرِيَ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ، لَوْ أَسَاءَ، لِيَزْدَادَ شُكْرًا، وَلاَ يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ إِلاَّ أُرِيَ مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ، لَوْ أَحْسَنَ، لِيَكُونَ عَلَيْهِ حَسْرَةً».

د سیدنا ابوهریرة ﷺ نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : جنت ته چه څوک هم داخل شی، هغه ته به د هغه د جهنم استوګنه هم اوښودلې شی، چه که نافرمانې دې کړې وې (نو [illegible]) هغه نور هم زیات شکر اوکړی او څوک هم چه جهنم ته داخل

شي. هغه ته به د هغه د جنت استوګنه هم ښودلې شي چه که ښه عمل دې کړې وې (نو هلته به درجه ځائې ملاؤ شوې وې)، چه د هغه دپاره دا نظاره د ارمان و افسوس باعث شي.

[٦٢٠١] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- أَنَّهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ «لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لَا يَسْأَلَنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوَّلُ مِنْكَ، لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ، أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. خَالِصًا مِنْ قِبَلِ نَفْسِهِ». [ر: ٩٩]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه ما رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو، یا رسول الله ﷺ! د قیامت په ورځ به ستا د شفاعت سعادت د ټولو نه زیات چاته نصیب کیږي؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: چه اې ابوهریره! زما هم دا خیال وو چه دا حدیث به ستا نه مخکښې زما نه بل څوک نه تپوس کوي، ځکه چه د حدیث متعلق زه ستا ډیر شوق وینم. د قیامت په ورځ باندې به زما د شفاعت سعادت د ټولو نه زیات هغه چاته حاصل وي چا چه ﴿لا اله الا الله﴾ کلمه د زړه په خلوص سره وئیلې وي.

دا حدیث په کتاب العلم کښې په باب الحرص علی الحدیث د لاندې تیر شوې دې.

د شفاعت قسمونه: په دې حدیث کښې د رسول الله ﷺ د شفاعت ذکر دې چه کوم سړې بغیر د څه جبر او اکراه د خپل طرف نه، د زړه په خلوص سره کلمه طیبه لوستلې وي. هغه ته به د رسول الله ﷺ د شفاعت سعادت حاصل وي. رسول الله ﷺ په مختلف مواقع باندې، د مختلفو خلقو دپاره سفارش کوي، قاضي عیاض رحمه الله د هغې پنځه قسمونه لیکلې دي:

① اول شفاعت، شفاعت عظمی دې، دا هغه سفارش دې چه د هغې ذکر په حدیث الباب کښې تیر شوې دې چه په میدان حشر کښې به د حساب دپاره خلق راجمع شي او حساب به نه شروع کیږي، رسول الله ﷺ به سفارش فرمائي او د هغوی سفارش به قبولولې شي. امام نووي رحمه الله فرمائي چه هم دا مقام محمود دې، چه د هغې ذکر د سورة اسراء په آیت کریمه کښې دې: ﴿عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دي چه د رسول الله ﷺ نه د مقام محمود په باره کښې تپوس اوکړې شو نو هغوی اوفرمائیل د دې نه مراد شفاعت دې.

② ډیر خلق به بغیر د حساب نه جنت ته د رسول الله ﷺ په سفارش باندې داخلیږي، دا د شفاعت دویم صورت دې.

③ د ډیرو خلقو به حساب شوې وي او د عذاب مستحق به وي خو د رسول الله ﷺ په سفارش سره به هغوی د عذاب نه بچ کیدلو سره جنت ته لاړ شي.

④ څلورم شفاعت به د هغه خلقو دپاره وي کوم چه به د خپلې ګناه د وجې نه جهنم ته تلې وي، خو د رسول الله ﷺ په شفاعت سره به هغوی د جهنم نه راویستلې شي.

⑤ پنځم شفاعت د جنتيانو د درجاتو سره متعلق دي چه د بعض مومنانو دپاره، په جنت کښې د اوچتو درجاتو والا جنت سفارش به رسول الله ﷺ کوی او د هغوی په سفارش سره به د هغوی درجات زيات شی.(١)

[٦٢٠٢] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنه - قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « إِنِّي لأَعْلَمُ آخِرَ أَهْلِ النَّارِ خُرُوجًا مِنْهَا، وَآخِرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولاً رَجُلٌ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ كَبْوًا، فَيَقُولُ اللَّهُ اذْهَبْ فَادْخُلِ الْجَنَّةَ. فَيَأْتِيهَا فَيُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهَا مَلأَى، فَيَرْجِعُ فَيَقُولُ يَا رَبِّ وَجَدْتُهَا مَلأَى، فَيَقُولُ اذْهَبْ فَادْخُلِ الْجَنَّةَ. فَيَأْتِيهَا فَيُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهَا مَلأَى. فَيَقُولُ يَا رَبِّ وَجَدْتُهَا مَلأَى، فَيَقُولُ اذْهَبْ فَادْخُلِ الْجَنَّةَ، فَإِنَّ لَكَ مِثْلَ الدُّنْيَا وَعَشَرَةَ أَمْثَالِهَا. أَوْ إِنَّ لَكَ مِثْلَ عَشَرَةِ أَمْثَالِ الدُّنْيَا. فَيَقُولُ تَسْخَرُ مِنِّي، أَوْ تَضْحَكُ مِنِّي وَأَنْتَ الْمَلِكُ ». فَلَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ضَحِكَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ، وَكَانَ يُقَالُ ذَلِكَ أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلَةً. [٧٠٧٣]

د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل. زه به پوهيږم چه د اهل جهنم نه به څوک د ټولو نه په آخر کښې راوځی. او په اهل جنت کښې به څوک د ټولو نه آخرى هغې ته داخليږى.

يو سړې به د جهنم نه پړمخې غورځيدلې راوځی. الله پاک به هغه ته وائی چه لاړ شه او جنت ته داخل شه. هغه به د جنت دروازې ته راشی. خو هغه ته به معلومه شی چه جنت ډک شوې دې. پس هغه به واپس راشی. او عرض به کوی، اې زما ربه! ما خو جنت ډک بيا موندلو، الله پاک به بيا هغه ته اوفرمائی: لاړ شه او جنت ته داخل شه، هغه به بيا راشی خو هغه ته به داسې معلوميږی چه جنت ډک شوې دې، هغه به واپس شی او عرض به کوی: اې ربه! ما جنت ډک بيا موندلو. الله پاک به ورته فرمائی: لاړ شه او جنت ته داخل شه، تاته د دنيا او د هغې نه لس چنده زيات جنت درکولې شی. هغه سړې به وائی: ته ما سره ټوقې کوې حال دا چه شهنشاه ئې! ما اوکتل چه په دې موقع باندې رسول الله ﷺ په خندا شو او د هغوی غاښونه مبارک ښکاره شو. او د هغه سړی په باره کښې به وئيلې شی چه: دا په جنت کښې ادنى جنتى دې.

[٦٢٠٣] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ نَوْفَلٍ عَنِ الْعَبَّاسِ - رضى الله عنه - أَنَّهُ قَالَ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - هَلْ نَفَعْتَ أَبَا طَالِبٍ بِشَىْءٍ. [ر: ٣٦٧٠]

د سيدنا عباس رضي الله عنه نه روايت دې چه هغوی د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو، آيا تاسو ابو

---

(١) اوګورئ: نسيم الرياض فى شرح شفاء القاضى عياض، فصل فى تفصيله بالشفاعة والمقام المحمود: ٣/١٩٣-٢٢٠، وارشاد السارى ١٣/٥٦٧

طالب ته څه فائده اورسوله؟

په دې حدیث کښې صرف سوال دې او رسول الله ﷺ چه کوم جواب ورکړې دې هغه پکښې نشته، په کتاب الادب کښې دا روایت تیر شوې دې، په هغې کښې جواب دتې،

پوره حدیث دا دې: ﴿هَلْ نَفَعْتَ أَبَا طَالِبٍ بِشَيْءٍ فَإِنَّهُ كَانَ يَحُوطُكَ وَيَغْضَبُ لَكَ قَالَ نَعَمْ هُوَ فِي ضَحْضَاحٍ مِنْ نَارٍ لَوْلَا أَنَا لَكَانَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾ [1]

یعنی سیدنا عباس رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو چه ابوطالب به ستاسو حفاظت کولو او ستاسو دپاره به په خلقو ته غصه کیدو او خفه کیدو نو آیا تاسو هغوی ته څه فائده اورسوله؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: او! هغه به په معمولی اور کښې وی، که زه نه وې نو هغه به د جهنم په بالکل لاندې حصه کښې وې.

٥٢: باب الصِّرَاطُ جَسْرُ جَهَنَّمَ

پل صراط: ﴿جَسر﴾ (د جیم په فتحې او کسرې سره) پل ته وائی امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د پل صراط ذکر کړې دې کوم چه په جهنم باندې واقع دې او په هغې باندې تیریدلو سره به جنت ته داخله کولې شي، دا پل د ویښته نه زیات نرې دې او د تورې نه زیات تیرهٔ دې. [2] امام فضیل بن عیاض رحمه الله نقل کړی دی چه دا پل د پنځلس زرو کالو په مسافت باندې مشتمل دې، پنځه زره کاله د کوزیدو، پنځه زره کاله د ختلو او پنځه زره کاله ئې د تلو مسافت دې. [3]

[٦٢٠٤] [4] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي سَعِيدٌ وَعَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ أَخْبَرَهُمَا عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. وَحَدَّثَنِي مَحْمُودٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ أُنَاسٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ «هَلْ تُضَارُّونَ فِي الشَّمْسِ، لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ». قَالُوا لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «هَلْ تُضَارُّونَ فِي الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، لَيْسَ دُونَهُ سَحَابٌ». قَالُوا لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ، يَجْمَعُ اللَّهُ النَّاسَ فَيَقُولُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ شَيْئًا فَلْيَتَّبِعْهُ، فَيَتَّبِعُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الشَّمْسَ، وَيَتَّبِعُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الْقَمَرَ،

---

[1]) فتح الباری ٥٤١/١١، ارشاد الساری: ٥٦٩/١٣، عمدة القاری ٢٠١/٢٣

[2]) ارشاد الساری: ٥٧٠/١٣

[3]) ارشاد الساری: ٥٧٠/١٣، نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض. القسم الاول: ٢١٦/٣

[4]) (تضارون) تضرون احدا او یضرکم احد. بمنازعة ومضایقة. (یجیز) یمشی علیه ویقطعه. (به) ای بالجسر الذی علی جهنم، قال اللنووی: مذهب اهل السنة ان رؤیة المومنین ربهم ممکنة. ثم قال: فقد تضافرت الادلة من الکتاب والسنة واجماع الصحابة وسلف الامة علی اثباتها فی الآخرة للمؤمنین، قال العینی: روی فی اثبات الرؤیة حدیث الباب وعن نحو عشرین صحابیا. [١٣٣/٢٣]

وَيَتْبَعُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الطَّوَاغِيتَ، وَتَبْقَى هَذِهِ الأُمَّةُ فِيهَا مُنَافِقُوهَا، فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فِي غَيْرِ الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ. فَيَقُولُونَ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ، هَذَا مَكَانُنَا حَتَّى يَأْتِيَنَا رَبُّنَا، فَإِذَا أَتَانَا رَبُّنَا عَرَفْنَاهُ فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فِي الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ. فَيَقُولُونَ أَنْتَ رَبُّنَا، فَيَتْبَعُونَهُ وَيُضْرَبُ جِسْرُ جَهَنَّمَ». قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُجِيزُ، وَدُعَاءُ الرُّسُلِ يَوْمَئِذٍ اللَّهُمَّ سَلِّمْ سَلِّمْ، وَبِهِ كَلاَلِيبُ مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ، أَمَا رَأَيْتُمْ شَوْكَ السَّعْدَانِ». قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «فَإِنَّهَا مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ، غَيْرَ أَنَّهَا لاَ يَعْلَمُ قَدْرَ عِظَمِهَا إِلاَّ اللَّهُ، فَتَخْطَفُ النَّاسَ بِأَعْمَالِهِمْ، مِنْهُمُ الْمُوبَقُ، بِعَمَلِهِ وَمِنْهُمُ الْمُخَرْدَلُ، ثُمَّ يَنْجُو، حَتَّى إِذَا فَرَغَ اللَّهُ مِنَ الْقَضَاءِ بَيْنَ عِبَادِهِ، وَأَرَادَ أَنْ يُخْرِجَ مِنَ النَّارِ مَنْ أَرَادَ أَنْ يُخْرِجَ، مِمَّنْ كَانَ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، أَمَرَ الْمَلاَئِكَةَ أَنْ يُخْرِجُوهُمْ، فَيَعْرِفُونَهُمْ بِعَلاَمَةِ آثَارِ السُّجُودِ، وَحَرَّمَ اللَّهُ عَلَى النَّارِ أَنْ تَأْكُلَ مِنِ ابْنِ آدَمَ أَثَرَ السُّجُودِ، فَيُخْرِجُونَهُمْ قَدِ امْتُحِشُوا، فَيُصَبُّ عَلَيْهِمْ مَاءٌ يُقَالُ لَهُ مَاءُ الْحَيَاةِ، فَيَنْبُتُونَ نَبَاتَ الْحِبَّةِ فِي حَمِيلِ السَّيْلِ، وَيَبْقَى رَجُلٌ مُقْبِلٌ بِوَجْهِهِ عَلَى النَّارِ فَيَقُولُ يَا رَبِّ قَدْ قَشَبَنِي رِيحُهَا وَأَحْرَقَنِي ذَكَاؤُهَا، فَاصْرِفْ وَجْهِي عَنِ النَّارِ فَلاَ يَزَالُ يَدْعُو اللَّهَ. فَيَقُولُ لَعَلَّكَ إِنْ أَعْطَيْتُكَ أَنْ تَسْأَلَنِي غَيْرَهُ. فَيَقُولُ لاَ وَعِزَّتِكَ لاَ أَسْأَلُكَ غَيْرَهُ. فَيَصْرِفُ وَجْهَهُ عَنِ النَّارِ، ثُمَّ يَقُولُ بَعْدَ ذَلِكَ يَا رَبِّ قَرِّبْنِي إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ. فَيَقُولُ أَلَيْسَ قَدْ زَعَمْتَ أَنْ لاَ تَسْأَلَنِي غَيْرَهُ، وَيْلَكَ ابْنَ آدَمَ مَا أَغْدَرَكَ. فَلاَ يَزَالُ يَدْعُو. فَيَقُولُ لَعَلِّي إِنْ أَعْطَيْتُكَ ذَلِكَ تَسْأَلُنِي غَيْرَهُ. فَيَقُولُ لاَ وَعِزَّتِكَ لاَ أَسْأَلُكَ غَيْرَهُ. فَيُعْطِي اللَّهَ مِنْ عُهُودٍ وَمَوَاثِيقَ أَنْ لاَ يَسْأَلَهُ غَيْرَهُ، فَيُقَرِّبُهُ إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ، فَإِذَا رَأَى مَا فِيهَا سَكَتَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَسْكُتَ، ثُمَّ يَقُولُ رَبِّ أَدْخِلْنِي الْجَنَّةَ. ثُمَّ يَقُولُ أَوَلَيْسَ قَدْ زَعَمْتَ أَنْ لاَ تَسْأَلَنِي غَيْرَهُ، وَيْلَكَ يَا ابْنَ آدَمَ مَا أَغْدَرَكَ فَيَقُولُ يَا رَبِّ لاَ تَجْعَلْنِي أَشْقَى خَلْقِكَ. فَلاَ يَزَالُ يَدْعُو حَتَّى يَضْحَكَ، فَإِذَا ضَحِكَ مِنْهُ أَذِنَ لَهُ بِالدُّخُولِ فِيهَا، فَإِذَا دَخَلَ فِيهَا قِيلَ تَمَنَّ مِنْ كَذَا. فَيَتَمَنَّى، ثُمَّ يُقَالُ لَهُ تَمَنَّ مِنْ كَذَا. فَيَتَمَنَّى حَتَّى تَنْقَطِعَ بِهِ الأَمَانِيُّ فَيَقُولُ لَهُ هَذَا لَكَ وَمِثْلُهُ مَعَهُ». قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ وَذَلِكَ الرَّجُلُ آخِرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولاً. قَالَ وَأَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ جَالِسٌ مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ، لاَ يُغَيِّرُ عَلَيْهِ شَيْئًا مِنْ حَدِيثِهِ حَتَّى انْتَهَى إِلَى قَوْلِهِ «هَذَا لَكَ وَمِثْلُهُ مَعَهُ». قَالَ أَبُو سَعِيدٍ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «هَذَا لَكَ وَعَشَرَةُ أَمْثَالِهِ». قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ حَفِظْتُ «مِثْلُهُ مَعَهُ». [ر: ٧٧٣]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه څه خلقو عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! آيا د قيامت په ورځ باندې به مونږ خپل رب ليدلې شو؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: آيا د نمر په کتلو کښې څه تکليف وی چه کله په هغه باندې وريځ نه وی؟

صحابه کرامو رضي الله عنهم عرض اوکړو: نه يا رسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ تپوس اوکړو: آيا که چه وريځ نه وی نو تاسو ته د څوارلسمې د سپوږمۍ په ليدو کښې څه تکليف وی؟ صحابه

کرامو رضی الله عنهم عرض اوکړو : نه یا رسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ اوفرمائیل : بس به تاسو هم دغه شان په قیامت کښې خپل رب وینئ.
الله پاک به خلق راجمع کړی چه په تاسو کښې چه چا د کوم څیز عبادت کولو هغه دې هغې پسې روان شي. پس کومو خلقو چه د نمر عبادت کولو هغوی به په هغه پسې روان شي. چا چه د سپوږمۍ بندګی کوله هغوی به په هغې پسې روان شي. چا چه د بتانو بندګی کوله هغوی به په هغوی پسې روان شي. او په آخر کښې به د امت باقي پاتې شي. په دوی کښې به د منافقانو جماعت هم وی. هغه وخت به الله پاک هغوی ته په داسې صورت کښې راشي کوم چه به هغوی پیژنی نه. او الله پاک به ورته وائي زه ستاسو رب یم. خلق به وائي مونږ ستا نه په الله پاک پورې پناه غواړو مونږ دلته یو او زمونږ رب به مونږ ته راځي. چه کله زمونږ رب راشي نو مونږ به ئې اوپیژنو.
پس الله پاک به هغوی ته په داسې صورت کښې راشي کوم چه به هغوی اوپیژنی. او فرمائی به چه زه ستاسو رب یم. خلق به وائی ته زمونږ رب ئې، او بیا به په هغه پسې روان شي او د جهنم پل به جوړ کړې شي. رسول الله ﷺ فرمائی چه زه به د ټولو نه اولنې سړې یم کوم چه به په دې پل باندې تیریږی. او هغه ورځ به د رسولانو دا دعا وی : اې الله : سلامتی راکړه. سلامتي راکړه. او د دې پل سره به د مارکونډو د ازغنو په شان ازغی لګیدلي وی. تاسو د مارکونډو ازغی لیدلي دی؟ صحابه کرامو رضی الله عنهم عرض اوکړو : ولې نه یا رسول الله ﷺ: رسول الله ﷺ اوفرمائیل : نو هغه ازغی به د مارکونډئ د ازغو په شان وی. خو د هغې پلن والې او اوږد والې د الله پاک نه سوا چاته هم نه دې معلوم. هغه به خلق د هغوی د اعمالو مطابق اونیسی او دغه شان به په هغوی کښې بعض خو د خپل عمل د وجې نه هلاک شي او د بعض بدنونه به د اوری د دانې برابر کټ شوې وی. بیا به هغه خلاصې بیا مومی.
آخر چه کله الله پاک د خپلو بندګانو ترمینځه د فیصلې کولو نه فارغ شي او د جهنم نه د هغوی راویستل غواړی د کومو د راویستلو چه د الله پاک اراده وی. یعنی هغه خلق چا چه د ﴿ لا اله الا الله ﴾ ګواهی ورکړې وی، نو الله پاک به فرشتو ته حکم ورکړی چه هغوی دې داسې افراد د جهنم نه راوباسی، فرشتې به هغوی د سجدو د نخښو نه اوپیژنی. ځکه چه الله پاک په اور باندې حرام کړې ده چه د ابن ادم د بدن د سجدې نخښې ختم کړی.
پس فرشتې به هغه خلق راوباسی، دوی به سوزیدو سره سکاره شوې وی. بیا به په هغوی باندې اوبه اچوی کومو ته چه ﴿ ماء الحیاة ﴾ (د ژوند اوبه) وئیلې شي هغه وخت به هغوی تروتازه شي. لکه د سیلاب په ختو کښې د راوړې دانې تیغ چه راوتو کیږی.
یو سړې به داسې باقي پاتې شي چه د هغه مخ به د جهنم طرف ته وی او هغه به وائی: اې زما ربه! د دې لمبو زه سیزلې یم او د دې تیزئ زه سیزلې یم، زما مخ د اور نه بل طرف ته واړوه. هغه به هم دغه شان د الله پاک نه غوښتنه کوی، آخر به ورته الله پاک اوفرمائی : که زه ستا دا مطالبه پوره کړم نو د بل څیز غوښتنه شروع کړې. هغه سړې به عرض اوکړی نه: ستا په عزت مې دې قسم وی د دې نه سوا به بل څیز نه غواړم!

پس د هغه مخ به د جهنم نه بل طرف ته واړولې شي. اوس به د دې نه پس هغه وائی. اې زما ربه: ما د جنت دروازې ته ورنزدې کړه. الله پاک به ورته فرمائی: تا اوس دا خبره نه وه کړې چه د دې نه سوا به بل څيز نه غواړې؟. افسوس! د ادم ځويه! د څومره وعده خلافی کوئ.
بيا هغه برابر هم دغه شان غوښتنه کوی. او آخر به ورته الله پاک وائی چه که زه ستا دا دعا پوره کړم نو ته به د دې نه علاوه د بل څيز غوښتنه کوې. هغه به وائی چه نه! ستا په عزت مې دې قسم وی زه به د دې نه سوا بل څيز هم نه غواړم. هغه به د الله پاک سره عهد او لوظ کوی. چه د دې نه سوا به بل يو څيز هم نه غواړم. پس الله پاک به هغه د جنت دروازې ته ورنزدې کړی. چه کله هغه د جنت دننه نعمتونو ته اوګوری نو د څومره مودې پورې چه الله پاک غواړی هغه سړې به هم خاموش وی. بيا به وائی، اې زما ربه! ما جنت ته داخل کړه. الله پاک به ورته فرمائی: تا نه وو وئيلی چه ته به د دې نه علاوه بل څيز نه غواړې. افسوس اې ابن ادم! ته څومره لوظ ماتونکې ئې. هغه سړې به عرض اوکړی: اې الله! ما په خپل مخلوق کښې د ټولو نه بدبخته مه جوړوه. هغه به برابر دا دعا کوی. تردې چه الله پاک به اوخاندی: چه کله الله پاک اوخاندی نو هغه ته به جنت ته د تلو اجازت هم ملاؤ شی
چه کله هغه جنت ته دننه لاړ شی نو هغه ته به اووئيلې شی چه د فلانی څيز خواهش اوکړه. پس هغه به د هغې خواهش کوی. د دې نه پس به ورته بيا اووئيلې شی چه د فلانی څيز خواهش اوکړه. پس هغه به بيا دهغې خواهش اوکړی. تردې چه د هغه خواهشات به ختم شي د دې نه پس به هغه ته اووئيلې شی چه ستا دا ټول خواهشات پوره کولې شی او هم دومره درته نور نعمتونه هم درکولې شی.
سيدنا ابوهريره رضي الله عنه فرمائی چه هغه سړې به جنت ته د ټولو نه آخری داخليدونکې وی.
عطاء بن يزيد رحمه الله فرمايی چه سيدنا ابوسعيد رضي الله عنه هم دې وخت کښې د ابوهريره رضي الله عنه سره ناست وو او هغوی د ابوهريره رضي الله عنه په حديث کښې هيڅ قسم تصحيح او تبديلی اونکړه. خو چه کله سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د حديث دې ټکې ته راورسيدلو چه ستا دا ټول خواهشات پوره کولې شی او هم دومره نور نعمتونه درکولې شی! نو ابوسعيد رضي الله عنه اوفرمائيل چه ما د رسول الله ﷺ نه اوريدلې وو چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ستا دا ټول خواهشات پوره کولې شی او د دې نه لس چنده نور هم درکولې شی. سيدنا ابوهريره رضي الله عنه فرمايی چه ماته تر د ﴿ومثله معه﴾ (پس هم دومره) الفاظ ياد دی.

د سند وضاحت: امام بخاری رحمه الله دا حديث په دوه طريقو سره نقل کړې دې او دواړه طريق په امام زهری رحمه الله باندې تلو سره جمع کيږی.

① په اول طريق کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ ابواليمان (حکم بن نافع) دې. د هغوی شيخ شعيب بن ابی حمزة دې او هغوی د امام زهری رحمه الله نه نقل کوی. د امام زهری رحمه الله دوه شيوخ دی. سعيد بن المسيب. او عطاء بن يزيد په دې طريق کښې د امام بخاری او امام زهری رحمهما الله ترمينځه صرف دوه واسطې دی.

② دويم طريق د امام بخاری رحمه الله شيخ محمود بن غيلان دې، د هغوی شيخ عبدالرزاق بن

همام او د هغوی شیخ معمر بن راشد دې او معمر. د امام زهری رحمه الله نه نقل کوی او امام زهری رحمه الله د عطاء بن یزید نه روایت کوی، په دې طریق کښې : امام زهری رحمه الله یو شیخ دې، په اول طریق کښې دوه وو، دغه شان په دې طریق کښې : امام بخاری او امام زهری ترمینځه درې واسطې دی، په اول طریق کښې دوه واسطې وې، د حدیث الفاظ هم د دې دویم طریق دی. (١)

قوله: ﴿وبه كَلاَلِيبُ مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ﴾: ﴿كلاليب﴾ : د ﴿كلوب﴾ (بروزن تنور) جمع ده. زنبور، ازغنو والا، اوسپنه، ازغې، د ﴿به﴾ ضمیر د جسر طرف ته راجع دې. سعدان : (د سین په فتحې سره) دا یو ازغنو والا بوټئ دې (مونږ ورته مارکوندئ وایو) ﴿شَوْك﴾ : ازغنه، ابن عربی رحمه الله فرمائی چه د دنیا نفسانی خواهشات به د هغه ازغنو په صورت کښې ظاهر شی چه د هغې طرف ته په حدیث کښې اشاره اوکړې شوه. ﴿حفت النار بالشهوات﴾ (٢)

قوله: ﴿مِنْهُمُ الْمُوبَقُ بِعَمَلِهِ وَمِنْهُمُ الْمُخَرْدَلُ﴾: ﴿موبق﴾ د باب افعال نه د اسم مفعول صیغه ده، هلاک کړې شوې سړې، ﴿المخردل﴾ : زخمی شوې سړې چه د هغې اندامونه د اوری د دانې برابر واړهٔ واړهٔ غوڅ شوې وی، پس علامه کرمانی رحمه الله فرمائی :

﴿المخردل : المصروع، وما تقطع اعضاؤه ای جعل كل قطعة منه بمقدار خردلة﴾ (٣) د دې نه هغه مومن مراد دې کوم چه ګناهګار وی.

﴿امْتُحِشُوا﴾ : دا د ماضی مجهول صیغه ده او معروفه هم استعمالیږی، سوزیدلې به وی. علامه ابن اثیر رحمه الله لیکی : ﴿ای احترقوا، والمحش : احتراق الجلد، وظهور العظم﴾ (٤)

قوله: ﴿قَدْ قَشَبَنِي رِيحُهَا﴾: ﴿تشب﴾ معنی تکلیف ورکول او د بد لګیدو ده، یعنی د دې هوا ماته تکلیف راکوی، ذکاء : ګرمی، تاؤ. (٥)

قوله: ﴿فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فِي الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ﴾: په دې حدیث کښې دی چه د قیامت په ورځ به الله پاک په خپل صورت کښې راځی. صورت د جسم د لوازماتو نه دې او الله پاک د جسم او د لوازم نه پاک او منزه دې، دې صفاتو ته متشابهات وائی او د اهل علم په دې کښې اختلاف دې، دلته په دې باندې نسبتا تفصیلی بحث کولې شی!

مسئله د الله پاک د صفاتو: په قرآن او حدیث کښې د الله پاک دپاره ډیر داسې اوصاف دی چه

---

(١) فتح البارى ٥٤٣/١١، ارشاد السارى : ٥٧٠/١٣، عمدة القارى ٢٠٣/٢٣
(٢) ارشاد السارى : ٥٧٣/١٣
(٣) شرح الكرمانى : ٦١/٢٣، وعمدة القارى : ٢٠٦/٢٣
(٤) النهاية : ٦٣٨/٢
(٥) د لغاتو د تحقيق دپاره اوګورئ : شرح الكرمانى : ٦١/٢٣-62

د هغې په خپله حقیقي معنی کښې د الله پاک دپاره ثابتول صحیح نه دی ځکه چه هغه د جسم او د جسم د لوازم نه دی او الله پاک د جسم او د هغې د هر قسم لوازم نه پاک او منزه دې، مثلاً : ید. وجه. ساق. ذات. استواء علی العرش. فوق. تحت. وغیره. ډیر داسې الفاظ په قرآن او حدیث کښې د الله پاک دپاره استعمال شوي دی.
دا ټول کلمات په خپله ظاهري او حقیقي معنی باندې محمول کول بعض خلقو د الله پاک دپاره ثابت منلي دي او دا عقیده ئې اختیار کړې ده چه د الله پاک دپاره هم دغه شان ید، وجه او ساق دی څنګه د مخلوق دپاره دی، دا یو باطل عقیده ده کوم ته چه فرقه مجسمه او مشبه اختیار کړې ده. [1]
د دې بالمقابل، یوې بلې ډلې، د الله پاک دا اوصاف او صفات رد کړي دی، د هغې د اصل نه انکار کولو سره، د دې اوصافو مجازي معنی بیان کړې دی او وائي چه د دې اوصاف هم دا مجازي معنی یقیني طور باندې مراد دی؛ دې فرقې ته معتزله او معطله وئیلې شي. [2]
د اهل سنت مسلک: د اهل السنت والجماعت مسلک دا دې چه د الله پاک دپاره دا اوصاف په قرآن او حدیث کښې ثابت دی او الله پاک د جسم، د جسم د لوازمو او د مخلوق سره د هر قسم مشابهت نه پاک او منزه دې، لکه چه د الله پاک ارشاد دې : ﴿لیس کمثله شیئ﴾ خو د دې اجماعي عقیدې نه پس د نصوص او صفات په باره کښې تعبیر او تشریح یو اختلاف په اهل السنت والجماعت کښې موندلې شي چه هغې لره تاسو په درې مسلکونو کښې تقسیم کولې شئ :
① **اول مسلک** : د جمهور علماء اهل سنت مسلک دا دې چه دا نصوص د هغه متشابهاتو نه دی. چه د هغې معنی صرف الله پاک ته معلومه ده او مونږ هغې لره د ثابت منلو نه پس، د هغې حقیقي یا مجازي معنی بیانول نه متعین کوو، دا متشابه المعنی هم دی او متشابه الکیفیة هم دی. ﴿ومایعلم تاویله الا الله﴾ یعنی د دې تفسیر صرف الله پاک ته معلوم دې، دا مسلک د تفویض دې او هم دا د جمهور متقدمین اهل السنت او ائمه اربعه مسلک دې. [3]
② **دویم مسلک** : دا دې چه دا نصوص په خپل حقیقت باندې دی، د الله پاک طرف ته نسبت کولو سره، د الله پاک شایان شان چه کومه حقیقي معنی د دې کیدې شي هم هغه مراد دی، د دې کیفیت، کنه او صورت به څه وی؟ دا معلومه نه ده، یعنی دا نصوص او صفات معلوم المعنی او متشابه الکیفیة دی، هم د دې مسلک وضاحت کښې مشهور مقوله وئیلې شوې ده. ﴿الاستواء معلوم، والکیف مجهول، والسؤال عنه بدعة ....او ...... الاستواء غیر مجهول، والکیف غیر

---

[1]) اوګورئ : شرح المقاصد : ۳۴/۳، المقصد الخامس فی الالهیات، فصل فی التنزیهات، واصول فخر الاسلام البزدوی : ۹۴/۱، والمسامرة : ٤٤-55

[2]) کشف الاسرار عن اصول فخر الاسلام : ۹۴/۱-۹۵، ومجموع فتاوی ابن تیمیة، کتاب الاسماء والصفات، ۲۸/۵، ٤۷۰، والتمهید لابن عبدالبر : ۱٤۵/۷

[3]) اوګورئ : تحفة الاحوذی، ابواب صفة الجنة، باب ما جاء فی خلود اهل الجنة : ۳۳۷/۳

معقول، والایمان به واجب﴾ د امام مالک او د هغوی د استاذ ربیعه بن ابی عبدالرحمن ﷫ طرف ته دا مقوله منسوب ده. [۱]

په حقیقت کښې دا مسلک هم مسلک د تفویض دې خو په دویمه مرحله کښې، د اول مسلک قائلین د دې صفاتو په باره کښې د شروع نه د تفویض خبره کوی چه د دې حقیقی یا مجازی معنی مونږ ته نه ده معلوم، صرف د الله پاک به علم کښې ده. د دوېم مسلک قائلین وائی چه دا په حقیقی معنی کښې دی، اوس د الله پاک طرف ته ددې نسبت کولو سره، چه ددې کنه او حیثیت به څه وی، هغوی وائی چه مونږ ته نه دې معلوم. د دې علم صرف الله پاک ته دې.

دریم مسلک: د اهل سنت والجماعت دریم مسلک دا دې چه د صفات او نصوص داسې مجازی معنی بیان کړې شی کومې چه د الله پاک شایان شان وی او لفظ کښې د هغه معنی د مراد کولو گنجائش وی، مثلا د ید نه قدرت، د وجه نه ذات او استواء نه استیلاء مراد اخستلې کیدې شی. دې مسلک ته مسلک تاویل وائی او اکثر متاخرین اهل سنت هم دا مسلک اختیار کړې دې. خو چه کومه مجازی معنی مراد کولې شی هغه یقینی او قطعی نه وی او نه هغوی په هغې باندې د جزم عقیده ساتی، بلکه هغه د ظن او احتمال په درجه کښې وی. یعنی د ید تاویل په قدرت سره کولو باندې وائی چه دا د تاویل او احتمالی تفسیر په درجه کښې دی، د ید نه یقینی او حتمی طور په نصوص کښې قدرت مراد دې. د دې عقیده هغوی نه ساتی. [۲]

پس علامه ابن الهمام په خپل مشهور کتاب المسایرة فی العقائد المنجیة فی الاخرة کښې لیکی:

﴿ انه تعالی استوی علی العرش: مع الحکم بانه لیس کاستواء الاجسام علی الاجسام من التمکن والمماسة، والمحاذاة، بل بمعنی یلیق به هو سبحانه اعلم به، وحاصله وجوب الایمان بانه استوی علی العرش مع نفی التشبیه، فاما کون المراد انه استیلاؤه علی العرش فامر جائز الارادة، اذ لا دلیل علی ارادته عینا، فالواجب علینا ما ذکرنا، واذا خیف علی العامة عدم فهم الاستواء اذا لم یکن بمعنی الاستیلاء الا باتصال ونحوه من لوازم الجسمیة وان لا ینفوه، فلا بأس بصرف فهمهم الا الاستیلاء، فانه قد ثبت اطلاقه وارادته لغة ......وعلی نحو ما ذکرنا کل ما ورد مما ظاهره الجسمیة فی الشاهد کالاصبع، والقدم، والید، فان الید وکذا الاصبع وغیره صفة له تعالی لا بمعنی الجارحة، بل علی وجه یلیق به وهو سبحانه اعلم به، قد نؤول الید

---

[۱]) اوګورئ: مجموع فتاوی ابن تیمیة، کتاب الاسماء والصفات: ۲۳/۵

قال ابن عبدالبر فی التمهید: ۱۴۵/۷: أهل السنة مجمعون علی الإقرار بالصفات الواردة کلها فی القرآن والسنة والإیمان بها وحملها علی الحقیقة لا علی المجاز إلا أنهم لا یکیفون شیئا من ذلک.

هم دغه شان اوګورئ: دار العلوم دیوبند ...... مدرسة فکریة، باب التوحید: ۵۴۵. (مقالة سماحة العلامة مولانا محمد تقی العثمانی حفظه الله ورعاه)

[۲]) فتح الباری، کتاب التوحید، باب ما یذکر فی الذات: ۱۶۹/۱۳

والاصبع بالقدرة، والقهر لما ذكرنا من صرف فهم العامة من الجسمية وهو ممكن ان يراد، ولا يجزم بارادته خصوصا على قول اصحابه انها من المتشابهات وحكم المتشابه انقطاع رجاء معرفة المراد منه في هذا الدار والا لكان قد علم﴾ [1]

يعني: مونږ په استواء على العرش باندې ايمان راوړو. د دې خبرې د حکم سره چه د الله پاک استواء د بدنونو سره استواء کولو په شان نه ده چه په يو مکان کښې کينې، د مس کولو يا مقابل کيدلو معنى لري. بلکه د داسې معنى په اعتبار سره دې کومه چه د الله پاک د شان لائق وی. په کوم چه د هغه نه سوا څوک هم نه پوهيږي. حاصل دا چه په استواء على العرش باندې ايمان راوړل د تشبيه د نفى سره واجب دى. او د دې نه مراد استيلاء هم اخستلې کيدې شى خو په دې هيڅ دليل نشته او چونکه د عام خلقو په باره کښې ويره وه چه هغوى چرته د استواء نه هغه معنى مراد نه کړى کومه چه د جسم په لوازم کښې ده. په دې وجه د هغوى فکر او سوچ د جسميت د طرف نه د اړولو دپاره د استواء على العرش معنى استيلاء راځى. هم دا مسلک به د هغه ټولو نصوصو او الفاظو په باره کښې اختيارولې شى کوم چه ظاهرا د جسم دپاره استعماليږى. لکه اصبع، قدم او يد دى. پس يد د الله پاک صفت دې خو د جارحة په معنى کښې نه دې بلکه د الله پاک طرف ته نسبت کولو سره چه کومه شايان شان معنى ده هم هغه مراد ده. د يد او اصبع تاويل په قدرت او قهر سره هم کړې شوې دې دا امکانى معنى خو کيدې شى خو يقينى اوختمى معنى نه ده، خاص کر زمونږ د اصحابو (يعنى اشاعره او ماتريدية) په نزد دا د متشابهاتو نه دى او د متشابهاتو حکم دا دې چه په دې دنيا کښې د دې د مراد يقينى طور د معرفت اميد نه شى کيدلې، ګينې د دې معنى به ټولو ته معلومه وې.

بهر حال دا درې واړه مسلکونه د اهل سنت والجماعت دى.

دا ټول په دې خبره باندې متفق دى چه دا نصوص او اوصاف د الله پاک دپاره ثابت دى.

دا ټول په دې متفق دى چه د انسانانو او مخلوق طرف ته نسبت کولو سره چه د دې الفاظو کومه معنى ده. د الله پاک طرف ته نسبت کولو سره هغه معانى نه دى مراد.

دا ټول په دې خبره باندې متفق دى چه الله پاک د جسم، لوازم جسم او مخلوق سره د هر قسم مشابهت نه بالکل پاک او منزه دې. ﴿ليس کمثله شئ وهو السميع العليم﴾ [2]

مولانا عبدالحى لکهنوى رحمه الله دويم مسلک ته د اکثر علماء او دريم مسلک ته د اکثر متاخرين متکلمين مذهب وئيلې دې، پس مولانا په خپله يو فتوى کښې ليکى:

په دې باب کښې د علماء کرامو څو مسلکونه دى، يو مسلک د تاويل چه استواء په معنى د استيلاء او يد په معنى د قدرت او وجه په معنى د ذات ده. وعلى هذا القياس او هم دا مختار

[1]) المسايرة فى العقائد المنجية فى الاخرة : ٤٤-٤٨

[2]) سورة الشورى : ١١

مسلک دې د متاخرين متکلمينو. دويم مذهب : **تشابه في المعنی وفي الکيفية.** دريم مسلک معلوم المعنی متشابه الکيفية او حق په دې کښې مسلک ثالث دې او هم دا مذهب دې د صحابه کرامو او تابعين او ائمه مجتهدينو او د محدثينو او محققيينو فهقاء کرامو او اصولينو [1]

راجح او محتاط مسلک : خو حقيقت دا دې چه اکثر علماء کرامو اول مسلک اختيار کړې دې کوم چه په مسلک تفويض سره مشهور دې او هم هغه مسلک د ټولو نه زيات اسلم او محتاط مذهب دې :

★..... پس امام ترمذي رحمه الله په سنن ترمذي کښې فرمائي :

﴿قَدْ رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ -صلی الله عليه وسلم- رِوَايَاتٌ كَثِيرَةٌ مِثْلُ هَذَا مَا يُذْكَرُ فِيهِ أَمْرُ الرُّؤْيَةِ أَنَّ النَّاسَ يَرَوْنَ رَبَّهُمْ وَذِكْرُ الْقَدَمِ وَمَا أَشْبَهَ هَذِهِ الأَشْيَاءَ وَالْمَذْهَبُ فِي هَذَا عِنْدَ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنَ الأَئِمَّةِ مِثْلِ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ وَمَالِكِ بْنِ أَنَسٍ وَابْنِ الْمُبَارَكِ وَابْنِ عُيَيْنَةَ وَوَكِيعٍ وَغَيْرِهِمْ أَنَّهُمْ رَوَوْا هَذِهِ الأَشْيَاءَ ثُمَّ قَالُوا تُرْوَى هَذِهِ الأَحَادِيثُ وَنُؤْمِنُ بِهَا وَلاَ يُقَالُ كَيْفَ وَهَذَا الَّذِي اخْتَارَهُ أَهْلُ الْحَدِيثِ أَنْ تُرْوَى هَذِهِ الأَشْيَاءُ كَمَا جَاءَتْ وَيُؤْمَنُ بِهَا وَلاَ تُفَسَّرُ وَلاَ تُتَوَهَّمُ وَلاَ يُقَالُ كَيْفَ وَهَذَا أَمْرُ أَهْلِ الْعِلْمِ الَّذِي اخْتَارُوهُ وَذَهَبُوا إِلَيْهِ﴾ [2]

يعنی : د الله پاک د ليدو په باره کښې داسې ډير روايات راغلی دی چه خلق به (په آخرت کښې) د الله پاک ديدار کوی، هم دغه شان د قدم وغيره الفاظ هم راغلې دی. په دې سلسله کښې سفيان ثوری، امام مالک بن انس، سفيان بن عيينة او وکيع وغيره حضرات أئمه اهل علم مسلک دا دې چه د دې احاديثو دې روايت اوکړې شی. په دې باندې دې ايمان راوړې شی او د کيفيت په باره کښې دې تپوس اونکړې شی چه د دې صورت او کيفيت به څه وی. حضرات محدثينو هم دا مسلک اختيار کړې دې چه دا احاديث څنګه راغلې دی، هم هغه شان دې په دې باندې ايمان راوړلې شی، د هغې دې نه تفسير اوکړې شی نه دې تجسيم لره موهم معنی مراد کړې شی او نه دا اووئيلې شی چه د دې کيفيت به څه وی، د اهل علم هم دا مسلک دې.

★..... د سفيان به عيينة او امام محمد رحمهما الله نه منقول دی :

﴿ ما وصف الله تبارك وتعالی بنفسه في كتابه، فقراءته تفسيره، ليس لاحد ان يفسره بالعربية ولا بالفارسية﴾ [3]

★..... امام وکيع بن الجراح رحمه الله فرمائي :

---

[1]) مجموعة الفتاوی عبدالحی : ۳۹/۱۰

[2]) سنن الترمذي، ابواب صفة الجنة، باب ما جاء في خلود اهل الجنة، رقم الحديث : ۲۵۵۷

[3]) كتاب الاسماء والصفات للبيهقي : ۳۱٤، (قلت : وروی الدارقطني بسنده عن سفيان بن عيينة لما سئل عن أحاديث الصفات فقال: هی كما جاءت نقر بها ونحدث بلا كيف (ق ٥ /۲). فالمراد من قول سفيان الأول إنما هو نفي الكيفية فقط)

﴿ ادركت اسماعيل بن ابى خالد، وسفيان، ومسعرايحدثون بهذه الاحاديث ولايفسرون شيئا ﴾ [1]
يعني ما اسماعيل بن ابى خالد، سفيان ثوری او مسعر اوليدل چه هغوی به دا احاديث بيانول خو د يو څيز به ئې هم تفسير نه كولو.

★.... هم د دې مسلک په باره كښې علامه طيبى رحمه الله فرمائى : هذا هوالمذهب المعتمد، وبه يقول السلف الصالح [2] يعنى هم دا مذهب قابل اعتماد دې، او سلف صالحين هم د دې قائل دی.

★.... او علامه ابن الجوزی رحمه الله فرمائی :

﴿ أكثر السلف يمتنعون من تأويل مثل هذا ويمرونه كما جاء وينبغي أن يراعى في مثل هذا الامرار اعتقاد أنه لا تشبه صفات الله صفات الخلق ومعنى الامرار عدم العلم بالمراد منه مع اعتقاد التنزيه ﴾ [3]
يعنى حضرات سلف كښې اكثرو په داسې صفاتو كښې د تاويل نه منع كوله او څنګه چه راغلی وو او څنګه دا وارد دی، هم دغه شان به ئې هغه تيرول، د دې عقيدې د رعايت سره چه د الله پاک اوصاف د مخلوق د اوصافو سره مشابهت نه ساتی، د امرار يعنى تيرولو معنى دا ده چه د تنزيه عقيده ساتلو سره چه د هغې د مراد په باره كښې لا علم كيدل

څو اهم خبرې: د اهل حق په دې درې واړو مسلكونو باندې د ځان پوهه كولو نه پس څو خبرې د صفات متشابهات په باره كښې په ذهن كښې اوساتئ!

★... په دې درې مذاهبو كښې د چا مسلک ته هم بالكليه غلط او باطل نه شی وئيلی كيدې، په قرآن او حديث كښې د هر يو مسلک دپاره د تعبير بهر حال ګنجائش دې، خو اول مسلک اسلم او محتاط دې او هم هغه مسلک د جمهور علماء او ائمه اربعه دې لكه چه واضح كړې شوې ده.

★... په عالم اسلام كښې، د يوې اوږدې مودې نه په دې مسئله كښې مناظرې او بحثونه كيږی او ډير كرته د دواړو طرفونو نه غلو او تجاوز هم كيدلو او دا سلسله تر اوسه پورې جاری ده حال دا چه ذكر كړې شوې متفق عليه امور نه پس دا اختلاف څه دومره وزنی حيثيت نه لری او تقريبا د تعبير اختلاف پاتې كيږی خو د مناظرې ماحولونو د دې نه يو هوا جوړه كړې ده اود طرفين د بعض حضراتو د طرف نه غلو كيدله.

پس اكثر متاخرين متكلمين اهل سنت د تاويل مسلک اختيار كړې دې چه چرته عوام دې صفاتو لره په عام حقيقى معنو كښې اخستلو سره د مجسمه مسلک اختيار نه كړی، دې ځائې پورې خو صحيح ده خو د دې مسلک بعض غالى حضرات، حق صرف هم دا مسلک ګڼړی، بلكه د متقدمين مسلک تفويض لره هم په مسلک تاويل كښې د اچولو سعى كوى او وائى چه د هغوى مسلک په تاويل اجمالى باندې مشتمل دې. حال دا چه متقدمين

---

[1] التمهيد لابن عبدالبر : ۱۴۹/۷
[2] فتح البارى، كتاب التوحيد، باب قول الله تعالى : ولتصنع على عينى : ۴۷۸/۱۳
[3] فتح البارى، ۴۰/۶، كتاب الجهاد، باب الكافر يقتل المسلم، رقم الحديث : ۲۸۶۶

مطلقا تاويل نه کوي. نه اجمالي، نه تفصيلي. بلکه تفويض خپلوي.

د سلفي حضراتو تشدد ★ ..... دويم طرف ته سلفي حضرات او غير مقلدين تاويل کونکي په حق باندې نه ګڼړي او هغوي ته معطله وئيلو سره هغوي ګمراه ګڼړي. په دې سلسله کښې هغوي د مقالو او مضامينو يو انبار لګولې دې او داسې محسوسيږي چه د تعبيري اختلاف دا اجتهادي مسئله د عالم اسلام د ټولو نه لويه مسئله ده. د فتح الباري چه کومه نوې نسخه راغلې ده. په هغې کښې چه حافظ ابن حجر رحمه الله په صفات متشابهات کښې کوم کوم ځائې د علماء او ائمه کرامو تاويلي اقوال نقل کړي دي. يو سلفي اهل قلم زهير شاويش صاحب. په هغه مقاماتو باندې ډير په اهتمام سره حاشيه لګوي چه دا تاويل صحيح نه دې او خپل مسلک ذکر کوي، مثلا حافظ ابن حجر رحمه الله دلته په کتاب الرقاق کښې د يو حديث تشريح کولو سره فرمائيلي دي چه د الله پاک د رضا مطلب. د الله پاک د خير اراده کول دي او د سخط الله مطلب د شر اراده کول دي. بعض علماء کرامو د الله پاک د رضا او د سخط دا مطلب بيان کړې دې، په دې باندې دا سلفي ليکي:

﴿الواجب اثبات هاتين الصفتين : الرضاء والسخط كباقي الصفات على الحقيقة اللائقة بالله عزوجل من غير تكييف ولا تمثيل، ولا تحريف ولا تعطيل، هذا الواجب في باب الاسماء والصفات جميعا كما قال سبحانه وتعالى: ﴿ليس كمثله شئ وهو السميع البصير﴾ وسد باب التاويل الذى هو فى الحقيقة نفى وتعطيل﴾ (١)

د تاويل په باره کښې دا وئيل چه هغه په حقيقت کښې د الله پاک د صفاتو نفي ده او صفاتو لره معطل کول دي، دا تشدد، غلو او د حقيقت خلاف خبره ده. د اهل سنت والجماعت متاخرين متکلمين چه کوم د تاويل مسلک اختيار کړې دې هغه حضرات د صفاتو نفي هر ګز نه کوي بلکه د هغې چه کومې محتمل معاني کيدې شي په هغې کښې يو معنی ظني د تفسير او مراد په طور بيانوي چه د دې صفت دا معنی مراد اخستلې کيدې شي. لکه چه مخکښې تير شوې دي. او معتزله او جهميه په تاويلي معنی باندې جزم کوي. شيخ الاسلام مولانا حسين احمد مدني رحمه الله ليکي:

اعتراض واردیږي چه څنګه د اشاعره ډله، ماتريديه تاويلات کوي، معتزله او جهميه هم تاويلات کوي. په دوي او هغوي کښې څه فرق دې؟ د دې جواب دا دې چه د دواړو په تاويلاتو کښې فرق دې چه اشاعره او ماتريديه په تاويلاتو باندې جزم نه کوي. په خلاف د معتزله وغيره چه هغوي تاويلات کوي او وائي چه بس دلته هم دا معنی مراد ده. (٢)

د صحابه کرامو او جليل القدر تابعين نه په مختلف آيتونو او نصوص کښې تاويل منقول دې. چه د هغې تفصيل وړاندې په کتاب التوحيد کښې راځي. په دې وجه دا وئيل چه مسلک تاويل مسلک تعطيل دې صحيح خبره نه ده. علامه ابن الجوزي رحمه الله د دفع شبه

---

(١) فتح الباري : کتاب الرقاق، باب من نوقش الحساب عذب : ٤٩١/١١

(٢) معارف مدنية : ٨٤٧

التشبيه په نوم باندې مسئلې بې كتاب لیکلې دې. چه په هغې كښې په هغه خلقو باندې تنقید کړې شوې دې کوم چه د تاويل مطلق انکار کوی. هم دې صاحب وړاندې په کتاب التوحید کښې د تفویض او تاویل دواړو مسلکونو ته باطل وئیلې دی.[1] ظاهره ده. دا غلو، افراط او د حد نه تجاوز دی.

★... او په آخری خبره باندې داسې ځان پوهه کړئ چه پورته چه کوم درې مسلکونه بیان شوې دی، هغه درې واړه صحیح دی. علامه ابن تیمیه، علامه ابن قیم او د هغوی په اتباع کښې د عربو سلفیانو او د هندوستان غیر مقلدینو دویم مسلک اختیار کړې دې. خو ډیر کرته هغوی په تفصیل کښې تلو سره داسې عبارتونه او الفاظ راوړی، چه د هغې نه د تجسیم او تشبیه بوئی راځی.[2]

د صفات باری تعالی مسئله چونکه نازک او حساس ده، په دې وجه یو داسې لفظ، داسې کلمه او عبارت نه دې استعمالول پکار کومه چه تجسیم لره موهم وی. حکیم الامت مولانا اشرف علی تهانوی رحمه الله لیکی:

نن صبا بعض خلق چه په هغوی باندې ظاهریت غالب دې چه کله د متشابهاتو تفسیر کوی نو په درجه د اجمال کښې خو په مسلک سلف باندې اوسیږی، خو څلور غلطۍ کوی:

① یو دا چه د تفسیر ظنی د قطعیت مدعی شی.

② دویمه غلطی دا ده چه کله تفصیل کوی نو عنوانات موهمه تکییف او تجسیم اختیاروی.

③ دریمه غلطی دا چه مسلک د تاویل ته علی الاطلاق باطل وئیلو سره چه زرګونو اهل حق تضلیل کوی. حال دا چه د اهل حق سره د هغوی د مسلک د صحت دپاره احادیث هم بناء دی او قواعد شرعیه هم

④ څلورمه غلطی دا کوی چه تفسیر بالاستقرار خو د سلف په مسلک ګڼړی او نورو تفاسیر لغویه ته د خلف تاویل وائی، حال دا چه د ټولو مساوی کیدل پورته ظاهر شو.[3]

علامه ابن تیمیة او علامه ابن القیم رحمهما الله په دې مسئله کښې متشدد وو، خو سلفی حضرات او غیر مقلدین صرف خپل مسلک حق ګڼړی هم دې ته د اهل السنت مسلک وائی. باقی حضرات هغوی ګمراهان او په باطله ګڼړی.

جمهور اهل سنت چه په هغوی کښې صحابه کرام، تابعین او جلیل القدر ائمه کرام داخل دی لره ګمراه ګڼړل خپله لویه ګمراهی ده.

﴿اللهم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابه﴾ (آمین)

---

[1]) پس شاویش صاحب لیکی: ﴿وطریقی التفویض والتاویل فی باب الصفات مسلکان باطلان. اما اهل السنة والجماعة فیقابلون نصوص الاسماء والصفات بالایمان بها، والتسلیم والاثبات والتنزیه علی الکمال الاثق به. (فتح الباری، کتاب التوحید، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: لاشخص اغیر من الله): ۴۹۲/۱۳)

[2]) اوګورئ: فیض الباری، کتاب استتابة المرتدین: ۴۷۳-۴۷۴

[3]) امداد الفتاوی: ۱۱۱/۶

۵۳: بَاب فِي الْحَوْضِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ). وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ قَالَ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- «اصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوْنِي عَلَى الْحَوْضِ». [ر ۲۰۱۵]

د حوض مفهوم: د حوض په باره کښې څو خبرې په ذهن کښې اوساتئ!

① حوض په عربئ ژبه کښې تقریبا هم په دې مفهوم کښې استعمال شوې دې په کومه معنی کښې چه په اردو کښې مستعمل دې، د حوض نه مراد حوض کوثر دې، چه په هغې سره به رسول الله ﷺ خپل امتیانو ته په میدان حشر کښې اوبه ورکوی، دا په حقیقت کښې په میلونو خور شوې وسیع او عریض تالاب دې، چه د هغې نه به په جنت کښې د کوثر نهر نه صفا او شیرین او خوږې اوبه وی کومې چه به د پیو نه زیاتې سپینې، د شهدو نه زیاتې خوږې او د مشکو نه زیاتې خوشبوداري وی، لکه چه وړاندې په حدیث الباب کښې راځی.

د حوض کوثر ثبوت: معتزله وغیره د حوض کوثر انکار کوی، خو په احادیثو کښې د دې ثبوت تقریبا تواتر معنوی ته رسیدلې دې، قاضی عیاض رحمه الله د پنځویشتو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه د حوض روایات نقل کړی دی.[1] امام نووی رحمه الله په دې باندې د دریو اضافه کړې ده.[2] او حافظ ابن حجر رحمه الله د پنځوسو نه زیاتو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه د حوض روایات نقل فرمائیلې دی او لیکلې ئې دی چه د بعض علماء کرامو په باره کښې معلومه شوې ده چه هغوی دا تعداد زیاتولو سره اتیا ته رسولې دې.[3]

د رسول الله ﷺ نه علاوه د نورو انبیاء علیهم السلام دپاره هم په حدیث کښې د حوض ذکر ملاویږی، پس په سنن ترمذی کښې د سیدنا سمرة بن جندب رضی الله عنه مرفوع روایت دې، «ان لکل نبی حوضا» یعنی د هر نبی حوض دې. امام ترمذی رحمه الله فرمائی چه د دې په موصول او مرسل کیدو کښې اختلاف دې او د دې مرسل طریق زیات صحیح دې.[4]

ابن ابی الدنیا د امام حسن بصری رحمه الله نه په صحیح سند سره روایت نقل کړې دې، په هغې کښې دی: «إن لكل نبي حوضًا وهو قائم على حوضه بيده عصا يدعو من عرف من أمته ألا وإنهم يتباهون أيهم أكثر تبعًا وإني لأرجو أن أكون أكثرهم تبعًا»

یعنی بیشک د هر نبی به یو حوض وی، هغه به د دې حوض په خوا کښې ولاړ وی، په لاس کښې به ئې همسا وی، په خپلو امتیانو کښې به چه څوک پیژنی، هغوی به راغواړی او حضرات انبیاء علیهم السلام به د خپل امتونو په کثرت باندې فخر کوی او زما امید دې چه زما امت

---

[1] فتح الباری: ۵۷۰/۱۱، وشرح مسلم للنووی، باب اثبات الحوض، ۵۳/۱۶

[2] شرح مسلم للنووی، کتاب الفضائل، باب اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم ۵۳/۱۵

[3] فتح الباری: ۵۷۰/۱۱

[4] سنن الترمذی، کتاب صفة القیامة، باب ما جاء فی صفة الحوض: ۶۲۸/۴، رقم الحدیث: ۲۴۴۳

به په تعداد کښې د ټولو نه زيات وى
خو دا روايت هم مرسل دې (١) خو د رسول الله ﷺ حوض کوثر به د ټولو نه ممتاز او بيل وى په هغې کښې به د جنت د نه نه اوبه راځى

حوض به د صراط نه مخکښې وى که روستو ③ دريم بحث دا دې چه د حوض کوثر نه به د اوبو څکولو دا سلسله کله وى. د پل صراط نه پس يا که د هغې نه مخکښې؟

★ ... د ډيرو علماء کرامو خيال دې چه دا به صراط نه اول وى، خلقو به د قبرونو نه راوځى نو هغوى به په ميدان حشر تنده لګيدلې وى او لا به د صراط مرحله نه وى راغلې، هغه وخت به دا حوض وى او رسول الله ﷺ به په ميدان محشر کښې د صراط نه مخکښې مخکښې خلقو باندې د هغې خوږې اوبه څکوى.
د علامه قرطبى او حافظ ابن حجر رحمه الله وغيره رجحان هم دې طرف ته دې او مشهوره هم دا ده. (٢)

★ ... خو نور ډير علماء کرام فرمائى چه دا به د صراط نه پس وى. د امام بخارى رحمه الله د صنيع نه هم دا معلوميږى، ځکه چه امام بخارى رحمه الله د باب الصراط نه پس باب فى الحوض قائم کړې دې. (٣)
د سيدنا انس رضى الله عنه د يو روايت نه د دې تائيد کيږى کوم چه امام ترمذى رحمه الله نقل کړې دې چه ما رسول الله ﷺ ته درخواست اوکړو چه زما دپاره به په قيامت کښې سفارش کوئ، رسول الله ﷺ ورته اقرار اوکړو، سيدنا انس رضى الله عنه تپوس اوکړو زه به تاسو کوم ځائې ګورم؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ته د ټولو نه اول ما په صراط باندې اوګوره، ما اووې : که هلته ملاقات اونشو نو بيا؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ميزان سره، ما عرض اوکړو : که هلته ملاؤ نه شو نو بيا؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : حوض کوثر سره. (٤)
په دې حديث کښې صراحت دې چه د حوض په زمانه کښې به پل صراط موجود وى!
بعض حضراتو وئيلې دى چه د رسول الله ﷺ به دوه حوضونه وى يو په ميدان حشر کښې او د صراط نه مخکښې او دويم په جنت کښې دننه او د دواړو نوم حوض کوثر دې.
د علامه عينى رحمه الله رجحان هم دې طرف ته دې. (٥)

يو اشکال او د هغې جواب: په حوض قبل الصراط باندې اشکال کړې شوې دې چه د ميدان حشر او جنت ترمينځه وى چه په هغې باندې به پل صراط خورولې شى او د حوض اوبه به د جنت د نهر کوثر نه راځى، که حوض د صراط نه مخکښې تقسيم کړې شى نو د جنت او

(١) ارشاد السارى : ١٣/٥٧٨
(٢) فتح البارى: ١١/٥٦٨
(٣) فتح البارى: ١١/٥٦٧، ارشاد السارى : ١٣/٥٧٧
(٤) سنن الترمذى، كتاب صفة القيامة، باب ما جاء فى شان الصراط، ٤/٦٢١، رقم الحديث : ٢٤٣٣
(٥) عمدة القارى : ٢٣/٢٠٩

حوض ترمینځه به جهنم وی، د جنت د نهر نه به اوبه حوض ته څنګه راځی؟ (۱)
خو د دې جواب دا ورکړې کیدې شی چه د آخرت امور نه په د نیا باندې قیاس کیدې شی او نه د هغې مناظرو صحیح او حقیقی تصویر مونږ په دنیا کښې ذهن کولې شو. په دې وجه دا څه بعیده نه ده چه د جهنم د حائل کیدو باوجود به د جنت د نهر نه به حوض کوثر کښې اوبه راځی چه د الله پاک د قدرت عجائبات بیشمیره دی.

د ترجمة الباب وضاحت: ۞ امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې تقریبا نورلس احادیث ذکر فرمائیلې دی، چه په هغې کښې د رسول الله ﷺ د حوض ذکر دې. په ترجمة الباب کښې د سورة کوثر اول ایت ﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ﴾ ذکر فرمائیلې دې. د دې تفسیر په کتاب التفسیر کښې تیر شوې دې، د کوثر نه خیر کثیر مراد کړې شوې دې. او په حوض کوثر سره هم د دې تفسیر کړې شوې دې (۲) امام بخاری رحمه الله په باب الحوض کښې آیت ذکر کولو سره، دې دویم تفسیر طرف ته اشاره اوفرمائیله.

په ترجمة الباب کښې چه ئې د عبدالله بن زید کوم تعلیق ذکر فرمائیلې دې، هغه امام بخاری رحمه الله په کتاب المغازی کښې په باب غزوة حنین کښې موصولا نقل کړې دې.

د باب په ډیرو روایتونو کښې راځی چه د رسول الله ﷺ خواله به حوض کوثر ته یو جماعت راځی. رسول الله ﷺ به هغوی اوپیژنی او په هغوی باندې به د حوض نه اوبه څکل غواړی چه په مینځ کښې به ئې بندیز راشی. رسول الله ﷺ به اوفرمائی چه دا خو زما صحابه او زما امتیان دی. هغوی ته به اووئیلې شی چه هغوی ستاسو نه روستو خپل دین بدل کړې وو.

د دوی نه کوم خلق مراد دی، بعض وئیلې دی چه د رسول الله ﷺ د زمانې منافقان مراد دی، خو صحیح قول دا دې چه د هغوی نه د رسول الله ﷺ نه پس مرتد کیدونکی خلق مراد دی چه هغوی سره سیدنا صدیق اکبر رضی الله عنه جهاد کړې وو. (۳)

[۶۲۰۵] (۴) حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «أَنَا فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ».

---

(۱) قال القسطلانی : وأما قول صاحب التذكرة والصحيح أن له -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- حوضين أحدهما فی الموقف قبل الصراط، والآخر داخل الجنة وكلاهما يسمى كوثراً متعقب بأن الكوثر نهر داخل الجنة وماؤه يصب فی الحوض، ويطلق على الحوض كوثر لكونه يمدّ منه. وفی حديث أبی ذر عند مسلم أن الحوض يشخب فيه ميزابان من الجنة، وقد سبق أن الصراط جسر جهنم، وأنه بين الجنة والموقف فلو كان الحوض دونه لحالت النار بينه وبين الماء الذی يصب من الكوثر فی الحوض والله أعلم. (ارشاد الساری : ۵۷۸/۱۳)

(۲) كشف الباری، كتاب التفسير : ۷۶۰

(۳) فتح الباری : ۴۶۹/۱۱، وعمدة القاری : ۱۶۵/۲۳

(۴) اخرجه مسلم فی الفضائل، باب : اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم : ۲۲۹۷

(فرطكم : هو الذی يتقدم الواردين ليصلح لهم الحياض والدلاء ونحوها من امور الاستقاء. (ليرفعن) يظهرهم الله تعالى لی حتى اراهم. (ليختلجن) يعدل بهم عن الحوض ويجذبون من عندی. (دونی) قبل ان يصلوا الی. (ما احدثو) من بدعة وفتنة ومعصية.

د سیدنا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل زه به ستاسو نه مخکښې په حوض باندې موجود بم

﴿فرط﴾ هغه سړی ته وائی چه د اوبه د سب پراؤخائې لټولو دپاره د قافلې نه مخکښې ځی.

وَحَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْمُغِيرَةِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ -رضى الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «أَنَا فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ، وَلَيُرْفَعَنَّ رِجَالٌ مِنْكُمْ ثُمَّ لَيُخْتَلَجُنَّ دُونِي فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي. فَيُقَالُ إِنَّكَ لاَ تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ». تَابَعَهُ عَاصِمٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ. وَقَالَ حُصَيْنٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ حُذَيْفَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. [۶۲۴۲]

د سیدنا عبدالله رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل زه به په حوض باندې ستاسو نه مخکښې موجود یم. او ستاسو نه به څه خلق زما مخې ته راوستلې شی، بیا به هغوی زما د مخې نه لرې کړې شی نو زه به وایم چه اې زما ربه! دا زما ملګری دی. خو ما ته به اووئیلې شی چه هغوی ستاسو نه روستو څه څه نوې څیزونه ایجاد کړې وو

﴿یختلجن﴾: د جمع مذکر مجهول صیغه ده او په آخره کښې ئې نون ثقیلة دې یعنی بیا به زمانه رابنکلې شی. بیل به کړې شی!

یقال: اختلجه منه: اذا نزعه منه او جذبه: رابنکل. لرې کول

﴿تباعه عاصم﴾: د اعمش متابعت عاصم اوکړو. حارث بن ابی اسامة هغه موصولا نقل کړې دې[۱] او حصین بن عبدالرحمن واسطی دا روایت د ابو وائل په واسطې سره د سیدنا حذیفه رضی الله عنه نه نقل کړې دې او مسلم د حصین روایت موصولا نقل کړې دې[۲]

[۶۲۰۲][۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ حَدَّثَنِي نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ -رضى الله عنهما- عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم- قَالَ «أَمَامَكُمْ حَوْضٌ كَمَا بَيْنَ جَرْبَاءَ وَأَذْرُحَ».

د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: ستاسو مخې ته حوض دې، (په دومره فاصله باندې څومره چه) د جرباء او ازرح ترمینځه ده.

﴿جرباء﴾: د شام یو کلې دې.

﴿اذرح﴾: اذرح هم د شام د یو کلی نوم دې د دواړو ترمینځه تقریبا د دیرشو ورځو مسافت دې[۱]

---

[۱] عمدة القاری: ۲۱۱/۲۳، وارشاد الساری: ۵۷۹/۱۳

[۲] عمدة القاری: ۲۱۱/۲۳، وارشاد الساری: ۵۷۹/۱۳

[۳] اخرجه مسلم فی الفضائل، باب: اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته، رقم: ۲۲۹۹

(جرباء واذرح) موضعان، وقیل: هما قریتان بالشام والمراد: ضرب المثل لبعد اقطار الحوض وسعته، فکان یشبه ذلک بالبلاد التی ینای بعضها عن بعض، ولا یراد بذلک حقیقة المسافة بین هذه البلاد.

[٦٢٠٧] حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ وَعَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنه - قَالَ الْكَوْثَرُ الْخَيْرُ الْكَثِيرُ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ. قَالَ أَبُو بِشْرٍ قُلْتُ لِسَعِيدٍ إِنَّ أُنَاسًا يَزْعُمُونَ أَنَّهُ نَهَرٌ فِي الْجَنَّةِ. فَقَالَ سَعِيدٌ النَّهَرُ الَّذِي فِي الْجَنَّةِ مِنَ الْخَيْرِ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ. [ر: ٤٦٨٢]

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه د ﴿الكوثر﴾ نه مراد ډير زيات خير (خير كثير) دې، كوم چه الله پاک رسول الله ﷺ ته وركړې دې، ابو بشر وائى چه ما سعيد بن جبير رحمه الله ته اووې چه د بعض خلقو خيال دې چه ﴿كوثر﴾ په جنت كښې يو حوض دې نو هغوى اووې چه كوم نهر په جنت كښې دې، هغه هم د دې خير (نيكئ) يوه حصه ده، كوم چه الله پاک رسول الله ﷺ ته وركړې دې.

[٦٢٠٨] (٢) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «حَوْضِي مَسِيرَةُ شَهْرٍ، مَاؤُهُ أَبْيَضُ مِنَ اللَّبَنِ، وَرِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ، وَكِيزَانُهُ كَنُجُومِ السَّمَاءِ، مَنْ شَرِبَ مِنْهَا فَلاَ يَظْمَأُ أَبَدًا».

د سيدنا عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: زما حوض به د يوې مياشتې په مسافت باندې خور وى، د هغې اوبه به د پيو نه زياتې سپينې وى او د هغې خوشبوئى به د مشكو نه زياته ښه وى، او د هغې گلاسونه به د آسمان د ستورو په شان وى، كوم انسان چه د هغې نه يو كرت اوڅكى، بيا به كله هم تږې نه شى.

﴿كيزان﴾: د كوز جمع ده: گلاس، كوزه.

[٦٢٠٩] (٣) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ حَدَّثَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ - رضى الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِنَّ قَدْرَ حَوْضِي كَمَا بَيْنَ أَيْلَةَ وَصَنْعَاءَ مِنَ الْيَمَنِ، وَإِنَّ فِيهِ مِنَ الأَبَارِيقِ كَعَدَدِ نُجُومِ السَّمَاءِ».

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: زما د حوض

---

[١] عمدة القارى: ٢١٢/١٣، وارشاد السارى: ٥٨٠/١٣

[٢] اخرجه مسلم فى الفضائل، باب: اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم: ٢٢٩١
(مسيرة): اى طول حافته تحتاج الى السير هذه المدة، (كيزانه) جمع كوز، والتشبيه بالنجوم من حيث الكثرة والضياء، (يظماء) بعطش.

[٣] اخرجه مسلم فى الفضائل، باب: اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم: ٢٣٠٣
(قدر حوضى) طول شاطئة: (ايلة) مدينة كانت عامرة، وهى بطرف البحر الاحمر من ناحية الشام، (صنعاء) البلد المعروف فى اليمن، (الاباريق) جمع ابريق.

اوږدوالي به دومره وی څومره چه د ایله او یمن ښار ترمینځه مسافت دې او هلته به په دومره لونې تعداد کښې پیالې وی څومره چه د آسمان د ستورو تعداد دې

﴿اباريق﴾ د ابريق جمع ده، د چاندئ پیاله، لوښې.

[۲۲۱۰] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- . وَحَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «بَيْنَمَا أَنَا أَسِيرُ فِي الْجَنَّةِ إِذَا أَنَا بِنَهَرٍ حَافَتَاهُ قِبَابُ الدُّرِّ الْمُجَوَّفِ قُلْتُ مَا هَذَا يَا جِبْرِيلُ قَالَ هَذَا الْكَوْثَرُ الَّذِى أَعْطَاكَ رَبُّكَ. فَإِذَا طِينُهُ - أَوْ طِيبُهُ - مِسْكٌ أَذْفَرُ». شَكَّ هُدْبَةُ. [ر: ۴۶۸۰]

د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه زه په جنت کښې روان اوم چه زه یو نهر ته اورسیدم، د هغې په دواړو غاړو باندې د ډېرو ملغلرو ګنبدونه جوړ شوې وو، ما تپوس اوکړو، اې جبرئیل دا څه دی؟ هغوی اووئیل: کوثر دې، کوم چه ستاسو رب تاسو ته درکړې دې، ما اوکتل چه د هغې خاوره یا د هغې خوشبوئی د مشکو په شان وه، د هدبه شک وو (چه خاوره ئې وئیلې وه که خوشبوئی)

﴿حافتاه﴾ د حافة نه غاړه مراد ده. ﴿قباب﴾: د قبة جمع ده، ګنبد ته وائی.

﴿الدر المجوف﴾ داسې ملغلره کومه چه د دننه خالی وی، ﴿اذفر﴾: تیز خوشبودار.

ابن فارس رحمه الله فرمائی ﴿ذفر﴾ د بوئی تیز والی ته وائی.

[۲۲۱۱] (۲) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لَيَرِدَنَّ عَلَىَّ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِى الْحَوْضَ، حَتَّى عَرَفْتُهُمُ اخْتُلِجُوا دُونِى، فَأَقُولُ أُصَيْحَابِى. فَيَقُولُ لاَ تَدْرِى مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ».

دحضرت انس رضی الله عنه نه روایت دې چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: زما ملګری به حوض له زما مخې ته راوستلې شی تردې چه کله زه هغوی اوپیژنم، بیا به هغوی زما د مخې نه لرې کړې شی، زه به په دې باندې اووائم چه دا خو زما ملګری وو، لیکن ماته به اووئیلې شی چه تاته پته نشته چه دوی ستاسو نه پس کوم نوی څیزونه ایجاد کړی وو

[۲۲۱۲] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِى مَرْيَمَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ حَدَّثَنِى أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «إِنِّى فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ، مَنْ مَرَّ

---

۱) أخرجه مسلم في الفضائل، باب: اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم: ۲۳۰۴

(اصحابی) ای ممن كان يصاحبنی، (اختلجوا) جذبوا وابعدوا، (ما احدثوا) من معصية توجب حرمانهم وابعادهم من الحوض.

۲) اخرجه مسلم في الفضائل، باب: اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم: ۲۲۹۰، ۲۲۹۱

عَلَى شَرِبَ، وَمَنْ شَرِبَ لَمْ يَظْمَأْ أَبَدًا، لَيَرِدَنَّ عَلَى أَقْوَامٌ أَعْرِفُهُمْ وَيَعْرِفُونِي، ثُمَّ يُحَالُ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ».

د سيدنا سهل بن سعد رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: زه به به حوض باندې ستاسو نه مخكښې موجود يم. كوم سړې هم چه زما طرف ته راتير شى هغه به د هغې اوبه څكى. اوڅوک چه د هغې اوبه څكى هغه به بيا كله هم نه تږې كيږى. اوهلته به دا سې خلق راشى كوم چه به زه پيژنم اوهغوى به ما پيژنى. خو بيا به زما او د هغوى مينځ كښې حجاب راشى.

قَالَ أَبُو حَازِمٍ فَسَمِعَنِي النُّعْمَانُ بْنُ أَبِي عَيَّاشٍ فَقَالَ هَكَذَا سَمِعْتَ مِنْ سَهْلٍ فَقُلْتُ نَعَمْ. فَقَالَ أَشْهَدُ عَلَى أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ لَسَمِعْتُهُ وَهُوَ يَزِيدُ فِيهَا «فَأَقُولُ إِنَّهُمْ مِنِّي. فَيُقَالُ إِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ. فَأَقُولُ سُحْقًا سُحْقًا لِمَنْ غَيَّرَ بَعْدِي». [٦٦٤٣]

دا تعليق نه دې، بلكه د ماقبل سره متصل دې. ابو حازم (سلمه بن دينار) فرمائى چه دا حديث ما د نعمان بن ابى عياش نه واوريدلو او وې وئيل چه آيا تاسو د سيدنا سهل رضي الله عنه نه هم دغه شان اوريدلې وو، ما اووې او. هغوى وفرمائيل چه زه گواهى وركوم چه ما د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه دا حديث اوريدلې وو. او هغوى به په دې حديث كښې اضافه كوله (يعنى دا چه رسول الله ﷺ به فرمائى) چه زه به وايم چه دا خو زما نه دى. رسول الله ﷺ ته به اووئيلې شى چه تاسو ته معلومه نه ده چه هغوى ستاسو نه روستو څه نوې څيزونه ايجاد كړې وو. زه به په دې باندې وايم چه لرې شئ، لرې شئ چا چه زما نه پس بدلون كړې وو

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ سُحْقًا بُعْدًا، يُقَالُ سَحِيقٌ بَعِيدٌ، وَأَسْحَقَهُ أَبْعَدَهُ.

سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه د ﴿سحقا﴾ معنى د لرې والى ده. دا لفظ په سورة الملک آيت نمبر ١١ كښې دې ﴿فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ او د سحيق معنى د بعيد راځى. دا په سورة حج آيت نمبر ٣١ كښې دى: ﴿أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾ سحقة واسحقه مجرد او د باب افعال دواړو نه د دې معنى د لرې كولو راځى! ابن ابى حاتم دا تعليق موصولا نقل كړې دې.[1] دلته چونكه په حديث كښې د ﴿سحقا﴾ لفظ راغلې وو. د دې مناسبت د وجې نه امام بخارى رحمه الله د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دا تشريح دلته نقل اوفرمائيله.

[٦٢١٣، ٦٢١٤] وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبِ بْنِ سَعِيدٍ الْحَبَطِيُّ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «يَرِدُ عَلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَهْطٌ مِنْ أَصْحَابِي فَيُحَلَّئُونَ عَنِ الْحَوْضِ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي. فَيَقُولُ إِنَّكَ لَا عِلْمَ لَكَ بِمَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ، إِنَّهُمُ ارْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى».

د سعيد بن المسيب نه روايت دې چه سيدنا ابوهريره رضي الله عنه به حديث بيانولو چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د قيامت په ورځ به زما د صحابه كرامو رضي الله عنهم نه يو جماعت په ما باندې

---

[1] فتح البارى : ٥٧٦/١١، وعمدة القارى : ٢١٧/٢٣، وارشاد السارى : ٥٨٠/١٣

پیش کړې شی، بیا به هغوی د حوض نه لرې کړې شی، زه به عرض اوکړم، اې زما ربه! دا خو زما صحابه وو. الله پاک به فرمائی چه تا ته معلومه نه ده چه هغوی ستا نه روستو څه نوې څیزونه ایجاد کړې وو. دا خلق په شا باندې واپس شوې وو.
د احمد بن شبیب دا تعلیق ابو عوانة موصولا نقل کړې دې. (۱)

[۶۲۱۴] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ عَنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «يَرِدُ عَلَى الْحَوْضِ رِجَالٌ مِنْ أَصْحَابِي فَيُحَلَّئُونَ عَنْهُ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي. فَيَقُولُ إِنَّكَ لاَ عِلْمَ لَكَ بِمَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ، إِنَّهُمُ ارْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى».
سعید بن المسیب رحمه الله د رسول الله ﷺ د صحابه کرامو رضی الله عنهم نه نقل کولو سره فرمائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: په حوض باندې به زما د ملګرو یو جماعت راوستلې شی. بیا به هغوی د هغې نه لرې کړې شی. زه به عرض اوکړم، اې الله! دا خو زما صحابه دی، الله پاک به اوفرمائی چه تا ته معلومه نه ده چه هغوی ستا نه روستو څه نوې څیزونه ایجاد کړې وو دوی په خپلو پوندو (د اسلام نه) واپس شوې وو.
﴿قهقهری﴾: په پوندو باندې شاته تلل.

وَقَالَ شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ كَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ يُحَدِّثُ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَيُجْلَوْنَ. وَقَالَ عُقَيْلٌ فَيُحَلَّئُونَ.
شعیب چه د زهری نه کوم روایت نقل کړې دې، په هغې کښې ﴿فَيُجْلَوْنَ﴾ الفاظ دی او هم دغه شان د عقیل بن خالد په روایت کښې د ﴿فَيُحَلَّؤُون﴾ الفاظ دی.
﴿يحلؤون﴾: د ﴿تحلئة﴾ نه دې، د دې معنی د منع کولو او د لرې کولو ده. وئیلې شی ﴿حلاءه عن الماء﴾: هغه ئې د اوبو نه منع کړو. او ﴿يجلون﴾ مجهول صیغه ده، د ﴿جلاء﴾ معنی ده، لرې کول، ﴿يجلون﴾، هغوی به لرې کړې شی. (۲)
د شعیب دا تعلیق امام ذهلی موصلا نقل کړې دې. (۳)

وَقَالَ الزُّبَيْدِيُّ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.
زبیدی، د زبید طرف ته منسوب دې، چه یوه قبیله ده او د دې نه مراد محمد بن الولید بن عامر دې، سیدنا ابورافع رضی الله عنه د رسول الله ﷺ ازاد کړې غلام وو، د هغوی نوم اسلم وو، عبیدالله د هغوی څوئې وو، په دې سند کښې درې تابعین دی: امام زهری رحمه الله، د هغوی

(۱) فتح الباری: ۵۷۶/۱۱، وعمدة القاری: ۲۱۷/۲۳، وارشاد الساری: ۵۸۰/۱۳
(۲) عمدة القاری: ۲۱۸/۲۳
(۳) فتح الباری: ۵۷۷/۱۱، وارشاد الساری: ۵۸۶/۱۳

شيخ محمد بن على او د هغوى شيخ عبيدالله ﷺ، درې واړه تابعين دى. (١) امام دارقطنى رحمه الله دا تعليق موصولا نقل کړې دې. (٢)

[٦٢١٥] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنِي هِلَالٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ «بَيْنَا أَنَا قَائِمٌ إِذَا زُمْرَةٌ، حَتَّى إِذَا عَرَفْتُهُمْ خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ بَيْنِي وَبَيْنِهِمْ فَقَالَ هَلُمَّ. فَقُلْتُ أَيْنَ قَالَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهِ. قُلْتُ وَمَا شَأْنُهُمْ قَالَ إِنَّهُمُ ارْتَدُّوا بَعْدَكَ عَلَى أَدْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى. ثُمَّ إِذَا زُمْرَةٌ حَتَّى إِذَا عَرَفْتُهُمْ خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ بَيْنِي وَبَيْنِهِمْ فَقَالَ هَلُمَّ. قُلْتُ أَيْنَ قَالَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهِ. قُلْتُ مَا شَأْنُهُمْ قَالَ إِنَّهُمُ ارْتَدُّوا بَعْدَكَ عَلَى أَدْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى. فَلَا أُرَاهُ يَخْلُصُ مِنْهُمْ إِلَّا مِثْلُ هَمَلِ النَّعَمِ».

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: زه به (په حوض باندې) ولاړ يم چه يو جماعت به مخې ته راشى او چه کله ئې زه اوپيژنم نو يو سړې به زما او د هغوى ترمينځه راوځى او وائى به چه دلته راشئ او زه به وايم چه چرته؟ هغه به وائى، د اور طرف ته، زه به تپوس اوکړم، دا څنګه خلق دى. هغه به وائى چه دا خلق ستاسو نه روستو په خپلو پوندو باندې واپس شوې وو، بيا به يوه بله ډله زمونږ مخې ته راشى او کله چه زه هغوى اوپيژنم نو بيا به يو سړې زما او د هغوى ترمينځه راوځى او هغوى ته به وائى چه دلته راشئ، زه به تپوس اوکړم چرته؟ هغه به وائى چه د جهنم طرف ته، قسم په الله زه به ترې تپوس اوکړم چه د هغوى احوال څه دى؟ هغه به وائى دا خلق ستاسو نه روستو په خپلو پوندو باندې واپس شوې وو، رسول الله ﷺ فرمائى پس زه نه وينم هغوى لره چه د هغوى نه به خلاصې بيا مومى مګر ډير لږ تعداد.

قوله: ﴿فَلَا أُرَاهُ يَخْلُصُ مِنْهُمْ إِلَّا مِثْلُ هَمَلِ النَّعَمِ﴾: يعنى زما خيال نه دې چه هغوى به خلاص شى، مګر د بيکاره پريخودلې شوې اوښ په شان ډير کم!

﴿همل﴾: هغه څاروى او اوښ وغيره ته وائى چه هغه بيکار پريخودلې شى او د هغې څوک نګرانى او خيال نه ساتلې کيږى، چه چرته تلل غواړى، چرته څريدل غواړى هلته څريږى، داسې څاروې هلاک او ضائع کيږى، عموما داسې څاروى ډير کم وى. په دې وجه دلته د دې نه قلت مراد دې چه د هغوى نه به د جهنم نه بچ کيدونکى خلق ډير کم وى. علامه عينى رحمه الله ليکى: ﴿اى لايخلص منهم من النار الا قليل﴾.(٣)

د ترجمة الباب سره مناسبت: په دې حديث کښې د حوض کوثر ذکر نشته، خو د مرتدينو ذکر دې او مخکښې چه کوم احاديث تير شوې دى په هغې کښې د حوض او مرتدينو دواړو ذکر دې، په دې وجه براه راست خو د دې د ترجمة الباب سره څه مناسبت نشته، خو د حوض

---

١) فتح البارى: ٥٧٧/١١، وعمدة القارى: ٢١٩/٢٣، وارشاد السارى: ٥٨٦/١٣

٢) فتح البارى: ٥٧٧/١١، وعمدة القارى: ٢١٩/٢٣، وارشاد السارى: ٥٨٦/١٣

٣) د ذکر شوې تفصيل دپاره اوګورئ: عمدة القارى: ٢١٩/٢٣

والا احاديثو سره د دې مطابقت دې. نود هغې د مناسبت د وجې ندنې هم د دې سره مطابقت راځی (١)

﴿خرج رجل﴾: د دې نه مراد فرشته ده چه د انسان په صورت کښې به ظاهريږی (٢)

[٦٢١٦] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ خُبَيْبٍ عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمِنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ، وَمِنْبَرِي عَلَى حَوْضِي». [ر: ١١٣٨]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: زما د کور او منبر ترمينځه د جنت د باغونو نه يو باغ او زما منبر زما په حوض باندې دې

﴿منبري﴾: د منبر نه مراد يا خو دنيا والا منبر دې کوم چه په مسجد نبوی ﷺ کښې نصب دې او يا د آخرت منبر مراد دې کوم چه به د حوض کوثر سره نصب کولې شی. (٣)

د رسول الله ﷺ د کور او په مسجد نبوی کښې چه د منبر ترمينځه کوم ځائې دې. هغه ته ﴿روضة الجنة﴾ وائی. يعنی د جنت باغ دې ته يا خو په دې وجه د جنت باغ وئيلې شی چه بعينه هم دا حصه به د جنت طرف ته منتقل شی او يا مطلب دا دې چه په دې کښې عبادت به انسان لره د جنت طرف ته منتقل کړی. (٤)

[٦٢١٧] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدَبًا قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «أَنَا فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ».

د سيدنا جندب رضي الله عنه نه روايت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل. هغوی اوفرمائيل: زه به ستاسو نه مخکښې په حوض کوثر باندې موجود يم.

د امام بخاری رحمه الله شيخ عبدان دې، عبدان لقب دې، او د هغوی نوم عبدالله بن عثمان دې، دوی د خپل پلار نه نقل کوی، د هغوی د پلار نوم عثمان بن جبلة دې. (٥)

[٦٢١٨] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عُقْبَةَ -رضى الله عنه- أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- خَرَجَ يَوْمًا فَصَلَّى عَلَى أَهْلِ أُحُدٍ صَلاَتَهُ عَلَى الْمَيِّتِ، ثُمَّ انْصَرَفَ عَلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَ « إِنِّي فَرَطٌ لَكُمْ، وَأَنَا شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ، وَإِنِّي وَاللَّهِ لأَنْظُرُ إِلَى حَوْضِي الآنَ، وَإِنِّي أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِ الأَرْضِ - أَوْ مَفَاتِيحَ الأَرْضِ - وَإِنِّي وَاللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي، وَلَكِنْ أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنَافَسُوا فِيهَا». [ر: ١٢٧٩]

---

(١) عمدة القاری: ٢١٩/٢٣

(٢) عمدة القاری: ٢١٩/٢٣، وفتح الباری: ٥٧٨/١١

(٣) عمدة القاری: ٢٢٠/٢٣

(٤) عمدة القاری: ٢٢٠/٢٣

(٥) عمدة القاری: ٢٢٠/٢٣

د سیدنا عقبة بن عامر رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ بهر تشریف راوړلو او په شهداء احد باندې ئې داسې مونځ اوکړو څنګه چه په مړي باندې مونځ کولې شی. بیا ئې منبر ته تشریف راوړلو او وې فرمائیل: زه به ستاسو نه مخکښې ځم او په تاسو به ندې به ګواه یم او زه به والله! د خپل حوض طرف ته دې وخت کښې هم ګورم. او ماته د زمکې د خزانو کنجیانې راکړې شوې دی. یا (ئې اوفرمائیل چه) د زمکې کنجیانې راکړې شوې دی. والله! زه ستاسو باره کښې د دې نه نهٔ ویریږم چه تاسو به شرک اوکړئ. خو زه د دې نه ویریږم چه تاسو به د دنیا دپاره د یو بل نه د مخکښې کیدو کوشش کوئ.

په سند کښې د یزید نه مراد یزید بن ابی حبیب دې، چه د هغوی کنیت ابو رجاء دې، ابو حبیب د سوید کنیت دې او د ابوالخیر نوم مرثد بن عبدالله دې.

﴿مرثد﴾: د میم په فتحې او د راء په سکون او د ثاء په فتحې سره دې.

[۶۲۱۹] [1] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بْنُ عُمَارَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مَعْبَدِ بْنِ خَالِدٍ أَنَّهُ سَمِعَ حَارِثَةَ بْنَ وَهْبٍ يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - وَذَكَرَ الْحَوْضَ فَقَالَ «كَمَا بَيْنَ الْمَدِينَةِ وَصَنْعَاءَ

وَزَادَ ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مَعْبَدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ حَارِثَةَ سَمِعَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَوْلَهُ حَوْضُهُ مَا بَيْنَ صَنْعَاءَ وَالْمَدِينَةِ.

فَقَالَ لَهُ الْمُسْتَوْرِدُ أَلَمْ تَسْمَعْهُ قَالَ الأَوَانِي. قَالَ لاَ. قَالَ الْمُسْتَوْرِدُ تُرَى فِيهِ الآنِيَةُ مِثْلَ الْكَوَاكِبِ.

د سیدنا حارثه بن وهب رضی الله عنه نه روایت دې چه هغوی د رسول الله ﷺ نه واوریدل، رسول الله ﷺ د حوض ذکر اوکړو او وې فرمائیل چه (هغه به دومره لوئې وی) څومره چه د مدینې او د صنعاء ترمینځه مزل دې.

او ابن ابی عدی دشعبه په واسطې سره د سیدنا حارثه رضی الله عنه نه دا اضافه نقل کړه، چه هغوی د رسول الله ﷺ نه دا ارشاد واوریدلو چه د رسول الله ﷺ حوض به دومره اوږد وی څومره چه د صنعاء او د مدینې ترمینځه مسافت دې. په دې باندې هغوی ته مستورد رحمه الله اووې چه آیا تاسو د رسول الله ﷺ نه د هغه حوض د لوښو متعلق اوریدلې دی؟ هغوی اوفرمائیل: نه! مستورد اووې په هغې کښې به لوښی داسې په نظر راځی لکه د آسمان ستوری (په کثرت سره پرقیدونکی)

قوله: ﴿وَزَادَ ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ﴾: د ابن ابی عدی نوم محمد بن ابراهیم دې، ابو عدی د

---

[1]) اخرجه مسلم فی الفضائل، باب: اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته: رقم ۲۲۹۸
(کما بین ... ما بین) المراد بیان سعته وطول ابعاده، کما مر فی الحدیث (۶۲۰۶). (الاوانی) جمع انیة، والانیة جمع اناء، وهو الوعاء، والمراد: الکؤوس التی یشرب بها من الحوض. (مثل الکوکب): النجوم فی السماء کثرة وضیاء.

هغوی نیکه دي. علامه عینی رحمه الله فرمائی:

﴿ولا یعرف اسمه، وهو بصری ثقة، کثیر الحدیث﴾ یعنی د ابو عدی نوم معلوم نه دي، خو هغه کثیر الحدیث ثقه محدث دي. [1]

د ابن ابی عدی دا اضافه امام مسلم رحمه الله موصولاً نقل کړې ده. [2]

مستورد ابن شداد رضی الله عنه: دلته په حدیث کښې د مستورد ذکر دي (مستورد په وزن د مستفعل) دا صحابی دي او د هغوی پلار هم صحابی وو، په کوفه کښې اوسیدل او د مصر د فتح په وخت حاضر وو، د هغوی وفات په ۴۵ هجری کښې شوي دې. په بخاری کښې د هغوی صرف هم دا یو روایت دي او د هغوی د حدیث مرفوع دې اګر چه هغوی د دې تصریح نه ده کړې. [3]

[۶۲۲۰] [4] حَدَّثَنَا سَعِیدُ بْنُ أَبِی مَرْیَمَ عَنْ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ قَالَ حَدَّثَنِی ابْنُ أَبِی مُلَیْکَةَ عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِی بَکْرٍ - رضی الله عنهما - قَالَتْ قَالَ النَّبِیُّ - صلی الله علیه وسلم - «إِنِّی عَلَی الْحَوْضِ حَتَّی أَنْظُرَ مَنْ یَرِدُ عَلَیَّ مِنْکُمْ، وَسَیُؤْخَذُ نَاسٌ دُونِی فَأَقُولُ یَا رَبِّ مِنِّی وَمِنْ أُمَّتِی. فَیُقَالُ هَلْ شَعَرْتَ مَا عَمِلُوا بَعْدَكَ وَاللَّهِ مَا بَرِحُوا یَرْجِعُونَ عَلَی أَعْقَابِهِمْ». فَکَانَ ابْنُ أَبِی مُلَیْکَةَ یَقُولُ اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ أَنْ نَرْجِعَ عَلَی أَعْقَابِنَا أَوْ نُفْتَنَ عَنْ دِینِنَا. (أَعْقَابِکُمْ تَنْکِصُونَ) تَرْجِعُونَ عَلَی الْعَقِبِ. [۶۲۴۱]

د سیده اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنهما نه روایت دي چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: زه به په حوض کوثر باندې موجود یم او ګورم به چه په تاسو کښې کوم کوم ماته راځی، بیا به څه خلق زما نه بیل کړې شی، زه به عرض اوکړم چه اې زما ربه! دا خو زما ملګری دی او زما د امت خلق دی. ماته به اووئیلې شی چه آیا تاته معلومه هم ده! هغوی ستا نه روستو څه کارونه کړې وو. قسم په الله همیشه وو دوی چه روستو به واپس کیدل.

ابن ابی ملیکة رحمه الله به فرمائیل چه اې الله! مونږ د دې خبرې نه ستا پناه غواړو چه په پوندو واپس شو. یا د خپل دین په باره کښې په فتنه کښې واچولې شو.

قوله: ﴿أَعْقَابِکُمْ تَنْکِصُونَ: تَرْجِعُونَ عَلَی الْعَقِبِ﴾: دا په سورة المومنون کښې واقع دي ﴿قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ تَنكِصُونَ﴾ یعنی زما آیتونه به په تاسو باندې

---

[1]) عمدة القاری: ۲۲۱/۲۳

[2]) صحیح مسلم، کتاب الفضائل، باب اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته: ۶۰/۱۵، فتح الباری: ۵۷۹/۱۱، وعمدة القاری: ۲۲۲/۲۳

[3]) فتح الباری: ۵۷۹/۱۱، وعمدة القاری: ۲۲۲/۲۳

[4]) اخرجه البخاری ایضا فی کتاب الفتن، باب ما جاء فی قول الله تعالی: ﴿واتقوا فتنة لاتصیبن الذین ظلموا منکم خاصة﴾ رقم الحدیث: ۷۰۴۸، واخرجه مسلم فی الفضائل: باب اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته، رقم ۵۹۲۸، ۵۵/۱۵

لوستلې کیدل نو تاسو به په خپلو پوندو باندې واپس کیدلئ.
یعنی د قیامت په ورځ به الله پاک کفارو ته فرمائی چه اوس ولې شور کوئ. هغه وخت یاد کړئ چه د الله پاک پیغمبر به درته آیتونه لوستل نو تاسو به په پوندو باندې واپس کیدلئ، اوریدل به مو هم بد ګڼړل، ستاسو تکبر به اجازت نه درکولو چه حق قبول کړئ او د پیغمبرانو خبره اومنئ.

په حدیث کښې چونکه ﴿ یرجعون علی اعقابهم ﴾ الفاظ راغلې دی، د دې مناسبت د وجې نه امام بخاری رحمه الله د قرآن کریم د ایت کریمه دا الفاظ اود هغې تشریح نقل فرمائیلې ده؟. دا د ابوعبیده د تفسیر نه اخستلې شوې دې. (۱)

﴿ وهذا اخر ما اردنا ایراده من شرح احادیث کتاب الاستئذان، وکتاب الدعوات، وکتاب الرقاق من صحیح البخاری رحمه الله تعالی للشیخ المحدث سلیم الله خان حفظه الله ورعاه متعنا الله بطول حیاته وقد وقع الفراغ من تسویده واعادة النظرفیه، ثم تصحیح ملازم الطبع بیوم الخمیس ۶ صفر المظفر ۱۴۲۹هـ الموافق ۱۴ فروری ۲۰۰۸، والحمد لله الذی بنعمته تتم الصالحات وصلی الله علی النبی الامی واله وصحبه وتابعیهم وسلم علیه وعلیهم ما دامت الارض والسّمٰوات، رتبه وراجع نصوصه وعلق علیه ابن الحسن العباسی عضو قسم التحقیق والتصنیف والاستاذ بالجامعة الفاروقیة، وفقه الله تعالی لاتمام باقی الکتب، کما یحبه ویرضاه وهو علی کل شئ قدیر، ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم، یلیه ان شاء الله شرح کتاب القدر ﴾

....

---

۱) فتح الباری : ۵۷۹/۱۱، وعمدة القاری : ۲۲۲/۲۳

المصادر والمراجع

☆ (كشف الباری المجلد السادس لصحيح البخاری المجلد الثانی)
☆ الابواب والتراجم لصحيح البخاری / محمد زكريا الكاندهلوی رحمه الله تعالىٰ، متوفیٰ ۱۴۰۲ھ / ۱۹۸۲ء، ایچ ایم سعید کراچی۔
☆ امانی الاحبار شرح معانی الآثار / مولانا یوسف کاندھلوی رحمه الله، ادارہ تالیفات اشرفیه لاھور۔
☆ اسماء الدراقطنی / حافظ ابو الحسن علی بن عمر دار قطنی رحمه الله، متوفیٰ ۱۳۸۵ھ۔
☆ الانصاف فی معرفة الراجح من الخلاف / علاؤالدین علی بن سلیمان مرداوی، دار احیاء التراث العربی بیروت
☆ احسن الفتاوی / مولانا رشید احمد لدھیانوی رحمه الله، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی
☆ الاحسان بترتيب صحیح ابن حبان / ابو حاتم محمد بن حبان بستی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۳۵۴، مؤسسة الرسالة بیروت۔
☆ احكام القرآن / ابو بكر احمد بن علی الرازی الجصاص رحمه الله، متوفیٰ ۳۷۰، دار الكتب العلمية بیروت
☆ احکام القرآن / ابو بكر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربی المتوفیٰ ۵۴۳ھ / دار المعرفة بیروت۔
☆ امداد الفتاویٰ / حضرت مولانا اشرف علی تھانوی رحمه الله، متوفیٰ ۱۳۶۲ھ، مکتبه دار العلوم کراچی۔
☆ الاکمال / الامیر الحافظ ابن ماکولا رحمه الله، المتوفیٰ ۴۷۵، محمد امین دمج، بیروت۔
☆ امداد الباری / حضرت مولانا عبدالجبار اعظمی، مکتبه حرم مراد آباد۔
☆ احیاء علوم الدین مع اتحاف السادة المتقین / امام محمد بن محمد الغزالی رحمه الله، المتوفیٰ ۵۰۵ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔
☆ الادب المفرد مع شرح فضل الله الصمد / امیر المؤمنین فی الحدیث محمد بن اسمٰعیل البخاری، المتوفیٰ ۲۵۶ھ، مکتبة الایمان المدینة المنورة۔
☆ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری / ابو العباس شهاب الدین احمد القسطلانی ـ رحمه الله ـ، متوفیٰ ۹۲۳ھ، المطبعة الكبریٰ الامیریة مصر / دار الکتب العلمیة بیروت۔
☆ الاستذکار / ابن عبد البر رحمه الله، المتوفیٰ ۴۶۳ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت، الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۱ھ۔
☆ الاستیعاب فی اسماء الاصحاب بهامش الاصابة / ابو عمر یوسف بن عبدالله بن محمد بن عبد البر ـ رحمه الله ـ، متوفیٰ ۴۶۳ھ، دار الفکر بیروت۔
☆ اسد الغابة فی معرفة الصحابة / عز الدین ابو الحسین علی بن محمد الجزری المعروف بابن الاثیر ـ رحمه الله ـ، المتوفیٰ ۶۳۰ھ، دار الکتب العلمیة بیروت۔
☆ الاصابة فی تمییز الصحابة / شهاب الدین ابو الفضل احمد بن علی العسقلانی المعروف بابن حجر ـ رحمه الله ـ، متوفیٰ ۸۵۲ھ، دار الفکر بیروت۔
☆ انوار الباری / مولانا سید احمد رضا بجنوری رحمه الله، مدینه پریس بجنور۔
☆ اعلام الحدیث / ابو سلیمان احمد بن محمد الخطابی ـ رحمه الله ـ، متوفیٰ ۳۸۸ھ، مرکز احیاء التراث الاسلامی جامعة ام القریٰ مکة المکرمة۔

☆ اعلاء السنن / ظفر احمد العثمانی۔ رحمہ اللہ۔ متوفیٰ ۱۳۹۴ھ، ادارۃ القرآن کراچی۔
☆ الانساب/ابوسعید عبد الکریم بن محمد بن منصور السمعانی رحمہ اللہ متوفیٰ ۵۶۲ھ۔ دار الجنان بیروت
☆ اوجز المسالک الیٰ مؤطا مالک / محمد زکریا کاندھلوی۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۱۴۰۲ھ، ادارۃ تالیفات اشرفیہ ملتان / دار القلم، دمشق۔
☆ ایضاح البخاری / مولانا سید فخر الدین احمد مکتبہ مجلس قاسم المعارف دیوبند۔
☆ البحر الرائق / علامہ زین العابدین بن ابراھیم بن نجیم رحمہ اللہ، المتوفیٰ ۹۶۹ھ یا ۹۷۰ھ، مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ۔
☆ بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع / علاء الدین ابو بکر بن مسعود الکاسانی۔ رحمہ اللہ۔ متوفیٰ ۵۸۷ھ، ایچ ایم سعید کراچی۔
☆ بدایۃ المجتھد / ابو الولید محمد بن احمد بن رشد القرطبی، متوفیٰ ۵۹۵ھ، مصر طبع خاص۔
☆ البدایۃ والنھایۃ / عماد الدین ابو الفداء اسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر۔ رحمہ اللہ۔ متوفیٰ ۷۷۴ھ، مکتبۃ المعارف بیروت۔
☆ بذل المجھود فی حل ابو داؤد / خلیل احمد السھارنفوری۔ رحمہ اللہ۔ متوفیٰ ۱۳۴۶ھ، مطبعۃ ندوۃ العلماء لکھنؤ ۱۳۹۳ھ / مرکز الشیخ ابی الحسن الندوی، مظفر فور، الھند، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۷ھ۔
☆ البنایۃ شرح الھدایۃ / بدر الدین عینی محمود ابن احمد المتوفیٰ ۸۵۵ھ، مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ۔
☆ البدر الساری الی فیض الباری / مولانا بدر عالم میرٹھی متوفیٰ ۱۳۸۵ھ، خضر راہ بکڈپو دھلی مطبوعہ: ۱۹۸۰ء
☆ بستان المحدثین / حضرت شاہ عبد العزیز صاحب، متوفیٰ ۱۲۳۹ھ، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔
☆ بیان القرآن / حکیم الامت مولانا اشرف علی تھانوی، شیخ غلام علی سنز، لاھور۔
☆ تعلیقات الرفع والتکمیل / شیخ عبد الفتاح ابو غدہ، متوفیٰ ۱۴۱۷ھ، مکتب المطبوعات الاسلامیۃ حلب۔
☆ تعلیقات فتح الباری زھیر شاویش / دار السلام ریاض، ۲۰۰۰م۔
☆ ترجمان السنۃ / مولانا بدر عالم میرٹھی، ادارہ اسلامیات لاھور۔
☆ تاج العروس بن جواھر القاموس / ابو الفیض سید محمد بن محمد المعروف بالمرتضیٰ الزبیدی۔ رحمہ اللہ۔ متوفیٰ ۱۲۰۵ھ، دار مکتبۃ الحیاۃ، بیروت۔
☆ تاریخ بغداد / احمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی۔ رحمہ اللہ۔ متوفیٰ ۴۶۳ھ، دار الکتاب العربی بیروت۔
☆ التاریخ الکبیر / محمد بن اسماعیل البخاری۔ رحمہ اللہ۔ متوفیٰ ۲۵۶ھ، دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
☆ تبیین الحقائق شرح کنز الدائق / فخر الدین عثمان بن علی الزیلعی متوفیٰ ۷۴۳ھ، دار الکتب العلمیۃ بیروت
☆ تحفۃ الاحوذی / شیخ عبد الرحمن المبارکفوری رحمہ اللہ، المتوفیٰ ۱۳۵۳ھ، نشر السنۃ ملتان۔
☆ تنزیہ الشریعۃ المرفوعۃ عن الاحادیث الشیعۃ الموضوعۃ / ابو الحسن علی بن محمد ابن عراق کنانی، دار الکتب بیروت۔
☆ تذھیب التھذیب / حافظ شمس الدین الذھبی المتوفیٰ ۷۴۸ھ، بیروت لبنان۔

☆ تحفة الباری بشرح صحیح البخاری / ابو یحیی زکریا بن محمد الانصاری ، المتوفی ۹۲۶ھ ، دار الکتب العلمیة بیروت ، الطبعة الاولی ۱۴۲۵ھ۔
☆ تعلیقات علی لامع الدراری / محمد زکریا الکاندھلوی ۔ رحمہ اللہ ۔ ، متوفی ۱۴۰۲ھ۔
☆ جامع البیان / محمد بن جریر الطبری ۔ رحمہ اللہ ۔ ، متوفی ۳۱۰ھ ، دار المعرفة بیروت۔
☆ تفسیر عثمانی / شبیر احمد العثمانی ۔ رحمہ اللہ ، تاج کمپنی۔
☆ تفسیر القرآن العظیم / ابو الفداء عماد الدین اسماعیل بن عمر ابن کثیر الدمشقی ۔ رحمہ اللہ ۔ ، متوفی ۷۷۴ھ ، دار احیاء الکتب العربیة۔
☆ التفسیر الکبیر / فخر الدین الرازی ۔ رحمہ اللہ ۔ مرکز النشر ، مرکز العلمیة الاسلامی۔
☆ التفسیر المظھری / ثناء اللہ پانی پتی ۔ رحمہ اللہ ، دار الکتب العلمیة بیروت۔
☆ تذکرة الخلیل / مولانا عاشق الٰہی میرٹھی رحمہ اللہ ، متوفی ۱۳۶۰ھ ، ادارة اسلامیات لاھور۔
☆ تاریخ طبری / ابو جعفر محمد بن جریر الطبری ، متوفی ۳۱۰ھ ، مؤسسة الرسالة بیروت۔
☆ تنویر الابصار / للشیخ شمس الدین محمد بن عبداللہ بن احمد الغزی الحنفی ، المتوفی ۱۰۰۴ھ ، مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ۔
☆ تقریب التھذیب / ابن حجر عسقلانی ۔ رحمہ اللہ ۔ ، متوفی ۸۵۲ھ ، دار الرشید حلب۔
☆ تکملة فتح الملھم / محمد تقی العثمانی حفظہ اللہ ، مکتبہ دار العلوم کراتشی / دار القلم دمشق۔
☆ التلخیص الحبیر فی تخریج احادیث الرافعی الکبیر / حافظ ابن حجر العسقلانی رحمہ اللہ ، المتوفی ۸۵۲ھ ، دار نشر الکتب الاسلامیة لاھور۔
☆ تلخیص المستدرک (المطبوع بذیل المستدرک) / حافظ شمس الدین محمد بن احمد عثمان ذھبی رحمہ اللہ ، المتوفی ۷۴۸ھ ، دار الفکر بیروت۔
☆ التمھید لما فی المؤطا من المعانی و الاسانید / ابو عمر یوسف بن عبد اللہ بن محمد عبد البر مالکی ۔ رحمہ اللہ ۔ ، متوفی ۴۶۳ھ ، المکتبة التجاریة مکة المکرمة۔
☆ تھذیب الاسماء و اللغات / محی الدین ابو زکریا یحی بن شرف النووی ۔ رحمہ اللہ ۔ ، متوفی ۶۷۶ھ ، ادارة الطباعة المنیریة۔
☆ تھذیب التھذیب / ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ متوفی ۸۵۲ھ ، دائرة المعارف النظامیة حیدر آباد دکن
☆ تھذیب الکمال / جمال الدین ابو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن مزی ۔ رحمہ اللہ ، متوفی ۷۴۲ھ ، مؤسسة الرسالة۔
☆ تدریب الراوی بشرح تقریب النواوی / حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی رحمہ اللہ ، المتوفی ۹۱۱ھ ، المکتبة العلمیة مدینہ منورہ۔
☆ تذکرة الحفاظ / حافظ ابو عبد اللہ شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان الذھبی رحمہ اللہ ، المتوفی ۷۴۸ ، دائرة المعارف العثمانیة ، الھند۔
☆ الترغیب و الترھیب / امام عبد العظیم بن عبد القوی المنذری رحمہ اللہ ، المتوفی ۶۵۶ھ ، دار احیاء التراث العربی بیروت ، الطبعة الثانیة ، ۱۳۸۸ھ ، ۱۹۶۸م۔

☆ تعليقات على تهذيب الكمال / دكتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالىٰ، مؤسسة الرسالة طبع اول ۱۴۱۳ھ
☆ تغليق التعليق / حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر رحمہ اللہ المتوفیٰ ۸۵۲ھ۔ المکتب الاسلامی ودار عمار
☆ الثقات لابن حبان / ابو حاتم محمد بن حبان البستی۔ رحمہ اللہ۔ متوفیٰ ۳۵۴ھ، دائرۃ المعارف العثمانیۃ حیدر آباد ۱۳۹۳ھ۔
☆ جلاء الافهام فی الصلاۃ علی خیر الانام / علامہ ابن قیم۔ دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
☆ الجامع لاحکام القرآن / ابو عبد اللہ محمد بن احمد الانصاری القرطبی۔ رحمہ اللہ۔ متوفیٰ ۶۷۱ھ، دار الفکر بیروت۔
☆ جامع الترمذی / ابو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورۃ الترمذی۔ رحمہ اللہ۔ متوفیٰ ۲۷۹ھ، سعید کراچی / دار احیاء التراث العربی بیروت۔
☆ الجرح والتعدیل / عبد الرحمن بن ابی حاتم الرازی رحمہ اللہ، المتوفیٰ ۳۲۷ھ، دار الکتب العلمیۃ بیروت
☆ الجمع بین الرجال الصحیحین / ابو الفضل محمد بن طاہر المقدسی المعروف بابن القیسرانی، المتوفیٰ ۵۰۷ھ، دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
☆ الجوہرۃ النیرۃ / الشیخ العلامۃ ابو بکر بن علی بن محمد الحداد، المتوفیٰ ۸۰۰ھ، مکتبہ حقانیہ ملتان۔
☆ جامع الاصول / مبارک بن احمد بن اثیر الجزری، متوفیٰ ۶۰۶ھ، دار الفکر بیروت۔
☆ حاشیۃ السندی علی البخاری / ابو الحسن نور الدین محمد بن عبد الہادی السندی۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۱۱۳۸ھ، دار المعرفۃ بیروت۔
☆ حاشیۃ البخاری / احمد علی سہارنفوری، متوفیٰ ۱۲۹۷ھ، قدیمی کتب خانہ کراچی۔
☆ حلیۃ الاولیاء / حافظ ابو نعیم احمد بن عبد اللہ بن احمد اصبہانی رحمہ اللہ، المتوفیٰ ۴۳۰ھ، دار الفکر بیروت
☆ خلاصۃ الجزری / صفی الدین الخزرجی۔ رحمہ اللہ۔ متوفیٰ ۹۲۳ھ، مکتب المطبوعات الاسلامیۃ بحلب۔
☆ الدر المختار / علاء الدین محمد بن علی بن محمد الحصکفی رحمہ اللہ، متوفیٰ ۱۰۸۸ھ، مکتبہ عارفین، کراتشی
☆ الدر المنثور فی التفسیر بالماثور / حافظ جلال الدین عبد الرحمن السیوطی رحمہ اللہ، المتوفیٰ ۹۱۱ھ، مؤسسۃ الرسالۃ۔
☆ دار العلوم دیوبند ۔۔۔۔ مدرسۃ فکریۃ / مولانا عبید اللہ الاسعدی، مجلس نشریات اسلام، کراچی۔
☆ دلائل النبوۃ / ابو بکر احمد بن الحسن البیہقی۔ رحمہ اللہ۔ المتوفیٰ ۴۵۸ھ، دار الکتب العلمیۃ بیروت، الطبعۃ الاولیٰ۔
☆ الرفع والتکمیل فی الجرح والتعدیل / مولانا عبد الحی لکھنوی، متوفیٰ: ۱۳۰۴ھ، مکتب المطبوعات الاسلامیۃ حلب، ۱۴۰۷ھ۔
☆ رحمۃ القدوس ترجمۃ بہجۃ النفوس / مولانا ظفر احمد عثمانی، ادارۃ اسلامیات لاہور۔
☆ رد المحتار علی الدر المختار / محمد امین بن عمر بن عبد العزیز عابدین الشامی۔ رحمہ اللہ۔ متوفیٰ ۱۲۵۲ھ۔ مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ / دار الثقافۃ والتراث، دمشق، سوریۃ / دار المعرفۃ بیروت۔
☆ روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی / ابو الفضل شہاب الدین سید محمود آلوسی بغدادی۔ رحمہ اللہ۔ متوفیٰ ۱۲۷۰ مکتبہ امدادیہ ملتان۔

☆ روائع البیان فی تفسیر آیات الاحکام / للشیخ محمد علی الصابونی، مکتبة الغزالی، دمشق۔
☆ زاد المعاد فی ھدی خیر العباد / ابو عبداللہ محمد بن ابی بکر، ابن قیم الجوزیة، تحقیق: شعیب الارنؤوط، عبد القادر الارنؤوط، مؤسسة الرسالة، بیروت۔
☆ سنن ابن ماجه / ابو عبد اللہ محمد بن یزید بن ماجه۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۲۷۳ھ، قدیمی کراچی / دار الکتاب المصری قاھرہ، دار الکتب العلمیة بیروت، بتحقیق لمحمود محمد محمود حسن نصار۔
☆ سنن ابی داؤد / ابو داؤد سلیمان بن الاشعث السجستانی۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۲۷۵ھ، سعید کراچی / دار احیاء السنة النبویة۔
☆ سنن الدار قطنی / ابو الحسن علی بن عمر الدار قطنی رحمہ اللہ، متوفیٰ ۳۸۵ھ، دار نشر الکتب العلمیة، بیروت
☆ سنن الدارمی / ابو محمد عبد اللہ بن عبد الرحمن الدارمی۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۲۵۵ھ، قدیمی)
☆ السنن الصغریٰ للنسائی / ابو عبد الرحمن احمد بن شعیب النسائی۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۳۰۳ھ، نشر السنة ملتان / قدیمی کراتشی
☆ السنن الکبری للبیھقی / ابو بکر احمد بن الحسن بن علی البیھقی۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۴۵۸ھ، نشر السنة ملتان۔
☆ سیر اعلام النبلاء / ابو عبد اللہ شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان الذھبی۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۷۴۸ھ، مؤسسة الرسالة۔
☆ سیرۃ النبی / مولانا شبلی نعمانی، مولانا سید سلیمان ندوی، دار الاشاعت کراچی۔
☆ الاشباہ والنظائر / ابن نجیم الحنفی۔ رحمہ اللہ۔، ادارۃ القرآن کراتشی۔
☆ شرح سنن الترمذی / لابن العربی المالکی، المتوفیٰ ۵۴۳، طبعة الصاوی ۱۹۳۴۔
☆ شرح المقاصد / الامام مسعود بن عمر: سعد الدین التفتازانی، المتوفی: ۷۹۳ھ، دار الکتب العلمیة بیروت ۲۰۰۱۔
☆ شرح نخبة الفکر / ابن حجر عسقلانی، قدیمی کتب خانہ کراچی۔
☆ شرح ابن بطال / ابو الحسن علی بن خلف بن عبد الملک، المعروف بابن بطال۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۴۴۹ھ، مکتبہ الرشد، الریاض۔
☆ شرح الابی علی مسلم (اکمال اکمال المعلم) / ابو عبد اللہ محمد بن خلفة الابی المالکی رحمہ اللہ، المتوفیٰ ۸۲۷ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔
☆ شرح الکرمانی / شمس الدین محمد بن یوسف بن علی الکرمانی۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۷۸۶ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔
☆ شرح مشکل الآثار / ابو جعفر احمد بن محمد سلامة الطحاوی، المتوفی ۳۲۱ھ، مؤسسة الرسالة بیروت، الطبعة الثانیة ۱۴۲۷ھ۔
☆ شرح معانی الآثار / امام ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامة الطحاوی رحمہ اللہ، المتوفی ۳۲۱ھ، میر محمد کتب خانہ آرام باغ کراچی۔

☆ شرح النووی علی صحیح مسلم / ابو زکریا یحییٰ بن شرف النووی ـ رحمہ اللہ ـ ، المتوفیٰ ۶۷۶ھ ، قدیمی کراتشی / دار المعرفۃ بیروت۔

☆ شذرات الذهب فی اخبار من ذهب / علامہ عبد الحی بن احمد بن محمد بن العماد العکری الحنبلی رحمہ اللہ ، متوفی ۱۰۸۹ھ ، دار الآفاق الجدیدۃ ، بیروت ـ

☆ شعب الایمان / امام حافظ احمد بن الحسین بن علی البیہقی رحمہ اللہ ، المتوفی ۴۵۷ھ ، دار الکتب العلمیۃ بیروت ، ۱۴۱۰ھ ـ

☆ الشمائل المحمدیۃ للترمذی / امام ابو عیسی محمد بن عیسی بن سورۃ الترمذی رحمہ اللہ ، المتوفی ۲۷۹ھ ، فاروقی کتب خانہ ملتان۔

☆ الصحیح للبخاری / ابو عبداللہ محمد بن اسمعیل البخاری ـ رحمہ اللہ ـ ، متوفیٰ ۲۵۶ھ ، قدیمی / دار السلام ریاض / دار بن کثیر

☆ الصحیح لمسلم / مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری ـ رحمہ اللہ ـ ، متوفیٰ ۲۶۱ھ ، قدیمی / دارالسلام / دار المعرفۃ۔

☆ الطبقات الکبریٰ / ابو محمد بن سعد ـ رحمہ اللہ ـ ، متوفیٰ ۲۳۰ھ ، دار صادر بیروت۔

☆ طبقات الشافعیۃ الکبریٰ / علامہ تاج الدین ابو نصر عبد الوهاب بن تقی الدین سبکی رحمہ اللہ ، المتوفیٰ ۷۷۱ھ ، دار المعرفۃ بیروت ـ

☆ ظفر الامانی / علامہ عبد الحی لکھنوی رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۳۰۴ھ ، مکتب المطبوعات الاسلامیۃ بحلب الطبعۃ الثالثۃ ۱۴۱۶ھ ـ

☆ عوارف المعارف / عمر بن محمد سهروردی ، المتوفی ۶۳۲ ، مکتبہ مکیہ ، مکہ مکرمہ ۱۴۲۲ھ ـ

☆ اعراب القرآن و بیانہ / محی الدین الدرویش ، دار الیمامۃ بیروت ۲۰۰۳ء ـ

☆ علوم القرآن / مولانا شمس الحق افغانی ، اردو بازار لاہور۔

☆ غنیۃ الطالبین / امام عبد القادر جیلانی رحمہ اللہ ، ایچ ایم سعید کراچی ـ

☆ العنایۃ / علامہ اکمل الدین محمد بن محمود البابرتی ، متوفی ۷۸۶ھ ، مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ ـ

☆ عمدۃ القاری / بدر الدین ابو محمد بن محمود احمد العینی ـ رحمہ اللہ ـ ، متوفیٰ ۸۵۵ھ ، ادارۃ الطباعۃ المنیریۃ / دار الکتب العلمیۃ بیروت ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۱ھ ـ

☆ عون المعبود شرح سنن ابی داؤد / شمس الحق عظیم آبادی ، دار الفکر بیروت ـ

☆ فتاوی حقانیہ / مفتیان جامعہ دار العلوم حقانیہ اکوڑہ خٹک ، مؤتمر المصنفین ، اکوڑہ خٹک

☆ الفتاوی التتارخانیۃ / عالم بن علاء الانصاری الاندرپتی الدهلوی ـ رحمہ اللہ ـ ، المتوفیٰ ۷۸۶ھ ، قدیمی کتب خانہ ـ

☆ فتح الباری / احمد بن علی المعروف بابن الحجر العسقلانی ـ رحمہ اللہ ـ ، متوفیٰ ۸۵۲ھ ، دار الفکر بیروت / قدیمی کراتشی / دار السلام۔

☆ فتح القدیر / کمال الدین محمد بن عبدالواحد السیواسی المعروف بابن الهمام ـ رحمہ اللہ ـ ، متوفیٰ ۸۶۱ھ ، مکتبہ رشیدیہ / شرکۃ و مطبعۃ مصطفیٰ البابی الحلبی مصر۔

☆ فیض الباری / انور شاہ کشمیری۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۱۳۵۲ھ، ربانی بک ڈپو دھلی۔
☆ العدۃ شرح العمدۃ فی مذھب الامام احمد بن حنبل۔ رحمہ اللہ۔ / بھاء الدین عبد الرحمن بن ابراھیم المقدسی رح / مکتبۃ الریاض الحدیثہ بالریاض۔
☆ فتاوی رحیمیہ / حضرت مولانا مفتی عبد الرحیم صاحب مدظلہ، دار الاشاعت کراچی۔
☆ فضل اللہ الصمد فی توضیح الادب المفرد / فضل اللہ جیلانی، صدف پبلشرز کراچی۔
☆ الفقہ الاسلامی وادلتہ / علامہ وھبہ زخیلی مکتبہ حقانیہ پشاور۔
☆ فتاوی عالمگیریہ / جماعۃ من العلماء نورانی کتب خانہ پشاور۔
☆ الفائق / علامہ جار اللہ ابو القاسم محمود بن عمر الزمخشری، المتوفی ۵۳۸ھ، دار المعرفۃ بیروت۔
☆ القاموس الوحید / وحید الزمان بن مسیح الزمان قاسمی کیرانوی۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۱۴۱۵ھ/ ۱۹۹۵ء، ادارہ اسلامیات لاھور۔
☆ القاموس الجدید / مولانا وحید الزمان قاسمی رحمہ اللہ، ادارہ اسلامی لاھور۔
☆ الکاشف / شمس الدین ابو عبد اللہ محمد بن احمد بن عثمان ذھبی۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۷۴۸ھ، شرکۃ دار القبلۃ / مؤسسۃ علوم القرآن۔
☆ الکاشف عن حقائق السنن (شرح الطیبی) / شرف الدین حسین بن محمد بن عبد اللہ الطیبی۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۷۴۳ھ، ادارۃ القرآن کراچی۔
☆ الآلی المصنوعۃ فی الآحادیث الموضوعۃ / علامہ جلال الدین سیوطی، المتوفی ۹۱۱ھ۔
☆ کشف الاسرار عن اصول فخر الاسلام / علاء الدین عبد العزیز بن احمد البخاری، المتوفی: ۷۳۰، دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
☆ کتاب الزھد / الامام احمد بن حنبل، دار الکتاب العربی، ۱۹۹۳ء۔
☆ الکافی الشاف فی تخریج احادیث الکشاف / الحافظ ابن حجر العسقلانی، دارا الکتب العلمیۃ بیروت۔
☆ کتاب الضعفاء الکبیر / ابو جعفر محمد بن عمر بن موسی بن حماد العقیلی المکی۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۳۲۲ھ، دار الکتب۔
☆ کنز العمال / علامہ علاء الدین علی المتقی بن حسام الدین الھندی۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۹۷۵ھ، مکتبۃ التراث الاسلامی، حلب۔
☆ الکوکب الدری / رشید احمد گنگوھی۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۱۳۲۳ھ، ادارۃ القرآن کراچی۔
☆ الکامل فی التاریخ / علامہ ابو الحسن عز الدین علی بن محمد ابن الاثیر الجزری، المتوفی ۶۳۰ھ، دار الکتاب العربی بیروت۔
☆ الکامل فی ضعفاء الرجال / ابو احمد عبد اللہ بن عدی الجرجانی رحمہ اللہ المتوفی ۳۶۵ھ، دار الفکر بیروت
☆ کفایت المفتی / حضرت مولانا مفتی کفایت اللہ صاحب، دار الاشاعت، کراچی۔
☆ القول البدیع / فی الصلاۃ علی خیر الانام / علامہ ابن قیم، دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
☆ لامع الدراری / رشید احمد گنگوھی۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۱۳۲۳ھ، مکتبہ امدادیہ مکۃ المکرمۃ۔

☆ لسان العرب / ابو الفضل جمال الدین محمد بن مکرم ابن منظور الافریقی المصری ۔ رحمه الله ۔، متوفی ۷۱۱ھ، نشر ادب الجوزة، قم، ایران۔
☆ المؤطا / مالک بن انس ۔ رحمه الله ۔، متوفی ۱۷۹ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔
☆ المؤطا / امام محمد بن الحسن الشیبانی رحمه الله المتوفی ۱۸۳ھ، نور محمد اصح المطابع، آرام باغ کراچی
☆ المتواری علی تراجم ابواب البخاری / ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المنیر الاسکندرانی ۔ رحمه الله، متوفی ۶۸۳، مظهری کتب خانه کراچی۔
☆ مجمع بحار الانوار / علامه محمد طاهر پٹنی رحمه الله متوفی ۹۸۲، دائرة المعارف العثمانیه حیدر آباد۔
☆ مجمع الزوائد / نور الدین علی بن ابی بکری الهیثمی ۔ رحمه الله ۔، متوفی ۸۰۷ھ، دار الفکر۔
☆ المجموع شرح المهذب / محی الدین ابو زکریا یحییٰ بن شرف النووی رحمه الله، متوفی ۶۷۶ھ، شرکة من علماء الازهر / دار الفکر بیروت۔
☆ مجموعة الفتاویٰ / ابو الحسنات عبد الحی الکهنوی، متوفی ۱۳۰۴ھ، ایچ ایم سعید کراچی۔
☆ المعرفة والتاریخ / الشیخ ابو یوسف یعقوب بن سفیان الفسوی المتوفی ۲۷۷ھ، مؤسسة الرسالة بیروت
☆ المحلی / ابو محمد علی احمد بن سعید بن حزم رحمه الله، متوفی ۴۵۶ھ، المکتب التجاری بیروت / دار الکتب العلمیة بیروت۔
☆ مختار الصحاح / محمد بن ابی بکر بن عبد القادر الرازی رحمه الله، متوفی ۶۶۶ھ، دار المعارف
☆ مختصر القدوری / ابو الحسن بن احمد بن محمد بن جعفر البغدادی رحمه الله، المتوفی ۴۲۸ھ، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔
☆ المدونة الکبری / مالک بن انس رحمه الله، متوفی ۱۷۹ھ، دار صادر، بیروت / مکتبة نزار مصطفی الباز، مکة المکرمة الریاض۔
☆ مرقاة المفاتیح شرح مشکوة المصابیح / نور الدین علی بن سلطان القاری رحمه الله، متوفی ۱۰۱۴ھ، امدادیه ملتان / مکتبة رشیدیة کوئٹه۔
☆ المستدرک علی الصحیحین / ابو عبد الله محمد بن عبد الله الحاکم النیسابوری رحمه الله، متوفی ۴۰۵ھ، دار الفکر۔
☆ مسند احمد / احمد بن حنبل رحمه الله، متوفی ۲۴۱ھ، المکتب الاسلامی، دار صادر بیروت۔
☆ مسند ابی داؤد الطیالسی / حافظ سلیمان بن داؤد بن الجارود المعروف بابی داود الطیالسی رحمه الله، متوفی ۲۰۳ھ، دار المعرفة بیروت۔
☆ مصباح اللغات / ابو الفضل عبد الحفیظ البلیاوی رحمه الله، متوفی ۱۳۹۱ھ، مکتبه برهان دهلی۔
☆ المصنف لابن ابی شیبة / عبد الله بن محمد بن ابی شیبة المعروف بابی بکر بن ابی شیبة رحمه الله، متوفی ۲۳۵ھ، دار الکتب العلمیة بیروت / دار قرطبة، بیروت۔
☆ المصنف لعبد الرزاق / عبد الرزاق بن همام صنعانی رحمه الله، متوفی ۲۱۱ھ، مجلس علمی کراتشی۔
☆ مظاهر الحق (جدید) / نواب محمد قطب الدین خان دهلوی، دار الاشاعت کراچی۔

☆ معالم السنن / الامام ابو سليمان حمد بن محمد الخطابى رحمه الله ، متوفى ۳۸۸ھ ، مطبعة انصار السنة المحمدية۔
☆ معارف القرآن / حضرت مولانا مفتى محمد شفيع صاحب رحمه الله ، متوفى ۱۹۷۶ھ ، ادارة المعارف كراچى
☆ المعجم الكبير / سليمان بن احمد بن ايوب الطبرانى رحمه الله ، متوفى ۳۶۰ھ ، دار الفكر۔
☆ مقدمه صحيح مسلم / مولانا شبير احمد العثمانى ، ادارة شركت علميه ، ديوبند۔
☆ مقدمه كتاب الزهد لابن المبارك / مولانا حبيب الرحمن اعظمى ، دار الكتب العلمية بيروت۔
☆ معرفة علوم الحديث / امام ابو عبدالله محمد بن عبدالله حاكم نيسابورى رحمه الله ، المتوفى ۴۰۵ھ ، دار الفكر بيروت۔
☆ المغنى / موفق الدين ابو محمد عبدالله بن احمد قدامه رحمه الله ، متوفى ۶۳۰ھ ، دار الفكر۔
☆ مكمل اكمال الاكمال / ابو عبد الله محمد بن محمد بن يوسف السنوسى رحمه الله ، متوفى ۸۹۵ھ ، دار الكتب العلمية بيروت۔
☆ الموضوعات / للامام ابى الفرج عبد الرحمن ابن الجوزى ، المتوفى ۵۹۷ھ ، قرآن محل اردو بازار كراچى۔
☆ ميزان الاعتدال فى نقد الرجال / شمس الدين محمد احمد بن عثمان الذهبى رحمه الله ، متوفى ۸۴۸ھ ، دار احياء التراث العربية ، مصر۔
☆ المفهم لما اشكل من تلخيص كتاب مسلم / الامام الحافظ ابو العباس احمد بن عمر بن ابراهيم القرطبى ، المتوفى ۶۵۶ھ ، دار ابن كثير ، دمشق ، بيروت۔
☆ معارف الحديث / مولانا محمد منظور نعمانى ، دار الاشاعت كراچى۔
☆ معارف مدنى / مولانا عبد الشكور ترمذى رحمه الله ، ادارة تاليفات اشرفيه لاهور۔
☆ مجموع فتاوىٰ / تقى الدين احمد بن عبد الحليم ابن تيميه المتوفى : ۷۲۸ دار الكتب العلمية بيروت ، ۱۴۲۶۔
☆ المسامرة شرح المسايرة / محمد بن محمد ، المتوفى ۹۰۵ ، دار الكتب العلمية بيروت ۲۰۰۲۔
☆ المسايرة فى العقايد المنجية فى الآخرة / محمد بن عبد الواحد : ابن الهمام ، المتوفى ۸۶۱ ، دار الكتب العلمية بيروت ۲۰۰۱۔
☆ نصب الرايه فى تخريج احاديث الهداية / جمال الدين ابو محمد عبد الله بن يوسف الزيلعى ، المتوفى ۷۶۲ھ ، مؤسسة الريّان ، بيروت ، الطبعة الاولى ۱۴۱۸ھ۔
☆ النهاية فى غريب الحديث والاثر / مجد الدين ابو السعادات المبارك بن محمد ابن الاثير رحمه الله ، متوفى ۶۰۶ھ ، دار احياء التراث العربى بيروت / دار المعرفة بيروت الطبعة الاولى ۱۴۲۲ھ۔
☆ وفيات الاعيان / شمس الدين احمد بن محمد المعروف بابن خلكان رحمه الله ، متوفى ۶۸۱ھ ، دار صادر بيروت
☆ الهداية / برهان الدين ابو الحسن على بن ابى بكر المرغينانى رحمه الله ، متوفى ۵۹۳ھ ، مكتبه شركت علميه ملتان / ادارة القرآن كراتشى۔
☆ هدى السارى مقدمة فتح البارى) / ابن حجر عسقلانى رحمه الله ، متوفى ۵۹۳ھ ، دار الفكر ، بيروت۔